

પ્રસ્તાવના.

જગતની તમામ ખેડાયેલી ભાષાઓમાં કહેવત, રૂઢિપ્રયોગ (Idioms), અને શબ્દાર્થમેદ (Synonyms), એ ત્રણનો સારો સંગ્રહ હોય છે. એ જૂદા જૂદા વિષય પર અનેક પુસ્તકો ભાષાશાસ્ત્રીઓ તરફથી બહાર પડેલાં હોય છે. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં, કહેવત સંગ્રહ છપાઈ ગયો છે. શબ્દાર્થમેદ પણ થોડા સમય પર બહાર પડ્યો છે. અને આ રૂઢિપ્રયોગનું પુસ્તક જનસમાજ આગળ ખડું થયું છે. કહેવત મહાન પુરોષોનો અનુભવ સંક્ષેપમાં બતાવે છે, અને વાંચનારને સારી અસર કરી શકે છે. રૂઢિપ્રયોગ એ વ્યાકરણ અને શબ્દ કોશથી અલગ છે. કોઈ પણ ભાષાનું ગાન વ્યાકરણ અને શબ્દ કોશથી થઈ શકે છે. પરંતુ જે તે બંનેથી પણ નથી થઈ શકતું તે રૂઢિપ્રયોગથી થઈ શકે છે. રૂઢિપ્રયોગ એ ભાષાનો એવો ગુપ્ત ભંડાર છે કે જે તેને ખોળવાનો યત્ન કરે છે તેને જ તે જડે છે. માત્ર અભ્યાસથી જ ને શીખી શકાય છે. ંદેશની રીતમાત, રિવાજ અને લોકોની વ્યાવહારિક પદ્ધતિ ઉપર લખાયેલાં અનેક પુસ્તકો કરતાં રૂઢિપ્રયોગનું પુસ્તક લોકોની રહેણી કરણી અને નીતિ રીતિ વધારે સારી રીતે દર્શાવી શકે છે. વળી ભાષાનું રહસ્ય પણ એથી જ જણાઈ આવે છે.

હવે ‘રૂઢિપ્રયોગ’ (Idioms) ઉપર થોડુંક વિવેચન કરીએ. આ કોશમાં ‘રૂઢિપ્રયોગ’ એ શબ્દ બહુ વિસ્તીર્ણુ અર્થમાં વાપર્યો છે. એ અથવા બેથી વધારે શબ્દોના સમૂહનું એક અંગ થઈ કોશની મદદથી જે અર્થ થયા જોઈએ તે ન થતાં કોઈ જૂદો જ અને તે પણ કોઈ સ્થાપિત (મુકરર) અર્થ થતો હોય તેને રૂઢિપ્રયોગ કહે છે. જેમ કે, અગ્ની-આદ્રા ગણુવા એનો અર્થ અગ્નીઆરાનો આંક ગણવાનો કે બલુવાનો નથી થતો, પરંતુ નાસી જવું એવો થાય છે. ઘર લાગવું એમાં ઈંદ અને રોડાંનું બનાવેલું ઘર જમીનદોરત થવાનું નથી, પરંતુ ઘરની કુટુંબની ખરાબી થવી એવો અર્થ સમાજેલો છે. ઘણા લાક્ષણિક અર્થવાળા પ્રયોગોને અમે એમાં જ ગણ્યા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જ અલંકૃત પ્રયોગો ઘણી મૂલતથી ભાષામાં રૂઢ થઈ ગયા છે તેને પણ અમે રૂઢિપ્રયોગમાં લખી કોશમાં આપ્યા છે. કોઈ પણ એક શબ્દમાં એવો ભાવ હોવા છતાં તે પ્રયોગ કહી શકાતો નથી. જેમ કે, ઉંઠાપણું એ શબ્દ કોઈએ કોઈ સાફ દામ ન કર્યું હોય સારે વપરાય છે. આપણી ભાષામાં એવા બહુ શબ્દો છે. જેને કોઈ ન અપવડતું હોય અને મૂર્ખ હોય તેને દફો કહે છે. વળી કાઠલ્યાંદસ, શુઆર્યાદસ, મસેન, તાનસેન, વગેરે શબ્દો વિશેષ સંકેતમાં વપરાય છે, તથાપિ તે રૂઢિપ્રયોગનમ. ગણી શકાતા નથી. એવા શબ્દોને અમે રૂઢ શબ્દો ગણી તે તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું નથી.

ગુજરાતી ભાષામાં જે રૂઢિપ્રયોગો થયા છે તે ઘણું કરીને કોઈ નામની સાથે કોઈ ક્રિયાપદ મળીને થયેલા છે. હાથ, પગ, પેટ, દાંત, જીભ, માથું, આંખ, કપાળ, નાક, કાન, ઘસાદિ શરીરના અવયવો કે જીવનેદિયો બતાવનારા શબ્દો સાથે જૂદાં જૂદાં ક્રિયાપદોથી જૂદા જૂદા પ્રયોગો નીકળેલા માલમ પડશે. આવા રૂઢિપ્રયોગનાં સાધારણ મૂળ જોવા જઈએ તો તેમ થવાનાં કારણ પણ ઘણું અગ્રે આપણને માલમ પડ્યા વિના

રહેશે નહિ. એ ધણું કરીને કાઈ સ્થાન ઉપરથી, લોકોની વૃત્તિ ઉપરથી, કાઈ વિશેષ નામ ઉપરથી કે કાઈ સિવાજ કે રીતમાત ઉપરથી નીકળેલાં હોય છે, અને તે સર્વેમાં યોડી કે ધણી લાક્ષણિક અર્થોત્પત્તિ રહેલી હોય છે.

આ કાશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે એવા પ્રયોગોનાં લક્ષણો યાતાયી આપવાનો યત્ન કરેલો છે, અને તેની સાથે તે કેવી રીતે વપરાય છે તે જાણવા માટે અને અભ્યાસીઓને સરળ થવા માટે શિક્ષક ગ્રંથોનાં દર્શાવે પછી હામ હામ આપ્યાં છે. જે પ્રયોગોનાં દર્શાવે ગ્રંથમાંથી મળી શક્યાં નથી તે બોડી કાઢીનેજ મૂકેલાં છે.

હજી સુધી 'શબ્દપ્રયોગ' પર એકે સ્વતંત્ર પુસ્તક લખાયું નથી તેથી તથા જૂદા જૂદા ભાગના લોકો જૂદા જૂદા પ્રયોગ જૂદાં જૂદાં લક્ષણમાં લઈ જઈ જૂદા જૂદા ભાગમાં બોલે છે, અને તેથી તેના જૂદા જૂદાં અર્થ થાય છે, માટે અમુક ભાગમાંજ અમુક પ્રયોગ વપરાય છે તે નક્કી કરવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ છે. અને તેથી અર્થનાં સંબંધમાં બહુ મત-ભેદ પડવાનો સંભવ છે. તથાપિ જે પ્રયોગ ધણે ભાગે જે અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થ આપવાને બનતો પ્રમાણ કરવામાં આવ્યો છે.

શુનરાતમાં જે પ્રયોગો વપરાય છે તેનાં ત્રણ ભાગ આપણે પાડી શકીશું. તાપીથી તે મહી સુધીના ભાગમાં વપરાતા, મહીથી તે સાત્તરમતી સુધીના ભાગમાં વપરાતા, અને ત્રીજા કાઠિયાવાડમાં કે ઉત્તર તરફના ભાગમાં વપરાતા. કેટલાક પ્રયોગો એવા છે કે જે કાઠિયાવાડમાં બોલાય છે તે ખીજા ભાગમાં નથી બોલાતા, અને જે ખીજા ભાગમાં બોલાય છે તે કાઠિયાવાડમાં બોલાતા નથી. એવા દરેક ભાગમાં વપરાતા જૂદા જૂદા સુખ્ય સુખ્ય પ્રયોગો એકઠા કરવામાં આવ્યા છે, અને એ પ્રયોગો શા ઉપરથી નીકળ્યા તેનાં કારણો-મૂળ-પણ્ય મથાણુદિ લખવામાં આવ્યાં છે. જે પ્રયોગો અમુક ભાગમાંજ બોલાતા હોઈ સાધારણ રીતે છેક ધર જુલિયા કે બહુ પ્રચારમાં આવેલા નથી તે આ પુસ્તકમાં વિશેષે કરીને દાખલ કરેલા નથી. તેમ અસભ્ય પ્રયોગોને પણ જગો આપી નથી.

કેટલાક પ્રયોગો વક્રોક્તિમાં વપરાય છે. જેમ કે પુષ્પાંતરિ આપવી એટલે માર મારવો, આપુચ્છા આપવા, મેથીપાક આપવો, પૂગ કરવી વગેરે એજ અર્થમાં બોલાય છે.

જે પ્રયોગો કાઈ વિશેષ નામ ઉપરથી નીકળેલા છે તે ખીજા પ્રયોગો કરતાં માન-સિક્ક વૃત્તિને વધારે અસર કરે છે. કાઠિયા ઉપર અસભ્ય દુઃખ ઉપરા ઉપરી આવી નહયું હોય તો તેને વિષે બોલતાં કહેશે કે તેને તો સીતાનાં ચીત્યાં. જે રાજ્ય સત્ત્વ અને સદાચારથી ભરપૂર હોઈ કાઈ જાતની અવ્યવસ્થા કે ગરબડ ન હોય અને જ્યાં ત્યાં શાંતિ શાંતિજ હોય એવા સુખપ્રદ રાજ્યને વિષે બોલતાં કહેશે કે એ તો રામરાજ્ય છે. જે આપણે રાગંપર ખચીત અસર કરી શકે છે તે રામજાણુ ઐનાથ કહેવાય છે. સોળથી કે રાગચો મોડું ધણું સુઝ ગયું હોય તો કહેશે કે મોડું રાવણું જ્યેવું મોડું થયું. તેમજ ક્ષી ક્ષીને, મારી જીમ પાસી ગઈ, એઈ જોડને આંખો પાડી ગઈ, કામ કરી કરીને મરી ગયા, ખાતાં ખાતાં વાંઝણી વિધાઈ, મારણે બપોર ચડયા, વગેરે કેટલાક પ્રયોગો અતિશયોક્તિવાળા છે. એવા પ્રયોગોને અમે અપુસ્તક રૂઢ પ્રયોગ નામ આપ્યું છે.

વળી એકજ અર્થના જૂદા જૂદા પ્રયોગો ભાષામાં બોલાય છે. જેમકે, - જે વસ્તુ ક્ષણિક છે તેને આપણે પાણીના પરપોટાની ઉપમા આપીએ છિયે. એને મળતા ખીજ પ્રયોગો ભાષામાં પુષ્કળ મળી આવે છે. બપોરનો ઝાંચો, વિજળાનો ચમકારો, ધડીનું ધડિયાળ, સાંઠાત્રણ ધડીનું રાજ્ય, વગેરે. આવા પ્રયોગો જો કે અલંકૃત છે તેપણ તેઓ એટલા બધા રહ ચર્ચિ ગયા છે કે તેમને આ પુસ્તકમાં જગો આપવામાં આવી છે.

જે પ્રયોગો સ્થાન બતાવનારા છે તે એ સ્થાનના અમુક લક્ષણ ઉપરથી નીકળેલા છે. જેમકે, ધુતાર પાટણ. અગાઉ પાટણ શહેર એટલું બધું વિસ્તીર્ણ હતું કે તેમાં ધુતારા અને હાં લોકો બહુ વસતા હતા. તે ઉપરથી જે માણસ પાકો હાં હોય તેને ધુતાર પાટણનો રહેવાશી કહે છે. વળી દિલ્લીનાં હાં પણ કહેવાય છે. મારવાડમાં વારંવાર દુકાળ પડે છે અને તેથી ભૂખમરામાં કંગાલ થઈ ગયેલાં માણસો શુનરાત તરફ પેટે હાથ બતાવતાં આવે છે, તેમને આપણે મોરવાડની મઠ કહીએ છીએ; તે ઉપરથી હરકોઈ શુનરાતના ભૂખથી પીડાતા કંગાલ માણસને પણ મરવાડની મઠ કહેવાનો પ્રયાસ આવે છે. મુંબાઈમાં અગાઉ પીવાનું પાણી એટલું બધું ખરાબ હતું કે માણસોની તંદુરસ્તી સાચવી શકાતી નહોતી અને તેથી તેમનાં શરીર છેક સ્કલકડી જેવાં ચર્ચિ જતાં. તે ઉપરથી તેવા હરકોઈ માણસને વિષે બોલતાં હજી સુધી મુંબાઈનું મઠડું વાપરવામાં આવે છે. જે માણસ કાંઈ કામ કર્યા વિના ફાગટ ધણે ખાઈને આવ્યો હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે કે, આવ્યા ધોળકું કરીને.

કેટલાક પ્રયોગો એવા છે કે તેમાંના અમુક ભાગ મુખ્ય હોઈ જૂદા જૂદા ભાગનાં લોકો જૂદી જૂદી રીતે વધારીને બોલે છે. જેમકે, મોટું ધોઈ આવ, એટલે લાયક શુભ કાંઈને આવ એ મુખ્ય પ્રયોગ છે. ત્યારે વડોદરાના લોક કહેશે કે સુરસાગરમાં મોટું ધોઈ આવ, પાટણના લોક કહેશે કે શુંગડીમાં મોટું ધોઈ છે ? અને ધોળકાના રહેવાશીઓ કહેશે મલાવમાં મોટું ધોઈને આવ, વગેરે. આ ઉપરથી જણાશે કે જે ગામમાં કે શહેરમાં મોટું તલાવ આવ્યું હોય તેનું નામ જોડી એમ બોલવામાં આવે છે. એવીજ રીતે કલાક ખીજ પ્રયોગોનું પણ છે. જેમકે, કાંઈને બદલવા દેતાં મરી જ, અથવા દીસ્તો એમ કહેવું હોય તો વડોદરામાં કહેશે કે કામનાથ જ, ઉમરેડમાં કહેશે કે ખોરેમાં અમલાવાદમાં કહેશે કે જા દેવેશ્વર, ઈત્યાદિ. આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે જે ગામમાં શહેરમાં જે સ્થાન ભૂમિ હોય તેનું નામ લઈ ત્યાંના રહેવાસીઓ બોલે છે. વળી જે જોનો ભય હોય તે તરફના લોક તેવું બોલે છે. જેમકે, કાઠિયાવાડમાં કાંઈને ધમકી આપતાં કહેશે કે તને જત લે, તને ધોડા લે, વગેરે.

મહીકાંતાના કાળી લોકો મહીસાગરના સમ ખાય છે ત્યારે સુરત તરફના તાપીના સમ ખાય છે. ઈર જિલ્લામાં કાંઈને ત્યાં મળવા ગયા હોઈએ ત્યારે પાછા ફરતી વખતે ધર ધણી કહેશે કે બપોતો રાખજો, પાટણવાડામાં કહેશે કે ભગતા સજો (પોદળો). ચરોતર તરફ સાંધારણ રીતે કહેશે કે આવજો, ત્યારે પાટણવાડા તરફ સંધ્યાકાળનું મળવું ચતાં કહેશે કે વહેલા ઉઠજો. ચરોતર તરફ કાંઈને વિદાય કરતાં કહેશે કે આવજો અથવા સંભાળીને જજો,

ત્યારે સુધાળ તરફ કહેશે કે હું સિયાર રહેજો. વળી એક એકને મળતાં અને છૂટા પડી
બોલવાના શબ્દો (પ્રયોગો) પણ જૂદી જૂદી જગતમાં જૂદા જૂદા છે. શાસ્ત્ર-વિધિ સંબંધ
પ્રયોગો પણ બાપામાં ધણા છે, પરંતુ આ કોશમાં તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય પ્રયોગો આપેલા છે.

ગુજરાતી બાધાના ૩૬ પ્રયોગો એવા છે કે જેમાંનાં ઘણાંક એક એકમાં એટલ
તો ગુચ્છવાઈ ગયા છે કે તેમના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું એ બહુ વિચારનું અને બહુ સો
ધનું કામ છે. ક્યો પ્રયોગ ક્યાં કેવી રીતે કયા અર્થમાં વપરાય છે તે શોધી કાઢવાનું કા
જેવું તેવું નથી. અલગત આ ગ્રંથ જેવો જોઈએ તેવો અને સંપૂર્ણ છે એમ મારું કહે
નથી, પરંતુ તેને ઉપયોગી કરવાને યથાસક્તિ જરૂરો મળ યથો છે તેટલો ક્યો છે.

છેલ્લે આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં કેટલેક પ્રસંગે જે મારા મિત્રોએ અંતઃકરણ
પૂર્વક મદદ કરી છે તેમનો, જે ગ્રંથોના આધાર લીધેલા છે તે ગ્રંથના કર્તાઓનો, તથા
જે જે ઉદાર મૂલ્યોએ આ પુસ્તકને મુદ્રે મરે નિરાશાને સરથે પ્રીતિ આપેલી છે તે સર્વેને
ઉપકાર માનું છું.

તા. ૨૫-૫-૯૮

લખનાર,
બોગીલાલ લીખાલાઈ માંધી.

રૂઢિપ્રયોગ કોશ.

અ

અક્કલ ઊંધી થઈ જવી, બુદ્ધિ ફરવી; બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થવી; ખોટું ખોટું સૂઝવું; અવળી બુદ્ધિ થવી; ભાન ખસી જવું.

“હુભાગ્યને લીધે તથા પડતા દહાડામાં માણસની અક્કલ ઊંધી થઈ જાય છે.”

કરણુધેસો.

અક્કલનો ઊંધો, એ મૂર્ખ-જોષએ તે કરતાં આડુંજ વેતરનાર માણસને માટે વપરાય છે.

અક્કલ ગામ જવી, ભાન ખસવું-જવું.

“તમારી સૌતી અક્કલ તો ગામ ગઈ છે એનું રાંઠવું (દોરડું) બંધાય ક્યારે અને આપણું કામ થાય ક્યારે?”

કોતુકમાળા.

અક્કલ ગીરો મૂકવી, (ગીરો=ધરણી. અક્કલ ધરણી મૂકવી-પાસે ન રાખવી) જોષએ તે વખતે બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરવો; અક્કલ ખોલી; મૂર્ખ બનવું; જ્યારે કંઈ મૂર્ખાઈનું કામ કરવામાં આવ્યું હોય ત્યારે તેના સંબંધમાં એ વપરાય છે.

“કેમ છે મિયાં સાહેબો, કંઈ અક્કલ ગીરો મૂકી છે? હજી તે કંઈ ઇંદગીથી કામર ચલા છે? નકામા મોત શા માટે માગી લો છે?”

કરણુધેસો.

અક્કલ ઘેર જવી, અક્કલ પાસે ન હોવી; મૂર્ખાઈ હોવી; બેવકૂફી હોવી.

અક્કલ ચરવા જવી, અક્કલ પાસે ન હોવી, મૂર્ખાઈ હોવી; મગજ ઠેકાણે ન હોવું; ભાન ખસી જવું;

“અંત સમે છાપ તિલક ખનાવે, જૂલી ગયો જ્યારે બાન; એરણીની ચોરી સોયનું દાન એમ, કેમ આવે વેમાન;

ચૂર રાત નાબૂંધે, બુદ્ધિ તારી ગઈ ચરવા.”-અંત. ધીરોભક્ત.

અક્કલ ફૂંટવી, બુદ્ધિનો બ્રશ થવો; ચિત્ત ઠેકાણે ન હોવું; મૂર્ખ બનવું; અક્કલથી કામ થવું બંધ પડવું; સમજશક્તિ નાશ પામવી.

અક્કલ બહાર મારી જવી, અક્કલ દમ વગરની થઈ જવી; બુદ્ધિ મંદ પડવી; જોષએ તે પ્રસંગે ને જોષએ તેવો રીતે બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન થવો

“તેની અક્કલજ બહાર મારી ગઈ ને મારી પાસે આવ્યા પછી શું પ્રશ્ન કરવો એ તેને સૂઝવું જ નહિ.” અરેખિયનનાઈસ.

અક્કલ મારી જવી, (મારી જવી-ખરાબ થઈ જવી. તે ઉપરથી) મૂર્ખતા આવવી; અક્કલ ન ચાલવી; બુદ્ધિ ખરાબ થવી.

જ્યારે કંઈ માણસ ધણીજ મૂર્ખાઈનું કામ કરે ત્યારે તેને વિગે બોલતાં આ પ્રયોગ ધિક્કારમાં-કંટાળામાં વપરાય છે.

“આજ કાલ તારી તો અક્કલ મારી ગઈ છે.”

અક્કલ વેચવી, અક્કલ વાપરવી; બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો

૨. અવદિત રીતે વાપરો પોતાની બુદ્ધિને ઘોઘા પહોંચાડવો.

૩. શિખામણ આપવી; બોધ દેવો.

૪. રસ્તો બતાવવો; રીત બતાવવી.

અક્કલ વેચાતી લેવી, ઘણા અનુભવથી શીખવું; શીખામણ લેવી; બોધ લેવો.

અક્કલ વેચી ખાવી, મૂર્ખ બનવું.

અક્કલ વેરાઈ જવી, અક્કલનો ઉપયોગ સમય પરત્વે ન થવો; અક્કલ વહેંચાઈ જવી- (ઘણા વેરાઈ જવા ઉપરથી)

અક્કલ સાધે રાખવી, સાવધ રહેવું; સાવચેત રહેવું; ગરજત ન થાય તેને માટે અ-

ગમચેતી રાખી વર્તતું; હોશિયાર રહેતું; બુદ્ધિ ઠેકાણે રાખવી.

અક્કલના કાંકરા, અબુદ્ધિ; બુદ્ધિનો બંશ થયો તે. અક્કલનાં કાંકરાં પણ બોલાય છે. અક્કલની ખાડી, (નદીના નેટલા ભાગમાં ભરતી આવે તેટલા ભાગને ખાડી કહે છે; તે ઉપરથી અક્કલનો આગળ વધેલો ભાગ) ઠોઠઠાપણ.

આ પ્રયોગ આગતું ઉદાપણ અક્ષારવાસાં ઠોઠાશા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

અક્કલને ને ઝોને વઢવાડ થઈ છે, (લ-દાઈ થવાથી બે પક્ષ એક ખીમથી દૂર રહે છે, અને બંનેનો મેળ કદી મુળ-તોળ નથી તે ઉપરથી, તેનામાં અક્કલ નથી; મૂર્ખતા છે; બેવકૂફી છે; અક્કલ ઝોને સલાહ આપતી નથી. અક્કલને ઝોને ઝો-ને અઢાર ગાઉતું છેલું છે, એમ પણ કટલાક ખોત્રે છે.

અક્કલનો અગડો, સારી અક્કલથી બહાર પડેલો; પ્રખ્યાત; નામાંકિત. પણ વાંકામાં મૂર્ખ-મોભામ બુદ્ધિના માણસને વિષે બો-લતાં વપરાય છે.

અક્કલનો આંધળો, મૂર્ખ; અણસમજી; બે-વકૂફ.

આંખનો આંધળો જેને નહિ, ને અક્ક-લનો આંધળો સમજે નહિ.

" અંધ અક્કલે શું થયો, ને થયો નેત્રે લીન, ધનંજયના ત્રાસ આગે, સૌ જોધ યાતા લીન." સુરેખાંકરણ.

અક્કલનો ઝાથમીર, મૂર્ખ; બેવકૂફ; વિવા-હની વરણી કરે એવો.

" અક્કલનો ઝાથમીર, મંગાવે મર્યાં તો લાવે કાથમીર " એ કહેવત છે.

અક્કલનો ખાં, મૂર્ખ, બેવકૂફનો પાટલાહ; મૂ-ર્ખનો સરદાર. (વાંકામાં)

અક્કલનો દુરમન, મૂર્ખ; અણસમજી; બેવ-

કૂફ. અક્કલનો દુસ્મન તેમ કે જે સમ-જીને ખોટું રસતે ચાલે તે.

અક્કલનો ખારદાન, (ને પેટી-કાથળી-ઠા-મમાં માલ ભર્યો હોય તેને ખારદાન કહે છે; એકલા ખારદાનમાં માલ હોતો નથી; તે ઉપરથી) અક્કલ શત્રુ; મૂર્ખ, અક્કલહીન; બેવકૂફ.

" કાકા તમે પણ અક્કલના ખારદાને દે-ખાઓ છો ! મને ફોગટમાં ગાજો જામાટે દો છો ! "

કોતુકમાળા.

અક્કલનો સાગર, જ્યોત્સના બુદ્ધિશાળી; વિ-સ્તીર્ણ બુદ્ધિશાળી; પરંતુ વાંકામાં મૂર્ખ મા-ણસને માટે બહુધા બોલાય છે.

" અક્કલનો સાગર, મંગાવે લોટી તો ભરી લાવે ગાગર. " એ કહેવત છે.

અક્કલસેં ખુદ તો પિછાનનાં, જરા તો અક્કલ લાવે-વાપરા.

અખતર હાલું, (અખતર=અસ્વચ્છ+હાલું) ઠોઠાણું.

અખાડા કરવા, (આખ+આડાતું કુંકું રૂપ અખાડા) દીઠું ન દીઠું કરતું અગર એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાંખતું; ચૂપકાથી નજર ફેરવી દેવી.

" તેઓ ઘરમાં આશ્રય આપવાને બદલે મોં ખતાવવાના પણ અખાડા કરી ગયાં. "

અરબિયન નાઈટ્સ.

અગડે બગડા માથો ને બગડે કાગડા માથો, ફલાંણુએ આમ કહ્યું, ને દીકણુએ તેમ કહ્યું એવી નંછવી-માલ વગરની ઓ-ઝોની વાતો.

" ખાઈ રહ્યા પછી બે ત્રણ કલાક રોહાણીને જાણવા જોઈએ; જાણીને ઉઠે એટલે ઝોટલે જેરી પડારણો સાથે તડામ મારે, અગડે બગડા માથો ને બગડે કાગડા માથો, એવી અભણ ખાઈડીઓની વાતો હોય. "

બે બહેનો.

અગિયારા ગણવા, નાશી જવું; પોખારા
ગણવા; સઠકી જવું; પલાયન કરવું; વઢાણા
વાવી જવું; છ પાંચ કરી જવું;
ધારતી કે અડચણમાંથી બચવા અથવા
કંઈ માયાપરથી કાઢી નાંખવા એકદમ કો-
ઈને જઈછું એમ દલા સિવાય પોતે પો-
તાનો રસ્તો પકડવો.

“આ પ્રમાણે રમણનું ભમણ યઈ જતાં જ
ભિલ્લ લોકોએ અગિયારા ગણવાનો આરંભ
કયો એટલામાં બે આર વેટેમારું સાં આ-
ગળ આવી ચઢ્યા.”

ગર્ધવસેન,

અગ્નિકાષ્ઠ ભક્ષણ કરનાં, સીતા ખસી
બળી મરવું; લાકડાં એકડાં કરી સળગાવી
તેમાં પ્રવેશ કરવો; કાષ્ઠ ભક્ષણ કરવાં પણ
ખોલાય છે. પ્રાચીન કાળમાં સતી સ્ત્રીઓ
પોતાના ધણીની પાછળ અગ્નિકાષ્ઠ ભક્ષણ
કરતી હતી.

અંકુશમાં રાખવું, યોગ્ય હદમાં રાખવું; વશ
રાખવું; બહેકી જવા ન દેવું; માથે અંકુશ
રાખવો પણ ખોલાય છે.

અંગ આપવું, મદદ કરવી.

અંગતળે ધાલવું, પોતાના ઉપયોગ કે ઉપ-
ભોગને માટે દબાવી પડવું.

અંગ તોડવું, પોતાનામાં નેટલું નેર હોય
તેટલું વાપરવું.

અંગ પર આવવું, ધસારો કરવો; હલ્લો
કરવો.

૨. માથે પડવું, નોખમદારી ભોગવવી
પડવી.

અંગ ભરાઈ જવું, અંગ અકડ થઈ જવું;
અંગમાં કળતર થવું. (અતિશય મહેન-
તથી, યાકચી કે બોળે ઉપાડવાથી.) અંગનો
ભરાવો થવો એટલે લોહીઆળ થવું; શરી-
રનો બાંધો સારો થવો; હાડકાં વગેરે ન
જણાતાં શરીર હથપુટ થવું.

અંગ ભરાવું, તાવ આવવો; તાવનાં ચિન્હ

જણાવાં. અંગ ભારે થવું પણ ખોલાય છે,
એનો ખીલો અર્થ એ કે માર ખાવાની નિ-
શાની થવી.

અંગ મરડવું, આળસ ખાવું. ૨. અંગ વાળવું.
અંગ વળવું, કસમથી અથવા ખોરાકથી
શરીર ભરાવાવાળું તથા તેજસ્વી લોહી-
આળ થવું.

અંગ વાળવું, કસમથી શરીરનો બાંધો
આણવો.

૨. પોતાનામાં નેટલું નેર હોય તેટલું

વાપરવું. આ અર્થમાં અંગવાળોને

કામ કરવું ખોલાય છે

અંગનો ખુદો થવો, ઘણી અશક્તિ પેદા
થવી. (અતિશય કામ કરવાથી)

“કામકરીને મારા અંગનો તો ખુદો થઈ ગયો.”

અંગનો મેલ જવો, ખોવાઈ ગયું તો દી-
સવું રહ્યું, કાંઈ ફિક્કર નહિ એ અર્થમાં
ખોલાય છે.

અંગદશિષ્ઠાઈ કરવી, (અંગદે સીતાને
લેવા રાવણની રાજસભામાં શિષ્ઠાઈ કરી
હતી તે ઉપરથી) કામ કાઢી લેવા સાથે
ડાહી ડાહી વાનો કરી રાગજવવું.

અંગારા ઉઠના (કાળજમાં), કાળજમાં ચ-
રેડા પડવો; કાળજનું બળવું; સ્ત્રીચરવટો
પેદા થવો.

અંગારો ઉઠવો (કુળમાં), કુળને કલંક
લાગે-કુળની આખરના કાંકરા કરે એવા
કુપ્રુતને વિશે ખોલતાં વપરાય છે.

“ પુત્રની કુચાલ સાંભળી પિતાને અત્યંત
ખેદ થયો, અને આંવા પવિત્ર કુળમાં
આવો અંગારો કયાંથી બંધ્યો એ વિ-
ચાર થયો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

એથી ઉત્તર દીવો ઉઠવો.

અંગીકીતો અંગારો, (સોનીની સગડીને
અંગીકી કહેછે, તે માંહેનો અંગારો ને કે

ઉપર રાખથી છવાઈ ગયેલો હોય છે તો-
પણ બહુ ધીકધીકતો ને જલદ હોય છે
તે ઉપરથી) ગમે તેવી આપત્તિને સમયે
પણ સતેજ થાય એવી બાળી મરવાની
કે નાશ કરવાની પ્રૌઢ શક્તિ અથવા વેર
વાળવાનો ઉચ્ચ જોરસો.

“સામતોને સજ કરી, રે’ને અતિ હુસિયાર;
છે સિસોદામાં હજી, અંગીરી અંગાર.”

પ્રતાપનાટક.

અંશુકાનો રાવણ કરવો, (સીતા. લડા-
માંથી રામની સાથે અયોધ્યે આવ્યા પછી
કેમથીએ રાવણના સ્વરૂપનું વર્ણન પૂછતાં
સીતાએ ના કહી, અને છેવટે આમક ક-
રતાં તેણે એટલુંજ કહ્યું કે મેં તેનું આખું
સ્વરૂપ નહિ જોનાં માત્ર તેનો અંશુકોજ
દીઠો છે, તે ઉપરથી સીતાએ અંશુકો ક-
હીને સીતરી આપ્યો, તે આધારે કેમથીએ
આખું સ્વરૂપ સીતરી રામનું મિત્ર સીતા
ઉપરથી ઉઠાડ્યું અને વિરોધ કરાવ્યો તે
ઉપરથી) થોડો ભાગ જોયો કે સાંભળ્યો
હોય તો આખાનું કહેવું; વધારી વધારીને
કહેવું; અભિશયોક્તિ કરવી; હલકી-નજીવી
બાબતને વધારી મોટી કરવી; રમતું ગત
કરવું.

અંશુકે કમાડ કેલવું, બીજાને માલમ ન પડે
એવી રીતે મડા કરવી; બેમાલમ રીતે
કામ કરવું

અંશુકો જતાવવો, (નાનો સંકેત) ના પા-
ડવી; ના કરવું. ૨. (કામ દેવાની નિશા-
નીમાં) કામ દેવો જુઓ.

અચરે અચરે રામ; પામેલો પોપટ અચરે
અચરે રામ જોમે છે પણ કાંઈ મનજનો
નથી, તે ઉપરથી સમજાવવા ને જોખ્યા
કરે છે, એવા પોપટીઆ પંડિતને વિશે
જોતાનાં વપરાય છે.

અછોઅછો વાનાં કરવાં, આદર સત્કાર
કરવો. ૨. લાડ કરવાં; લાડ લગાવવાં. (મં.

અચ્ચઅચ્ચ ઉપરથી) અછોઅછો કરવું
પણ જોલાય છે.

“પોતાનો જીવ જવા લગી વાત આવેલી
તોપણ હર્મિયાએ મન દૃઢ રાખી લાઈસેન્ડર
ઉપરથી પ્રીતિ ડગાવી નહોતી; અને લાઈ-
સેન્ડર પણ ગુણ માંડક અને ટેકોશો હતો
તેથી હર્મિયાને અછોઅછો વાનાં કરતા
હતો.

સી. કયાસમાન.

અજગર જેવો પડયો છે, બારે દીવનો
• આગસુ લાંબો યુધ્ધને પડ્યો હોય તેને એમ
કહેવામાં આવે છે. (અજગરથી ઠોઠાનું નથી
એટલે એક ઠોઠાણે પડી રહી પાસે ને શિકાર
આવે છે તેને મારે છે તે ઉપરથી) “અજગર
જતિ રાખવી,” એનો અર્થ એ કે અજગ-
રની પેઠે મિત્રાને મારે બટકવું નહિ, પણ
પરમેશ્વર ને મોક્ષે તે આર્ષ પ્રસન્ન રહેવું.

અજમે કટાવવો, ચૂંક મટાડવી; રોગ કા-
ઢવો; પેટ કુખનું મટાડવું; રીસ કાઢવી;
પુષ્પવતા પર્ણ ટાળવું. (ચૂંક આવે છે ત્યારે
અજમે કટાવે છે તે ઉપરથી લાસલિક.)

અજવાળામાં અચવું, જપા ભણી કે જો-
ળખી રાંકે એવી જાની પાપરીએ આવવું;
મહેરમાં આવવું; પ્રસિદ્ધ થવું; પોતાના ગુ-
ણમંથૂ પ્રસિદ્ધિમાં આવવું; બદાર પડવું;
મેલન પડવું; એથી ઉઘટું અંધારામાં રહેવું.

• “આવા જુલમો પણ દિવસથી અજ-
વાળામાં આવેલા છે તે છતાં યોદ્ધસત્રી
જેવા પરાપ્રધારીઓ આજ લગી ક્યાં જાંખ્યા
કરતા હતા ?”

દે. ૧૧. ઉત્તેજન.

“ભિજોની સ્વનંત સ્થિતિપર અજવાળું
આવેલા દેતા નથી.”

જમનાનાટક.

અજવાળામાં મુકવું, ઉપાડ કરવું; પ્રસિદ્ધ
કરવું; જપા દેને કે જાણે એમ કરવું.

“આપણી મંડળીમાંથી જુદો મવા પડી

કદાચ તે આપણી ગુપ્ત વાત અનવાળામાં
મૂકશે.”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

અનવાળું કરવું, લંકાપક્ષા સારા ગુણ બહાર
પાડવા; નામ કરવું; આખરે વધારવી.

૨ ફાયરો કરવો; અથવા કરી આપવો.

૩ સંદેહની સફાઈ કરવો; પ્રાંતિ દૂર કરવી.

૪ અંતરમાં અનવાળું કરવું; અક્ષલ આણવી;

ભાન રાખવું.

“ધીરો ઘર્ષણ સામટો, ખાખા બહુ ખામોશ;
મનમાં અનવાળું કરી, ઓછો કરતુમ નેશ.”

નર્મકવિતા.

૫. વાંકામાં કાંઈ સાફ કામ કર્યું ન હોય
સારે વપરાય છે.

અનવાળું જોવું (જગતનું), જન્મ પામવો;
હયાતીમાં આવવું.

૨. જાહેરમાં આવવું; બહાર પડવું, (મા-
ણસ અને વસ્તુ બંનેને લાગુ પડે છે.)

અનગડીમાં પડવું, (અનગડી એટલે હાથોને
પકડવા સાર ખોદેલો ખાડો.) કાંઈ જાહેર
માણસ દુઃખથી કે રોગથી એસણો હોય સારે
કહે છે કે, ‘ હાથી અનગડીમાં પડ્યો છે. ’

અનજાણો ઉતારવો, આંખે જે ઝોક લાગ્યો
હોય તે મટાડવા તેજમાં દોરડી બોળી સ-
ળગાવી મૂકવી.

અનજાણાણી, સર્જિત; નશીમ; લણેપાણી;

જ્યાં જે અન જાણી મળવાનાં લાં તે મળી

આવવાં એ જે ચોગ-સંબંધ તે; રજક.

અનજાણ પાણી ઉઠવું, અનજાણ ઉઠવું,

અન્નાદક ઉઠવું, વગેરે પ્રયોગ વપરાય છે.

અટકળ પંચાં દોઢસો, માત્ર ગપ; અડસટ્ટે-
રામ આશરે ડોકવું તે. ધકેલ પંચાં ઢો-
ઢસો પણ બોલાય છે.

અટકળ પચ્ચીશી, અટકળથીજ માત્ર ક-

હેવામાં આવ્યું હોય તે; માત્ર કદમનાજ

(અટકળથી માત્ર દોઢસો કરી આપેલા

અટકળો ઘોડો, નજીવી અને ઘોડી મહેનતે
મજેલી કાંઈ પણ દરકાર વિનાની વસ્તુને
માટે વપરાય છે, (અટકા=ત્રાંખાનાણું.)

અટકળ બળદેવ, ખાવે પીવે કુસ્તી કરવે જ-
ખરો; હિંદુસ્તાની પહેલવાન, (મથુરાના
ચોખા જેવો.)

અટકા બંધ કરવા, બોલતું બંધ કરવું; આંજ
નાંખવું; હરાવવું. (તકરારમાં) (અટકા=દાર-
મુખ તે ઉપરથી.)

અટકા બંધ થવા, જાણે મળા લગી ખાધું
હોય તેવું હોવું.

૨. હારી જવું. (તકરારમાં)

અટીનો કરાર, (મહોરમમાં હાથની આસ-
પાસ રંગિત આમળા વાળી દોરી વિંટાળ-
વામાં આવે છે તેને અટી કહે છે તે ઉપ-
રથી) સખત બંધનવાળો કરાર.

અટોક પરબ્રહ્મ, (અટોક=ન ઠોકાય=સુધરે
એવું; તે ઉપરથી) શીખવતાં ન શીખી
શકે અથવા સુધારતાં પણ ન સુધરે એવો
ઠોક; બુદ્ધયલ; પરચર.

અટે દારકાં, લાંબા વખત સુધીના ધામા નાં-
ખતાં એમ બોધાય છે. (અટે=અહીંજ)

અડદ મગ ભરડી દેવા, જેમ આવે તેમ
વિચાર વગરનું બોલવું; ‘બોલવાતું કે ન બો-
લવાતું બોલવું; આડું અવળું જેમ કાવે
તેમ બધી દેવું.

“ જાય તો જોજે, કાંઈ અડદ મગ ભરડી
દેતી નહિ, ખીજું તો તારા ધ્યાનમાં આવે
તેમ કરજે.”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

અડદાળો કાઢવો, (કામ કરાવી) શક્તિ ઉપ-
રાંત કામ કરાવી કામ કરનારને છેકળ થ-
કવી દેવું.

૨. સજ્જ માર મારી હાડકાં પાંસળાં નરમ
કરી નાંખવાં.

અડદીઆ છાંટયા છે, જૂરફી નાખ્યો છે;

અડધી રાતે દૂધમાં ઉતરે તેવું, જે વખતે
જે કામ હકીએ તે કરે એવું; અડી વેળાએ
સદાય થાય એવું; ગમે તેવું જોખમનું અને
ગમે તેવી મુશ્કેલીનું કામ ગમે તે વખતે
કરવા તત્પર થવું; (અડધી રાતનો સમય
ધણે ખારીક અને દૂધમાં ઉતરવું એ ધણું
જોખમ ભરેલું તે ઉપરથી)

અડધું અંગ, સ્ત્રી; પ્રિયા. ૨. સદાયકારી મિત્ર.
અડધું અડધું ઘર્ષ જવું, કોઈ ખારા મા-
ણુસને દેખી હર્ષણેલા થવું; અતિગાય હર-
ખાઈ જવું; પ્રેમભેદા બનવું.

અડધું ઘર્ષ જવું, અંગ સહર્ષ જવું, (વિ-
તાથી, વાપથી કે અતિશય કામના જોખમથી)
“આ અવિશ્વાસમાં અને અતર્ભયમાં અ-
માલ અર્ધો ઘર્ષ ગયો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

૨. અધમુહ થવું. (મારથી) “માર ખાઈ
ખાધને હું તો અર્ધો ઘર્ષ ગયો.”

૩. હારી યાત્રી બેસવું. (કામ કરીને)

અડધે શુકને, શુકનની દરકાર રાખ્યા વિના;
ફટ્ટનાં વાર; કહ્યું કે તરતજ; વગર વિવ્રબે.
“તેઓને પ્રેરવેગએ વીરવિયાના બ-
ળવટે છડા કર્યા તેથી એ ખાપડા વીરત્વાર
પછી સદા પ્રેરવેગને કામે અડધે શુકને
આવી ઉભા રહેતા.”

ચો. ક્યાસમાજ.

અડધો છે, (વાંકમાં) અડધો પ્રેક્ષો છે.

અડધો પાયો, એટલો, કમ અક્ષય; સાદા-
તણ પાયા; માંડું; અદ્યપાસગી; અક્ષય
વિનાનું; દંગમડા વિનાનું.

“કચરાને ચલાવકર બનેમાં અડધો પા-
યો એટલો છે.”

સાચવડની લગાઈ.

અડવા શેક; (અડનું-વરેનું માંડાં મિલાવનું;
બાપામાં વાળિયાને અડવો કહે તે ને
ઉપરથી) એવીવા વાળિયાને ત્રી ભેલનાં
વપરાય છે.

અડા દેવા, દેવાઓ તો કામમાં અડા પથ
દેતો નથી એટલે કામને અડતો પથ નથી-
ખીલકુલ કામ કરતો નથી.

અડિયલ રટું, (અડિયલ=હકીકું, અડ કરનાર
એવા રટું ઉપરથી) કહ્યું ન માને અને
ચાલતાં ચાલતાં ઘણી વાર અડા પડે એવા
હકીકા માણુસને માટે વપરાય છે.

અડીવેળાની દાહ, (દાહ=રક્ષક,) સદાય
કરી ચતુથી રક્ષણ કરે તેવું માણુસ, નામ
અથવા કામ.

અડીનો વખલ, ખારીક પ્રસંગ; અણીનો
પ્રસંગ.

અડકદુડીઓ, બને પક્ષથી ન્યારો રહી
પોતાની ચરણ માફક પક્ષમાંના કાલને મલક
કરનાર. ૨. વધારાનો (ગેડી દાની રમતમાં)

અડોલ કાટલું, જુઓ અંટોળ કાટલું.

અડાર બાણ, હુઆઓનું ટોળું.

અડાર વાંકાં હોવાં, (હારનાં અડારે વાંકાં,
એ દોવન ઉપરથી) કોઈમાણુમ દંગ ધડા
વગરનું-કામ દેખાણા વિનાનું-અગ્રીવાર વિ-
નાનું હેલ તેને વિરે ભેલનાં ગ્રેમ વપરાય
છે કે “જેનામાં અડાર વાંકાં છે.”

અડાર મિશા, પાતુંગ; પ્રમાણ કરતાં વધારે.

“તેને ઘેર અડાર વિશા દારિદ છે.”

અડોંગ કાટલું, (અળ+તોલ+કાટલું. તોલ
વગરનું કાટલું) મનમાનનું-અતોપકારક કામ
કરી ન મકે તેવું માણુસ કે વસ્તુ.

અળદોશું રહેલું, (અળ રોજું-રોવા વગ-
રનું તે ઉપરથી) જરૂરનું કામ અડી પડવું.

“કનાકાલિયા, (નિશામ નાખી) ત્યારે
હાખિ, આપણે ત્યાં ગયા વગર શું અળદોશું
રહ્યું છે! એમનું કુખ એજ એમને.”

સાચમાખાખાનું.

અળવિરવો આખડો, મરનાની મંદ; અળ-
પડ; અસામા દરવા ખાઈ પડાયો ન હેલ
ગયો બે ફિક્કો એને ફિક્કાપડી મરનાન

યજ્ઞેશ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે;
ધડાયશે કે કસાયશે નહિ એવો.

અણીનો વખત, અડીનો વખત; બારીક
પ્રસંગ. (સંભાળથી ચાલવા કે વર્તવાનેવો)
અથાણું કરવું, નિરર્થક રાખી ચૂકવું; ફાગટ
સંધરી રાખવું. (લાક્ષણિક)

“ તમે ઝાંકારવું કરો અથાણું,
મારી સાથે વંદાવન ચાલો રે,
ભણે નરસંધ્યો મેલો કમંડળ,
કરમાં આગળ ચાલો.”

હારમાળા.

અદક ઇન્દ્રો, યાદ યોગી, અણુઓસો.
અદકે-અધક પાંસળી, (અડધી પાંસળી
ઝાઢી) અટકચાણું; મૂર્ખ; નેમ દાવે તેમ
વગર વિચારે બોલ્યા કરે એવું. અદક પાં-
સળી જાત વિરોધ કરીને હજમની હેવાય છે.
અદખ કરવી-વાળવી, પોતાની નમ્રતા-
મર્બાદ દેખાડી મોટાને માન આપવા બેહ
દાયને દોષીથી વાળા એક ઉપર એક એમ
ચઢાવી રાખવા.

અદસસ્તો કરવો, અધમુઓ કરવો.
અદા કરવી, આંખ મારવી; ઇશારત કરવી;
નેમ ફેંકવાં.

૨. ચાળા અથવા નખરાં કરવાં.

૩. અમલમાં આણવું; બજાવવું.

અદોલવાની કરે એવું, (આઘ ભવાની
ઉપરથી) આઘ ભવાનીના ભક્ત હીજડા
હોય છે તે એમ બોલે છે, તે ઉપરથી
હીજડાની પકિતમાં ખપે એવું; સૌમ્ય-આ-
વડ વિનાયુ.

અધખોખરું કરવું, અડધું ઘઈ નય એ-
ટલો માર મારવો; ટીપવું; ઠોકવું. અધખો-
ખરું કરી નાંખવું, એ વિરોધ માણસને
લાગુ પડે છે.

અધર ઉડાવવું, ટાઈ ન જાણે એમ ઠેકાણે
કરી રેવું. (કામ)

અધી "કંઈ હું તો. કર્મ ફૂટ્યા,
કરી લે અધુર પૂરા,
આજો ત્યારે બાધી મુઠી,
જગડા મેશે લૂંટો."

જોધચિંતામણિ.

અધુરે જવું, કમુવાવડ થવી.

અધોદીર્ઘ કાઢવું, (અધોદીર્ઘ-અધી કાઠી)

ચોરડી પીકીને તેના રસની અધી કાઠી કા-
ઢવી તેને અધોદીર્ઘ કાઢવું કહે છે.

અંત કાઠી નાંખવો, દુઃખ દેવું; થકવું;

અશક્ત કરવું; પાછળ લાગવું; સંતાપવું.

અંત લેવો, આખરનું બાકી રહેલું જોર ભાગ
તે પશુ પાર કરવું; છવ લેવો; પાછળ લા-
ગ્યાં કરવું; સંતાપવું; દુઃખ દેવાં કરવું; કં-
ટાળો આપ્યાં કરવો; આગ્રહ કરવો. અંત

લપ નાંખવો પશુ વપરાય છે.

અંતઃકરણનો કાધ, ભારે ધોસો. (મોઢા
દુઃખનો)

અંતઃકરણના લાળા, અંતરની શુભ ચિંતા;
કાળજની શુભ બળતરા; અતિરાય થતો
બળાપો.

અંતરની આગ, કાળજની શુભ ચિંતા.

(અધ્યાત્માદિક)

અંતરમાં અગ્નિ લાગવો, કાળજી બળવું;
બળા ઉઠવું; બીચરવટો પેદા થવો; કોધા-
વિષ્ઠ થવું.

"એવું સાંભળી પુરોહિતને,

અંતર અગ્નિ લાગ્યો;

સાંભળ્યો દાસીનો નેદન,

ભાસો રૂંદમાં વાગ્યો."

ચંદ્રકાસ.

અંતરવાસો કરવો, વિવાહાદિ શુભ કામમાં
ગણપત્યાદિનું પૂજન કરતાં લાલ પાધડી
વગેરેનો છેડો કાઢી કોટે નાંખવો.

અધાર પિછાડી ઝોરાડવી, ચોતાનો સ્વાર્થ
પાર પાડવા સામાને છેતરવું; કામ કાઢી લેવા

સામાને આડું અવળું સમજાવી છેતરવું; સા-
માની અફલ છેતરાય તેમ કરવું.

૧. તેનેજ દેખવું; તેનું (ઝોરાડનારનુંજ)

કહ્યું માનવું. 'ફલાણે તો એને અં-
ધાર પિછાડી ઝોરાડી છે.'

અધાર પિછાડો ઝોરાડવો, કાંઈ ન સૂઝવું;
સતકાર થવું.

૨. અદૃશ્ય થવું; કાંઈ ન દેખે તેમ થવું.

'વિક્રમ રાજ અધિર પિછાડો ઝોરાડી ન-
ગરચચી જેવા નીકળતા.'

અધાર પિછાડો કરવો, (અધ+પિછાડો)

પિછાડી. ઝાડવાથી જેમ સાથે કાંઈ ઝો-

ળખી શકતું નથી, તેમ કાંઈ તદખીરથી

ખરી વાત જણાવા ન દેવી. તે ઉપરથી

બહાનું કે સમજ કાઢી તહોમત ઉઠાવી દેવું;

ઉઘાડી પડેલી વાત ચર્ચાતી બંધ કરવાની

ચુકિત કરવી; દોષને કાઢી નાંખવાની તજ-

વીજ કરવી; ઠાંકપિછાડો કરવો.

અધારોં આવવાં, ધણી ભૂખ લાગવાથી કે માથે

પિત્ત ચઢવા વિગેરેથી એકાએક આંખે કાંઈ

ન દેખાવું; ચોતરફ અંધારું અંધારું જણાવું.

આ પ્રયોગ બહુવચનમાંજ વપરાય છે;

અને આવી રીતે આવેલાં અધારોં ઘોડીજ

વાર ટકે છે.

અધારોં ઉલ્લેચવાં, અધકારને ધરમાંથી પાત્ર

ભરી ભરીને બહાર કાઢી નાંખવા જેવો

અર્થ પ્રયાસ કરવો; મિથ્યા બાધોડીઆ

મારવી.

"અધારોં ઉલ્લેચતો, તું કરી ન જેઠો કામ;

અમુલ્ય અવસર જાય છે,

તું કમળ ન પામ્યો વિરામ. અવસર."

કવિ નરભોરામ.

બહુવચનમાંજ વપરાય છે,

અધારોંમાં કંડાવું, કાંઈ જાણ્યા વિના મિથ્યા

પ્રયાસ કરવો.

અધારમાં જવું, અજાનપણમાં કે જાણમાં

જવું; અજાણપણમાં જવું.

અધારામાં રહેવું, પ્રસિદ્ધ ન થાય-જાહેરમાં ન આવે-ન જાણાય-ન દેખાય એવી સ્થિતિમાં રહેવું; ગુપ્ત રહેવું; ગુણિયલ-વિહાન માણસ જાહેરમાં ન આવે તે “અધારામાં રહેવા” કહેવાય.

“આજ સુધી તો આપનો અને રાજાનો સંબંધ શહેરાયને અધારામાં રહેવા.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

૨. ગુણ પ્રકાશ થાય નહિ તેવી સ્થિતિમાં રહેવું. પોતાની હોંશિયારી બહાર ન પડે તેવી ઉત્તેજન વગરની સ્થિતિમાં રહેવું. એથી ઉદ્ભવે અધારામાં આવવું. અધારે પડવું પણ બોલાય છે.

અધારામાં રાખવું, ગુપ્ત રાખવું; છાની વાત બહાર ન પાડવી; અજાણ્યું રાખવું; ગુણ પ્રકાશ ન થાય એવી સ્થિતિમાં રહેવા દેવું. અધારી આરાધવી, કંઈ સુઝવા ન દેવું; બોળવી નાંખવું; આંધળા પાટા દેવા.

અધારી કોટડી, કેદખાનું; કારાગૃહ એમાં ધણું કરીને અધારે હોય છે, તે ઉપરથી. અધારી આંધવી, અધારી આંધવાથી આસપાસ શું થાય છે તેની જાણ અજાણ પડતી નથી તેમ આંધળાઓત ખનવું; કાંઈ ન સુઝવું. (માથાની અધારી આંધવી.)

અધારે વળી જવું, ચાલવું કામ અટકી પડવું અથવા તેમાં બિગાડ થવો; ધન્યાવનનું થઈ જવું; અધર ચાલવું; અવ્યવસ્થા થવી; પડી ભાગવું; બધ પડવું.

“કેટલાકનું ધારવું એમ હતું કે એ સાસરે જાય તો અમાસના ધરમાં અધારે જ વળી જાય.)

સરસ્વતીચંદ્ર.

અધારે અજાણો, જાહેર રીતે કે જાણું; લાગ મળે લાં ને તેવી રીતે; અધારે અધારે; ગુપ્તવે.

અધારે પડવું, ઠંકાઈ જવું; ગુપ્ત રહેવું. (વાત, વગેરે)

અન્નપરબ્રહ્મા, અન્ન એ જાતેજ ઉત્તમ બ્રહ્મા. સધળું માન અને ક્રીતિ તે અન્નનંજ.

અન્નવ્રહ્મરસોવિષ્ણુ, મોંકાદેવોમહેશ્વર: પવંજાત્વાતુયોમુંકે, તસ્યદોષોનાવિચતો॥

એવો મંત્ર બધી બ્રાહ્મણો, જગે છે)

અન્નપાણી એર થઈ જવાં, દીલગીરીના આવેશમાં ખાવું પીવું એર જેવું અકારં લાગવું; ખોરાકની સધળી લહેજત અને પોષક શક્તિ નાશ થવી. અન્નનું પાણી થવું પણ વંખતે બોલાય છે.

૨. તાવ વગેરે વ્યાધિમાં ખાવું પીવું ના રચવું.

અન્નને ને દાંતને વેર, અન્ન અને દાંતને સગાઈ-મેળાપ ન થાય એવી માણસની ગરીબ સ્થિતિ; અન્નના સાંસા; મહા મહેનતે ખાવાનું મળતું હોય તેવી હાલત.

અન્નનો કીડો-પિંડ, અન્ન ઉપરજેવું છવન છે તે (વૃદ્ધ, બાળક કે ખાઉધરને માટે વપરાય છે.)

અન્નનો માળવો, (માળવામાં અન્ન બારે માસ પાકે છે, તે ઉપરથી) અન્નનો દાતાર. “અરે એ નર જેવો અન્નનો માળવો, તેમ ગરીબનો બેલી અને પંડિતોનો પ્રાણ બીજો થવો હુલ્લભ છે.”

જોતમુખોધરમાળા.

અન્ને કે પન્ને, (ખીખતી પાસે કરાવવું અથવા પોતે કરી આપવું જ) ગમે તેમ કરીને પણ કરી આપવુંજ એવા અર્થમાં વપરાય છે. “મારું કામ અન્ને કે પન્ને કરવું-પડશે.”

અપુરા કાઢી નાંખવી, (આપપણું કાઢી નાંખવું,) થકવવું; કાપર કરવું

અબોબે પડવી, કાંઈ ચીજ ખાવાપર બજો અભાવ થાય છે ત્યારે તે ચીજ અબોબે પડી કહેવાય છે.

અબોલા લેવા, બોલવું ચાલવું બધ કરવું.

(રીસમાં)

અભરાઈપર મૂકવું, (ફરીથી ઉપયોગમાં

ન લેવા જેવું હોય એવી વસ્તુ અથવા વિ-
ચારને બાળુએ મૂકવા. બંધારે ચોપડીએ
ઉપયોગની ન હોય સારે તે જાણે મૂકવામાં
આવે છે અથવા ઘરનાં ન વપરાતાં વાસણો
જાણે અભરાર્થપર મૂકવામાં આવે છે તે
ઉપરથી લાક્ષણિક નિરાળું-દર રાખી મૂકવું;
કોરે મૂકવું; સંતાડવું; છૂપાવવું; વેરાવું પ-
ડવું હોય સંધી લઈને ધડને ઠેકાણે મૂકવું.
૨. ચોરવું. ૩. વિસારે મેલવું.

અભોગ વાળવો, હેડા આણુવો; સંભાષિ
કરવો; માંડી વાળવું. (કવિતામાં)

અંબાતું પડવું. ધણી મુદત સુધી લંબાયાં
કરવું. (કોઈ આરબેલું કામ.) અંબાતું ના-
ખવું એટલે ધણી મુદત સુધી લંબાવવું
અમર ધાગા આઠવા, જીવનમુક્ત થવું.

(પ્રાચીન કવિતામાં)

અમરપાણી કરવાં, કેદ કરવી.
અમાસનો ચંદ્રમા, (વહોડિતમાં) અમા-
સની રાત્રીના જેવી કાળા મોઢાવાળી કદ-
રખી સોને વિષે બોલનાં વપરાય છે.

અમૃતસુદિકા, મનોરંજક કે નવિન ખ-
બરનો ફરો; સુંદર ગાન કે કથાનો હુચકો;
સ્વાદિષ્ટ ફાંકો, ગુલાબી ડોહું, વગેરે.

અરબા ઉઠવા, ગુસ્સાથી કોઈની સામે થવું.
(અરબા=આરબોની લડાઈ)

અરબા પીને જવું-આવવું, શકિત-હિંમત-
સામર્થ્ય ટકાવી રાખવું. (ગુસ્સા, બરેલી
વાળીની સામે)

અર્ધ્ય આપવો, નાશ કરવો; તુકશાન કરવું.
(લાક્ષણિક)

અર્ધ્ય લઈને ઊભા રહેવું, નાશ કરવો કે
કોઈને તુકશાન કરવા તૈયાર થવું-તત્પર
રહેવું (લાક્ષણિક)

અલખ નિરંજન, હરકોઈ માયાના વિષયમાં
વિરક્ત એવો ને કોઈ તે; માયાના લેપ
વિનાનો.

અણા એક બદામ, અણાની પાસે એક બ-
દામની પણ માગણી થતી હોય એવી હા-
લત; આશ્ચર્યજનકમાં જેવા જઈએ તો
કંઈ નહિ; છેક નિર્ધનતા કે કમજોરપણું
ખતાવે છે.

“ તેના છાપરામાં અણા એક બદામ મગે
નહિ, દોરદાંખર કે સીમમાં પાવીધું બોય
પણ મગે નહિ, તેથી તે બિચારાને રાજ
મહેનત મનૂરી કરવી પડતી હતી. ”

ગર્ધવસેન.

અણા ફોટે વળખાવી, (અણા, બદામ ઉપરથી)
સારું કરવા જતાં નહાઈ ધઈ જવું; પીડા
ધઈ પડવી; નડતર થવું; બદામ વગમવી;
હાથદો કરતાં-ઉઘટો ગેરફાવદો થવો.

અણાઈ કારખાતું, નિયમ, કે અવરથા વગરનું-
ધોમે ધોમે થતાં કરે એવું રસળતું કામ;
અનિયમિત-અઅવરિયત કામ. “ તારૂં તો
અણાઈ કારખાતું છે, ”

અણાની ગાવડી, (પરમેશ્વરની ગાય જેને
આપણે કહીએ છીએ તે એટલી તો પોથી
અને નરમ હોય છે કે જરા ચગદાય તો
મરી જાય તે ઉપરથી) હરકોઈ મરીજ, લા-
ચાર કે હોશ વગરના આણુસને વિષે બોલતાં
વપરાય છે.

અણી કહીના તડાકા, આડા તેડા ને ઠાઠા
પહોરના ચોખ્ખણી જેવા બિચ્યા ગપાટા.

“ ધરતું કામ પડતું મુકી કે પૂરું કરી પ-
રવારીને પણ પરચેર અણીકહીના તડાકા
આરવા જવું નહિ. ”

સુંદરિયજીમંદિર.

અણાણી બાઈ ને ફલાણી બાઈ, આ અને
જેતી; “ અણાણી બાઈને ફલાણી બાઈ કરતી
ફરે છે ” એમ ઘેરેઘેર ફરતી અને ધરની ધ-
ણીને બોલાવી ચરચા જેનારી સ્ત્રીની સં-
બંધમાં બોલાય છે.

અલેક ગિરનારી, (લાક્ષણિક) ખાખી
ખાવો; પાસે કંઈજ ન હોય તેવું.

અલેક્ષટ્રુ ઠોકવું, (અલેક્ષ=નિયમ વિનાનું+
ટ્રુ=ગપ) અટકળથી કહેવું; આશરેથી-
રામ આશરે ખોલી દેવું.

અવનીનું આકાશ અને આકાશની અ-
વની કરે એવું; મોટી ઉચ્ચપાયણ કરી
નાંખે એવું, મહા ખટપટીઈ; ઊંધાનું ચતું
ને ચત્તાનું ઊંધું કરે એવું; ઘણુંજ ઘાલમે-
લીઈ.

“ગોપબંધુ અવનીનું આકાશ ને આકા-
શની અવની કરી નાંખે એમનો છે.”

સસભામાખ્યાન.

અવસરપાણી, મુઆનો દહોડો; દહોડો-
પાણી.

અવળચંડી રાંડ જેવું, કહીએ કંઈ સારે કરે
કંઈ તેવું. અવળું-જીધું, ઉલટું કરનારને
વિષે બોલતાં વપરાય છે.

અવળપંચક થવું, (ધનિષ્ઠાના ઉત્તરાર્ધથી
તે અશ્વિનીના પૂર્વાર્ધ લગીનાં જે પાંચ ન-
ક્ષત્ર તેમાં પરદેશ જવાનો તથા ઘાસ
લાકડાં વહોરવાનો નિષેધ કહે છે; વળી પં-
ચક ખેસતાં કંઈ અવળું-ખોટું થાય તો
તેવુંને તેવું પાંચ વખત થાય છે એમ કહે-
વાય છે. જ્યોતિષખર્મા.) સાફ કરવા જતાં
માફ થવું. સવળું કરવા જતાં અવળું
થઈ જવું.

“ના રવામીનાથ એમ ઉતાવળ કરશે નહિ,
આપણી કાણુ જામ્યા વગર આવી જાતની
તપાસથી વખતે અવળપંચક થઈ પડે માટે
વખત આવે થઈ રહેશે.”

ગર્ધવસેન.

અવળા પાટા દેવા, ઉપરા ઉપરી એક પછી
એક એમ સુદેસર વાત ઠસાવવાને જુદે
અવળું-ખોટું સમજાવી બમાવવું અર્થવા
કેમથી પોતાના મતનું કરવું

અવળા પાસા પડવા, કરેલી મુકિત નિષ્ફળ
જવી-પાર ન પડવી; ધારેલો ખેત વર્ધે જવો;

સવળું કરવા જતાં ઉલટું થઈ પડવું (દેવ-
ચોગે) દેવે વાંકું ઉત-વું. તેથી ઉલટું સ-
વળા પાસા પડવા.

“આજ વેળા એહની છે, જે કરે તે થાય,
દિવસ વાંકો આપણો, મા પજા અવળા
દાવ.” સુરેખાહરણ.

“યશને મુખ મળ્યાં હોત તો આપણી
છાતી કેવી કુલાત? કે આપણે કોઈની સ-
હાયતા સિવાય આપણે આપણી પોતાની
બુદ્ધિથી કામ પાર પાડ્યું તેમ આ અવળા
પાસા પજા તો તેનાં પણ ફળ ભોગવવાં.”

નર્મગદ્ય.

અવળા પૂજેલા, પૂર્વ જન્મે પાપ કરેલાં;
જેઈએ તેવી રીતે પૂર્વે પુણ્યકર્મ નહિ કરેલાં.
અવળી પાઘડી મૂકવી, દેવાળું કાઢવું.

૧. બોલેલું ફેરવવું. ૩. પક્ષ-બાજી બદલવી.

અવળે પાને ચૂનો દેવડાવવો, મરજી વિરુદ્ધ

કામ કરાવી કનડવું; સંતાપવું

અવળે મોઢે પડવું, પધારી વશ થવું; મંદ-

વાડ ભોગવવો; ખાટલે પડવું.

અશ્વિની કુમાર, ઉત્તમ વૈદ્ય અથવા ખુબ

સુરત માણસ.

૨. એક જાતનો મંત્ર. (દુર્વાસાએ કું-

તીને આપેલો)

૩. તૈયાર કરેલા કોઇ મુકરર દવા,

એસ્ત કરવું, મારી નાખવું.

અળગું ચઢવું, દહોડો વઢવો; બેરાંએ મોઢું

અળગું ખેસવું.

“જન્મજાને આ વખત અળગું ચઢ્યું છે

માટે ખરચની તૈયારી રાખજો.”

અળગું ખેસવું, સ્ત્રીને રણ આવવો.

અળિયા તળે આવવું, (અળિયા=દેવા)

ઉપકારના બંધન તળે આવવું; આશિયાળા

બનવું.

“શું કરવા આપણે કોઈના અળિયા તળે

આવવું પડે?”

અક્ષત ઉતારવા, જૂત વગેરે આડાનો સડેલ

આનંદાયા શું કે તે ગુપ્તીની પાસેથી નહીં
સેવા સાર સપડાયમાં મળ્યુમના માથા ઉ-
પર અનાજના દાણા સાત ચાર ફરવવા ને
પછી પોતેથી બાંધી, સંતું હોય ત્યાં આપા
તમે મૂકવી.

અક્ષત છાંટવા, દેવે આદ્યુને, અથવા આ-

હાણે મંજમાનને આશીર્વાદ મળ્યો ચોખા
નાખવા.

અક્ષર ઉતારવા, મહેલું ધાગતું; માથેથી બાર
ઉતારવો

અક્ષર વાળવા, અક્ષર ધુંટીને મરોડમાં આ-
ણવા; લખી આપેલા ખરડા પર વારે વારે
લખ્યા કરતું. હાથ વાળવા પણ બોલાય છે.

આ.

આંક પાડવો, મૂલ્ય નક્કી કરતું; કિંમત કે-
હેવી-કરાવવી.

આંકડો અધરને અધર રહ્યો છે, બહુ મરવે છે;
ટેક છે; ફૂટી રહ્યો છે.

આંકડો ઊંચો ને ઊંચો રાખવો, અતિ
ગર્વ ધરવો; પોતાના તોરમાં રહેતું; ગર્વિષ્ટ
થતું.

“સારે શું પ્રતાપ, બાદશાહથી આંકડો
ઊંચો રાખ્યો!”

પ્રતાપનાટક.

આંકડો કરવો, લેણદેણ સંબંધી દિસામ મ-
ણવો.

આંકડો નમવો, ટેક-ગર્વ ઓછો થવો; નરમ
પડતું; ગર્વ-મજ્જર ઉતરવો; અક્ષાઈ ફક્ષાઈ
ઓછી થવી.

“ને તમારો આંકડો નીચો ના નમાવું
તો મારું નામ માનસિંધ મા જાણવો.”

પ્રતાપનાટક

આંકડો નરમ થવો, ગર્વ ઉતરવો; નરમ
પડતું; ટેક ઓછો થવો.

“સંસારમાં અનેક તરેહના વા વાવાથી
તેનો આંકડો કંઈક નરમ થયો દતો.”

એ જાહેનો

આંકડો મૂકવો, ગર્વ છોડી દેવો; ટેક મૂકવો;
નાદ કમી કરવો.

“સાંકડો નાણી-કહે પૂને માંકડો, આંકડો
મેલ્યો તો જ છવો.”

અંગદવિદિ.

આંખ આડા કાન કરવા, જોયું કે સાંભ-
ળ્યું નથી એમ કરતું-ગણી કાઢતું; પક્ષાઈમાં
વાત ઉઘાવી દેવી; દીઠું ન દીઠું કે સાંભળ્યું
ન સાંભળ્યું કરી નાખતું; ન ગણ્યો કરતું; ઉ-
ઘાવી દેવું; બેઠકાર રહેવું.

“દેવતાડ કરતાં હાથ તોડ સારી; બચ્ચું
એવું મોં, એમ બડગડને ફડક કપા કરે;
સુંદરતો બિચારી આંખ આડા કાન કરે,
જાણે બહેરી હોય ને.”

સામવહુની લગાઈ.

આંખ આપવી, ગરમી વચેરથી આંખ લાલ
થઈ મુછ આવવી.

આંખ ઉઘડવી, જાગૃત થતું; જાન આવવું;
સમજ આવવી; અક્ષય સંગીત; શુદ્ધિપર
આવવું.

આંખ ઉઘાડીને જોવું-એટલે જુદી પુ-
રસ્સર વિચાર કરવો

“એ હાથ જોડીને ધરિનના રાજપુતને
લજો ઉપદેશ આપ્યો પરંતુ તેની આંખો
ઉઘડતી નથી. તે રાખ દ્યોરામણિ શુદ્ધિપર
આવતો નથી.”

અરેત્રિયન નાઈટસ.

આંખ ઉઠવી, આંખ દુખવા આવવી.
આંખ ઊંચી કરવી, આંખ હાડીને સામું
જોવું. (માંદા માણસે) ૨. સામે થવા હિં-
મત ધરવી.

“તારી સામે આંખો ઊંચી કરે એવો હું
કાંઈ દેખતો નથી એ બધું ખરું, પણ નવ
લાખની માદીના ધણીને આવી છોકરવાદી
છાને નહિ.”

શુ. જુની વાત્તા.

આંખ એકઠી થવી, બે જણની સામસામી
મીઠ મંડાવી; નજર એક થવી.

આંખ કરવી, ઈશકઆણથી જોવું.

આંખ કાઠવી-ફેરવવી, ધમકાવવું; ડાળા કા-
ઢવા; ખીવડાવવું.

“નોતરીયો નિર્માલ્ય દિસે, આંખો લગનને
દહાડે; અધર ડસે ને કર ધસે, વિપ્ર ઉપર
આંખ કાઢે.”

નળાખ્યાન.

“ધેર મધ ગોપિયું સર્વે, નિદ્રા કો કર-
તી નથી; સ્વામી મારે, આંખલડી કાઢે,
ડરાવી ડરતી નથી.”

નરસિંહ મહેતા.

આંખ ખસેડવી, કામ ઉપરથી ચિત કાઢી
નાખવું.

આંખ ચગાવવી, કટાક્ષ દેંકવાં; ઈશારત દે-
રવી.

આંખ ચઢી આવવી, આંખ દુખવા આવવી.

આંખ ચઢી જવી, (કોષમાં)

૨. (ગર્વમાં)

“રાગ કોખો હો, આંખ ચઢી ગઈ; વા-
તને જાણી હો, વાત ધાડી યદ.”

હારમાળા.

“બાઈ આંખો તમારી ચઢી જતી, તારે
ડરતો મોરો દેવરે-સામા થતાં.”

કવિ જાણુ.

આંખ ચળી જવી, ફાટી નજરે જોવું.

આંખ ચોરવી, સટકી જવું; હુમ્મ્યાઈથી ન-
જર ફેરવી દેવો; નજરે પડ્યા સિવાય અ-
થવા નજર ચૂકવી જવું રહેવું.

૨. છેતરવું (સામે માણસ ન જાણે એ-
મ) નજર ચૂકવી ભૂલપાપ ખવડાવવી.

આંખ ચોરાવી, છેતરાવું; ભૂલાવો ખાવો;
ગફલત થવી; ચાપ ખાઈ જવી; નજર ચૂ-
કવી જોણું ખાઈ જવું.

આંખ ચોળીને રહેવું, કાંઈ તુકસાન થતાં
પોતાનાથી કાંઈ ન નીપજે એવી શોક ભ-
રી સ્થિતિમાં રહેવું; પરતાવો કરવો; પરતા-
ઈને ફારી યાકી બેસવું; રડી રહેવું; પોતાનું
કાંઈ ન ચાલવાથી નિરાશ થઈ જવું-રહેવું.

“આર્ય પુત્રની અપ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી
અને આખરે આંખ ચોળીને રહેવું. અરે
પ્રભુ, ગોપ બધુને તે તે શાનો ધડ્યો છે
(એમ કહી નિશ્વાસ નાંખે છે)”

સત્યભામાખ્યાન.

આંખ ટાઢી થવી, સંતોષ થવો; નિરાંત
વળવી.

“કવિના મુખરૂપ ચંદ્રથી, આંખો ટાઢી
થાય.” ચંદ્રાલોક.

“સગાં તે સોનાનું હીમ, આંખ થાયછે
ટાઢી હીમ.” ચંદ્રહાસ.

આંખ ઠરવી, સંતોષ થવો; આંખ ઠરીને હી-
મ થવી. પણ જોશાયછે.

“નાનણ્યાં વરકન્યાને જોવાથી આંખો
ઠરીને હીમ થાયછે.”

પંડિતા જમનાપ્રાધ.

આંખ ઠરી જવી, એટલે આંખ સ્થિર થઈ
જવી-મરીજવું.

આંખ તરવી, તાવથી આંખ ચળકવી.

આંખ તોળે આવવું, નજરે ચઢવું.

૨. પસંદ પડવું; નજરમાં આવવું;

“જેનું મન જેમું મનું તેને સુખ તેથી
મજે તે વિના તેથી સાફરે, નાવે તેની
આંખ તોળે.” રૂપિસાગર.

આંખ દખાઈ જવી, મરી જતું; મરણ પા-
મતું; અચળીજતું.

આંખ દેખાડવી, ધમકો બતાવવી.

આંખ નીકળી પડવી, કોઈનું સાઈ દેખી
ન ખમતું; અદેખાઈ આવવી-ચવી.

“ સહિયર સમાણી મારી ચમન કરે ને ની-
કળી પડે મારી આંખોરે, માડી જીવાની
આ શરવાય નહિ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આંખ પાકી જવી, કોઈ વસ્તુ બારીકપણથી
વારંવાર જોવાયો આંખને શ્રમ પહોંચવો-
યાદી જતું. (અત્યુક્તિ) ”

આંખ ફરકવી, પુરપની જમણી અને ઓ-
ની ડાખી આંખ ફરકે તે શ્રમ, અને તે-
થી ઉત્કટ પુરપની ડાખી અને ઓની જ-
મણી આંખ ફરકે તે અશુભ ગણાયછે.
કહ્યું છે કે-

પુંસાંદાક્ષિણનેત્રસ્ય, સ્ફુરણમિદ્મુનુચયતે
નારીણાંધિપરાંતંચ, ચિપરીતંતયોઃપુનઃ
(આંખનાં પોપચાંએ રહી રહીને ધ્રુજતું)

આંખ ફેરી જવી, ક્રોધાયમાન થવું; ગુ-
રસે થવું.

આંખ ફેરાવી, ગુરસો ચઢી આવવો; વેર-
લેવામાં અથવા સામા થવામાં હાડ જવાનું
રૂઢી જણાતું.

૨. મરતીમાં આવવું.

“ આંખો તમારી ભાઈ ફાટવી, જોઈડર-
તા સહુ લોકરે, સામા થતા.-”

કવિયાપ્ર.

આંખ ફુટવી, આંધળા થવું; ન દેખાતું.

૨. આંધળા જેવું થવું; જોઈ જોઈને યા-
દી જતું; આંખને શ્રમ પહોંચવો.

૩. બુદ્ધિ પુરઃસર વિચાર ન સરવો; ઊ-
ધું કરવું; અવિચારી બનવું; શુદ્ધિ
જવી; બાન ટળવું; મૂર્ખ બનવું; અ-
કલ્પ શ્રમ થવો.

૪. ધ્યાન જતું રહેવું; લક્ષ ન હોવું.

“ જંઘવન શોધ્યરે, સ્થામા સહુ મળીરે,
આંખડિયે આવે બરિ બરિ નીર. શોધતા
યાદી રે, પુટી જોઈ જોઈ આંખડી રે તોય
ન મળ્યા વાલો બળતા વીર. ”

દસિંહ મહેતા.

“ અંગદ કહે ઉત્તર શે નથી આપતા, (શ-
કે) સર્વની આંખ દે કાન પુટમા. ”

રામજનક.

આંખતું ફુટેલું એટલે અવિચારી; મૂર્ખ.

આંખ ફેંકવી, ધસાડત કરવી; કટાક્ષ ફેંક-
વાં-મારવાં.

આંખ ફેરવવી, ગુરસે થવું; કરડી નગર કરવી.

“ તે આગળ ધાયો અને આંખ ફેરવીને
ફડિનેડને દમ ભીડવ્યો, અને કુંખરાવ્યો કે
તું ગ્રામ દત્ત થઈને મારી પાસેથી આ બે-
ટનું રાજ ખુચી લેવાંના બેતમાં આવ્યો-
છું. ”

શ્રી. કથાસમાજ.

આંખ ફેરવીને જોણું એટલે ચારે પાસ
નગર કરીને જોવું. ૨ કરડી નગરથી જોવું.
આંખ ફેરવી જવી એટલે ઉપર ઉપરથી
જોઈ જતું.

આંખ ફેરાવી, આંખને શ્રમ આપવો. (કા-
ઈ અગત્યની બાબત વાંચવામાં કે જોવામાં)

“ શું છે, શું છે, શું આવેલા નવોનચંદ્રની
બહાલી ચનારી તે તું નહિ દે! વાંચ આ,
અને ફેડ આંખો. કાગળના કટકો મુનવી
કુમુદ ઉપર ફેક્યા. ”

સરસ્વતીચંદ્ર

આંખ બતાવવી, ધમકાવવી આવવી-બતાવવી.

આંખ ભરવી, આંસ આણવાં; રડવું.

આંખ ભરાઈ જવી, સતોષની સાથે મન
આકર્ષીત; તક્ષીન થવું; આંખ ફરી જવી.

“ તેના સર્વ અવયવોના ઘાટ પ્રમાણસર

પણ મોટા હતો એટલે જોનારની આંખ એકદમ ભરાઈ જતી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આંખ ભારે થવી, (નિદ્રાના દમ્બાણથી અથવા નિદ્રાએ મૂકેલા ભારથી) સુવાની વૃત્તિ થવી. ૨. અદેખાઈ થવી. ૩. આંખ દુઃખવાનાં ચિન્હ જણાવાં.

આંખ મળવી, જોઈવું અથવા જોઈની લહેરમાં આવવું. આંખે આંખ મળવી એટલે એક નજર થવી.

“ ગોવિંદ રાયને આમ્મેમ આજોઠતાં કાંઈ ચેન પડતું નહિ અને ભોગ જોગે આંખ મળી જાય તો નડારાં સ્વપ્નથી નિદ્રા વિખિત થતી હતી. ”

ગુ. જૂની વાર્તા.

“ ક્યાં રમિયારે વાલમ રાતલડી, લડય ડોડા હેલજખીલા મળી મળી ભમે રે આંખલડી. ક્યાં. ”

નર્મકવિતા.

આંખ માંડવી, ધ્યાન રાખેલી નજરે જોવું. આંખ ભારવી, ઇશારત કરવી; કટાક્ષ ફેંકવાં; ઇશિકખાણથી જોવું. આંખ મીંચવી, જોઈવાની તૈયારીમાં હોવું અથવા જોઈવું.

૨. મરીજવું.

“ મીંચાતી મારી આંખ મરણથી, તોય રહે એ કીકી જેમ મીંચી આંખમારે-દયાના. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આંખ મીંચીને, આગળપાછળનો વિચાર કર્યા વિના; કસાની દરકાર રાખ્યા વિના; વગર સમજે.

• “ સુદરને હરિનદે આખો મીંચી જંગલીપણે બહુજ મારી હતી, તે તેમના જાણવામાં ન હોતું. ”

સામુવડની લઢાઈ.

“ કેટલાએક તો ઘેઘાના ટાંગામાં જેમ એક ઘેટું ખીખની પાછળ જાય છે તેમ દેખા-દેખી કરે છે ને ખીખ કરે તેમ આંખ મીંચીને વગર વિચારે કર્યા જાય છે. ”

નર્મગદ્ય.

“ માળાનો મર્મ નવ જાણે, આંખો મીંચીને મણકા તાણે. ”

કવિ ખાખુ.

૨. ઉતાવળે; જલદીથી.

૩. ધ્યાન ધરીને; નિશ્ચય કરીને.

આંખ મીંચીને અધાર કરવું, આંખ જિણા કરવાં; આગળ પાછળનો વિચાર કરવાથી ને કામ ન થતું હોય તે વિચાર કર્યા વિના એકદમ કરી નાંખવું;

આંખ રાખવી (ઉપર), દેખરેખ રાખવી; નજર રાખવી.

આંખ સારી છે, અમીદુષ્ટિ છે; દયા છે; રહેમ નજર છે. ‘આ ડોસાની આંખ સારી છે’

આંખ હોવી, મહેરબાની હોવી; દેખરેખ હોવી; નજર હોવી.

“ દેવતાઓ લઢાઈવું પરિણામ જોવાને તમર થઈ રહેલા છે; તેઓની આંખ આપણા ઉપર છે, માટે રે થરા રજપૂતો, તમારા ક્ષત્રિનામનું સાર્યક કરે. ”

કરણીયેલો.

૩. ધણુંજ પ્યારું હોવું (આંખ નેરું)

“ એતો મારી આંખ છે. ”

આંખચાંદેલો કરવો, રૂઝે અવસરે સ્ત્રીઓને કપાળે ને ગાલે, ઝાડ, પશુ, પક્ષી, વગેરેનાં ચિત્રા, ચુદરને બજેલાં સોપારીયાં કાઢીને તે ઉપર હજકી કટોરી ચોઢવી.

આંખની કીકી, કાળજની કાર; ધણુંજ પ્યારું; આંખની કીકી નેરું વઢાઈ;

આંખનું કાચું છે, ચોટું દેખાય છે; આંખે જાંખ મારે છે; આંખનું તેજ કમી થયું છે.

“ મરવાની અગાઉ સાત આઠ વર્ષ ક-

વિને આંખનું કાચું થયું હતું ને બે વર્ષ
તો તે છેક જ અંધ હતો; ”

નર્મગદ.

૨. આંખનું છે.

આંખનો પાટો, આંખના પાટાનેવું અ-
ણગમતું; અણખામણું એવું જ કંઈ તે.

આંખમાં અમી છે, માથાનું છે.

આંખમાં આંગળીઓ ધાલવી, બોળવીને
છેતરવું-કંગવું. (સામે માણસ દેખે-નહો
એમ)

આંખમાં આંજનું, છેતરવું; ફસાવવું; ભે-
ળવી નાંખવું; સામાની અકલ છેતરાય એ-
એમ કરવું.

૧. શરમીંદુ પાડવું; આંખું કરવું; પાણી
ભરાવવું; ઢાંચી નાંખવું. (પોતાના
કરતાં રૂપ ગુણમાં કમી હોવાથી)

આંખમાં આવવું, કંઈક અદેખાઈ સાથે
ખીળવું કંઈ લેવાની દાનત થવી; ધૂંધ્યા
થવી; કાઠનું સાંઈ દેખી ન ખમાવું.

આંખમાં કમળો હોવો, અદેખાઈ હોવી;
ધૂંધ્યા હોવી; અદેખાઈમાં સામાનું સદન
ન થતાં તેનું ખરાબ કરવાનો ભાવ હોવો;
કાઠનું કાંઈ સાંઈ નેથું-સાંભળવું ન ખમાય
તેથી લાગણી થઈ આવવી. જ્યારે કાંઈ
માણસને આંધ-છિદ્ર-વાંક શોધ્યાં કરવાનો
સ્વભાવ પડી ગયો હોય ત્યારે તેને વિશે બો-
લતાં એમ વપરાય છે કે તેની આંખમાં ક-
મળો છે.

આંખમાં કરગર આવવી, ધૂંધ્યા થવી. અ-
દેખાઈ થવી; સામાનું સાંઈ નેઈ દીકમાં
ખટકમાં કરવું; આંખમાં ખુચવું.

આંખમાં કુવા પડવા, નળગાઈથી કે કોઈ
એવાજ બીજા કારણથી આંખો ઊડી પેસી
જાયી. (અત્યુક્તિ)

આંખમાં ખુજસ આવવી, ઝેર આવવું;
ગુસ્સો થવું; કોપ મઠવો; વેર લેવાને ઢાંચી

રહેવું; રોષે, મઠવું; વેર લેવાના ભેરસાપર
આવી જવું.

“ મૂળાના ચોરને મેચકાના માર પડે એ
રીતે એક ફરીની વિસાત સાર કાળીએ ફેર
વરતાવેલાં નેઈ પંથીઓની આંખમાં ખુજસ
આવી. ”

ગર્ધવસેન.

“ પ્યાર અને વૈસા એ બે શું ના કરે;
સ્વર્ગ દેખાડે ધડીમાં નહોં લેય જો;
ધર્મ કરેને ધડીમાં ખુમ આંખે બરે;
બરસો એનો સમજી ન કરવો લેશ જો. આ૦
નર્મકવિતા.

આંખમાં ખુચવું, આંખમાં આવવું જુઓ.
આંખમાં ઝેર આવવું-ભરાવું, અદેખાઈની
સાથે ખીળવું કંઈ લેવાની દાનત થવી;
ધૂંધ્યા થવી.

આંખમાં ઝેર વરસવું, (કોઈ બરેલી આં-
ખની ઉત્તેક્ષા)

આંખમાં તતડિયા પડવા, આંખમાં તત-
ડિયા પડવાથી આંખો બળે છે તેમ અદે-
ખાઈથી ખીળવું સાંઈ નેઈ બળવું; સામાનું
સુખ નેઈ તેવું સુખ પોતાને નથી એમ
ધારી મનમાં બળી ઉડવું. ૨ ખાઈ લાગવું.

આંખમાં ધૂળ નાંખવી, (ધૂળ ઉરાડી આં-
ખમાં નાખવાથી સામે માણસ પોતાની
આસપાસ શું જાને છે તે નેઈ કે જાણી
શકતો નથી, તેમજ તેનું ભેર છેક કમી થઈ
જાય છે તે ઉપરથી) પ્રપંચ કરી કંગવું; બૂલ
ધાપ આપવી; સામે માણસ છેતરાય એમ
કરવું.

“ કાંકાર પશા તે વખત નેજો પોતાને
એકીન છે એવો ખોટીવાત ચલાવી અને
પેટે તાંસણું બાંધી દરખાસીઓની આંખમાં
ધૂળ નાંખી ”

ગર્ધવસેન.

“ રક્ષમણિ-મને એમ લાગે છે કે આપણ

સર્વેની આંખમાં ધૂળ નાંખી. એ એનું ધાર્યું કરો; ને સખિ, એમ થાયતો સામા થવામાં શો માલ રહેલો ? ”

સસભામાખ્યાન.

આંખમાં પાણી આવવું, રડવું; આંખું આણવાં. ૨. (ધૂમાડો, ગરમી વગેરેથી).

૩. અંતઃકરણમાં દયાની લાગણી થઈ આવવી; મળમળું થવું; હૈયું પીગળી જવું.

આંખમાં પિયા આવવા; અદેખાઈ આવવો; ઈર્ષ્યાને કારણે ક્રોધનું સુખ દેખી અંતરમાં બળવું; ક્રોધનું સાઈ ન જોઈ શકવું. (આંખ કુખે છે ભારે પિયા આવે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક.)

આંખમાં ભમરીયો રમવી, આંખની કાકી ચક્રાર પછે આમતેમ કરવી. (રૂપક)

આંખમાં મરચાં લાગવાં, જુઓ આંખમાં તડતડિયા પડના.

આંખમાં મીઠું આંજવું-નાખવું-ભરવું, આંખમાં મીઠું નાખવું હોય તેવી દશાએ પહોંચાડવું; રીખાવવું; કનડવું; ખૂમો પડાવવી; સામો માણસ જણે પણ તેનું કાંઈ ન આવે એવી રીતે દુઃખ દેવાની તજવીજ કરવી.

૨. (સામાનું કાળજી બળે એવું આવચરણ કરવું. તે ઉપરથી લાક્ષણિક) શરમીન્દ પાડવું; આંખું કરવું; ઢાંકી નાંખવું; પાણી ભરવું; ઢરાવવું; થકવવું; ઉતારી પાડવું;

૩. છેતરવું; ઠગવું; ભાળવી નાંખવું; કહેલું ખરૂં માને તેમ કરવું અથવા છાનીવાત કહી દે તેમ કરવું; ખોટું સમજાવીને ફાંદામાં આણવું; ભૂલયાપ આપી ફસાવવું.

આંખમાં મીઠું પડવું, બળવું. (અદેખાઈથી)

“આ પ્રમાણે યતી ધામ ધૂમથી જોવિંદ રામના ધરમાં આવી ભરાતી બૂલબૂલકમી જોઈ નાગરની આંખમાં મીઠું પડ્યું.”

૩૧ જુની વાંતા,

આંખમાં રાઈ ભરાવી, આંખમાં રાઈ લાગવાથી જેવું દુઃખ થાય છે તેવું સામાનું સુખ જોઈ દુઃખ થવું; અદેખાઈથી પોતાના મનમાં બળવું; ક્રોધનું જોયેલું સુખ સહન ન થઈ શકવું.

“રાઈ ભરાઈ આંખે, પરસ્પરે લાં ટકે ન મિત્રાઈ; ચોમાસે મરી જાયે, વસંત રત્નનાં ફૂલો જુધ જાઈ”

નર્મકવિતા.

આંખમાં લહેર આવવી, જીંધવાની તૈયારી પર આવવું; જીંધની અસર ધવી; મંદમંદ વાયુથી અથવા નિશાના જોરથી આંખ જરા જરા મોંચાવા માંડવી.

આંખમાં લોહી વરસવું, ક્રોધથી આંખો લોહીના જેવી રાતી કરવી- (ઉત્પ્રેક્ષા-ક્રોધનો અભિનય.)

આંખમાં રાનિચર હોવો, (રાનિચર પોતાની વક્ દૃષ્ટિથી જોને જુએ છે તેનું ખોટું યાવણે એમ જ્યોતિષ્યમાં છે. એ ક્રોધને ખલ પુરવની સાથે સરખાવવામાં આવે છે. પ્રવંચા જનૈશ્વર્યેવ લલસ્ય દૃષ્ટિ; તે ઉપરથી) વક્દૃષ્ટિ હોવી-કરડી નજર હોવી; અદેખાઈ હોવી; જેનું તેનું ખોટું કરવાની શક્તિ હોવી.

આંખમાંથી કાળાં કાઢી જવાં, (કાળાં-કાળા કીડી.) સામે મોઢે ક્રોધનું ઢરણ કરી જવું; સામો માણસ દેખે પણ સમજ ન શકે એવી રીતે છેતરી જવું-ઠગી જવું. આંખમાંથી લાલા કાઢવા, કરડી નજરે જોવું; કાતરિયાં કાઢવાં; નયન્યાણુ ફેંકવાં; વક્દૃષ્ટિ કરવી. (એ અલંકૃત પ્રયોગ કાવ્યમાં વિરોધ વપરાય છે)

“આંખમાંથી કાઢે ભાસા દોહલા, કાઢે મુખથી કડવાં કડવાં વેણુ જો.”

નર્મકવિતા.

આંખે અધારી આંધવી, (બળદ ધોડાં વગેરે અધારી બાંધે છે તે ઉપરથી.) માયાના

કે સ્વાર્થના લેપમાં કાંઈ સુઝે નહિ એવી દ-
શાને પ્રાપ્ત થયું; બાન જયું; શુદ્ધિ જવી
બેવકુફ બનયું; ખરા ખોટાનો વિચાર ન
સજીવો. (માયાની કે સ્વાર્થની)

૨. ભમાવયું; આહું અવળું સમજવી

ફસાવયું.

૩. ઉત્તરયું; ઠગયું.

આંખે આંખ મળવી, જાંબું. આંખની
સાથે આંખ મેળવવી પણ બોલાયછે આ
અથવા આંખમળવી વિરોધ વપરાય છે.

૨. નગર એક થવી

આંખે આવયું, અદેખાઇ આવવી; આંખમાં
નાયું; ઈધીને લીધે કાઈનું કંઈ સાફ દેખી
ન ખમાયું. આંખમાં આવયું પણ બોલાયછે.

આંખે ઉડીને બાઝે એયું; મન હરીશે
એયું; મનહરણ; મનોરંજક; સુંદર; યુગ-
સુરત; નાન્યક-કુમળું.

“હડીને આંખે બાઝે એવા રંગની કસ-
બી કારની સાડી વિધાગીરીએ ઝોડી હ-
તી.” એ બહેનો.

“પોતાનો ઇનસાફ ભાગીઆઓને પસંદ
પડ્યો એ જોઇ, એ અચાનક જમ યુ-
શી થયો તેમ હડીને આંખે બાઝે એવાં
તામ્ર પીળાં ધર્મક જેવાં ખસે પુતળીઆંની
ઠગસી જોઇ તે આનંદમાં આવી ગયો.”

ગર્વવસેન.

આંખે ચઢયું, અદેખાઇ થાય એવી રીતે કાઈ
ખીજને દેખાયું.

આંખે તળાવ-પાણીઆરાં બાંધવાં, વા-
રંવાર આંખમાંથી આંસ આવવાં કે આણવાં.

આંખે પાટા બાંધવા, કાંઈ ન સૂઝે એવી
દશાને પ્રાપ્ત થયું; અકલ્પ-શુદ્ધિજવી.

૨. ભમાવયું; ખેચમાં આણવું; બોળવી
નાખવું.

આંખેથી પાટા છોડવા, ગયેલી શુદ્ધિ પાછી
ખાળવી; શુદ્ધિ પુરસ્સર વિચાર કરવો; અ-

ચાન, માયા કે સ્વાર્થનો લેપ ન રાખતાં શુદ્ધિ
વાપરી વિચારવું.

આંખો અવળી થવી, મૂળ અર્થ બેશુદ્ધ થયું
તે ઉપરથી છેકળ અસક્ત થઈ જયું; મરણ
તોલ થયું. (અત્યુક્તિ).

‘આ કામ કરતાં કરતાં તો તારી આંખો અ-
વળી યરો.’

આંખો ઊંચી કરાવવી, અધીરાઈ ઉત્પન્ન
કરાવવી.

૨. (કોધમાં)

૩. દુઃખ દેવું; અતિશય સંતાપવું.

આંખો ઊંચી ચઢી જવી, (કોધમાં કે
- ગર્વમાં.)

આંખો ઊંચી જતી રહેવી, ગર્વ થવો;
મગરૂરી ધરવી.

આંખો બેચીએ જવી પણ બોલાયછે
આંખો બેચીએ આવવી, છેકળ અસક્ત
થઈ જયું; મરણતોલ થયું.

આંખો બેચીએ જવી, કાંઈની તરફ નરમ
નગર ન જોતાં પોતાના તોરમાં-મગરૂરીમાં
રહેવું; આંખો ફેરી જવી.

૨. વિસ્મિત થયું; અન્યથા ખામવી.

૩. મરણતોલ દશાને પ્રાપ્ત થયું,

આંગણું હઠયું, નસંતાન જયું; વંશની સમા-
પ્તિ-નિર્વંશ થવો; ઉછેદીયું થયું; ઉખડી જયું.

૨. ખરાબ ખસ્ત થઈ જયું.

આંગણું ધરી નાંખવું, આંગણું ધસાઈ
ભય એટલી વખત ધરમાં આવ જ કરવી.

“હજારો વરસ થયાં આવનારા નનગણુ
લોકોએ માફ આંગણું ધરી નાખ્યું હતું.”
કરણધેસો.

આંગળાં કરડવાં, પસ્તાવો દર્શાવવો. (બૂઝ
ખાવાથી)

“ ઘણા પુરુષોએ મારો અભ્યાસ જોઈ
આંગળાં કરડ્યાં છે.”

નવી પ્રભ.

આંગળી આપવી, ઉશ્કેરવું; ઉત્તેજન આપવું; પ્રેરણા કરી જગાડવું—ઉશ્કેરવું; સાંસણી કરવી.

આંગળી ઊંચી કરવી, પરમેશ્વર સિવાય ખીન્ન કોઇનો આધાર નથી એમ આંગળી ઊંચી કરી જણાવવું; તે ઉપરથી), દેવાળું કાઢવું છે અથવા કાઢવું છે—પાસે કાંઈ નથી એમ બતાવવું.

આંગળી કરવી, (સામે) બુંદું કર્મ કરનાર અથવા ફલાણું આ છે એમ કોઇને કહી દેખાડવું; ફેળેતી કરવી;

૨. ચાળા પાડવા; અડધાં જરવું; અડધાળું કરી ચીઠવવું.

“અંધ—વાંઝીયાનો તે અવતાર છે । વાંઝણી કહી સૌ આંગળી કરે છે તે મારાથી નથી ખમાતું.”

સાસુવહુની લડાઈ.

૩. ઉશ્કેરવું.

આંગળી ખુપવી, પોશું દેખી ફાવી જવું; બહારના ભભકાતું હોઈ અંદરથી ખાલી—કાચું હોવાથી પ્રવેશ થઈ શકે.

“પ્રિયા, ચતુરભાષના બદોબસતમાં કોઈની આંગળી ખુપે એમ નથી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આંગળી થવી (સામે), ફેળેતી થવી, “તેની સામે આંગળી યાય છે.”

આંગળીના વેદાપર, એક પછી એક એમ ગણી શકાય એવું; મોઢે; સ્મરણ શક્તિને યોગે અમુક બાબત જરૂરને પ્રસંગે મનમાં ગોડવાઈ જાય એવું; તૈયાર.

“ફિલસૂફીના સર્વ સિદ્ધાંત સારી પેટે જાણું છું; સઘળી પવિત્ર વાર્તાઓ આંગળીના વેદાપર છે, તેમ ફક્કડ કવિરાજ પૈણું છું.”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

આંગળીનો ટેરવે, આંગળીનાં ટેરવાંથી ત-

રત્ન ગણતરી થઈ શકે એવી ગણીમાંડી બાબતને વિશે બોલતાં વપરાય છે,

આંગળીને ટેરવે નચાવવું, જેમ નજરમાં આવે તેમ કોઈની પાસે કામ કરાવી થકવું; વશ કરી પોતાના કલામાં રાખવું; પોતાની મરજી મુજબ વર્તાવવું; આધીન કરી નાંખવું; કોઈનાંપર પુરતી સત્તા બોગવવી. “જો બુદ્ધિધન રાજાખાની વૃત્તિમાં સામેલ થયો હોત તો બુપસિંહને આંગળીના ટેરવાપર તે રમાડી શકત.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આંગળીપર નચાવવું પણ બોલાય છે.

આંગળીપર રાખવું; વશ કરી પોતાના કલામાં રાખવું; પોતાની મરજી મુજબ વર્તાવવું; મરજીમાં આવે તેવું કામ કરાવી કોઈને થકવું; ધાકમાં રાખવું.

૨. ઉમળકાથી પાસેનું પાસે રાખવું; નજર તળેથી વેગળું ન કરવું; લાડમાં રાખવું; રમાડવું; અછે અછે કરવું; (રનેહમાં) ‘હું તેને આંગળીપર ને આંગળીપર રાખું છું.’

આંટીમાં લેવું, સપાડાવું; ઘવ પેચમાં આણવું.

આંતરડાં ગળે આવવાં, (ધણી મહેનત પડવાથી કે ધણુંજ દુઃખ સહન કરવાથી) આંતરડાં ખસવાં—પાંસળામાં દુઃખ ધવું. (અત્યુક્તિ) આંતરડાં ઊંચાં આવવાં પણ બોલાય છે. આંતરડાં રંગવાં, નસો ફાટે એટલો બધો માર મારવો.

૨. દુઃખ દેવું; ધણુંજ સંતાપવું.

આંતરડાની માયા, નાણુક ખ્યાર; અંતઃકરણનો પ્રેમ.

આંધળા પાટા બાંધવા, (આંખે પાટા બાંધી આંધળું કરવું તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) કાંઈ સજ્જા ન દેવું; સામાના મનમાં ખરી વાત ન આવે એમ કરવું; સામાને ખરા ખોટાનું જ્ઞાન ન રહે તેવું આચારણ કરવું;

અમલ ઉત્તરાય એમ કરવું; બોળવી નાંખવું; ભમાવવું.

“સંજગ્નિએ તેને શાંત પાડવાને ઉપદેશ કર્યો પણ તેના ઉત્તરમાં તે બોલ્યો કે માયાનાં પડળ મારી આંખે હતાં તે ગયાં છે હવે હું અંધ નથી; રે સ્વાર્થાઓ, આંધળા પાટા બાંધી મને ભમાવો માં.”

વનરાજઆવડે

આંધળાની આંખ, આંધળાને આંખ જેવી પ્રિય છે તેવું પલ્લું વહાલું અને જરૂરું.

આંધળાને સૂઝે એવું, સ્પષ્ટ; ચોખ્ખું; ખાંચ ખુચ વિનાનું. મુખ્યત્વે અક્ષરને વિષે જોડતાં વપરાય છે.

આંધળી ગાય, આંધળી ગાયના જેવું મરીબ, નિરપરાધી અને અસીલ (માણસ.)

આંધળીઆં કરવાં, સારા માકાનો વિચાર ન કરતાં એકદમ દૂદી પડવું.

આંધળું ભીંત, બેભાન; ભીંત જેવું સ્તબ્ધ; દિગ્મુઠ; હાલે ચાલે નહિ એવી રીતે વિચારમાં મુગ થયેલું.

“એ ખાંચે મને આંધળો ભીંત કરી નાંખ્યો હતો.” અરેભિયનનાઈદમ.

“આંધળાં ભીંત કરી નાંખ્યાં આહીરડે, હારે સખિ ઝાઝું કહેતાં વન જઈએ. ગોવાળિએ થેલાં કીધારે.”

જોધચિંતામણિ.

આંધળું વાળું, બધા જ આંકું વેતરનાર હોઈ કામને ખરાબે ચલાવનાર કે કથળી નાંખનાર ઇસમોની ટોળી.

આંધળો ધંધો, નેમાંથી ખીલ્ય તરફનું કાંઈ મળતર ન હોય તે.

આંખા ગોડી નાંખવા, આંખા ગોડવા-ગોદી નાંખવા જેવું કાંઈ તુકશાનકરવું કે ખરાબી કરવી. “આંખા ગોડી નાંખ્યે જા” એટલે કે તારાથી ને યાચ તે કરી લેજે.

આંખો લેવો, ફરતા ભગરડાની ઢોરી વતે તેને ઉઘો ઉઘાળીને ઝીલી લેવો.

આકાશ વાચવાં, લડાઈનું મૂળ રાખવું. “તેણે તો બધે આકાશ વાવ્યા” એટલે તેને કાંઈની સાથે બનતું નથી.

આકાશના તૂરની માફક ઉડી જવું, બે-તબેતામાં ખચબચસ્ત થવું; પાંચમાલ યઈ જવું; ખરાબેલાલ થવું.

૨. મુગ થવું, મરી જવું.

“તેંતો જાણ્યું ને રમુને કરશું રીરે, એક દિન આકાશનાં તૂરતો જશે ઉડીરે, તેં તો જાણ્યો છે સરીર ઠાક સાચનોરે.”

જોધચિંતામણિ.

“વાત વિવેકની તૈ તું શક શું લહે, જંગલી જટ કુચં કર્મ ફૂટે; આકાશના તૂરની પેરે ઉડી જશે, ને દિવસ માહરાં જાણ્યું છૂટે.” અંગદવિદિ.

આકાશે રૂપિયા, નકારી વસ્તુના વધારે ભેગ વાળો (રૂપિયો.)

આકાશ ચઢી આવવું (દુઃખનું), માથે દુઃખ ઝડપવું; દુઃખે ઘેરાઈ જવું. રસ્તો ન સહે એવું સામકું દુઃખ આવવું.

આકાશ પાતાળ એક કરવું, મોટી ઉપલ પામલ કરવી; ચક્રર ફેરવી નાંખવું; મનબ કરી નાંખવો.

૨. મહાપ્રયાસ કરવો; અતિશય પ્રયત્ન કરી અસાધ્ય કામ સાધ્ય કરવું; અસંભવિત કાર્યની સિદ્ધિ કરવી.

આકાશ પાતાળ એક થઈ જવું, પ્રકંપ થવો. મોટો મનબ થઈ જવો. ધણી મુશ્કેલી પડવી; અતિશય સાંકડામાં આવી પડવું; અનબ સાથે મનબ થવો.

“ને દાર ઉધાડવા જતાં આકાશને પાતાળ એક થઈ ગયાં હતાં તે દાર પગ-વારમાં પગવડે હડસેલી ઉધાડ્યું, અને પોતે અંદર આવી ઉભો.”

૨. ઘણાજ ગર્વિષ્ટ અને મગરૂર માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે. “એને તો આકાશ પાતાળ એક છે.”

આકાશ પાતાળ ફરી વળવું, આકૃત આ-
વી પડવી; દુઃખે ઘેરાઈ જવું.

આકાશ હેઠું આવવું, ગમે તેવું ન થવા
જવું કામ હોય તોપણ સિદ્ધ થવું; અશક્ય
વાત કે બનાવની સિદ્ધિ થવી; અન્ય સાથે
ગળ્ય થઈ જવો.

" મોહિની, તમે ધારો તો આકાશ હેઠું
આવે! મારા જેવા હુંડાઓ તમારી સે-
વામાં સદા તત્પર છે."

શુ. જુની વાર્તા

આકાશના તારા ઉતારવા-ઉપાડવા, મ-
હા ઉત્પાત કરવો; અન્ય સાથે ગળ્ય ક-
રવો; ઉલ્કાપાત કરવો.

આકાશનાં પક્ષી ઝાલવાં, અસંભવિત કામ
કરી અન્યખી ઉપગમવી; મહાભારત કામ
પાર પાડવું.

"જેશુ તેની ઇતિ માફક ચાલીએ જો,
એ રીતે તો પક્ષી ગમન તથાં ઝાલીએજો;
હાજી હાજી સરખી મોહિની એકે નહિજો,
અમૃત શર્કરા તે રસના મહી છે સહીજો.
મારગ."

કવિ દયારામ

આકાશની શાથે વાતો કરેછે, વૃક્ષ, મકાન
વગેરેની અતિશય જીઆઈ દર્શાવવામાં અ-
તિશયોક્તિ તરીકે વપરાય છે.

"ઈડર ગઠ ઉપર રાગઓનો બંધાવેલો
અને આકાશમાં વાતો કરતો હોય તેવો
એક રાગમહેલ હોતો." શુ. જુની વાર્તા

આકાશને અડે છે એમ પણ બોલાયછે.

આકાશમાં ઉડવું, અલોપ થઈ જવું; શુભ
થઈ જવું; જવું રહેવું, અદસ્ય થવું.

૨. વ્યર્થ જવું; ફળ પ્રાપ્તિ ન થવી; નિ-
રર્થક જવું;

૩. કુલાવું; વખાણથી મગરર થવું.

આકાશમાં યજ્ઞવવું, વખાણ કરી-જીતે ચ-
લાવવું-કુલાવવું

આકાશમાં ચડવો-જઈ પહોંચવો, બ્યારે

કોઈ માણસ વાતોના તાનમાં નિમગ્ન થઈ
મનોરાગ્યમાં મહાલતો હોય સારે તેને વિષે
બોલતાં એમ વપરાયછે. ૨. કુલાવું; મગરર
થવું.

આકાશમાં ચંદ્રવો બાંધવો, મોટું પરાક્રમ
કરી ઠેર ઠેર કીર્તિ ગમતી મૂકવી; બેહદ
પરાક્રમ કરી વાહવાહ ફેલાવવી; દેશેદેશ નામ
કરવું.

આખર સરવાળે, પરિણામે.

આખરફાલ, છેલ્લો અવસર; મરણ નજદિક
હોય એવો સમય.

આખલાં ઉધામી, આખલાના જેવી મરતી-
તોફાન.

આખા ગામનો ઉતાર, ગામનું ખરાબમાં.
ખરાબ માણસ; આમકંઠક; આખા ગા-
મમાં ઘણુંજ અળવીતફે અને દુષ્ટમાં દુષ્ટ
માણસ.

" તમારી કીકરીની નણુંદ પણ વઢકારી ને
આખા ગામનો ઉતારછે. એમ મારેકહેવું
પડેછે; પણ હોય, સંસાર છે તે એમજ
ચાલે."

બે બહેનો.

" નણુંદ બોલી, અંબા મારી, એ તો
હતો નહિ પણ પેલી તમારી અંબાગંવરી
આખા દેશનો ઉતાર છે તેણે બેસાડ્યા
હશે."

સાસુવહુની લડાઈ.

આખાં હાડકાં, કાર્મથી કંઠાળે એવા કે મહેનત
કરવામાં કાયર માણસને વિષે બોલતાં વ-
પરાય છે. હાડકાનું આખું એમ પણ
બોલાય છે.

આખી અણીએ, સહીસલામત; જરાપણ
આંચ લાગ્યા સિવાય; લેસ માત્ર તુકશાન
ખમ્યા સિવાય; અણિમુદ્ધ; એક વાળ પણ
વાંકો થયા વિના.

" ભાઈ જરા, તમે આને જ ક્યું તેવું
કાણ કરશે? દુસ્મનના દરમાંથી આખી
અણિયે તમે જ અહીં લાવો."

પ્રતાપનાટક.

આખોને આખો કરડી ખાઈશ, એમ જ-
બરી ધમકી આપતાં બોલાય છે;

આગ ઉઠવી, પાણી ફરવું; વ્યર્થ જવું; ફના
થવું; એજે જવું. (પેસામાં, જીવતરમાં)

કંઠાળા, ધિકાર કે તિરસ્કારમાં બોલાય છે.

આગ મૂકવી, મડાને દહનક્રિયા કરવી.

આગ ફાકવી, કોપાગ્નિ પ્રસરવો. (નખથી
તે શીખા સુધી)

આગ લગાડવી, ફજાઓ કરવો.

આગ લાગવી, (ધાન્ય વગેરે સાં), ધણું
ભોણું થવું. આગ લાગે એટલે બળી
જાઓ, એમ બેદરકારીમાં કંઠાળામાં બો-
લાય છે.

આગ વરસવી, (અંતરમાં) અસહ્ય દુઃખ
થવું; બળતરા થવી.

“છોકરો કપૂત ઉઠ્યો તેથી જાણે મારા
કાળજીમાં આગ વરસી રહે છે.”

૨. આંખમાં ઝેર વરસવું; કોઈનું સાઈ
ફેખી બળવું;

૩. કોઈ બ્યાપવો; ખુબસ બરાવી.

૪. ઉનાળામાં જોરોનો સખત તાપ
પડે ■ સાંરે એમ બોલાય છે, કે
“ખારણે તો આગ વરસી રહી છે.”

આગવું ઠહાપણું ડોળવું, પતરાળ જોર થવું;
સમજ વિના માણું ધાલવું; કોઠડાલા થવું.

આગળ થયાં, મુશીને મરી ગયાં.

આધા ખસવું, જરા લાંબો વિચાર કરવો;

દીર્ઘ દૃષ્ટિ પહોંચાડવી; વધારે જાડા ઉતરીને
વિચારવું-જોવું; તર્ક પહોંચાડવો.

“સાચો નથી ન્હોતો નથી, જેમ બેલને
બેલનો કંધ; એતો પાત એવીરે, જાણે જ-
નને આધો ખસે.” આખો.—

કવિ જાણુ.

આધું ઝોઢવું; લાજ કાઢવી (સ્ત્રીએ.)

૧. સ્ત્રીની પંક્તિમાં આવવું.

આધું કરવું, વાંસવું; દેવું. (બારણું)

૧. દર કરવું; તળવું; વર્જવું; છોડીદેવું;
ખસવું કરવું;

૩. અળખામણું કરવું; ડાણું કરવું.

આધું જઈને પાણું પડવું; પોતાની જ ભૂ-
લથી ખમવું; પોતાના દોષથી પાછળથી
પ્રસ્તાવું.

આધુંપાણું કરવું, દર કરવું; સંતાડવું;
છુપાવવું.

આધુંપાણું જોવું, ચતુર્દિશાનો વિચાર કર-
વો; બલિષ્ઠતા વિચાર બાંધવો; તર્ક પહોં-
ચાડવો; પરિણામ આંકવું;

“સ્ત્રીએ રૂંધના આવેશમાં મૂર્ખાઈનાં
કામું કરવળાં આધુંપાણું જોવી નથી.”

શ્રી. કથાસમાજ

“કટલાક શીમંત હોયછે, તે પુષ્કળ એ-
શ આરામમાં પડી અને દુર્વ્યસનમાં મર-
કાવ થઈ આધુંપાણું કાંઈ ગણ્યું જોયા વ-
ગર પૈસાની રેલ છેલ્લે કરી મૂકેછે.”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

આધુંપાણું થવું, દર થઈ જવું; સંતાવું;
(૩૨થી કે કંઠાળાથી)

આઠા પાતળો, લાંબા મળતર વિનાનો. (ધં-
ધો)

આજકાલ કરતાં, થોડે થોડે દહાડા જતાં.

“આજ કાલ કરતાં તેને પચીસ વર્ષ
થયાં.”

આજકાલ કરવી, વાપડ કરવા.

આજકાલનું; થોડી મુલતવું; થોડા વખત-
નું; તાલ્લુ.

“સારા જેવા આજ કાલના છોકરા સાથે
જાણી જોઈને મરવા કોણ આવવાનું છે?”

કરજીપેસો.

આજની ધરીને કાલનો દહાડો, કદી ન-
હિ. (વાપડ કરવામાં વપરાય છે).

આઠાલુણમાં ખપવું, નિરર્થક જવું; નિ-
રૂપયોગી થવું; વ્યર્થજવું; બર ન આવવું.

(રસોષમાં જેમ આટા લૂણું લેખું કે ગણુના થતી નથી તેમ અમુક કાર્ય કે મહેનતની ગણુના ન થવી.)

“ રાગ વિનાનો આરડે, નિર્ધનીઓ કુલાય, નખળો સખળાને ગુણુ કરે તે આટાલૂણુમાં જાય. ”

કહેવતસંગ્રહ

આટો હડવો, સંહાર થયો હોય તેવી દશાને પ્રાપ્ત થવું; ધાણુ નીકળી જવો; અડદાળો નીકળવો; મહેનત કરી કરીને યાકી જવું; હાડકાં પાંસળાં નરમ થઈ જવાં; હેરાન થવું.

“ મોઝી કહે અને કાખ્યા તો હડશે એના આટા; ખરે ખરે જવું પડે તો પગે બાધશે પાટારે, વરતીના. ”

વેનચરિત્ર.

આટોફટો કરવો, છુંદી નાખવું; સંહાર કરવો.

૨. ઠેકાણે કરવું; પૂરે કરવું.

આટો ને આવરદા એક થવો, (આટાની પેઠે આવરદાની નાશ રૂપ સ્થિતિ થવી, તે ઉપરથી) સંહાર થવો; હાડકાં પાંસળાં નરમ થવાં; છેકળ યાકી જવું. (અતિશય મહેનતથી કે માર બાધથી)

આટો નીકળી જવો, ધાણુ નીકળ્યો હોય-સંહાર થવો હોય તેવી દશા થવી; છુંદાઇ જવું; દુર્દશા થવી.

૨. નરમ થેંશ થઇ જવું; છેકળ યાકી જવું. (ઘણી મહેનત, ઘણો માર કે ધણું તુકશાન ખમવાથી)

“ તરીલાં તાણી તાણીને આટો નીકળી જશે એ બયથી ગરીબ લોક ધનવાનથી વેગળા રહેવા ઇચ્છે છે. ”

બે બહેનો

“ હત્તભાગી નિજ શેઠ સમીપે ખૂન તરીલાં તાણે, કામ કરી આટો નીકળે પણુ

જગદિશ્વર નહિ જણે; આખર એ તો એ વારે, જેવી સરિતાની શીલા.-હૃદયે. ”

ધીરામક્ત.

આઠ આની, (૮ આના=૦૧૧ અડધો રૂપિયો તે ઉપરથી) અડધું; પચાસ ટકા; ૬ ભાગ.

સોળે સોળ આની એટલે પૂરેપૂરું-સઘળું.

આઠે અંગે, સર્વાંગે; સંપૂર્ણ; સાંગોપાંગ. (છાતી; માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ, અને ઘુટણ, એ આ આઠ અંગ ગણાય છે તે ઉપરથી)

“ આરમતિ-પ્રિય પતિ! વાર, જે સસમા-માનું કૃષ્ણદેવ વેરે કરીએ તો કેમ ? એમની મરજી તો આઠે અંગે છે, જે તમે તે હાડે એને કપટ કરી ના લાવ્યા હોત તો આટલે તો ક્યારનાં પણુ લાભ થઈ ગયાં હોત. ”

સસમામાખ્યાન.

“ આપે જુક્તિ ખતાવી તે અમારે આઠે અંગે કબૂલ છે ”

પ્રતાપનાટક.

આઠે આંઠે, સંપૂર્ણ રીતે.

‘ આઠે આંઠે વિચાર કરવો. ’

આઠે પહોર ને બન્નીસે ધડી, સતત; નિરંતર; હમેશાં; રાત દિવસ.

“ પામર નર નારીશું પ્રીતિ, નીતિ નહિ હરિના નામમાં; પહોર આઠે ને બન્નીસ ધડી, કલ્પનાના કામમાં. ”

બોળે બક્ત.

આઠે સિદ્ધિ ને નવે નિધિ, સંપૂર્ણ સુખ.

‘ એને સાં આઠે સિદ્ધિ તે નવે નિધિ છે. ’

આડનું દોઢ કરવું; કંઈનું કંઈ કરવું; કરવાનું કંઈ ને તેથી ઉલટું કરવું; અવળનું ચવળ કરવું; અયોગ્ય રીતે વર્તવું; ગમે તેમ કરી બગાડી નાંખવું.

“એહ એ જોવા ન રહી, આડનું દોઢ કયું.”

સુદારાદસ.

૨. વધારી વધારીને કહેવું; અતિશયો-
ક્તિથી લંબાવીને કહેવું; ચોળા ચો-
ળાને ચીકણું કરવું.

આડા પડવું; વચમાં હરકત-અડચણ નાંખવી.

૨. સમ રહેવું.

આડી ખીલી, વચ્ચે અડચણ કરતાં એવું
ને કંઈ તે; નાતર.

આડી છાસ કરવી, આડું જોવાને વચ્ચેમાં
હરકત નાંખવી.

આડી વાટની ધૂળ, (સરિયામ રસ્તાની
નહિ, પણ આડી વાટની કે ને જડે જ નહિ;
તે ઉપરથી.) કંઈજ નહિ; શંકા.

આડું અચળું લેવું; ઉપડું લેવું; ખુલ દોઢ
રેવા; કપકો રેવા. “એને મેં આડો અ-
વળો લીધો.”

આડું ઉતરવું; વચમાં હરકત નાંખવી.

આડું તેડું વેતરવું; ઉલટું-ઘાડું કરી જમાડી
નાંખવું; ગમે તેમ કરવું; ખર્ચોટું-ખર્ચ-
હાલ કરી મેલવું; ઉંધું વેતરવું પણ બો-
લાય છે.

આડું પડવું; રીસ ચઢવી; વાંકું પડવું; આડું
લાગવું. (અણુગમતી વાતથી કે ઉલટું
સમજવાથી.)

આડું ફરવું; એકએકે આડું રંભે જવું.
(વચમાંથી.)

આડે આવવું; વચમાં પડવું; આશતી વાત
જરા અડાવી બીજા કાઢવી.

૨. સંકટ સમયે સકાશ થવું; ગરદે આ-
વવું; વહારે ચડવું. (પુણ આડે
આવવું.)

૩. કનડવું; નડવું; હરકત કરવી. (આ
મને યેજ આરે આઆ કરે છે.)

“અમાલ, દેવ આરે આંચું ને એ ન
મળે.”

સુદારાદસ.

“મોટે ચઢવેલો અને એકલથરો જાણીને
સમ તેને સ્વચ્છંદીપણે વર્તવા દેવામાં થણી
વખત આડે આવતો હતો.”

અરે બિચનનાઈદસ.

આડે દહાડે, નિર્મલા. કે સુપર્વના દિવસ સિ-
વાયનો બીજો કાઈ દહાડો.

“આડે દહાડે જોર ન કાઢ્યું,

આજ હોળીનું યાણ;

ધણા દિવસની ગ્રહ રીસ તે,

આજ ઉડેલો જાણું.—

લાલજી આંખમાં ઉડે ગુલામ.”

કવિ દવારામ.

આડે હાથે, જોડે રસ્તે; અપ્રમાણિકપણે;

ખદ્ધાનતથી; છૂપી રીતે.

“મેંજાભાઈને સાહેમે દોષથી શીખામણ.

યાદ હતી. તેમ તેની દાનત પણ મૂળથી

પાક હતી; તેથી તેને આડે હાથે પેસા ઉ-

સરડવા પસંદ નહોતા.”

મે બહેનો.

આડો અવળો હાથ પડવો, ચોરવું; ચો-
રીથી ચેળવવું.

૨. ગમે તેમ કોઈનાં જાણ ચણા કરી
સારી પેટે ચોતરફથી કમાવું.

“આડો અવળો હાથ પડા વગર પેસા-
ઘર મેં ચલાવ.”

આડો આંકે વાળવો, (આડો આંકે કરી
દહ કરાવાય તે ઉપરથી લાક્ષણિક.)
અવધિ કરવી; દહ વાળવી; તોખા કરવી.

“બબૂત ચોળાને શિવજી,

વાંચ્યો આડો આંકે;

એવાં એવાં લક્ષણે,

ચાણી ન પાઈ યંકે રે.

નરસિંહ મેહતા.

આડો હાથ કરવો-પાલવો, વચ્ચે અંતરાય
કરવો; અડચણ કરવી-નાંખવી.

આજી સુખડી આપવી, (આજી રૂપી સ-
ખડી) રત્ન આપવી.

“ ત્રિલોચના ત્યાં તાતનેરે,

માત જણાવી વાત;

આપો આણા સુખડી,

હરખિત તે તો થાત-જીવનજી”

શીલવતીનો રાસ.

આણું કરવું, એકરીને સાસરે મોકલવી.

“ એક વચન કરતાં આણું વાળવાં, એમ જણવચનમાં વિશેષ બોલાયે છે.

આદરણી ચઢાવવી, વેવિશાળ થયા પછી વરને ઘેરથી કન્યાને છૂટાડી, ઘરેણાં વગેરે કરવાં.

આદાપાક આપવો, માર મારવો. (વાંકામાં) આદુ કાઢી નાખવું, ગરમ જોરસો કમી કરવો; નાદ ધટાડવો; નમળું પાડવું; ધક્કવું; શાંત પાડી દેવું.

આદુ ખાધને મંડવું, આદુ ખહુ ગરમ હોય છે તે ઉપરથી કાફલિયું અથવા આતુરતાથી ચાનક રાખી જોસ બેર કામ કર્યા કરવું; મંડ્યાં રહેવું; ખંતે પ્રડવું;

૨. જોરસામાં આવીને કાઠની બૂલ ખોલ્યાં કરવી; ખણખોજ કરવી; ખંતથી કાઠના દોષ કાઢવા કરવા;

૩. ચાનક રાખવી.

આદુલાતુનની હીરરી સ્તો બાણે, (મહાન તત્વવેત્તા ખેટા પેતાના અનુપમ શાસ્ત્રપણને લીધે ઈશ્વરી આદુલાતુન કહેવાતો હતો તે ઉપરથી) મોટાઈ અથવા ગર્વવાળી આમઠી દીકરી, આ વગેરેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

આખરના તો ગાડે ગાડાં જાય છે, નામીયા હુમ્યાને વિષે બોલતાં એમ વપરાય છે. (વાંકામાં).

આખરના કાંકરા, આખરની ધૂળખાણી; માન પ્રતિષ્ઠાની હાની; ક્ષતિ; બેઆખર.

આખરપર હાથ નાંખવો, કાઠની આખર છૂટવાનો મત્ત કરવો; બેઆખર થાય એમ

કરવું; આખર કલંકિત કરવી; કાઠની આખર લેવા તજવીજ કરવી.

“ અમીર લોકોનાં વતન જવા લાગ્યાં; અને તેમની આખર પર હાથ નાંખવા માંડ્યો, એટલે તેઓ બહારવટું લઈ બેઠા.”

ગર્વવસેન.

આમ જમીન એક થવી, ઉત્પાત થવો; મોટો અનર્થ થવો; મોટો પ્રલય થવો.

“ જીવરાજ-નહિ, નહિ ! પાધડી બાધડી ઉતારતો નહિ. આખને જમીન એક થાય, તોપણ અમારે તમારે ઘેર આવવું નથી.”

. મિથ્યાભિમાન નાટક.

૨. ગજળ યઈ જવો; મહા સુસ્કેલી આવી પડવી. ‘ આ કામ કરતાં કરતાં તો મારે આમ જમીન એક યઈ.’

આમ જમીનનો ફેર, (આખને જમીન વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું અંતર; તે ઉપરથી) ઘણોજ તફાવત.

આમ જેવડું, મોટું. (દિવસ-કામ વગેરે.)

આમ તૂટી પડવો, એકાએક ડુખનું વાહન થાયે આવી પડવું; અતિશય સંકટમાં થે-રાઈ જવું; ગજળ થવો.

“ ખાતી પીતી ખાંતે ખેલતી,

કરી ન સમજું વાતજી;

એચિતો આમ તૂટી પડ્યો,

અતિશય થયો ઉત્પાતજી.”

વેનચરિત્ર.

આમ પડવો એટલું પણ વપરાય છે.

“ ચરવીર તે હિંમત ધરીને,

આમ પડે નવ હારેજી.”

નર્મકવિતા.

આમ ફાટવું, (બ્રહ્મજ્ઞાન વરસાદ બ્યારે એકદમ તૂટી પડે છે, ત્યારે આમ ફાટવું એમ કહેવાય છે, તે ઉપરથી ડુખના સંબંધમાં અકસ્માત પુષ્કળ ડુખ આવી પડવું; ડુખનું વાહન તૂટી પડવું; અપાર સંકટ આવી

પડવું; જેમ આમ ફાટ્યું હોય તેને ફાંગડું
દેવાય નહિ, તેમ એવાં સામર્થ્ય દુઃખ ઉ-
પરાઉપરી અચાનક આવી પડવાં કે રસ્તો
સુઝે નહિ; દુઃખનો વરસાદ વરસવો.

૨. અમુક જગોએથી ધણું ખાણસોનું
સાથે લાગુ આવવું યવું; પુષ્કળ લો-
કાનું ભરાવું— એકદુ યવું.

“રામએ યુધિષ્ઠિરનાં ખાણસો પાળવા
માંડ્યા છે, તેનો પાર કેમ આવશે. ક્યાં
યુધિષ્ઠિર અને ક્યાં વિરાટ! એનાથી સૌને
કેમ પગારો! આજ તો આમ ફાટ્યું” છે
ને શું? રે! આ એ તો સમામાં ધસ્યા
આવે છે.”

દ્રાપદીદર્શન.

આમના તારા ઉખાડવા, આકાશના તારા
લાયમાં લેવા જેવું જે કાર્ય છેકજ અ-
શય છે તેને પ્રાપ્ત કરવાનું એકદમ દર્શાવવું;
ગજગ કરી નાંખવો.

“કાંત પીસી યુમે ગાગો બાએ,
શામ સામી નજર પણ નાંખે;
નજે પૃથ્વીનું પડ જાણું પાડું,
કાંતો આમના તારા ઉખાડું.”

વેનચરિત્ર.

આમના તારા ઉતારવા પણ એજ અ-
ર્થમાં વપરાય છે. જેમકે—

“જે” તેને પણ પ્રકારે વિનવીને સમજાવ્યું
કે બેઠા! તું શું આમના તારા ઉતારવા
સમર્થ છે, કે આપણા પ્રભુ પુન્ય સુચ-
તાન પ્રત્યે આદરો બધો અવિનય કરી
તેની કન્યાની પ્રાપ્તિ માટે આકાંક્ષા રાખે?”

અરેચિયન નાઈટસ.

આમના તારા ખરવા, ઉલટાવાન થવો.

આમના તારા દેખવા, સ્વર્ગનું સુખ જાણે
નહા આગળ દોષ એવો મને રાખવો;
હયા પ્રકારનું સુખ નિરાગવું. (અર્થ-
પણામાં.)

“ન્યારથી એ નવી સ્ત્રી પરણી લાંબો છે
સારથી એ તો આમના તારા દેખી
રહો છે.”

* * * * *

“આદમીને કોઈ પણ બાબતની—કોઈ ત-
રફથી ધારતી હોતી નથી, સારે તે આ-
મના તારા દેખે છે.”

રસિક લલિતા.

આમના તારા દેખાડવા, અતિશય સંકટ કે
દુઃખ પાડી મરણતોણ કરવું; સ્વર્ગનો ર-
સ્તો લેવડાવવો.

આમની સાથે ખાઈ લીડવી, આમની
સાથે બાય બીડવા જેવો મિથ્યા પ્રયાસ
કરવો; શક્તિ ઉપરાંત દામ બીડવી. ૨.
કદિમ ફલિજીત ન થાય એવી મોટી
મોટી આશાઓ બાંધવી; પાર ન પડે એવા
મનમુખા કરવા.

“કો તણો મોકલ્યો લાંબગી આવીઓ,
આમ બાધો ભરે બાંધ બાધે.”

અંગદવિહિ.

“કરે ન નિમ શક્તિનો કપાસ,
બાય બીડે જાણે આકાશ;
કેમ કરે દિતનું ન કપૂલ,
એનો કુલાબાર્છની કુલ.”

કાવ્યકાવ્યમ.

આમનાં તારા દેખાડવા, આમનાં તારા
દેખાડવાની માફક મોટી મોટી પણ પાર
ન પડે એવી અર્થ આશાઓ આપવી; આ-
શા પાર પડશે એવો મિથ્યા ભરોસો-વિ-
શ્વાસ દેખાડવો.

આલસામાં, મરી જઈ જા સારે.

આમનાં તારા, અનિશય કાપડો, “આમાં તે
શા આમનાં તારા દેખાડે?”

આમનો સરજ આમ ઉગવો, ન્યારે કોઈ
ખાણસ પોતાનો હમેશનો નિયમ તોડી
તેથી ઉલટું—સાફ વા નરવું, પણ મળે ન

રીને માઠાને બદલે સાફ કાર્ય કરે, સારે સામે માણસ પૂર્વેનો સર્વ પશ્ચિમમાં ઉગ્યો, એમ અમલખી સાથે કહેવામાં આ પ્રયોગ-વાપરે છે; અણુધારો અસક્ય ફેરફાર થવો. (આચરણ-વર્તનમાં)

‘બાઈ આજ તો આમનો સુરજ આમ ઉગ્યોને કંઈ!’

૨. કુદરતી ક્રમનો ભંગ થવો.

“આમના સુરજ આમ ઉગે તોપણ જંગલું કે તરકડું નરંભાશથી બોલે નહિ.”

• બહનું બોપાળું.

આમલી પીપળી રમાંડવી, આફું અવળું સમજવીને પોતાના મતનું કરવું; રપેટીમાં લેવું; ભમાવવું; ભંભેરવું; શુંચવણમાં નાંખવું. (આમલી પીપળી એક જાતની રમત છે તે ઉપરથી.)

આમલીના પાનમાં સૂઈ જા, આમલીના પાનમાં સૂઈ જવાય તહિ તે છતાં બેદરકારીનો જવાબ આપતાં એ પ્રમાણે દીસતો રહે, કાળું કર, ધર્મો રહે, એવા અર્થમાં વપરાયછે.

આમલીનો બંધ આમલીનો જેવું ઘણું સખતનું તૂટે એવું નિષ્ફળ ન જાય એવું બંધન. એને હાથે આમલીના બંધ છે, એટલે તેના હાથથી પેસો છૂટતો નથી.

આમળા જેવડું, મીઠું, રહ; બાતલ; ધ્યાનમાં.

“ક્ષત્રી પુત્રો મરતાં બીધ્યા એટલે સ્વદેશરક્ષણનું આમળા જેવડું મીઠું પડ્યું જાયવું.”

વીરાધીરાની વાર્તા

આમળું કાઠવું, ચકવડું; કાપર કરવું; કામ કરાવીને)

૨. ખૂબ માર મારવો; (નસો ફાટી જાય એવા.)

આમળો ચઢવો, ઉસ્કેરાવું; સાંસણી થવી; ઉત્તેજન મળવું; દેખ રાખવો.

આયતા પર રાયતું, (અંતનત:) બેગાં કરેલાં નાણાંમાંથી કે સંગ્રહમાંથી ખર્ચ કરવો. આરતી ઉતારવી, હાથે ઝાલીને વીંઝવું; મારવું (વાંકમાં)

૨. નિરૂપમી રહેવું; કાંઈ કામ ધધો ન હોવો; આરતી જેવું, ચોખ્ખે ચોખ્ખું; ડાઘાડુધી કે ગંદવાડ વિનાનું. (ધર, આરડી, હિસાબ, અક્ષર, કામ વગેરે.)

આરિયાં કરવાં, હોડી, વહાણ વગેરેના સદ ઉતારી નાંખવા.

આરિયાં ટુરિયાં જેવું, આરિયાં ટુરિયાં જેવું નમાલું; નજીવું; લેખામાં નહિ તેવું; ગણતરી વિનાનું; તુચ્છ.

આરે આવેલું વહાણ દુખવું, નજીક આવેલું સુખ શુભ યવું; કંઈ કારણે છેવટના ભાગમાં નિષ્ફળ જવું; છેવટ સુધી પામેલું ફળ ખરબાદ જવું.

આલોચના લેવી, આલોચન શબ્દનો અર્થ સારી રીતે પ્રકાશનું એવો ધ્યાય છે. દરરોજ સવારે, સાંજે, પંદર દહાડે, ચાર મહિને, વર્ષે અથવા બ્યારે સારા ગુર (જૈન સાધુ) નો યોગ આવે સારે પોતે કરેલાં સર્વે પાપોની પશ્ચાતાપ પૂર્વક માફો માગવી તેને આલોચના (આલોચણ) લેવી કહે છે.

આવરદા બહુ લાંબો છે, બ્યારે કાઠને સંખરતાં જ તે આવીને ઊભો રહે અથવા નજરે પડે, સારે તેને વિષે બોલતાં એમ વપરાયછે.

“સખિ, આ આવે; આવરદા તો બહુ લાંબો છે.”

તપસાખ્યાન.

આવ્યા તેવા ગયા, ધારેલા કાર્યની સિદ્ધિ ન થઈ હોય તેવી સ્થિતિમાં પાછા ગયા; નકામે ફાગટ ફેરા ખાધો.

૨. આવ્યાને જશ વાર રહી જતા રહ્યા. આવી બનવું, છોડા આવવો; મોત આવવું;

નાશ થવો; અંત આવવો; જ્યાર વાગી જવા;
આશત આવી પડવી.

આવી મળવું; મધ્યમને તૈયાર થવું, (ધાટ)

૨. યોગ્ય ઉમરે આવી મળેલું.

“છાકરાં આવી મળશે; તો વેપાર વે-
નગારમાં મદદ કરશે, ને તેથી ગુમાસ્તા
ઝોઢા રાખવા પડશે.”

૩. ટાંકણા ઉપર અડી વેળાએ આવી
પહોંચવું; એકાએક એકઠું થવું,
આસ્માન એક તમ્બુ બાકી, સ્વર્ગનું; સુખ
ધણું નજદીક આવી રહ્યું હોય, એમ
માનનારા ગર્વિષ્ઠ માણસને વિષે બોલતા
વપરાય છે.

“હાથમાં રામણીવો લઇને હરકોર જ્યારે
વરધેડામાં જવા નીકળી, સારે તેને આ-
સ્માન એક તમ્બુ બાકી રહ્યું હતું; તે વ-
ખત જગતમાં મારા સરખું ક્ષત્રી ને ભા-
વશાળી નહિ હશે, એમ તેને લાગતું હતું.”

બે બહેનો.

આસ્માન જમીન એક થવી, જુઓ આભ
જમીન એક થવી.

આસ્માન જમીનનો ફેર, મણાજ ફેર-(એક
એકના સ્વભાવ, ગુણ-કદ-અંતર-કિંમત,
વગેરેમાં.) “હજીની પ્રીતિથી કરેલા સં-
રક્ષણમાં, અને માતૃપ્રેમથી થએલા સં-

રક્ષણમાં આસ્માન જમીનનો ફેર પડે, તેમાં
નવાઈ ફીટ હ. દ.

આસ્માન પર ચઢવું, ગર્વિષ્ઠ બનવું; કુલાઈ
જવું. (સોતાનાં વખાણ થવાથી) સાતમ;
આસ્માન પર ચઢવું પણ બોલાય છે.
આસ્માન બે દદમ-તણ દર, જુઓ
આસ્માન એક તમ્બુ બાકી.

આહુતી આપવી, (અમિમાં હોમવું, તે ઉ-
પરથી લાક્ષણિક અર્થે) તુકસાન કે જો-
ખમનાં ભયમાં નાખવું; હોમવું; મોટા અ-
ધરા કામમાં આશ્રિતમાં નાખવું. અપસાવવું.
“રાજપુત શૂરવીર અને હિંમતવાન
હતો, વળી પુરમાર્થમાં પ્રાણની આહુતી
આપવે પણ તે પાછો હટે તેમ નહોતો.”

અરેખિયત નાહદસ.

આહુતી લઇને ઊભા રહેવું, તુકસાન કે
સ્વાની તળવીજમાં રહેવું; કાષ્ટનું ખરાબ
કરવાને માટે લાગુ બોળવો; નાશ કરવામાં
તપ્પર રહેવું.

આળસુનો હગલો, મણાજ આળસ.

આળું ઝોઢવું, (પૂર્વે બે ગામડાના સિમા-
ડાની તકરારમાં એક જથ્થેને આળુ ચામડું
ઝોરારી સિમાડે લઈ જતા, ને તે બંન્નાં
સુધી જાય ત્યાં સુધી તેના ગાંભીર સિમાડે
મથાતો તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) બ-
દલામી લેવી; ઝોઢું કર્મ કપાતું માથે લેવું.

ઇ

ઇજતના કાંકરા, આગરની ધુળધાણી; ફે-
તી; બે આળસ.

ઇડરીઝો ગઢ છતવો, ઇડરનો ગઢ છતવા
જેવું મોટું પરાક્રમ કરવું; જોર મારવું; એ-
થર્થે દર્શાવી મોટું દબાણ કરાવું. નિરાશ
થવા લેવા માથે લીપેલા કેઈભાઈ કાર્યમાં
સાદિ થયેલી બતલાવવી હોય સારે એ
વપરાય છે.

“અમે ઇડરીઝો ગઢ છતારે, આનંદમલા;
વીતનાર વીતક તે વીતારે, આનંદમલા.”

વેનચરિત.

ઇતિહાસી થવું, સમાપ્ત થવું; પુરું થવું; આ-
ખર આવવી; છોડા આવવો;
ઇમામદાંઝો, ધર્મને બદલે પાપ કરનાર.
ઇશકી ટકું, ઇશકજાન.

ઈ.

ઈડાળ ઉભરાવી, કાંઈ લાભ મેળવવાની આશાએ ધણા સોકતું બેસું થવું.

ઈડું ચઢાવવું; દેવાલય ઉપર શિખર ધણું ખરું અડાકૃતિનું કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી શિખર ચઢાવવું. એનો લાક્ષણિક અર્થ એકે મોટું પરાક્રમ કરવું; મહાભારત કામ કરી નામના કરવી.

“ એવે દામોદર મંદિરમાં આવ્યા, જઈ મહેતાજી વધાવે રે; નાગરી ન્યાતમાં ઈડું ચઢાવ્યું, હાર લટકતા લાવે રે.”

હાર માળા.

ઈદ્રિ વારણાતું ફળ, કુટુંડ પણુ દુર્ગુણી માણસ; બહાર દેખાતું સાદું પણુ અંદરથી નકામું-નમાલું.

ઈદ્રાસન માત્ર એક હાથ આપ્યું છે, ઈદ્રાસનનું સુખ જાણે ધણું નજીક આવ્યું હોય એટલો ગર્વ છે.

ઈન મોન ને સાડતીન, (મોટું કામ કરવામાં ધણુંજ ઓછાં માણસ હોય ત્યારે એમ બોધાય છે; હી=મારી સ્ત્રી, ન=અને, મી=હું, ન=અને એક છેકરે તથા એક છેકરી અડધી) ત્રણ ચારથી વધારે નહિ તેટલાં માણસ.

૩. ધણુંજ યોડાં; જુજ; બેઠએ તે કરતાં ઓછાં.

ઈશ્વર ઉપર ચિહ્ની, પરશ્વરનો જ આધાર. ઈશ્વર સિવાય ખીજા કોઇનો આધાર નથી એમ દર્શાવે છે.

“ આ તો અંધારામાં વિલાપ કરીને, અને તરફડીને મરવાની વેળા આવી; સર્વ શક્તિ મોં, ઈશ્વર ઉપર હવે ચિહ્ની છે, ખીજો ઉપાય નથી. તેને જેમ રૂંદ દીસશે તેમ કરશે.”

ત્રેમરાય અને ચારમતી.

ઈશ્વર કરેને, ઈશ્વરી સત્તાથી; ઈશ્વરની મરણ થયેથી.

ઈશ્વર. માથે રાખીને, ઈશ્વરનો ડર રાખીને; માથે ઈશ્વર છે એમ માનીને; ખરાબોટાનો પૂજનાર ઈશ્વર છે એમ સમજીને.

૨. ઈશ્વરને વચમાં રાખીને. (પ્રતિષ્ઠા પૂર્વક.)

“ ફલોરિઝલો ઈશ્વર માથે રાખી પડિ-રાને વરવાતું વચન આપ્યું.”

૩. કયાસમાજ.

ઈશ્વરનાં ધરની ચિહ્ની, ઈશ્વરનો હુકમ (પ-રેક્ષ.) દેવયોગે જે બની આવવું તે.

ઈશ્વરના ધરની દોરી, આયુદ્ધની દોરી જે ઈશ્વરના હાથમાં છે તે.

“ સોરણ ને સંતાપથી આપણા ટાંડીઆ ભાગતા જાયછે, કામ કાજ સુઝે નહિ ને એન પણ પડે નહિ. કદી ઈશ્વરના ધરની દોરી લાંબી હોય પણ હમકી જવાથી વખતે માણસનું મોત થાય.”

જે બહેનો.

ઈશ્વરના ધરનું, ઈશ્વરી; કુદરતી. ‘ ઈશ્વરના ધરનો નિયમ.’

ઈશ્વરના ધરનું તેડું આવવું; પમદત આવવા; મોત આવવું.

ઈશ્વરના ધરનો ચોર, ઈશ્વરનો અપરાધી; પાપી.

ઈશ્વરના હાથમાં દોરી છે, (આ જગત જાણે એક નાટકશાળા છે, તેમાં પરમેશ્વર સંઘનાં પ્રાણીઓની દોરી પોતાના હાથમાં રાખીને તેમને રમાડે છે, અને પછી તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વખતે તે દોરીને નમતી મુકે છે અને વખતે તાણી રાખે છે; એટલે એનો અર્થ એવો કે ચઢતી હાલતમાં લાવી તેને મનમાનવી રીતે વર્તવા દે છે

અને વખતે તેને પડતી હાલતમાં આ-
ણીને તેને પાછો કસોટી પર લે છે; તે ઉ-
પરથી) ધધરસત્તાની વાત છે.

ધધરની હબુરમાં જવું; ધધર જે પવિત્ર
આપાધીશ તેની હબુરમાં જવાળ આપવા
જવું. મરીજવું; કાળ આવવો; રામશરણ
યવું.

ધધરનું નામ, ધધરના નામ સિવાય ખીજું
કાંઈ નહિ; બીજકુલ નહિ.

“ ધરમાં ધાતુપાત્ર તો ધધરનું નામ
અને ખેતીવાડીનાં સાધારણ હથિયાર પશુ
આગી તૂટી હાલતમાં આવી પડેલાં હતાં.”
કે. કા. ઉત્તેજન.

ધધરને ઝોળે બેસવું; (લાક્ષણિક) ધધર-
રને આશરે કે તેની ળાયા તળે રહેવું; ધ-
ધરનું માનીતું અથવા ધધર પ્રેમથી પો-
તાવું છે એમ માનેલું થવું.

ધધરને ઘેર જઈને આવવું; મરતાં બચ-
વું; નવે અવતાર આવવું; મરણ પધારી-
માંથી ઉઠવું.

૨. આગળથી ભવિષ્ય જાણવું.

ધધરે સામું જોયું, ધધરની કૃપાદષ્ટિ યર્ષ.
કાલાવાણ કે વિનંતી સ્વીકારવામાં આવી.
(ધધર તરફથી)

ઉ .

ઉકરડાની જાત, ઓ.

‘ ઉકરડાની જાતને વધતાં વાર શી? ’

ઉકરડી નોતરવી, લગ્નમાં બેશં ગાતાં ગાતાં
ઉકરડા આગળ પાણી છાંટી પાપડ, પૂરી,
સોપારી તથા પેસા ચૂકે છે, તે અધિવારી
જાચકી લેહે ને સૌ એ વેળા પેશીને હાડે
હાડે કરે છે તેને ‘ ઉકરડી નોતરવી ’ કહે છે.

ઉકળવું તેલ રેડાવું (જાતીમાં), ચરેડા
પડવો; પ્રેમ, શોક, બય, વગેરેના જોરસા-
થી પેટમાં ચીચરવટો પેદા થવો; પેટમાં
ઉનું ઉનું થઇ આવવું.

ઉકાળી ખાપની તોલકો, ખતલજ કે કાંઈ
કાપડો ન કપો; કાંઈ ધોળું નહિ. કાંઈ સા-
ઈ કાંઈ ન કંઈ હોય ત્યારે એમ બોલાય છે.
ઉખડી જવું, ખરાબેહાલ થવું; પાપમા-
લ થવું; દુર્દશા થવી.

“ તે બિચારો ઉખડી ગયો. ”

૨. (ધર) નસંતાન થવું; નિર્વશ થવો.
‘ તે બિચારાનું ઉખડી ગયું. ’

“ વાસના બાળકને ઉછેરી મોટું થવાની
આશા જાગી પડતી નથી. તેથી પિયરનું
ઉખડી ગયા જેવું સમજી પંતલકળી આ-
ક્રમ કરે ને શોક પામે. ”

જે બહેનો.

૩. જડમૂળથી નાશ થવો; નિકંદન થવું.

૪. વહી જવું; વંડીજવું; બગડી જવું;
છાંડી જવું. ઉખેડી નાખવું એટલે
પાપમાલ કરવું; દુર્દશામાં આણવું; ધુળ-
ધાણી કરી નાખવું; ખરાબખરાબ કરી ના-
ખવું.

ઉખલમાં માણું હોવું; બય-સંકટમાં હોવું.

ઉખળામળો કાંડવો, (સં-કલ્પ-સલ-ક-
ળીચૂનો) દેવાની બજાર સંભારી સંભા-
રોને બહાર કાઢવી.

ઉગતા સરજને પૂજવો, (લાક્ષણિક અર્થ)
બજા અને સત્તા જેવાં દિનપ્રતિદિન સંપ-
ની પેઠે વર્ષાં જતાં હોય તેવા માણસની
જાયા-આશ્રય તળે રહેવાના સ્વાર્થથી તે-

ને માન આપવું; નબળી દશામાં આવી ગએલાને તજ દધ ચઢતા દહાડાના ખીજ નવા માણસોની પ્રીતિ સંપાદન કરવા કોશીશ કરવી.

ગતું જ ડામવું, મૂળમાંથી જ બોળી મૂકવું—ખરબાદ કરવું; શુદ્ધિ કે સિદ્ધિ થવા પામે તે પહેલાંજ નાશ કરવો.

“મારાં સુખ તો સ્વપ્નામાં જ વહી ગયાં. મારી ઉમેદ તો ઉગતી જ કમાઈ ગઈ.”

કરજીધેલો.

ઉગી નીકળવું, સારે રસ્તે વપરાયથી લાભ થવો; ફળવું. “મારી મહેનત આ કામમાં ઉગી નીકળી.”

ઉઘ્યા આથમ્યાની. ખખેર, - શુદ્ધિ; સાન. (અચેતન સ્થિતિમાં.)

૧. આપો આપ ખખર પડે એવી જાહેર યર્ષા ગએલી ખાખત વિષે જ્યારે કોઈ અજાણુ રહે સારે તેને વિષે બોલતાં પણ એમ વપરાય છે. જેમકે, “તેને ઉઘ્યા આથમ્યાની ખખરજ ક્યાં છે.”

૩. સુખદુઃખની ખખર; દુનિયાદારીની ખખર.

ઉગેછે તેવો આથમેછે, અતિશય ગરીબાઈ દર્શાવતાં વપરાય છે.

“કરોછો મંત્ર ભણીને સેવ, નેવેદ કિના પૂજોછો દેવ; પૂજ્ય પર્વણી કો નવ જમે, નેવે ઉગે તેવો આથમે.”

સુદામાચરિત્ર.

૨. સવારથી તે સાંજ સુધી જે માણસની શક્તિ એકજ વિષય તરફ રોકાએલી હોય તેને વિષે પણ બોલતાં વપરાય છે.

“લોભી માણસને લગીર, ધીરતા ધિર નવ યાય; ઉગે એવો આથમે, લોભે લક્ષણ જાય.”

૩. (મતલબકે-) ચઢતી પડતી ચાલી જાય છે; માણસને માથે સુંખ દુઃખ

આવ્યાંજ કરેછે; એકની એક સ્થિતિ હમેશાં રહેતી નથી. ‘ભાઈ કાઠનો એ ઉગે, છે તેવો આથમે કાંઈ?’

ઉધાડાં ઢાંક્યાં આપવાં, છાનું કે ઉધાડું કાંઈ આપવું તે; (ખીરચું વગેરે.)

૨. મનની તમામ વાત કહી દેવી. (છાનું જે હોય તે.)

“સસભામા, (જાલેલો હાથ તરછોડી નાંખી) જેને ઉધાડાં ઢાંક્યાં આપતા હો તેનો જઈ હાથ આલો. જો, મોટા હાથ જાલનારા દોડા ન હોય તો?”

સસભામાખ્યાન.

ઉધાડું થવું, ધરણી-વજ્ર વિનાનું થવું અથવા તેટલી તુકસાનીમાં આવી પડવું.

“હાથ હાથ! હું હવે સર્વ પ્રકારે ઉધાડો થઈ ગયો, મારા મિત્રો હવે મને શું કહેશે? તે આપડાને જાણા પ્રકારનો સર્વ સામાન ચોરાઈ ગયો; આ આટલા સામાનની કિંમત ભવિષ્યમાં પણ હું તેમને શી રીતે ભરી આપીશ?”

અરેભિયનનાઈસ.

ઉધાડું બોલવું, ન સંભળાય એવું બૂઝું-ફાટું ફાટું બોલવું; બિભેસ બોલવું.

“લમને પ્રસંગે જીવાન શ્રીઓ વેવણુ તરફથી કુદીને ધણું ધણું ઉધાડું બોલેછે.”

નર્મગદ્ય.

ઉધાડું, કહેવું એટલેશરમ રાખ્યા સિવાય બધાના સંભળતાં ખુલ્લે ખુલ્લું કહેવું.

ઉધાડું માથું કરીને બેસવું, (વિશેષ કરીને કોઈ તિરાહિતને ત્યાં ખાવા બેસવાના અર્થમાં.)

“કાઠને સાં ઉધાડું માથું કરીને બેસતાં શરમ આવેછે?”

ઉધાડે છોગે, છયોક; જાહેર રીતે; ખધા દેખે એમ; ખુશી રીતે; બધાના દેખતાં.

“એ નાતમાં જન્મવા જતી સારે મીઠી

મીચે અથવા ઉધાડે છે એને 'લોક' એની વાત કરતાં."

સરસ્વતીચંદ્ર.

ઉધાડો હોય, પુછી રીતની સામેલગીરી; બધા જાણે-જાણે એવી રીતે સામેલ થવું તે. "આ કામમાં એનો ઉધાડો હાથ છે."

ઉઘાળા ભરવા, વપરાતા ધરના સરસામાન ઉપાડી લઈ નેવો; ધરવાખરા લઈને પલાયન કરવું; આખોભાંગે ગમે તેવો હોય પણ વપરાતો સધળો સામાન લઈ ચૂલતા થવું; ગામ છોડી જવા સાથે ધરના સામાન ગાડામાં ભરવાની તૈયારી કરવી.

"બુઘાણવર્ત્ત સ્વર્ગ માંહે, અમર ભરે ઉઘાળા; પુત્રપત્નીનો કર અહીંને, દેવ નાસે પાળા."

વામનકથા.

ઉછળીને યુદ્ધ-ભાગવા, (યુદ્ધ=પગ) હાથે કરીને તુક્કસાન વહેરી લેવું; પોતે પોતાની ભૂલથી ખમવું; એકાદું સાદસ કરી પાછળથી પસતાવું.

"ઉછળતા દરિયાની છેળો વચ્ચે તરતા વેળુના બેઠ ઉપર વસવું એવી આપણી હાલત છે; માટે કથી વાત ઉછળી યુદ્ધ ભાગવાની કરશે નહિ."

પ્રતાપનાટક.

ઉછળી ભાગવું એકલું પણ વપરાય છે. નેમકે—

"લાકડું વગેજ ફાટે, રાગજી! આવી કામ તે કામની રીતજ થાય, એકદમ ઉછળી ભાગવામાં મારી ને તમારી હાંસી થાય અને આપણા સંજયને બદો લાગે."

શુન્ન જુની વાર્તા.

ઉજળા પગનું, સારા પગલાનું, પરંતુ વાંકામાં નહારાં પગલાનું.

"આ રાંઠ ઉજળાં પગલાંની આવી તે મારો લાજમનિધાર બાઈ ફાટી પડેલાં"

ઉજળું કરવું; ચોખાવવું; દીપાવવું; આખર વધારવી; તારવું; નામ-આતિથી ચોખા

વધારવી. (કુળ, વગેરે.)

૨. ફાયદો કરવો અથવા કરી આપવો. "તેમાં તે તે માંડે શું ઉજળું કર્યું, ને વારે ધડીએ કળકાણું બતાવે છે?"

૩. વાંકા અર્થમાં કાંઈસાં કામ ન કર્યું હોય ત્યારે વપરાય છે.

ઉજળું વાળવું, ફાયદો કાઢવો.

ઉજળો લૂગડે આવવું; કાંઈ કલંક કે હાની થયા સિવાય આવવું; આખર જળવીને આવવું.

ઉજળો દહાડો, શુભ અવસર; રૂડો દહાડો; સુખનો-આનંદનો દહાડો.

"ઉજળો દિન કેખી સૌ જાણે,

ન્યાસ થયો આ દાણે;

કાલ દિવસ કેવો કેખાણે,

એ તો ઈશ્વર જાણે રે. ગમ."

વેનચરિત્ર.

ઉજળો બગ, બગલાની રેઠબહારથી કેખાતો પણ અંદરખાને કપડી એવા પુરખને વિશે ભોક્તા વપરાય છે.

ઉઠી ચાલવું; મરણ પામવું.

ઉઠી જવું; (લિ, મન.) દિલ ન ચોટવું; ચિત્ત ન લાગવું; મન ખડું થઈ જવું; ના-ઉમેદી થવી.

૨. વહી જવું; બગડી જવું, "મોટી

૨ મોટી મીજખાનીએ કરીને ઊઠી જવું છે કે શું?" "અક્ષલ ઉઠી ગઈ."

૩. મરી જવું.

"મન તુઠી તુઠી મોસે રે,

સ્વપ્રાવન તન તારે;

ઝોચિંતા ઉઠી જવું રે,

ન્યમ દેવતાને દાર."

ધીરોભક્ત.

"કાઈ તો કહેવાતા કેવા,

આભના આધાર નેવા;

ઉઠી ગયા એવા એવા રે,

એ જીવ જોને."

વેનચરિત્ર.

૪. મોંધું થયું. (ખાજરીને ઘેર હડી ગયું છે.)
હડી ખેસવું; કમોઢને તરત ખોવું; ચઢીને તરત પડવું.

૨. અમુક કામનો આરંભ કરી નિ-

શશાની સાથે વચમાંથી છોડી દેવું.
હડીને ખેડાં થયું; મંડવાડમાંથી સારા થયું;
રોગ મટવો; મંદવાડમાં જે અશક્તિ પેદા થઈ હોય તે જઈ શક્તિ આવવા માંડવો.
“વૈદ વાડની દવાની ટિકી ઈશ્વરેકૃપાએ લાગશે, અને તમે હડીને ખેડાં ઘૂશો એવી મને આશા છે.”

ખે ખહેનો.

હડતા કાગ પાડે એવું, તોફાની; અટક-
ચાણું; હદમાતીઈ; દોષપેચવાળું. વડનાં
વાંદરાં ઉતારે એવું પણ ખોલાય છે.”
હડતાં પક્ષી ઝાલવાં, કળા ન શકાય એવાં
કામ કરવાં; અસંભવિત કાર્યની સિદ્ધિ કરવી;
હડતાં પક્ષી ઝાલવાં જેવું મને તેવું મુશ્કેલ
કામ પાર પાડવું.

હડતી અક્ષા, હલતી પીડા.

“ત્રાણ ત્રાણ સૌ કરે તથાપિ,

કોણ સાંભળે દાદ;

હડતી અક્ષા યાય અરે રે,

કરે કદી દુરિયાદ.”

પાણીપત.

હડાહડખુ, વાત અગર નજર ફેરવી નાં-
ખનાર.

હડાણુ-ળા ટપુ, અદહ; ચળિત; ભટકતું.

હડી જવું, હમી જવું; દૂધ દેતું બંધ થયું;
ગાય, ભેંસ, વગેરે એ દૂધ ન આપવું.

“દહાડે દહાડે ખડી હડી ગઈ.”

સાતમી ચોપડી.

૨. બંધનમાંથી છટકી જવું. “એ તો
ખધાની પાપડી લાધને હડી નય એવો છે.”

૩. કીકું પડવું. (રંગ-ચેહેરા.)

૪. વપરાઈ જવું. (પગાર)

૫. જતું રહેવું. (ઉંધ, વાત.)

૬. નાપાસ થવું. (પરીક્ષાના કોષ્ટવિષયમાં)

૭. મરી જવું.

“અચાનક હડી જશે તારું તન.

ધીરોભક્ત.

હડીને આંખે બાઝે એવું, મન હરી લે
એવું; મનોરંજક; સુંદર; ભેળને આંખ હરી
નય એવું; મન વેધક; મન આકર્ષી લે
એવું. “હડીને આંખે બાઝે એવા અક્ષર-
ચિત્ર.”

“પોતાનો ઈનસાફ જાલિયાને ધસદ
પડ્યો, એ ભેઈ અગાનમટ જેમ ખુશી
યયો; તેમ હડીને આંખે બાઝે એવાં તાળાં
ને પીળાં ધમક જેવાં બસે પુતળીઆની
દગલી ભેળને આનંદમાં આવી ગયો.

ગર્ધવસેન.

“હડીને આંખે બાઝે એવા રંગની ક-
સખી કોરની સાડી વિદ્યાગૌરીએ ઝોઢી
હતી.”

ખે ખહેનો.

હડેલ તખીઅતવું, કામ ઠેકાણા વિનાતું;
વાયેલ; અસ્થિર મનવું; અદહ; વાંદડી.

હડતરતાં પાણી, ધડપણ (ધડપણમાં પાણી-
તેજ હડતરતું નય છે, તે હપરથી.) વળતાં
પાણી પણ ખોલાય છે.

૨. શાંતિ; ધટતો જતો ભેસ.

હડતરી કળા, પડતી દશા; નખળા દહાડા.
(ચંદ્રની કળા એક પક્ષમાં ચઢે છે અને
ખીજ પક્ષમાં હટતે છે-ધીમે ધીમે ક્ષીણ
યાય છે તે હપરથી.) એથી હલદું ચંદતી
કળા, ચંદતીકમાન, ચંદતો પાસો, વગેરે.

હડતરી પડવું, (ચુસ્તમાં) હદ મુકીને ખો-
લવું; તપી જવું; જાહે પાટલે ખેસવું; જો
સમાં આવી જવું.

હડાણુખાટ, (સામે ઉભો કરેલો ખાટલો
તે હપરથી.) ગર્વિષ્ઠ માણસને વિષે ખોલતાં
વપરાય છે.

ઉતારી પાડવું, કાઢવું બોલ્યું તોડી પાડવું; કાઢને વિષે ખરાબ બોલી તેના માનમાં ઘટાડો કરવો; માનભંગ કરવું; શરમિંદુ કરવું; નીચું દેખાડવું; હલકું પાડવું.

ઉધડું લેવું; સપડાવવું; એકદમ વાણી-લખાણ કે હાથથી ખીજના પર રીસમાં ઉતરી પડવું; કંઈપણ સાંભળ્યા સિવાય ધમકાવવું; ઠોક દેવો.

“લાડકોરનું હૈયું ભરાઈ આવવાથી તે કાંઈ બોલી શકી નહિ; પણ આડોશી પાડોશીએ ધનસદ્‌બીને ઉધડી લીધી.”

એ બહેનો.

ઉધાન ચક્ર, (ઉત્ત-ઉચ્ચ+ધા+ધારણ કૃ-વું+ચક્ર) ભરતીવું પાણી ચડે છે તેને ઉધાન કહે છે; એટલે ચમડાને ચરેહું પાણી તે ઉપરથી સાડાતણ પાવાતું; ઢંગધડા વગરનું; ઉડેલ તબિયતનું; વાયેલ.

ઉધાન પાયા, ચરકેલ; ઓછી આક્રમણ; સાડી તણ પાંસળીનું; અદક પાંસળી; આક્રમ વિનાનું; વલવલનું; અદક; વિચિત્ર; (ઉધાન એ તણનો સંકેત છે તે ઉપરથી તણ-સાડાતણ પાયા પણ બોલાય છે.)

ઉની આંચ, ઉનોવા; બેખમ; તુકશાન; ભય; અપવશ; ડાઘ; ગોદો.

“તમારો મંદવાડ લાંબાણનો જણાય છે પણ દોરી સાખીત દરો, તો ઉની આંચ પણ આવનાર નથી.”

એ બહેનો.

“જરે આજના વધામણામાં નેકોઈ આવેરે, તેને એક દહાડો ન આવે ઉની આંચ, મોનાનો મુરખ ઉગોઆરે.”

રૂપિરાજ.

“રાણાનું કુટુંબ અમારા દેવ નેવું અને ગણીએ છીએ; તેમને ઉનો વા ન વાળ એમ અને સધ જાણું.”

પ્રતાપનાટક.

ઉની વરાળ કાઢવી, હેવાની દાઝ-દિલનો ભોસો ગરમ થવાથી બહાર કાઢવો.

“કાઠું અંતરની હો વરાળ કાની પાસેરે.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ઉનો વા, જુઓ ઉની આંચ,

ઉપર આલ ને નીચે ધરતી, વચ્ચે કાંઈ આધાર વિમાની-અંતરિયાળ લટકતી-નિરાધાર-નિરાશ્રિત રિયતિ.

“મારે તો ઉપર આજ ને નીચે ધરતી છે.” ઉપર ઉપરથી બેવું; નજર દેરવી જવી; ઉપરચોટીએ બેઈ જવું; એથી ઉલટું ઊંડા ઉતરીને બેવું—ખારીકાખી બેવું.

ઉપર કરવું (બોલવું); ચડતું ગણવું; માન્ય કરવું; નીચું પડવા ન દેવું; નિરંધક જવા ન દેવું.

“તું વૈષ્ણવનું ઉપર કરીશ, સંસાર સાંગર તું તેણે તરીશ.”

હારમાળા.

ઉપર ટપકે, કાઠપણ કાંમમાં જોડા ઉતરી વિના ઉપરથી નેટલું દેખાઈ તેટલા ઉપરથી. “ઉપર ટપકે દિસાય કપો.”

૨. રોજમેળમાં જમાં ઉધાર કર્યા વગર.

“ઉપર ટપકે આવશે કરવી.”

ઉપર થઈને કરવું, કાઢની સંમતિ સિવાય કરવું.

૨. નેણે કરવું નેણે તેની પાસે ન કરાવનાં—તેની દરકાર ન કરતાં પોતે કરવું.

ઉપર નીચે થવું, આપર થવું; અધીરાં બનવું; અમુક ઈચ્છા કે વસ્તુને માટે ઉતાવળા થવું; તૈયાર થઈ રહેવું.

“મામની ગરીબ આ પોતાના પ્રિય દુધાનની મુણિપત્ત પત્નીની ખાતર કરવા ઉપર નીચે ધઈ રહી હતી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ઉપર પગ મૂકવો, અનાદર કરવો; અવગણના કરવી; ન લેખવવું; ઉદ્ધંધન કરવું; (બેદરકારીમાં) નમાનવું; ન કબૂલ કરવું; આડે રસ્તે જવું.

“ એવું કેવું અમલનું કામ છે જે હજીર શ્રીના હુકમ ઉપર પગ મૂકે ? ”

મુદ્રારાક્ષસ.

૨. ઘેટ ઉપર પગ મૂકવો.

૩. છાતીપર પગ મૂકવો.

૪. લોંબપર પગ મૂકવો.

ઉપર રહીને, જાતે દેખરેખ રાખીને; પાસે ઉભા રહીને.

“ તે આવી પોતાને હાથે ઉપર રહી પીરસાવશે, અને અમારી સાથે બાણું માંડશે તો જ મુખમાં આસ મૂકીશ. ”

પ્રતાપનાટક

ઉપર હાથ રાખવો, ચઢીઆતાપણું કે ઉપરી પણું ભોગવવું; સત્તા ચલાવવી.

“ તેના પર તો ઉપર હાથ રાખી તેને એવો દૂરનો દૂર રાખ્યો હતો કે અધદિન એક પણ વેણ તે બોલી શક્યો નહોતો. ”

અરેખિયન નાદરસ.

૨. પોતાનું ધારેલું અથવા બોલેલું ખર્ચ પાડવાનો ટેક રાખવો.

‘ દરેક બાબતમાં તું તો તારો ને દારોજ ઉપર હાથ રાખે છે. ’

૩. સંભાળવું; સાચવવું.

“ એ ડાસો બાળકની ઉપર ને ઉપર ને ઉપર હાથ રાખે છે, એટલે છતી આંચ શેની આવે ! ”

ઉપરનું ઉપર રાખવું (બોલવું), બોલેલું ખર્ચ પાડવું; નીચું પડવા ન દેવું; વ્યર્થ નય તેમ ન કરવું; માન બંગ થવો ન દેવું.

“ તે તમારું બોલવું ઉપરનું ઉપર રાખતો. ”

૨. લાડમાં ઉઘાડી દુલાવીને રાખવું. (માએ આળસને)

ઉપરસંક્રાંત વળી જવી, અરામ થઈ જવું; ધુળધાણી થવું; ખગડી જવું.

ઉમરડા-ઉમાડા જેવું મોહું, રીસમાં ચઢેલું મોહું.

“ ઉમાડા જેવું મો ન રાખતાં હસમુખો એહેશે રાખવો, જ્યાં જવો ઘટે ત્યાં તેવો ઉમળકો ને દયા ભાવ દેખાડવો, એ સૌમાં વિવાગૌરી એકદા હતી. ”

એ બહેનો.

ઉમરી ઠેકવા, જુને તેને ત્યાં વગર અર્થનું જવું; લોકોને ઘેર ફેગમ ધક્કા ખાવા (નવરાની નિશાનીમાં)

“ ઉમરા ઠેકા એક ખીખના, અતિ કંટાળા આસે; બેઠો બેઠો પાપ હલાવે, નવરો નખોદ ધાવે. ”

કાવ્યકૌસ્તુભ.

ઉમરો ઉખડી જવો, ન સંતાન જવું; ઉછેકિયું થવું; નિર્વશ થવો; પર ભાગવું; વંશનો ઉચ્છેદ થવો.

૨. સર્વસ્વ જવું; ધડે ખેસવું; ધનમાલ વગેરેનો મોટો નાશ થવો.

ઉમરો ઉઠવો, જુઓ ઉમરો ઉખડી જવો.

ઉમરો ખોલી નાંખવો, ઉધરાણીને માટે દરોજ બારણું બેતવું-વારંવાર ફેરા ખાવા.

ઉમરો ધસી-વાટી નાંખવો, કાઢને ઘેર વારંવાર આવવું જવું. (ઉમરો ધસાઇ જાય એટલી વખત.-અત્યુક્તિ)

ઉમરો તજવો, કાઢને ઘેર જવું આવવું બંધ કરવું. (રીસમાં કે દુપમાં.)

ઉરાંગ ઉટાંગ, ઉપજતી કાઢેલું; ઉટાંગ ઠોકેલું.

“ એ વાત નરાતાળ ખોટી છે, પાયા વગરની છે ને મિ. દાદાભાઈની ઉત્તિથી બળી ખરતા તેઓના શત્રુઓનું ઉરાંગ ઉટાંગ ટોકેલું છે. ”

ગૂજરાતી.-૫૬૮

ઉલટી અક્ષા, પીડા નડતર

“ મોજના એવી ધારી છે કે વગર પ્ર-

મને ચિતોડ છોડી દુસ્મન નવ મળ્યા ન-
મરકાર કરી ચાલ્યા જશે, રે ! તેને તો
ઉક્ષાળી આજ્ઞા થશે. ”

પ્રતાપનાથક.

ઉક્ષાળે પડવું, પછવાડેથી કાંઈ મુરકેલી કે
અડચણ પડવાને લીધે બંધ રહેવું; અટકી-
પડવું. (કામ).

ઉક્ષાં જવું; ટળા જવું; નાસ પામવું; ખેશી
જવું. (ભારથી નીચે આવવું તે. ઉપરથી
લાક્ષણિક.)

“વેલ વૃક્ષ લતા રહી ઝુલીરે, જમુનાજીમાં;
મારે જોવાનું સુખ ગમ્યું ઉઘીરે, પ્રીતમ પાખે.”
ધ્યારામ.

ઉક્ષાં ઉચામવાં, (મરતાની ચાકરી થાય
એ એક લઢાવો છે એમ લોકો માને છે,
તે ઉપરથી) માંદા માણસની બરાબર ચા-
કરી કરવી. ‘તે બિચારીથી પુરાં ઉક્ષા-
કાંએ ઉચામાવાં નહિ.’ એમ બ્યારે જુવાન
ઝીનો ધણી મુઠરી નામ છે ત્યારે તેને
વિશે દયાની લાગણીમાં બોલાય છે.

ઉ.

ઊંધ ઉડવી, શુદ્ધિ ગર્ભ હોય તે પાછી ટે-
કાએ આવવી; અક્ષત આવવી; બાન આ-
વવું; સાવધ થવું; જાગૃત થવું; સમજ
આવવી;

ઊંધમાં ઉંધવું, અજાણપણે રાખવું; છેકજ
અજાણકિમીરી રાખવી; પોતાની દારમાં
શું થાય છે, તેનું જાન ન રાખવું.

ઊંધમાં જવું, ઊંધમાં અથવા અજાણપ-
ણામાં જવું.

ઊંધમાંથી ઉડવું, જાગૃત થવું; શુદ્ધિ આ-
વવી; અક્ષત મુઠરી-આવવી; બાન આવવું.

“અરે સવે ઉડી ઊંધથી,
બણજો નેમ બણાયે;
બણી કાપદા લદી કાપરે,
લ્યો દડ નેમ લેસાયે.”

પાણીપત.

ઊંધી જવું; પરવારવું; પતી રહેવું; બંધ
પડવું.

“પ્રાચીન મદિલાઓ મોટા વિદ્વાન આ-
ચાર્યોને પરાસ્ત કરતી પણ દાસ તે સપથું
ઊંધી ગમ્યું છે.”

પંડિત જમનાપાઈ.

“અક્ષત ઊંધી ગર્ભ છે એની તો.”

૨. દીસું રહેવું ‘ઊંધી જ, ન આવું
તો.’

ઊંધી ગમ્યું, દીસું રહ્યું. બે દરકારીમાં જવાન
દેતાં વપરાય છે.

“જોવિંદરાયે એને છોકરા બરાબર ગણી
ઉછેર્યો તેને બદલો વાળવો તો ઉંધી ગયો,
પણ ઉછેરો એ તમને ડસવાને તૈયાર થયો.”

શુ. જુની વાંતા.

ઊંધા બીચા પાસા નાખવા, આડું આવથું
સમજાવી બમાવવું અથવા બમાવી પોતાના
‘મતનું કરવું; આડા અવગા પાડા દેવા; ઊંધા
પડો અથવા દાવપેચ રમવો.

“અમે મજતાને પ્રાણજન આપું,
પુરૂં મનની આરા;

તારો મોઢ લગાડું નગને,

નાજી ઊંધાં નીચા પાસા.”

નગાખાન.

જિંઘી આંખ કરવી, પંજાન માંદા અને
અસક્ત માણસને વિશે એમ બોલાય છે કે
‘જિંઘી આંખ પણ કરતો નથી.’ અનક્ષત કે

આંખ ઠેરવીને સાચું જોઇ શકાતું નથી એટલે બધા મંદવાડ છે.

૨. સામે યત્રા હિંમત ધરવી.

જિંચી આંખો કરાવવી, આપેલી આશા અધિરાઇ ઉપજે એવી રીતે લંબાવવી; વહાણોએ વાટ જોવડાવવી; અધીરાઈની સાથે કાંઈ લાભ સેવા જીવ ટાંપી રહે એમ કરવું.

જિંચી મૂછ રાખવી, ગર્વ ધરવો; ટેક રાખવો; નાદ રાખવો (મરદામી ખતાવવાની ખાતર.)

“ તે પોતે પવિત્ર કુળનો. કાંકા રાખી આપણાથી વાંકા હાંડે છે, ને જિંચી મૂછો રાખી આપણું અપમાન કરે છે, એ ખરેખર આપધાન કરી મરવા સરખું છે. ”

પ્રતાપનાટક.

જિંચું આંખનું, સ્વભાવ-માન-ઈચ્છા-કર્મ-પદ્ધિ-સ્થિતિ-મૂલ્ય વગેરેમાં સાધારણ પીળ કરતાં વિરોધ ચઢીઆતું થવું; મોટું થવું; કસ્યાયુ થવું; જીંદગીની જિંચી સ્થિતિએ પહોંચવું.

“ સો સો જીજીની આગળ કાલાવાલા કરી દક્ષણા માગી લાવોછો, તોપણ કાંઈ જિંચું તો આવ્યું નહિ ”

મિથ્યાભિમાન નાટક.

“ સપજી અનીતિઓ એ થકી,

ખડુ કહે તારે અપરાધ;

જિંચું આવે કેમ માણકે,

અરે ફાગટ પાડું સાદ-પ્રભુ. ” નર્મ કવિતા.

જિંચું ચઢવું, જિંચી પાયરીએ ચઢવું.

૨. કુલાવું; મગરર યવું; (વખાણથી)

આકાશમાં ચઢવું પણ જોલાય છે.

જિંચું ચઢાવવું એટલે જિંચી સ્થિતિ-પદ્ધિએ

આણી મૂકવું અથવા કોઈનાં વખાણ કરી કુલાવવું.

“ નીચ માણસને જિંચા ચઢાવવા એ મોટાને છેડા કરતાં વધારે છે. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

જિંચું જોવા પામતો નથી, (ધણું શરમાઇ જવાથી કે જરાપણુ વિસામો ન લેવાય એવા અતિશય કામની મારામારીમાં.)

“ લાઇતો હવે જિંચું એ જોતા નથી, ” એ ગર્વિષ્ઠપણામાં.

જિંચું થવું, (દિલ, મન.) તાપ્પશ થવું; બે-દિલ થવું; દિલ ન લાગવું; ધ્યાન જતું રહેવું; નાહમેદી થવી.

જિંચું નીચું કરવું, વેરાતું ઠેકાણે કરવું; વે-રણખેરણ પડ્યું હોય તે ઠેકાણે કરી સાફ-સુદ્ધ કરવું.

જિંચું નીચું થવું, તાલાવેલી થવી, આતુર થવું; જીવ તલપાપડ થવો; અધીરા થવું; સૈવાર થઈ રહેવું.

“ ખીન્ને હઠાડે જ્યારે હું દરબારગઢમાં ગયો સારેતેમની પાસે તે વાત કાઢવાને હું હંચો નીચો થઈ રહ્યો. ”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

‘ ગિત્ર કાંઈ પાસે નહીં,

કહાવે કાની સાથે કહાન;

નીચા જિંચા થઇને જેસે,

સાંભરે રાધાનું માન. ”

કવિ દારકાદાસ.

જિંચું બેસવું; કામ કરવાથી દૂર રહેવું.

૨. (સ્ત્રી) રતુ આવવો.

જિંચું મન, અપ્રીતિ; કંઠાળો. ‘ જિંચે મને કાંઈ કામ થાય નહિ. ’

“ નૃપથી અમે ન રીડીએ,

અમથી ન રીડે રાય;

જિયાં મન જોનાં થયાં,

અરિ તે અતે થાય. ”

પ્રેમરાય ને ચારમતિ.

૨. ઉદાર મન.

“ જિંચે લોહીએ મર્યું એજ

સતોપ જિંચા જનને;

જુદા જગતમાં દુર્લભ એ મોક્ષ,

નમદ જિંચા મનનો. ”

નર્મદા.

જિંદગી માધુ' કરવું, મદિ-કર્મ-સુખમાં ખીલ
કરતાં ચરીખાતામણી કંઈવડું; નીચી-પારી
દાસનમાંની જાની-ચારી દાસનમાં આવડું.

૨. કામની અતિશય આરામગીમાંથી ક-
રાગત થવું.

"તે નિવારે જિંદગી માધુ' કરવા પામ-
તો ન નથી."

જિંદગી મૂકવું—મેલવું, (' ઉપયોગમાં ન
લેવા ભેગી હોય એવી વસ્તુ અથવા વિ-
ચાર આજુબી મૂકવા. જે ચોપડીઓ
તરત ઉપયોગની ન હોય, તે જાણે મૂકવામાં
આવે છે અને ધરમાં ન વપરાતાં સાધનો
જાણે અમરાર્થ પર મૂકવામાં આવે છે તે
ઉપરથી સાદાશિક્ષક અર્થે) નિરાશુ-દર સં-
ખી મૂકવું; કારે મૂકવું; સંતાડવું; છૂપાવવું;
રખાવવું પડ્યું હોય તે ઠેકાણે મૂકવું.

૨. (ચોરફું.)

૩. વિસારે મેલવું. " તેણે બધું જિંદગી
મૂકવું."

" તેણે અડધોઅડધ પોતાની મિલકત
જાણી મૂકી છે, એટલે ફિકર નથી."

" મૂર્ખ નેટલા દુરામદી હોય છે તેટલા
ડાહ્યા હોતા નથી કેમકે મૂર્ખ તો લાજ શ
રમ જાણી મૂકે છે. એટલે પછી તેઓને
ખીજ કદી ખીક રહેતી નથી."

નળદમવંતીનાદક.

જિંદગી ને જિંદગી માધુ' સમજવું, મગરનીમાં
મહાલવું; મગર જનવું; પતરાળખોર થવું.

જિંદગી આણ ને નીચે કરતી, બ્યારે કા-
ધને કરી આધાર કે આશ્રય હોતો નથી
: સારે તે નિરાશામાં કે દુઃખમાં કહે છે કે
મારે તો હવે જાણે આજ ને નીચે ક-
રતી છે.

જિંદગી—જિંદગી જા, મરી જ એવા અર્થમાં
તિરસ્કારમાં વપરાય છે. " જિંદગી જા ન
આવું તો."

જિંદગી અકાવડું, વખાણ કરી ખૂબ દુઝાવડું;
ભખાવડું.

" હવે ન દીને સાડ લગાવીરે,
નવ નાખીએ જાણે અકાવીરે.

નમો. નમો

ઓખાદરખ.

જિંદગી જિંદગી ચારે, જાણે છારે; નિરાંત
વગરની-મમરાલવાગી સ્થિતિમાં.

જિંદગી છાર, કાઈ એકાદ વિવધ-કામ તરફ
દિલ ન લાગતું હોય.~ખ્યાન જતું રહ્યું હોય
સારે છાર જિંદગી થયો છે એમ બોલાય છે;
અપ્રીતિ; કંટાળો.

જાણે નીચો દાધ પડ્યો, ચોરીથી મેળ-
વડું; જાણે ચતો કરી સારીપેટ કમાવડું.

"જાણે નીચો દાધ પડ્યા વિના ધનવાન
ન થવાય કપલ અને વિશ્વાસપાત્ર વિના
જગતમાં ક્યારે ચાલે છે?"

બહારાકસ

જિંદગી ને જિંદગી રહ્યો છે, દરમ દાડકાં
છે. કામ કરવામાં કંટાળો ખાય એવા માણુ-
સને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

૨. મગરનીમાં રહેવું; મર્ગમાં છાની જવું;
બોદાર્થ રાખવી.

જિંદગી પગલું તો જાણતો નથી, જાણના પ-
ગલા જોવી સેહેલી બાખત ને જાણતો-
ઓજખતો ન હોય, તેવા ખીનમાદિ-
તમારે માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.
જિંદગી ઉતરીને જોવું, ચોતરફ નજર પહોં-
ચાડી ખારીમાર્ધથી જોવું-વિચારવું-તપાસવું.
એકાદવિવધની અંદર મેસીને વિચાર કરવો.

જિંદગી પાણીમાં ઉતરવું-પેસવું, કાઈ
સાહસ કામ માથે લેવું; ઘુસવાન યાં જોસે
એવી બાખતમાં વચ્ચે પડવું; જોખમવંદીરવું.

"જિંદગી પાણીમાં ઉતરવાની તમારે સાધુ પુ-
રવને કાઈ મતલબ?"

તપસાખ્યાન.

ગાંધી મૂળ, જેનું કપડ કે મર્મ જલદીથી સમજવામાં ન આવે તેવાને માટે વપરાય છે. 'એનાં મૂળ તો ખડુ ગાંધી છે.'

ગાંધી બિલાડીનું હોવાનું, ગાંધી બિલાડીના જેવું વેર-શત્રુતા-અણુબનાવ હોવા.

ગાંધી બિલાડીના એળ પછુ એજ અર્થમાં બોલાય છે.

"ધનુષદમી અને કુંવરઆધને ગાંધી બિલાડીનું છે. એ એને બોલા રહે પછુ બનતું નથી."

ગાંધીરિયું કરવું, કાંતે કરડીને કાઠ વસ્તુ કાપવી.

ગાંધી પગલાંનું, માગ્યહીન; ખરાબ પગલાંનું. એથી ઉલટું ઉજાણાં પગલાંનું, ધણા એમ માને છે કે ધરમાં જે કાંઈ માગ્યજાણી આવવું થાય તો તેના સુભાગ્યને યોગે ખડુ કાયદો અથવા સુખની વૃદ્ધિ થાય છે અને કાંઈ કમનસીબની સાથે પાતું પડવાથી ઉલટી હાની થાય છે. જેનાથી કાયદો થાય તે ઉજાણાં પગલાંનું, અને જેનાથી હાનિ થાય તે ગાંધી પગલાંનું કહેવાય છે.

ગાંધી પાટા બાંધવા, આડું અવળું સમજવાને ભમાવવું; ઉલટું ઉલટું ખતાવીને ભોળવી નાંખવું; સમજદાર કરી જાણે રસ્તે દોરવું.

"માઈ, ધૃતનો ધારતો અગે જ ધડી ખતાવ્યો તો ને? સ્મરવદ્ધકને જાણ પાટા બાંધનાર અમેજ. જે અમને બૂઝી ગયા તો હતા તેવા થયા એમ જાણવું."

પાંચાલી પ્રસન્નાચ્ચાન.

૧. આગળ પાછળનું કાંઈ ન સહે એમ કરવું. અંપલાવું; શુદ્ધિ-ભાન-સમજ ન રાખવી. આંધળિયાં કરવાં.

"તે જાણ પાટા બાંધીને કુવામાં પડ્યો."

ગાંધી વાળાં વાગવાં, ખેલ જમડવો; જોઈએ તે કરતાં ઉલટું થવું; ખસખસી થવી. (દેવયોગે)

ગાંધી પાંધડી મૂકવી, દેવાળું કાઢવું. (નાદારી ખતાવતાં ગાંધી પાંધડી મૂકવામાં આવે છે તે ઉપરથી)

ગાંધી પુતળીનું, (પુતળી-કીટી.) મુંચળી, નાચી ને વીરછી આંખ કરીને જોનાર (પુરુષ અથવા સ્ત્રી); જેની આંખની કીટી ગાંધી હોય તે. (માણસ.)

હાથીને માટે કહેવાય છે કે તેની આંખની પુતળી ગાંધી છે.

ગાંધી કરી નાંખવું, ખાટલે પાડવું; પધારી વસ થાય એમ કરવું; માંદું પાડવું; જાણે મોઢિ પડે એમ કરવું.

(સુખવતે કરીને મૂક, ચોટ વગેરેથી ઇન્જ કરવાના સંબંધમાં વપરાય છે.)

૨. રીખાવવું; પીડવું; કનડવું. (અતિશય કામ કરાવીને.)

ગાંધી મારવું, ઉલટું કરી ખરાબ કરવું-તુકસાન કરવું; ધારવા કરતાં અવળું કરી ખગાડી નાંખવું.

"ચોપદારે ધર્મચંદની વાત કાઢી તે દીવાની કામના અધિકારીઓ સ્વચ્છંદપણે લોકનાં કામ કેવાં ગાંધી મારે છે, તે દરેક કોરટે ઉધલાવેલા હુકમનામા ઉપરથી ખતાવી આપ્યું."

ગર્ધવસેન.

ગાંધી વળી જવું, ઉલટા યાકી જવું; ઉલટાની પછુ શક્તિ ન હોય એવી સ્થિતિએ પહોંચવું;

"કોમ કરીને પાછા ગાંધી વળી ગયા તો!"

૨. બગડી જવું; ખરાબ થઈ જવું; પાચમાલ થવું; કુળધાણી થવું;

"યુગંતરાતવું રાંઠ્ય ગાંધી વળી નાંચ ને રાત્ર પદ્મજ થાય કે લડાઈમાં મોઢી નાંચ, એટલીજ તેની ખુશી હતી."

કરજીધેલો.

ગાંધી વાળવું, ફેરવી નાંખવું; ખગાડી દેવું; ગાંધી વાળવો; ઉલટું કરી ખરાબ કરવું.

૨. જિહ્વું વામીદું-વાળવું. (ઉગમણાને દિસે)

જિહ્વું વેતરવું, કરવું જોઈએ કંઈ સારે કંઈ ખીજુંજ કરવું; ઉચકું કરવું; અવળચંડી રાંડના જેવું કરવું; અવળું કરી જગાડી નાખવું.

જિંદે માટે પડવું, મંદવાડ સેવવે; તાવથી પચારીવશ થવું; માંદા પડવું.

જિનું લોહી, નવેા જોરસે; પ્રસંગ પરત્વે મનની ઉછળતી ને તાજી હાલત તે.

“હારે તમે નીચા હશે છે જગમાં,
કાં ન વધારો જિનું લોહી રગમાં;
દેશીઆ ધુમો, ધુમો રે ધુમો ધુમો”
નર્મકવિતા.

જિલાં હાડકાવું, જોડાં-હરામ હાડકાવું; કામ કરવે કંઠાગે આવે એવું; નીચા વળી કામ ન કરનાર; મેહેનતથી કંઠાજનાર; કામથી કાપર.

જિલા જિલા અવી જવું, તાડીથી-ઝડપથી આવીને પાછા ઝડ જતા રહેવું. (વચ્ચે કંઈ બેસા સિવાય.)

જિલા રહેવાની જગ્યા નથી, દુઃખ સાંભળનાર દોષ નથી; દોષ દિલાસે કે વિસામે આવે એવું નથી.

જિલી આવડ્યે, ભારમાંને ભારમાં; ભારે ભાર રાખીને, મોભો ભળવીને.

‘હમી આજારેએ આઘ્યા જાએ.’

જિલી પૂછીએ નાસવું, બપવું ખાઈને ઘણી ઉતાવળથી નસાય તેટલું નાસવું; આખુંખાખું જોયા વગર નિર્ભય જ્યા તરફ નાસવું. (ઢાર નાસે છે ત્યારે પૂછી જિલી કરે છે તે ઉપરથી.)

“બાપસા સિરાજડેદોલાનો પગ રજુ-મુનિમાં ટકેા નહિ ને બવળીન ધણજિલી પૂછીએ છત લઈને નાહો.”

મરનખંડનો ઈતિહાસ.

“ત્યાં એક મોટો બડકો યપો, અને તે તેના શરીર ઉપર વિંટળાઈ જશે એમ લાગ્યાથી જિલી પૂછીએ નાહો.”

કરણધેસો.

જિહ્વું જિહ્વું નચાવવું, મરજીમાં આવે તેમ કામ કરાવી ચકવવું; રમકડું કરી મેલવું; વરા કરી પોતાના કલામાં રાખવું.

“પેલી જયકુંવર તો પોતાના ધણીને જિમો જિમો નચાવે છે.”

સાસુવડુની લઘાઈ.

“સૂરખ મૂંડી કાઢી મેલો,
મૂંડા પાછબદેલા;
જેને તમને નચાવીઆતા,
જિમા જિમા કરી ઘેલા.”

પાણિપત.

જિહ્વું ચર્ધ રહેવું, આતુર થવું; અધીરાં બનવું; તૈયાર થઈ રહેવું.

‘તે બને પગે લામ લેવા જિમો ચર્ધરલો.’

૨. આખુંબની જવું; ચકિત થવું; સ્તબ્ધ થઈ જવું; વિસ્મિત થવું; સ્તબ્ધ બનવું.

જિહ્વુંને જિહ્વું બાળી મૂકવું, સર્વોંગે બગાડો વ્યાપે એમ કરવું; પગથી તે શિખા મુધી ઝાગ ઉપને એવા મોસ મોસવા અથવા મેહેણાં દેવાં.) એકદમ કાગળમાં ચડેકો પાડવો.

“સણાનો અડેકો મોલ કારભારીને અંતરમાંથી જિમોને જિમો જાગી મકયા લાગ્યો, અડેકો અક્ષર તેને પગે પગે વેવતાને વિપદાંસ જેવા આડકા દેવા લાગ્યો.”

અધવસેન.

જિલે ધણીએ, ધણી પતાં, ધણીના છવતાં.
“પેલી ઓ જિલે ધણીએ નાતરે ગઈ.”

જિલે પગે, ધણીજ આતુરતાથી કે ધુન્યા આમદથી.

જિલે પગે જમીને આવવું, જમીને તરત પાછા આવવું. (વચ્ચે કંઈ બેસા સિવાય.)

ઊભે પગે થઈ રહેવું, આતુર બનવું; અ-
ધીક થવું.

ઊભે ભાલે, ત્રાસ બેર; બાલો સામે ઉગા-
માયો હોય, એવી ભયભીત સ્થિતિમાં;
ગભરાટમાં; ઉચાટમાં; “ ઊભે ભાલે કંઈ
કામ થાય ? ”

ઊભો મૂળો, મૂળાની પેઠે અકડને અકડ
રહેનાર; આળસ; હરામ હાડકાંતું; હાડકાંતું
ભાગધું; કામ કરવે કંટાળો આણે એવું;

અકડને ફક્ક થઈને ફરે પણ મહેનત
કરવામાં કાયર હોય એવા માણસને વિષે
બોલતાં વપરાય છે.

ઊભો રસ્તો, સીધો ધોરી રસ્તો.

ઊભે રસ્તે જવું ને આવવું એટલે કાઠની
સાથે લપ્પનછપ્પન ન રાખતાં ધોરી રસ્તે
જવું તથા જઈને પાછા આવવું. (વચ્ચે
કંઈ ધાલમેલ ન કરવી.)

ઊભો રસ્તો કેપાડવો એટલે જાઓ ક્રિમ
ફહેવું અથવા જાય એમ તળવીજ કરવી.

એ.

એક અંચે મૂડવું, સારા માઠા બધાને મા-
ટે એકજ રસ્તો—રીત રાખવી. (માણસને
તથા પાણને મૂડવાનો એકજ અસ્તો હજી-
એ રાખવો તે ઉપરથી.)

“ જીવાડતાને જીવ આપીએ, અને મા-
રતાને મારીએ જ. તમે મિત્ર અને એ શ-
ત્રુ; બેને એક અંચે ન મૂડાય. ખાનું અ-
ને બાજી, બે ટકે શેર થાય તે તો અધે-
રીનગરીમાં જ. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ જાન, માલ અને કાયદાનું જ્યાં સંરક્ષણ
આવી રીતનું મળે, ત્યાં વેપાર રાજમારની
વૃદ્ધિ ન થાય અને “ ટકે શેર બાજી, ટકે
શેર ખાન ” એ પ્રમાણે સૌ એક અંચે
મૂડાય એમાં શક શો ? ”

ગર્ધવસેન.

“ સૌ કવિને સરખા ગણે, જન જે જૂ-
રખ જાત; એક જ અંચે સર્વને, મૂડે મે-
યોરાત. ”

બુદ્ધિપ્રકાશ.

એક આંખ, એક તરફી નજર. પક્ષપાતી

માણસના સંબંધમાં વપરાય છે. બે બા-
જી ન તપાસતાં એક જ તરફની નજર
રાખવી તે.

“ તેની અદ્યક્ષતામાં ઈનસાફને એક આં-
ખ હતી; તે મુસલમાન લોકોને જ. જોતી
હતી. જે ઈનસાફ થતો હતો તે મુસલમાન
લોકોના પક્ષમાં જ થતો હતો. ”

કરણધેસો.

“ કૃષ્ણદેવ-પ્રિયે, હું તો હમય ચક્ષુએ
સમાન જોનાર જેવા હોય, તેમાંનો એક
છું; તમે અભારે અહીં આવીને ઊભાં રહ્યાં
હોત તો પણ હું તમારે મંદિર આવવાનો
હતો. રક્ષમણી-આર્ય પુત્રને એક આંખે
જોનાર તે કેમ કહેવાય ? ”

સલમામાખ્યાને.

૨. સામસામી મીઠ મંડાવી; નજર
એક થવી.

“ એની ને મારી એક આંખ થઈ હતી
પણ કાંઈ વાત થઈ નહિ, ”

એક આંખમાં હસાવવાં અને એક આં-
ખમાં રડાવવાં (બાળકને), બંધ અને

પ્રીતિ ઉભય રાખવાં; મતલબ કે બાળકને જરૂરને પ્રસંગે રડાવવાં પણ પડે છે, અને કટલીક વખત હસાવવાં પણ પડે છે.

“બાપડી અને છાંકરાને તો એક આખમાં હસાવવાં, અને એક આખમાં રડાવવાં ભેદબે.”

ગર્ધવસેન.

એક ઇંદ્રિય ગાન, એકજ દિશા-હેતુનો વિચાર.

“જેમ રજપૂતો થયા ગરીબડા,
તેમ મરાઠા થયા મથુડા;
સખમ ખીજું કંઈ કરી ન જાયે,
એક ઇંદ્રિયા ગાન તથા.”

પાણિપત.

એક એકના મોંમાં થુંકે એવા, એક એકથી ચઢિઆતા; એક એકના ગાંભ્યા-છેતરાયા ન જાય એવા; બને સરખા ઉતરે એવા. (મમતમાં, મદમાં, સરસાઈમાં.)

એક કાનથી ખીજે કાનજવું, ફેલાવું; જાહેર થવું; બહાર પડવું. (શ્રમ વાર્તા.)

“તું જાણતો નથી કે નાગી ભોંધરામાં નાચે તો તે વાત પણ જાની ન રહે તો તારો આ લવલવાઈ કેમ રહેશે? એક કાનથી ખીજે કાને જતાં શો વિલંબ થશે?”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

એક કાને થઈ રહેવું, કાન માંડીને સાંભળવું; સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળવા તૃપ્ત થવું.

“નેરાનલ કાંઠેસમાં ઝંડોલું બાપણ સાંભળવા સધળા પ્રેક્ષક જનો એક કાને થઈ રહ્યા હતા.”

ગૂંજરાતી.

એક કાને સાંભળી ખીજે કાને કાઢી નાખવું, (સાંભળ્યું કે તરતજ જાણે સાંભળ્યું નથી એમ કરવું.) સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરવું; સાંભળાને અંતરમાં ન ઉતારવું; સાં-

ભળ્યું હોય તે તરફ બેદરકાર રહેવું; અખાડા કરવા.

“ખરે માર્ગે ચાલવાની તક ખોઈ હશે, ને સુકૂત કરવાની સુચના એક કાને સાંભળી ખીજે કાને કાઢી નાખી હશે, તેને માટે વિશ્વના પવિત્ર આધાધીશને જવાબ આપવો પડશે.”

સાતમી ચોપડી.

એક ગાંઠ, એકાં, સંપ. “તે બેની એક ગાંઠ છે.”

એક ગાડે જોડાય એવા, સરખા પાંતીના; મળતા આવતા, સરખાજ. (સ્વભાવ-ડોળ વગેરેમાં).

એક ચંદાવો ચઢે એવું, ચઢીઆતું; એક અંશ વધતું. (મમત-મદ-સરસાઈમાં).

એક છે, (એક છે.) મળતા છે; સ્નેહ-પ્રેમથી બે ટળી એક છે એમ જણાય છે.

એક જીવ થવું, મન મળવું; બિન ભાવ-વહેરા આતરો ન મણવો; મન મળ્યાં હોય તેવું થવું; એક દિલ થવું.

“રાધામવરીના અને મણિલાલની પાંતીનો એક જીવ થઈ રહ્યા હતા.”

સદૃશ્યી વડુ.

૨. બરાબર ધ્યાન આપવું; ચિત્ત પરોવવું.

એક દસે ને એક દસે, એકી નગર; આખા આંખા સિવાય.

“મિરન્ડાએ પોતાના પિતા વગર ખીજું મનુષ્ય જન્માસમાં ફોફું નહોતું; તેથી તે રાજકુંવરને એક દસે ને એક દસે ભેળ રહી.”

ચો. કયાસમાજ.

૨. એક વ્યાસેને વ્યાસે; વિરામ લીધા સિવાય. “એક દસે ને એક દસે ગાય છે.”

એક તબે ઊભા રહેવું, (તબે-સ્વયં.) સંપર્કથીને એક જગ્યામાં રહેવું.

“તેઓ તેમના મનમાં જાણતા હતા, કે
ન્યાં સુધી આપણી અંગ્રેજી પ્રગમોના મા-
ણસો હિંદુસ્તાનમાં એક તબે જિભા છે,
સાં સુધી તેઓ આપણને એમને એમ બે-
પરવાઈથી મરવા દેનાર નથી.”

જાતમહેનત.

એક તરફની ઢોલકી વગાડવી, ઢોલકી
એકજ તરફ વગાડવાથી એકજ તરફનો
અવાજ આવ્યા કરે છે, તે ઉપરથી એકની
એક વાત કહ્યાં કરવી; ખીજા બાજુ પડતી
મૂઠી એકજ પક્ષનાં ગીત ગામાં કરવાં.

એક યર્ષ જણું; મળી જણું; સંપ થવો; એક
મતનું થવું; એક બધાનું; દોસ્તીમાં
જોડાવું.

એક ફિલ થયું, બે અથવા તેથી વધારે
માણસોના જુદા જુદા વિચાર એકજ યર્ષ
રહેવા.

૨. સ્નેહ-પ્રેમથી બે ટળી એક જણાવું.
એકે ફિલે-મને, લક્ષપૂર્વક; કાળજી રાખી-
ને ધ્યાન દઇને;

“અહ્ય યુદ્ધિ માટે મેં કીધી,
પ્રતિજ્ઞા પૂર્વે નેહ;
એક મને યર્ષ તે સાંભળને,
સત્યારથ કહું તેહ.”

જાલજીવસમશતી.

એક નાવમાંનું, સરખી સ્થિતિનું; સરખા
વિચારનું.

એક પગે યર્ષ રહેવું, (એક પગ ચૂકા ખીજો
ધારેલે ઠેકાણે મૂકવા તત્પર થવું, તે ઉપ-
રથી) આતુર યર્ષ રહેવું; અધીર થવું;
તૈયાર યર્ષ રહેવું; ઉતાવળું થવું.

“તેઓ પોતાના વરની સ્થિતિનો વિ-
ચાર ન કરતાં પુત્રના લગ્ન સમયે સ્ત્રીનાં
ચારાં જમણવાર કરવાનો દહાવો લેવા એક
પગે યર્ષ રહે છે, એ તેમની કળવણીની
ગોટી ખામી છે.”

કવિ નર્મદ.

“રૂઢમણિ—કનકમાલિકા મને મદદ તો
કરત પલ્લુ આ તો ગોપખંડ ઉપર બે દાણા
વધવાને એક પગે યર્ષ રહીછે.”

સસલામાખ્યાન.

“ઝડપડ તેણે નીકળવાની તૈયારી કરાવી,
પરાક્રમ કરવાને તે એક પગે યર્ષ રહ્યો
હતો.”

વનરાજ આવડો.

“રાજપુત્રના કહેવા પ્રમાણે તે એક પગે
(આતુરતાની સાથે) તેના સ્વાર સાથે જ-
વાને તૈયાર યર્ષ.”

* * * * *
“તમે કહેશો તે પ્રમાણે વર્તવાને હું એક
પગેલે તૈયાર છું.”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

એકપર બે કરતાં, સરઆતનું બહુતર બ-
જાવું. એકકાપરબગડો કાઢતાં પલ્લુ બો-
લાય છે;

“ફાવલ નિશાળમાં તો એકપર બે કરતાં
પલ્લુ શીખ્યો નહિ, અને એ મૂર્ખને સર-
દાર અને ભટકતો જ્યત છે, એમ સૌના
મનમાં આવ્યું.”

જાતમહેનત.

એક પાણુ ઝોલી છે, પોણાઆઠ-આ-
યલો છે; ઢગધડા વિનાનો છે.

એક ભવમાં બે ભવ થવા, ધર્મભ્રષ્ટ થવું.

૨. જાત વણસવી. (જાત જાતની સ્ત્રીઓ
નીચ જાતના પુરુષ સાથે વ્યભિચાર
કરવાથી-પાપકર્મ કરવાથી)

“તેઓના સરદાર આપણું રૂપ જોઈ આ-
પણાપર મોહ પામે, આપણને પરણે, અને
આપણા એક ભવમાં બે ભવ યાવ-આપ-
ણો ધર્મ આપણને ત્યાગ કરવો પડે.”

કરણપેતો.

“પરમેશ્વરે આદ્યજુમાં અને તેમાં સૌથી

જાતી નાગરી ન્યાતમાં અને જન્મ આપ્યો તે સધણું મિથ્યા, મારા એક ભવમાં બે ભવ થયા.” સસુ વહુની લડાઇ.

“ઐ જાતમાં લપટવાથી તું તારા પોતાના મતથી બંધ થઈશ, તો આ સંસારમાં તારા એક ભવમાં બે ભવ થશે માટે સંભાળજે.”

શુભ જુની વાર્તા.

એક માળાના મણકા, સરખા સ્વભાવકદ-રૂપ-જાત-ગુણ-વિધાના માણસ. (એકમાળાના સધળા મણકા બરોબર હોય છે, તે ઉપરથી.) પ્રાણી કે પદાર્થને માટે જ પાપ-રાય છે.

એક મૂઠીએ, એકી વખત; સામટું જ; સાથે લાય. (રૂપીઆ આપવા કે લેવા, ફરિયાદ આણવો વગેરે.)

એક મૂઠીતું, એકજ સત્તા કે હુકમને તાબે થાય એવું (માણસ.)

એક લાકડીએ હાંકિયું, બંધાને એક સરખી રીતે ગણવું-ગણી વર્તવું; સરખી નજરે નેઈ સત્તા બેસાડવી; એક તરે ચલાવવું.

એક વેંત સ્વર્ગ ખાકી, સ્વર્ગનું સુખ નજીક આવ્યું છે, એમ માનનાર ગર્વિષ્ઠ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“કદી ગણ્યા ગણ્યા માણસોએ,

છેતે રહ્યું સ્વર્ગ પછીથી વેંત;

મૂકે ગણી પેટી વિષે સુસારો,

શકે કરી શું શકે તે સુધારો ?”

કવિ જુલાખીરામ.

એક ધાસે ને, એક ધાસે, ધાસ યુધ્યા સિવાય; યાક ખાધા વિના; દમ પર દમ; ધીરજ ખમ્યા વિના.

“જેણે જેણે ધણી વખત યાક, અને ન્યારે દેવ એ વાટે આવ્યા નહિ, સારે હું બીડી તજવીજ કરવા ગઈ તો અને જણાવું કે ગોપબંધુ સહ દેવ અહીં આવ્યા છે, તે

નેવા એક ધાસે અહીં આવીલું.”

સસમામાખ્યાન.

એકસો આઠ પેઠી તારતી, બાપદાદાની કીર્તિ અજવાળવી-વધારવી.

“જો ગુરજા ! આપે આને મારી એકસો આઠ પેઠી તારી; હું કઈ રીતે ઝો-શોગળ થાઉં ? રે ! આપના ગુણ કેવી રીતે ગાઉં ?”

પ્રતાપનાટક.

એક હાથપટ, એક તરફ. બીજા હાથપર-બીજા તરફ.

એકના એક થઈ જવું, મળી જવું; પ્રથમ લડાઈ થયા પછી સમાધાન થવું; દુશ્મનાઈ વડી સંપ થવો-ઝૂંઝૂં થવું.

“એક વજર છે, સારે બીજો વજરનો પુત્ર છે. લડી મરવા દે; તમારા પિતાનું શું બચ છે ? કાઈ દહાડો એ તો એકના એક થઈ જશે, માટે તમારે અપમરિયા બનવાની શી જરૂર છે ?”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

એકના એકાશી, (એકને બદલે એકાશી) ધણાજ. આશીર્વાદ દેતાં એ વપરાય છે. ‘તારે થેર એકના એકાશી થજે.’

એકનાં તેર કરવા, વધારીને કહેવું; અતિશયોક્તિ કરવી; રમતું ગજ કરવું. (સામા ધણીને અસર થાય એમ.)

“પરમાનંદે હજુ માત્ર ધરમાં પગ મૂક્યો નહિ, સાં તો કાગાવેડા કરી, એકના તેર કરીને ડોડીએ કાન ટુક્યા. પછી શું જુઓ છો ?”

સદગુણી વડુ.

એકનું એક, ફેરફાર વિનાનું.

એકનું બે ન થવું, પોતાનો મત-મમત ન મૂકવો; લીધેલી હક ન છોડવી; મનમાં આવ્યું તે કરવુંજ કરવું, એવી મનની એ હકીકી થતી તે ન છોડવી.

“કેટલાક ત્રાહિત લોક” આવીને કહેવા લાગ્યા, બાઈ ! એમ તે થતું હશે ! જાધી પાલી બરવાનો કાઈ ઠેકાણે રીવાજ નથી; પણ બાડીઓ એકનો બે થયો નહિ, એટલે સર્વ સરકારમાં ફરિયાદ કરવા આજ્યા.”

ગર્ધવસેન.

એકડા વગરનું મીડું, ગણતરી વિનાનું; લેખામાં નહિ એવું; નકાસું. ફલાણો માણસ તો એકડા વિનાનું મીડું છે, એટલે તેનામાં જ શક્તિ-સંબંધને યોગે પોતે યોગ્ય સ્થિતિમાં રહી શકે તે નર્થ-સત્તા નથી.

૨. પાયા-આધાર વિનાનું; કારણરૂપ-પુષ્ટિ રૂપ સહાયતા વિનાનું.

‘એકડા વિનાનાં સો મીડાં નકામાં’ એ કહેવત છે.

એકડે એકધી, શરૂઆતથી; મંડાણથી; પહેલે આંકડેથી; આરંભથી.

“આ કામ હવે મારે એકડે એકધી કરવાનું રહ્યું.”

એકડો કરવો, સહી કરવી; મતું કરવું; કબૂલાત આપવી; નક્કી કર્યાની નિશાની આપવી.

“કણ્ણીઓ પાડીદારોને કન્યાઓ દેવામાં ધસાઈ જતા, અને પોતાના છોકરા વાંઢા રહેતા, તેથી તેમણે સંપ કરી પાડીદારોને કન્યા નહિ આપતાં પોતે પોતાનામાંજ દેવળા એકડા કર્યા છે.”

ગર્ધવસેન.

“વાંદસને ખોટા લેખપર એકડો કરવાની ના પાડી કેમકે લેખપર હાથ મૂકીને તે પ્રમાણે વર્તવાના સોગંદ ખાધા હતા.”

બ. છતિદાસ.

એકડો કાઢી નાંખવો, મમત-હંડ મૂકવી.

૧. નામ જવા દેવું.

એકડો છોડવો પણ બોલાય છે.

એકડો કાપવો, સમજમાંથી દૂર કરવું.

૨. મીડું વાળવું; રદ કરવું.

“આલણોએ આખો ધાણ બગાડી નાંખ્યો છે. આ ભરનો એકડો કાપી નાંખી પરલોકનું મહાત્મ્ય વધાર્યું છે.”

નવી પ્રજા.

એકત્રીસપાણુ, રાંડવો; ખાવડો; નમાડો. એકલશૃંગી હોવું, એકલશૃંગી ઋષિની પેઠે એકજ તરફ ધ્યાન હોવું; સંસારની અનેક તરેહવી જાળગોથી વિરક્ત રહેવું.

એકલેહાથે, ખીલ કાઢીને મદદ સિવાય; પડે; કાઢીને સહાયતા કીધા વગર; જેમાં કાઢીખીમનો હાથ ન હોય તેવી સ્થિતિમાં.

એકી જવું, (સંકેતવાચક.) પિશાબ કરવા જવું; લઘુરાંકા કરવા જવું. એકી જવું એટલે ઝડે કરવા જવું; દીર્ઘરાંકા કરવા જવું. (નિશાળમાં બાળકો મેહેતાજી પાસેથી એક આંગળી ખતાવી પિશાબ કરવાની રજા માગે છે.)

એકે કોરે કાચી ન રહેવી, સુખ દુઃખ ન આવવાનું હોય, તે સધળું આવી ચૂકવું; બધી તરફના વાયરા વાઈ ચૂકવા.

એકે કોર કાચી ન રાખવી, મણા ન રાખવી; બધી બાજુઓ ઉપલાવવી. (દુઃખ દેવામાં, અથવા પ્રયત્ન કરવામાં.)

એકે પથરો ઉથામ્યા વગરનો નથી રહ્યો, કાઈ કામ અથવા હેતુ પાર પાડવા નેટલો પ્રયત્ન થઈ શક્યો તેટલો કપો-નેટલું બની શક્યું તેટલું ચોતરફથી કપું. એક સુક્તિ અનુભવવાની બાકી રહી નથી.

એહીનું પાથરણું, ઘણી વાર સંધી ખસાય નહિ એવી હાલત. (એહી માણસને પાથરણામાંથી ઉઠવું પડે તે માયાવાદ જેવું લાગે છે તે ઉપરથી.)

ઓ.

ઝોઘ્યાં કરવાં, (ખાંધા પછી ઝોઘ્યાં આ-
વેછે, તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ખાઈ
જવું; અડાવી જવું.

૨. વગર હકે લઈ જવું; ઉડાવી દેવું; ઉ-
ચાપત કરવું.

" તે પારકા માલ વગર હકે ઝોઘ્યાં
કરી ગયો. "

" વિચારી જુઓની! મૂળ પાસેથી ધાન્ય-
નો ને દશાંશ આવે છે તે વિશેષે કરીને
તમે જ ઝોઘ્યાં કરી જાઓ છો. "

નળદમયંતી.

ઝોઘ્યાં ધાન્ય જેવું; અણુગમવું; અળ-
ખામણું; જેતાંના કંઠાળા આવે એવું.

ઝોઘી કાઠણું; (પેટમાંથી બહાર કાઢવું તે ઉપ-
રથી લાક્ષણિક અર્થે) શ્રમ વાત બહાર
પાડવી; પેટમાં રાખવા જેવું ને શુભ હોય
તે ઉપાડું પાડવું.

ઝોઘકનાથ જેવો, જ્યાં નાખ્યો હોય ત્યાં
શન્યમૂલ પડી રહે એવો, (ઝોઘક-ગો-
રખનાથની પેઠે.)

ઝોઘો બાળવો, છાનીવાત ઉઘાડી કરવી-
દેડાડી દેવી; કોઈનો ધારેલો શ્રમ ખેત જન-
હર કરવો; ઉછટું કરી બગાડી નાખવું.

" હેઠીનાને ભરસો હતો કે ડેમીદિયસ
દાર્મિયાનો પતો કાઢવા સાકે વનમાં ગયા
વગર રહેનારો નથી; તેથી એ મિત્રે તેની
સાથે જઈ તેમું સુખ મિરખવાનો ભોગ જ-
નરો, એવા વિચારથી તેણે પોતાની ખેત-
પણીની વાતનો ઝોઘો બાળ્યો. બાકી ખીલે
કંઈ ધ્યા તેને ઝોઘો જ લેવો હતો. "

શ્રી કયાસગાજ.

ઝોઘવ થવો, આવી જનવું; આશત આવી
પડવી. (વાંકામાં)

" તું ધીરે ધીરે બોલ; જો કોઈ તાર વચન

સંભળશે, તો આપણા બેઠનો ઝોઘવ
થશે. "

સાવિત્રીચરિત્ર નાટક.

ઝોઘ મૂકવી, મથા રાખવી; કચારા રાખવી;
પાછી પાની કરવી; બાકી રાખવું.

" મારી શકિત અનુસાર સર્વ પ્રકારે હું
શ્રમ કરવામાં ઝોઘ મૂકનાર નથી. "

જાત મહેનત.

ઝોઘી પાંસળી, જરાક ઘેસછાવાળું; અજ-
કપાંસળી.

ઝોઘું આણવું, પોતાને વિષે હલકો વિચાર
આણી દિલગીર-શરમીલું થવું; મારું આ-
ણવું; સામાનું સુખ ભેઈ પોતાને નથી,
એવો વિચાર આણી મનમાં ફીજવાનું-
ગળગળું થવું. ઝોઘું આવવું પણ એ-
વા જ ભાવમાં વપરાય છે.

" ઝોઘું ન આણિરે મારા તાતજી રે,
રાખો નાથજી શું નેહ. "

હારમાળા.

" વળતા ભાલવા સારંગપાણ,

શય રખે મન ઝોઘું આણ. "

સુરેખાહરણ.

" હોય સુખ ધણું પિયેર વિષે,
તોયે ઝોઘું આવે;
બાઈ લોભઈ મેણાં દિયે,
નકારી કહાવે. નાથ વિના. "

ઝોખાહરણ.

" અલિા જવા દે એટું નામ ચાલ, સખી
કને જઈએ; નીકર એના મનને ઝોઘું
આવશે. "

તપસ્યાપ્પાન.

ઝોઘું થયું, કાસ મઈ; કંઠક ધવું; દીરઘ

રહ્યું. (તિરસ્કારમાં વપસાય છે.) “આજી યયો ગયો તો.”

૧૫. પાત્ર, હલકું; કાડીનું; પાજી; નેના પેટમાં વાત ન દે-રહે એવું; યુક્ત વાત ઉધારી કરે તેવું.

૨. બડાઈ ખોર, અભિમાની, અર્વિંદ; ઠાલી મગરૂરી કરે તેવું; પોતાને વિષે બડાઈ હાકિનાર.

૩. હલકા કૂળનું; નીચ તુકમનું; હીણા લોહીનું.

“આહું પાત્ર ને અહું ભણ્યો; વઠકણી વહુએ દીકરો જણ્યો.”

અખોભક્ત.

આજી પાટલો બેસવું, ઉતરી પડવું; હઠ મૂકી બોલવું; તપી જવું; જાતપર જવું;

ન્યારે કાઈ માણસ પોતાને આહું આવવાથી રીસમાં આહું જઈ બોલે છે, ત્યારે સામે ધણી કહે છે કે ‘સહેજ સહેજમાં આજી પાટલે શું બેસે છે?’

આટલો બેસવું, ઉધરાણી-ભાગતાને પેટે તગાદો કરવો; ખારણે બેસવું; આપીને ઉધરાણી કરવી.

૨. (રડવાને માટે આટલો બેસવાનો રીવાજ છે તે ઉપરથી.) કંઈજ ધન માલ ન હોય, ખોઈ નાખ્યું હોય, એવી હાલતમાં આવવું.

‘મારી છોકરીને આટલો બેસાડીરે’ એમ સાસુ રડે છે.

૩. ગુણકાની રાખેલી છાડીએ પોતાને ધમી લાગવું.

આટલો ઉઠવો, હઠ ઉપરાંત તુકસાન થવું; પાયમાલ થવું; ખરાબખરાબ થવું;

૨. ન સંતાન જવું; વંશની સમાપ્તિ આવવી.

આટલો ધસી નાખવો, ‘ઉમરો ધસી નાખવો’ જુઓ.

આટલો બેસવો, ઘણું તુકસાન થવું; કંઈજ ધનમાલ ન હોય-ખોઈ નાખ્યું હોય-ઉઠાવી દીધું હોય-એવી હાલતમાં આવવું; પડી ભાગવું; દેવલી બેસવી.

૨. નસંતાન જવું; ધરમાં રહેનાર પાછળ કાઈ ન હોવું.

આટલો ભાગવો, ધર ભાગવું; ધર વચ્ચેસવું; ધરની ખરાબી થવી. (ધરમાં કુસંપ થવાથી કે ધર નેનાથી ચાલતું હોય, તેવા માણસના મરણથી.)

“જ્યાં મળે ચોટલા; ત્યાં ભાગે ચોટલા; નિકર છંડાવે ચોટલા, એવા એ ચોટલા” એ કહેવત છે.

આટલો વળવો, એક એકના ગુપ્ત-જાના દોષ કાઢી અંતે લઈ ઉઠવું.

“ચાર મળે ચોટલા, ત્યાં વળે ચોટલા.”
કહેવતસંમત.

૨. (આટલો બેસવો એ અર્થમાં.) ઘણુંજ તુકસાન થવું, પડી ભાગવું; છોક ફુડેશમાં આવી જવું.

“તે” તો જાણ્યો છે અમર

ચૂડા ને ચોટલો રે;

એક કિન વેરાગણુ યદ્દશ,

વળશે ચોટલોરે.

બોધચિંતામણિ.

૩. ગીડું વળવું; આપી રહેવું; ‘પતી રહેવું; છો કરવી. ‘સુખ દેવાને નામે તો આટલો વળ્યો છે.’

આટલો વાળવો, ઘણું તુકસાન કરવું; હઠથી બંદો કરવું; આડોઆંક વાળવો; છો ફેરવવી; મીડું વાળવું.

“ગામડાની નિશાળના મહેતાજીએ શિક્ષણપદ્ધતિનો તથા વિદ્યાનો આટલો વાળ્યો છે”

જમનાપ્રાઈ.

આજ ઉધરાવા, બોલવાની શક્તિ આવવી.

ઝોડ કરડવા, પસ્તાવો પામવો.

ઝોડ પીસવા, ગુસ્સાનો અભિનય કરવો.

ઝોડનું ઝોડ કરવું-વેતરવું, (અવળું ચ-
વળ એ ઉપરથી.) અવળું-ઊધું-ઉલટું જ
કરવું; કંઈનું કંઈ કરવું; કરવાનું કંઈ ને ક-
રવું કંઈ ખીલું જ.

“ આવેશમાં યજ્ઞેશ સાહસને માટે પા-
છળથી પસ્તાવું પડે છે; કેમકે કાંઈ વા-
ર ‘ ઝોડનું ઝોડ ’ તેથી ધર્ષ જાય છે,
અને ધણીવાર ધારેલી નેમ પાર નપડતી
નથી. ”

ગર્ધવસેન.

“ તારી આંખોમાં જાંઘ ભરાણી છે; તે
ક્યાંક ઝોડનું ઝોડ વેતરીશ. જા, ચાલ જા,
હું ધાને ચેતું છું. ”

શ. જ્યોતી વાતાં.

ઝોડનું ઝોડવું, ઓની પંક્તિમાં આવવું;
ભાગ; કાઢવી.

૨. નામેશી-નાદારી બતાવવી.

ઝોડને પાથરે એટલું, લાંબું પહોળું; ધ-
ણું; ધારું; વિસ્તીર્ણ; ફેલાવણું. (કઃખ,
અડચણ, કસકે વગેરે.)

‘ આપણે ઘેર શું છે? એને ઘેર ઝોડ ને
પાથરે એટલું છે. ’

ઝોથારે ચાંપવો, ચતાં સુવાથી છાતી ખં-
ધ ધડ જવી, અને તેથી એકદમ ન
હકાવું.

ઝોપથી આવવી, (ભાષણ ઉપરથી.) તંગી-
જરર એ તેના મૂળ અર્થ ઉપરથી લાક્ષ-
ણિક અર્થ, રાજ આવવું; રૂપ આવવો. (ઓને)
ઝોરડા સામું જોવું, ઘરમાં દ્રવ્ય સંપત્તિ
કટલી છે તે જોવું; દ્રવ્ય સંબંધી હાજત
વિચારવી.

“ રોઠીઆઓ, દ્રવ્યનું સાર્યક કરો. ઝોરડા
સામું જોઈ મરવાથી કલ્યાણ નથી. દેશી
લોહાના ટુંદમાં મશ રૂપી ધાણી ઉછાળવી

એથી શું અધિક શોભીતું છે ? ”

નર્મગધ.

ઝોરડાને પૂછવું, દ્રવ્ય વાપરવામાં ગળું જો-
વું; કાંઈ ખર્ચ કરતા પહેલાં ધરની સ્થિતિ-
નો વિચાર કરવો.

ઝોરડે અજવાળું, ધર પૈસાટકે ભરપૂર;
પૈસા સંબંધી નિરાંત.

“ ગુજરાત મધ્યનાં મોટાં શહેરોના શ્રીમંતને
ઝોરડે અજવાળા છે; પણ તેઓ પોતાના
પૈસાનો ખરેખરો ઉપયોગ કરી જાણતા
નથી. ”

નર્મગધ.

ઝોરડે જોસવું, (વિધવા બીએ) ખૂણો પા-
ળવો-સેવવો.

“ સસરા ગુજરી જવાથી સાસુ ઝોરડે
જોડા; અને આખા ઘરનું કામ ઉપાડી લે-
વાનો બાર ઉછરતી વહુને માથે પડ્યો. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ઝોરડા કરવો, બી પ્રુપ ઉમરે આવવાથી
તેમને જૂઠું, સલાડવાં.

ઝોરડો તપાસવો, પૈસા ખરચવાના સંબં-
ધમાં પોતાની શક્તિ જોવી; દ્રવ્ય-પૈસા
છે કે નહિ, અને છે તે કટશે છે તે ખ-
રચ કરતાં અગાઉ જોવું-વિચારવું.

ઝોરડો વસાવો, (ઝોરડે તાળાં દેવાવાં.) ન
સંતાન જવું; ઉછેદીઈ થવું; સત્યાનાશ જવું;
ઘરમાં વસનાર-સંસાર અશ્વાવનાર કાંઈ ન
રહેવું.

‘ તારે ઘેર ઝોરડા વસામ ’ એમ બદ-
લવા દેવામાં આવે છે.

ઝોરડો રહી જવો, મનની ઈચ્છાઓ મ-
નમાં રહી જવી; લ્હાવો ન લેવાવો; ઈચ્છેલી
સંસ્તુનો ઉપયોગ ન કરી શકાવો.

“ એ બાળતનો મને તો ઝોરડો રહી
ગયો છે. ”

ઝોરસિયા જેવું કપાળ, ડીલા-આંધા વગ-
રું સાંધ.

આરિયો વીતવો, ગમતી પ્રસ્તુતો હંપ્રમાગ
કરી સુખ ભોગવવું; સ્હાવો લેવો; ધ્વજેલાં
સુખ-કાડ-આનંદનો ભોગવટો કરવો.

"હસતાં મારે લાતો પ્રાઈ,
એ હોય પ્રિયાની પ્રીત્યો;
મેં મારે મન એમ બાપુનું ને,
આજ આરિયો વીત્યો."

વેનચરિત્ર.

"વહુનો આરિયો વીતે ખરા;
કંઈકે મોસાણું ઘેરથી કરો."

મામેઈ.

મોઢ્યો દહાડો, પાંચમો દહાડો. આજ, કાલ,
પરમ દહાડો, પેલો દહાડો, અને આઢ્યો
દહાડો. (કાઢિયાવાડમાં)

ઓસડ કરવું, રીસ-બળિયેલપણું-ધુધવાતા-
પણું ટાળવું; શિક્ષા કરવી; અમુક ઓડ-સુ-
લાવવાની તજવીજ કરવી; સુધારવું. ઓસડ
વાટવું; પણ વપરાય છે.

"બુદ્ધિ ધનનો કાંટો કાઢી નાંખવો અને
તેમ કરવામાં બૂધસિંહ પ્રતિકૂળજા બતાવે
તો તેવું પણ ઓસડ કરવું."

સરસ્વતીચંદ્ર.

૨. રોગ ઉપર લ્યા ઉપયોગમાં લેવી.

૩. ઓસડ તૈયાર કરવું.

ઓસલો કૂટવો, (સ્તં. ડરસ્-છાતી) કાઈ
જીવતાને નામે કૂટવું; નકારે ધ્વજવું; બદ
કવા ફેલી; બેરથી છાતી કૂટવી.

"મેર તારો ઓસલો કૂટે. હવે મારા પીટયા,
પીટ તારા બાઈને. તારો ઓસલો કૂટ. કૂટ
તારા બાપનો ઓસલો."

શ્રી સંભાષણ.

ઓસલો ધડવો, (ઓસલો-રાટલો તે ઉપ-
રથી.) મારીને નરમ કરી નાંખવું; સંહાર
કરવો; ડાઠ વાળવો.

ઓળે ઉતરવું, નિષિદ્ધ વસ્તુની છાયામાં જવું-
તેનો સ્પર્શ કરવો. "હું તો અસત્યને ઓળે
પણ ઉતરતો નથી." એટલે અસત્યની
છાયામાં પણ ઉસો રહેતો નથી-સ્પર્શ પણ
કરતો નથી.

ઓળો પડવો, અપવિત્ર વસ્તુની છાયા પ-
ડેથી ખરાબી થવી; ઓળો-છાયા પડવાથી-
નુકસાન થવું-બગડવું. "અધ્યાણને અભ-
ડાયલીનો ઓળો પડ્યો."

ઓળો ખાલવો, (યુગરાતનાં બિશુક બા-
લોની પારસી) ઉધાડું કર્યું.

૬.

કકેથી માંડીને, શરૂઆતથી.

"એ મુદતમાં છેક કકેથી માંડીને આપ-
અમલ અને જાતમહેનતથી જ એ કુજર
એને શીખવો પડ્યો હતો."

જાતમહેનત.

કકો કૂટી મારવો, કાળા અક્ષર કૂટી માર-
વા; અભણ હોવું; વાંચતાં લખતાં ન-
આવડવું; નિરક્ષર હોવું.

"કેટલાંક સુધારા વાળાનાં ઘેરાં તો કકાને
નામે કૂટી મારે છે."

નવી પ્રજા.

કકો ખરો કરવો, પોતાના ખરા જોડા મ-

તને હકથી વળગી રહેવું; પોતાનું કહેવું
જોઈ હોય, તોપણ ખર્ચે કહેવરાવવા ટકર
લેવો. (મત્તવમાં.)

"એનો પોતાનો કક્કો ખરો કરવાની વાત છે."

કકો લાલુવો પણ વપરાય છે.

"આવી પારમાર્થિક અર્થસંગતિ થી
સંકરાચાર્યાદિને ધણ છે, છતાં આધુનિક
સંપ્રદાયવાળા આ શ્લોકને પણ સુધી
નાખી પોતાનો કક્કો ખરો કરવા મૂકે છે."

પ્રિયવંદા.

કકો ન હોવો, અભણ હોવું.

"કમામાં કકો ન લેવાને લીધે તેમનાં.

માખાપો પોતાની મરજી મુજબ વરને પ-
સદ કરે છે.

પંડિતા જમનાબાઈ.

કંકુના કરવા, (વિવાહ-વેવીશાળ-રૂંડ ટાણું
વગેરે શુભકાર્યમાં કંકુનો ઉપયોગ થાય છે;
તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) કોઈ પણ શુ-
ભ કામને આરંભે સારા શુકન કરવા.
“જાઓ મિત્રા જઈ પહોંચો, અમેય સમય
યથે કંકુના કરવા આવીશું.”

તપત્યાખ્યાન.

૨. જરાના કરવા; ફેલે કરવી.

કંકુનાં પગલાં, શુભ પગલાં. (પગલે પગલે
શુકન થાય એવા સદ્બાળી માણસને વિશે
બોલતાં વપરાય છે.)

“રજપૂત રાજાઓના વખતમાં જેમાં સતી
રજપૂતાણીઓનાં કંકુનાં પગલાં પડતાં; તેમાંજ
આજ દુરાચારિણી અને વાર બીઓનાં
નિપિદ્ધ પગલાં પડતાં હતાં.”

શુ. જૂની વાર્તા.

કંકુને પગલે, મારમાં; હાથી આખરએ; આ-
દર-માન સહિત; શુભ શુકનથી.

“કંઈ સાનથી માન જાન જૂઠી એક તા-
નથી જાનવાન યઈ પધારો કંકુને પગલે;
ને પછી ન ત્યાં તેનું નામ ને નહિ કામ
ગયો તો મુઓ, આપણે શું ?”

જીજ્ઞાસી.

“કુમકુમને પગલે,

પધારો હરિ કુમકુમને-પગલે;

મસમસતા મોહન ઘેર આવો,

લડસડતે ડગલે-પધારો.”

રસિક મહેતો.

કંકુનો ચાંદલો, (હિંદુઓ શુભ કાર્યમાં કં-
કુના શુકન કરે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક
અર્થે) ફેલે; યજ્ઞ; વખાણ; બાબશાળી-
પણ; ઉપગ્રામિ; દેવકૃપા. એથી ઉત્પન્ન,
મેશનો ચાંદલો. “શીતે કંકુના (ચાંદલા)
વહાણ છે” એમ પણ કહેવાય છે.

કચરાની ટોપલીમાં નાખવું, કચરાની
ટોપલીમાં નાખવા જેવું ગંભી તિસ્કારથી
ફેંકી દેવું.

કચરી ઘાલવું, ઘણા સખત દળાણ તળે
રાખવું.

“સુણસુંદરી વાર વર્ષથી કેદખાનું
સેવે છે. તે જિયારીને એક ખૂણે એવી
કચરી ઘાલી છે કે તે જાતી ડોક કરવાને
પણ શક્તિમાન નથી.”

ગર્ધવસેન.

કચરી મારવું, ફેંકીને હાંવા ન પામે-જાતી
સ્થિતિએ ન આવે એવી ઘાલતે પહોંચાડવું;
છેક ફેંકામાં આણી મૂકવું.

કચ્ચા ખાર, (પાસાનો દાવ ૧૨ આંકનો)

કોઈ જાળતમાં હારે તેના કચ્ચાખાર પચા
અને જીતે તેના પોખાર પચા કહેવાય છે.

કજયા દલાલ, કજઓ કરાવનાર મધ્યસ્થ
માણસ; વચ્ચે રહી લદાઈ કરાવનાર કોઈ
ખીજીજ; લદાઈ-સગમાવી વેગળો ખસી
જનાર; ઉરકેરી લદાઈ કરાવનાર.

કજયાનું કાલિયૂક, કજયાનો પાયો-મૂળ;
કજયાનું મૂળ રોપાયું હોય તે.

કજઓ વેચાતો લેવો, પારકી લદાઈ જાણી
જોઈને માથે ખેંચી લેવી-વહોરી લેવી; કંઈ
પ્રથમ સંબંધ વિના કજયામાં ભાગ લેવો.

કચેનની નદીએ જલેદરી, નદીનાં મંડાળની
પેટે પુષ્કળ દ્રવ્ય તણાઈ આવવું; ઘણા પૈ-
સાની આવક હોવી-થવી.

કંઠણ રેખા, કમનશીલ.

કંક બંગાળી, લગડાં, સત્તાથી અથવા બો-
લવાથી ઘણા પોતાજ લાગતો, પણ પાસે
કંઈ ન હોય તે; પૈસે ટકે ખાસી પણ બ-
હારથી બપડા દેખાડે તે. આખો બંગાળી
પણ વપરાય છે.

૨. ધણે કંલુસ.

“લોકો આવ પીએ, સારાં સારાં વચા-
બાણ સને, ને પોતે તો કંક બંગાળી;

તેથી સદા પેટનો અળ્યો ગામ બાળવા નીકળે."

અરેબિયનનાઈટ્સ.

કડવી આંખે-નજરે જોતું, ગેરમહેરબાનીથી જોતું; કંઠાળો આંખી જોતું; નાપસંદ કરતું.

"એ અનાથ વિધવાનું આ ઘરમાં શુભસુકંદરી વિના કોઈ નહોતું; સર્વ સ્ત્રી મંડળ એના ભણી કડવી નજરે જોતું."

સરસ્વતીચંદ્ર.

કડવી જીભ, કડવાં વેણું બોલનારી જીભ.

કડવું ઝેર જેવું, ઝેર જેવું અજાખામંજું; અકાંઈ; કંઠાળો ઉપમવનાઈ; પસંદ ન પડે તેવું; ધણુંજ અપ્રિય.

"કોઈ સમજી માણસ આગળ અણસમજી શીખામણ દેવા આવે, તો તેને કડવી ઝેર જેવી લાગે."

ગર્ધવસેન.

કંઠે ખૂંધું થયો, (સ્વાસ ફંધાવો, એ મૂળ અર્થ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) તકરારમાં હારવું; નિરતર થવું; મોં બંધ થઈ જવું; ઉત્તર-જવાબ ન દેવાય તેવું થવું.

કંઠી ખાંધવી, (શુદ્ધ ઉપદેશ કરતી વખતે શિષ્યની કોટે દુક્કસી, સુખડ, વગેરેની માળા બાધે છે, તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) પોતાના શુદ્ધદેષ ખીજીને આપવા; બિણ્ણાનો મૂકવું; ઉપદેશ કરવો; બોધ આપવો; ચેતાવવું.

કંઠે ફરણું, મોઢે-પાઠે ફરવું; ગાખીને તૈયાર કરવું; મૂખપાઠ કરવો.

કંઠે કાંટા પડવા, (તરસથી) કંઠે સુકાઈ જવો.

"કંઠે તો કાંટા પડ્યા,

મૂખે પડીઆ ચોપ;

મરણ સને માઈ કો નહીં,

રસનાએ પુણ્ય મ્લોક.

બૂઝી બને છે—"

નળાખ્યાન.

કંઠે પ્રાણ આવવો, (મરવાની તૈયારીમાં હોવું તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) અંત આવવો; આવી બનવું; આખર આવવો. અવધ આવી રહેવી.

"કંઠે પ્રાણ આવે છે ત્યારે કામ કરવા બેસે છે."

૨. કંઠે પ્રાણ આવવા જેવી દશા થવી; છેકળ ગભરાઈ જવું; જીવ જાળવવો બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે એવી બારીક સ્થિતિમાં આવી પડવું; આફત આવી પડવી.

"આંધું પાંચું કે જાંચું નીચું જોવાની હિંમત નથી, પ્રાણ કંઠે આવ્યો છે! હમણાં આધો, હમણાં આધો!"

બલરાક્ષસ.

"કુમોંધનનું પરાક્રમ બહુ જાણું;

બીમના આવ્યા કંઠે પ્રાણ."

કવિ બાહ.

૩. ધણીજ મુશીબત પડવી.

"આ કામ કરતાં તો કંઠે પ્રાણ આવ્યા છે."

૪. કોઈ વસ્તુ અથવા વિષયમાં સામેલ થવા નાખુશ થવું.

"કામ કરવાનું કહેતાં તેને કંઠે પ્રાણ આવે છે."

કંઠલની રાત, (તાણુતના વરઘોડાના દિવસની આગલી રાત-તે રાત્રે અક્ષીના છોકરા દુસેન અને હસન એ બે ભાઈ કતલ થઈ ગયા હતા, તે ઉપરથી.) જે રાત્રે કામની ખારાખારી ચાલવાની હોય અથવા તો ધણા જોસથી કામ કરવા જેવું હોય તે રાત્રિને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

કનકવો અપાવવો-મુકાવવો, કનકવો ચગાવનાર હાથમાં દોરી ગાલી રાખે, સારપછી ખીજી માણસ તે લઈને ઘોડેકે દૂર જઈ ચગાવનાર તરફ મોં રાખી કાપના બે છેડા આગળથી કનકવો ગાલી તેને જરાક જોડો

કરી, ચગવનાર તે જોએવાને તૈયાર થાય
એટલે હવામાં છોડી દેવો.

કર્તા લેવાં, એક ચગતા કનકવાની સાથે

કર્તા આગળથી પેચ કરવા.

કપડેમટ્ટી કરવી, કોઈ ઔષધાદિ ચીજને
બટ્ટીમાં પકવવા સાર તેને કોઈ ઠીકરાના
વાસ્તુમાં ભરી તેનું મોં ઢાંકણીથી ઢાંકી,
ઉપર લૂગડું વીંટી, માટી ચોપડે તે કપડ
મટ્ટી કરી કહેવાય છે.

કપાળ ફૂટવું, માથાફોડ કરવી; નકામો મ-
હેનત કરવી; માથું કુખતા સુધી મહેનત
કરવી.

૨. તુકસાન થવાથી દિલગીર થવું; પ-
સ્તાવો પામવો; કપાળ ફૂટવા નેવી
દશા થવી.

૨. અસંત નિરાશાને લીધે હાથથી
માથામાં મારવું.

કપાળ ફૂટ કે કરમફૂટ કરવી પણ બો-
લાય છે.

કપાળ ધોઈ જોવું, નશીબના સારા નરતા
લેખ ઉકેલવા અથવા અનુભવવા; નશીબ
અજમાવી જોવું. (વિધાતા દેવી. કપાળે
નશીબના લેખ લખી જાય છે એમ કહે-
વાય છે.)

કપાળ ફૂટવું, મલું તુકસાન થવું; કુખ આ-
વી પડવું; ભાગ્યહીન થવું; બેનશીબ થવું.

૨. ઈચ્છેલું ન મળવું; લાંબા વખતની
આસા ધૂજ મળવી.

૩. કપાળમાં વાગવાથી માંહેથી લોહી
વહેવું.

કપાળમાં ચાંદલો કરવો, નકામું આપી દેવું.
કપાળમાં ચોટવું પણ તિરસ્કારમાં બો-
લાય છે. 'તારા કપાળમાં ચાંદલો ન કરે'
મતલબ કે જતને કાંઈજ આપવાનું નથી.

કપાળમાં ડાંમે, આપવાનું કાંઈજ નથી એવો
અર્થ રાખે છે. (તિરસ્કારમાં.) 'તને શું
આપે, કપાળમાં ડાંમે.'

કપાળે કાળજી, અપવશ; કસક; મેશનો ચા-
લો; કાળીટીલી; નકાર કામ કીધાથી થએ-
લી બેઆગર; જોટું આળ.

"મિથ્યાભિમાની નર જોઈને મલ્યો,

તે માનનીનો અવતાર તો બલ્યો;

કરે કઠાપો બહુ સર્વ કાળમાં,

તેને સદા કાળજી છે કપાળમાં."

મિથ્યાભિમાની નાટક,

એથી ઉલટું કપાળે કહુ એટલે યશ;

માન; પ્રતિષ્ઠા; સુખપ્રાપ્તિ.

કપાળે ચોટવું, નશીબે લખાવું; પાલવે પ-

ડવું; આશ્ચર્ય-શરણે રહેવું; માથે ભાગવું.

'એ રાંડ મારે કપાળે ચોટી છે તે કંઈ
દળવાની છે?'

૨. કરાળા બરેલું એવું ને કંઈ તે

કંઈ વિના અથવા ભોગબ્યા વિના

છૂટકો ન થવો; માથે પડવું.

કપાળે ડુંડું-ખાજરીઉં વધવું, ડુંડું વધુ હોય
એમ હળમતના વાળ વધવા; માથે ધણી
દળમત વધવી.

કપાળે રેલા ઉતરવા, રેલા ઉતરતા સુધી
મેહેનત કરવી; ધણે પ્રવાસ કરવો.

'કપાળે રેલા ઉતરે છે ત્યારે પૈસા દેખીએ
છીએ.'

કપાળે લખેલું, નશીબદેવીએ નિર્માણ કરેલું.

(જન્મના પછી જીવે સ્વિસે છોકરાનું ભ-
વિષ્ય વિધાતા લખી જાય છે એમ કહેવાય
છે તે ઉપરથી.)

કપાળે હાથ દેવો, (સોડમાં) કપાળે હાથ
દેવા નેવી દશા થવી; આરામગં થવું; પ-
સ્તાવો પામવો; ચોક દેખાડવો; નિરાશ
થવું.

"ધાર્ધ વસ્ત્રનો નાખ્યો પારા.

કળિજીવ લઈ આવ્યો આકારા;

એક વસ્ત્ર પંખી ગયો લઈ,

નગ બેઠો કપાળે કર દઈ."

નળાખ્યાન.

કપુરનું વૈતરું, સુખમાં કામ કરવું પડે તે; આ-
નંદ ઉપજે એવી મહેનત.

કપુરે કોગળા કરવા, કપૂર જવા રૌમધિક
પદાર્થનો ઉપભોગ કરવો તે ઉપરથી, લાક્ષ-
ણિક અર્થે મોલમજા-સુખ-વૈભવ માણવો;
સુખ અનુભવવું.

‘એને લાં શું કુઝાઈ તારી છોડીને તેને
ત્યાં નાખીશ, તો કપૂરે કોગળા કરશે.’

કપોળું કાઢવું, કપાળ ઉપરના વાળ
અંજાવતી કાઢી નાંખવા (આખા
માથાના નહિ,) એ કપોળું નાનાં છ-
કરાં કઢાવે છે અને મોટા માણસો એ પ્રે-
માણે વાળ ચીપીઆવતી ખેંચી કઢાવે છે
તેને ખુટી તાણી કહે છે.

કમલા ચાથ, મહિમાંદે નકામી ગરમડ કરી-
મૂંચી તે. (મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓમાં)

કબાડું કરવું, કંઈનું કંઈ કરવું; નહિ ધારી
શકાય એવા કામમાં શું થાવું; ગેરલાભનું
કામ કરવું.

કમર કસવી-ખાંધવી, હિંમત બીડવી; કોઈ
મોટા કામને માટે હિંમતભરે તૈયાર થવું.
કમર તોડવી, ઘણી સખત મહેનત કરવી.
‘જેમાં તેમાં કમર તોડીને કામ કરનાર
તો એજ છે.’

કમરપર કાંકરે મૂકી કામ કરવું, આ-
ડાં અવળા ચરકાય નહિ એવી સખત મે-
હેનતથી કોઈ કામમાં મંડવા રહેવું.

કમર બેસવી-લાગવી, નાકબેઠ થવું; આ
શામલ થવું; જોરસો નરમ પડવો.

કમરે લાગવી, નિરાશ કરી નાખવું; ઉત્સાહ
ભંગ કરવો.

કમાડ લાગનાં, ઉપરાણીને માટે બારણે
બેઠવું; ચાંપીને ઉપરાણી કરવી; તમાલો
કરવો.

કમોડ આપવી, માર મારવો; બંબ જાળવ-
વો; ઠાક દેવો. (પાંકામાં.)

કમોડ ઝીલાવવી પણ બોલાય છે.

કર્મ બાંધવાં, પાપ કરવાં; પાપનાં પોતાનાં
બાંધવાં; પાપકર્મ એકાં કરવાં.

“ધર્મ ગુર યદ્ય કર્મ બાંધે તે રોના રે હોય
દયાળુ,

જુદા કહે છે સેવો ન લોટા, ધર્મ કો
કરે કાળું રે, નીકળ્યું લાલછતું બોપાળું.”

નર્મ કવિતા.

કર્મના કાળા, નશીમના જૂડા લેખ.

“શી રીતે એ સધળું પાળું હું,

જીરે વરસે બાળાળ;

આ ભવ બગડ્યો પરભવ બગડ્યો,

અરે કરમના કાળાળ.”

વેનચરિત્ર.

કર્મના ભોગ, દૈવભોગ; માડી દશા કે કુઝા
જથી ભોગવવું પડે તે.

કરડવા ધાવું, ચીઢીયાં કરવાં; ખીવડાવવું;
ડરાવવું ખાવાધાવું પણ બોલાય છે.

કરવત મૂકાવવું, જોરે માથે ટાકાર ખંધાઈ-
ને ગુણ આગળથી કરવત મૂકાવી લાકડા-
ની પેઠે વહેરાઈ જવું. એમ કંઈથી આવ-
તે જન્મ મનમાન્યું સુખ મળે છે, એ-
વી એક ધર્મધેસાઈ અસસ ચાલતી હતી.
આ કરવત લોકો કાશીમાં જઈ મૂકાવતા
હતા, તેથી તે કાશીનું કરવત પણ ક-
હેવાય છે.

કલમ કરવું, (ઝાડની કલમ ફરવામાં આ-
વે છે તે ઉપરથી;) કાપી નાખવું; ખંડિત
કરવું.

“જાઓ આ માણસને કોટવાળ પાસે
લેઈ જાઓ, અને તેણે જે દાથે લરાણું
ખાધું હોય તે દાથને કલમ કરવાનો મારો
હુકમ કહી સંભળાવો.”

અરેબિયન નાઇટસ.

કલમ કાપવી, હડકાપી-કાઢી નાંખવો; આ-
કરીથી જરતરફ કરવું; નોકરીથી રદ કરવું;
ફરીથી કોઈ લખણ ને કરે એવી રીતે

નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવું; રમ આપવી.

(લાક્ષણિક)

કસાઈ કરાવવી, માથું મુગાવવું; હનમત કરાવવી.

કહેડું ઊંધું વાળવું. (માથે), માથે હનમત કે ચહેરા વધો હોય સારે તે વિશે બોલતાં વપરાય છે.

કહેલો જવો, પ્રસૂતાને પેટે હાથ દઈ રાખવો. (ભાર ઊંચી ન ચડે માટે.)

કચુંબો કાઢવો, સલાહ કરવી; મેળાપ કરવો; તુટેલી દોરતી પાછી સાંધવી.

૨. મસલત કરવી.

(ગરાસીયા, રજપૂત વગેરે લોકોમાં) સલાહ કરતી વખતે અથવા મેળાપને પ્રસંગે કચુંબો કાઢવાનો રીવાજ છે.) કચુંબો પીવો પણ એજ અર્થમાં વપરાય છે.

કસોટીએ ચઢાવવું, કસવું; તાવી ભેવું; પરીક્ષા કરી લેવી; અનુભવ કરી ભેવો; ઈરાદો અથવા ઈચ્છા બોધ આપી કરી લેવી. (સોનાની પરીક્ષા કસોટીએ ચઢાવવાથી થાય છે તે ઉપરથી.)

કહી આપવું, તકાળ અસર કરવી. (રામગાણુ દવાએ)

કહુડાં થવાં, બુખ્યાં રહેવું.

કહું ન કરવું, અકસ કહું કરતી નથી. એકલે અકસ આલતી નથી.

વ. એકાએક અભયમ ભેવું લાગે છે; અચરતી પેદા થાય છે.

(૨) આંખ કહું કરતી નથી,

(અ) સાઈ દેખીને ખમાવું નથી;

(વ) ભેધ ભેધને મન આકર્ષાય
કે આંખ યાત્રી ભય છે.

(ક) નગર નથી કરતી.

(૩) કાળજી કહું કરતું નથી, કાળજીમાં ઘણીજ અસર થાય છે. લાગણી ધર્મ આવે છે; કાળજી વધે રહેતું નથી.

‘ તેવું કુઝ બોધ માઈ કાળજી કહું કરતું નથી. ’

‘ વ મન કજીવ કરતું નથી; અંતરમાં ઉતરતું નથી;

‘ બાધ તમે કહો છો તે ખરું પણ માઈ કાળજી કહું નથી કરતું ? ’

(૪) છાતી કહું કરતી નથી; ધીરમ રહેતી નથી.

(૫) છપ કહું કરતો નથી, છપ ખુશી થતો નથી; તુષિ થતી નથી.

(૬) ચપ્પ કહું કરતા નથી, બહુ યાક લાગ્યો છે. (ચાલી ચાલીને.) વધારે આલવાની શક્તિ નથી; આગળ ચલાય એમ નથી.

(૭) મગજ કહું કરતું નથી, મગજ ભમે છે; મગજ તપી ભય છે-કોધે ભરાય છે; મિનમ ભય છે. (વ.) અકસ આલતી નથી.

(૮) મન કહું કરતું નથી, મન કજીવ કરતું નથી; મન માનતું નથી; મનમાં ઉતરતું નથી; સતોષ થતો નથી.

‘ તમે કહો છો પણ સાં જવાને ભાઈ મન કહું નથી કરતું. ’

(વ.) મન વશ નથી રહેતું; વાઈ વરતું નથી; મન કજીવમાં રહેતું નથી

(ક.) વિગરમ પમાય છે; અચંબો ઉપકહેવત આવવી, કસકે આવવું; આળ આવવું.

‘ તે પોતાની વર્તણૂક એવી તો અદમની રીતે રાખે કે કંઈ પણ તેણીને કહેવત આવી નહોતી. ’

નવીપ્રભ.

કળજીગ આવવો-ભરાવો, કળિયુગનાં કિસકિસ આવવાં; કોષ, કસક, કપટલુહિ વગેરે દુર્ગુણ ભરાવા; દોષ આવવા.

‘ આટલા છાડા નહોતો પણ દવેતેનામાં

કળજીગ આવવા માંડ્યો છે. ' કળી આવવો પણ બોલાય છે

કળજીગનું માણસ, કળિના જેવું પાપી-અધર્મી માણસ; જન્મથી તે મરણ પર્વત કલિના જેવાં કર્મ ઓચુંસારો.

કળજીગનો પોરો, ધણું દુર્ગુણી માણસો-માંજ જેનો વાસ છે તે; અસંત અધર્મી અને પાપી માણસ.

(કળિયુગનાં બોટાં લક્ષણો રૂપ ખરાબ પાણીમાં તરનારો-જીવું માથું કરી અધર્મ કરનારો, તે ઉપરથી).

કળશિયે જવું, ઝાડે ફરવા જવું.

કળશિયો જવો, ઝાડો થવો.

કળી ખિલતી, જીવાની પર આવવું; જીવાની નાં ચિન્હ જણાવાં.

૧. અંતઃકરણની સ્થિતિ બદલાવી; શો-ભવું; રૂપે સુંદર દેખાવું; દીપવું.

૩. ખુશ થવું; મુખ પ્રકાશિત થવું; સુ-રખી આવવી.

કાંઈ કાંઈ થઈ જવું, એવું કાંઈ અસરકારક દુઃખ થવું કે જે સમજાતાં જણાવી ન શકાય.

"વાંકુ માં જોશો વરણાગીઆ,
જેતાં કાળજીમાં કંઈ કંઈ થાય છે જરે.

- વાંકુ માં જોશો."

કવિ દ્વારામ.

કાંઈનું કાંઈ થઈ જવું એટલે ધારવા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ થઈ જવું.

કાંઈને કાવરા, (કાવરા=ખાલી જગો તે ઉપરથી) કંઈ કર્યું પણ નહિ.

કાંકરા કરવા, ધૂળધાણી કરવી; ખરાબી કરવી. (આગર, મનખા, વિગરેના.)

કાંકરીયાળો કરવો, મરકરી અથવા ગુસ્સામાં એક બીજા પર કાંકરા મારવા.

કાંકરો કાઢી નાંખવો, કાંકરાની પેઠે નડતી અડચણ દૂર કરવી; ઉરકત કરનારી વસ્તુ ટાળવી.

૨. સંદેહ કે મનની લાગણી દૂર કરવી; ખટકો ટાળવો; બ્રાંતિ ટાળવી.

" મેં ને ધારણા ધારી છે તેનો સંકેત સારો જ છે માટે હવે આપણે મેવાડ સામી નજર માંડવી નથી એમ ગણીને તે તરફનો કાંકરો કાઢી નાંખવો. "

પ્રતાપનાટક.

કાંચળી પહેરવી, (લાક્ષણિક) જીના રૂપમાં આવવું; અમળાની પંક્તિમાં આવવું; ના-મદં થવું; ખાવલા બનવું; જે પુરૂષને શરમ ન આપવાની જગોએ શરમ આવતી હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

" એકાએક હઠે શું અધિપતિ,

પહેરી બેઠા શું કાંચળી. "

કવિ શામળ.

" કોઈ મરદ આજ કીનાવાળો નથી—

બધા મરદો કાંચળી પહેરી બેઠા છે "

નવીપ્રજા.

કાંટો કાઢવો, નડતર-પીડા ટાળવો; અડચણ કરવું એવું ને કાંઈ તે દૂર કરવું; સોગત-માંથી દુહને અળગો કરવો.

૨. મનની લાગણી દૂર કરવી; બ્રમ ટાળવો.

કાંડાં કલમ કરવાં, કાંડાં કાપવાં.

કાંડાં કાપી લેવાં, સહી કરાવી લેવી; કબૂ-લત કરાવી લેવી; સહી કરાવી ખાંધી લેવું. કાંડાં કાપી આપવાં, સહી કરી બંધાવું; ફાવ લખી આપવો.

હાથ કાપી આપવા, પણ બોલાય છે. કાંડિયાં કરવાં, જમવા બેસતાં નહાવાની આ-ળસે કાંડાં સુધી હાથ પગ ધોવા. (બાહ-ણેમાં-કાઠિયાવાડ.)

કાંડું પકડવું, કાંડું પકડી કબૂલ કરાવવું.

કાંત્યું પીંજ્યું કપાસ થવું, કંઈ કારણ-પ્રેરણા મળી જવું; કરેલી મહેનત ધૂળધાણી કરવી; મહેનત નિર્મળ નવાયી એ ને

એ મહેનત કાપત રહેતી; ચઝેલી મહેનત પર પાણી ફેરી વળતું.

“નાગરિકા-અરે ! કાંતું પીંચું કપાસ થયું કે શું ? હું શ્રીદામોને-અહીં જેસવાનું કહી ગઈ હતી તે મને વધારે વાર લાગી તેથી આપ્યો મયો કે કમ !”

સસભામાખ્યાન.

“આજ સુધી તે પોતાનો છે એવું માન નાર અમાસને નહીં લાગ્યું કે રાજ્યાની ખાખત રાણના મનમાં બસશે તો નીકળી કંઈ ચરો, અને પોતાનો મર્વ સુકિતો કાંતી પીંછ કપાસ ચરો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“કાંતું ને પીંચું હો, કપાસ થઈ નીચડી; પાણી કે પી ગયું હો; જોનારાને ના જડોઉ”

મીધાતાખ્યાન

કાંત્યાં કોકડાં કપાસ થયાં પણ ભોલાય છે
“હવે સુખનો સર્વ સાંભારે.”

થયાં કપાસ કોકડાં કાંસારે.”

મીધાતાખ્યાન.

કાંદો કાઢવો, કાપવો મેળવવો; ફળ પ્રાપ્ત કરવું; લાભ લેવો; સાર કાઢવો. (કંઈ ઉપરથી)

“કનકમાલિકા—નારે ના, એના તે શા બાર છે ? મારી વાતમાંથી કંઈ કાઢી જાય ! હું મગનું નામ મરી કહું એવી નથી.”

સસભામાખ્યાન.

“કાંદો કાપીને કંઈ ખોળે તે કહો કાંદો શો કાંદે રે.”

વિવિધાણી.

કાંરીઓમાં વગાડવાં, (ગોસાર્થ લોકો એ વગાડે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) બીજા માગી ખાતું અથવા બીજા માગતા થયું.

કોકડા નાખવા, દાન કરાવવાનો હાથ ચલાવવા નાખવા. (રમતમાં)

કોકડા મળી જવા, ગળાની બારી આગળના માંસના લોચા ગરમીથી કે તરસથી સોકા થઈ જવા.

કોકા મામા કરવા, ખુશામત કે વખાણ કરવાં; જુદી તારીફ કરવી. (સગપણનો દાવો કરવો તે ઉપરથી)

ર. કાલાચાલા કરવા; આજીજી કરવી.

કાખડીઓ ફૂટવી, (અનાર્થ લોકો ખુશ થાય છે, સાર કાખડીઓ ફૂટે છે તે ઉપરથી) બેદર ઢરખમાં આવી જવું.

“નરમેશન પાછળ હોતો કાખડીઓ ફૂટવા મંડી ગયો” અને “લુદ્ધિનના કાનમાં કહે હાશ ! ઠીક રવતનતા લેવાય છે.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

કુલા ફૂટવા પણ એજ અર્થમાં વપરાય છે.

કાખડીમાં કુદ આવવું, હર્ષ થવો; આનંદમાં આવી જવું; ઢરખ ઉભરાઈ જવો.

કાગનું પીંછ થયું, (આ પ્રયોગ ઈસપની તિની બેડી કાઢેલી વાત ઉપરથી નીકળ્યો જણાય છે.) કામડાના પીંછાનું જન્મ થયું હવે તેમ થયું; વાત વધીને મોટી થવી; હલકી વાત બારે થવી.

“કોઈક સણી કહે કારનું,

મોટી એ છે વાત;

કાગનું પીંછ થયું હશે,

જુદી કિંદરની જાત.”

મીધાતાખ્યાન.

કાગનો વાધ કરવો, નજીવી વાતને મોટી કરી થાપવી; હોય તેના કરતાં અતિરાધ વધારીને કહેવું; બકવાલ-અટખડા કરી રજતું મળ કરવું.

“કનકમાલિકા-એહો ! એમાં તે શા બાર, આવડું બધું લઈ બેઠો છો ! તમને પણ કાગનો વાધ કરતાં આવડે રહેણું ! એના તે શા બાર છે ?”

સસભામાખ્યાન.

કાગડા ઉડવા (ધરપર), નસંતાન જતું; ઉ-
છેદિયું થયું; સસાનારા જવું. બદલવા દેવામાં
બહુમા વપરાય છે; જેમકે, - તારે ઘેર કા-
ગડા ઉડે.

૧. ખડેર યર્ધ જવું;

‘એ ઘેર તો હાલ કાગડા ઉડે છે.’

“જે ઘેર નોખત વાજતી,

હડા છત્રીસ રાગ;

ખડેર યર્ધ તે ખાલી પડ્યાં,

કાળા ઉડે છે કાગ-જૂથો.”

• કબીરભક્ત.

કાગડા ઉડી જાએ, યુજ્જ્વાલના તમામ ભા-
ગમાં અને વિશેષે કરીને કાઠિયાવાડમાં એ-
વો રીવાજ જોવામાં આવે છે કે કોઈ
જીના પુત્ર, કે પતિ, અથવા રનેહીને પરદેશ
ગયે ધણી દિવસ થયા હોય અને પત્ર પછું
ન હોય તથા આવવાની તક યર્ધ ચૂકી
હોય તેવા અવસરપર પોતાના ફળિયામાં કે
ધર ઉપર કાગડો આવીને બેઠેલો હોય તો
તેને કહે કે “અમારો ફલાણો આવતો
હોય તો કાગડા ઉડી જાએ.” આ વખત
કાગડા ઉડી જાય તો પરદેશ ગયેલ મા-
ણસ તરત આવશે એમ ધારે છે અને ન
ઉડે તો વિશ્વં છે એમ માને છે. આ
વહેમ વખતે કાકતાલીયન્માયની પેઠે ફળે છે.

કાગડા કંકળવા, સસાનારા જતું; ન સંતાન
જતું અથવા છેક જ ખરાબી થશે એવા
શુકન થવા.

(કાગડા શુકનશાસ્ત્રવેતા છે એમ કહે-
વાય છે, તે ઉપરથી.)

“શેરીમાં ચેપાં જ્ઞાન,

કાગણ કળકળવા લાગી;

નળિયો ધ્રુવડ મંબીર,

ભયભીત યર્ધ રૈયત ભાગી.”

અંગદવિદિ.

હરી જુવાન, (કાગડો-તકલદી) બહુ મ-

હેનત ન થાય એવો નાજુક જુવાન માણસ;
તકલદી બાંધવાળો.

કાગળની કાચળી જેવું, (શરીર) કાગળની
કાચળીની પેઠે શરીરને જરા ભેસ લાગેથી
તુકસાન પહોંચે એવું; અશક્ત-નયણું; ધ-
ણું નાજુક-કાગળ-તકલદી.

કાચનો કુપ્પો, કાચના વાસણની પેઠે ન
સચચાય તો ભેતભેતામાં નાશ પામે એવું-
તરત ફૂંટા-નાશ થાય એવું-અવિશ્વસનીય-
જરા મફત થતાં મોટું તુકસાન પહોંચે
એવું-જેરાક ભેર લાગેથી ભાગી જાય
એવું-(શરીર.)

“જવાનીના ભેરમાં માતો,

હીડે છે રંગમાં રાતો;

કાચા તારી કાચનો કુપ્પો,

હીડે ભારે દેશનો મુખો.”

કવિ દયારામ.

“પરપોટો જેમ પાણીનો,

કાચ કળશવત્ કાચ;

વાર ન લાગે વણસતાં,

જે ભયું તે ભય.”

કાચકાંસુભ.

કાચખાની આંખ, કાચખાની પેઠે કંઈપણ
નજર બહાર જાય નહિ એવી ચંચળ આંખ;
ધ્રુવિયાથી જોનાર આંખ. (લાક્ષણિક.)

કાચલાં ફૂંટવાં, નાજીયેરનાં કાચલાં ફૂંટવા
જેવો મિથ્યા પ્રવાસ કરવો; નકામી મહેનત
કરવી; ફોગલ ચલન કરવો; મહેનતનો બદલો
ન મળે એવી આચારૂટ કરવી.

કાચા કાનનું, જોણું; છેતરાઈ જાય એવું;
સમજ અક્ષત-વિનાનું.

કાચા સુતરે-તાંતણું બંધાવું, (પહેલાં જ્યારે
કોઈ રાત્રિ વિજય પામતો ત્યારે, પરાજિતરા-
ત્રને કાચા સુતરે બંધાઈ શરણે આવવાની
દરજ પડતી હતી તે ઉપરથી). આધીન
બનવું; કોઈની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવું; વશ
મઈ જવું; નરમ પડવું; તાણે યર્ધ જવું.

(પાકે દોરડે બંધાવાનું તે જોર જુલમથી અને કાચે સુતરે બંધાવાનું તે મોહપાશ, ચમત્કાર કે શ્રીતિથી.)

“ મેં તો તમને અરધું અંગ,
રીઝ્યો જોઈ તમારો રંગ;
તમે મને વેચ્યો તો વેચાઈ,
કાચે તાંતણે બાંધ્યો જાડો.”

છલુલીલા.

કાચી છુટી, આશ, જોરશી જળ એવું; નર-
ત ભોળવાય એવું; ભોળું; મૂર્ખ; મોઢેલ;
સમજ વિનાનું; પાકે નહિ એવું; જોસિયું.
એથી ઉલટું પહેંચેલી છુટી. ‘તમે એને
કાચી છુટી જાહે છો કે? એતો સો લ-
ખે સાઠ ન આપે એમાંનો છે.’

કાચું કકાચું; ભોપાણું નીચું એમ કરવું;
બડ વેરવી.

કાચું ખાણું, (લાલચિક) પેટમાં કબણું;
ભીડ ભોળવવી. ‘એના વગર તે શું કાચું
ખાય છે?’ એટલે તેના વગર શું તેને
નથી ચાલતું?

કાચું સોતું, ધણીજ ફળદ્રુપ જમીનને કિં
મોક્ષતાં વપરાય છે.

“આખા હિંદુસ્તાનમાં શુભરાત જવો ફ-
ળવાન તથા દ્રવ્યવાન પ્રાંત કોઈ નથી. તેમાં
હિંદુસ્તાનનું કાચું સોતું પાકે છે.”

કરણધેસો.

કાચે ધડે પાણી ભરવું, કાચા ધડમાં પાણી
ભરવા જેવો મિથ્યા પ્રયાસ કરવો; મહેનત
અર્થે જળ એવું કામ કરવું-આદરવું; મહ-
ત-મેગ વિનાની વાત કરવી કે જે માન-
વામાં ન આવે.

કાચે તાંતણે તણાય એવું, મને તે દિશાએ
દોરનું દોરવાય એવું; આપણુદિ ન વાપ-
રતાં સામાની બુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તે એવું; એક-
માળી; ભોળું.

કાઠી છુટી જવી, (ડર-મબરાદ વિગેરેથી)

દિંમત હારી જવી; ડરી જવું; હોશ ઉડી
જવા.

કાઠીની અલીને દોઢવું, પ્લાવડે જનવું; લે-
ગેલ થવી; કાંઈ કામ બગડી જવાની ધાર-
તાઈ થવી.

કાઠીનો છૂટો, લકઝો; અભિચારી; બેશ-
રમો; છીનાગવો.

૨. દિંમત હારી મચેલો; કાવર. (પુરપ)

કાઠીની કોટડી, (કાઠીની કોટડીમાં
પેસવાથી કાળું લાગે છે તે ઉપરથી)
કોઈ વંચન કલે બેસે એવું-અદુન સં-
ભાળથી રહેવા જેવું સ્થાન; કુશંગીનો સંગ;
કવિ બિહારીલાલે કહ્યું છે કે-

કાજલ કો કોટડીમે, કેસોહિ જતન કરે,
કાજલ કો એક રેલ લાગે હિ લાગે;
દેસો એક વાગનમે, ફુલનકો વાસનમે,
કામની કે સંગ, કામ જાગે હિ જાગે;
કહેતે વિહારીલાલ, વૈસો હપારો હપાલ,
કુસંગકો સંગ, પંદ લાગે હિ લાગે.

કાઠીની કૂતરી જેવું, કોઈ ગામમાં એક
કાઠ હતો તેનું તે ગામમાં ધણું માન હતું;
તેણે એક કૂતરી પાળી હતી તે મરી ગઈ
હતી તેને દાઢવાને દગરો માણસની કં
ભરાઈ હતી; પણ ભારે કાઠ પોને મરી
ગયો ભારે કોઈ ચક્રું પણ તેને દાઢવાને
ખાટે આવ્યું નહિ. તે ઉપરથી બે આંખોની
સરમના અર્થમાં આ પ્રયોગ વપરાય છે.
કાઠ કાઢવો, દરકત-નડર દર કરવું; કંઠ
રાગવું.

૨. (અર્થ ૧ ઉપરથી) મારી નાંખવું.

કામગ કાઠવું; કાઠવું કરવું.

“જયસિંદનો કાઠ કાઢ્યા વગર કે
તેનો દડ રદ કર્યા વગર પોતાની પુષ્ટને
રાજપદિ મગી સકે નહિ એમ કોખાંડ-
મતિ સારી પેઠે જાણવી હતી.”

મર્પતમેન.

“ આપણા નરપતિએ કાંઈ
શ્રમ કરવો શા માટે;
માંધાતાને મારો આપણ,
પછે કાઢો સેતાનો કાઢ.”

માંધાતાખ્યાન.

૩. પતાવડું; માંડી વાળડું; સમાધાન
કરડું; નિકાલ કરવો; ચુકાદો કરવો;
ખરોખર કરી મૂકવું. ‘એ હિસાબનો
કાઠ કાઢોને બાઈ!’

કાટલાં કુટવાં, કાટલાં કુટવાં જેવો બર્થ પ્રવાસ
કરવો.

કાટલાં કુવામાં નાંખવાં, માછળની-મઈ
ગુમરી વાત વિચારે મેલવી; મનમાંથી ખટ-
ખટ દૂર કરવી.

કાટલાં સાંખવાં, જોખ મેળવી જોવાં.

૨. આભિચાર કરવો.

કાટલું કરડું, (કાટલું ટીપી ટીપીને ખરા-
ખર તોલમાં આણેલું હોય છે તે ઉપરથી)
ધડી ધડીને પાંચકે કરડું; ટીપી નાંખડું;
ડુંકસાન કરડું; ગેરકાયદો કરવો; ઝોણું
કરડું; કાપડું (ચુસ રીતે.) કાટલું કરી
નાંખડું એટલે મારી નાંખડું. (જીવશ્રી)

“ બુદ્ધિમનબાઈ, મારે તો હવે એ
જેતું કાટલું કરડું; મારી આંખમાં મન
ખરાડું છે.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

કાઠી જલું, મહાને કાઠીમાં ઘાલી ખાળવા
બઈ જલું. કાઠી નાંખડું એટલે રદ કરડું
આપવા રદ કરી દેડી દેડું.

૨. (પેસા) બર્થ ખર્ચ કરવો.

૩. નાપસંદ કરડું. ‘પૂરીશકે ગણિતના
વિષયમાં કાઠી નાખ્યો.’

૪. કાઠી મૂકવું એટલે કાઠી કાઢવું.

૨. રળ આપવી.

૩. શરીરપરથી ઉતારવું. (ચમડું)

૪. અસલ જોએથી કાઠી તરત જ

અને ઉપયોગમાં આવે એવી રીતે
અને એવી જગ્યાએ ખરાખર મૂકવું.

કાતર મૂકવી, કાઈ વસ્તુ ઉપર કાતર મૂક-
વાથી તે વસ્તુની જેવી ખરાખી થાય છે.
તેવી ખરાખી કે ખીગાઠ કરવો; ધુળધાણી
કરી નાંખડું; ડુંકસાન કરડું; જાન કરડું;
હાની કરવી; રદ કરડું.

૨. દગો કરવો; વિશ્વાસઘાત કરવો.

કાતરિયું ખાણું, કોષની નજરે જોવું.

કાદવ ફેંકવો, અપવશ મળે-કલંક લાગે એવું
કાઈની પ્રત્યે અયોગ્ય આચરણ કરવું.

કાન સમાખવા-ચીમેટવા, ઉપકા દેવો; શિ-
ક્ષા કરવી-ઠોક દેવો; સુધારવું; કાંઈએ વાંક
“કાંચો હોય તો તે જિંદગી તેને કડવા બોલ
સંભળાવવા-ધમકી દેવી.

કાન આવવા, સાંભળવાની શક્તિ આવવી.

કાન આવવું, કાને આવવું; એકાએક સાંભ-
વામાં આવવું.

કાન ઉઘડવા, વાત મનમાં આવવી; ચેતવું;
નિયતિ-અશ્રદ્ધ આવવી; સમજ જવું; જા-
ણવું.

“ સુધિ લલિતા ઉઘડ્યા કાન,

યુક્તિ સૂચી છે;

પેડી ધરમાં કરતી ઝણકાર,

વાત રડી રચી છે.”

(કવિ હારકાંદસ.)

કાન ઉઘાડવા, ચેતવડું, જાણીવું કરડું; સ-
મજવડું.

કાન ઊલા કરવા, સાવધ થવું; નિયત થવું

૨. જોષ ઉઠાડવી; સાવધ કરડું.

(ધોડા, કુરેશ પગે જોષ ઉઠાડતાં કાન
જગ્યા કરે છે તે ઉપરથી)

કાન કરડવા, ગુપચુપ કાનમાં-કાને કાન
મેળવી વાત કરવી; અસતત કરવી; છુપી
વાત કરવી. (કાઈ ત્રીજો ન જાણે એમ.)

“ જુઓ કાન ઘણા કરડાય,
પરસ્પર પાસે;

જુઓ હાથ ધણા ચંપાય,
પરપર હાસે. ”

નર્મકવિતા.

કાન કાપવા, વધારે સરસ-ચઢિયાતું થયું.
(મમત-સરસાધર્મો)

૨. કંગવું; લુકસાન કરી હેતરી જવું;
આડું અવળું ગટરપટર સમજાવી
કાંઈતું કાંઈ હરી લેવું.

કાન ખોતરવા, ખુશામત કરવી; મતલબને
સાર હાથી નહે તારીફ કરી સંભળાવવી.

કાન ખોલવા, ચેતવવું; સંભળવવું.

કાન ધણા હોવા, બહુ બોળા હોવું; જૂઠા
જૂઠા માણસોના સમજાવવાથી જૂઠા જૂઠા
વિચારનું થવું; આપણુદિ ન વાપરતાં
ધણાં માણસોના બંભેરવાથી બંભેરાવું.

“સાન નહિ ને કાન ધણાં તો,
માન પટે સૌ સદર્માં;
ધ્યાન નહિ ને માન ધણાં તો;
મન પડે ખટપટમાં.”

નર્મમત્ત.

કાન ધરેલું મુકવા, બહેરાં નહિ પણ જાણી
જોઇને બહેરાં થયું; બેદરકારીથી અથવા
મદ્દલતથી ન સંભળવું.

“અલિ વિનળી, ઓ વિનળી, અલિ

કાન ધરેલે મુકા છે કે શું ? ”

આત્મીજીવણ.

કાન ઝડાવવા, બૂલ દેખાડવી-કબૂલ કરાવવી;
કસુર પોતાના તરફથી ઘઈ છે એમ કહે-
વાવવું.

૨. પસ્તાવો કરાવવો; એકાદું નાકું
કામ ક્યાંથી પછાડેથી છવને જ-
ળાપો કરાવવો.

“એ તો બક્ષમણાં કાન ઝડાવે
એવો છે.”

કાન ઠંડા થવા, (જદુ સંભળીને) કાન
બદેરા ફા! ઘઈ જવા.

૨. એકની એક વાત વારંવાર સંભળ-
વાથી તેની કાંઈ અસર ન થવી.

કાન દેવા, ધ્યાન દેઈ સંભળવું.

કાન નીચે કાઢી નાખવું, ન લેખવવું; ને સાં-
ભળ્યું હોય તે તરફ બેદરકાર રહેવું; ઉ-
ડાવવું; ધ્યાનમાં ન લેવું; ન મણકારવું.

માને છે કે નહિ છે મૂક;

કાન તજે કાઢે છે ગતિ ગૂઢ;

માંધાતાખ્યાન.

કાન પકડાવવા, કાન ઝડાવવા જુઓ.

કાનપટ્ટી પકડાવવી, કાન પકડાવવા; બૂલ
દેખાડી કબૂલ કરાવવી.

“આ કામમાં વિદ્યાગૌરી કુશળ થઈ હતી
એટલુંજ નહિ પણ તે રાજમેળ, ખાતા-
વડી, અને બાળ મણુવાની બાળવતી પુ-
રપને પણ કાનપટ્ટીએ પકડાવે એવી પા-
વરથી થઈ હતી.”

બે બહેનો.

કાનપર હાથ મૂકવો, નાકબૂલ કરવું. ૨. કા-
ધનું કહેલું ન સંભળવું અથવા તે સંભ-
ળવા તરફ બેદરકાર રહેવું.

કાન ટુંકવા, (ચર મંત્ર આપતી વખતે કાન
ટુંકે છે તે ઉપરથી) મંત્ર આપવો; ઉપદેશ
કરવો; સમજાવવું.

“કાંઈ સદૃશ તમને મળ્યો.

તેણે કાન શું ટુંક્યો;

વેરાગી ત્યાગી યથા,

મંસાર શું મક્યો.”

સુદમાચરિત્ર.

૨. ભોળાવવું; બંભેરવું; બમાવવું; બ-
માવી પોતાના તરફનું કરવું.

“જેને માલમ મજે નહિ મોક્ષની ર,
ટુંકે ચત્રમને કાન ટુંકનાર,

એ તો જામના ધરાક મતો જાજીને રે.”

૩. ચેતવવું. મોધગિતામણિ.

કાન કુટી જવા, બહેરા અથવા બદેરા નેનું
થવું. (પણ પોખાડથી)

કાન ફેડી નાખવા, બહેરૂં અથવા બહેરા
નેત્રું કરવું. (પંખા ચોંટાડી) ' કાનના
દોડા ફેડી નાખવા પણ બોલાવે છે.

કાન બહેર મારી ગયા છે, (રોમથી કે, તો-
પના બાપા નગેરથી)

કાન ભરવા-ભભેરવા, વાનો સંભળાવી
પોતાના તરફનું કરવું; કંઈનું કંઈ કાને
જુલું સંભળવાનું; આડુંતેડું મઠરપઠર કરી-
ને છેતરવું; કમવું.

" દરિનંદ ઉપર મારો દાગ જમરા દત્તો.
તે એવી યુક્તિથી એના કાન એવી વદ-
ની નિંદાથી બે કે તેના મનમાં વેર ઉ-
ત્પન્ન થાય "

માનુવડની લગાઇ.

" તારા ભેલી કાન બહેરભારીએએ કાંઈક
કહું દરો તે ત્યાં સુધી નમવાનું છે ? "

તપત્યાખ્યાન.

કાન માંડવા, કાન ઢેવા જુઓ.

કાન વીંધી નાખવા, કાનમાં જમરી અસર
કરવી.

" આ શું સંભળાય છે ? આ કુઃખનક-
વિશાપ જે મારા કાનને વીંધી નાખે છે ને
ક્યાંથી આવે છે ? "

અરેમિયનનાદૃક્ષ.

કાન યુના થવા, કાન બહેરા થવા; કાન જી-
હેર મારી જવા; કંઈનું સંભળાવું ન હોય
તેવી ક્ષતિ થવી.

" અવશ્ય યુના થવા સામળા શીડરિ, લ-
ક્ષિતના નાય શું નિદ્રા આવી. "

હારમાળા.

કાનના કીકા ખરવા, રોમાંચ ખડા થવા; કમ-
કમારી ઉત્પન્ન થવી. (મધુજન અસંખ્ય શંક
બેઠુથી)

" રોજ બાઇએ ને ભાઇએ ગાજમગાજા
આવે, ને કાનમાંથી કીકા ખરે એવાં બજ-
નિયાં તેઓ એક ખીજને સંભળાવે. "

ગર્ધવસેન.

" ઈન્દરવરો પાડીદારોની મા દીકરી-
એને ચેરે બોલાવે, કાનમાંથી કીકા ખરે
એવી ગાજો માટે; અને ભોદાના દેખતાં
તેમની આગર પણ લેવરાવે. "

શુ. જુની વાતો.

કાનની જૂટ પકડવી, શિશુ-જોડ લેવો. ' એવા-
લની તો મેં કાનની જૂટ પકડી છે '

૨. જુલ કજુલ કરવી કે પ્રથમ ન માન-
વાં છેવટ દારી યાકવું.

" સર્વારમાં ઠાપો સારે તે કાંઈક દારો પડ્યો
અને કાનની જૂટ પકડીને પાહો તે કુશ-
નમઃ આવી જોશ ચીવવા લાગ્યો. "

જનમહેનત.

કાનનું કાચું, બોજુ; છેતરાઇ જાય એવું; સમ-
જનનું મઠ સમજ જાય એવું; પોતાની જુ-
લ ન વાપરનાં ખીજના કયા પ્રમાણે વર્તે
એવું; બહેરીએ તો બહેરાય એવું; કાઈ-
ના પર બરોસો રાખે એવું; કાઈનું સમ-
જનવેશું ખડું છે એમ માનનાર; સંભળનાં જ
તરત યોગવાઇ જાય તેવું; સમજ-વકુર-
વિતાનું.

" બોજોબીમ કાનનો કાચો, માધાનો દર-
લ, અને રજુનો ચરો દત્તો. "

નર્મગદ્ય.

" હપારે સપળા નાખુરા રહે ને રાત્ર કા-
નનો કાચો સારે મરો તેટલી જીંઘી પહિ-
નો ચો બરોસો ! "

કરજુપેતો.

" એકલામાં નાનો પુત્ર પરમાનંદ પેર આ-
બો; તે સ્વભાવે કાચાકાનનો, દીખળી એને
સિનાસીઓ હતો. "

સદ્ગુણીવકુ.

૨. થોડું બહેરું, અડધુપડધુ સંભળે તેવું.
કાનનું હલકું પણ અર્થ ૧ માં
વપરાય છે.

કાનમાં આંખાળીઓ ઘાલવી, ન સંભળ-
વું અથવા સંભળવા તરફ બેદરકાર કહેવું;
(સંભળવા જેવું ન હોવાથી) કાઈનું કહેવું
કાનપર ન લેવું.

“એક દહાડા તમારા ઊંઘણું તોડાન નજરેનાં જોઈએ તે તથા એમણે કાનમાં આંગળીઓ ધાલી.”

બે બેહેનો.

કાનમાં ઉકળતું તેલ રેડવું; કમકમાટી ઉપભવવી; કપાવવું; મુળવવું. (કંઈ કંઈ બોલ કે મહેણાં કહી સંભળાવીને)

“ક્ષત્રી ખચ્ચો હોત તો આ કાનમાં ઉકળતું તેલ રેડવા નેવાં વેણુ સાંભળી જાણી માગતાં શુક્રમાંથી ગર્જના કરતો કે-શરી મેદાનમાં આવે તેમ તું આવ્યો હોત.”

પ્રતાપનાદક.

કાનમાં કહેવું; ચુપચુપ કહેવું; કાંઈ ખીન્ને ન સાંભળે તેમ ચુપચાપી કહેવું.

“આ પ્રમાણે તને આવીને તારા કાનમાં તેઓ કહેશે, પણ એવા તકસદી અને દુ-રૂંચી વિચાર ઉપર તું લુપ્ત આપતો ના.”

૧. તત્કાળ અસર કરવી; તરત ચુચુ આપવો-અતાવવો. (રામઆણુ આપવો.)

‘આ દવા તું બે દહાડા ખાઈ નેઈશ

તો તને કાનમાં કહેશે.’

કાનમાં કીડા ખદખદવા, રોમાંચ ખડા થવાં; કમકમાટી ઉપજવી; મુળરો વણુટવો; કાંપવું. (સિમસ કે અપવિત શબ્દો સાંભળવાથી.)

“પુનર્વિવાહ શબ્દ સાંભળીને નેઓના

કાનમાં કીડા ખદખદતા તેઓ જ આમ કહે

છે કે જાણસો કો તોડેલી પ્રાથ તો સાર.”

તર્જનચ.

કાનમાં દુચ્ચા મારવા, ન સાંભળવું.

કાનમાં ખૂંકાં ધાલવાં, ન સાંભળવું અથવા સાંભળવા તરફ બેદરકાર રહેવું.

કાનમાં પેશીને, રેંકાનેકાન મેળવીને; ચુપચુપ; કાંઈ ખીન્ને ન જણાવે એ.

“કાનમાં પેશીને શી વાત કરે છે?”

કાનમાં કુંક મારવી, (શુર મંત્ર આપતી વખતે કાનમાં કુંક મારે છે તે ઉપરથી-

દ્વાક્ષણિક અર્થે) છુપી મસલત કરવી; સમજવી પોતાના મતનું કરવું; બુમાવવું.

૨. બોધ આપવો; ઉપદેશ કરવો; શીખામણુ દેવી.

૩. ચેતવણી આપવી.

કાનમાં કશાવું; જુઓ કાનમાં પેસવું. કાનમાં મંત્ર મૂકવો, (દ્વાક્ષણિક) ઉપદેશ કરવો; બોધ આપવો; ચેતવવું.

૧. સમજવી પોતાના તરફનું કરવું; બોળવવું; કહેવું અર્થે જાને તેમ કરવું.

“શામળિયા હો રવનંત્ર, કંઈ લાગ્યો ખીન્ને તંત્ર; કે કાંઈએ મૂંઝો કાનમાં મંત્ર, કે જાંધ્યો શોકસદીએ જંત્ર.”

કવિ હારકાંઠાસ.

કાનમાં વિષ રેડવું; કાંઈને વિષે જોડું બોલી સામાના મનમાં માડી અસર કરવી; કાન બંધેરવા; બ્લૂં બ્લૂં સમજાવવું; બોળવી નાખવું.

“ખાકનનાં ઉમદાં કોમે તેનાથી ગર્ભશ-કર્તા નહિ; તે રમતા કાનમાં તેને વિષે વિષ રેડી ખાપડાનું અનિદ્ર જોવાને તે સત્ર તપર રહેતો હતો.”

અરમિયનનાઈસ.

કાંતે હાથ દેવો, (હાથ દીધા હોય તેમ) ન સાંભળવું; સાંભળવા તરફ બેદરકાર રહેવું; ન સાંભળાય તેમ કરવું.

કાને નાંખવું, સંભળાવવું; ખગર આપવી-અપાવવી; કહીને જાણીતું કરવું; કહેવું; કહી છૂટવું; જાહેર કરવું; જણાવવું.

“એ ઉપરથી તેઓએ કાવ કાંધો કે એ સઘળા વાત કર્યને જાહેર કહેવી ને તેને કાને નાખી કામ કરવું.”

કાને હાથ દેવા, ન સાંભળવું અથવા સાંભળવાની દરકાર ન રાખવી.

૨. કુંક કાંઈ જાણ્યો નથી એમ દર્શાવવું. (કાનપર હાથ દાખવે.)

કાનેથી કાઢી નાખવું; સાંભળ્યું ન સાંભ-
ળ્યું કરવું; સાંભળેલું ઉઠાવી દેવું અર્થેવાં
તે તેરફ લક્ષ ન આપવું; અભિપ્રયા થવું.
કાનોકાન, રૂબરૂ-ખીખ માણસની ગારફત
વગર; પડે; જાતે; પોતે.

૨. એક કાનેથી ખીજે કાને-ખીજે કાને
(એમ વાત ફેલાવવાના સર્ખધર્મા.)
કાનછેરિયાં ખરવાં, રવે રખાં ઊભાં થવાં;
રોમાંચ ખડાં થવાં. (ખૂંડા શખ્ડો સહન ન
યઈ શકવાથી) કાનછેરિયાં અમળાવાં
પણ ખોલાય છે.

કામ કરી આપવું; હાથે કરી આપવે.
કામ કાઢી લેવું; પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવો
(તજવીજ-યુક્તિથી.) “અંધેર રાજ્યની
બર અદાક્તમાં પશુકારો પોતાનાં કામ
કાઢી લેવાની ખાતર ન્યાયાધીશની ગાદી
ઉપર પૈસાની ચેલીઓ ખાચરે છે.”

ગર્ધવસેન.

“વેપારીઓમાં સંપત હોય તો પરદેશનાં
લોકો એક ખીજીને આડું અવળું સમજીને
પોતાનાં કામ કાઢી લે, માટે માત્ર સ્વાર્થ
ઉપર જ આધાર રાખીને પરદેશીઓને હાથ
નાણું જવા દેવું નહિ.”

નર્મગદ્ય.

કામ થવું; પાર થવું; ઢેકાણે થવું; મરણ
પામવું. “ગર્ભીરસંગ્રહ” આપણ કામ
થવા.”

કામમાં કામ કાઢી લેવું; એક કામ કરતાં
ખીજું કામ કરી લેવું; બે કામ સાથે-માં-
યમળતાં કરી લેવાં; “એક પંચ દો કાળ”
એવી રીત રાખવી.

કાયા દેખાડવી, શરીરના ગુપ્ત ભાગ દેખા-
ડવા. (ઠરદીએ વેચતે, સ્ત્રીએ પુરવતે, કે
વિધવાએ ખીજની સાથે લગ્ન થયા પછી
તેણે-વગેરેએ.)

કાલ ઉઠીને, થોડા વખતમાં; આગળે જતાં;
અવિધર્મા;

કાલો કેપાઈ જઈ, કાલોમોથી બહાર ફે-
ળાતો કપાસ કાઈ કાપી ભંધ અને નેવું
તુકસાન થાય તેવું તુકસાન થવું; મોટા
ખીખાડ થવો; અનર્થ થવો.

૨ કાલો કપાવાથી નવી અસર થાય
તેવી અસર થવી; હોશ ઉઠી જવા;
હિંમત હારી જવી; (સાહસી.)

કારા કાઢવી, કંટક ટાળવું; નડતર દૂર કરવું;
પીડા ટાળવી.

કાશીળ-કાસલ કાઢવું; (સં. કદમલ-મેલ-
પાપ ઉપરથી) પીડા ટાળવી; અડચણ-હેરફત
કરનાર એવું ને કાઈતે દૂર કરવું (મારીને અ-
ચળા ખીજ કાઈ યુક્તિથી.) નારી અને
નાન્યતર જાને જાતિમાં વપરાય છે.

“કનકાવતીને ઘેર દાનાજી પડ્યો હતો.
તેને આદ્યસમાચાર મળતાં કોષાયમાન થઈ
ખોસ્થો, એ ચોર ફાટ્યો, પણ ઠીક છે.
હવે હું એમની કાસલ કાઢીશ; હું એમને
જીવતા જવા નહિ દઉં.”

વનરાજ આવડો.

“નજો લાંચ લાલચથી ડગે નહિ અને
સામા યઈ આડા આવે એમ જાણવામાં
આવે કે ગાઈ તથા તેના સાગરિતો તેમનું
હરેક રીતે કાસલ કાઢે.”

ગર્ધવસેન.

કાશીએ સંધ જવો, ધારેલા અર્થની સિદ્ધિ
થવી; ફોલ્ગમંદીથી પાર ઉતરવું.

કાશીનું કરવત, કરવત છુકાવવું. જુઓ.
કાષ્ટ લક્ષણ કરવાં, અભિકાષ્ટ લક્ષણ
કરવાં જુઓ.

કાળ ખૂટવો, આવી જનવું; બાર વાગી જવા;
આકૃત આવી પડવી.

કાળચક્ર ફરેવું; (અર્થે) દશાંતર-રિથત-
તર થવું.

૨. મોત જમવું; આવી જનવું; આંખર
આવવી; અંધિત આવી પડવી.

કાળના કોદરા કાઢવા, (અગણેતરા કે કાષ્ટ

કાળના ભૂનો તે ઉપરથી) બહુ ભૂની-લાંઠા વખત ઉપરની વાતો ઉચ્ચાવવી; ભૂની પુરાણી બાળનો કઢી બનાવવી (નિંદાના રૂપમાં.) કાળના કોદરા ખાઈને આવ્યો છે, બહુ જુનો અને બહુ અનુભવો બન્યો છે; બહુ જીવોને બહુ પાકો થયો છે.

કાળમાંથી આવ્યું, (લાક્ષણિક) ખાવાની અતિશય લઘુતા વાળા-ભૂખાળવા માણસને વિષે બોલતાં એમ વપરાય છે કે 'એ તો કાળમાંથી આવ્યો છે.

કાળજા વિનાનો, બે હરકોર; સાદસિક; છાંતી વાળો.

કાળજાની કોર, કાળજાની કોર નેટલું છ-દાહું; ધણુંજ વડાહું; પ્રાણ સરખું જરવું ને વડાહું.

“મારો કાકો તો કાળજાની કોર છે, એને હું પરદેશ સી રીતે મોકલું?”

સુબોધપ્રકાશ.

હૈયાનો હાર, આંખની કીકી, મોંનું પાન, મૂછનો વાળ, વગેરે એમ અવજાના પ્રયોગો છે.

કાળજાનું ખરેખં, અઢખાંસળી; ઘેરું; ઉ-રેલ તબિયતનું; અરિયર મગજનું; વારેલ; વાદંડી; દાધારખું; અદદ

કાળજાનું નથું, સાવધાન; સાવધ; ખમઠઠર; હોશિયારીથી વર્તનાર; મોપાસ નગર રાખી રાકે એવું; મોક્ષ કાળજાનું; મોક્ષ ન મોક્ષ એવું.

૨. વિસરી ન જાય એવું.

કાળજાનો ડંખ, કારી વા; કાળજામાં થએલી જગદી અસર.

૨. કાઠવેર; કીમો; કઢી દુરમનાઈ.

“તને પ્રેમથી આશિર્વાદ આપવા સાર મ-મન કરી એવું જાણવું, પરંતુ એના કા-જાળનો ડંખ તોળે ને તોળે રહેશે.”

અરેખિયન નાઇડસ.

કાળજામાં કટારી છે, પેટમાં કાતી છે-કીનો છે-વેર છે. બહાર દેખીતો નહિ પણ અં-દરખાનેથી વેર લેવાનો-તુકસાન કરવાનો ભેરસો છે.

“શણ્કારી તરવાર ઉપર સારી,

અંતર રહે કટારીરે;”

તેમ સુંદર સ્ત્રી મોહન વપતી,

કાળજા માંહિ કટારીરે.”

કવિ દયારામ.

કાળજામાં કોતરી રાખવું, વાદ રાખવું, વિ-સ્મરણ ન થાય એમ પ્રમથાનમાં રાખવું; ન બૂલી જવી એમ કરવું; કાળજામાંથી ન ખસે એવું સુદ્ધ કરવું;

“એક વાત તમોને કહી રાખું છું તે વાત તમારે કાળને કોતરી રાખવી નેહએ.”

અરેખિયન નાઇડસ.

કાળજામાં લખી રાખવું, વાદ રાખવું; ન વિસરાય એમ કરવું; મનમાં ઠસાવવું; જરૂર પડે કે તરત સાંભરી આવે એમ કરવું.

કાળજામાં લોહાની એખ છે, અતિશય કા-ળજા-દોષગીરી છે; હમેશા ખુઆં કરે એવી ગુમ અથવા મદતની ચિંતા છે.

કાળજું કપાઈ જવું, કાળજું કપાઈ-ગી-રાવું હોય તેવું દુઃખ થવું; પ્રાણ જવા નેવું થવું.

“તમારી આત્મ-પ્રત્યક્ષ ચિંતાથી મને અતિશય ચિંતાંહોષ છે ને એ જતાંતથી માર્ગ કાળજું કપાઈ જાય છે.”

અરેખિયન નાઇડસ.

કાળજાના કદકા કરવા પણ મોતાય છે.

“વિવાદ દિન વરપોડા રેખું.

ચિંતાના ભાગે ચરમા;

તેડેકોને દર્શનમાં રેખું.

કાળજું થારે કટારી.”

યેનચરિત.

કાળજું કાચું છે, એ અસર થાય તેવું છે, ખીજી છે; પિરમ-દિમન મૂડી કે તેવું છે; પોચું છે; જાની કમજા છે.

કાળજી કુતરે કરડ્યું છે, શુદ્ધિ-ભાન રહેતું નથી; ખગડદારી નથી-રહેતી નથી.

યાદ રહેતું નથી; વારંવાર જૂઠી જવાબ છે. “પણ તમને સાંભરે શું કરવા ને । તમારું કાળજી તો કુતરે કરડ્યું છે. ”

વિધાવિધાસ.

કાળજી કેાતરડ્યું, સંતાપતું; કનડતું; રિખા-બી કરતું.

કાળજી ખંડાર્થ જતું; કાળજી ખંડાર્થ હોય તેવું દુઃખ યતું-કાળજીમાં વેદના થયી; ધણું હેરાન થતું; પ્રાણ જવા જેવું થતું (અદે-ખાધથી, ચિંતાથી કે કાળજીમાં વેદના થવાથી.)

“દૃઢ પ્રરોધની નવીઆ રૂપાળીના સુ-ખની અદેખાઈ કરવા લાગી; પોતાને દુઃખ અને તેને સુખ થશે, તેથી કેટલીક સ્ત્રીઓનાં કાળજી ખંડાર્થ જવા લાગ્યાં. ”

ગુ. જુની વાંતા.

કાળજી ખસણું, કાળજી ઠેકાણે ન હોયું; મન ભ્રમિત થયું; ધેધું-ઉડેલ તળિયતનું-દાધારંગ્યું-અદેલ થયું.

કાળજી ખાઈ જતું, કાયર કરતું; સંતાપતું; દુઃખ રેવું.

કાળજી છોલતું, સંતાપતું; કાયર કરતું.

કાળજી કાંડું હોતું, નિરાંત હોવી; સતોષ હોવો; વૃત્તિ હોવી.

કાળજી કરતું-કંડું થતું, સતોષ થવો; ઈચ્છા પૂરી પડવાથી ધરાવું; વૃક્ષ થતું; નિરાંત વળવી; સુખી થતું. “ તારા જેવો ડાહ્યો પુત્ર ઈશ્વરે મને આપ્યો છે તેથી હું તેનો ઓશિંગણ થયો છું હવે મારું કાળજી ઠંડું મઢે નિરાંતે મોત આવશે, ને મારું કલ્યાણ થશે. ”

વનરાજ્યાવરો.

કાળજી ઠેકાણે હોતું, શુદ્ધિ-ભાન હોતું; જગતિ-ખગડદારી-હોશિયારી, હોવી; ચારે

પાસ નજર રાખવાની સક્તિ હોવી; વિવે-કર્તા-મર્યાદામાં હોતું.

“ઈશ્વર સિવાય ખીજી કાઈ મદાન અને સક્તિમાન નથી, અગર ને મારું કાળજી તો ઠેકાણે છે પણ મને સધળા દીવાનો ગળી કાઢશે. ”

ચારેગિયનનાઈદસ.

કાળજી તપી આવતું, ચુસ્તે થતું; કોષથી તમ થતું; રોશે ભરાતું; અતિ ઉમ્મ લાગણી થવાથી કાળજીમાંથી લોહીનો ઉછળો આવો; ગરમ થઈ જતું.

કાળજી ધડકતું, હિંમત હારવી; બચતીત થતું; પોતિયાં વણી જવાં; ગભરામણ થવી.

કાળજી પકડી રાખતું, હિંમત ન હોડવી; ધીરજ ન હોડવી; કાળજી વરા રાખતું; કાળજી ધડકવા ન રેવું; ગભરામણ ન થાય એમ કરવું.

કાળજી પાકું (છે), ન છેતરાય એવું; ગાં-ન્યું ન ભાય એવું; અનુભવી; વાકિરગાર; ખંખાઈ સમજ ભાય એવું.

૨. વિસરી ન ભાય એવું; રંભરણમાં રાખનારું.

૭. ઝટ અસર ન થાય એવું.

કાળજી ફટકી જતું, ડાગળી ખસવી; ઘેસા થતું; ચળી જતું; શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવી; ખહા-વડે થઈ રહેવું.

“ ભ્યારથી મેં તને દીઠો છે ભ્યારથી મારું કાળજી ફટકી મથું છે; મેં ધણી સ્ત્રી-ઓ જોઈ છે, પણ તારા જેવી રૂપસુંદરી તો હું તનેજ જોઈ છું. ”

મનોરમો.

કાળજી ફાંટી જતું, બધું ચિંતા વગરેથી છેક ચોંટી ઉઠી, અકળાતું.

૨. આશ્ચર્યકારક દેખાય જોઈ દબકા જતું; બેહદ વિસ્મિત થતું; મર્યાદા ખડાર જતું; અવિવેકી થતું.

“જીવાનીઆનાં કાળજી દારી નય તેવી તતડમતડ ચોળી અને તેનાપર કા. મીની આંખોનાં તેજ હરી લે એવા હીરા-નો હાર જીવાન પેદા નેવી સ્ત્રીએ ધારણ કર્યો.”

૩. જીની પોતો.

કાળજી કુટુંબ, અક્ષય જીવી; ખખડદારી નતી રહેવી; શુદ્ધિ-ભાન ન હોવું.

૨. પાદ ન રહેવું; ચારવારજૂડી જીવું.

“તેનો ઉપરનો દેખાવ રૂઢ અને સખ્ય-છતાં ભાઈસાહેબ અંદરથી કુટેલા કાળ-જના જણાય છે.”

અરેખિયનનાઇદસ.

કાળજી કોક્ષીને ખાઈ જીવું, સંતાપવું; દુઃખ દેવું; રીગાઝાં કરવું.

(ઉપરથી ન દેખાય એમ અથવા કાઈ ન જાણે તેવી રીતે.)

“નરમ સ્વભાવના આદમીને લોકો કા-ળજી કોક્ષી ખાનારા તથા ટાક ડાંક કહે છે અને કાયલી તકે તેમને વળી સાલસ સ્વભાવના સારા માણસમાં ખખાવે છે.”

દુનિપાંદર્યજી.

કાળજી બળી જીવું, દિલગીર થઈ દુઃખ થવું; જોસ્સાથી અકળાવું; ગભરાવું; ચરેડા પડવો; કાળજીમાં ચીચરપટો પેદા થવો; બહારથી ન દેખાય પણ અંદરની કાઈ શક્તિ ચિંતાથી અંતર બળવું.

૨. અદેખાઈ થવી; ઈર્ષ્યા થવી; સા-માના કુખ જેવું પોતાને તેવું કુખ નહિ હોવાથી આસકો આવવો; ચિંતા થવી (ઈર્ષ્યાની નજરે.)

૩. શુદ્ધિ-ભાન જીવું.

“રોડેને કચી વાંતની ખખર તો રા-ખની નહિ; પહેલી આ ગોરની કાંઈ સોઈ કરવી કે નહિ! રોડાનાં કાળજીને બળી ગયો છે.”

વિદ્યાવિલાસ.

કાળજી બોતેર હાથ છે, કાળજી કોક્ષી છે-ચોક્કસ છે; શુદ્ધિ છે; જાગૃતિ છે; હો-શિયારી-ખખડદારી છે; ચારે પાસ નજર રાખવાની શક્તિ છે.

કાળજી લશર્ષ આવવું; હુમો જામવો; રડાય-બોલાય નહિ તેવી રીતે આવકાની સાથે અસર થઈ આવવી.

કાળજી રીડું થવું; (વાસણ જેમ વપરા-ઈને રીડું થાય છે તેમ ધણી જાતના અ-તુલ્ય થવાથી-ધણી ખતા ખાવાથી-ધણી ધણી અડચણો બોમવીને કહણ થવું; ખમી ખમીને પાંસઈ થવું; કંઈજ અસર ન થાય તેવું પાકું થવું.

કાળજી સવામણને સાતશેરતું છે, કાળજી વજૂ જેવું-અસર ન થાય તેવું કહણ છે.

૨. ધણું હિંમતવાન છે.

૨. ચોક્કસ છે; ગફલત કરે એવું નથી.

કાળજી કોરાઈ રહેવું; પાદ રહેવું; જૂડી ન જવાય એવું થવું; કાળજીમાંથી ન ખસે એવું દૃઢ થવું.

“અરજ કરનારે જો એ આર તીખાં વેણ રાગને કલાં હવાં તે તેને કાળજી કોરાઈ રલાં હતાં.”

વિદ્યાનવિલાસ.

કાળજી ટાકક કરવો, સંતાપ ઉપજાવવો; નિરાંત કરવી.

કાળજી હાથ ધરવો-રાખવો, નિરાંત રા-ખવી; ધીરજ રાખવી; સાંસતા રહેવું; નિ-શિંત રહેવું.

૨. ધીરજ આપવી.

કાળજીમાં પચથર, કાળજીમાં પચથર બહુ કહણ હોય છે. તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ નિષ્કુર અંતઃકરણના-કંઈ અસર ન થાય એવા નિર્દય અથવા જડ માણસને વિષે જોવાતાં વપરાય છે.

કાળા ધોળાં કરવાં કાળી રંગાડુંને કાળને

ન્યાસ કરવું; ઉધાંચતાં કરવાં; સારાં નર-
તાં (કર્મ) કરવાં.

“લોકો લાખો રૂપિયા મેળવે છે તે કા-
ળાં ઘોળાં છીધા વગર મેળવતાં નથી.”

સં-મા.

કાળા અક્ષર કુટી મારવા, લખતાં ન આ-
વડવું; કેવળ મૂર્ખ હોવું; અક્ષરશ્ય હો-
વું; લખીને વાંચતાં ન આવડવું. કંઠે
કુટી મારવો પણ બોલાય છે.

“કારભારીઓ, કાળા અક્ષરને કુટી મારે
એવા વિદ્વાન હોવાથી બેઓ રાજકારભાર
દેવી રીતે ચલાવતા હશે, તેનો વિચાર
વાંચનારે જ કરી લેવો.”

ગર્ધવસેન.

કાળા તંત્ર ચોરવા, (એ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં
મોટા અપરાધ ગણાય છે. કોઈ બ્રાહ્મણ
કોઈ તક્ષના ખેતરમાં ધધને જતાં અન્ન-
હતાં તેના કપડામાં તક્ષસરા આવેલા તેને
લીધે ખીજે જન્મે તે ખેતરવાળો બ્યારે ધાંચી
થયો, ભારે તે બ્રાહ્મણ તેને સાં બળદ રૂપે
રહ્યો અને તેની ધાણીએ બેડાયો એક વ-
ખત તક્ષ ધરની બહાર પડેલા ને ધાંચી
બહાર ગયેલો તે વખતે તેની પાડોશીને
તે લેવાનું મન થયું, તે ઉપરથી તે સંપત્તિ
હારી જઈ બરવા માટે આવી, તે જોઈ તે બજા-
દને વાચા થઈ અને બોલ્યો કે પેલે જ-
ન્મ મેં માત્ર બે ત્રણ તક્ષના દાણા ચોરેલા
તે બદલ મારે આટલી મજુરી કરવી પડે
છે, તો તને આટલા બધાની ચોરી માટે
શી શિક્ષા થશે તેના જ વિચાર કર.)

કાળા અડકિયા ચોરવા પણ બો-
લાય છે.

“કાં તો કાખા હશે પિંપળા,

આબ્યાં હશે તુળશીનાં વન છ.

કાં તો કાળા તક્ષ ચોરીમા,

દુબ્યાં હશે તપસીનાં તન છ.”

વેનચરિત્ર.

“મેં તે કયા જન્મના કાળા તક્ષ ચો-
ર્યા હતા કે તમે મને દુઃખ દેવાને જ સર-
બ્યા ?”

સસંભામીખ્યાન.

કાળા માથાનું માનવી, માણસમત; મન-
ધ્યમન.

“કાળા માથાનું માનવી શું ન કરી
શકે ?”

“કબૂલ કરું છું કે આ અડચણ ખરી
છે, ને તેના દેખાવથી તું બૂલાવો ખાય
અને, તેના અગમમાં શું શું ભરેલું છે તે
નજીવું કાળા માથાના માનવીની શક્તિ ઉ-
રાંતરું કામ છે.”

અરબિયનનાઈટ્સ.

• “આ કાળા માથાનો માનવી;
એને નિર્દયતા હોય ધણી.”

નળાખ્યાન.

કાળી ઘોડીપર ચઢવું, (કાળી ઘોડી અદ્ધી-
લને કહે છે. તે ઉપરથી) અદ્ધીલુની પુર
નિશા-ખુમારીમાં આવવું.

કાળી દીલી, કલંક; બદનામી; બદો; ધણું
હીણું કામ કર્યાનો કપકા; લોકમાં નકારે
કહેવાલું તે; અપજરા.

“મારા કુટુંબનું તથા મારું પોતાનું રક્ષ-
ણ કરવું એ મારો મુખ્યધર્મ છે, એમ ન
કરું તો મારા ઉપર દોષ, અરે, મને કાળી
દીલી ચોંટશે.”

અરબિયનનાઈટ્સ.

કાળી નાગણુ, ધણીજ ખારીલી ને ડંખીલી
ઓને વિશે બોલતાં વપરાય છે. પુરપને
માટે કાળો નાગ-સાપ વપરાય છે.

“હલ્લે ઝેરી હું કાળો સાપ,

માટે સમજને કરજે માફ.”

નર્મકવિતા.

“અરે દુષ્ટ કોભાંડમતિ ! અરે કાળી
નાગણુ ! તું શું કરવા બેઠી છું ! તારાં કો-
ભાંડ કોઈ કળી શકે એમ નથી.”

ગર્ધવસેન.

કાળીઓ વહનાગ, મહા ઝેરીલા અને ડં-
ખીલા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

કાળું કર, ખસ; ચલ; નિકળ; જતો રહે;
દીસ્તો રહે; ભાગી જા; ચઢવું કર. (તિ-
રકારમાં.)

“ આવતાં તું પાસ મારી,
કેમ લજવાતો નથી;
જા જા મારી પાસથી,
તું કાળું કર ત્યાં થકી. ”

કવિ નર્મદ.

કાળું કરવું, કલંકિત કરવું.

કાળું કૃતાર્થ એ લાવ નથી પૂછવું, કુતરા
નેવું કાઈ દલકું પ્રાણી પણ મળના કે
રકાર કરતું નથી. “ એવું તો કાઈ કાળું
કૃતાર્થે ભાવ પૂછવું નથી. એને તો શાનો
મોટો ભા કરીને તમે યાચો છે. ? ”

કાળું ગોરું, (આ દુનિયાની બે બાજુઓ
છે. તેમાંનું એક પાસું બળપ્રપંચ, કાવ-
તરાં, વિશ્વાસપાત, હરામખોરી, અસલતા,
કુરતા વગેરે દુરાચરણના કાળજ-મેશે કરીને
કાળું છે અને બીજું પાસું કે જે આગલા
કાળા પાસાને મુક્તિએ ઘણુંજ વિષમ રીતે
દાનું અને તે પણ જેમ મદ્યને વિશે
ચંદ્રના જિંબનો મોટો ભાગ ખમાસ થઈને
કંઠજાતાર માલૂમ પડે છે તેમ માન એક
મંખી રેખા નેટવું જ માલૂમ પડતું ધર્મ,
નીતિ, પરમાર્થ-પ્રેમ-દયા-સલતા વગેરે સ-
દાચરણના સદેશ આભાસથી ઉજળું-ગોરું છે
તે જલ્દેજ-કાઈકાઈ પ્રસંગે ઢાંકી તથા ચો-
પક દિલ્લે જોતાં બેમાલૂમ રીતે જણાય
છે. કાળા પાસામાં રહેવાથી કાળો રંગ
અને ઉજળા પાસામાં રહેવાથી ઉજળો પાસ
લાગે છે. તે ઉપરથી) સદાચરણી વા દુરા-
ચરણી; સારી વા મારું.

“ નામરિકા-સખિ, આપણાથી એવું યાચ ?
આપણે એવું માગવાના હોઈ રહેવાએ ?

કાઈ કાળું ગોરું કહે તો વિષ ખાઈ મ-
રવું પડે. ”

સલમામાખ્યાન.

“ અમને આશા તમતણી છે,
અમે તમારાં હોઈ;
લાજ લાગે વૃદ્ધને, કાઈ દહેશે
કાળું ગોરું. ”

ઓખાહરણ.

(વિશેષે નકારા ભાવમાંજ વપરાય છે.)

કાળું પહેરવું, (ઈશ્વિાએ શોકમાં), શો-
કની નિરાશીમાં કાળો પોશાક પહેરવો.

કાળો પાણીએ કલકવું, સમુદ્રપાર કરવું;
દેશનિઘ્રાલ કરવું. (શુન્હેગારને)

“ જેમને કાળેપાણીએ એટલે દરિયાપાર
મોકલ્યા તેમને આન્દામાન બેટમાં પૂર્યા. ”

બરતખંડનો ઇતિહાસ.

કાળો પાણીએ ચઢવું, શુન્હેગારે દેશપાર
થવું; દરિયો ઓગળી બીજે દેશ નર્મદ-
વતા સુધી લાંબ રહેવું.

કાળો ચાંદસો, બટો-કચક; બદનાંગી; અપ-
જસ; કાળી દીલી;

“ પરાધીનપણાનો કાળો ચાંદસો કપાળે,
છે દબર વર્ષ થયાં ચોંટયો તે કુણુ ટાળે. ”

બાળચન્નગત્રીશી.

કાળો ચોર, કાળાં કર્મ કરનાર; કુકર્મી; કુલ-
હૂષી રીતે અધોર કર્મ કરવાવાળો.

“ કાળા ચોરના કાદી લાવીને પણ દુ-
તેનાં નાણાં આપવા સકિન ધરાવું છું. ”

કાળો ટાપ, કચક; અપવરા; લાંબન; ખેં;
માન-પ્રતિજ્ઞાની દાનિ; નાઈ કામ કીધાથી
મંત્રી બેઆખર (રીટે નદિ એવી.)

“ મુંબાર ને ભગિચાર કરી દવારાએ ફો-
કાલી નીતિમાં જમાઃ કયો છે અને પો-
તાના નામને કાળો ટાપ લગાડયો છે. ”

નર્મદ.

કિંગ્સાણે ચઢવું, દરખાશ આપી જવું

કિનારે આવેલું વહાણુ કુખયું, નજીક આવેલું સુખ ગ્રામ થઈ જતું.

કિયે મોઢે ? શી આમરથી ન શું મોઢું લઈને ? કયા સદ્ગુણથી ? શી ચોખાથી ?

“ સુદતાનની બેઠ લેવી હું જાણું છું કે મુશ્કેલ નથી પણ સાં જઈ કિયે મોઢે માગણી કરે ? ”

અરેમિયનનાઈટ્સ.

કીડીઆઈ ઉભરાયું, કીડીઓની ઈંડળ ગોળ, ખાંડ કે મધના વાસથી ઉભરાય છે અથવા ચોમાસા આગમ્ય હોઈ જાણની ગરમીથી ઉભરાય છે તે ઉપરથી ગળ્યું ગળ્યું ખાવાની-કાંઈ ફાયદો મેળવવાની આશાથી અથવા તેવા કાંઈ ખાસ પ્રસંગ પર લોકોનું ભરાયું-એકું થયું.

કીડીઓ ઉભરાયાં પણ કહેવાય છે.

“ ખાંડ ભવૈયા વગેરે નયક માણસની ગામમાં કીડીઓ ઉભરાઈ રહી છે. ”

પાંચાલી સમાખ્યાન.

કીડીઓ ચઢવી (પગે), અશક્તિ આવવી; ઉઠીને કામ કરવે કંટાળો ખાતો હોય એવા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

કીડીનો વાધ, નજીવી વસ્તુને મોટી કરી યાપવી તે; નાની અથવા નજીવી વાતને ઘણી આગલની અને મોટી કરી બેસાડવી તે. કામના વાધ અને કીડીનો કુંજર પણ બોલાય છે.

કુંકવો કરવો, મરી ગએલાને નામે રડવું.

૨. આવસરે ખરચ ન કરવો; હઠાડાને

આવસરે રડી ઉઠવું.

“ તે તો ખાપને નામે કુંકવો કરશે. ”

કુંખ ફાટવી, છોકરાં યવાં; સંતાન યવાં; સંતાન યવી. “ મારા નિસાસાલાગ્યા તે સંતાની કુંખ જ ફાટી નહિ. ”

સી સંભાળ.

કુખો નીચોવી, વિત્ત ઓછું કરવું. (મહેનત મજૂરીનું કુંખ વેડીને.)

“ કુખો નીચોવીને પૈસો ભેગો કર્યો છે, બાઈ ? ”

“ કુખો તો કુખો નીચોવીને પાણી આપે છે માટે સમુદ્રના કરતાં તેને ધન્ય છે ! ”

કુમારપાળપ્રબંધ.

કુટી કાઢવું, પરાકાષ્ઠા એ પ્રાપ્ત કરવું.

“ તે બધામાંથી રાજના રાહલા નેહલું પણ કુટી કાઢીશું. ”

કરણધેસો.

કુંડાળાં કરવાં—વાળવાં, ગરબડગોટો કરવો; કોચા વાળવા; હિસાબમાં ગોટો વાળવો; ગોળોપિંડાળો કરવો.

“ સાહેબને અટપટું સમગત્યો, હિસાબમાં કુંડાળાં વાળ્યાં અને ખીખ પાંચ વરસ સુધી મસસ દર્યારના હાથમાં રહે એવો કેસનો થયો. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

કુતરાં બિલાડાં બેવું, ભગેરહે ન બને એવું. (કુતરાં બિલાડાંની પેટે).

કુતરાં બિલાડાંનો અવતાર, કુતરાં બિલાડાંની પેટે જતી ઉપજીવિકાનો આધાર ખીખની મરજી ઉપર છે અથવા જને હ-મેશાં ફિકરમાં રહી રખડતાં રખડતાં જ ન-જ્યું તે પર જ મુજરાન ચલાવવાનો આધાર છે તેવા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

રથવાયો અવતાર

૧. કુતરાંનો જવો ધરમાં અપ્રીતિવાળો સંસાર.

“ જો ભોગજોગે એક બે છોકરાં પેટપ-આં તો પછી કુતરાંનો અવતાર જોઈ લ્યો. ”

ભામિનીબૂપણ.

કુતરાં બસાવવાં, લઠાવી મારવું અથવા લ-ઠાઈનું મૂળ ચોપવું.

“ તે જ્યાં હોય સાં કુતરાં બસાવતો ફરે છે ? ”

૨ માયું મારવું; જૂઠા જૂઠા વિષય તરફ મન ધાકવું.

‘ઝેવ ઠેર ઠેર કુતરાં ભસાવે છે તો !’

કુતરાની ઊંધ, જાંઘમાંથી જરા ખખડાટ થતાં ઝટ નાગી હોંઝે એવા ચંચળ માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે કે ‘ઝેની તો કુતરાની ઊંધ છે.’

કુતરાની પૂછડી, કુતરાની પૂછડીના જેવું વાંકું ને વાંકું; ગમે તેટલું સમગ્રના છતાં પણ ન સમજે એવા એક મતિયાને હકીકા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે; ચોતાનો દુષ્ટ સ્વભાવ ન હોય તે.

૨. ચાન વિનાની ફાગટ પડિતમને વિશે બોલતાં પણ દટલીક વાર વપરાય છે.

કુતરાને નાખવું, ફાગટ શુભાવું; જે રસ્તે વાપરવું જોઈએ તે રસ્તે ન વાપરવું.

‘વરસ કુતરાને નાખ્યા.’

‘ખાધેહું કુતરાને નાખ્યું’ એટલે ખાધું પીધું દીધી ન નીકળ્યું; ખાધા પીધાથી જે શક્તિ આપવી જોઈએ તે ન આવી.

કુતરાને મોતે મરવું; કુતરાનું મોત બહુ મારું ગણાય છે તે ઉપરથી).

અવગતિયું થયું; જીવ ગમે ન જવો; દાઈ સંભાળ લેનાર ન હોય એવી સ્થિતિમાં અધનય ભ્રમણામાં પરાણે જીવ જવો,

“અરચા કાપદો કપરોછે, કપરો છે, કુતરાને મોતે માર્યા જશે.”

ભટનું બોધાણું.

કુતરે કાન કરે છે, કુતરે કાન ફેરડાવે છે-અપદ્યુક્ત થાય છે.

કુત્તી દેવી, દોરી કે માંજે જલદીથી તૂટી જાય તેમ કરવાને દાંત અગર નખ વડે તેમાં જરાક ખાડો પાડવો; દત્તી દેવી.

(કનકવાને)

કુંદકો મારવો, વગર વિચારે સાહસ કરવું; શક્તિ ઉપરાંત ક્ષાળ ભરવી.

કુંદરતનું હેવું આપવું-વાળવું, મરણ પામવું; મરી જવું.

કુંદનમાં જડવા જેવું, (લાક્ષણિક અર્થ.)

આ અર્થેય બહુધા વાંકામાં વપરાય છે. વિધા-ધન-યસથી ચોળે એવું.

કુંદી કરવી, (કુંદી-સં. કન્દ=મારવું.) ધોળી લોકો ધોળેલાં લૂગડાંમાં કરચલી કે ધુળ ન રહે અને સફાઈ આવે તેને સાર લાકડાનો ઘોડો ઠોકે છે તેને કુંદી કહે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) લાકડીથી મારવું; ખુબ માર મારવો; ધમધમાવવું કે ધમકાવવું. (વાંકાપણું કે આડાછ ટાળવાને માટે.)

“તેણે તે ઘોડેસ્વારના શરદારની વળી વધારે કુંદી કરવા માંડી.”

અરેમિયનનાઈટ્સ.

કુંદીપાક આપવો, માર મારવો; લાકડી કે હંડી-કાવતે મારવું. (વાંકામાં)

“હું જેવો બેઠો થયો તેવામાં ખીજે આદમી મારી માંસડી લઈ નાઠો; હું તેની પાછળ દોડયો અને ફેટકે છેટે તે બેઠે એકા મળીને મને કુંદીપાક આપવા માંડ્યો.”

વનરાજ ચાવડો.

કુંભ મૂકવો, નવા ઘરમાં વાસ કરતી વખતે મુહૂર્તમાં આમળથી એક જમ્યાએ સાથીઓ પૂરી તે ઉપર ધડોનાળિયેર મૂકવાં.

૨. માતાના કુંભનું સ્થાપન કરવું.

કુંભકરણની ઝંઘ, (કુંભકરણને વિશે એમ કહેવાય છે કે તેની ઊંધ એટલી બધી જ-ખરી હતી કે તેને હડાડવાને માટે વાજ-ત્રો વગડાવતા, તેના શરીરપર હાથી હોડાવતા અને રાક્ષસો પાસે નસકોરાં દમાવતા ભારે તે જાંઘમાંથી જામતો એ ઉપરથી) રાક્ષસી જાંઘ; ધોર નિદ્રા.

કુંભારનું કર, (કુંભારનો ધધો કર) એમ ખીનઆવડતવાળા માણસને વિશે બોલતાં તિરસ્કારમાં વપરાય છે.

કુલકીમાં ગોળ ભાગી આવો, ધરને ખણે પતાવવું; જે કાપદો લેવાનો હોય તે માંહે માંહે સમજીને લઈ લેવો. (દાઈ નાદિત

માણસને ભાંગડામાં નાખ્યા સિવાય)

કુલે કોદરા ભરડવા, મહા મહા કુઃખ ભો-
ગવું (અતિશય મહેનતથી.)

કુલે પાનીઓ વગાડવી, બળ ઉપરાંત
વર્તવું. હાંખા ઠેકડા ભરવા; શક્તિ ઉપરાંત
શળ ભરવી; કુદી રહેવું;

“ બૂખણુ-અલ્યા અંધુ ? તારા આપની
પેટે તું પણ શું કુલે પાનીઓ વગાડી રહો
છે કે ? ”

કુલો ગાઠવો, આદરેલા થંધાપુર નિરાંત-
સંતોષ વળવો; ચેન પડવું; મનવું; મન
માનવું; પસંદ પડવું વારંવાર નેને ઉડાંતસ
કરવાનું મન થઇ આવેછે તેને વિષે બોલાય
છે કે ‘ એનો કુલો તો કંઈએ ગાઠતો નથી. ’

કુલ્લામાં હાથ મેલાવવો, લાલચમાં નાખવું.
કામ કાઢી લેવા સાફ મોટી આશાઓ
આપવી-દાયદો બતાવવો.

(ધીના કુલ્લામાં હાથ મેલાવી ધીની લા-
લચ આપવી તે ઉપરથી.)

કુવામાં નાખવું, (તુકશાનના ખાડામાં ઉતા-
રવું; કુવામાં નાખવા નેવી દુર્દશાએ પહોં-
ચાડવું.

“ હાજરું હોય તો દવાહીણુ માખાપો
કળેડાં બાંધીને દીકરીઓને કુવામાં નાખે ? ”
કુંવારીકન્યા.

કુવામાં ઉતારવું એનો વિશેષ અર્થ એ કે
આડું અવળું (ચુકિત પ્રયુક્તિથી સમજાવી
-ભોળવી તુકશાનના ખાડામાં નાખવું; ક-
સાવવું.

કુવામાંનો દડકો, કુવાના દડકાને નેમ સ-
મુદમલાદાની ખચર હોતી નથી તેમ નેને
કોઈ બહારની અમલની બાબત માલમ
નથી તેને વિષે બોક્કતાં વપરાય છે; જગ-
તમાં જાણે શીખવા સમજવાનું બાકી રહ્યું
નથી એમ ને માને છે તે.

કુવો કરવો-પૂરવો, કુઃખનું મારું કુવામાં પેડી
આપધાત કરવો.

કુવો હવાડો કરવો, આત્મહત્યા કરવા કુ-
વામાં કે હવાડામાં જઈ પડવું.

“ ઈશ્વરે જોશીયાળી કરી, માટે મારે
સૌના તાળામાં રહેવું ને સૌનું સાંચવું; આપ-
ણાથી આવું. વેકાવાનું નથી, માટે કુવો
હવાડો કરવાનો જરૂર પડશે. મને રાંડને મો-
ત રો નથી આવતું ! ”

એ મહેનો.

કુવો તળાવ પણ બોલાય છે.

“ કાઠું અંતરની હો વરાળ
કોની પાસે રે,
“ કંઈ હું કુવો કે તળાવ,
મન મુઝાયેરે,
જઈકહે જો માને આપ. દીકરી તમારી રે ”
સરસ્વતીચંદ્ર.

કુશકા કાઠવા, કુઃખ કષ્ટ કષ્ટને અસાત-મા-
લ વિનાનું કરી મેલવું; ‘ ચકવી કઈ તાબે
કરવું; વિત્ત કાઢી નાખવું. (માર મારી
કે અતિશય કામ કરાવીને.)

કુશકા ખાંડવા, કુશકા ખાંડવા નેવો/મિથ્યા
પ્રયાસ કરવો; ખાલી માથાફાડ કરવી.

કુશામયુદ્ધિ, (કુશ=કામ; કામનો અમ્ર ભાગ
બહુ લીક્ષુ હોય છે તે ઉપરથી) લીક્ષુ-
સંક્રમ યુદ્ધિ. એથી ઉલટું ‘ મોલામયુદ્ધિ.

“ આસ્તં ફાકસ સાહેબ કરતાં અધિક
યુદ્ધિમાન અને હાથમાં લીધેલું કામ પાર-
પાડવામાં કુશામયુદ્ધિવાળા માણસો મળ-
વા કંઈ છે. ”

સં. મા.

કુહાડીનો હાથો; એકજ કુળના કે વંશના-
કાંઈ હજીનાર; ઘર કાણું કરનાર, (કુહા-
ડીના હાથાની ઉત્પત્તિલાકડામાંથી થયેલી છે
અને તે પછી કુહાડીની સાથે રહી પોતા-
ના વર્ગનાજ કોઈ જાડને કાપે છે-એની

સહાયતા વિના કુહાડી એકલી ઝાડ કાપી શકતી નથી તે ઉપરથી.)

કુળનો અંગારો, બાપદાદાની મેળવેલી આ.

ખરને કલ્લક લગાડનાર-વણસાડનાર (કુપુત્ર.)

"શાંતિ ખસીને વસશે હૈયે, કલ્લક કડેશ અપાર; ગાંધારીનો વડો પુત્ર તે, કુળમાં છે અંગાર."

દ્રોપદી દર્શન.

"ધિક્ ધિક્ તારા હસ્તી ધોડા, ધિક્ તારો ભંગાર; દૃઢ પાપી તારું મુખ ન જોઉં, ઉપજ્યો કુળઅંગાર."

હાસમાળા.

"બેઠો તે શત્રુને શું બળ, હું તો ઉપજ્યો કુળઅંગાર."

કવિ કાલિદાસ.

કુળમાં દીવો, કુળડીપક; કુળને અજવાળનાર, કીર્તિને ફિલાનનાર; શુભ-વિદાથી કુળને પ્રસિદ્ધિમાં આણનારા સુપુત્રને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

કૂંચી ફેરવવી, સુક્રિસર સમજાવી પોતાના તરફનું કરવું; ઝોવી કોઈ સુક્રિ કરવી કે બધો ખેત ફરી ભથ; સુક્રિત-તજવીજવી ચક્કર ફેરવી દેવું.

કૂંચી મળવી, નાડ મળવી.

કૂંચી હાથ લાગવી, બેઠ સમજવો; મર્મ પામવો; કૂંચી-નાડ મળવી; અંતઃકરજની છાની વાત જાણવી.

૨. તાજો મળવો.

કૂંચી હાથ હોવી, બીજના મનનું વલણ પોતાના કબજામાં હોવું.

"હે મહારાજ, આટલું કામ તો કરવી આપો; સિદ્ધરાજ મહારાજની કૂંચી તમારે હાથ છે."

વીરમતીનાટક.

કૂંચા કાઢવા, શક્તિ ઉપરાંત અતિશે કામ કરાવી પકવી દેવું; નરમ કરી નાખવું; કામર કરવું; અશન કરવું.

૨. હલકું કરવું (માર મારીને); મારીને હાંકાં પાંસળાં નરમ કરવાં.

૩. પાણુ કાઢવો; સંહાર કરવો.

કૂંચો કરવો, (ચાવીચાવીને) અતિશય નિંદા કરવી; છુંડું બોલવું. (કાઢને વિષે. બોલું-બોલું બોલી હલકું પાડવું.

૨. સધળું સારી પેઠે સમજી અભ્યાસ કરી લેવો; પાકું કરવું. 'ચોપડીનો કૂંચો કયો.'

૩. એકની એક વાત બકમાં કરવી. 'જી બધો કૂંચો કયો છે.'

'કૂંચો કરતો પરવારે સારે કેની?'

કૂંચો વાળવો, (બોલવામાં) લેવા વાળવા; સમજ ન પડે એમ વચમાં વચમાં અટકી પડવું; ચાવી ચાવીને બોલવું.

૨. (જીભને) સ્પષ્ટ ઉચ્ચારને માટે જીભને ટેવવી; વારંવારે બોલીને જીભને સહવાસ કરાવવો.

કૂંચ પાંચથેરી, માથાદોડ કર. એમ સમજાવ્યું ન સમજે તારે હારી યાકી કહેવામાં આવે છે.

કૂંચા કરવો-વાળવો, સંહાર કરવો.

કેટલી વીસે સોધાયછે, સંસારમાં કેમ અનુભવ થાય છે-કેમ વીતે છે.

"તમારા ભાઈએ દાવેલીમાં નચાવેલી તેથી સંસાર માથે પડ્યો અને આધડીમાં ખાવાં પડ્યાં; હું સારે નહોતી જાણતી ને આટલી વીસે સો થાયછે."

નવીપ્રગ.

"કેટલી વીસે સો થાયછે તે હું તને લખ્યાં બતાવી આપું છું"

કેડ આલવી, આશ્રય લેવો; આધાર ધરવો. (કોઈ કામ થવા અમર સંકટમાંથી છુટતરવા.)

કેડના કેડા થઈ જવા, કેડમાં દુઃખ થવું; કેડ થાવી.

કેડના મંદાગ મરડાઈ જવા, કેડા ખેવડ

વળી જવી. (કામ કરી ચાકી જવાથી.)

“નીચાં નમીને કામ કરતાં તો કેડના મંકોડા મરડાઈ જાયછે.”

ખાંચાલીપ્રસન્નાખ્યાન.

કેડનું ભાગલું, કમર લુધી યઈ યઈ હોય—
હાર ન હોય તેવું.

૨. સુસ્ત, આળસુ, નીચા વળી જનાથી સંતોષકારક કામ ન થાય તેવું; હરામ હાડકું.

કેડપાતીઈ કરવું, કેડ. સુધી નાહી લેવું. કેડીઈ કરવું પણ બોલાયછે.

કેડમાં લાકડું ધાલવું, લાકડું ધાલ્યું હોય તેમ નીચું ન વળી શકાવું.

‘મારી કેડમાં તો લાકડું ધાલ્યું છે’ એમ એકની એક સ્થિતિમાં લાંગા વખત સુધી રહેવાથી એકદમ કેડથી ઊંચું ન યઈ શકાય સારે બોલાય છે.

કેડે પડવું, આગ્રહ કરી માગવું; ખતે પડવું; કાયર કરવું; સંતાપવું; ખણખોજ કરવી; પછવાડે લાગવું; આનક રાખી મડયાં રહેવું.

“માડી નંદનો કુવર મારી કેડે પડ્યો—
રે-માડી૦ મિથેમિથે આવે મારે અંગે અ-
ડ્યોરે-માડી૦

કવિ દયારામ.

કેડો લેવો પણ વપરાય છે.

કેડારો કરવો, (કેડારો એક જાતનો રાગછે. તે તાણતાં બહુ મુશ્કેલી પડેછે; નરસિંહ મેહેતાએ કેડારો રાગ ધરાણે મૂક્યો હતો અને તે છોડવતાં તેને બહુ મુશ્કેલી પડી હતી એમ કહેવાય છે; તે ઉપરથી અથવા ભજનમંડળીમાં પણ છેલ્લો કેડારો ગાયછે અને પછી યાજ ધરાયછે તે ઉપરથી) મોટું જોર મારવું-પરાક્રમ કરી જતાવવું; નામ કરવું.

૨. કાંઈ સાઈ-મોટું કામ ન કર્યું હોય સારે વાંકામાં વપરાય છે.

કેરાં બોરાં, કેરાં બોરાંના જવું હલકું; માલ-વિસાત-શૌર્ય વિનાનું; લેખામાં નહિ એવું. કેરી હિંદોળે ચઢી છે, કેરી ઉનાળાની રતુમાં થાય છે અને ઉનાળામાં વસંત રતુમાં થએલી ઘેલાજ વધે છે અને તે ઉપરથી કેરી જેમ હિંદોળે ચઢે છે તેમ હિંદોળે ચઢેલા-મગજના ભમેલા-ધેલા-અમિત માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે. ઉનાળાની રતુમાં જ બોલાય છે એમ એથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

કેશ કાંપી લેવા, હેતરી જવું.

૩. તુકસાન કરવું; ઓધું કરવું.

“એ તે શા મારા કેશ કાંપી લેનારો હતો?”

કેશરીપાક જમાડવો, માર મારવો; કુંદીપાક આપવો (વાંક્રમાં.)

કેસરિયાં કરવાં, મરણિયાં યઈ યુદ્ધમાં જતી વેળા છેલ્લો કસુબો પી લેવો. (રમપુત લોકમાં)

કેલાસ પધારવું, યુગરી જવું; ગત થવું; કેલાસવાસી થવું પણ બોલાય છે.

કોકકું ગુચ્યાવું, કોકકું ગુચ્યાવું હોય ત્યારે તે ઉકેલવાની જેમ મુશ્કેલી પડે છે—ઉકેલવાની સૂઝ પડતી નથી તેવી જ રીતે કામ ગોટાળામાં પડવું; નિઃશ્રમ ન થાય ને ખોટી યઈ રહેવું પડે એવો ગુચ્છવેડો થવો; રસ્તો ન નીકળે—કામમાં સૂઝ ન પડે તેવી હાલતમાં કે સાંકડમાં આવી પડવું; ગોટાળો થવો.

“અરે ગુરજી ! અફસોસ, અફસોસ, સઘણ કોકકું ગુચ્યાવું છે, તે બદ્દભટાદિ સુબટો બ્હાણું વાયું એ નહોતું તેવામાં અધારામાં જ પડાયન કરી ગયા છે.”

મુદ્રારાસ.

કેડગો કરવો, કુકવો કરવો; કેડને નામે રડવા જવું.

(મરણ પ્રસંગે રડવા પછી પાણીના કેમળાથી દીકાસો આપવાનો સંપ્રદાય છે તે ઉપરથી.)

કાચરાંની સાલ, (કાચરાંનસાલ, કુચર= ધીમે ધીમે જતું) એકાદુ' એકસ નહિ પણ ગમે તે જુના કાળનું કાઈ વસ્તુ કાચરાંની સાલનું એટલે કણું જીવું—જીવું પુરાણું.

કોટ કરવી, જેરાંએ એક ખીલની કોટ વળગી રાહું. કોટે વળગણું પણ બોલાય છે.

કોટ કરવો, (પાનાંની રમતમાં.)

કોટનું મોઢળિયું, કોટનું માઢળિયું જેમ છતી પર ને છતી પરજ રહે છે તેવું છતીપર પ્રેમભર રહેનારું. ધણું જ વહાલું; ધણીજ અમલનું અને ખ્યારું.

કોટડીમાં પૂરતું, કોટ કરતું; બધીવાન કરતું; કોટમાં નાખવું.

હામ અને કાકુ બંનેને લઈ સિપાઈઓએ પોતાના નાયકને સ્વાધીન કર્યા, અને નાયકે કાકુને કોટડીમાં પૂર્યો. "

વનરાજ આવડો.

કોટે કોડીકું બાંધીને ફેર, (મતલબ કે) બીખ માગી ખા.

કોટે ઘાલવું, પોતાને માથે આવેલું તુકસાન કે આળ ખીલને માથે નાચ તેમ કરવું.

૨. પોતે કરવાનું કામ ખીલને સોંપવું (જવાનશરીમાં.) આ અર્થમાં ગળે ઘાલવું પણ બોલાય છે.

૩. કોટે પહેરવું. (ધરણું વગેરે.)

કોટે બાંધવું; વળગાડવું. (વસન, પાપ લાદ્ય વગેરે કાપડપ એવું ને કાંઈ તે.)

૨. પાલણુપોષણ કે દેખરેખ કરવાને અર્થે દાંધના હવાલો લેવો.

કોડું આપડું, મોડું જતાવડું—રેખાડું; દરકાર રાખવી; પરવા-ગરજ રાખવી. (કોડું= મોડું.)

૨. રળ. આપવી; કાઢી મૂકવું; વિલસ કરવું; ખરવરક કરવું; નાલાયક કરી

નોકરી-આકરીમાંથી દૂર કરવું. (પાંકમાં.)

૩. નકામું આપી દેવું. ' તને શું આપે કોડું. '

કોડો ખીકવો—લાગવો, કાળજી અતિશય બળવું; અંતરની ગુમ ચિંતાથી બળાવો થવો.

કોડાલાગી, એટલે કોડો જેનો લાગેલો છે એવી સ્ત્રી. (પુરુષમાં એ પ્રયોગ ભાષ્યે જ વપરાતો સાંભળણમાં આવે છે.)

કોડિયા જેવું કંપાળ, કુટલું નસીબ; કમ-નસીબ.

કોડી ખોદી કાઢવી, એક વખત સંપ કયાં પછી ફરીથી કલ્પો બોલો કરવો. (નીચ વર્ણમાં)

કોડી કાઢવી, (હિંદુની નીચ જાતમાં લોકો દટો થયા પછી જ્યારે સંપ કરી કલ્પો પતાવવો હોય છે ત્યારે ખંતે પક્ષના લોકો બેગા થઈને કુહાડીને લગાડવું લક્ષણસુચક હથિયાર મણી દાટે છે તે ઉપરથી) કલ્પો માંડી વાળવો—પતાવવો; એક થઈ જતું; સંપ કરવો. ધણું ખરું નીચ વર્ણમાંજ આ પ્રયોગ બોલાય છે.

કોણી વિઠવો, આગેવાની કરી—આગળ પડી બેસમેર કામ કરવું.

" જો આ પારકે ઘેર કોણીઓ વીરતા હોય તેઓ પોતાને ઘેર જ્યારે અવસર આવે ત્યારે ખસી જાય એ શરમ બરેલું કહેવાય. "

પુરતકમાળા.

કાચળો રૂપીઆ, હજાર રૂપિયાનો સંકેત. કાચળે ઘાલવું, બધે રાખવું; ગુમ રાખવું; કાચળે કરી દેવું.

દારે-આગળે મૂકવું.

" તે વાત કાચળે થાયો. "

કાચળો કરવો, કાચળામાં માસ નાખી

ગામના મહોદ્ધામાં કે આસપાસનાં ગામ-
ડાંમાં વેચી વેપાર કરવો (અણુક પ્રકારની
દુકાન સ્થાપીને નહિ.)

૨. કાચળામાં ધાલવું; કેદ કરવું.

“હાલેરમે અરકમદારકું અનેક ઝોટલા,
ગુનેગારકું કરે કાચળા” એ કહેવત છે.

કોપરાપાક આપવો, માર મારવો (વાં-
કામાં.)

કોઈ લીનું કરવું, ખાના બાળકને બીનામાંથી
દારામાં સુવાડી કોરામાંથી બીનામાં પોતે
સુધ રહેવું. (માએ.૨)

કોરે લૂગડે આવવું, કલંક રહિત કે હાની
ભોગવ્યા વિના આવવું.

‘કરસનદાસ પણ કોરે લૂગડે ઘેર આવી
શક્યા નહિ.’

સ્વદેશવત્સળ.

કોરો કોરો કંકડધજ, ધન-માલ વિનાનો;
દોડ; ભભકા ભારી ને ખીસા ખાલી-પાસે
કાંઈ હોય નહિ એવી સ્થિતિનો જે કાઈ તે.

૨. વેગળો; ભાગતું વળગતું ન હોય
એવો; સંબંધ વિનાનો; અલગ.

કોલા ધાન્ય જેવું, અળખામળું; અપ્રિ-

ય; કંટાળા ભરેલું; કંટાળા ઉત્પન્ન કરે તેવું;
અકાર્ણ; રદ કરવા જેવું; નમાલું.

“જીવાન જોઈ જોગી કહે મુખે,

તારે હમણું નહિ કામ,

કોલા ધાન્ય જેવો તું દિસે છે,

જા ભજ જઈ ખેડો રામ,

કાન નહિ આવેર-

અમે ન જાયે માલ્યો”

ધીરાભક્ત.

કોલી.ખાંદા કાપી નાખવી, જે મનથી
ઉત્તરી ગયું હોય તે દૂર કરવું-વિસારે મૂકવું.

કોળીઓ કરી જવો, (લાક્ષણિક) ઉચાપત
કરવું; પચાવી પડવું; વગર હકેલઈ લેવું;
ઝોઈઓ કરી જવું.

“ખીડું લઈ ભક જોમ ખોલીઓ, પાંડવ
પાંચનો કરે કોળીઓ.”

કવિભાઉ.

કૌવચની શય્યા, કૌવચની શય્યામાં સુવાધી
મનની નેવી અસ્વસ્થતા રહે તેવી અસ્વ-
સ્થતા ઉપભવનારે એવું ને કંઈ તે. શાંતિ
અને સુખ ટાળનારું એવું ને ભય ભરેલું
સ્થાન તેને વિશે ખોલતાં વપરાય છે.

ખ.

ખઈનો ખાટલો, (ખપ-ક્ષય. ક્ષય રોગ એવો
ભયંકર છે કે તે લાંબી મુદત સુધી મંદ-
વાડ ભોગવવા છતાં પણ ખાએજ મટે છે
તે ઉપરથી) પૂરું થતાં ધણો કાળ લાગે ને
ધણી માયાદુ કરવી પડે એવું કામ; મહે-
નત કરીએ ને કંટાળો ઉપજે એવું લાંબા
વખત સુધી પહોંચનારું જગડું કામ.

ખંખેરી નાંખવું, ઉધડું લેવું; ખુજ ધમકા-
વું; જખરા ઠોક દેવા.

૨. માર મારીને હજકું કરવું. (લાક્ષણિક)

ખંડુ થઈ જવું, (દિલ-મન-જીવ) ના ઉ-
મેદ થવું; દિલગીર થવું; મિરાસ થવું; આશા-
ભંગ થવું; ઉતરી જવું.

ખડખડજોગ, કંકાસ; કજીઓ; લગાઇ.

ખડખડીઉં આપવું, (ખડખડતું એવું જે
શ્રીફળ-નાજિએર તે આપવું તે ઉપરથી
લાક્ષણિક અર્થે) રમ્મ આપવી; ખરતરક
કરવું; શ્રીફળ આપવું; દૂર કરવું; નોકરી-
માંથી રદ કરવું; કાઢી મેલવું. (વાંકામાં
વિદાય કરતી વખતે નાજિએર આપવાનો
રીવાજ છે તે ઉપરથી)

“ એ ખાનેનાં કાર્ય હું એકલો કરીશ પણ
એમને તો અસારેજ ખડખડતું આપો. ”
તપસ્યાખ્યાન.

ખડખડતું નાળિયેર આપવું પણ
બોલાય છે.

ખડાખાસડું—ખાટું, અણખનાવ.

(પઢાપકે મરણ ધ્રુવં. જ્યોતિષમાં વર
અથવા કન્યા એમની પરસ્પરની રાશી યદ્રી
પરસ્પરની રાશી છટે અને આઠે હોય તો
તેને ખડાખાસડું કહે છે;—

પટ્ટે સ્ત્રી પુંસયોર્વેરં

મૃત્યુઃ સ્યાદપ્તમે ઘ્રુવં

દ્વિદ્વાદશે ચ દારિદ્ર્યં

નવમે પંચમે કલિઃ ॥

શીઘ્રબોધ.

ખડિયાખડખડ, (ખડિયા+ખડખડ) સ-
મૂળગો નાશ; તળિયા ઝાટક.

૨. ભાગી તૂટી ગયેલી હાલત. (પર,
કિલ્લા વગેરેની).

૩. મોટી આફત; તુકસાન.

આ પ્રયોગ વિશેષણ રૂપે વપરાય છે.

ખડીયા ભરવા, (ખડિયા ભરીને મામ જવા
ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) ઉપર ઉપરનો
લઈ જવાય એવો સમાન લેઈ
ઉપડી જવું; ઉડાતરી કરવી; જતા રહેવું;
ઉઝાળા ભરવા.

ખડીયા પોટલાં ખાંધવાં પણ બોલાય છે.

ખત ફાટવું, યુદ્ધરાત્રી લોકો દીકરીનો અવ-
તાર પથરા નેવો ગણે છે; કારણ કે તેઓ
તેને નકામી અને બેઅશ્વ ગણે છે. આવી
ખાસિયતથી બિનતમજીને ઉઝરેલી બિ-
ચારી છોકરીને ખાળપણમાં કલ્પ્ય પરપવા
પહેલાં યુદ્ધરી જાય તો તેનાં સર્ગાવદાકાંઠા
તેના માખાપનો ને કાંઈ નેવો તેવા ચોક્ક
જણાતો હોય તે શમાવવા “અરે! એ તો

ખાંચસે હનરનું ખૂન ફાટવું; છોકરીમાં
ઝાડું રાતું શું ?” એમ કહે છે. મતલબ કે
તેને પરણાવવામાં ને ખર્ચ હતો તે
ખચ્ચો. ! !

ખતરવટ થઈને લાગવું, પછવાડે લાગવું;
કોડો લેવો. (આશ્વકથા)

૨. ચાનક રાખવી; કાળજી રાખવી; આ-
શ્વકથા પાછળ મંડવું.

૩. બૂલ બોલ્યાં કરવી; ખણખોળ કરવી.

“ પેલી કુસુદ્ધી રાંઠ મારી પાછળ ખત-
રવટ થઈને લાગી છે. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ખતરો મઠાડવો, (રાંઠ મઠાડવી તે ઉપરથી)
ઝાડે ફરવા જવું.

ખતે પડવું, પછવાડે લાગવું; કાપર કરવું;
સંતાપવું; પાછળ પડી કનડવું.

૨. ચાનક રાખવી; આશ્વકથા મંડવું.
(કોઈ કામની પાછળ).

૩. બૂલ બોલ્યાં કરવી; ખણખોળ કરવી;
ખંતથી કોઈના હોય કાઠ્યાં કરવા;
નિંદા કરવી.

ખખરમાં લેવું, ખાઈ જવું; કરડી ખાવું;
ચૂસી લેવું.

૨. મારી નાખવા, તુકસાન કરવાના હે-
તુથી પોતાના કબજામાં લેવું; તુકસાન
કરવાની ખાતર પોતાની દોષમાં લેવું.

“ જે હવે લીધો છે એને ખખરમાં. ”

ખખી જવું, નાશ પામવું; મરી જવું; બોગ
યઈ પડવું. દેવીના ખખરમાં આપવું
એટલે દેવીના બોગ યઈ પડવું.

“ એક ફરશિએ ફરશુરામે,

“ શર કાનિ ચકચૂર ક્યાં;

રસો ન ચોદો એક છવનો,

ખખરમાં દેા ખખી ગયા. ”

પાણિપત.

ખખર લેવી, માર મારવા—તુકસાન કરવાની

તજવીજમાં રહેવું. આ અર્થમાં ખખર લઈ નાખવી પણ બોલાય છે. “ રે દુદા, છોડી દો મને, નહિ તો એક એકની ખખર લઈ નાખીશ. ”

અલ્પરાક્ષસ

“ તને લાડ લડાવ્યો, લાલ્યો પાલ્યો, તેનો ઉપકાર તેં આવીજ રીતે વાલ્યો ના! કશી ચિંતા નહિ. તારી તથા પેલા દુદા ડાકરા અખદુશ્તાની હું હવે સારી રીતે ખખર લઈ છું. ”

અંરેખિયનનાઈદસ.

૨. સંભાળ રાખવી; ચોકશી રાખવી.

૩. કોઇને વિશે પૂછવું; સમાચાર મળવા.

(ખખર આપવી-કાઢવી-રાખવી-કરવી વગેરે પ્રયોગ થાય છે.)

ખખાપર માથું હોયું, માથે જોખમ-માર ટકાવી રાખવાની શક્તિ હોવી.

“ આવા ભય અને ગભરાટના વખતમાં ધણું માણસોભોગ ધઈ પડ્યા હોત પણ આ ગેવાનના ખખાપર માથું હતું તેથી ધણે ખચાવ થયો. ”

“ ખખાપર માથું હોય તો આવી જ સામો. ”

ખખે હાથ મૂકવા, સોગમ ખાવા.

ખખો ચકાવવો, ના કહેવી. (સંકેતમાં) ખખોતી તાળાં દેવાનાં, નિર્વેશ જવો; વંશમાં કોઈ પાછળ ન રહેવું. (ખખોતી તાળાં ખહું મોટાં, મજબૂત અને ઝટ ઉઘડે નહિ એવાં હોય છે તે ઉપરથી.)

ખખતખામળું કરવું; ક્ષમા માગવી. (જો ન લોકમાં)

ખખતી આસામી, કોઈ જાતનો બોલો અથવા નુકસાન આવી પડે તો ખમી શકે એવો માણસ; સદર આસામી.

ખખાસણું કરવું, ત્રાવકોમાં વડુ, સામુને એસતા વરસને દહાડે ખખાવીને-ક્ષમા માગીને કટ-

લાક રૂપિયા આપે છે તેને ખખાસણું કર્યું કહે છે.

ખખરખરે જવું, રડવા જવું; શોક કરવા જવું. (મરી ગયેલાંતો) ખખરખરો કરવા જવું પણ બોલાય છે.

ખખરખાવાં, નાતવરા બહુ કરવા.

ખખરખાણી કરવાં, મરી ગયાંની પાછળ તેનો દહાડો કરવો; દહાડોપાણી કરવી.

“ છોકરા છે તે ડાસાને અંજવાળશે ને પાછળ સાંઝે ખખરખાણી કરશે. ”

શ્રી સંભાવણું.

ખખચી ખાવું, નાણું વાપરી ખાવું-દેવું.

૨. વટાવીને ખાવું.

ખખચીપાણી કરવાં, ઉડાવી દેવું; ધેણીને ન આપવું અથવા તેને ખખર ન પડે તેમ ખાઈ જવું; વાપરી નાખવું; ખખચીને પૈસા કે ધનમાલ્યનું પાણી કરવું.

ખખચીપાણી ખુટવાં, પૈસા ટકા ધરીજવાં; ઉડાવવાનું સાહિલ પાસે ન રહેવું; ખખચ કરવાની કાંઈ સવડ ન હોવી.

ખખચું જવું, ઝાડે ફરવા જવું; દિશાએ જવું; કળશીએ જવું; લોટે જવું.

ખખતા તારા દેખાડવા (ધોળે દહાડે), ખરતા તારાના જેવી દશા કરવી; મરણનો લ કરવું; કાર કરવું.

“ જો તે દુદા શ્રીએ તારો ધાટ ધડવાનું મનમાં આવ્યું તો તરત હું તેણીને ધોળે દહાડે ખખતા તારા દેખાડ્યા વિના રહીશ નહિ. ”

અંરેખિયનનાઈદસ.

ખખરા કરવા, મંદવાડમાંથી બેસા થવું, (માણસે;) સાગ ધઈ અસલની સારી રિયતિ એ આવવું;

“ ખિમાર ખમ કરવાનો નથી એવું મળ્યા પછી ધણુંફરીને તેને ઝોસડ મળતું નથી. ”

માસિક સારસંગ્રહ.

૨. સલામત રહેવું.

“સદો ક્યાં ક્યાં હડી મયા દૂર, ફડફડ
ચર્ધ ચીંધરાં; જૂથો. બારી બહો મટાળ,
ફરે જામ કચમ ખરા.”

નર્મકવિતા:

ખડું કરવું એટલે મોઢે-પાઠે-તેવાર ક-
રવું.

ખરા પરસેવાનું; ખરી મહેનતથી પેદા કરે-
લું; મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત કરેલું.

“ખરા પરસેવાનો પૈસો ખર્ચવા જીવ
આણતો નથી પણ નજીવી મહેનતી મેળ-
વેસો સામ વાપરતાં ફરજ માણસનું પણ
મોઢું મન ચાપ છે.”

કુંવારી કમ્યા.

ખરા બપોર, પૂર્ણ આખાદી; ચઢવીનો સમ-
ય. મધ્યાહ્નના સૂર્ય પણ બોલાય છે.

“બાઈ જિના તો હાલમાં ખરા બપોર
ચાલે છે.”

ખરાબ કરવું; ખરાબવું; અનીતિમાન કરવું;
નહાઈ કરવું; વહી જવા દેવું.

૨. તુક્તિાન કરવું; કુખ દેવું.

૩. પાપમાલ કરવું; નાસ કરવે; પહ-
તી હાલમાં આણી મૂકવું.

૪. (પેસા) જોડે રહે વાપરવા-ખ-
ર્ચ કરવે.

ખરાખીના ખારલો, બણીજ ખરાખી.

ખરાબે પડવું; (વહાણ ખરાબે અચાચ દ-
વું ન હતું યાવછ તે ઉપરથી હાલલુક
અર્થે) બિધા જવું; ખરાબ જવું; ખરા-
બે પાડું હોય જિમ ભાગી વડી હાલન પ-
ર આવી જવું.

“તે જ, પુંઆટી કાઢી પૂં તે ધૂળમાં
જાપ નહિ; આલસો પરિધન કરી વિધા આ-
પી છે તે નિરંજન યાપ નહિ, અને તારી
પવિત્ર સંસ્કૃત વિધા, ખરાબે પડી અજાપ
નહિ.”

સરસ્વતીચંદ.

ખડું લોહું; (ખડું લોહું-ગજવેલ ખપારે સ-
ચણે ચઢેલે દ્યારે તેમાંથી અગ્નિ ઝરે છે
પણ મેળું લોહું સરાણે ચઢતાં તેમાંથી જ્ય-
ક તણુજો પણ ઝરતો નથી, તેમ રણમાં
ગાંડું પરાક્રમ દર્શાવી શકે અને દુશ્મનનું
અપમાન સહન ન કરી શકે એવા વીર પુ-
રુષને વિશે બોલતાં એ વપરાય છે.

૨. ખરા લોહાના જેવું; ગરમ બિભલ-
નું; સસ નિશ વાણું; લીખા સ્વભા-
વનું; ચોલ્લદત્ત જેવું તીખું; જોનાથી

અપમાન નિંદા સહન ન થાય તે.

ખસતું કરવું, દૂર કરવું; કાઢી મેલવું; રખ
આપવી; જાપ એમ કરવું; જતું કરવું.

૨. કાણું કરવું; અજાખમલું કરવું.

ખાંજરે નાખી મૂકવું; એક ખુલે દરકાર
વિનાયું રાખી મૂકવું; જ્યાં હાથ વારેપ-
ડીએ ન જાય તેવે ઢાંચે બેદરકારીથી
મૂકવું. ‘તેણે તે કામ ખાંજરે નાખી
મૂક્યું છે.’

“સસમામા-સમજા નેત્ર) જાઓહો
ક્યાં આ જીવ લેઈ જવું હોય તો કરારે
જાઓ; જો આમ કરવું હતું તો મને શા
કાને ખાંજરે નાખી?”

સસમામાખ્યાન.

ખાંજરે પડવું; ખુલે પડી રહેવું; ચૂમ રહેવું;
દરકાર વિનાની સ્થિતિમાં રહેવું; કાંઈની
બેદરકારીને લીધે અજવાળામાં ન આવવું.

“હવે તો આ શેષ પડી ખાંજરે,”

રિસિપર દહો.

ખાંડ, ખા, ‘જા, જા ખાંડ ખા’ એટલે તું
કહે છે તેમ નથી અમર મને દરકાર નથી.
ખાંડ જરવી (ગોમાં), ખીડું ખીડું બેસવું;
એકે વીંછણને વાત કરવી.

ખાંડનું નાજીવેર, જમાંથી કાઢી પણ જાય
કાઢી નાખવા જેવો ન દોષ તેવો વસ્તુ-વાત;
ખાંધ આવવી, પામ, ખગર વગેરે માયાએ

જોડ્યાથી તેની ખાંધરની ચાખડી ધસાઈ
ધસાઈને પાકી જતી.

ખાંધ દેવી, મડદને લઈ જવાના સંજંધમાં
વપરાય છે.

ખા લાડવો, (લાડાણિક) લે કાપદો; કાઢ
કાઢી.

“અમે હયા આણી તેનું આ ફળ રાંડ
હયા ડાકણી છે. મેં રાંડને કહ્યું હતું કે જો-
વા તો હજારે આવશે; લે, ખા હવે લાડવો.”

મૂર્ધવસેત.

ખાઈ પીને મંડવું, ખનથી મંડ્યા રહેવું;
મન્યા રહેવું.

૨. ચાનક કે કાળજી રાખવી.

૩. બંસ ખોળમાં કરવી; ખંતથી કાઢના
દોષ કાઢવાં કરવા;

“શાહનશા પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સને છબી પા-
ડવાનો હુકમ શીખવાનો શોખ થયો છે. તે-
થી તે કામ પછવાડે ખાઈ પીને મંડ્યો છે.”

ગુજરાતી.

“એકવાર પુનર્વિવાહનો ચાલ ચલાવવાને
આતુર થઈ જઈ તે બધું ઉદ્યમ કરતા હતા
અને એક વાર આપણે વક્ત્રમતને તોડી
પાડવાને ખાઈ પીને મંડ્યા હતા.”

નર્મગદ્ય.

ખાઈ જવું; ન લેખવું; દરકાર ના રાખવી.

૨. દીઠું ન દીઠું કે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું
કરવું.

૩. સહન ન કરવું.

૪. હક વગર છુપી રીતે કાઢની પાસે-
થી લેવું; લાંચ લેવી.

સોપેશા માસ કે નાણાંની એરી કરવી;
ઉચાપત કરવું.

અધવચ કેટલુંક મૂકી દઈ, ક્રિયા શરૂ
કરવી (જોડવાની.) “એ બાંચવામાં
કેસાક મૂકી ખાઈ ગયો.”

૬. કમાઈ જવું.

ખાઈ પી લેવું-કંટારું, ભોગવવું; ઉપભોગ

કરવો; સંસારની ભોજ મઝા માણી લેવી.
સુખવિલાસ અનુભવી લેવાં; ધર્યા થવું.

“ગોવિંદરાજના મનમાં તર્ક હોતા નહોતા
પ્રધાનત્વ તેમ જ નહોતું નહિ! જરૂરે તોયે શું
હવે ખાઈ પી ઉતર્યા હિયે.”

૭. જીની પાતી.

ખાઈ ખમગડવું, ખાઈને ખોદવું; નિમકદરામ
થવું; જેનું ખાધું હોય તેનું વસ્તુસ્થાન કરવું.

૧. નં પચાચી ઝોડો થવો.

૨. ખાધાથી ને શક્તિ આવવી જોઈએ
તે ન આવવી.

ખાઈને ખોદું કરવું; લુણ્ણદરામ થવું.

“ખાઈને ખોદું કીધું એમ મનુષ્યે કહી ના
કહેવડાવવું.”

માસિક સારસંમહ.

ખાઈને ખોદવું, જેનું અન્ન ખાધું હોય તે-
નેજ અપકાર કરવો; લુણ્ણદરામ થવું; કૃતમ
થવું; નગર્ણ થવું; કપકારના બહાસામાં
અપકાર કરવો.

કુરુક્ષેત્ર થઈ કુરુસાધનો, બાણ કલાઓ
તેં હાથે, દોષ ધરે તું પર કા માણસ ખાઈ
ખોદિયું એ માટે.”

પાણિપત.

ખાઈને અખ મારવી, ખાધા પછી તરત
કૂંટાળાભરેલું ને કામ કરવું પડે તે. (વા-
સણ અનવાળવાં; એકવાર કાઢવો વગેરે.)

૨. ઉપભોગ કરી પરતાવું.

ખાખરની ખીસોડી, ખાખરના ઝાડમાં રહે-
નારી ખીસોડી માત્ર તેજ જાડને ઝાળખમાં
કરે છે તેમ ને માણસે જિજ્ઞા પ્રકાસું સુખ
જોયું કે અનુભવ્યું ન હોય અને એક જ
જાતનો અનુભવ સર્વ કરતું હોય તેને વિરે
ભેલતાં વપરાય છે; ખાખરની ખીસોડીની
પેટે એક જ જાતનો અનુભવ સર્વ કરનાર.
“ખાખરની ખીસોડી અંગદ, સ્વાદ શું
જાણે સાકરનો.”

અંગદવિદિ.

ખાખી બંગાળી, ખામે દુરી જલમ ન હોય
ને લાલાજી યર્ધ ફરે તે; ફાંકડા યર્ધ ફરનાર.
ફકડ; ધરમાં જોઈએ તો હાથાં કુસ્તી કરે
ને બહાર લાકજી મનિયાર યર્ધ ફરે તે;
દાંડ; પાસે કાંઈ હોય નહિ અને જાણી બ-
પકો મારે તે; માલમતા ઉડાવી દીધી હોયનેતું.
ખાખી ખાખો, પાસે કંઈજ ન હોય એવો
પુરુષ; માલમતા ઉડાવી દીધી હોય તેતું.

૩. ચીડાઈ જાય એવો તમેગુણી પુરુષ
(ખાખીની પેટે)

ખાટલી જળી, ખાટલી જળા જેવી દુધાચની;
મરીજતું. 'હુતતારીખાટલી જળય' એ-
ટસે હું મરી જાય એમ બદલવા દેવામાં બે-
લાય છે;

ખાટલે પડતું; ખાટલો ભોગવવો; મદવાડ
આવવાથી પધારીવશ થતું.

"ધા વાગે ને ખાટલે પડીએ સારે કાણુ
શીરે ખવડાવનાર છે?"

વનરાજ ચાવડો.

"તે ઘરડી અશક્ત યર્ધ ખાટલે પડે સારે
રાડેની છોકરી તેની ચાકરી કરવામાં લાખ
રૂપીઆની યાજ પડે છે"

કરજીયેનો

ખાટલો આવવો, (સુવાવડનો.)

ખાટલો ઉપરો થવો, (ધરમાં) . ધરમાથી
મદવાડ જવો-ખસવો. 'દૈવ જાણે બે મા-
સથી શુ થયું છે કે મારા પ્રમાથી ખાટ-
લો ઉપરો થતો જ નથી.'

ખાટલો ભોગવવો, મદવાડ સેવવો, આનર-
થી પધારી સેવવી; પધારીવગ થતું.

"કંદી અવસ્થાને લીધે ખાટલો મેવનાનો
વખત આવ્યો હોય ને સારું પડે બે આ-
ના નલાવનો દોલ તો હું મારી જી બર-
દાસ કરત ?"

કુવારી કન્યા.

ખાટલો હોવો, (મદવાડ કે સુવાવડનો)

'માટે લાં ખાટલો છે' એમ કહેવાય છે
ખાટું ખાટું ચાખતું; મુખ દુઃખનો અનુભવ
લેવો, સંસારમાં રહીને ચટતી પડતી અતુ
બવની; તડકાજંથો ભેવો.

ખાટું યર્ધ જતું, (દિલ) નિરાશ થતું; ના-
ઉમેદ થતું; કચવાતું; દિલગીર થતું; આશા
બંગ થતું.

ખાટું મોળું યર્ધ જતું, બગડી જતું; ખ-
રાબ થતું; નુકસાન થતું; ઉપયોગમાં ન
આવે એવું થતું. 'કંઈ વસ્તુ ઉતરી જાય છે
સારે આધાના કામમાંથી રદ પામ છે તે
ઉપરથી.)

"આવીએ છીએ! શું ખાટું મોળું યર્ધ
જાય છે તે; અમારું કહેવું તો કાનૈય કાણુ
ધરે છે?"

પાંચાગીપ્રસન્નાખ્યાન.

૨. તપી જડું; ચટી જડું; ઉતરી પડતું.

"આટલા બધા ખાટા મોળા કોના
ઉપર ચાઓ છે?"

સસમામાખ્યાન.

ખાટામાં ઉતારતું-નાખતું; ખાટામાં નાખતું
હોય એવો દુર્દશા કરવી-નુકસાન કરતું.

"ન્યાં લાં સમજતા છોકરા કહે છે કે
અમને નાનપણમાં પરજાવીને, માખાપે
ખાટામાં નાખ્યા છે."

"આવી રીતે પદાણને દશ પદર દમ-
રના ખાટામાં ઉતારી ભેળ, વાણિયાએ તે
સંબંધી વાતચીત બંધ કરી."

કેવડાંમાળો.

ખાટો પડવો, (ત્રિજોરીમાં) તળિયું દેખાતું.

૨. તટ-તળી પડતી.

"તેમની રૈયતની કંઠાલિયતને લીધે
તેમની આવકમાં ડિઝ ખાટા પડ્યાં છે."

દે. કા. ઉત્તેજન.

ખાણું ખરાબ થતું, ખાને પીવે દેરાન થતું;
પેટનું પુકું કરવાના સાંસા પડવા.

૨. રોજ વૂટવી; જ, ધમી-રોજમાર

કે કામ ઉપર મુજરાન ચાલતું હોય
તે અટકવું; આજીવિકા બંધ થયેલી.

આધેલું કુતરાને નાખ્યું, જુઓ. કુતરાને
નાખવું.

ખાપરો ફેડીઓ, ધડીમાં લહે બને ધડીમાં
એક થાય એવા ને બે તેમાંનો એક જાય.

૨. સરખે સરખા હરિકામાંનો એકેક.

૩. એક ખીમની સાંસણીથી નકાફ કામ
કરનારામાંનો ને એકેક તે.

ખાયણિયામાં ધાક્કીને ખાંડવું, બહાર ન
દેખાય-દોષ ન જાય એમ ખૂબ સંતાપવું;
કખમમાં લઇને અતિરાય દુઃખ દેવું; કનડું

ખાયણિયામાં આથું મૂકીને સુવું, સાવ-
ચેત ન રહીએ તો ખંડાઈ જવાય એવી
ભયંકર-જોખમ ભરેલી સ્થિતિમાં રહેવું.

“ખાયણિયામાં માથું મૂકી સુવાની ન-
જર પહોંચતી હોય તોજ આ દવ નેવા
રાજમાં રહેજો.”

પ્રતાપનાટક.

ખારિયાં થયાં, લૂખે મરવું; ભૂખમાં રહેવું.

‘આજ તો મારે ખારિયાં થયાં.’ આ પ્ર-

યોગ બહુ વચનમાંજ વપરાય છે.

ખાક્કી હાથે જવું, મરી જવું; પ્રવચનો

‘સંચય કીધા વિના નેવા જન્મ્યા દતા તેવા

મરી જવું.

સંચરતા હાથી પોડા,

હજારો જેની સાથે;

તે-હાથા ખાલી હાથે રે;

મળીને જોને.”

બોધચિંતામણિ.

૨. પૈસો લીધા વગર દે પાસે રાખ્યા
સિવાય જવું.

“આટલે વર્ષે આમ ખાલી હાથે મથા
કરતાં તો ન જવું એજ દીક છે; -વિધારામ
શું પોતાની પૂછનો અર્થો ભાગ મને આ-
પનાર છે !”

મહારાક્ષમ.

ખાવા ધાવું, અગિલામણું લાગવું; ભયંકર-
રામણું લાગવું; ભય ઉપખવવો.

૨. ઝીઠીઆં કરવાં; ખીવડાવવું; ધુરકવું;
ગુસ્સે થવું.

“એ કિશોરી શીખામણ આપનારને
ખાવા ધાતી. અને ભર ચઢાવી હોહ વડે
પોકાર કરી, મ્હોં મરડી કહેતી કે વાર, વાર,
જેવા એ લોક !”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“અરે આ ઉજડખંખ વાડી કેવી
ખાવા ધાય છે !”

મુદ્રારાક્ષમ.

“નહિ દરિયો મેદાનને,

છે મંભીર આકાશ;

દશ દિશ ખાવા ધાય છે,

ગોકખીકનો વાસ,

કવિ નરેંદ્ર.

“તે કલ્પ તેને રાત દહાડો ખાવા ધાવું
હશે અને તેથીજ તેણીનો અંત આવ્યો
તેમાં કરો સંશય નહિ.”

અરેગિયનનાઈટ્સ.

ખાવા ખીવાનો દહાડો, આનંદનો-સુખ
ભોગવવાનો દિવસ

૨. આખાદીનો દિવસ.

ખાવા લેવા (રૂપીઆ) શિરસ્ત્ર કરતા
વધારે લેવા (કન્યા પરણાવવા.)

ખાસડાંખાઉ, ખાસડાં ખાય એવો નીચ
માણસ.

ખાસડાં ખાવાં, ખતા ખાવા; પરતાવો પા-
મવો (તુકસાન થયેથી;) ઠાકરો ખાવી.

“આખાદીમાં જેણે સખતા રાખેલી
તેની અવદલામાં એ શોખા રહે છે, ને ને
મગરની કરે છે તે ખાસડાં ખાય છે.”

વનરાજ ચાવડો.

“ઈશ્વરની કમળ આગળથી,

જળથી કેમ છુટયો,

ધર ખુડવાનું સુધી ધર : પાઠે,
ખૂખ ખાસડાં ખાશેર ”

વેનચરિત્ર.

ખાસડાંખાછ ખેલવી, મસ્કરીમાં અથવા
શરસામાં એક બીજાપર ખાસડાં મારવાં.

૨. હોળીમાં એક બીજાપર ખાસડાં ફેં
કવાં.

ખાસડાં મારવાં, ઠોક દેવા; ઠપકો દઈ શરમી-
ક કરવું; ડામ દેવા; કઠણ વચન કહેવાં;
ધમકાવવું; ધમકાવવાવું.

ખાસડાંમાત્ર, કું કઈ જાણતો નથી તેમ
જાણવાની દરકાર નથી એ અર્થમાં ખેદ-
કારીનો જવાબ હેતાં વપરાય છે.

“ અહીં કમા ખાસડા રાતને દહી બતાવે-
છે. પડોને તુને તારો છોકરો બેથ ફૂવામાં ! ”

ખાસડાને તોલ, (ખાસડાના તોલનુ-બરો-
-બરીનું) હમકું, નિમાત વિનાનુ, ખાછ;
નીચ, દન કે માલ વિનાનું

“ નથી તમારા ખાખનું રાજરે,

મારી મામાને કઈ કાજરે,

તમે ઉપાનને સમાનરે,

ખોશ્યો કુચેધનુ રાજનરે. ”

લક્ષમણાદરણુ

ખાસડે દાળ વહેંચવી, ખાસડાં વડે લડવું.

ખાસડે મારી, દીરનું રહ્યું, ધરું રહ્યું, એ અ-
ર્થમાં ખેદકારીનો જવાબ. આપતાં ખોસ-
વામાં આવે છે.

‘ મરી ગઇ તો ખાસડે મારી, પણ ક-
ઠણ બે કોડને વળગાડતી ગઇ ”

મણિ અને મોહન.

‘ ખાસડાને તળીએ મારી ’ પણ વપ-
રાય છે.

ખાસાનું બીડું, મહારાજને માટે ખાસ બ-
નાવેલું ખોખું બીડું (મંદિરમાં.]

ખાસું દીવા જેવું, ચોખ્ખું ચટ; તરત સ-
મગમગ એવું; પરંતુ વાકામાં સાદ, કશું મજે
નહિ-સાય ન વાગે એવું.

ખાખે-જેવું, પિસાગ કરવા જેવું, સીએ
જા-મયોગ વાપરે છે.—(લાક્ષણિક)

ખીંખીં બેસવું, પિસાગ કરવા, — માટે કરવા
બેસવું. (માંદા માણસે)

ખીંટીએ પોતીઉં, કંઈ જોખમ, ઉચ્ચાટ વ-
ગરની ને સ્થિતિ તે; નિરાંત; મનની અ-
ણુખત-મબરાટ-અકળામણ કે ચિંતા વિ-
નાની ને હાલત તે.

ખીંટીએ મૂકવું, જાણું મેલવું; દૂર રાખવું;
વિસારે મૂકવું; ઠેકણું કરવું.

ખીચડો કરી નાખવો, બેજસેજ કરી ના-
ખવું (લાક્ષણિક.)

ખીસાને જોરે ફૂકવું, જેમ ટોરે-ખીસાને
જોરે ફૂકે છે તેમ કોઈ મોટા-સત્તાવાળા-
પક્ષવાળા માણસને આધાર બદલવું-દોષો
કરવી-મહાલવું.

ખીલી ખટકો, અડચણ; નડતર; આડ; વિમ્મ;
હરકત.

“ દીકરી, બાવરી તા માટે બને છે । હજી
સુંધી ખીલી ખટકા થયો નથી. મેં એવો
ધાટ ઉતાવો છે કે કોઇનો વાળ પણ વાંકો
થાય નહિ ”

શે કયાસમાજ.

૨. ફૂડકપટ

૩ વહેમ.

ખીલી ઠોકવી, વચમાં અડચણ નાખી આ-
લણ કામ અટકાવવું, વિમ્મ આણી મૂકવું;

૨. સુકામ નાખવો; પાયો નાખવો.

ખીલો મજબૂત છે, આધાર સખજ છે, વુઝ
મીટી છે, આશ્વસતા જાણે છે.

ખીમામાં ધાલવું, ન લેખવવું; ન ગણકારવું,
હિસાબમાં ન લેવું; ન ગણવું; ખીસામાં
ધાલવા જેવું વુઝ ગણવું.

“ આ સદાસિવ જાતે આવે કની તો જાને
તો ખીસામાં ધાઈ અને તેને મારા ઘરમાં
રાજ્યાની માથે રાખું. ”

મસ્તવીચંદ.

ખીસું ભરવું, પારકું નાણું વગર, હકે પોતાના ઉપયોગમાં લેવું; અપ્રમાણિકપણે કોઈની પાસેથી લાલચ ગતાવી નાણાં હાવવાં; લાંચ લેવી.

૨. સ્વાર્થની ખાતર કોઈને વગર હકનાં નાણાં આપવાં.

ખીસાં તર કરવાં એટલે પૈસે ટકે તાળ થવું.

ખુટો ધાલવો, પગ પેસાડવો; દાખલ થવું; જતું આવતું થવું.

૨. પાયો નાખવો.

ખુટો જખડો છે, આધાર સખગ છે.

ખુટો ઠોકવો, એક ને એક ઠોકણે લાંબા વખત સુધી ફરી રહેવું—થોભવું.

૨. નિશ્ચય કરવો; તોડઆપવો; નિકાલ પર આવવું.

૩ પાયો નાખવો; શરૂઆત કરવી

ખુટો ઢીલો થવો, મગફરી ઝાઢી થવી; અશક્ત થવું (આધાર નખગો થવાથી.)

ખુટલે ચોકે, ઉપાડે છોગે, જાહેર રીતે ખૂણામાં નાખવું, શુચ પ્રકાર ન થાય એવી જગાએ આણી મૂકવું.

ખૂણે પડી રહેવું, અધારમાં રહેવું, શુચપ્રકાર ન થાય એવી સ્થિતિમાં રહેવું.

ખૂણે હોવું, શોકમાં ધરમાં ધવાઈ રહેવું. (વિધવાએ)

ખૂણો પાળવો, રાંડેલી સ્ત્રીએ ધરમાં ધવાઈ રહેવાના રિવાજને અનુસરવું.

ખેનનો ખાટલો, મોટી અડચણ; મુશ્કેલી.

ખેરસદ્દા કરવા, હડાવી દેવું, ખોઈ નાખવું; વાપરી નાખવું. (ખેરસદ્દા એટલે સુખ)

ખેસ કાપી લેવા, ખુઝા કેશ કાપી લેવા.

ખેસ ખંખેરવા, કોઈ જોખમ કે જવાબદારીમાંથી છૂટા થવું.

ખેસે વળગવું, પાલવે પડવું; આશ્રયે રહેવું.

૨. ન છૂટે એવું કોઈ લક્ષ્યે વળગવું.

“એના નિશ્ચય થકી નર તરિયા કંઈ થઈ ગયા સંતમહંત,

એણે ન ઉરમાં નેહ આપ્યા તે,

ભૂમિમાં હજી ભમંતે, લક્ષ્ય ચોરાશીરે,

ખાતે વળગી ખેત્રે,”—કોઈનું.

ધીરાભક્ત.

૨. પાછળ લાગવું; કડો લેવો; આમ-હથી માગવું; કાયર કરવું.

ખેડ વાળવી, ખેતરમાં અનાજને પાણી પાવું.

ખેડીએ ગવાર એ જાતના ગવાર પાણીમાં ઝડ ઝોગળના નથી તે ઉપરથી સમજાવ્યો પશુ ન મનને એવા મૂર્ખ,—જડસાને વિશે જોલતાં વપરાય છે

ખોખઈ કરવું, માર મારી હલકું કરવું.

ખોખઈ નાળિયેર, ખોખરા નાળિયેરના જે-વું ફાયલ વિતાનું—ઉપયોગ વિતાનું ને કાંઈ તે. (કામ-વસ્તુ-વિચાર)

ખોટાં હોડકાંનું, આજસુ, મહેનત કરવે કંઈ-જો ખાય એવું, કામમાં મદદ ન કરે એવું આખાં હોડકાંનું પશુ ખોયાય છે

ખોટા થવા, (પેસા,) ડુગવા.

ખોટું કાટવું, ખરા ન કરે મંદવાડમાંથી ખેડો

“ન થાય એવા માણસને વિશે જોલતા” વપરાય છે ખોટો રૂપિયો પશુ જોલાયછે.

ખોટું નીકળવું, બેવશ થવું; બેવચની નીવડવું, બેઈમાન થવું; ફતમી—અપકારી થવું.

‘આખરે એ માથુક ખોટી નીકળી.’

ખોટો રૂપિયો, મંદવાડમાંથી બેઠું ન થાય-

ખરા ન કરે તેવું ગોણસ. ખરા રૂપિયો જેમ

જખરમાં ચાલતો—નખનો નથી તેમ સંસારમાં નકામો થઈ પડનાર—આખરસાવપર

આવી ગયેલા માણસની આશા મૂકતાં એ

જોવાવામાં આવેછે

ખોડા કાઢી નાખવો, જડખળથી ઉખેડી ના-
ખવું; નાશ કરવું; ખોડા રૂપ નડવું એવું જે
કહે તેનો નાશ કરવો.

“ખોડા જ્યમ ક્ષત્રિનો કાઢી, આઠ સાયુંતું
પણિપતે,
મારી કાઠવા તેમ સુસક્ષા, બહા લગામ્યા
એવિ લને.

પાણિપત.

“પાડે પાડા લટે ને ઝાડોનો ખોડા કાઢે
એ કહેવત છે.”

૨. ધમકાવવું; ધુમાડા કાઢી નાખવલ.

૩. સંહાર કરવો.

(માણસ કે દોરનો.)

મુખાઈની મરકીએ લગશે માણસોનો ખો-
ડા કાઢી નાખવો.

ખોડા નીકળી જવો, નાશ થવો; સંહાર થવો;

“ધાસ ચારાની તંબીથી દોરમાં ભૂખ-
મરે ને મરકી ચાલી તેથી તેમનો ખોડા
નીકળા ગયો.”

(જે બેહેનો)

ખોપરીમાં પચન ભરાવો, મિલમળ વધી-
જવો; શિરજોરી કરવી; તળિયન આકરી
ધવી; ગર્વિષ્ટ થવું; કાઠી જવું; ઊડી જવું.

ખોળિયામાં જીવ આવવો, એકા એક મ-
મરાઈ જવાથી અથવા કાળ પડવાથી જીવ
ઉડી ગયો હોય તે પાછા ફેરે બેસે અથવા
નિરુત્તિ ધાય ત્યારે ખોળિયામાં જીવ આવ્યો
એમ કહેવાય તે ઉપરથી નિરુત્તિ થવી;
જીવમાં જીવ આવવો; નિરાત વળવી; જીવ
ફેરે બેસવો; ચેન વળવું.

“જીવ વેણાં ખોળિયાં તે, ખીજ ખીજ
ધેર ગઈ; રાહી સધા ચંદ્રભાગા લા-
ની-લાં બેસી રહી

વણવીશા—વસિંદ મહેના.

“તેના મુખના એ શખેડા સાંભળતાં વાર
મારા ખોળિયામાં જીવ આવ્યો; મારી સખગા
ચિંતાનો વિનાશ થયો, એટલુંજ નહિ પણ

તેના પરના મારા ગ્રેમમાં વૃદ્ધિ થઈ.”

અરેમિયન નાઇટ્સ.

તેથી ઉલટું ખોળિયામાંથી જીવ ઉડી
જવો, એટલે ગમરામજી થવી; ગમરાટ ઉ-
પજનો; ઉચ્ચાટ થવો.

“વધામણિયો વધામણી કહેલે તેમ ખો-
લને દુકમની રીતે ખોલવાથી મારો તો ખો-
ળિયામાંથી જીવ પણ ઉડી ગયો.

કેશરીચરિત.

ખોજે ખેસાડવું, કન્વાને તેનાં સાસુસસરા-
ના ખોળામાં ખેસાડવી. (વિવાહ, આશો, ના-
ળિયેર આપતી વખતની એ એક રીત છે.)

ખોજે માથું મૂકવું, સંકટમાંથી બચાવવાને કા-
ઈ સમર્થની સહાય કે આશમાં જાઈ રહેવું;
તન સોંપી દેવું; આશ્રય ધરવો; શરણે જવું;
તાબે થવું.

“સેવક કચેરીએ કચેરીએ ધક્કા ખાઇને
ધાક્યો અને સરકારને ખોજે માથું મૂકવાની
થણીએ તળવીજ કરી પણ તે અર્થે ગઈ.”

(ગર્થવસેન.)

નને ખોજે માથું હોય,

તે તેને મટ કાપે,

નને વચને જાવી સોંપી,

તેનુંજ વચન ઉઘાપે,—

“હુનિયાં ભૂડાંની ભૂડાંની,

એ અનુભવ વાત પ્રમાણી”

નર્મકવિતા.

ખોજે લેવું, છત્ત કરી લેવું.

ખોજે સોંપવું, મરોંસાપર આપવું; આધાર-
આશ્રય સમજી દવાલે કરવું; કાઈની સંભા-
ળ નીચે આપવું; ભલામણ કરવી; બાગ-
વતા આપવું.

“મંદોરના મુરજીરે મંદોરના મુરજી,

મંદોરના મુરજી, મુરેવજી,

તમારે ખોજે સોંપું, બે તન.

મોમાજ પધારો”

નગાખ્યાન.

ખોળે હોયું એટલે આશ્રય કે આધાર તમે હોવું.
“ સુંદરી, એ દીક નહિ, આ બાળકે દહ
દુનિયા શ્રવણેય સાંભળી નથી. એ તમારે
ખોળે છે.”

મુદારસક્ષ.

ખોળો પાથરવો નમવું; આછછ કરવો; કા-
લાવાસા કરવો;

કરગરવું; કાઈ વાતને સાર છેક ગરી-
આછથી બોલવું; રડવા સરખું મોહું કરી
માગીલેવું; દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી.

“ મોટા મોટા શીખંતની સુંદરીઓ પણ
શુભર નરેન્દ્ર આગળ ખોળા પાથરે તો ઝો-
ડણી શી શુંનશ ?

યશોભાખેલન.

“ હું પ્રભુ પાસે ખોળા પાથરી માથું છું કે
અમે તો છાજમાં વસવાનો દી લાવને પેણું
રાજમાં જઈ લાજ ખોવાનો નહી ના લાવીશ.”
પ્રતાપનાટક.

ખોળો ભરવો, અર્થશૂંઘીરાતને દેવ આગળ
જેસાડી સાસુએ ચોખા, નાળિયેર, રૂપાનાથું,
એ સૌ પ્રથમ ચોતાના ખોળામાં લઈ પછી
તે વડુના ખોળામાં આપવું.

“ જ્ઞાજ મારા ભાઈની વહુને ખોળો ભરવા-
નો છે; અમારી ગરીબ સ્થિતિ હોવાથી આ-
જના શુભ દિવસે તે બાપડીને સારી સાડી
કે સારી ચોળી પણ પહેરવાની નથી.”

મણિ અને મોહન.

ગ.

ગંગાનાં પક્ષી ઝાલવાં, જીઓ આકાશનાં
પક્ષી ઝાલવાં.

ગંગાની ધાંચણ, એ નામની ધાંચણના જેવી
ધણીજ મેથી અને ધ્રુવઃ ઓતે વિશે બો-
લતાં વપરાય છે.

ગંગા ગોળી, (મસ્કરીમા) પાણી પીવાની
જે ગોળીમાંથી ધણા જળે તેની તે લોટી
જોડીને પાણી પીધું હોય તે; પવિત્ર ગોળી.

ગંગાજળ જેવું, પવિત્ર (સર્વ પાણીમાં ગં-
માજળ પવિત્ર ગણાય છે તે હપરથી)

“ એવાં વચન સંજીને રે,
યડાં વળતાં વડુછે;
ગંગાજળ સરખાં રે,
હો આંબળા સાસુછ.

કવિ દયારામ.

પ્રમાણમાં પાણી બડું હોય એવી
(તાળ)

ગંગા ન્હાયા, પાપ-પુરુષાન-દુઃખમાંથી ધ્રુ-
વવા એવા અર્થમાં વપરાય છે. (ગંગામાં

ન્હાયા નેહું પૂણ્ય થયું તે હપરથી.)

ગંગા ગંગેતિ યો યુગાત્

યોજનાનામ્ શૈતરપિ

મુચ્યતે સર્વ પાપેભ્યો

વિષ્ણુલોકં સમચ્છતિ ॥

નયોજલાવગાદેન પાવયન્તીતરાજનાન્

દર્શનાત્સ્પર્શનાત્સંગાત્તથા

ગંગેતિકૌર્તનાત્

પુનાસ પુણ્યાન્ પુરુષાન્ શતશોધસહમશઃ

ગંગાતસ્માત્ પિવેચસ્વા જલંસંસારતારકં ॥

“ દીકરો સારો થાય ને કંઈ રત્ને - ૫૩

અને આ જોડું સુખી થાય એટલે ગંગા
ન્હાયા.”

મરચતીચંદ્ર.

“ નાગરિકા, - (નિઃશૈસ નાખી) તાઈ આ-
નવાથી આ દશા યઈ અને માઈ માન-
વાથી એ બાપડીને કેદ પડ્યું પડ્યું, દવે

ગધેડાનું પૂછડું પકડી ગાખવું, ગધેડાનું પૂછડું પકડવું હોય તે લાતો મારે, લોહી નીકળે પણ હોડા નહિ તે ઉપરથી ગમે તેનું નુકસાન થાય પણ લીધેલી હક છોડવી નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે

ગધેડાનો પાછસો પગ, દોઢડાણું, મૂર્ખ, બે વકુર સમજ વિના ડહાપણ ડાળનારને વિશે બોલતાં વપરાય છે

ગધેડે ગવાવું, ગધેડું પણ લાભ લઈ શકે એટલી ઓછી કીમતે વેચાવું, છત્તું વણી હોવાથી મસ્તો ભાવ થવો

“ આ સાન ફરીઆ ગધેડે ગવાયું છે ”

૨ (લાક્ષણિક) ફળેત થવું, રેવડી ઉડવી, બેઆમર થવી

ગધેડે ચઢવું, બસના પખતમા કોઈ શુ નેમારની ફળેતી કરવી હોય તો તેને મોઢે કાયતાને દીવેલ ધોપડી ગધેડાપર બેસાડી ગામમા ફેરવવામા આવતો હતો, તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે ફળેત થવું, રેવડી ઉડવી, બેઆમર થવી, વગોવાવું

“ ભાઈસાહેબ, હવે અરોમર ગધેડે ચલા અભાર સુધી એમના માથામા ને જુમરૂરી ભરાઈ હતી તે મધી એક સામગી નીકળી ગઈ ”

ગુજરાતી

ગપાટક જોળો, (અટકોનો વિચાર પહેલાં, ઘણો હતો, જેમ નર્મદાટક-ગપાટક વગેરે તેવી રીતે આ વર્ગી ગપાટક-ગપાટક તે ઉપરથી) ગપનો જોળો, ગુરુ. તડકા જે એક કાનેથી બીજા કાને, વર્ગી-ગોળ એમ સપાળામધ ચાલ્યો આવો હોય તે, ગપાટકજોળો ને એ સને ડોળો એક કહેવત છે

ગધિગધ સુઆળસો, ખસ, જોડાનો ત્યામ થયા બિચાર ફેલાવથી-આલેલી ગપ, અરેવડાપુ કોડવું તે, રામઆશરે કહી રેડું તે

અપોલિયુ કરવું, અપસુપ-ધીમે ધીમે ઘાખત થઈ જવું

ગખડી મારવી, નાહી જવું, સદી જવું ફોટી જવું (કોઈ કામમાંથી-કેન્દ્રેખમ માંથી છૂટકો જવા સાર)

ગમ ખાવી, સાંખી રહેવું, ખામોશ ખાવી-રાખવી, ગળી જવું, વિચારશક્તિથી ખમવું, ધીરજ રાખવી, સચુરી રાખવી-ધરવી.

“ આ વખત ઘણાં ઘણા વિધેના આવે છે, પણ ગમ ખાઈ જવાની ફેવ રાખ્યાથી અમવા સપમા રહેવાનું પસંદ કીધાથી અને તેવીજ કોશીસ કીધાથી તે વિધેના પોતાની મેળે ગમે ત્યા સતાર્થ જાય છે ”

નર્મગદ

“ લખિતા ખાએ સમ, રાધા જુડી છે, આધી-રાધા રાણીએ ગમ, રાધા જુડી છે ”

કવિ હારકાંદાસ

ગમતુ ધડાવવું, કોઈ કહે કે મને ગમતું નથી તો તેના ઉત્તરમાં મરકરીમા એમ કહેવામાં આવે છે કે ‘ ગમતું ન હોય તો ગમતુ ધડાવો અથવા ગમતુ ધડાવવા મો નીનેઆ નાખ્યું છે ’ મતપત કે ગમે તે રીતે ગમતું જોઈએ (ચીડો ગમતું એ એક ધરણું છે)

ગર્જીયામંત્ર સુદતં, (સર્વોચ્ચ પહેનાંચોચ ધડીથી ત્રીજી ધડી સુધીનો વખત, આ વખત સુસારીમા નીકળવાને શુભ છે એમ ગમ્યાચ કહ્યું છે તે ઉપરથી) ફેર નીપ્રે એનું સુદતં, કોઈ ચોક્કસ સુદતં-વખત-સમય ગણાવાર, મિથિવાપુરીમા જન્મી હતા, ને ગાડી ઉપર વપથવી ફેરતા એ બાદવાની જોર દતા એમણે કહ્યું જગરામના મામ પાપાં હતા ને ઉપનિવસકાર પણ ફસબો હતો

ગરદન કાંઠાપર નથી; ધણુજ મગર અને
ધિકારને પાત્ર એવા માણુસને વિષે બોલતાં
વપરાય છે,
ગરદન નમવી, આખર જવી; મુડી નીચી
થઈ જવી.

૨. ખોટ આવવી; ભાગવું. તુકસાન
પહોંચવું.

૩. પંડતી દશા આવવી; નમણું થવું.

૪. દેવાણું કાઢવું.

૫. (મરી જતાં.)

ગરદન નાખી દેવી, (મરી જતાં) પાછી
ટહાર ન થાય તેમ ખભા ઉપર મૂકી દેવી.

ગરદન નાશવું, છવ લેવો; મારી નાખવું;
ઢોચકું ઉરાડી દેવું; ઊડું ઉરાડવું.

૨. ધણુજ તુકસાન કરવું; છવતું માર-
વું; પાયમાલ કરવું; ખરાબખરાબ કરવું.

‘તને ગરદન મારે’ એમ સોંપેયું કામ
કરવાની ના પાડનાર છાકરાને લાડમાં કહે-
વામાં આવે છે.

ગરબડગોટા ખાળવો, ગરબડ કરી ભેજ-
રોળ કરી નાખવું; જીધું ચણું કરી મેલવું;
બગાડી નાખવું; ધાકમેલ કરી કામતો ઉ-
કેલ ન થાય એવી ગુંથવણુ કરી મૂકવી.

૨. બોલવામાં આવકા ખાવા, સાંભળનાર
ન લક્ષ્યે તેવું બોલવું.

૩. ઉલટું ઉલટું કરવું; ખોટું કરી મેલ-
વું. હિસાબમાં લોચા વાળવા.

ગરાસ જવો, ગરાસ જ્યાં જેવું તુકસાન
થવું.

“આ રાંડના શીકારીઓ કાણ જાણે ક્યાં
થીએ આવી લાખ્યા; એમના આપનો માં-
ડેની શો ગરાસ જતો હતો કે તેઓ વગ-
ર લાંબા વચ્ચે પડ્યા ?”

ગર્ધવસેન.

ગલ આપવો, મનનો મર્મ-પાર આપવો;
મનનો સંકેત જણાવવો. (નિખાલસપણે)

૨. લાંચ આપવી; લાંચમાં કંઈ આપ-
વું કે બતાવવું; લાલચ દેખાડવી.

ગળતી ગોદડીએ, વીલે મોઢે; લીલે તોરણે;
કામ-અર્થની સિદ્ધિ થયા સિવાય; આત્મા
તેમના તેમ;

“માનસિંધને ગળતીગોદડી એ રાણાનો
પરાણુચાર પહોંચ્યો ગણી બૂખ્યાને તર-
સ્યા ભરે ભાણે ઉડી હાલ્યા આવવાનું થયું.”

પ્રતાપનાટક.

ગળાલગી, (ધરાધ જવાના તેનાં મૂળ અર્થ
ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) ઘણું; પુષ્કળ;
(કુખં વગેરે).

૨. પૂરેપૂરું; મનમાન્યું; સંપૂર્ણ.

“તારા કર્તુકની ખાત્રી મને ગળા મુધી
થઈ છે.”

“મને તારો ગળા લગી ભરોસો છે.”

ગળામાં છલ ધાલવી, બોલતાં બંધ રહે-
વું; બોલવું અટકવું; બહુ બોલ બોલ ક-
રી કંઠાજો આપતા હોય સારે તેને કહેશે કે
‘ગળામાં છલ ધાલ દવે.’

ગળામાં જોતરું ધાલવું, કોઈને કોઈ ન-
વા કામમાં કે જંગલમાં પહેલવહેલું ના-
ખવું; પીડા વળગાડવી; પોતાના કામમાં
નહે એવું ખીજું કોઈ કામ કરાવવું.

ગળામાં ટાંડીઆ, એક ટાંડીઆ બરાબા હો-
ય એવી સાંકડમાં આવી પડવું તે; ઘણી-
જ મુશીબત; છવ જોખમાય એવી રિય-
તિમાં આવી પડવું તે; માથે જોખમ.

“ગઢવી, તમે તો ઉલટા મારે ગળેજ
ટાંડીયા બરબા ને હું તમને કહું છું સારે
ઉલટા તમે મનેજ લઈ પડોછે.”

મુદ્રારાક્ષસ.

ગળીઓ બળદ, (માડીએ જોડી ચત્રાવતાં
મેશી જાય એવા હડીલાબળદને ગળીઓ બ-
ળદ કહેછે તે ઉપરથી.) બરાબર કામ ન કરી
શકે અથવા કરતાં કરતાં અટકી જાય એવા

તોં પરમ દહાડે એનો હાથેવાળો મળી
જાય. એટલે ગંગા નહાય."

સસામાખ્યાન.

"પ્રભુ પહેલને કૃપા કરે ને એનાં સૌ
દુઃખ આપણને આવે નો જાણે ગંગા
નહાય."

તપસાખ્યાન.

ગંગા ભાંગીરથી, વિધવાને એ રીતે પત્રમાં
લખવાનો રિવાજ છે.

ગંગા સ્વરૂપ, (ગંગાનાં નેર્વાં પવિત્ર) પો-
તાની વધુ સિવાયની વડીલ સ્ત્રીઓના પત્રમાં
એ પ્રમાણે લખવાની રીત છે.

ગંગાનો પ્રવાહ, ગંગાના પ્રવાહ નેવી એક
ધારા; અસ્ખલિત ને ખોલવાની છટા તે;
વાયુધારા; (મોંઠાદેવની જટા તે સુખ,
પવિત્ર ગંગાછ તે ઉત્તમ વિષય અને તેનો
પ્રવાહ તે અસ્ખલિત વાચા.)

૨. પવિત્ર, 'નાત તો ગંગાનો પ્રવાહ છે.
ગમ્મન્તિ કરી જવું, (સં. ગમ્ (ગમ્મ
ઉપરથી) નાથી જવું; છટકી જવું; અગી-
આરા ગણવા; છ પાંચ કરી જવું. ગમ્મછી
જવું' પણ ખોલવા છે.

"એક વર્ષ પૂર્વે યયું એટલામા તો ત્રિ-
જેરીનું-તળિયું દેખાયું અને મારા મેજપટ
મારી સાથે બેસી જમનારા મિત્રો પણ
ગમ્મન્તિ કરી ગયા." અરેમિયનનાંઈમ.

ગંગા-ગંગ કુદવું, (હર્ષમાં) મસ્તીમાં આવવું;
પતરાજખોર થવું; તોરમાં રહેવું.

"અલકંકિશોરીને આનંદ થાયો નહિ
અને તેનું ચાલત તો તે મજ મજ કુદત."

સરસ્વતીચંદ્ર.

ગંગા ગોષ્ઠિ, વાંતચિન; ગપ્પા; ટાલ પહે-
લેથી ગપાટા.

ગંગ વાગવા, અજમાવેલું જોર, હાથકારક
નીવડું; જોર હાવડું; ચોગ્ય ઠેકાણે ચોગ્ય
રીતે શક્તિ કામે લાગવી.

ગંગવાં ભરવાં, (પૈસાથી) લાંચ આપવો.

કૃપા આપવા; મોં પૂરવું.

"એવે વખતે તેનું ગજવું ભરવાને
ને આનાકાની કરે તેની ખરેખરી કમમખી
મળાવી."

કરજીધેસો.

૨. લાંચ લઈ મળવાં તર કરવા; બદ
દાનતથી પુષ્કળ પૈસા એકઠા કરવા;
ખીસાં ભરવાં.

"આલ્યો આલ્યો રે સુરતી લાલ,
સુબાઈ કમવતે;

લાલ્યો-લલ્યો રે સુરતી ચાલ,
ગજવું ભરવાને."

નર્મદવિતા.

ગજવાનો વર, પહેરામણીનો વર, ગજવું
ભરાય એટલી પહેરામણી મળે એવો ક-
સિન વર.

ગજવામાં ઘાલવું; ન મણવું; તુચ્છ મણી
દાઈવું; દંરકાર ન કરવી; માન ન આપવું;
ન માનવું; ન લેખવવું.

'ઉદ્યાતના વાસમાં ઉદ્યાતને ગજવામાં
ધાલીને ફેડે એના વિદાન નર ધણી હતો.'

ભાતમહેનત

ગંજીમાંનો સાંપ, ચુંસ શનુ; નેવામાં કે
જાણવામાં ન આવે એવો દુસ્મન; ઉપર
ઉપરથી મીઠુભોલનાર પણ અંદરપાનેથી
વેર રખનાર; મોટેથી મિત્ર પણ અંદરથી
દુસ્મન.

મટ કરી જવું, (લાસલિક) પૈસા-માર્ગ વગેરે
લઈ નાથી જવું; પૈસાથી પડવું; ઉચાપત
કરવું; હસમળ ખાઈ જવું; ઝાઝવાં કરી
જવું; કાઠનું કાંઈ ચમર દેડે પોતાના લપ-
ચોચમાં લેવું.

ગંગાડિયું આપવું, (ગંગાડિયું-ગમ્મન્તિ
એવું ને ચીપળ-નાજિયેર તે. એ ઉપરથી
લાસલિક અર્થે) રત્ન આપની; જરનર
કરવું; પાણીયું આપવું.

ગોવાનું ગડગડિયું આપવું પછું.
બોલાય છે.

મહાકવિ જનવું, ત-મય થઈ જવું; ગરક થઈ
જવું.

ગઠ ઉકેલવો-ઉથલાવવો, ગઠ ઉકેલવા જવું
કોઈ 'મહાભારત-મહાકુરી' ભરેલું કામ
કરવું; પરાક્રમકરવું; મોટા ફેરફાર કરી
નાખવો; ઉથલપાંચલ કરી નાખવી.

"એકલી બેડી ગઠ ઉકેલે એવી સુગણ-
સુંદરીને તમે અમળા ગણી કે કાંચુવગ-
રની સેખાને નિર્મળા માનતા હો તો તેમાં
તમારી ચક છે."

ગદ્યવસેન.

ગણપતિ પધારવા, (ગણપતિના જેવું મોઢું
પેટ થવું, તે ઉપરથી મળકમાં) ગર્ભ રહેવો;
ફાંટાણું પેટ થવું.

૨. શુભ કામનો આરંભ થવો.

"જમના મેયા કરસન રાધા,

અંબા મોટી રામચંદ્ર;

સેવે ન ગણપતિ પધારી,

પેટખળા આઠે જામ

સાચું કહુ છું છ.

નમંકવિત્તુ.

ગણેશ માંડવા, એક સમે વિપણ અને ગ-

ણપતિ લડતા હતા. એટલામાં શિવે વચ્ચમાં

પડી ગણપતિનું ડાકું કાપી નાખ્યું. એ વાત

પ્રાંતીએ જાણી એટલે શિવને સાપ દેવા

માંડ્યો. પછી શિવે એક ઘંતના હાથીનું

ડાકું કાપી છાવી ગણપતિના ધડને ચોંટાડી

છવતા કયા. અરુ પુત્રને વરવો કયો તેથી

હવે એને કોઈ બેઠાવરો નહિ. એમ કહી

પાંડવીએ રોક કયાં સારે શિવે. કહ્યું કે

સર્વ દેવતાં એ પહેલો પૂજ્યો એ સર્વ શુભ

કામમાં તેનું આરાધન થયે. એથી હરકોઈ

શુભ પ્રસંગે પ્રથમ એમની સ્થાપના કર-

વામાં આવે છે. તે ઉપરથી ગરઆત કરવી;

આરંભ કરવો; પહેલ કરવી; મૂળ રાખવું.
ગણેશ બેસવા એટલે સારા માઠા કોઈ કા-
મનો આરંભ થવો.

ગદ્યવિધ્યાં થવાં, પુષ્કળ નાણાંનું ઉછળવું;
ધણા-પૈસા એકેકું ત્યવો. 'તેની પાંચે તો
આજ કાલ ખૂબ ગદ્યવિધ્યાં થયાં છે.' (ખ-
લુવચનમાં જ. બોલાય છે.)

ગતે ધાલવું, શ્રાદ્ધ કરીને સદ્ગતિએ પહોં-
ચાડવું.

૨. કામે લગાડવું; ઠેકાણે પાડવું; ઉપ-
યોગમાં લેવું.

"આરે કુંવરની આંખ મોંચાય સારે
ખીમને ખડો કરી મરનારને એવી રીતે
ગતે ધાલવામાં આવે કે તેની કાંઈને સ-
મજ પડે નહિ."

ગદ્યવસેન.

ગતેગતું થવું, જટલું વાપર્યું-ગયું હોય તેટલું
પાછું આવવું; ખોટું પૂરી પડવી.

"આ વેપારમાં મારે માફ ગતેગતું યામ
એટલે ખસ.

મહાપરચીરી, સોળથી પચીસ વર્ષની ઉમર

સુધીના માણસનો વખત તોફાન અને ઉ-

દતાઈમાં નકામો જાય છે તે ઉપરથી જુ

જ્ઞાનીઆઓની મરતી કે તોફાનને વિષે ધિક્કા-

રમાં બોલતાં વપરાય છે.

મહામહેદેવ, ખરાબ રાગને વિષે તિરસ્કા-

રમાં બોલતાં વપરાય છે.

ગદ્યેશ જનવું, મર્ષમાં ખપવું; બેવકૂફ જનવું;

ગદ્યેશ વૈતક કરવું; ગદ્યેશની પેટે ભાર માખ

વંભાં કરવો; મહેનતનો પૂરતો ખદસો ન

મેળે એવી મહેનત કરી થાકી જવું.

"તેઓનાં મન રાજ રાખવાને તેઓ સ-

વારથી સાંજ સુધી મહાવૈતક કરે છે, તે

ઓની મરજી સંભાળે છે અને તેઓની સાથે

હેતથી રહે છે."

કરણ્યેશો.

ગદ્યેશનાં પૂછડાં આમજે એવું, બિન આ-

નડનવાળું, મૂર્ખ.

મંદ ગાણસને વિશે બોલનાં વપરાય છે.

“આણી પાંચ અમાનનો જીવોદી પ્રમ-
ના પાણીદાર પોતા પેટે વેગપર દોડતો
હતો સારે કારભારી ગળીયા વાળા જેવો
ધરને એક ખુરશી ઉપર બેઠો હતો.”

મરણતીચક્ર

ગળી ખાવી-નાખવી, અરોબ વૃદ્ધોના અ-
દારાં તેજ મદી ઉપર અમુક રકમ લેવા-
ની અમુક રીતની મરણ મારની, મદારાં તે-
જમદી ઉપર મરણ કરવી

ગળી જવું, આગેરા ખાવી, ગમ ખાવું જવી,
ગાળી રહેવું; મરણ કરવું.

ગળું કાપવું, (લાભજીક) વિશામપાત પ્ર-
વા, આગ-નદરપાર મમળવી કાપવું
કંઈ દરી લેવું. બરોમા ઉપર જે રતુ
દોષ તેને દોષ દેવો ગળું કરવું પણ
જોતાય છે

“નગીનનો ગળાં કરનાં મનજીને કાષ
પ્રાન્તે દસ નડોતી રાંડી મરણી માપજો
જોળનતાં પરમેશ્વરનો હરઆવનો ન દોરો.”
કુવારી કન્યા

“જેમા લાભ દોષ તેમા આજો નિમ
માળતો અને લોપના ગળા કાળિને પાપ
ના પોદલી આપનો.”

મા સારમમદ

ગળું રહે સતુ પણ જોઈ અર્થમા વપરાય છે.

“ગળાં રહે માંને ઘણું ફરે છે, જીવ અરથે
નેત્રાય, પાપનો લગને પોદલો, લોપે અતે
એકિલા નય

જોઈવિનામજી.

“જે પાતાની પ્રાણ રિય પની તેજ
તેનું ગળું રહેમસા જમી થાય સારે રી
મમળવું.” ઘિલ ! ઘિલ ! ઘિલ !

મરણમંત્ર

“દેવ અને નીતિની વાતો, વૈદિક આઈ ૦-
જે, શત્રુ મિત્ર છે સમાન મ્હોને, મરણ

કાપી નાંખે—જીવ ”

નમંકવિતા

ગળું પાડવું, ઘણું રકવાધી, જાણેથી પડવાથી
અર્થમા મરણીથી જાળકનાં જાળામાંનો કાક-
રો બુલો ઘણાં આરો બધી જવો, તેથી જા-
આથી રહાઈ નથી

“ગળું જોઈ જવું, જાક જોખાર અવાજ વા-
ળું થા

ગળે આવવું, ધમ-કમ-ચિન્તા-દુઃકન પો-
નાને જોમરૂની રહી

ગળે ઉતરવું, હાથ, મનમાં વાત કસવી,
સમજવું.

“મામજિયો શાંત પડ્યો. ગોડિદરાવેતે-
ને જે જે કમને તેને મરણનું અને જો-
લ્યો કે પ્રાણજી, જે ઘણું તે ખરી”

જી. જી. વાંતા.

ગળેનળું મળી જવું, ગળું લગાઈ જવું
(તરસાને લીરે)

“ટાકપર તાપ કકડીને આગ્યો, માથું તેમ
ફળે, પગ તેમ મુલાય, પાણીની તરંગ કહે
માઈ કામ, મરણનું મળી જવું, એક
કહેતી જવ, અને આંખમાંથી આંસુ પા-
ડતી જવ.”

માવવડુંની લાગ.

ગળે લાલવું, કાષ ખીલને મોંપડ, જાણ
કરી કાષ ખીલને માથે નાખવી.

૨. દાચે મ્હોને નાખાં ગમ માનું

૩. માથે વડોગી લેવું.

ગળે-ગળાપર છરી મૂકવી, (મારી નાખવું
અથવા પ્રાણનાંતની મમળી આપવી એને
ના મળ અર્થે ઉપગ્રી) ઘણું નુકમાન
કર્તું, પાપમાલ કરવું

૪. વિશામપ્રાણ ફરેલો, બરોમા તેડ્યો

૫. મમળી બનાવી

ગળે જોતકું વગાડવું, કોઈને કાઈ નવીન
અંતરમાં મોકલું, કોઈ નવાસલો કામમા
લગાઈ કરવું

ગમે ઝલાયું, ગમે ઝલાયા જેવી બારીકરિય-
તિમાં આવી પડયું; આદત કે સાંકડમાં
આવી પડયું.

“ તારા બાઈ ગમે ઝલાયા હશે તો પણ
તેમને તેં સવાદો ધીરો નથી અને તેથી
ને તારા પર હેત રાખતા નથી. ”

સ્વદેશવન્સલ.

ગમે દારી આવવી, પ્રાણ ફંધાય અને અ-
કળામણ યામ એવી સાંકડમાં આવી જયું;
કહે પ્રાણ આવવા; જીવ પર આ-
વયું. જીવ જોખમાય એવી સ્થિતિમાં આ-
વી પડયું એથી હસકું ગમેથી દારી
કાઢી નાખવી એટલે માથેથી જોખમ ઉત્તા-
રી નાખયું. ‘ગમે પવિત્રાં આવવાં’ પણ
બોધાય છે.)

૨. જુઓ ગમે આવયું.

૨. મુશીમન પડવી; ધણુંજ પ્હાવડ
ખતી જયું; ધણુંજ ગમરાઈ જયું.

ગમે નાખયું, માથે ઢોળા પાડયું; જવાબ-
દારી અથવા જોખમ ઢોળને શીર નાખયું.
ગમે પડયું, આળ ચઢાવયું; તહોમન મૂકયું;
દોષ દેવો; શુભમાં આણયું.

૧. કબૂલ કરવાની ફરજ પાડવી; કોઈ
કામ કરાવી લેવાને કાસાવાસાથી
ગળાત્કાર કરવો; સામા માણસને
કરવાની જરૂર પડે તેવા અતિશે કા-
લાવાસા કરવા.

૩. ખચાવી પડયું; વગર હકે જમર-
દસ્તીથી માગયું; પારકું તે પોતાનું
છે એમ કરી દાવો કરવો.

૪. (વ્યસન.) “અણેણુ ગમે પડયું છે.”

“ અશીણુને અગળા છે સરખી,

ગમે પક્ષાં નવ છૂટેરે. ”

કવિ દયારામ.

ગમે પાણી ન પડવા દેવું, અતિશય સં-
તાપયું, નિરાંતતાળી બેસવા ન દેવું; ઘણી
ઘણી રીતે દુઃખ દેવું.

ગમે ફાંસી આવવી, જીવના જોખમમાં
આવી પડયું; ફસાયું; સપડાયું.

ગમે બાંધયું, જોરજીલમ-ગળાત્કાર કરવો;
માથે નાખયું.

૨. પાઘણુપોપણુ કે દેખરેખ કરવા અ-
થે કોઈનો લવાલો લેવો.

૩. કબૂલત આવવી.

૪. આરોપ મૂકવો.

૫. વ્યસન રાખયું.

ગમે હાથ મૂકવો, મોગન ખાવા; સમ ખાવા;

“ તમે જૂઠા ગમે હાથ વાઓ;

તમે મુગને મારી ઘેર જાઓ. ”

પ્રાચીનકાવ્ય.

ગમે હાથ નાખવો એ પ્રેમના આવેશમાં.
ગાંઠ કરવી, પંખો એકઠો કરીને ગાંઠ બાં-
ધવો.

“ છે રાડ અપડાતી; ગાંઠ કરીને બેઠી છે
તે મને એર ખાવાનેય, કામમાં નથી લાગતી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ગાંઠ પડવી, વેર બંધાયું; અંટસ પડવો;
હૈયામાં આંટી રાખવી, અદાવત-કીનો-વેર
રાખયું.

૨. ‘મૈત્રી બંધાવી; અંકય થયું.

“ રાશિકરમાં લપટાઈ, આ શાંતિધરે પ્ર-
કાશ, જુઓ જુઓ પ્રિયગાંઠ, એ બેની કે
વી પડી આ, એવી ગાંઠ મુજ શુ રચોની? ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ગાંઠ બાંધવી-વાળવી, અમરણમાં રાખયું.
(ધણુ લોકો અમુક બાખત યાદ રહે એ-
ટલા માટે કરે ગાંઠ બાંધે છે તે ઉપરથી)

૨. અંટમ-કીનો રાખવો.

૩. નિશ્ચય કરવો; નક્કી કરવું; ખાતો
કરવો (મનસાથે.)

“ ધરમાંથી બેળા થઈને રૂંદા બોદયા એવું
માગી; યુષ્પ વત્ર દિગ્ગને નહિ દ્યએ અરે
ગાંઠ એ વાળારે. ” વસ્તી.

વેનચરિત્ર.

“ બાઈમાણસ સાથે ઐકાંતમાં હવે ન રહેવું એવી મનમાં ગાંઠ વાળી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ગાંઠ મારવી, ઉપર કે નીચેનાં કત્રા આગળ કનકનો વધારે લોટ અગર વધારે લોટનો હોય તો તે કત્રી લોટે ઓટલા માટે ગાંઠ આંધવી.

ગાંઠગડકા, કુડકપટ; વાધોવચકા; આધ; મંશય, વહેમ; અટકો.

ગાંઠનું ગોપીચંદન, ગાંઠનો-પોતાનો અર્થ; ગેરકાયદો; (-કરવું-જોવું-ધસવું) એમ કહેવાય છે.)

“ ને વિકાસને લખવાનો એક ગોખજ પડી ગયો છે-લખવાનું વ્યસનજ લાગ્યું છે તે ફક્ત ગાંઠનું ગોપીચંદન કરીને પણ એ કામ ખમવે છે ”

પ્રિયંવદા.

“કવિ યત્ર કો ન કરે મન તેનાં બે દારણ, ગાંઠનું ગોપીચંદન ધનવાનો એજ છે. ”

વિજયવાણી

ગાંઠે કરવું; સંગ્રહ કરવો (પૈમાનો)

‘ એણે કીક ધમે ગાંઠે ક્યો છે ! ’

ગાંઠે બાંધવું; પોતાનું કરી લઈ પામે સખ-વું-કામમાં ગમવું.

“ વડુને પિયર તરફથી ને મળે તે સા-સુને નહિ આપના પોતાની ગાંઠે બાંધે છે ”

ગાંઠું થેલું થવું, કુર્યાન થવું; થેલા થવું; ચક્રિન યર્જનવું; વિરમય પામવું. (હર્ષમાં અથવા પ્રેમના આવેશમાં.)

“ તે પુત્રીનાં આપા એને જોઈ ગાંઠ થેલાં બની ગયાં હતાં. ”

નવીપ્રભ.

ગાગર જેવડું પેટ, મોટું પેટ (કદમાં.)

સાગર જેવડું પેટ એ ઉચરતામાં.

ગાગર તાણવું; ગાગરના જેવા આગરનું કપાળે ઢોધ કરવું (મરકરીમાં.)

“ મને મોઢા રડાણના મજાકાની માથા પ-

હેરલી હતી ને કપાળે ગાગર તાણ્યું હતું, ” તારાશાઈ.

ગાડરિયો પ્રવાહ, ગાડરની પેઠે એક ક્યું તે-મ ખીમએ કરવું, એવી ને રીત ન્યાય તે; વિચાર ક્યો વિના એકની પાછળ ખી-નએ ધસાણું તે. ગાડરિયો સંધ પણ કહેવાય છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે,

ગતાનુગતિકો લોકો

ન લોકઃ પારમાર્થિકઃ

તાતસ્પ કૃપોઽમિતિ

હારા મૃદઃ પિવત્સપઃ ॥

ગાડાના પૈડાજેવો (રૂપિયો,) ગોળ મટા-ળ અને ધણોળ નરરનો; ધણી જગાએ કામ આવે તેવો.

ગાડાના હડા જેવડુંનાક, ધણજ મોટું નાક; પ્રમાણમાં નેવડુ જોઈએ તેથી વધારે મોટું.

ગાડું ગબડાવવું, કામ બંધ ન પડવા દેતાં આમળ ચલાવવું (ધીમેધીમે થતું હોય તે.)

ગાડું ચાલવા દે, કામ આમળ થવાદો; ધી-મેધીમે આમળ વધો; થોભો-અટકો નહિ.

ગાંઠે ગાડાં આમર, એઆમર (વાકામાં.) નામીયા પુચ્ચાને વિરે બોસતાં એ વપ-યછે.

“ આમર ઉલસાઈ જાયછે-વેરાઈ જા-યછે એમ પણ બોલાયછે.

ગાંઠે ચડીને મહબ્ જોવું; તારી માએ ગાંઠે ચડીને મદણ જોવું હતું કે શું? એમ મ-હબ્બેલા છોકરાને વિરે બોસતાં વપરાયછે.

ગાંઠે ચડીને મોત આવવું; ઓચિંતું આ-વી જનવું.

“ પછી પંડિતોએ વિચાર ક્યો કે હવે ગાંઠે ચડીને મોત આવ્યું. ”

જોખસુમેધરતમાજો.

ગાંઠે જોડાવું-જોતરાવું, જગત માટે જો-તરાવા હોય એવી સ્થિતિમાં આવડું; પીડા-માં પડવું; કમળે કાઈ નવા કામમાં કે ન-

ભાગમાં પહેરવડેનું નાખવું હોય એવી સ્થિતિમાં આવી પડવું; દુઃખ દેતું-કરકત કરવું-કંઠાળો આણવું જે કામ તેમાં નવું સવું થયાવું.

૨. 'સંગતિદોષ આવવા; કોઈનું ભેદ-ને તેના જીવું કરવું; દેખાદેખી કરવું (નકારી બાબતમાં.)

'તું એ તેની સાથે પાછો ગાડો જોડાયો?' ગાદીએ બેસવું, રાજની આણ કરવી; અ-મલ ચાલુ થવો.

ગામડી મારી જવું; એકએક ગેરવાજર યર્ષ રહેવું 'અથવા બહાનું કાઢી જવું રહે વું; મોટું દેખાડી જઈવું એમ કલા સિ-વાય પોખારા ગણવા (કોઈ કામભાષી કે જવાબદારીમાંથી છટકી જવા સાર)

ગામડું પૂરાવું; જોડ-તુકમાન-ખાડા પૂરાવા. (કરજ પગેરના)

'તેનું ગામડું પૂરાવું બહુ મુશ્કેલ છે.)

ગાલો કાઢી નાખવા, માર મારીને કે અ-તિશય કામ કરાવીને ઘાણ-ભેંચા કાઢી ના-ખવા; હાંકાં પાસમાં નરમ કરી નાખવાં; આટો કાઢી નાખવો

ગામ ગાંડું કરવું; ૧૫-૨૫-૩૫-૪૫થી વગ કરી નાખી મોઢ પગડવો-મોઢ પગાડી સમાજને ગાંડા જોવા કરી મૂકવો

" નંદ નંદન અવભેજડોરે, એના વહા-લાં લાગે છે વેણ, સાંભળ સહી મારી "

" ઘેનું કીધું ગામ ગોઠણીઠરે, એનાં કામણુ-ગારા નેણ; સાંભળ મહી મારી. "

કવિ દયારામ.

" ગામ સર્વને રે તે ઘેલું કવું, અવ્યોઆ-અમારે હાય. "

હારમાળા.

ગામ માથે કરવું, કંઈ બોવાયું હોય તેને માટે આખા ગામમાં શોધી વળવું.

ગામ હાલાવીનાખવું, જાગૃત કરવું, ૩૧-

લાવવું; ઉરકેવું; જગાડવું; હોમરા પાડી ચંચળ-જગૃત-ધામડુમવાળું-ગામતું કરવું. ગામતું પાળ, ગામના લોકને દુઃખ દેતું મા-ણસ; આમકંટક.

ગામનો ઉતાર, ગામનો ખરાબમાં ખરાબ આણસ, આમકંટક; ગામના સધળા લોક પૈકી દુઃખ દેતો-જુલમગાર માણસ; ગામને કનડનારો.

ગામેગામનાં પાણી પીવાં, ઘણી મુસાફરી કરી હોંશિયાર બનવું; બહુ મહુ જાતનો-ઢેર ઢેરનો અનુભવ મેળવી પાકા થવું.

ગાયક સાડી ચાસવી, અઅવસ્થા-અધેર ચા-લડું. (૧૪મ ગાયકસાડી રાજ્યમાં બહુ અધેર ચાસવું હતું તે ઉપરથી)

ગાય વીઆરી, બે કે તે કરતાં વધારે છો-કરાં (નાનાં) સાથે જમવા બેઠાં હોય તો 'કોની ગાય વહુલી વીઆય છે' એમ વડિલ તરફથી તેઓ ઝટ ખાઈ લે અથવા કાંઈક વધારે ખાવાની લહેજતમાં પડે એ-ટલા માટે ગોતાની તરફ ધ્યાન બેંચતાં કહેવામાં આવે છે.

ગાયના લાલ જીવું, મૂર્ખ, બુઝવણ; સમજા-વ્યું કંઈ ન સમજે એવું

ગાયનું લેંસ તળે અને લેંસનું ગાય તળે, અસ્થા પિનાતું, અગડં બગડં; જ્યાં જોઈએ ત્યાં નહિ અને ન જોઈએ ત્યાં ખરું; અઅવસ્થિત; ગરબડ સરખડ; જીંધું છનું-મથરપથર કરી મૂકેલું એવું ને કંઈ તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ગાલપર ગાલ ચઢવા, ગાલ પુષ્ટ થવા; બે-વડા થવા હોય એમ જણાવું.

ગાલમાં હસવું, મંદ મંદ હસવું, મોટું મ-લકાવવું; બહારથી મંબીર ચહેરા રાખી મનમાં હમવું; દાંત ન જણાઈ આવે એવી રીતે હસવું.

ગાલવું કાઢવું, ને કરવું નેઈએ તે બહાનું કાઢી ન કરવું.

ગાળિયું કાઢી નાખવું, કામ કરતા વચ-
માથી જતા રહેતું, યુદ્ધ કરી બંધનમાંથી
છટકી જવું-મુગ્ધ થઈ જવું, માથે નાખેલા
કામમાંથી ખસી જવું, ને કરતું જોધું તે
બદાતું કાઢી ન કરવું.

" ખાવાપીવામાં તેને કાઈ તગેહની
હરકત પડવા દેવી નહિ, કાઈ વાર અળ-
સારને ગાળિયું કાઢી નાખવા ધારતી હોય
તો મેઝે ચડાવેલી કનકશી તેનું દંડ
આપવા પેશુ ન દે "

એ બેઠેનો.

ગાળી ગાળીને, (કામ કરવું), વિચારીને
વિચારીને, ગમજી સમજીને માત્ર ગૂળજી
ગાળીને પશુ બોનાય છે

ગાળે ગાળે ધોણું, ઉપરા ઉપરી ગાળા બાંડી
હલકું પાડવું

ગિફ્ટ ગણાવા, નિંદા થવી ગિફ્ટા ઉડા
વધા-કરવા-ગણવા એમ પ્રયોગ થાય છે
'તેના બહુ ગિફ્ટા ગણાય છે'

ગીત ગા ગા કરવું, ઉપકાર વગેરે કર્યું હોય
તે વારવાર કહી બનાવવું, વખાણ કર્યા કરના
ગાયુ ગાયુ પશુ બોલાય છે

" તારે ગાયુ માય કે માર્ડ ગોમરે "

દેશી ગીત

ગુણા ભરી જવા, (શુભ-લાણા ભરી મધેડા
ઉપર બાદવાની કાથળી, તે ઉપરથી) સર-
સામાન લઈ જવું રહેવું, નાશી જવું, પો
આરા ગણવા, ધર વાખરા ઉપાડી જવો
ખડીયા ભરવા પશુ બોલાય છે

' અધિકારીની બટ્ટીની સાથેજ જડભ-
રત આશ્રિતોને ગુણા ભરવા પડે છે '

અર્ધવસેન

૧. ગુંદરીજી ચોટવું, લઈ વળગવું, છુટા ન
થાય એવી ધીડા વળગવી.

" નથી માતાપિતા સહુ ખોટું "

એ તો તને માયાનુ ગુંદરીડ ચોટવું છે "

કવિ બાપુ

ગુંદીપાક આપેલો, (વાઝામાં) મુઝીએ મુઝીએ
મારી નરમ કરવું, નરમ થેસ કરવું

" માગમાં ને માણમ મળવું ગયું તેને
ગુંદીપાક ખવગલીને સંતારીએ ખળતો
બોળો આપવાની ફરજ પાડવા માડી "

કુંવારી કન્યા

ગુમે ગગા, જેના મનનો ભર્મ ન જણાય
એની સ્ત્રી (જિવની જઘામા મતારી રહેલી
તે ઉપરથી)

ગુમડે ધમી ચોપડવાનો? મતનજ કે સા
અર્થનો? ને માણુંન ગઈ જરૂરને પ્રમગે
કામમા ન આવવું હોય તેને વિરે બોલતાં
વખતાય છે

" ગુણસુદરી બૂજે મરે તો માહમરાય
એને ઝેર ખાવા કોડી સરખી આપવાનો
હોતો? અને દુખવાનું પડતું આત્મારે
ગુમડે ધમી ચોપડવાના મનનું નહિ, એમ
દુ નહિ થવા દઉં "

મરસ્તીચંદ્ર.

ગુરુ આદેશ, કાનકલા વગેરે નાથ મોમે એક
ખીખતે મળતા એમ બોલે છે

ગુરુ મત્ર મકેવો, ચેતરડું, બજાવડું, ઈસારો
કરવો, ઉરકેરવું

ગુરુ મળવા, પોતાનથી ચડિયાતા શુભવાળો
અથવા પોતાનેજ મોખ આપનારો ખીન્ને
કોઈ અધિક શક્તિવાળો મળવો

" તું પશુ મારો ગુરુ મળ્યો, અલ્યા
માઈજ ખુન ? "

મરસ્તીચંદ્ર

ગુલાબી ગંધ, (ગુલાબના ફુલમાં માર્દવત્વ
અને આહવાદત્વના શુભ છે તે ઉપરથી)
મુલ્લી મીઠી ગંધ

" સંવારના પહોરની ગુલાબી ગંધ ખો
વરાવી અર્થ વગરનું રોજ દડેસહોમ કચાવે
હો એમા ગો માય છે ? "

અર્ધવસેન

ગોઢુળપુરી, ઠેચાઠાકરાં, ચાકર નરર, રો

રતાંખર જ્યાં પુષ્કળ હોય એવું ઘર કે ગામ.

‘ ઘરમાં ગોકુળપુરી જેવું લાગે છે. ’

ગોકુળિયો રોગ, કામથી-વિશ્લેષી થતો રોગ-પીડા.

“ જાા બેરી, અરે, નાની છોકરીના મોં ઉપર કાંઈ રોગ તો જણાતો નથી; એને તો ગોકુળિયો રોગ થયો છે. ”

જાનું ભોખાણું.

ગાંખી નાખવું; (છુટ્તુ-ખૂમ પાડવી તે ઉ-રથી) અધમૂડે કરી નાખવું. ધમકી આપતાં પણ વપરાય છે. ‘ખટુ બોલ્યો તો ગાંખી નાખીશ ’

ગાયલાં ગણવાં, મનમાંને મનમાં કાંઈ અ-મુક બામનને માટે તર્ક વિતર્ક કે શંકા ઉ-ઠાવ્યાં કરવી; દૃઢ નિશ્ચય પર આવી વા-તનો ખુલાસો ન કરવો.

“ એ દેન્ટોનિયો પૈમા વાસ્તે ધણો આ-તુર હતો તેથી શાર્પ લોક મનમાં ગોચલા ગણે છે ‘ને કંઈ ઉત્તર આપતો નથી ’

રો. કથાસમાજ.

ગોટપીટ કરવું; અગ્નિજી ભાંયું તૂટું બોલવું. ગોટીધાલ્યો, (ગમે ગોટી-નાની સરખી ગાંઠ નીકળે છે ત્યારે ખરાખર ખવાતુ નથી તે ઉપરથી) એ પ્રયોગ બાળકોને લાડમાં ધંમકાવતા વપરાય છે.

ગોટો ધાલવો, ઉકેલ-ખુલાસો ન માલમ પડે તેમ અસ્તોત્વસ્ત કરી નાખવું; ચુચવણ-બૂલ કરવી;

૨. રૂપિયા વગેરે લઈ છાનુંમાનું નાશી જવું.

૩. દેવતા મૂકવો.

૪. વચ્ચે કાસ મારવી; અડચણ આ-ણી મૂકવી; સલાહસંપ આલતો હોય ત્યાં પુસંપ કરાવવો.

ગોટો વાળવો, ઊંધું ચણું કરી નાખવું; ઉ-

ચલપાલપ કરી ગોટાજો-મરખડ કરી મૂ-કવી. (કામમાં)

“ ઉપરીઓ ફરીવાદ કરનારને મને તેમ સમજાવી કાઢી મૂકે અથવા કામ ચલાવ-વાની જરૂર પડે તો તેમના કામનો ગોટો વાળા ઉડાવી દે. ”

મર્ધવસેન.

૨. બોલવામાં લયડું; અટકી પડવું;

અચકવું. ‘ તેણે હવે ગોટા વાળવા

• માંડ્યા.

૩. રૂપિયા વગેરે લઈ છાનુંમાનું નાશી જવું.

૪. ચુચવણ-બૂલ કરવી.

ગોણણી વાળવી, સુવાસણને જમાડવી.

ગોથ ખાવી-મારવી, કનકવાનું ઊંધે માથે નીચું વળી જવું-સુઈ જવું.

ગોથું ખાવું; છેતરાવું; બૂલ કરવી; બૂલાવા-માં પડવું; મશ્વલત કરવી.

“ કનકમાલિકાને સુવર્ણસરોજિકામાં શોધે કરવા મોકલી તે ત્યાંની ત્યાંજ રહી, ગોપબંધુએ એને પણ ગોથું ખવરાવ્યું છે કે શું ? જો એમ ન હોય તો આટલી બધી વાગ કેમ લાગે ? ”

સત્યભામાખ્યાન.

‘ તેણે તે કામમાં જખડે ગોથું ખાધું ’

“ જેનું કામ તે તેણે થાય,

ખીજ કરે તે ગોથું ખાય. ”

પ્રાચીન કાંથ.

ગોથું મારીને સુઈ જા એટલે ઊંધે માથે પડી રહે.

ગોધરામી ડાકણ, (ગોધરા તરફ ડાકણો ખટુ હોય છે તે ઉપરથી) ગોધરાની ડા-કણ જેવી દેખાતી હરકોઈઓને વિષે બો-લતાં વપરાય છે (ખેડા કે મંચમહાલ જિલ્લા તરફ)

ગોંધે આવવું, માથે મવાણે આવવું.

ગોપીચંદન કરતુ, વગુને ભાગી તોડી તેનું
નામ ન રહે તેમ કરતુ, સ હાર મરવો

૨. ગુમ્સાન કરતુ, ગિમાડ કરવો

ગોફણિયા લાકુ, ગોફપુમાના ગોળા નેવા
નાના ચોડા ધીના ગમડતા લાકુ

ગોરંબન પર્વત, અતનો મોટો જયો

કાર્તિક શુક્ર ૧ ને દિવસે ગોરંબન પર્વતને
નિમિત્તે અલના સમુદાયનો ગોવર્ધન કરી તે
ગોવર્ધન સહિત શ્રી કૃષ્ણ પ્રીત્યર્થે ગો
વર્ધન પૂજન ગોપાલપૂજનાત્મક મંહો
ત્સવ કરિયે । એવો મકાપ કરી ગો
વાગોની પૂજા કરવાની રૂઢિ છે, એ રૂઢિમાં
પોતાની સપત્તિ પ્રમાણે મહા નૈરેવ અ
તનો પર્વત કરી) દેવામાં આવે છે તે ઉ
પરથી ભાણમાં બહુ પૌરસાણ હોય ત્યારે
કહેશે કે આ શો ગોવર્ધન પર્વત પૂર્યો છે ?

ગોરભો વાંકવો, રસો ન નીકરો, કામમાં
સુઝ ન પડે એવી માંડમાં આણી મૂકતુ,
સુધારો રી મેવવો, નીકાલ ન થાય ને
ખોટી થઈ રહેતુ પડે એવી અડચણ લાગી
મૂકવી

૨ કુમારુ કુધરાતુ મોઢું સંખતુ

૩ વગમાદ ચગી આવવો

ગોવંદમાં નાખતુ-મૂકન, ઠેકાણે કરી દેતુ,
ગક્ષામાં મેવતુ, પોતાનું મરીને પોતાના કે
બીજામાં સંખતુ

ગોવાતુ ગડગડિયુ, (ગડગડિયુ-ગડગડ થના
અવાજવાળુ કાંકરુ માખને વિતણ મરતી
વખને આપવાની રૂઢિ છે ગોવામાં શીફ
ળની છત વિરા છે તે ઉપરથી ગોવાતુ
ગડગડિયુ અને તેના લક્ષણિક અર્થે) રમ
ખરતરફી, ધીરુગ વિભગિરી

૪ દાવાનગ વખને જેમ લીડ સુકે સવં
મીને ખાખ ચઈ જાય છે તેમ અધિકા-
ની ખની થના નામાયક આગિતોની

સાથે ભોગભોગે સારો નોક
હોય તેને પણ ગોવાનું ગડગડ

ગોળ ખાધા સાથે કામ, ખ
છપનમાં ન પડતાં કાયદો
૩ અર્થની સિદ્ધિ સાથે કામ
“ આપણે ગોળ ખાધા સાથે
તેનો હાથે હા બણીને હળવે
કામ કાઢી લેતુ ” .

“ વયસ્સ, આ અવમર ગો
ગોળ ખાઈ લીધા નેવો છે ”

ગોળગોળ, મતનમ ન સમગમ
ડિયુ, અડધુંપડધું, અહિતું તહિ
ગોળ કરી નાખતુ એટલે
સામાનું મન પીગાળી દેતુ,
નરમ કરી દેતુ મન પનાગતુ
મતમાં લાવતુ

“ વાફ્યાતુયથી સરદારમાંએ સુ
ગોળ મરી નાખ્યો, અને વાતમ
તમાં કત્યું કે સુમાસાહેમ શોખ
કરુ ભૂતો છો ! ”

થુ જુ

ગોળધાણા વહેચના વધામણીમાં
સારા કામના આરભમાં ખુશખબ
ગોળધાણા વહેચવાની રીત છે તે
ખુશખબતી થવી, મળ્યા મોઢાં
જય-ફતેદ થવી, આનંદ દોવવો
ગોળ લમરડા નેતુ, ન સમગમ
૨ ભમરડાના આકારનું, મોઢું
ખાતન

ગોળવાળી જીલ, મીઠી-મધુર રા
લનારી જીમ ‘એની જીમમાં ગો
એજ પણ નોસાવડે

ગોળના પાણીએ ન્હાયા, હેતરાર્થ ગયા;
બૂલ યાપ ખાધી; બૂલાવામાં પડ્યા.

‘આત્મા એવા જ્ઞાને ને ગોળના પાણી
એ ન્હાએ’ એ કહેવત છે.

ગોળનું ગાઠું, ખુશાલી ઉપજે ને મોઢાં ગ-
ભ્યાં યાપ એવો કોઈ મોટો લાભ.

“રામ નામની ધુન લગાવે, અલમસ્ત
જોગી અનેક, ત્યારે યાદ પરશુરામ કરાવે
વિસરાવી વાણીને વિવેક, ગોળનું ગાઠું ઘ-
ખેરે, કર્મકુટ કેતી કર્ડું.”

ધીરો ભક્ત.

“એ ન્યાયાધીશની પામે એકાદ મુકદ્દમો,
ટોટો કે ફરિયાદ આવી કે જાણે ગોળનું ગા-
ઠું મળ્યું.”

કૌતુકમાળા.

ગોળમટોળ, મીઠું; અને તે પરથી લાક્ષ-
ણિક અર્થે શન્ય; રદ; ખાતલ.

ગોળાને તળિયે તાવ આબ્યો, તાવ આબ્યો
ન હોય અને શરીર ગોળાના તળિયા જેવું
ઠંડું હોય તેમ છતાં કાઠ કહેરો કે મને તા-
વ આબ્યો છે તો તેને કહેવામાં આવેછે કે
શું તને ગોળાને તળિયે તાવ આબ્યો છે ?
(મરકરીમાં)

ગોળી બેસવી, ધોડકા પહોંચવો; માણસ
અથવા પૈસા સંબંધી મોટું તુકસાન થવું;
માણસ અથવા પૈસા દેકે ભાગી જવું.

એ બિચારા ને ઘેર ગોળી બેસી.”

“આ તો કંસારના મેઘાન છે તેથી પાંચ-
સાત રૂપિયાને ઘેર ગોળી આવે એવું છે.”

કૌતુકમાળા.

ગોળી વાગવી, ગોળી વાગી હોય તેવી દશાં
યવી; ધોડકા લાગવો; માર્યું જવું.

૨. એકાએક અડચણ આવી પડવાને
લીધે કંઈ કામ ન થઈ શકવું.

ગોળીએ પડવું; કોઈ ધોડકા-તુકસાનને લીધે
માર્યું જવું

“બુદ્ધિ રણમાં પડી ગોળિયે, શૈર્ષ્ય મધુ-
દોસે ઘાયલ; માથુરે’ કાપર ચોટ્યું’ પણ,
પડે પાવડું ડકે હેડળ.”

પાણિપત.

ગોળીનું પાણી મુકાવું; માણસે ભાગી જવું;
માણસ કે પૈસા તરફનું મોટું તુકસાન થવું.
‘કંકાસથી ગોળીનું પાણી પણ સુકાય.’

ગોળે વીંટાળીને કહેવું, સામા માણસને
સાફ લાગે એમ મધુર શબ્દોથી બોલવું;
ઉપર ઢીપરથી મધુર શબ્દો વાપરી પોતાને
જે કહેવું હોય તે બંધ બેસતું કહેવું.

ગોળો ગંબઝાવવો, વચમાં દરકત કરવી; અ-
ડચણ નાખવી (કાંઈ બોલીને અથવા કોઈ
ન જાણે એમ યુક્તિથી-પ્રપચથી.)

ભવિષ્ય ભાવનાના રંગપર ચઢી મિથ્યા
મતોરાજ્યના ગોળી ગોળા તે ગંબઝાવવા
લાગ્યો.”

આરેબિયન નાઈટ્સ.

“માણસે જેમાં એકાં ઘડપણમાં કેવા ગોળા
ગંબઝાવેછે તે કંઈ જાણ્યું કે? ખીજી પત્ની
ની તપાસ કરાવેછે.”

તપત્યાખ્યાન.

ગોળાને ગોરણ સાથે ગર્થ, અસા બસા
બધી સામરી ટળી ગઈ, -જતી રહી; તમા-
મ નડતર દર થયું.

ગોળોપિંડાળો, ગોટાળો; ગરબડ ગોટો; જાં-
ધું ચતું-સચર પથરકરી મૂકવું તે.

“આ ઠેકાણે કારથી શબ્દ કેમ લખ્યો
ને આ ઠેકાણે સંસ્કૃત કેમ લખ્યો એવી
આભડછેટથી અમે ડરતા નથી પણ
અમુક વિચાર પદ્ધતિમાં ગોળોપિંડાળો
વળતો હોય તેથી અમે બહુ ભય પામીએ
છીએ.

પ્રિયવંદા.

ગોળો વાળવો, જાંધું ચતું કરી મેલવું; ન
સમજાય એવું સચેરવચર કરી નાખવું;

અગડ બગડ-મલિવાર વિનાડુ કરી બગાડી નાખતુ

ગૌડ બગાળી, (ગૌડ અને બ ગાળા એ દે સના લોકે જાદુઈ પ્રાણે માટે પ્રખ્યાત છે તે ઉપરથી) જાદુગર-જાદુ મત્ર જાણનારો

૨ સાવારણુ શુદ્ધિના લોખંથી ન સમ જાય અને અચ મો લાગે એવી રૂઝિઓ

જાણનારો ડારણુ-શુદ્ધિ ન માલમ પડે એ લો અજમમ એન કરનારો

ગૌમુખો વાઘ, જેતુ મોડુ ગાયના નેટ ગ રીમ પણ કાળજી વાળના જેતુ ફર હોય તે, અદરથી વાન જવો નિત્ય પણ જલ્દા થો ગાય જવો દેખાનો હોય તેવો પુરુષ અથવા સ્ત્રી

અહુ કંઠણુ થવા, દિવમ વાકા થવા, નસીજ નવ પ્રતિજૂળ મનુ

અહુ ગામ જવા, હઠાડા વાકા હોવા, નસીમ પ્રતિજૂળ હોતુ, સારા અહુ હઠાણે ન હોવા, સિદ્ધર પાધરો ન હોવો

૨ અકન-શુદ્ધિ જવી

‘અરૂ પૂરોતો મારા હઠાડાજ વાકા મેમ હ અને મારા મધગા અહોએ ગામ જવા માડયુ છે અને મારી કુદશા થરાનો સમય થાસે આનતો જાય છે’

કરણુ થેનો

“મારા અહુ ગામ ગયા નથી કે વલવા આવી, સોળ સદસ સાલ હોરાડ બોજી વાર લલવા આવી કંધનું કંધ

મલજામ

“જુમારકર કદ છે, જો, હવે કદ અહુ ગામ નથી ગયા કે હુ વિચાર ક ના તારી સાથે બોલુ”

ભામિન

અહુ ધરેણુ મૂકવા, નસીજ પ્રતિજૂળ

૨ અકન શુભાવધી, શુદ્ધિ બોવી

‘મારા અહુ ધરેણુ નથી મૂક્યા તો, તમારૂં માનુ-પ્રાપિ તમારૂં મહેતુ ખ તોપણ’

તપત્ય

અહુ વામ હોવા, સિતારો પાધરો ને

હઠાડા નજાગા હોવા, નસીમ અતુકળ ન

‘અધુરીમેના મુખે, હરિ ગુણો સુણુ ધરા થાય અહુ હોય વાકા’

નર્મક

અહુણુ કાઠણુ, (ધરમાધી) ધર લીપણુ

તુ, અડતુ, ભોતોને જાપરા સાદુ કરવા

નવેણુ ધોળવો, દીવીઓ આડા વગેરે સાદુ

કતેલાં, ટાડીઆ વગેરે કાઠી નાખવા, ન

વપરાતા મ્પડા ધોવા વગેરે ધર ધોળ

ને સાદુ કરતુ

ધ.

ધઉ ભરવા જયુ, મરી જતુ

(અગાઉ લોકો માનવામાં ધઉ ભરવા જ તો હતો, તે બાગેજ પાછા ધર તરફ આ વી શકતા હતા, કારણુ કે તે વખતે કાસિયા અને કમ સોડનો બપ જાદુ હતો તે ઉપરથી)

ધરસ્કોટ કરવો, ફરીથી નજ કરવો એવા નિશ્ચયથી સમય છેલ્લો તોડી નાખવો, હેડા છુટકા કરવા, (અડતને બાગીને ચીત્તા જા-ટયા પછી છેલ્લી વાર તે ડેકાણે મોડુ કે રતી તોડી ફાડી નાખે છે, તે ઉપરથી લા-

ક્ષણિક અર્થે, અથવા ધરસ્કોટ સબધી સિધુમાં આ પ્રમાણે લખેલુ છે-

યસ્ય ઘટસ્ફોટ કૃતસ્તેનસહ સમાપણ સ્પર્શાદિ સંસર્ગોન કેનાપિ કાર્ય ।

કરણે પતિત તુલ્યતા.

અર્થ-જેનો ધરસ્કોટ મધો તેની મોતનું, સ્પર્શ ઇત્યાદિ સબધ ત્રણે વધ રવો નહિ, કરે તો તે પતિત સરખો

છે તે ઉપરથી)

“ સુલતાનની પુત્રી સાથે પોતાના પુત્રનાં લગ્ન થાય તે ઉમેદ તો વજીરની પાર પડી પણ તેણે જોયું કે પોતાના પુત્રે ખાંડો કસાય કીધો છે કે હવે ધટરફોટ કરવો ત્યારે તેણે નિશ્ચય જોઈતે થયો ગમરાયો.”

અરેબિયનનાઈટ્ઝ.

૧. નિશ્ચય-નિકાલ જાહેર કરવો; તોડ કરવો; ઉગટ આણું.

૩. ઠેકાણે કરવું; મારી નાખવું.

ધટરફોટ થયો, (પ્રેતને લઈ જુલો વખતે પાણીનો ઘડો ફોડી નાખવાની રીત છે તે ઉપરથી) મોત ફરી વળવું; ધટરફોટ થયો હોય તેવી દશા થવી; મોટી દુસ્વામાં આવી પડવું.

૨. ઠેકાણે થવું.

“ મારો ધટરફોટ ત્યાં જ જાણે થઈ ગયો એટલે કે મારા સંસ્કૃષ્ટનો પશુ કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ.”

અરેબિયનનાઈટ્ઝ.

૩. જાહેર થવું.

ધડાના કળશિયા કરવા, નકામી ભાંગ ફોડ કરી તુકસાન વેડવું; ખોટનો ધધા કરવો. ધડાઈ ધડાઈ ને ઠેકાણે આવવું, ઠોકર ખાઈ ખાઈને સુધરવું; અનુભવી બનવું; પુખ્ત થવું; પાંચડું થવું.

‘ખાઈ ધડાઈ ધડાઈને હવે ઠેકાણે આત્મા છે.’

ધડી નાખવું; મારી મારી પાંચડું કરવું; માર મારવો. (ધાતુને ધડી ધડીને પાંચડી કરે છે તેમ) ધડાઈ જવું એટલે માર આવો. ધડીઓ ગણવી, ધણીજ આતુરતાથી વાટ જોવાં કરવી;

૨. મરવાની તૈયારી પર આવવું.

“ મહમુદે પશુ જાણી વાત કે, કેદાવિ ધોડા રહ્યો રહે; આવિ હોમો જ્યાં હતું તિ

રૈરી, જાણિ પાણિપત ધડી ગણે.

પાણિપત,

ધડીઓ ગણવી, (શાસ્ત્રમાં એમ મનાય છે કે માણસનું મુકરર આયુષ્ય હોય છે, ત્યાં સુધી તે જીવે છે. તે ઉપરથી ખાંડીરહેલી ધડીઓ પૂરી થતાં તેનો જીવ જવાનો એવા નિશ્ચયથી મરણપધારી પામે સર્ગ-ધી વર્ગ બેસી રહે છે તે ઉપરથી) મરવાની તૈયારી થવી; અંતસમય નજીક આવવો. “ એક” ગયો મશાણમાં, ખીજનું એસડા “ મારે.” નીતની ધડીઓ ગણાય છે, ચોધાની ઠાંડી બંધાવે, અરજનકાર.

કવિ બાપુ

ધડીના છૂટા ભાગમાં, સડન વારમાં; જો જોતામાં; થોડીવારમાં.

“ આ પ્રવાસની વાત સંભળવામાં લેમ-ડિમોનાતું ચિત્ત એટલું બધું પડાવાતું કે જો કાંઈ વેળા ધરમાં કાંઈ કામે ખોલાવે તો તે વહેલી વહેલી ધડીના છૂટા ભાગમાં પરવારી ને ઝડ પાછો આવતો.”

ગી. કથાસમાજ

“ મોટા મોટા મુનિયોનાં મત તો આપ્ત રાઓ એ ધડીના છૂટા ભાગમાં ભંગ કરાવ્યા છે.”

નવી પ્રજા.

ધડો આગર થવી, સારો નરતો (નિકાલ-ફેંસલો થવો; આખરનું પરિણામ આવવું. (કાંઈ અનિશ્ચિત વાતને માટે વપરાય છે.)

“ આક ઉપર પેડો”-ધડો ઉતરો કે ગા-જર એ શામળ બટની બનાવેલી વાત ઉપરથી આ પ્રયોગ નીકળ્યો છે.

ધડાધાટ, નિકાલ; ફેંસલો. ધડોગટ કરવો એટલે મારી નાખવું; ઠેકાણે કરી દેવું, નિકાલ આણવો; ખસત દશાને પ્રાપ્ત કરવું; મોટા તુકસાનમાં આવવી મૂકવું; ધડો ફૂટી જવા જેવી મોટી દશા થવી. (જુઓ ધટરફોટ કરવો.)

“ રજીજીતને રૂપાળી સાથે સંબંધ હતો,
એ દુષ્ટરાયને માલમ પડવાથી એનો ધડો
ધાટ કરવાનો વિચાર થયો. ”

સરસ્વતી ચંદ્ર

ધડો કુટવો, (જુઓ ઘટસ્ફોટ થવો.)

૨. છુપું રહેતું ને કંઈ ને ઉઘાડું પડતું;

નહરે યતું ‘પાપનો ધડો કુટવો.’

૩. (આયુષ્યનો) મરી જતું અથવા

મરી જવાનેવી હાલતમાં આવતું; મોટું

તુકસાન થતું, તંગોમાં આવી પડતું;

પાપમાલ થતું; નહિ જેવું ધર્મ જતું;

ખરાબખરાત થતું; દુર્દંશમાં આવી પડતું;

ખરાબેકામ થતું; ખંડિત થતું; પડી

ભાગતું; ધન્યાય નમ ધર્મ જતું.

“ ડંકો વાગ્યો આજ ખુમ સુધારા તણો નો

ધડો કુટી ગયો ટપ વજ્રમ મતનો નો, ”

નર્મ કવિતા.

ધડો ભરાવો, ઠેક મૂકી પહોંચતું; શિખરે

પહોંચતું; અદ્યો અથવા શિક્ષા ને મળવા-

તુ હોય તે મળવાની તૈયારી પર આવતું.

“ તેના પાપનો ધડો હવે ભરાયો છે. ”

૨. (આયુષ્યનો) મરી જવાની તૈયારી

પર આવતું.

ધડોલાડવો થવો, (ત્રેતશ્વર ક્યા પછી

ધડા ઉપર લાડવો મૂકીને આહાજીને આપ-

વામાં આવે તે ઉપરથી) મોત થતું;

મૃત્યુ પામવું.

૨. ખરાબ થતું; મોટી તુકસાનીમાં આ-

વી પડતું; ધડો લાડવો થયો હોય એવી

દશા થવી. (લાક્ષણિક)

૩. પાર પડતું—થતું; એક નિશ્ચય

પર આવતું.

“ આ આખરના પ્રયત્ને હું તેના હાથમાં

સજડ સપડાઈ અને મુઠાએ કરીને આ પ્ર-

મંગે તમે ત્યાં હાજર હતા તેથીજ હું જ-

ત્ની, નહિતર મારો ધડો લાડવો થવામાં

મિલકુલ આડી નહોતી ”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

“ જો આપણો ધડો લાડવો ધર્મ ગયો તો

કોઈ નથી રીસાવનાર કે મનાવનાર, મારે

ચાલો જઈ જુની આંખે નવા તમાસા નો-

પડિએ. ”

તપસ્યાખ્યાન.

ધંટ વાગવો, ખાલી ધર્મ જતું; ખપી જતું;

વપરાઈ જતું. શંખ વાગવો પણ ખોલાય

છે. ‘ ધરમાં ધંટ વાગે છે. ’

ધંટડી વગાડો, મતલબ કે ધંટડી વગાડી બી-

ખી ખાઓ-ખીખ ખાઓ. ગોંસાઈ લોકો

વગાડી બીખી ખાપછે તે ઉપરથી અમુક

વસ્તુ ખુટી પડેછે ત્યારે એમ ખોલાયછે.

ધંટીટકારો કરવો, ધંટીના અવાજની પેઠે વા-

ગવાર ટકાર ટકાર-ટોક ટોક કરવું.

ધંટીતું પડ ટાંગતું—(ડોક), ધંટીતું પડ

ટાંગવા જેવું કોઈ વસ્તુ લાગે એવું કામ

વળખાડવું.

ધણ વખતે સાપ કાઢવો, અણીને પ્રસંગે

વચમાં આટકાવ નાખવો.

ધણાં વાનાં, ધણી રીતની સમજણ; બહુ બ-

હુ રીતે સમજવું તે.

૨. ધણો વખત શેઠે એવું કામ શરૂ

કરવું અને પછી તે ઉતાવળથી પૂ-

રૂ કરવાની આશા રાખવી.

ધણાધણી, ધણો સ્નેહ-બંધન.

ધણું કરવું, ધણાં ધણાં વાનાં કરવાં; બહુ

બહુ રીતે સમજવું.

ધણું હોવું, ધણો મંદવાડ હોવો.

‘ હાલમાં એને ધણું છે માટે નોવા

નહો. ”

ધનચક્ર, (ધન-વાદ્યચક્ર) ધનચક્ર-વાદા

ડડમાં ચઢેલું-વાદે ચઢેલું તે ઉપરથી ઉ-

પાનપાવા; વજ્રવસ્તુ; ચરકેલ; ઉગાઈ ત-

બિયતનું; વાદડી, કુદંગી.

ધનપાટી વેદીઓ, (વેદ બળવાના એક

પ્રકારને ધનપાટ કહે છે તે ઉપરથી) સાર

સમજ્યા સિવાય જેમ તેમ પઢ્યા કરે
તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ધર આંગણું કરવું, (ધરમાં જવું ને બા-
રણે આવવું- જાયે જીવે). કોઈની વાટ
ધણી જ અધીરાઈથી બેઠાં કરવી; કોઈની
સહ બેવા આતુર રહેવું; કોઈને માટે ધ-
ણી જ ઈતેત્તરીમાં રહી ધરમાં જવું ને
બહાર આવવું.

“ આપ સવારના ક્યાં સિધાવ્યા હતા?
મેં તો આખો દહાડો ત્વર આંગણું કર્યું, ને
રોઈ રોઈને દુશ્મનનો જહાડો ચુગ્યો.”
તારાગાઈ.

“ હું તો તુજ પાખે ધર
આંગણું કરતી હતી રે,
મારી રાધા મારા
લોચનનો શણગાર,
મારી લાડસઘેલી લાડણી રે.”

કવિ દયારામ.

ધર ઉખડી જવું, નસંતાન જવું; પાછળ
વંશમાં કોઈ વસનાર ન રહેવું. ‘ ધર ઉ-
ખેડી નાખવું ’ એટલે પાછળ કોઈ રહેવા
ન પામે એવી દશા કરવી; ધર પાલખાલ
કરવું.

“ રાત્રીએ તે દિવસે મને મામ જવાનો
હુકમ કીધો, તેની મતલબ હવે સમજાઈ;
તે હુકમ ચંડાળનો મારૂ ધર ઉખેડી નાખ-
વાનો વિચાર હતો.”

કરણમેસો.

ધર ઉધકવું, કાયદો થવો (ધરમાં,) કસ્યા-
ણુ-સાફ થવું; પ્રાપ્તિ થવી.

૨. પરણવું અથવા છેલ્લું થવું; વંશ
નળવી રાખનાર પુત્રનો પ્રસવ થવે,
“ તું હજી ગરીબનું ધર ઉધારે એ
તાઈ મામ.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ધર ઉજળું થવું, ધરની આગર વધવી.
ધર ઉઠાવી-ઉપાડી લેવું. ધર અલાવવું; સં-

સાર વહેવાર ચલાવી લઈ બેસાં છોકરાં વ-
ગેરેનું પોષણ કરી રૂઢી રીતે દહાડા કાઢવા.

“ ધર ઉઠાવી લીધું એમ નવી સ્ત્રીએ
જલદીથી, કહેવડાવવું બેઠાં.”

નર્મગદ્ય.

ધરનો સાર ઉપાડી લેવો પણ બોલાય છે

“ ધરનો ઉપાડો ભાર,
જુકિત ચલાવી રે;
વણસાડો ન લગાર,
ધર દાઢ લાવી રે.”

* * *
“ બહું ઉપાડી લીધું ધરને,
વળી તરાવ્યું કહાવે રે.”

નર્મ કવિતા

ધર ઊછું રહેવું, સંસારવહેવાર સારી રીતે
નભવો; ધરનો મોબો જળવાઈ રહેવો.

૨. ધણીનું નામ રહેવું. એથી ઉત્પન્ન ધર
સાગણું-વણસણું.

ધર કરવું, રચાવી રહી તબિયત બગાડવી;
રહેણાણું કરવું; નિવાસ કરવો (રોગે.) રોગે
શરીરમાં ધર કરવું.

૨. જોર જમાવવું.

૩. પ્રવેશ કરવો; વાસ કરવો. (કુશળે
કહેશે).

“ તેતો ઘટ ઘટમાં ધર કીધું,
લાલમ વરણાગિયા રે;
કાળજ કોરાણું કંદપનાં
શર વાગીઆ રે.” તેં તો

કવિ દયારામ.

ધર કાણું હોવું, ધરની ચુમ વાત ધરના જ
કોઈ માણસે જાહેર કરવી.

ધરકુકડો, (ધરનો કુકડો-કુત્તકુટ) ધરમાં
થવાઈ રહેનાર અને બહાર શું પાપ છે તે
જાણવાની દરકાર નહિ રાખનાર માણસને
વિશે બોલતાં વપરાય છે.

ધર ધાલવું, ચોરી કરી તુકસાન કરવું.
“ દર દાગીનાને લઈ ચોરીએ

ટલાંનો ધર મલાય છે તેનો વિચાર કોઈ કરવું નથી. "

એ બહેનો.

૨. પ્રવેશ કરી ધરની ખરાબી કરવી.

" પડિતોની લગાઈથી પણ કુસરે ધર ધાસ્યાં છે. "

નર્મગદ્ય.

" ઝીને કહેથી હું થયો લોભી,
તુમ્હ બેઠ અઢી આણી;
લગ્ન લાખ ટકાની ખોઈ,
ધર ધાસ્યું ધણિયાણી. "

સુદામાચરિત્ર.

૩. પ્રવેશ કરી-દાખવ થઈ તળિયત બ-
ગાડવી (રોગે.)

" શોક થકી રોગ ધરા ધાલતા,
તન મન રહે નહિ હાથ રે. "

નર્મ કવિતા.

" પ્રકૃતિ પ્રભાણે ખોરાક માફક આવે
છે, હઠથી બહાર ગયા કે રોગ ધર ધાલેછે. "

ધર ચલાવવું; સંસાર ચલાવવો; બવહાર નમે ઝેમ કરવું; ધરનો વહીવટ ચલાવવો.
ધર ખટલો ચલાવવો પણ વપરાય છે.

" લોભ તજ સતોષે રહેવું,
ચલાવવું ધર નિયમે રે;
સ્વજનસાથ શું વિવેક રાખી,
શુભથી વહાવી થઈએ,
સખિ નીતિ મરજદમાં રહીએ. "

નર્મ કવિતા.

ધર જમાઈ થઈ રહેવું; ધરમાં પડી રહેવું,
ધરમાં સજા કરવું; માથે પડવું; કોઈ ઉ-
ત્પત્ત ન થાય એવા માથ-વચ્ચાનાં સળ-
ધમાં એ વપરાય છે.

" માલ ધર જમાઈ રહે તેથી ત્યાજ
ખાધ વધારે ભોગવવી પડે. "

દે. ડા. ઉત્તેજન.

૨. વગર હકે હકનો દાવો કરવો; પ

ચાવી પડવું; ઉચાપત કરવું અથવા
લછને ન આપવું; વગર મહેનતે નફો
ભેળવવાનો દાવો કરવો.

ધર જોડવું; કોઈ કુટુંબ સાથે મંપ-બવહાર
ચલાવવો; કુટુંબની માથે મંપ કરી સનાદ
શાંતિ ભોગવવી.

ધર તરવું રાખવું; (ધર, એ હોડી અને બવ
રૂપ સાગર) ધરનો બવહાર રીડી રીતે ચ-
લાવતા રહેવું, ધરનો મોભો ભગવી રાખવો.

" શીખી ઓ ધર તરવું રાખે રે,
કોઈ જૂની ખૂંશમે ન નાખે રે,
નિર્બે થઈને રૂઝાં ફળ ચાખે-ભલા "

નર્મ કવિતા.

ધર તપાસવું; શુભો ઝોરડો તપાસવો.

" પોતે પોતાનું ધર તપાસતું તો માલમ
પડવું કે નાણું સંબંધી પોતાની હાલત
સારી નથી, બાપે કરેલું કરજ અપાવું
નથી "

એ બહેનો

" શેઠ, તમારે પારકા ધર ઉપર આ
બધી ધામધુમ ને વેપાર શા માટે કરવો
પડે? હવે ? પોતાનું ધર તપાસીને માન
કરતી હતી, એવું શું સોનું પહેરિયે કે કાન
તૂટે ? આ લીધા છે રૂપિયા તે તો આપવા
પડશે "

કોતુકમાળા.

ધર તૂટવું; કુટુંબમાં સંપ તૂટવો; કુસંપ થવો;
અણમત્તાવ-તૂટ થવી, કજ્જો થવો, સં-
બંધ ટાળી દુસ્મન થવું, ધરનાં માથુંસોના
સળધમાં વાધો પડવો

ધર ધોતું, ધરની માલમતા ઉડાવી દઈ-ખોઈ
નૂખી સાફ કરવું.

ધર 'નીચું' છે, ધર નીચા કુળનું છે

૨. તગી ભોગવનાર છે.

" અભિમાનીનું ધર નીચું છે "

ધર ફાડવું; ધર ફાડી-વરમા બાકાઈ પાડી
ચોરવું; ખાતર પાડવું.

“ પાર ઉપર એકનો સગો થવા આવ્યો તે વારે આપ દીકરા કેડે તરવારને હાથમાં ખાતરિયાં લઈ નીકળી પડ્યા, કાનું ધર ફાડવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા; આપ કહે ખમી શકે એવા આશામીને મારવો, માટે ચાલ રાખના મહેલમાં.”

સાચ પહોની લડાઈ. ધર કુટુંબ, ધરની શુભ વાત ધરનાંજ માણસે બહાર પાડવી; ધરમાં જ કુટુંબ-કુસંપ મવો; કરેલા સંપમાંથી છૂટા પડવું; કે છૂટા પડી સામે થવું.

“ રાવણનો ભાઈ વિશ્વીશ્વ કુટુંબો એ રાવણનું ધર કુટુંબ કહેવાય ”

“ પણ તુજ ધર કુટુંબ, ત્માં શી કરવાની વાત; રે, રે, ધર કુટુંબ થકી, ધણી ઉપજી વાત. ”

પ્રતાપનાટક.

‘ ધર કુટે શંકુ ફાવે ’ એ કહેવત છે.

ધર ફેાડવું, ધરમાં એકાદ માણસને લાલચ, કપટ વગેરેથી પોતાનું કરી લેઈ ખીજાઓનું જોર તોડવું; મતલબ પાર પાડવાને સન્નતા ધરમાં કુસંપ ફરાવવો, કાંઈના ધરમાં યુક્તિથી કંકાસ ધાલવો.

“ ભાઈની વિધવાવાસનાને સાધનબૂત થયેલીબેને કંઈ કંઈ ધર ફેાડ્યા હતાં અને કંઈ કંઈ ભોળી સ્ત્રીઓને ફસાવી હતી. ”

સરસ્વતી ચંદ્ર.

ધર બગાડવું, ધરની કાર્તિ-મોહપ ઓછી થવી; ધર વણસવું; ધરની ખરાબી થવી.

“ ધર બગાડવું સુધરે નહિ, જો ખરચો લાગ્યો ઘમ ”

ધર વંકવું એટલે ધરનાં માણસો વહી જવાં-હાથથી જવાં-બેહદ બમડી જવાં.

ધર છુડવું-બેસવું, કમનશીન-આક્રતથી ધરની પડતી આવવી, ધર પડી બાગવું;

વંશની સમાપ્તિ થવી; નસંતાન જવું; કુળનું નિકંદન થવું.

“ આજ તેનું ધર સામટું બેઠું, તેના ધરમાં હવે કાઈ ના રહ્યું. ”

“ ઉઠો લાડકવાળા કુંવર, ક્યાં બેસાડવું માફ ધર. ”

માંધાતાખ્યાન.

ધરભરવું, માલમતા, પૈસા, સામાન વગેરે ધરમાં લાવી તેને રાણમારવું; ખીજાને તુ-કસાન કરી પોને તાગ થવું.

“ કાઈ અમણ માણસ હિંસાખી ખાતાનો ઉપરી થાય ત્યારે તેના હાથ નીચેના માણસો ચઢી વાગે ને પોતાનાં ધર સહે-લાઈથી ભરી કાઢે એમાં નવાઈ નથી. ”

ગર્ધવસેન.

“ એ લુચ્ચાઓ દેશી રાખની ફરકાર ન રાખતાં પોતાનાં ધર ભરવામાં આતુર હતા માટે તેમનાથી બચવાનાં સાધન બોળ્યાં. ”

વનરાજ આવડો.

ધર ભલું કે આપણે ભલા, કાંઈની આડી અવળી-લપન છપન ન કરતાં પોતે ભલા ને પોતાનું કામ ભલું એવી રીતે રાખનાર માણસ પોતાને વિષે બોલતાં એ વાપરે છે. મતલબ એ છે કે ધેરથી કામપર નેકામ કરી પાછા વળતાં ધરતરફ નજર રાખવામાં આવે છે.

ધર ભાગેવું; કુટુંબમાં કુસંપ ફરાવી ધરની ખરાબી કરવી અથવા જેથી ધર ચાલતું હોય તેવા આદમીનું મરણ થવું; ન સંતાન જવું. (મુખ્યત્વે સ્ત્રી મરી જાય છે અને તે વખતે પુરુષને કાંઈ સંતાન હોતું નથી ત્યારે વપરાય છે)

રાખમાં કણું છેકે-

ન ગૃહં ગૃહમિત્યાદુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે
મતલબ કે પત્થર અને લાકડાંથી બા-

ડાયેના બળદની પેઠે એકજ ઘરેડમાં ફરી
બાર વહેના માડવો, દીપી ન નીકળાવ એ
વી જગતમા સામેન થયુ, સસારની
હુઆમા ક્યાયુ, પીડા વગગવી

“ કન્યા વધીને જનદી જોડ થશે ને તમે
કે તેનો માનવ વળાવવાની ઉનાવળ કરશે
એકને મિચારા કિમનભાઈ પણ ધાંચીની
વાણીએ જોડાશે ”

એ બહેનો

ધાંચીનો બળદ, એજ રીતે આવી ભારે વણા

“ કરનારો, ધાંચીના બળદની પેઠે એજ ઘરેડમા
આલનારો, એજ રસ્તે દોશયતો—સસારની
હુસરીમા ક્યાયો પુરે

ધાટી ફુટવી, જુવાની આવવી

૨ એવે સમે અવાજનું બનાડુ

ધા પડયા છે, કામ ન થઈ શકવું દોમ અથ
વા કામ કરવાથી ને કટાગતો હોય એવા મા
ણસને વિરો બોલતા વપરાય છે

ધા મારવો, મોઢું નુકસાન કરુ

૨ ઝડકાનો પણ નધ એમનો બોન બોનવો

૩ ધા મારવા નેટલું જોર અજમાવડુ

‘ એનાથી ધા મારીને કામ થયુ નથી ’

‘ દીક ધા માવો—ધોટ મારી એલે

ધા લાગવો (હાતીમાં,) જમગી અમર થવી

ધાટ ઉતરવો, એકાદુ મમ પાર પડવાને
માટે યુક્તિ—તજવીજ થઈ શકવી

ધાટ ધડવો, યુક્તિ—તજવીજ થી મૂવી, મ
નસુમો કરી રાખવો

(ધણુ કરી નહારી બાળતમાં)

‘ ધગવા મેલ અનદિત ધાટ,

વિચર સદેવ સારી ધાટ ’

અવિ દરપતરાય

“ રાત્ર કડે ધડે રો ધાટ,

હાટ માર જવા દે ધાટ ”

નદ બજેશી.

“ કમોગી પ્રેમની જોવા,

ધાટ તુ ઘડતી હશે

પ્રતિકૂળ મને તોયે,

સ્વપ્નમાં નહિ પેખશે ”

૨ વણુજ નુકસાન કરુ

“ દેખાડી આસુએ ધાટ,

મોઢુઓ ધડવા મારો ધાટ ”

“ જોગી માળા રાખે કરમા,

કોટેકડો ભારે,

બમડાવું મુખ મનમા ઠેના,

નીટન ધડવા ધારે રે, ” મુરખ

વિજય વાણી

૩ મારી નાખડુ.

પઠિ અગદ ખીજ્યો અગમા,

પ્રથમ વાટ એનો ધડુ

સામગ મ્હે સેવક રામનો,

નરપતિને વળતો નડુ ”

અગદ વિદિ

પર્વતક કે દુન એમાથી એકનો ધાટ

ધડાય તો ચાલુકવનું માંડુ થયુ કહેવાય ”

મુદ્રારાસસ

ધાટ ધાટના પાણી પીના, બડુ મુસાફરી

કરી બુ મડુ પ્રમરનો અનુભવ લેવો ફરી

ફરીને બડુજ પાકુ દોશિયાર બનવુ, અથ

કાઈ કુદાઈ મદા પ્રયોગેની કહીતુ થયુ.

હજાર ધરીને લોટ ખાવો પણ આવા જ

અથમાં વપરાય

તમે મને શું થીખામણુ દેતાંતાં દુન

થી સમજતો ? મે પણ ધાટ ધાટના પાણી

પીધા છે, રોક બાગો દુ ડરી જવાનો મ

બાંમિનીમૂરબ

ધાટ ધાલવો, મોઢુમ રીતે પૂજું કરુ, ડેડા

જો પાગુ, મને ધાલડુ, ઉપયોગમાં લેવુ

“ અમે બેસી રજા છુ તમ માટ,

અડી આવો તો ધાતીએ ધાટ ’

અનિમન્યુ આખ્યાન

ધાણ કાઢવો, સંહાર કરવો.

“ બજે પકડતામાંતો એ તમારા લક્ષ્મીમાં-
થી કંઈકનો ધાણ કાઢે કે પોતાનો પિંડપાડે”

મુદ્રારાક્ષસ.

“ હું ગાહેલિના નામની એક એ
રોજ રોજ સતી નહોતી પણ પંદર વીસ
દીવસને અંતરે સતી ત્યારે જોલા દીવસ
તે જાગી હોય તેટલા દીવસનો તે ધાણ કા-
ઢ્યા સિવાય હકતી નહિ.”

“ માસિક સારસંગ્રહ.

ધાણ ધાણવો, ખરાબી કરી નાખવી.

ધાણ નીકળી જવો, સંહાર થવો; કચરાઈ-
છુંદાઈ જવું. (લડાઈમાં, મરડામાં, હુકા-
ળમાં)

“ આપણી પહેલી લડાઈમાંજ અચ્છા અ-
ચ્છા સરકારોનો ધાણ નીકળી ગયો છે ”

પ્રતાપનાટક.

૨. ધાણીમાં ખીલાયા જેવી હાલતમાં
આવવું. નરમ થઈ જવું. (કામક-
રીને-માર ખાઈને)

૩. ધણીજ નિકટ સ્થિતિમાં આવી પડ-
વું; સંક્રાંતિમાં આવવું, ખરાબખરાત થવું
(અચ્છરિની)

ધાણ વળી જવો પણ જોણાય છે.

ચાળાસે ચોરની ટોળીનો ધાણ વળી ગયોછે
અરેબિયનનાઇટસ.

ધાણ પેસવો, શરીરમાં રોગનું ફેલાઈ જવું,
શરીરમાં રોગે ધર કરવું.

ધાણ વાળવો, ધણુંજ ગુસ્સાન કરવું; ધૂળ
ધાણી-ખરાબી બિગાડ કરી મેલવો

૨. બેળમેળ કરી બગાડી નાખવું.

ધાણીમાં ધાણીને ખીલવું, ધણુંજ રીખાવવું;
કનકવું; અતિરાય દુઃખ હેવું; ધાણીમાં પી-
લાંયાં જેવી હાલતમાં આવવું; જેર કમી
કરવું; નરમ કરી નાખવું.

ધાત જવી, મરતાં મરતાં જવી જવું. ‘તેને
માર ધાત મળે.’

ધારીઓ ગુંડાળવો, ઉચાળા ભરવા.

“ સમજીને અત્યારથી જ ધારીઓ ગુંડા-
ળશે તો ઠીક છે નહિ તો પછી જોવા
જેવું થશે.”

ધાસ કાપવું, બ્યારે પોતાનું બોલવું સામે
માણસ લેખવતો ન હોય ત્યારે એ પ્રયોગ
વપરાય છે. જેમ, “ તારે મન તો જાણે
હું ધાસ કાપું છું ! ”

ધી કેળાં, ધી કેળાં યાય-ખવાય એવો કા-
યદો; સારો લાભ; ધી કેળાં ખાવા જેવી
મજા, પેસાડકાની પ્રાપ્તિ.

“ હુન્નરો કાયરથ જાણે છે કે સારાં મા-
ણસ રાખીને પડખે ચઢશે તો આપણાં ધી
કેળાં થવાનાં નથી.”

પ્રેમરાય ને ચામતિ.

ધીલોડું પેસવું, લક્ષર વળવું, બસાવળગવી;
પોતાના કામમાં નડે, એવું ખીજું વચમાં
કોઈ કામ આવી પડવું

ધીસા લાગવો, એક કનકવાની દોરી કે માં-
ળને ખીજા કનકવાની દોરી કે માંજ વડે
ઘસરકા લાગવો

ધુધરીઓ લટકે છે, કાટેલા લુગડાની ચીક-
રડીઓ લટકતી રહેતી હોય ત્યારે મરક-
રીમાં એમ બોલાય છે કે એને પોતીએ
તો ધુધરીઓ લટકે છે.

ધુધરો બનવું, (ધુધરો-એક રમકડું તે ઉ-
પરથી) રમકડું થઈ રહેવું; આધીન-વશ
થઈ રહેવું.

૨. તાનમાં આવવું; ધુન્દ-શેકમાં આવી
જઈ થેલાં કાઢવાં.

“ ગેડ તો આને ધુધરો બન્યા છે ને.”

બઠનું બોપાળ.

ધુન્ધવાયલી ખાણ, ગાઢાંજો વળ્યો હોય
એવું કામ, સઘરવધર થઈ ગયેલું-સઘ
ન પડે એવું કામ; નિકાચ થતાં ધણી વાર
લાગે એવું ગાઢાંજામાં પડેલું કામ.

ધુળમાં મૂકું—ધાણું, દરકાર ન રાખવી;
ન લેખવું; ન ગણકારવું.

“એ તો તારા જવાને ધુળમાં ધાણીને
ફેરે એવા છે.”

ધુટડા ગળી જવા, સવનકરવું; ખમી ખાવું;
માખળી રહેવું; પેટમાં ઉતારવું.

“ગંદવક્ષી મોટું પેટ રાખી ધુટડા
ગળી જતી અને સાસુનો સ્વભાવ મનમાં
પણ આણતી નહિ.”

મરચવીચંદ્ર.

“દૂધ ધુટડા ગળી ગયો ને,

માદી બની ત્યારે.”

ધુમણી ધાણવી, બાળક હાકરાને ઘોડિયા-
પારણામાં ચડાડીને ગાતાં દોરી બેઝી હા
ચકા નાખવા;

“ઐ અંબા, હા ધુમણી ધાવ, બાહ
મગ્યો.”

કાચો ને વાચો,

બાહને ધુમણીએ ધાલો

બાઈ મારો અટારો,

ધી ને ખીચડી ચગડો.”

શ્રી સંભાષણ

ઘટાનું ટાળું, ગાંડરની પેટે એકજ રીત કે
રીવાજને અનુમતીને વર્તનારો મમાજ, એ
જની પાછળ દોડનાર—એટલું જોડીને તે
પ્રમાણે વગર વિચારું કરનાર ટાળી (મા-
ણસોની)

ઘેર ઉડી જવું, મોણું થવું; અછત થવી;
તંગી-તાળ-બીડ પડવી, (ધણું કરીને ઘ-
ભાના મજબમાં)

“બાજરીને ઘેર ઉડી ગયું છે” દેવાઈ
ગયું છે એમ પણ બોલાવ છે

ઘેર કરવો, (દીવો) ચૂન કરવો, દોષથી
નાખવો.

ઘેર કાંટા પડવા, ઘર તંગડ થવું. અને ને
કપરથી કામ ધરમા વસનાર ન ર-

હેવું. ઉછેદીઉં થવું; આંખમાં ઝીંટવાં પણ
બોલાવ છે.

ઘેર ગાળી બેસવી, નુકસાન થવું; ધોડા પ-
હોયવો; તેને ઘેર ગાળી બેઠી એટલે આ-
દમી અથવા પૈસાનું નુકસાન થયું.

ઘેર જવો, (દીવો) યુગાર્થ જવો; હોવાઈ
જવો.

૨. ઘેર—મુકામે જતો રહેવો; દીસો ર-
હેવો. (માણસના સંબંધમાં બેઠ-
કારીમાં, કંટાળામાં કે તિરસ્કારમાં
બેસતાં એમ વપરાય છે) ઘેર ગયો
ના આબો તો.

“વહેમ રૂપી દિવકાર,

જ્યેત તારી જાંખી પડી.

ઘેર હવાં જની

વાટને શું રહ્યો અડી.

વિનયવાણી.

“જીવાનીઆ તો જાણે ઘેર ગયા પણ
હાલની કેટલીક સીઆ પણ ને સ્વામી-
મએ દારના સીમા ખાલી કરતી થઈ છે
તે કહોને

આર્યપ્રભ

ઘેર તાળું દેવાવું, સત્યાનાસ જવું.

૨. જખી આવવી

ઘેર બેઠું, ધમ. છાં. વગર, બહાર ગયા વ-
ગર, આવવું; વગર મહેનતને; મફત; તૈયાર.

૨. ધરમાં કામ કરતાં.

ઘેર બેઠું ગયા ધવી એટલે વગર
મહેનતે કામ મોટો હાથો થવો; અનાવાસે
તૈયાર લાભ મળવો, માધન અનુકૂળ થવાં.

ઘેર બેઠી, નુકસાન થવું; દુસ્મા અથવા ખમ
થવું. (ધણું કરીને રૂપિયાના સંબંધમાં)

“અડીઆં થયેનાં વપર ચોટીઆં મા-
ણાંની તજવીજ કરતાં ઓખમાં ઓઢા પ-
ચીસ લાખને ઘેર બેઠી છે એમ અડમટે
જાણવામાં આવ્યું.”

૨ બેસવું, રાજગાર વગરના થવું.

“ માફ શરીર હવે ચાલવું નથી, માટે કૃપા કરી મને શાંતિથી ધૈર્ય રતવન કરવા માટે ધેર બેસવાની પરવાનગી આપજો. ”

અરેબિયન નાઇટ્સ.

૨. નોકરીથી અરતરફ થવું; રમ મળવી.

“ અંગ્રેજી રાજ્ય દેશાત્મક ગયું તેમ તેઓ ધેર બેઠા તેથી દેશીઓમાંથી ભીમના મદાવરે રાજદાનની સમજાઓથી થતો માર્ગ. ”

બ. સરળ ઇતિહાસ.

ધેર મૂકવું, પામે ન રાખવું; દર રાખવું; વેગળું કરવું; ન લેખવું.

“ તેણે પથ્થર જેવું અતઃકરણ કર્યું હતું; બીકે તો તે ધેર મૂકીને આવ્યો હતો. ”

કરબુધેયો

“ આખર તો એણે ધેર મૂકી છે ”

ધેરાં કાઢવાં, લાડમાં ઘેલાઈ કરવી; ઘેવાળની લાડવું;

૨. જૂઠું ઘેવું બનવું

૩ મરકરીટકા કરવા

“ ડાબા તો એ ઘેવાં મહુ કાઢો. ”

રહો ન આજેરે અજેયા — હારે

નર્મ કવિતાં.

ધેા કે સાપ, આગળથી દરમાં અથવા અમુક કેકાણે શુ છે તે જાણવા વિના હાથ નહિ ધાલવો એના ભાવના વપરાય છે.

ધોધર આવવો, નાનાં છોકરા રડે છે ત્યારે ‘ એ ધોધર આવ્યો ’ એમ કહી ખીવડાવી શાંત કરે છે. એ ધોધરનું સ્વરૂપ નીચેની વિગતથી સમજાશે ”

‘ સુવો સુવો બાવા રે ધોધર આવ્યા, ઢોકળીએ ઢંકાતા આવ્યા, સુપડીએ સંતાતા આવ્યા, વાજળ જેવડો રોટલો લાવ્યા, પેડા જેવડો પાપડ લાવ્યા,

વાંસ જેવડા ચોખા લાવ્યા, ચાળણી જેવડી ઘણ લાવ્યા. પૃથ્વીની પનાવળી કાઢી, માગરનો તો પડીઓ કાઢી, ધોધર સધળા જમવા આવ્યા, કુવાના પાણીએ નડાતા આવ્યા, સાં મળીને જમવા બેસા, જમનાં જમતાં વડી પડ્યા.

વગેરે. વગેરે.

એમ જૈરાં હાડરડામાં ગાય છે.

ધોધણે સિંદુર દો, બોલાનાં બધ કરો.

‘ એને ધોધણે સિંદુર દો. ’

સિંદુર દેવાથી ધોધણો બેસી જાય છે

(અને બોલાવું નથી તે ઉપરથી)

ધોડા જેવો, બેરસામાં આવી ટહાર થયેલો;

ધોડા જેવો મશકત.

“ હવે માગમાં કંઈ રોગ નથી, ધોડા જેવો છુ. ”

ધોડા થાકી જવા, (ધોડા-મૂઢા=પગ) અટકી પડવું; થાકીજવાથી ક્રિયા બંધ પડવી; દારી જવું; આગળ વધવાની હિંમત જતી રહેવી (મુમાશરીમાં, વેપારમાં, કામમાં, અભ્યાસમાં)

ધોડા પર ધોડા વધવા, (બ્યાનના) બાજ ઉપરાઉપરી વધવું.

ધોડા પહોંચવા, (ધોડા-મૂઢા=પગ ઉપરથી)

આગળ પધરાની હિંમત ચાલવી.

“ મારાતો ભાઈ ધોડા પહોંચતા નથી, તારે કરવું હોય તો કર. ”

ધોડાગાંઠ પડવી, મજબૂત રીતે બંધાવું

(મૂઢાંચિ=કુપી ગાંઠ એ ઉપરથી)

ધોડાનાં ગાઉ, યાક લાગે એવા લાંબા ગાઉ.

ધોડાની ચાલે, ધોડા જેટલી ઝડપથી;

ઉતાવળે.

ધોડા લે, ‘ તને ધોડા લે, ’ એમ ધમકી આપનાં કાઠિયાવાડ તરફ બોલાય છે. (એ

લાગતાં પ્રથમ બહારવટિયા લોકોનો બંધ હોવાથી એમ બોધાતું હતો.)

ઘોડીઆમાંથી ઝડપાવું, નાનાં બાળકો ઘોડીયામાં ઝુલતાં હોય તેવાઓનો વિવાદ થયો.

“ તમારા એવા સાતપરનાં છોકરાં ઘોડીયામાંથી ઝડપાય નહિ ત્યારે શા કામનું ? ” એ બેહેનો.

ઘોડી પર ચઢવું-એસવું, માદકપદાર્થ પાવાથી કે પીધાથી લપડિયાં ખાવી; લહેર-ખુમારીમાં હોવું.

(ભાંગે લીલી ઘોડી અને અશીશને કાળો ઘોડી કહેવામાં આવે છે, તેઉપરથી)

ઘોડું ચઢવું છે, નેરસો ચઢેનો હોવો
“ એનું ઘોડું ચઢવું છે હાલમાં. ”

ઘોડે ચઢીને આવવવું, હાથી જાડે ઉભાવળમાં આવવવું. ત્યારે કાઈ બેઠક ઉભાવળ કરી કાંઈ કામ કરવા માગે ત્યારે તેની પ્રત્યે એમ કહેવામાં આવે છે કે “ ઘોડે ચઢીને આવ્યો છું ? ઘોડે ચઢીને આવ્યો હોઈ તો ઘોડો ખાંધ જા, મતલબ કે જરા યોગ, ધીરજ પકડ, સાંસતો રહે, રાહ ખમ.

૨. કાજી કરનારા એ પૈકી જે પક્ષ તે માંડી માળવાની કાળજી ધરાવે

ન હોય તેને વિષે એમ કહેવાય છે કે
“ એ તો જાણે ઘોડે ચઢીને આવ્યો છે. ”

ઘોડો ચઢવો, જાની ગોડવણ-મસલત કરવી.
ઘોડો ચઢાવવો, નાજવાના નાથણે વળ ચડાવી નેથી વધતુ લેવાય અને ઓછું અપાય એવી સુકિત કરવી.

ઘોડો નેરપર હોવો, નેરસામાં હોવું; ચપળ હોવું.

“ એનો ઘોડો નેરપર છે હમણાં. ”

ઘોડો ખાંધવો, જુઝા ઘોડે ચઢીને આવવવું.
ઘોડો મારી મૂકવો, ઘોડો પુરપાટ હોયવો. ઘોડો ફેંકવો પણ બોલાય છે

“ અમે અમારા ઘોડા એની પાછળ મારી મૂક્યા ”

પ્રતાપનાંક

ધોળાણું મહાજન, વગર નોતરે કે તેડેઆવીને બેસે તે. (વણુ કરી જમવાને સાર) ધોળીને પી જવું, કાઈના કહેવા તરફ અખાડ કરવા, ન ગણુકારવું, બેઠકાર રહેવું; ન લેખવવું

“ મનોહરી આ સૌ કનૈયાથી કાકવાર અકળાતી, કાકવાર ટરતી અને કાઈ વાર તો એવા હજાર વાનાં ધોળી પીતી ”

સરસ્વતી ચક્ર,

ચ

ચક્રડોળે ચક્રવું, (જીવ.) ચક્રડોળતી પેઠે જીવ જમતા હોયો; અને અસ્થિર હોવું; બે બાનું ધવું; જાકડા ધવું, ભજિત થવું, શેલ-જાપર આવવવું; અક્ષય બોવી, ચર્ચાઈ બહાર જવું.

“ જે કહેવાતું છે તે એજ છે કે તમારે મન, ચક્રડોળે તો નહિ ચક્રવું હોયક ધડી-આં તમે ચક્રડોળે કન્યા કેવાનો વિચાર કરો છો, અને ધડીમાં શતધનવા સાથે વિ-

વાદની વાત કાઢો છો ! ”

સસમામાખ્યાન

૨ પાર ન પડવું સિદ્ધિ ન થવી, નવી નવી વિદ્યાના વચમા જાણી ધવાથી નિઝાલ ન થવો.

‘ મારે કામ તો બે માસથી ચક્રડોળે ચક્રવું છે. ’

ચક્રમ્ક ઝરવી, (ચક્રમ્ક સાથે હોડું ધસાવાથી તણુખા ઝરે છે તે, ઉપરથી લાક્ષ-

(શિક્ષક અર્થે) બે જણ વચ્ચે બોલાચાલી થ-
ઈ કહ્યો યેવો; અણુનનાય થવો; લડાઈ
સળંગવી; તકાર થવી; ટટેા થવો.

“મડું તો નેપઝિ, પંથુ તેનાથી છેટે ને છેટે
રહીશ, તે હુયોધેન છે એટલેકંઈ પણ ચક્ર-
મંડ કરશે ખરી.” દ્રોપદીદ્રોન.

ચક્રમંડળે ચડવું, અતિ ખટપટથી અમ-
વરથા વધી જવી (કામમાં)

‘ ચક્રમંડળપર ચઢવું રાજ તે,

ચક્રી ખાધ પડશે નિરાણુ.’

‘ મારામારીને તોફાન એટલું થઈ ગયું છે
કે મોટું ચક્રમંડળ થઈ રહ્યું છે ’ એમ પ-
ણ બોલાયછે.

૨. બાણમાં બધું છકછુદ કરી મૂકવું
હોય તારે કહેશે કે આશું બાણમાં
ચક્રમંડળ કરી મૂક્યું છે?

ચક્રકુંડાળીમાં નાખવું; બખાવડ. બૂવાવા-
માં નાખવું.

૨. કોઈ કામની મિદ્ધ ન થાય એમ
બહુ લાખી મુદત સુધી ટલ્ને ચઢે
એમ કરવું.

ચક્રરડા જેવો રૂપિયો, ધણે ઠેકણે ઉપયોગ-
માં આવે એવો ચક્રરડા જેવો ગોળ મટા-
ળ અને વહાણો રૂપિયો.

ચક્રરડી સ્વચ્છરડી રમ્મરડી, ચક્રની પેઠે જ-
માવડ; ભોગવીને કસાવડ; જીડ ચર્ણ સ-
મજવી કાંઈ મરાવવાં.

ચક્રર કરવું, (કાળજી પેઠે કરવાથી ચઢતી
પડતી, સુખ દુખ, શીજોતડકો એ પ્રમા-
ણે વારા ફરતી, આવ્યું જ નયછે. એક ને
એકને એક સ્થિતિ ટકતી નથી-ફેરફાર થ-
યાંજ કરે છે તે ઉપરથી) સ્થિત્યંતર-ર-
ખાંતર થવું

“ નગરો રાજકારમારમા મોટી પદ્ધિએ પ-
હોંઆ તૈથી વધારે ધનવાનને સેતાવાન થ-
યા ને પોતાના બંધના પ્રતાપે કરી બીજા

બાહ્યોને નમાવ્યા તે એટલે સધી કે બ-
ધું ચક્રર ફરી મડું; તજના ઉપર આવ્યા ને
ઉપરવાળા નીચે આવ્યા. ”

સામ્રવદ્ની લડાઈ.

૨. અધિક ઘાટ કે વિચાર બદલાવો; ઉપસ-
પાયસ થવી.

‘ આપણે તેને માટે ને બેત ધારતા હ-
તા તે તો ચક્રર ફરી ગયું.’

૩. કામ થવું.

૪. ફાવવું; સુતર-સહેલું પડવું.

‘ તારા વિના મારું ચક્રર ફરે એમ નથી.’

“ ફરી ગયેલું ચક્ર આપ મગો નહિ ને
પાસડું થાય પણ નહિ.”

પ્રતાપનાટક.

ચક્રર મારી આવવું, આંટો ખાઈ આવ-
વો; જવું અને પાછા આવવું.

ચક્રલાં ચુથવાં, (બહુવચનમાં જ વપરા-
યછે.) ચક્રલાં જેવી તજવી અને પ્રાપ્તિ વિનાની
ધણી બાખતોમાં માથું ધાલવું.

ચક્રલે મૂકવું, આવતા જતા તમામ લોકોને
જણાવ એવે રથળે મૂકવું તે ઉપરથી સુ-
લ્યું કરી દેવું; જાહેર કરવું; ઉધાડું પાડવું.

ચટક ચાંદની, હાકમાઈથી બધાને મોહમાં
નાખે એવી ખુબસુરત સ્ત્રી; ચાંદનીની પેઠે
ચમકાર મારતી સ્ત્રી

ચટકો લાગવો, કોઈના મેણાથી કુઝાં લા-
ગવું; રીસ ચઢવી; મારું લાગવું.

‘ તેને તારા કણાનો ચટકો લાગ્યો.’

ચટણી કરવી, ચટણીની પેઠે છુંદી નાખવું;
મંહાર કરવો; ઘણું કંઠવો

“ મંહારવંદીઓએ ” તેમની મંહારામ-
ણનો લાભ લીધો અને એતેજોતમાં રવા-
રાની ચટણી કરી નાખી,

ચ. જૂની વાર્તા.

૨. ખર્ચાખાવું; ઉડાણી ટિપું (ચટ-
ણીની પેઠે.)

ચટણીનો પેઠે હડી જવું; ધંપરાઈ જવું.

(જો જોતામાં—ચોડી વારમા)

‘તમે એકના કમાઈને લાવોછો તે તમારી કમાણી ચટણીની પેઠે ઉડી જાય છે ’

ભાગિનીજીવણ

ચટણીમા કાઠી નાખવું, ચટણીની પેઠે ગણતરીમા ન ગણવું, બેરકારીમાં ન લેખવું, નહિ જેવું ગણી કાઢવું

‘માઈ બોલવું તે શું ચટણીમા કાઠી નાખોછો ?

ચટ ચુલા ખાઉં, ખાવાને માટે હદ ઉપરાત ઉતાવળ કરનારને વિષે બોનતા વપરાય છે ‘ એતો ચટ ચુલા ખાઉં છે ’

ચટતા દહાડા, (ગર્મિણી સ્ત્રીના)

૨ આખાદીના—ઉદયના ત્વિસ ચટતી કમાન, આગાદી સુખદિ, ઉદયમાળ ચટતી કળા, ચટતા દહાડા આખાદીનો વખત, વિજય—સુખ—સમૃદ્ધિનો સમય, ઉદય કાળ, ચટતી—વધતી—સુધરતી રિયતિ (ચટની થાય છે તેમ)

‘ એ સમયના સોઠ પરાક્રમી અને ચટતી કળાએ હતા તેથી હાનીમરમ માગન થતો ચાલ તેમનામાં નહોતો ’

ભ ૬

ચટતો પામો, આગાદી, વિજય ભાગ્યોલ્લસથી આવવું, ગુરસામા આવી ધમારો કરવો ‘ લક્કર ચટી આવ્યું

ચટી વાગવું, હુમ ન માનવો, બહિષ્કાર જઈ હુમ દેવું, બેમયાદ થવું

‘ અરે, લોકો તને ગીરધરનાત શાસ્ત્રીનો દીકરો બણેતો અને જલો ઉમરો મ્હે છે તેથી શું શું ચટી વાગ્યો ? ’

મણિ અને ગોહન

ચટી બેસવું (ઉપર), સવાર થવું શિરનેરી કરવી, આગા ઉલ્લસવી, મધ્યમ મૂકી પુર કવું, મ્હેકી જવું

ચટ્ટે ઘોડે આવ્યો છું, (ઘોડે ચઢ્યો હોય એમ) ગેર જાગેને જાગે—હૃદયી મરે કિનાવળ મરી માગળી કરનારને માટે આ પ્રયોગ વાપરનામાં આવે છે એ જ દોડમા, અટક્યા અથવા ચોક્કસ સિવાય

વળી એ ઉપરથી ઘોડે ચઢીને આવ્યા હો તો ઘોડો બાધો એમ પણ થોભવાના પ્રસાદ ખમ્ખાના અર્થમાં બોનાય છે

મુગદેવે ભારણે આવેના દૂતોને મ્હું

આમ ચટ ઘોડે મ્થાથી આવ્યો છો ?

યાય છે તમારો ઘોડો જરા માધો, અમે આંખો ઢિયે

વીરાધીરાની વાતા

ચટચુ ખાવું, અવિવેચી અમર્યાદ થઈ ગયેલા માણસને વિષે બોનતા વપરાય છે ‘ એવું તો ચટચુ ખાવું છે હમણા ’

ચડાળ ચોકડી, કુર્ચોધન, કુશાશન શકુની અને મ્હું એ કુદરતીય અથવા ચડાળ ચોકડી મ્હેનાય છે ચડાળ—હરામખોર—હુઆ—વફા મળા ફલ મરનાર પુર પાની ટોળી ‘ ચડાળ ચોકડીમાં જઈએ નહિ તો લાગ મુકી ખાઈએ નહિ ’ એ કહેવત છે

તે મવ એ ધિમામને વેર એમ્કા યાય છે નેવી એ ચડાળ ચોકડી એકડી થઈ આખા પરાની નિદા કરે છે ”

અરેબિયનનાઈટસ

ચણા કરના, ઉડાવી દેવું (ખાઈ પી)

૨ છેતરી જવું

ચણા ચનરાવવા (કાચા), છેતરવું ‘ તે તને ચણા ચવરાવી ગયો ’

૨ ચણા ચવરાવવા જેવું સખત કામ

કરાવી થકવું, સતાવવું

એતો એને મયા ચણા ચવરાવે છે ’

ચણા લઈ ખાના, જવું કરવું, જવા દેવું (વાકાલિક નાથે)

“ હવે તો એ વાતના ચણા લઈ ખા-
ઓ; ન માને તો ગોર ખીજો કર્યો.”

વિદ્યાવિલાસ.

ચણાના ઝાડપરથી કુદી પડયો, ચણાનું
ઝાડ નાનું હોવાથી તે કુદી જતું એ કંઈ
ચુસ્કેલીનું કામ નથી તે ઉપરથી, સહેજ
કામને અધરૂં કહેવું અથવા બુજ મહેનત
છતાં મોટું પરાક્રમ કીધું સમજવું.

ચણિયારાં ઠંકાણે રાખવાં, (ખારણાંનાં ચ-
ણિયારાં સારાં હોય છે સારે તે ખસી જતાં
નથી-ચોગ્ય ઠંકાણે રહી શકે છે તેમ મો-
હાનાં, જીમનાં ચણિયારાં ઠંકાણે હોય-ચોગ્ય
સ્થિતિમાં હોય તોજ શુદ્ધિથી હઠમાં બોલી
શકાય તે ઉપરથી મો-જીભ વચ્ચે રાખવી;
સંભાળી-વિચારીને બોલવું; હઠથી જાહે ન
બોલવું.

૨. (આખનાં) નજર સીધી-ચોખી
રાખવી.

ચણિયારાં નચાવવાં (આખનાં), આંખ
મારવી; ધસારત કરવી.

“ કોઈ બેઠાં ચકચકિત કરે, કોઈ બેઠા
રેહી ચણિયારાં નચાવે ”

નવી પ્રજા.

ચતુર્ભુજ કરવું-ખનાવવું, બે હાથ વાસી
સાથે બાંધવા. (ચતુર્ભુજના સ્વરૂપમાં આણવું
તે ઉપરથી)

“ અરે ! આમ પ્રહરે અને આ શેઠ
સાંતો જણીતો હશે તો કદાપિ એને યુને-
ગાર ગણી પકડશે અને બેગા આપણા
બેગ મળશે-મૂઝો એ આભાગીઝો હમણાં
બધાને ચતુર્ભુજ કરાવે છે. ”

અક્ષરાક્ષસ.

“ એમ વિરમય પામી ચોર છે ચોર
છે કહી સિપાઈ ચાકરોને બેગા કરી અલ-
દેવને તો લાગલાજ ચતુર્ભુજ બનાવ્યા. ”

બેજા મુખેધરનમાળા.

ચતુર્ભુજ બનવું, સ્તબ્ધ થઈ રહેવું; ચકિત
થવું; દિગ્મુઠ બનવું.

ચંદ્રવો બાંધવો, જાહેર કરવું; અચુક બા-
બતની કીર્તિ ગમવી મૂકવી; ચારે તરફ
પ્રખ્યાતિ કરવી.

(સારી નકારીબને બાબતમાં વપરાય છે.)

૨. (વાંકામાં) ફેંજત થવું; જૂઠું નામ-
કીર્તિ મેળવવી.

આકાશમાં ચંદ્રવો બાંધવો પણ
બોલાવ છે.

ચંદાવા ચકરું, કંઈક અંશે વધતું. (મમન-
સરમાધમાં.)

‘ એ તેના કરતાં ચંદાવા ચઢે એવો છે ’

ચંદી ચઢવી, ખુબ ખાઈ પીને ઘોડા જેવા
અલભસ્ત બનવું.

‘ આજ કાલ તને ખુબ ચંદી ચઢી છે ’

એમ કહેવાય છે.

ચંદું મંડુની બેઠ, (ચંડ મૂંડ એબે બાઈ
દેલ હતા તે ઉપરથી) સરખી ઉચાઈના
અને સાથે હરતા ફરતા એવા બે જણ.

ચપટ થઈ જવું, દુખાઈ જવું; પડી બાગવું;
સાફ થવું; જમીનદોસ્ત થવું.

“ મારાં ક્યાં ઘોર કર્મનાં આ ફળ હશે
ક જ્યાં જાઉંછું ત્યાં ચપટ થાય છે. ”

નગદમયંતીનાટક.

૨. દુખાઈને બેસી જવું; જોરસો નરમ
પડી જવો; તુકસાને કે ખોટમાં આ-
વી પડવું.

“ કોઈ કપટ કારતું કરતા,

શત્રુ સાંવા માટ;

ચપટ તેનું ચપટી મધ્યે,

ચઈ અશું વેંતા વાટ.

માંધાતાખ્યાન.

ચપટીમાં, ચપટી વગાડતાં જેટલી વાર લાગે
તેટલી વારમાં; જરા વારમાં.

‘ આ ચપટીમાં જઈ આવ્યો. ’

ચપટીમાં ઊડાવવું, ન લેખવવું; નામચુકારવું;

મરફરી કરી બમાવવું; તુચ્છ ગણી કાઢવું; દલકું ગણવું; પી જવું.

" જ્યારે હોય ભારે તે તો મને અપદીમાં જણાવ્યાં કરે છે. "

" જ્યારે પીળને જનાવનાની ટેવ હોય છે તેમને પીચું કાઢી અપદીમાં જણાવે તો તે સૌથી વધારે ચીજાય છે. તે પ્રમાણે બેનીડિક અને પીટોસને થયું. "

ચે. કયાસમાજ.

અપદીમાં લેવું, સપડાવવું; ચોડીન વારમા કમળે કરવું; દસાવવું; ઘવમાં આણવું.

"આપણને જનાવ્યા પણ તે શડને આપણે અપદીમાં લેઈ લઈશું; પછી જે રમુજ પડે છે !

નવી પ્રગ.

" અર્થદામ પણ ખરો કે તને પણ અપદીમાં લે. "

સરસ્વતીચંદ્ર.

અપદીમાં આવવું; દસાવું; દાવમાં આવવું; ચોળાઈ જવાય-સંહાર-ગુક્સાન થાય એવી સાકડમા આવવું.

" નિર્મળ કુદિ પડરિપુની અપદીમાં આવ્યા વગર રહેતી નથી માટે ખાણે એવો પરિપક્વ વિચાર કરવો કે પછી ફેરવે ન પડે. "

વીરમતિ નાટક.

અમક વિજળી, વિજળીના પેઠે અમકારા મારનારી સ્ત્રી; અમકારાથી આંજી નાખી અમોપ-અદસ્ય ધઈ જનારી-વધૂ કડપથી ચાંચનારી સ્ત્રી.

અમપત થવું; ચાંચીને નાસવું; નાસી જવું. અરણ્ય ધરીને બેસવું, આસરે-શરણે બઈ રહેવું; કાઢના ઉપર આધાર રાખવો.

અરણ્ય સેવયાં, (અરણ્યની પૂજા કરવી તે અર્થ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ) તાબેદાર ધઈ રહેવું; આધીન ધઈ સેવા ઉઠાવવી.

અરણ્યની રજ, દલકા દરબાનો સેવક; ઉવરતા દરબનું.

" હું તો તારા અરણ્યની રજ છું. "

અરણ્ય લાગવું; નમન કરવું; પગે લાગવું. અરણી અઢવી-વધવી, મદ થવો; પતરાજ-ખોર થવું; પોતાને વિશે મોટાઈ ઢાંકવી; ઉન્માદ થવો; જોરસો ચઢી જવો; ચામોદી વધવી.

" આજ કાલતારી અરણી ખુબ વધી છે. "

અણું કરવું, ખાધા મંજી મોઢું ધોવું.

અરમાં આવવાં, થોડું દેખાવું; આંખે આંખ મારવી.

" તમને ચાળીમ વર્ષ થયાં તે છતાં અસારથી અરમાં આવ્યાં છે ? "

૨. અરમાં બેસવાં-બેસતાં આવવાં-લાગુ થવાં.

અરમાં ઠેકાણે હોવાં, (અરમ=આંખ. તે ઉપરથી) મિત્રજ ઠેકાણે હોવો.

અરમાં ફેરીજવાં, 'આંખ ફેરી જવી' જુઓ. (ખુલ્લુઅનમન જોવાય છે.)

" એના પર સુંદરીનો આવી વખતે પણ આટલો વિધામ જોઈ ચંડિકાનાં અરમાં ફેરી ગયાં પણ એના સિવાય મીનાં કાળમાં ધડકવા લાગ્યાં. "

સરસ્વતી ચંદ્ર.

અરમે ઢખ, અરમાં સિવાય જોને ધમાયનમ ધઈ જાય-કામ અટકી પડે તે.

અસી જવું; મરવા પડવું; મરી જવું; ધબી જવું.

૨. એકાએક પડતી હાલતમાં આવવું; ડુબવું. જોનેમાં લાક્ષણિક અર્થ રહેલો છે.

(દમાઈ જવું એ મૂળ અર્થ ઉપરથી)

ચાંચમાં લેવું, પક્ષીઓ ચાંચમાં લેઈ શિકારનો ભોગ લે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ અચરકી નાખવાની તૈયારી કરવી; ગુક્સાન કરવું; કીનો રાખવો.

" નહિ તો મદ લઈ લાગ્યો,

જનો આપકાલ ખૂટયો;
જન્મ રામ નામ,
કાલ લિયો ચાંચમે. ”

અંગદવિદિ.

ચાંચડની પેઠે ચોળી નાંખીશ, મતલબ
કે ચાંચડની પેઠે જે જોતામાં મારી ના-
ખીશ-પોખી નાંખીશ.

“ કે, માર્યો કુંભકર્ણ,
કે રાવણ રણ રોળ્યો;
કે, ઇન્દ્રજીત અજીત,
તે ચાંચડવત્ ચોળ્યો. ”

અંગદવિદિ.

ચાંચે ચઢવું, અદેખાઈની નગરે આવવું.
ચાંદલો ચોટવું, નશીમે ફરવું; પાલવે પડવું;
કોઈને આશ્રયે-આધાર ઉપર રહેવું.

“ તું મારે ચાંદલિયે ચોટ્યો,
ગામળિ મુરત શામળિયો રે;
એક ધડી અળગો નવ-મુકું,
પ્રાણ ધરી બદાલો પાતળિયો રે. ”

પ્રસિદ્ધ.

ચાંદા ખોળવાં, હિર ખોળવા; શોધવાં; કો-
ઈની વર્તણૂકમાં જે કંઈ ખામી હોય તે ખોળ્યા
ફરવી.

ચાંદી કરવી, સમુજો નાર કરવો; રાખ કરવો.
ચાંપી હાંકવું, જલદી નાશી જવું.
ચાંદલો કરવો, નકામું આપી દેવું.

૨. (લમ સમયે)

૩. વિવાહ કરવો.

“ એ છપ્પી જે રાગની હોય તેને મમ
ભુલદેવીની આ છપ્પી દેખાડી ચાંદલો કરી
નાળિયેર આપવાની આજ્ઞા દીધી છે. ”

મધરાજેસધ

ચાંદલો ચોટવો, દંડ કરવો; ઝેરફાયદો કર-
વો (વાંકામાં.) ચાંદા થવો ચોટલો-

અ દંડ થવો.

વ વિવાહ થવો; લમના કાલકાર
થવા; મગાઈ થવી

ચા પીવી, આ પ્રયોગ માત્ર ઘડિયાળને મા-
ટેજ વપરાય છે. ઘડિયાળ ન ચાલતું હોય
ત્યારે ઘડિયાળ ચા પીએ છે અથવા ચા-
પીતું છે એમ કહેવાય છે.

ચાક લેવો, અણી ઉપર ગોળ ચક્ર ફરવું.
‘ભમરડા ચાક લે છે.’

ચાકે ચઢવું, (કુભારના ચાકની પેઠે બ્ર-
મણ થવા માંડવું) લોકમાં વાત ચાલવી;
ગવાવું; ફરેત થવું; વગોવાવું; બવાડા
થવા.

૧. ફરવું; તળે ઉપર થવું; ગમગ થવો;
ડાલવું; ડામાડાળ થવું.

“ જગત ભય પામે બાચુની હાકે, બાણે
પૃથ્વી ચઢાવી ચાકે. ”

ઝોખાહરણ

“ એના એજ તરૂંને વિનંતના સંપર્ક થકી
ચિત્ત મુજ ચાક ચઢવું રહે બ્રમખંધથી. ”

મુદ્રારાક્ષસ.

“ ત્રિલોકમાં વાગી હાક, ચઢી મેદિની સહ
ચાક ”

લક્ષ્મણાહરણ.

“ આખી પૃથ્વી ચઢાવી ચાક, દેનદાનને
મારી હાક ”

માંધાતાખ્યાન.

૩. અસ્થિર હોવું; (મન)

ભમવું; બેભાન થવું; ચગડાળે ચઢવું.
ચાટલો રૂપિએ, ખોટા રૂપિયાને માટે તિ-
રસ્કારમાં વપરાય છે.

ચાદર ચોટવી, દેવાળુ કાદવું. (દેવાળું કા-
દનાર માણસ ચાદર ઝોડી બેસે છે તે ઉ-
પરથી)

“જે હુંડી પાછી ફરશે તો, દેવાળું કહે-
વાશેરે; સેવક ચાદર ઝોડી બેસે, તીર્થવા-
સી યવાશેરે-શિકાર જો. ”

હુડી-પ્રેમાનંદ.

ચાદરમાં પાંચશેરી ઘાલી મારવું, જે-
ખી-ગ્રમમાર મારવો; કાઈ જાણે-દેખે ન.

દિ ને સખત માર પડે એવી તજવીજ કરવી.

૨. બદારથી દેખાય નહિ પણ અંદર ખાનેથી કાઢતું નુકસાન કરવાની યુક્તિ રચવી

આપુ ચણા આપવા, માર મારવો. (વાંમખો)

‘કમ ધોકાને આપુચણા’ એ કહેવત છે.

આખકા મારવા, આખકાના ભેવાં મખત વેળ

મારવાં; મહેણાં મારવાં; કાણુ વચન કહેવાં.

આમણુ માફક ચોંટી રહેલું-વળગણુ આ-

મણુ એવી રોપ છે કે આમડો જતાં મુખી

તખડતી નથી તે ઉપરથી દાખી વળગણુ-

ચોંટણુ-પાછળ ખાતડું (અમુક ખ્યાલ કે

નિચાર પર)

“મધુરા રમતી ને યમવાનયતી, બૂંદ ચો-

ટી મુજ આમ, વંશે દંડ મવાર-”

નમંદવિતા,

“તે નો અને આમચુડ માફક વળગેલો

એકસે એવો નો વળગો છે કે મારી ત-

જવીજ કઈ પું, નો પણ કેટલો મહતો નથી-

પાપ રાડતો નથી-મારી પાસેથી જતો

નથી

૩. માં અમુક કોણે જાંવા રખત

મુખી પણ રહેતું.

આમણની છબ છે, મનસુખ કે આમણની

પડે તેમ વાળમે તેમ વડે એવી છે ત

જુ દેહ મમે તેમનું મેલવાય એમ કો

“દેહ એ નો આમણની છબ છે વળને

એવની ૧, ૧૧ ૧૧ ૧ ૧”

નવલખાવન,

આમડી મુખવી, ૧૧ વરેજા અપાવના મ-

નવખાં મેલતી નિયા કરી, વરેજાં કરી.

નોખાં અમણનું, જાણતું ૧૧ ૧૧

આમડો નોડી નાખીશ, જાણતું જાણી ૧૧

ખાંજી.

આમડી જાણી, ૧૧ ૧૧ ૧૧

૧. પુણ્ય ૧૧ ૧૧

આમડી આવવી, નની આમડી આવવી.

ચાર આંખ, ઘણીક સંભાળથી ચારે પાસ

નજર રાખી કામ કરનારને વિશે ખોલનાં

વધાય છે.

“ચોરની અને જાણનાની ચાર આંખ

રોપ છે.”

“ચોરનારની ચાર આંખને જોનારની બે”

એ કહેવત છે.

“તારી બેહેનનાં લમ તારા દેશમાં ધરે-

નાં, અને લમ પછી તારા અનેવી મરણ

પામ્યો, તે જ્યારે કોઈ જાણતું નહિ રોપ,

પણ મંજાને ચાર આંખો છે, મારી આ-

મણ નરો પાખંડ આલનાર નથી.”

તારાખાઈ

ચાર આંખો કરવી, શુભે પાડે તપી જાડે;

કરતી પડતું.

ચાર આંખો ધવી, રોપ ધવો

૧. ઈર્ષ્યા ધરી.

૪. બે જાણની અરસપરસ નજર એકઠી ધવી.

૩. યેજા ધરી.

આર હાથ કરવા, હાથી બદે ઉતાવળ કરવી.

“ શું કરું હું તે, કંઈ આર હાથ કરું ? ચા-
પછે, ઉતાવળ હોય તો ખેસ ”

૨. એક માણસને મદદમાં લેવો.

આરે હાથ હેઠા પડવા, આધાર નમજો પ-
ડવો; આશ્રય નતો રહેવાથી નિરાશ થઈ
જવું; આશાભંગ થવું

“ પ્રથમ તો નેપથ્યના રાગના કુંવર
કર્ણિનને સમુદ્રમાં જમકો, માથો તેથી તેના
પિતાના આરે હાથ હેઠા પડ્યા. ”

શો કૃપાસમાજ.

“ શક ન સમજીયો રે,

સદચર સાનમાં;

ત્રણે અવધામાં રે,

જાણ્યા ન ત્રિભુવનનાયજ્ઞે.

બક્ષા બોજલ રે,

એણિ પેર બોલિયા,

અંતે બોધે આરે,

પડિયા હાથ જો-શીખા. ”

બોજોબક્ષ.

આરેચૈદિ, પ્રસંગ આવે; કાઈ નિવે, બ્યારે
આરે.

આરે હાથ, કૃપાદષ્ટિ, મહેરબાની, રહેમ
નગર, રહેમિયત

“ આહેબના થેવાભાઈ ઉપર આરે હાથ
હતા, પણ તેમના જવાથી તેના આરે હાથ
હવે હેઠા પડ્યા ”

જો બહેનો

“ કૃષ્ણકાલિકા ઉપર પુત્રીના આરે
હાથ હતા અને તેનું કારણ એ હતું કે એ
તેની ઈચ્છાને શરણુ રહેતી ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

આલતાં-બોલતાં, તંદુરસ્ત સ્થિતિમાં. તે આ-
લતાં-બોલતાં મરી ગયો. ”

આલતી ગાડીએ બેસવું, ઉગતા સૂર્યને ન-
મવું, મોટાની બાજુ પકડવી

૨. આલતા વિચારમાં મગી જવું

આલતી પકડવી, જવું રહેવું; ખસી જવું.

આલતું થવું એટલે જવા માંડવું.

‘ આવતો ચા હું આવું છું. ’ વળી એનો

ખીન્ને અર્થ એ કે જરી થવું; રાઈ થવું.

‘ જમણવારમાં બધું જમણ પીરમાઈ ગયું

હોય તારે કહેશે કે હાં, ‘ આવતું થવા દો. ’

આલતો એર, થેમાતી આલતી આવડ.

આલતું ચલણ કરવું, શક્તિ પ્રમાણે કાંઈ

કામની અવરથા કરી લેવી.

આલતું પુકું, ચડતું-આખાદ થવું કામ.

આલતો કણ્ઠાએ વેચાતો લેવો, પારકી લ-

શર્ધ પોતે વહોરી લેવી; પારકી લડાઈમાં

વચ્ચે પડવું

આલતો બોલતો, આલવાને અને બોલવાને

શક્તિમાન

૨. સાબેતાબ્જે, તંદુરસ્ત સ્થિતિમાં.

‘ તે આલતો બોલતો મરી ગયો. ’

આલતો વખત, સત્તા અને આખાદીનો

વખત

આવી ખાવું-નાખવું, (લાક્ષણિક અર્થે)

કામને વિરે છુંડું બોલી તેનું માન ઉતા-

રવું, વગોવવું, વગોણું કરવું, ચરચાવવું; ઠેર

ઠેર નિંદ્રા થી ઉપકું પાડવું.

આવી આવીને વાગોળવું, એકની એક વાત

‘ ચાર-ચાર કલાં કરવી. (કેટલાંક ચોપડાં

પશુઓ ખાય છે, આવે છે અને પછી

આવેલું બહાર આણી વાગોળે છે તે

ઉપરથી.)

આવીને કૃષ્ણ કરવો, સંધવું સારી પેઠે સ-

મજી એબ્યાસ કરી લેવો.

૨. રમકસ ચૂસી લેવો; અનુભવ કરી

પુરતી લહેજત મેળવવી.

“ તે તે ચોપડીનો આવીને કૃષ્ણ કરી

નાખ્યો. ”

“ હવા તો હરિને બજેરે બજે મન,

હવા તો હરીને બજે;

આવીને ફોંટા કપોં તેં સંસારસુખ,
હવા એમાં નથી મોઝારે મોઝ.”

દવારામ.

માળીસમું નહાવું; માળીસમે દહાડે સુવા-
વડ નિમિત્તનું છેલ્લું ન્હાઈ શુદ્ધ થવું.
(શ્રીગોમાં.)

ચિઠ્ઠી ફાટી જયી, ચેટે દોઢરી પડી હોય
અને તેને પરણાવવાના ને અમુક રૂપિ-
યાનો ખર્ચ થવાનો હોય તે તેની મરી
જવાથી ઉઘરી જાય સારે તે અમુક રૂપિ-
યાનો ઓઠડો વાપરી આ પ્રયોગ જોવ-
વામાં આવે છે

જેમ-“ દોઢરી મરી ગઈ તો શુ થઈ
ગયું. ? પાંચસેં રૂપિયાની ચીઠ્ઠી ફાટી ગઈ
મારા ભાઈ ! ”

“ હોઢરી મરી ગઈ તો દૂધ કુળવાન
દેશાધ્રમો કહે છે કે ‘ પાંચ હજારની ચીઠ્ઠી
ફાટી ગઈ ’ અરે, એ કેવા નિર્દય અને
પાપી છે ! ”

માસુવડુની લગઈ

ચિઠ્ઠીનો ચાકર, ખીજી કાંઈ લખતલખત
ન કરતાં માત્ર ચિઠ્ઠી લઈ જવા લાવવાના
નિમિત્તે જ રોકાયેલા ચાકર; માત્ર ચિઠ્ઠીજ
લાવી કે આપી જનારો.

ચીકલો લાટ-વાધર, કોઈ ખાતતમાં વાર-
વાર હાથ ધાલી તેને જગાડી નાખનાર;
કોઈ ખાતત નકામી ઉધલાવી બિડી તજ-
વીજ કરનાર.

ચીકલો વાર, સનિવારને એમ થબી વખત
કહેવામાં આવે છે.

ચીંથરાં વીજવાં, (બહુવચનમાં વપરાય છે)
બીખ માગરી; ચીંથરાં વીજવા જેવી નિ-
ર્ધન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવું.

ચીંથરીઆ મામા, સુખરાતમાં એવો આસ
છે કે વગડામાંનું ઝાડ કોઈ કાપીને લઈ
ન જાય તે સાર જાડની રક્ષા કરવાને અર્થે
તેઓની ઉપર સિંદૂરનાં ત્રિશુળકરે છે અને

એવો જોગ ન આવે તો જુના લૂગડાનો
કકડો તે જાડને વળગાડે છે પછી ખીજ
પણ લૂગડાં ચડાવતાં જાય છે અને ચી-
યરીઆ મામાનું રથાનક એ રીતે ધર્મ પડે
છે. આવાં રથાનક ધણું કરીને જ્યાં જાડની
અછત હોય છે ત્યાં ખડુ જોવામાં આવે છે;
તેના વળગાડના બ્રમથી મીઝમ હેરાન
થાય છે સ્ત્રીઓએ માનની ખાતર જૂતને
મામાનું નામ આપેલું છે

ચીંથરેહાલ થવું, મરાળખખત થવ, કં-
ગાળ થવું

“ દેશરેશની ચીન્ શણુગારી સહ,
પણ કરી નાખી છેક જ ચીંથરેહાલ જે,”
નર્મ કવિતા.

“ ભાઈ રામસિંહ, સમરમિંહ આનિ
પૂર્વ દિશા તપાસી અહીં આવે છે; આકા-
હાહા શા ચિંથરે હાંસ ધર્મ ગયેલા જ-
ણાય છે ! ”

તપસાખ્યાન

ચીનનો રાહડુકાર, ચીનાઓ ગમે તેને કંગ
છે-ચીનાને કંગવાને તો ચીનો જ જોઈએ
એમ કહેવાય છે. તે ઉપરથી કંગ;
બુઝો, કપડી, લખને પાછુ ન આપે અને
ઉપરથી ડોળ ગતારે તે

‘ ચીન પેમા લીધે છીન ’ એ કહેવત છે.
ચીલે પડવું, રાગે પડવું; અને પડવું, રીતમાં
આવવું, મરાજે ચડવું, રીતમર માદવું; પ-
રમાં પડવું.

“ ગુણસુંદરીના કુટુંબમાં હવે સર્વ વાતે
મિદિ ધર્મ અને એ કુટુંબનો પ્રસાર ચીલે
પડ્યો ”

સમસ્તવીચંદ્ર.

ચીરા ખાવી, જો જતી જવી; એવાં કંઈ
તજવીજ થવી કે જોવી કરીથી એવું કામ
થાય જ નહિ. નયરી ટેવ-આદન ખરી
દેવી-દર કરવી

ચુકે આવવી, કામ કરવાને ના હંગેનો દોષ

અથવા કંદાજો ખાતો હોય એવા માણુ-
સને વિષે બોલનાં વપરાય છે. ચુક આ-
વવા જેવું દુઃખ થવું; વાંકું પડવું; માકું
લાગવું; નાખુસ થવું.

“કામ કરતાં શું ચુક આવે છે.?”

ચુક મટાડવી, ને જીની મનકામના હોય
તે પૂર્ણ કરવી.

ચુટી ખાણું, નિંદા કર્યાં કરી હલકું પાડવું;
ધણા જણે એકદમ એકના ઉપર ઠપકો દેવા
મંડી પડવું; ટુંપી નાખવું.

“અરે, આ તો સુનેખાત યથો તેથી દહે
એ સાડાતણ પળ, પહોર કે દીવસના પ-
રાણા છે માટે ચેતી રહેજે; નહિ તો આ-
ટલામાં મરી જશે તો દુનિયામાં તને ચુટી
ખાશે.”

વીરાધીરાની વાતાં.

ચૂકે ચાં (નથી કરતો), એકપણ શબ્દ
બોલવાની હિંમત નથી મરી શકતો.

“તમે જો ચૂકે ચાં કરવા જશો તો
આ જમાઈઆને ગળામાં પેમતાં જરા પ-
ણ દયા નહિ આવે.”

ગર્ધવમેન.

“હરિનંદ કહે, ના કહે તો હાડકાં બા-
ગી નાખું, તાકાત શી છે કે સામુ ચૂકે ચાં-
કરે! મારો ધાક એવો છે કે જરા કોળા કીકું
કે યરયરે.”

આસુવદુની લડાઇ

“જો ચૂકે ચાં ક્યું તો આ કારડો ને તા-
રો ખરડો.”

“ધન્ય છે હાલની સરકારને જે રૂયતને
સ્વતંત્રતા વધારે આપતી જાય છે ! ને સારે
તમે ગ્રામમાંથી કેમ નથી હડતા ? ચુંબક-
માની રાજ્યમાં તો ચૂકે ચાં બોલાવું નહિ.”

નર્મગદ્ય.

ચૂડી કરેમ કરવું, વર મરી ગયા પછી તેની
વિધવા સોએ ચૂડી ફોડી નાખવી.

૨. પ્રારંભ રાધવા પેસવું

ચૂડીઓ પહેરવી, પુરપાથ ગુમાવવું; સ્ત્રીની
પકિતમાં આવવું.

“માવૃથી, હું તમારી કુખે ઉઠ્યો છું; મેં
ચૂડીઓ નથી પહેરી, હું તેવું વેર વાળીશ.”

સરસ્વતીચંદ્ર,

“ખાંડવ વન જોણે દહન કીધું, કૃષ્ણ સ-
રખા સાય; તે અર્જુન બ્યંડળ થયા, કંઈ
ચૂડી પહેરી હાય.”

(પ્રેક્ષ.) સુધન્વાખાન.

ચૂલા ઉપર ચૂડી બેસું, ખાવાનું ચૂસે ચહ-
તું હોય છતાં ખાવાને માટે કોઈ હાથી
નદે ઉતાવળ કરવું હોય ત્યારે રાંધનાર
તરફથી એમ બોલવામાં આવેછે.

ચૂલા મોંને, બળિયેલ સ્ત્રીઓ બાળકને રીસ-
માં કહેછે. (ચૂલાના જેવા મોંને) (ચૂલાનું
મોં દમેશ બળતુંજ રહેછે તે ઉપરથી) ધુ-
ધવાનો; અદેખો; ધર્મ્યાવાળો.

ચૂલાસધડી સળગવી, (કાળજીમાં) અત્યંત
ત ચિંતા થવી; કાળજી બળવું; જોસાથી
અકાળવું; ગભરાવું. તેવી નિરંતર સ્થિતિ
દર્શાવવામાં કાળજી ચૂલાસધડી બાંધી છે
એમ બોલાય છે.

ચૂલામાં ધાણવું, ચૂલામાં ધાણી બાળી મૂકવું.

“અદિતિ-જી, એનો હું કોઈને આપ-
તી નથી અને આપનારે નથી. તારે બી-
જી કંઈ જોઈએ તે માગી લે. દિતિ-(સ-
કોપ) બીજને શું મારે ચૂલામાં ધાણવું
છે ?”

સત્યમામાખ્યાન.

ચૂલામાં જા, હું તારે કાણું કરે; કાણું કરે; ફર-
જ. (તિરસ્કારમાં બોલાયછે.)

ચૂલામાં નાખવું, ચૂલામાં મૂકી બાળી મૂક-
વું; બાળવું; દીસું કરવું. (તિરસ્કારમાં)

“નાખ તારો ઉપદેશ અને તારી ભવિષ્ય-
બાવના ચૂલામાં.”

અરેબિમનનાઈસ.

ચૂલામાં પડ, અગ્નિમાં પડ અને જળ. જ્યા-
રે કોષ કહેવા પ્રમાણે ન કરે-વતે ત્યારે ઉ-
પટે હારી યાત્રી એમ કહેવામાં આવે છે.

ચૂલામાંથી નીકળીને હોડામાં પડવું
એટલે દામદર પશુ જળતરા તો ખરીજ.

ચૂલામાં પેસવું, રસોડામાં પેસીને રાંધવું

“ ઘર ધણિયાણીના મનમાં હવું કે રા-
ધવાના કામમાં અવલ જોરાણી તેના આધાની
હતી. તેણે કયું

* + * + * + *

એ વડુ તો શ્રીમંતની છોકરી તે વળી
ચૂલામાં પેસવાની હતી કે ? ”

સદ્યુણી વડુ.

ચૂલામાં ખિલાડાં આજોડે છે, મતલબ કે
ચૂલા ખિલાડાં આજોડી રાકે એવો ઠોડો છે, ચૂ-
લામાં આવનાર માટે કાંઈ તજવીજ કરવામાં
આવી નથી-દેવતા પાડવો નથી;

૨. ધણીજ તંબી કે ગરીબાર્થ દર્શાવે છે

ચૂલામાં શું ટાંટીયો ધાલું?, જળતણુ પુ-
ટ્યું હોય અને ધણીને કહેવા છતાં પણ
તે લાવતો ન હોય ત્યારે રાધનારી મૂખ
છીના તરફથી (રીસ-કોધમાં) એમ ધણી
વખત બોલાવુ સાંભળવામાં આવે છે.

ચૂલે પડવું, જળી જવું; નાશ થવો; ખિસ્કાર
પડવો; બર્થ જવું. (ધિક્કારમાં)

“ ચતુરાઈ સૌની ચૂલે પડીર,

કોઈનું ન ચાલે જોર,

દયા જગતમાં તે બચે,

જોનો કર મહે નદઈશોર-હોય નવા ”

દયારામ.

ચૂલી ખાવું, ધનમાલ હરણ કરી લઈ વિત
વગરનું કરી મેલવું.

ચે ચું કરવું, ‘ ચું કે ચાં ’ જુઓ

“ હવે રમ બદલાઈ ગયો છે, માટે વ-

ધારે ચે ચું કરવામાં માલ નથી. ”

મણિ અને મોહન.

ચેપ કાઢવો-મટાડવો, પીક ટાળવી; નડતર

દૂર કરવું; કંટક ટાળવું; નામ જવા દેવું;
(દુઃખ દેતા ગાણમનો) નિકાલ ક-
રવો; પતાવવું.

૨. શાંતિ-સંકા દૂર કરવી.

ચેપ છોડવો, મોખત ટાળવી; જવા દેવું (ધિ-
ક્કારમાં)

ચેલો મૂડવો, (ગુર કાનમાં મંત્ર કહી-
આપી ચેલો મૂડે છે તે ઉપરથી) પોતાના
ગુણ કોપ ખીલને આપવા. (લાઠાણિક)

૨. છેતરવું-કમવું; ધુનડ.

ચેહરો કંઠાવવો-રખાવવો, માથે વાળ વ-
ધારવા.

ચેહરો પડાવવો, છપી પડાવવી.

ચોક પૂરવા, મંમળ કાર્ય કરવું; શુભ કરવું;

૨. બહારની ચોમ્મા કે રનેક બતાવવો.

“ હારે મારે મૂળ જે હમેશાં જાત્રી જૂ-
રતી, હારે તેણે બહારથીજ ચોક પૂરતી,
હોહરે જોધરે મેં જોઈ રીન પ્રીતની. ”
નર્મદવિતા.

ચોકડું બેશી જવું, સુકિતસર બંધ બેસવું
આવવું, ગિધતિ-સમય પ્રમાણે ધટવું
આવવું.

“ ધનગવરીનો ડાહ્યામાઘને ત્યાં વિ-
વાહ થયો તે દીક ચોકડું બેસી ગયું! ”

એ બહેનો.

૨. એવી રીતે અનુકૂળ આવી જવું
કે કોઈથી કચી રીતનો વાંધો લઈ
સકાય નહિ.

ચોકડી મૂકવી, રદ કરવું; છેડી બાદ કરવું.

ચોકા પાટલા કરવા, એકવાડો કાઢવો.

૨. કોઈ કામમાંથી પૂર્ણ રીતે છૂટા થવું.

ચોકે નાખવું, મરનારને બીજવેલી જગોમાં
જને ચોકા કહે છે તેમાં સુવાડવો. ‘ જોયે
નાખવું ’ પણ બોલાય છે

ચોકો કરવો, મરનારને સલા માટે અબોહ
દેવો; મરનારને માટે બોંધ લીપવી.

“ ચોકો કરાવ્યો ચોવિધે,
આપ્યા જવતલ જાણુ;
દધિ ગોમય ગોમૂત ત્યાં,
મૂક્યાં નાખી નિર્વાણુ.

મોંઘાતાખ્યાન.

૨. ‘ઝોના નામનો ચોકો કર્યો’ ઝોટલે
ઝોનું નામ જવા દીધું—હવે પતી
રહ્યું. જાણે છે નહિ એમ કરવું; ધટ-
રફોટ કરવો.

ચોકો વાળવો, ગમેતેમ આડુંઅવળું ખતા-
વીને કામ બંધ પાડી નાખવું; આડું અ-
વળું કરીને કામ સરાણે ચડવા ન દેવું;
થયેલો હાવ અથવા વિચાર કાઠપણુ રીતે
ફેરવી નાખવો, ગમે તે બહાને કામ અ-
ટકે એમ કરવું.

૨, (મરનારનો) મરનારને ચોકે
નાખવું. ‘ તારો ચોકો વાળે ’ એ-
મ બહુવા હેતાં વપરાય છે.

ચોખા ચઢાવવા-મૂકવા, કાઠની મરજી ગે-
ળવવા માટે તેને ત્યાં જઈ ખુશામત ક-
રવી. (દેવની કૃપા મેળવવા દેવસ્થાન આ-
ગળ ચોખા મૂકવા-ચઢાવવામાં આવે છે
તે ઉપરથી)

૨. ચોખા મૂકી નોતડ-આમંત્રણ કરવું;
નોતરવું; તેડવું;

“ તેણે દરેક અધિકારીને ત્યાં ચોખા
ચઢાવ્યા. અને મહિનાના મહિના ઉમેદવારી
કરી તથા નોકરીની આશામાં પોતાની
પાસે જે કંઈ પાંચ પચાસની આસ્તા
હતી તે પણ બોર મૂકી દીધી.”

મર્ધવસેન.

• “ જાઓને, તેને ત્યાં જઈ સત્તર દહાડા
પચા રહો ને ! તમને કાણુ ચોખા મૂકી
બોલાવવા આવ્યું હતું તે.”

સત્યભામાખ્યાન.

“ અરે ઝો લાણુગ્રાડી, તારે બારણે

કાણુ ચોખા મૂકવા આવ્યું છે ને તું વ-
ચ્ચે મુંડી ઘાલવા આવી ? ”

ભામિનીબૂધણુ.

ચોખા નાખવા-વેરવા (સાથે,) નાતરું
કરવું (નાતરીઆ નાતમાં.)

ચોખા હાથ રાખવો, પ્રમાણિકપણું કે નિ-
રપરાધીપણું જાળવી રાખવું.

ચોટલી મંતરવી, હેનરીને કંઈ કાઠી લેવું;
આડુંઅવળું સમજાવીને કળી લેવું.

“ એતો બલભગ્નાની ચોટલી મંતરી લે
એવો છે.”

ચોટલી હાથમાં આવવી, હાવ-કમળ-પે-
ચમાં આવવું.

“ વાધજ કહે છે એ ખરૂ છે, પણ પુ-
દ્ધિધનની ચોટલી આપણા હાથમાં આવે
ઝોટલે પછી એ જૂતને ધુણાવવું હશે તેમ
ક્યાં ધુણાવાતું નથી ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ચોટલી હાથમાં હોવી, જે માણસ નથી
ખીમને વશ થઈ રહ્યું હોય તે માણસનું
મૂળ બળ પોતાના હાથમાં હોવું. ‘ ઝોની
ચોટલી મારા હાથમાં છે ’ ઝોટલે કે એ
મારા કમળમાં છે—હું જેમ કહીશ તેમ
તે કરે એમ છે.

ચોથો પાથો જ નથી, (સ્થિર રહેવાનો
આધાર જ નથી) એમ હંગમડા વિનાના
માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ચોપડી મૂકવું, જવા દેવું; મારી આપી
છુટકો કરવો.

“ તારે શું હું તેને ચોપડી મૂક-
શ કે ? ”

ચોર પેસવો (શરીરમાં), રોગે પ્રવેશ
કરવો અથવા પ્રવેશ કરી તબિયત બગા-
ડવી, ઘાણુ પેસવો

ચોરાશી બંદરના વાવટા હિરાડવા, ચોરાશી
બંદરમાં વેપાર ચલાવી બહુ ધન પ્રાપ્ત

કરવું અથવા 'મોઢું' નામ ગળવી મૂકવું.

“ ભાઈ એને ત્યાં તો ચોરાશી જંદરના વાવટો હોય છે ”

ચોરાશીનો ફેરો, (ચોરાશી લાખ અવતાર જીવને ધરવા પડે છે એમ પૂરાણમાં કહેલું છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક) કાર્ષ કામ એક વાર આરંભ્યું અને તે પાર ન પડવાથી ફરી કરવું પડે અને એમ વારંવાર ચર્ચા કરે ત્યારે કહેશે કે 'એ કામ તો ચોરાશીના ફેરામાં પડ્યું.

૨ જન્મથી તે મરણ પર્વતમાં ક્ષણે ક્ષણે અનેક સ્થિતિઓ થવી તે; સ્થિતિઓનાં રૂપાતર થવા ને.

૩. ધણીજ સંક્રામણમાં આવી પડવું તે, વારંવાર ગભરાટ ઉપજે એવી સ્થિતિમાં ફરવું પડે તે

૪. 'જન્મ મરણનો ફેરો'

“ ધન્ય છે એ રાજાઓને તથા ભેગોના માતપિતાઓને ! તેઓએ તો મોતાના દેહનું સાર્યક કર્યું તેઓ તો ચોરાશી લાખના ફેરામાંથી દબા હમણા તેઓ આકાશમાં તારા યર્ધ પ્રકાશતા હશે ”

કરણધેરો.

ચોસણ-ચોકડું બેસાડવું, તાવમેલ-જી-કિતપી કામ પાર પાડવું, વાત 'બંધ' બે સાડી દેવી;-વાદ ખરો ફરી બતાવવો

“ એ તારામાં હિમત હોય તો બેમાડી પાડીએ ચોકડું, પછે યાવ સત્યભામા પરણી અને તું યર્ધ પડે તેની સખી, જેથી કરી વધે તારો અને મારો ભાવ. ”

સત્યભામાખ્યાન.

ચોસણ ફરવું, કામ થવું કે અમુક કામમાં ફાવવું.

“ એના વિના ચોસણ ફરવાનું નથી ”

ચોળીને ચોકડું ફરવું, અમુક વાત લંબાવ્યાં કરવી; અમુક વસ્તુમાં વારંવાર દાખ

ધાલી તેને જગાડી નાખવી.

૨. સહેલા કામને અધરું કરવું, શુંચવણી કરવી, દોઢ ડહાપણ ચલાવવું; સારી પેઢે તપાસ કરવા સાદ વસ્તુ કે કામમાં ઉપલ પાપલ કરી મૂકવી.

ચૌદ ચોકડીનું રાજ, સત, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ ચાર યુગના સમુદાયને ચોકડી કહે છે એવી ચૌદ ચોકડીના વખતનું રાજ. “ ચૌદ ચોકડીનું રાજ કબૂલ, એ કમું, કાપું. ”

અંગદવિધિ.

ચૌદ ભુવન એક થવાં, ગળખ થવો, પ્રલય થવો, કેર વર્તાર્થ જવો. (સપ્ત સ્વર્ગ અને સપ્ત પાતાળ મળી ચૌદ ભુવન.-

જુનોક જુવલોક, સ્વલોક, જનલોક, તપોલોક, અને સત્ય લોક એ સપ્ત લોક અને અતળ, વિતળ, સુતળ, તળાતળ, મહાતળ, રમાતળ, અને પાતાળ એ મપ્ત પાતાળ કહેવાય છે)

૨, મહા મુશીમત પડવી; અતિશય સાંકડામાં આવી પડવું; શું કરવું તે સહે નહિ એવી મુશ્કેલીમાં આવી પડવું, એકાએક આક્રમ આવી પડવાથી ગભરાવું.

ચૌદમું રતન, શિક્ષા, ડહાણનો માર. (અમત એ ચૌદમું રતન છે. તેને માટે દેવ અને રાક્ષસોને વારંવાર લડાઈઓ થતી હતી તેથી અથવા અમતના જેવું ફળ આપનાર માર છે તે ઉપરથી મારના સંકેતમાં તે વપરાય છે.

લક્ષ્મી: કૌસ્તુભ પારિજાતક મુરારી ધન્વંતરી ચંદ્રમા ।

ગાવ: કામદુષા સુરેશ્વર ગજોરંભાદિ દેવાંગના ॥

અશ્વ: સસ મુલો વિપંહરિ ધનુ:શંભોડ

મૃત આમ્બુધેઃ રત્ના નીતિચતુર્દશ (પ્રતિ
દિનં કુર્વન્તુનો મંગલમ્)

“અક્ષરમીને પાસે પડ્યાં હોત તો ચૈદ્યું
રતન કપારનુંએ અંગેઅંગે, બાપી રહ્યું
હોત.”

સત્યબામાખ્યાન.

“માર બે ચાર તમાચા, ચૈદમા રતન વિ-
ના પોરિયાં રડતાં રહે તહિ.”

ભટનું બોપાણું.

“આ રાંડને કંઈ બાનું જડે તો એવી
ગુંદી ગુંદીને મારું કે નરમ થેસ ધઈ જા-
ય; પછી હું જ કહીશ તે કરશે, માર ચૈ-
દ્યું રતન છે, માટે હવે લે બુધું ને કર સુ-
ધું. હવે તો એજ વાત; ખીજો ઉપાધ નથી”

“પશુના સમજે પગે લાગે,
ભૂત ચૈદમે રતેજ માગે.”

વિનયવાણી.

છ

છકડ ખાવી, (છકડ=ધોલ; લપડાક તે ઉપર-
થી) મારખાવો; ઠગાવું; નુકસાનમાં આ-
વી પડવું. (સાક્ષણિક)

જેઓ કાચા ઢેયાના છે તેવા માણસો બ્યારે
છકડ ખાય છે સારે ખાલી હુનિયાનો વાંક
કાઢે છે.”

જાતમહેનત.

છક્કા છટી જવા, નાઉમેદ ધઈ જવું; આ-
શામંગ થવું.

૨. હિંમત હારી જવી; નરમ પડી જવું;

જોરસો નરમ પડી જવો.

છક્રે પંજે કાઠસો, પારકે વૈસે છળમેદ કરી
મોજ માણવી તે. છક્કા પંજા કરવા પણ
વપરાય છે.

છકકો પંજો રમવો, ઘવ પેચ રમવો; છો
ફટકો કરવો; છળમેદ કરવો; ભૂલ્યાપ આ-
પવી; ફરેખ દેવો; કાવોદાવો કરવો; દમલ-
આજી કરવી.

(રમવાનાં પાનામાં છ અને પાંચનાં જો
બે સમુદાય તેના અથવા પાસના ઘવ રમ-
વા તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે ;

“તને છક્રે પંજો રમતાં ઠીક આવડેછો”

“નાની બેન ધણીજ માતા શરમાવની,

નિષ્કપટી અને માયાણી સ્ત્રી હતી એટલે
આ છક્રે પંજો રમ્યાની તેણીને બિલકુલ
અખર પડીજ નહિ.”

અરેબિયન નાઇટ્સ.

છઠ્ઠીના લેખ, (જાળકના જન્મ્યા પછી છઠ્ઠે
દિવસે ભીતે કંડુવતી પુતળાવાણું ધર ચી-
તરી-એ જ ધર તેને વિધાત્રી કહી તેની
આગળ કામળ, ખડીઓ, કલમ વગેરે મુકી
પૂજા કરે છે અર્થાત્ જોડરાનું ભવિષ્ય પેલી
વિધાતા લખી જાય છે, એ લેખ કાઢ પછી
પ્રકારે ટાળ્યા ટળતા નથી. કહ્યું છે કે.

લલાટપટ્ટે લિખિતા વિધાત્રા

પણિદિને ચાક્ષરમાલિકાચ ।

વિધાતાએ છઠ્ઠીને દિવસે અક્ષરની માલિ-
કા લલાટમાં લખેલી છે અને તે મિથ્યા
ચતી નથી તે ઉપરથી) વિધાતાએ નિર્મા-
ણ કરેલું નથી.

“છઠ્ઠીના લખીઆ લેખ, કહો કેમ મઠ-
ચેરે; મારા પેલા જનમનાં પાપ, કઈપેર ટ-
ળચેરે,”

“તે તો ટાળી નહિ ટળે, લાગી રહિયા
સાથ; જન્માક્ષર છઠ્ઠીતણ્યા, પડી પડોજે ભાત,
નંદ બનીશી

“કંઈ કહે ટાલ્યા નવ ટળે,
‘સાખ્યા છઠ્ઠીના લેખ,
તોપણ શોષે શુકનને,
પૂઝે છે ગીન મેખ,”

વેન ચરિત્ર.

છઠ્ઠીનું ધાવણે કાઢવું, (જન્મ્યા પછી છઠ્ઠી દિવસથી આરંભીને આજ પર્વત નેટકું આધેડું હશે તેટલું બધું ઝોડી કાઢવું) થણું જ ઝોડકું. ‘તે ઝોડકું ઝોડકો કે છઠ્ઠીનું ધાવણ કાઢવું.’

છઠ્ઠીને ઉખડેલો, જન્મથીજ તોફાની-દેહાં-છગો-ઉદ્દત

છઠ્ઠો ખૂણો, ધણેજ દૂરનો અને ખૂણા ઝો-ચરાનો ભાગ, કાંઈ ન જડે-ન ઝોગપાય એવી દૂરની જગો. (ખેદકારીમા બોલાવ છે)
“આટલા દહાડા તો હું ગમે તેને ઘેર જાડો તો વગર બોલે છેક છેડે ખૂણે તે બે હા હોય ત્યાં ચાલી જાશે એટલી હતી.”

ભાગિનીભૂણ.

“ભાઈ હું અનુચિત છું માટે માફ કરો વાસ્તવિક રીતે તે મહેલ સળધી અને ચાહીતમારી નથી હું તો અહીંયા માત્ર કાચે જ છેઃ આક્રિશ્નને છટ્ટે ખૂણેથી ચાલ્યો આવું છું ”

અરેગિયનનાઈટમ

છાપનમે ખૂણે પડ્યું કહેવાય છે.

છઠ્ઠી નાખવું, મારમારી ધાણુ ઠાડી નાખવો ‘તેણે તેને છઠ્ઠી નાખ્યો’

છતા પૂજેલા, પૂર્વ જન્મે પ્રુણ કરેલું, માફ તપ કરેલું. ‘છતે હાથે પૂજેલા’ પણ બોલાવે છે

છતું રાખવું, મળની-પ્રથમની સ્થિતિ કાયમ રાખવી.

‘આ છોકરો માફ કોઈ છતું રાખે એમ નથી ”

સિવચરમી

છાપાછતી, ચર્મ રહેવી, નાણાંનું પ્રુક્કળ બે-ગું થવું; મદ્યદિયાં થવાં.

(રૂપિયાનો છન્ છન્ અવાજ ધાવ છે તે ઉપરથી.)

છપડી બાપડી, કુકપટ; લુપ્પાઈ; દોંગાઈ. છ પાંચ કરી જવું; અગિયારા મણુવા; ના-ચી જવું; સહી જવું.

છાપન વખારી-વેપારી, (છાપન દેશમાં વેપાર કરનારો) ઉદ્યુક્તપણે શુંધાયસો; ધણા બવસાય વાળો; જેને ધણે ઢેકાણે નજર રાખવી પડતી હોય તે.

‘છાપન વખારી ને ભારે કુંચી’ એમ કહેવાય છે. છાપન શાહુ એટલું પણ બોલાય છે.

છાપનની છીનાળી કાઢવી, શુભ કર્મ ને કર્યા હોય તે ઉપાડું પાડી ફેંટી. કરવી; ધૂજ કાઢવી. આ પ્રયોગ સ્ત્રીઓમાં જ વપરાય છે.

છાપનનો દેવાળવો, (છાપન જગોએ ને-જો દેવાણું કાઢવું હોય તે) હમેશનો નામી-ચો દેવાળવો.

છાપન પર ભૂગળો વાગે છે, (ભોક્ષમાં મનાય છે કે ને ખાનનામાં છાપન ફોડ રૂપિયા રાક્ષા હોય તે ખાનનામાંથી ગેખી અવાજ નીકળ્યાં કરે છે—સહમી સાક્ષાત્ ખીરાને છ તે ઉપરથી.) પ્રુક્કળ પેસો છે.

“ હામ હામને સુંદર હામરે,
સોનામય દારિકાં ગામરે,
વાને છાપન ઉપર બેરરે
પાને ગામલીની સહેર રે”

લક્ષમણાદરજી.

છાપનમે ખૂણે પડવું, ઝડ જડે નહિ એવી સ્થિતિમાં ખૂણેખાચરે પડી રહેવું

“ દાણુ જાણે પડ્યું હશે છાપનમે ખૂણે” એવીરીતે—એ દરમારીમાં જવાન દેતાં વપ-સાય છે

છપ્પનમે પાને (ઉશડવું), ન લેખવું;
 તુઝ ગણી ન ગણકારવું; બેઠકારીમાં ઉ-
 ડાવી દેવું. છપ્પન સિવાય ખીજ કોઈ
 સંખ્યા મૂકી નથી બોલાવું.

“તેઓ કાઢયી પણ ખીતા નહિ; એઓ
 પહેલાં દરબારી સિપાઇઓથી ખીતા હતા,
 તેમને પણ હવે છપ્પનમે પાને ઉડાવવા
 લાગ્યા.”

વીરાધીરાની વાર્તા.

૨. (નાખવું) દરકાર વિનાની રિયતિમાં
 રાખવું; અજવાળામાં ન આવે એમ ગુપ્ત
 રાખવું

‘હવે તો તમારા બહાર છે, હવે તો
 આ શેઠ પડી ખાંજરે, નાખો છપ્પનમે
 પાને! નહિ તેના સુખનો નહિ તેના દુઃખ
 નો સવાલ, કોણ સખી ને કોણ વાત!’”

દિલીપર હાથો.

છપ્પલીકાં વગાડવાં, બીખ માગવી અથવા
 બીખ માગતા થવું, (પૈસો ટોઠો ખાલી થઈ
 જવાથી.)

‘છપ્પલીકાં વગાડો હવે’

છર ફેરવવો, કાપી નાખવું; બગાડવું, બર્થ
 કરવું; ધૂળધાણી કરવું; તુકસાન કરવું.

૨. (નામપર) નામ-કીર્તિ ગુમાવવી;
 આખર ધૂળ મેળવવી.

“ઓ ખામલા ને બીકણ, લશ્કરની સરદારી
 લઈ આજ તે અકબરના નામપર છર ફેર-
 વો છે.”

પ્રતાપનાટક.

છરી મૂકવી (માથે), કાપી નાખવું; ખરાબ
 કરવું; નાશ કરવો.

૨. (ગણે) જુઓ ગણે છરી મૂકવી.
 છરી મૂકવી, ઓઝો કાનનો વેડ વગારવાં
 સાર દંતની નાની ચૂડીને એક ઠેકણેથી
 ચીરે મૂકી કાનની નીચથી જુટે બેરમે છે
 તેને છલી મૂકવી કહે છે

છાંટ મારવી, બહી મપ ઠોકવી, ખોટી વાત

ચલાવવી; મરદમી બતાવવા ઉકાંસ હાંકવી.
 છાંટા ઉડવા-લાગવા, ડાલ લાગવો; કુસંગતિ-
 નો દોષ બેસવો; બદનામી આવવી; નકારી
 સોજતથી તુકસાન થવું. ‘તેના છાંટા મને
 ઉડ્યા.’

“મને પુષ્કરની કથી વાત તું કહીશ નહિ,
 આપણને એની સંમતના ખરેખરા છાંટા
 લાગ્યા.”

નળદમયંતીનાટક.

છાંટા પાણી, દાર કે એવોજ કોઈ પ્રવાહી
 માફ પદાર્થ.

છાંજ્યાં લેવાં, (ધિકાર-ચીટનો શબ્દ બેરો
 વાપરે છે) કાઢને નાગે કૂલવું. (બહુવા
 દેતાં વપરાય છે)

“તારાં જાજ્યાં લઈ મૂઆ, કેમ મારો
 છપ લેવા ખેડો છે.”

“ગાળો દેતો દેતો અને મોટે સાહે મો
 વાળતો ચડિકા મેડીએ ચડી અને ધણી
 સામી બેઠી રહી જાજ્યાં લેવા લાગી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

જાણુ પુજવું, જાણુ એકઠું કરવું. (કાશિયા-
 વાડ તરફ)

જાણમાં તરવાર મારવી, જાણમાં તરવાર
 મારવાની પેઠે ધાલવું ત્યારે મોઢું ડોળ, ને
 કરવું ત્યારે કંઈ નહિ; કરવું કાંઈ નહિ
 ને ખોટી ઉકાંસ હાંક્યાં કરવી

“શ્રીમંતો અધરિત રીતે પાણીદાર હ-
 યિયારને જાણમાં મારે છે.”

નર્મગદ્ય.

જાણું થાપવાં (માથે), બહેકી જમને દુઃખ
 દેવું; માથે ચડી વાગવું; માથાને જાણું
 થાપવાની જગો માનવી (બહુવચનમાંજ
 બોલાય છે) ‘તમે તેને બહુ લાડ લડાવો છો.
 પણ જો જો તમારે માથે જાણું થાપશે.’
 જાણું સંકારવાં, તપ કરવામાં મદદ કરવી;
 પૂણ્યવું કર્મ કરવું.

“બાઈ, એણે એનાં જાણું પૂર્વ જન્મે

સંકોચી હરો તે આ જન્મ લાભ મને એમાં
થી નવાઈ ? ”

છાત્રે વીંછી ચઢાવે, ઉરકેરવું; સાંસણી
કરવી, ઉત્તેજન આપવું (ખોટી બાળતમાં.)

૩. એક ઉપાધિમાં બીજી અનેક ઉપા-
ધિઓ એકઠી કરવી. (નાણી જોધને)

“ ખટ કરમમાં જાઓ ધુચવાયો,
હરી વીંછી ચઢાવ્યો છે છાત્રે રે, ભાષ બેદ.”
કવિબાપુ.

છાત્રી ઉલરાઈ જવી, શોક કે આતંત્ર્ય
રડવું આવવું.

છાત્રી જિંચી આવવી, (ખુશાલીમાં છાત્રી
હલકી લાગે છે તે ઉપરથી) છાત્રી કુલવી
નરવી; સંતોષ થવો, સાફ દેખી આનંદ
થવો; જીવ પ્રકૃષ્ઠિત થવો; જીવને આનંદ
થવો. ગજ ગજ છાત્રી જિંચી આવવી
પણ બોલાય છે.

“ મી. હીયકોટમાં, પ્રમાણિકપણના
હિંમતના અને ધાર્મિક પુરિના એવા જિંચા
સદ્ગુણ દતા કે તેના વંશજની છાત્રી
વાજની રીતે જિંચી આવે. ”

જાતમહેનત.

છાત્રે મોટી પરીક્ષામાં પાસ થયો સાંભળી
આપની છાત્રી જિંચી આવી. ”

છાત્રીકાઠી ચાલવું, મરદ એમ બતાવવું;
મરદાપમાં ચાલવું; બપકાધી ચાલવું; મિ-
નસમાં ચાલવું.

“ અંગે તેલ કુતેલ લગાવે,
માથે છોમાં ધાલેજ,
જોબનધનનું જોર જણાવે,
છાત્રી કાઠી ચાલેજ,

અજ્ઞાનદ.

છાત્રી ચલાવવી, હિંમત બીડવી.

છાત્રી ટાઢી છે, સંતોષ-તૃપ્તિ; નિરાત છે

૨. સુખ છે, ચેન છે.

૩. ધીરજ છે.

૪. પ્રસન્ન સ્વભાવ છે; ખુશ મિનજ છે.

છાત્રી ટાઢી થવી, ઈચ્છા પૂરી પડવાથી મં-
તોષ ઉપજવો; તૃપ્તિ થવી; નિરાત વળેવી.

છાત્રી ઠાલવવી, દેવાની બળતરા બહાર કા-
ઢી છાત્રી હવકી કરવી; દેવાની વરાળ કા-
ઢવી, સુખ દુઃખના ઉમરા કોઢવા.

“ છાત્રી ઠાલવવાનું છે, નહિ ઠોકણું બ્રા-
ત; કેની આગળ જઈને કહું, મારા કર્મની
વાત. ”

વેનચરિત્ર.

છાત્રી ખાલી કરવી પણ બોલાય છે.

૨. રડીને દેવાનો હુમો કાઢી નાખવો.

છાત્રી ઠોકવી, (સાબાશી આપતાં)

૨. ઉરકેરવું, ઉત્તેજન આપવું; હિંમત
આપવી.

છાત્રી ઠોકીને કહેવું, ખાતરીથી-મરોસા-
થી કહેવું.

૨. દમ ભર્યું બોલવું; નિરરપણે કે કંઈ
આચકા ખાધા વિના બોલવું.

છાત્રી તોડવી, સરીરને ઈજા પહોંચે-છાત્રી-
માં દરદ થાય એવી સખત મહેનત કરવી.

તેણે તે કામમાં છાત્રી તોડી નાખી છે
‘ તે છાત્રીતોડ કામ કરે છે ’

છાત્રી પીગળવી, હિલમાં અસર થવી,
હિલમાં લાગવું. (દયા, પ્રેમ વગેરે જો-
સ્સાથી)

છાત્રી ક્રાંતવી, એકદમ ઓચિંતી આક્રમ કે
ગમરાટમાં આવો પડવું.

“ વજનર જેવી છાત્રી, ક્રાંતવી ક્રાંતી મળ્ય,
રાજ કુવર જીવતો બળે, સગીમાંએ તે દ-
મ સુખાય-કુવરજી કેમ દુ જીવું. ”

વેનચરિત્ર.

૨. નુકસાન થાય એવા દરખમાં આવી
જવું.

૩ છક થઈ જવું, દિંગ થઈ જવું, અ-
ચખો પામવો.

છાતી કુલવી, આનંદથી હલકી થવી) આનંદિત થવું; હરખથી કુલવું.

“ મણિભાષને મોટાના દિકરા બાણી ડાહ્યા હશે એમ બાણી સંધળાએ માન આપેલું ત્યારે તો મણિભાષની છાતી હાથ હાથ કુલેલી. ”

નવી પ્રજા.

છાતી બળવી, અદેખાઈના જોસ્સાથી છાતીમાં જનરી અસર થવી.

૧. ઘણું દુઃખ થવું; અતિશય જોસ્સાથી અકળાવું.

૩. દયા ખાવી-દિલમાં દાઝ આવવી.

‘ છાતી બળીને કોયલો થયો ’ પણ જોલાયછે.

છાતી બેસવી, દિલગીરી કે તુકસાનમાં દુઃખાઈ જવું, હિંમત હારી જવી; ટાંટિયા નરમ થવા; ભય-ચિંતાથી છેક ચોંટી બેસી અકળાવું. છાતી ભાગવી પણ વપરાય છે.

જેમ કે, “તેણે અને દુઃખ હાઈ મારી છાતી ભાગી નાખી” એટલે મારામાં જ હિંમત હતી તે જતી રહે એમ કહ્યું.

“ ઈશ્વરે મારો એકનો એક છોકરો તાણી લઈ મારી છાતી ભાગી નાખી. ”

છાતી ભરાઈ આવવી, ડીમે ચઢી આવવો; છાતીમાં મુઠવણ થવી. (જોણું આવતાં અથવા પ્રેમના આવેશમાં.)

છાતી ભરાઈ જવી પણ જોવાય છે.

“ પ્રેમે આંખમાં આવીમાં પાણી,

રેતું સ્મરણથી છાતી ભરાણી. ”

વેનચરિત્ર.

“ ન્યારે પોલીનાએ આ અધૈયાક્રિક મૂર્તિ ”

આગળ પડેલો જોયો કમો ત્યારે આબેદુખ હામિયોનની મુક્તિ સર્વેના દીકામાં આવી તે વેળા રાગની છાતી ભરાઈ આવી; ઘણીવાર લગી તો તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને તેની જગા ઉપડી સૂઈ નહિ. ”

ચે કયાસમાન,

છાતી ભરાઈ જવી, (જમરાઈથી કે ખેડ-કારક બનાવથી)

“ પોતાની પ્રજાને રકતી કકળતી સાંભળી તેની છાતી ભરાઈ ગઈ-આખી રાત તેને નિંદ્રા ન આવી ને અનેક વિચાર ચઢ્યા. ”

વનરાજ આવડો.

છાતી વેંત વેંત તર થવી, હરખથી કુલવી; ઘણાજ સુતોપ થવો; આનંદમાં ગરક થવું; (દિલગીરીમાં છાતી ભારે લાગે છે અને ખુશીમાં હલકી લાગે છે તે અર્થથી.)

“ તારા વડેજ પૂર્વ દિશામાં ફેટેલ મળી છે; અને વળી તારી એકજ નરવારથી એ બાણી મારી છાતી વેંત વેંત તર ચાય છે. ”

વીરાધીરાની વાર્તા.

‘ છાતી હાથ હાથ કુલવી ’ પણ જોલાય છે.

છાતી સરસું રાખવું, પ્રેમમાં પામે ને પાસે રાખવું; વીહન મૂકવું; અધીરાઈથી કોઈને ન ધીરવું.

છાતી હાથ ન રહેવી, હૈયું વશ ન રહેતાં લાગણીઓ હિંમરાઈ-ઉત્ક્રેશાઈ આવવી.

“ કુંવરી તેમ જમાતી,

આવી બહુલ સંધાતી રે;

રજે રમતી રાતી જાતી,

હેખી નવ રહે છાતી રે-સાંભળો. ”

શીલવતીનો રાક્ષ.

છાતીએ ડાઘ લાગવો, દિલમાં ઘણું દુઃખ લાગવું; મનમાં માઠી અસર થવી.

“ ખારીની જેવફાઈથી આરાકને છાતીમાં ડાઘ લાગ્યો. ”

૨. વેર લેવાનો જોસ્સો રહેવો (દિલમાં.)

છાતીએ ધરવું, બહાલમાં છાતી સરસું ચાખવું; છાતી સાથે બેઠાડું-દાખવું-વળગાડવું. છાતીએ હાથ મૂકવો, ધીરજ આપવી; દિલમાં રેવો.

૨. ઉત્તેજન આપતું.

છાતીની મુકી, સ્વપરાક્રમ; આપસામર્થ્ય,
જાતમહેનત.

“છાતીની મુકી વિના કામ ન થાય.”

છાતીનો આધો, સાહસિક; હિંમતવાન; છ-
વની ફરકાર ન રાખે એવો; મોટું કામ
માથે લેવાનો, અને તેમાં દુ.ખ પડે તે સ-
હન કરવાનો; જેસો રાખનાર; આધુ પાછું
ન જોતા કૂદી પડે એવો; જેખમ ખેડનાર

“તે કહે મારો બાળક આ દોડોદોડમાં
અથડાઈ પડશે અને કંઈ વાગશે તો હું શુ
કરીશ ? છાતીનો આધો છે તેથી કદાપિ
ધાડ જોવા ગયો હશે ને ત્યાં કદાચ ચોરા
સાથે જુદા કરશે.”

વનરાજ ચાવડો.

“માળવી રાજ ચપગ, કુશળ, પાતંગો
પણ કંઈ મહાપક્ષો, છાતીનો આધો, તાડીને
બાલો ને તીર મારનાર, જળવાન ને દાવ-
પેચવાગો હતો.”

સધરાજેશીંગ.

છાતીપર પથ્થર મૂકવો, દિલગીરીના જો-
સ્સાને દેખાવવો. (ઉપર પથ્થર મૂકવાથી
જેમ તજોની વસ્તુ વધવા અથવા ઊંચી થવા
ખામતી નથી તે ઉપરથી.)

“મારા ઉપર ઉપરા ઉપરી દુ.ખ આવી
પડવાથી ધણી વખત ડુમો બતાર્થ આવે છે
પણ છાતી પર પથ્થર મૂકી ના સહન
કરેછું.”

છાતીપર બેસતું, ઘરની પાસે આંખોને
કામ કરાવતું.

૨. સંતાપતું; દુ.ખ દેડ.

૩. ધર્મ નહીં બેસી ગમરાવતું

છાતી પર બેસીને લોહી પીવું, અતિશય
સંતાપતું

“તારા જેવા દાની છાતીપર બેસીને
લોહી પીઉં એની હુ. (નિર્દય ૧૩) બજે
છે અને ?”

આમિનીજીવન.

છાતીપર રાખવું; કાળજી પૂર્વક પાસેનું પાસે
ગમવું; વીધુ મૂકી કોઇને ન ધીરવું; કોઇના
વિશ્વાસપર સોપી દૂર ન ખસવું (ધારમાં.)

“ધરનો ધણો ધણો કરું જમ,
લીધી વેચાતી લૂંકી;
ઠેચા છાતી પર રાખું તો એ,
બાબો કહેશે બૂડી.”

વેનચરિત્ર.

“અણક, જે નવીનચર સાથે જોવું
પડે તો હોશીયારી રાખજો હાં ! તારી
બાબોને જે એ કેવી ખાતી પર રાખે છે ?”
સરસ્વતીચંદ્ર.

છાતીપર હાથ મૂકવો, છાતીએ હાથ દેવો;
ઉત્તેજન આપવું; ધીરજ આપવી.

૨. ધીરજ ધરવી, નિશ્ચિંત રહેવું—

છાપ ખાતી, કનકવાનું ચમત્તું ચમત્તું એકા-
એક નીચા પડી જતું.

છાપ પડી જવી, કોઈ પણ માણસ વિશે
લોકમાં સાઈ કે નરસુ બોલાવું ‘તેની ચાર
લોકમાં છાપ પડી ગઈ છે.’

છાપ આરી આપવી—નેસાડવી, ચારમાં
જઈ વસ મેળવવો, ડોકા કરી આવવો
છાપડું વધવું (માથે), માથાના ધણા ખરા
ભાગમાં વાળ ગળ્યા હોય—ચહેરાના વાળ
વધ્યા હોય ત્યારે તેને વિશે મનકમાં બો-
લતાં વધરાય છે.

છાપરે ચડવું, ખોટી મેદાર્થ દેખાડવી; ફૂલવું;
પતરાજીવેર થવું. ખહેરી જવું, રાડી જવું;
મગર જવું.

“સદેજ સદેજ વાતમાં એટલે બધો
જોનો છાપરે ચડી જાય છે તે ?”

“હવે એની વેનચર કરું છું; બાઈથી
પાચ ખુન છાપરે ચડવા છે પણ પાછો
દનો તેવોજ ક્રમાગ કરી ચૂકું ત્યારેજ હું
મીઠીનાઈ ખરો.”

અગમિવનનાઈરસ.

“હું તો તને એક વાત પૂછવા બોલાવતી હતી, એટલામાં તો તું છાપરે ચઢે છે.”

ભાગિનીબૂવણ.

“કોઈના મોઢાપર તેનાં ધણાં વખાણ કરશે નહિ કેમકે તે છાપરે ચઢાવવા અને ખુશામત કરવા સરખું મણારો.”

નર્મગદ.

છાપરે ચઢાવવું; વખાણ કરી પુલાવવું.

છપી નાખવું; મર્મ ઉધાકો કરી ફેંચતી કરવી; ચારમાં જઈ મર્મનું બોલી અથવા ચરચા કરી નીચું જોવડાવવું; ઝાંખું પાડવું.

“તેણે તેને છાપી નાખ્યો.”

છાપું મારવું; નિશાની કરી ચુકર કરવું. “તમારે એજ વીંદી ઉપર શું છાપું માર્યું છે? તમને એથી ભારે વીંદી મંગાવી આપું છું; આ વીંદી સાથે તો ક્ષમા કરો.”

શે. કથાસમાજ.

છાપેલું કાઢેલું; નકારી બાબતમાં કાર્તિ મેળવેલો માણસ; પ્રખ્યાત માણસ (બોલી બાબતમાં.)

લોકોમાં ચરચાયેલું-વગોવાયેલું માણસ; નકારી બાબતમાં જેની છાપ પડી ગઈ હોય તે.

છાપડી કળપવી, ધરો આક્રમે ટોપલીમાં અનેક ઘીજો મૂકી બ્રહ્મણ્યને આપવી.

છાપા પડવી, ‘મારી તેને છાપા પડી’ એટલે તે મારા તેજમાં લેવાયો.

છાલ છાડવો, (છાલ-ખ્યાલ ઉપરથી) કેડો મૂકવો.

છાલકા પાણીમાં ફરવું, હથકાઈ જવું; ચતરાણ કરવી; મિથ્યાસંચર રાખવો.

છાલોં કુટવો, મહેનતનો બદલો ન મળે એવી નકામી માયાકુટ કરવી; નકામી વાતનું ટાપવું કુટવું; છાલો-છોતરાં કુટવા જેવો વ્યર્થ પ્રયાસ કરવો.

છાશ પીવી, સવારમાં શિતામણી કરવી;

(છાશ પીવા ટાણું એટલે સવાર. (કાઠી-આવાડ તરફ.)

“અમરતો શું છાલોં કુટવોં કરે છે? કોઈ સાંમળતું તો છે નહિ.”

છાશખાકળા, ખટું ચર્ષ ગયેલું; નકામું; બગડી ગયેલું.

૨. (અર્થ ૧ ના લાક્ષણિક અર્થે) વીંછું; શીકું પડી ગયેલું. (મોં)

કાઠિયાવાડ તરફ આ પ્રયોગ બોલતો, સાંમળવામાં આવે છે.

છાશમાં પાણી ઉમેરવું-કરવું, વધારીને કહેવું; અતિશયોક્તિ કરવી; વધારો કરવો.

“શામાં શામાં સાઈ નરમું બોલાય છે તેની તપાસ ડાસી ચંચળ મારફત કરતાં; ચંચળ છાશમાં પાણી ઉમેરતી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

છીંકતાં છીંકું પડવું; સહેજ સહેજ બાબતમાં વાંકું પડવું; બોટુંલગાડવું; કોઈ ખરા કારણ સિવાય મારું લગાડવું; સહેજ વાતમાં એણે પાટલે જઈ બેસવું.

છીંકો આવે એવી સ્વચ્છતા, (સૂર્યના પ્રકાશથી માણસને છીંક આવે છે માટે સૂર્યના પ્રકાશ જેવી અત્યંત સ્વચ્છ જગો હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે. સ્વચ્છતાની ખરિસીમા પ્રકાશ છે તે ઉપરથી)

છીંકાં શોધવાં, (છીંકાં=છિદ્ર; તે ઉપરથી) હોય-જહાનાં શોધવાં.

“તેણે તેનાં છીંકાં તો ધણાંજે શોધ્યાં પણ કોઈ વસ્તુ નહિ.”

છીણી મૂકવી, — (માથે) જાણે છીણી મૂકી હોય એવી રીતે કાપી-ચાકી-ઉડાવી ખરાબ કરી નાખવું; નિરપયોગી થાય એમ કરવું; બગાડવું; રદ કરવું; નુકસાન કરવું; બોઈ નાખવું.

ધણા પૈસા નકામી બાબતમાં ઉડાવી દીધા હોય ત્યારે કહેમે કે તેણે તેના બા-

પત્ની મિલકત ઉપર (ને માથે) છીણી મૂકી.

હુમંતર કરવું; છુ છુ કરી કાંઈ વસ્તુ ઉડાવી દેવી.

હુંદીને ચઢણી કરવી, ચઢણીની જેટ હુંદી નાખવું, તે ઉપરથી ખાંડવું; રીગાવવું; સનાવવું.

છૂટા છેડા કરવા, (વરકન્યા પરણતાં એક બીજાની છેડામાં પાડવામાં આવે છે અને તે ઉપરથી ને હક્ક સ્થાપિત થાય છે તે તોડી નાખવો તે ઉપરથી) પરણેલાં સ્ત્રી પુરુષે એક બીજાથી જુદાં રહી પોતપોતાની મરજી મુજબ વાલવા સાર પોતાનું ખાંડકું ધર ભાગી નાખી એક બીજાથી જુદાં પડવું; તક્કાક આપવો; સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ તોડવો.

૨. કંઠાળાના કામમાંથી હાથ કાઢી નાખવો; મુક્ત થઈ જવું.

છૂટા છેડા થવા, સ્ત્રીએ અથવા સ્ત્રી જાતે પોતાના ગર્ભના ભારથી છૂટા થવું; સ્ત્રીએ પ્રસવથી મુક્ત થવું.

૨. અરસ્પરસ સ્ત્રી પુરુષનો લગ્નનો સંબંધ તૂટવો બહુવચનમાં વપરાય છે.

“ પટરાણીને છૂટા છેડાના દિવસ પામે આપ્યા એટલે કુવર ચોષવાનું કામ બે વિશ્વાસુ ગૃહસ્થો ઉપર પડવું.”

સુરસ્વતીચંદ્ર.

છૂટકબારો થયો પણ અર્થ ૧ માં વપરાય છે.

છૂટું મૂકવું, (મોઢું) પોકેટમાં મૂકીને રડવું.

૧. (જીમ) ગમેતેમ બોલવું; જીમ નિરંકુશ રાખવી; જીમે લગામ ન રાખવી.

૩. (હાથ.) ઉઘાર થવું.

૪. (ઉદ્ધિ) સ્વતંત્રતા આપવી; છૂટા આપવી; બહેકાવી દેવી.

છૂટે દોંપટે-છેડે, સાથે કાંઈ બાર લીધા સિવાય; છૂટે હાથે.

૨. નિર્ભયપણે; બંધની સામે યવાની તૈમારી રાખ્યા સિવાય કેડ બાંધ્યા સિવાય છૂટે કુપટે આપ્યા બાંધ્યાને કાણુ રોકે છે ?

“ બાપુ કહે સનનામને બંધ સ્ત્રી, નેને છૂટે કુપટેથી કરવું રે; કાણુને કાંણુ કહિયે તો લાગે કરવું.”
કવિ બાપુ.

કાંઈ નાથને જોતી નરખીર,
કાંઈ દેવું દલાવે દરખીર;
કાંઈ છૂટે છેડે જુએ ઉમરે;
માગે બળિયા તે દેવની બેલરે.

માંધતાખ્યાન.

છૂટે મોઢે, મોઢું મૂકીને; અલ્પ-શરમ કે અકુશ રાખ્યા સિવાય. “ છૂટે મોઢે રાયો;— બોલ્યો વગેરે.”

છૂટે હાથ, ઉઘારતા; સખીભાવે; અસ્વાભાવણું.

“ ગીગમ, કીનખાખ, મશર, સાદીન, ગાજ, તારી વગેરેના તાકાની છૂટે હાથે ખરીદી થાય છે.”

તારાખાઈ.

છૂટી પડવું, બંધ જવું; રદ થવું; નિરર્થક જવું; અરગાદ જવું.

“ ને ધનને માટે કાળાં કર્મ કર્યાં તે ધન ખુંચવી લે તો બધી જગ્યાંની મહેનત છૂટી પડે.”

વનરાજ આવડો.

“ વિવાહતી માલ તકલાદી છે, તે એક વાર વાપર્યો કે ધોર્યો એટલે પૈસા છૂટી પડે છે.”

દેવ કાંઠ ઉઘ

“ તોર તો આહુનું છે કે ? હાથકામ
છોકરાના હાથનો માર ખાધો ! વરદા
છૂટી પડ્યાં ! ”

તપત્યાખ્યાન.

છેડે બેસવું, (રવસાવ વખતે ઓઝાને છેડે
'બેસવું' પડે છે તે ઉપરથી) અટકાવ આ-
વવો; રવ આવવો; અગચું બેસવું; અમ-
હાવું. (ઓઝે)

છેડા છેડી નાખવા, દિગ્ગત દારી નવી;
આશા મૂકવી; દારી યાકવું.

“ છેડારી માંદી છે ને સંબંધમાં વેરે
તો તેના આપના પહેરેથીજ છેડા છેડવી
નાખ્યા. એટલે તે મિત્રારો હવે શું કરે ? ”

૨. સંબંધ તોડી નાખવો; મુક્ત થઈ
જવું.

છેડે માંઠ વાળવી, સ્મરણમાં રાખવું; નિ-
શ્ચ કરવો; એક વખત કંઈ કામ કરવાથી
પરનાવું પડે તો બીજી વખત એવું કામ
ન થાય તેને માટે કાળજી રાખવી. “ ખ
ફે કહેવા જતાં તેને એટલે લાગ્યું અને
એ બોલ કહી સંબંધાગ્યા તો હવે મેં મારે
છેડે માંઠ વાળી કે કદી એને કહેવું જ
નહિ. ”

છેડે બાંધવું, વહોરી લેવું; બેઠું કરવું;
મદ્દલ કરવું; સંમય કરવો; પોતાના કચ્છ-
મમાં રાખવું.

“ છેડે બાંધવું છે તે માથે બેઠું કેમ
છૂટશે ? ”

દલપતરામ.

૨. (ઉચ્ચાર) બોલ પાછો ખેંચી લેવો.

“ માનીશ માઈ એવી નથી આશા,

તોય કરે વિચાર;

માનવું હોય તો માનને તારે, . . .

નીકર છેડે બાંધીશ ઉચાર.

માર તારો મારેર,

કહેવાય તે હું કા'વું;

માન માઈ મનવારે.

ધીરો ભક્ત.

૩. (બસન.) વળગવું; કાઈ ખરાબ
ખાખતની આદત પડવી.

છેડા છુટકો કરવો, તક્ષાક આપવો.

“ તેણીને તમારે પોતાની દાસી પ્રમાણે
સમજવી નહિ તથા તેણીને વેચી નાખવી
નહિ કિંવા છેડા છુટકો કરવો નહિ. ”

અરેખિયતનાઈદસ.

છેડા છેડવો, જુઓ છેડા છુટકો કરવો,

છેડા છેડવો, પતાવીને દૂર કરવું; ફરીથી
નામ ન લે તેમ કરવું.

• ૨. નિકાલ કરવો.

છેડા સાંધવો-પકડવો, પછવાડે લાગવું; આ-
મદ્દ કરી માગવું; જમરદસ્તીથી માગવું.

૨. આશ્રય લેવો-ધરવો.

છેડા પાથરવો, કાલાવાલા કરવા; આછજી
કરવી; કાંઈ વાતને સાફ છેક મરીમાછથી
બોલવું.

બોળો પાથરવો પથ વપરાયછે.

છેડા ફાડવો-ફાડી આપવો, સ્ત્રી પુરૂષે રાજ
ખુશીથી લગ્નનો સંબંધ ટાળવાની શરમતી
આપવી; તક્ષાક આપવો; લગ્ન સંબંધ તો-
ડવો.

“ સ્ત્રી બ્યભિચારી નીકળી તેથી પુરૂષે છે-
ડા ફાડી આપ્યો તેમાં ન્યાતવાજાને વચમાં
પડવાનું શું કારણ છે તે સમજાવું નથી. ”

છેડા વાળવો, મોઢું ઢાંકી વિલાપ કરવો;
છેડા વાળી રડવું. (સ્ત્રીએ કાંઈ મરનારને
નામે)

છેડા સાંધવો, કોઈનો આશ્રય ધરવો-લેવો.
છેલ્લા કહાડા, (ગર્ભિણીના) પ્રસવકાળને
ચોડી મુદત બાકી હોય તે.

“ કલાણીને છેલ્લા કહાડા જવછે, ”

છેલ્લી ધડી જવી, મરવાની અણીપર આ-
વવું.

છેલ્લી સાંખી ઊંઘ, મોત.

(મોત અને જીવમાં માત્ર એટલોજ ત-
ફાવત છેક જીવમાંથી હડી શકાય છે અને

મોતમાંથી હળી સમ્રાટ નથી તે ઉપરથી
લાંબી અને છેલ્લી વખતની)

છેલ્લી સનદ, આ માનવદેહએ છેલ્લી સનદ
(મુકત થવાનો પટો) છે તે ઉપરથી છે
હો જન્મ; એ જન્મે જે ન તપો તો પછી
જીવને ચોરાથી લક્ષ કરા કરવા પડે છે.

“સાચાતણી પત રાજો સામળિયા,
યાજે પ્રાપ્તના બેઠીરે, બોલે ભગત કહે
આવે અંતકાળે, હવે સનદ છે છેલ્લીરે.”
બોલે ભક્ત.

છેલ્લી સલામ, ફરીથી ગમગાની આશા ન
હોય ત્યારે છેલ્લે મળતી વખતે જે સવામ
કરી લેવી તે. ફુનિયાં તજી જવાને છેલ્લે
પ્રમગે-મરણ સમયે જે સલામ કરવામાં
આવે તે. છેલ્લા નમસ્કાર, છેલ્લા પ્રણામ
વગેરે કહેવાય છે.

“એવાં માનાપોને રે,
મેં ગમતાં મેલિયાં રે,
અદૃષ્ટમાં મારે લખેયું આમ,
મારી વતી જઈને રે,
માછ મારા બાપને રે,
કહેજો મારા છેલ્લા પ્રણામ-કુંવરજી”
વેનચરિત્ર.

છેલ્લું ઘર, સ્થગાન.

છેલ્લું પાણી જવું, છેલ્લા દલાલ જવા; (મ-
ભિણી સ્ત્રીને)

કેમ વાર ! હવે આ વખતમાં એની જોડે
વહુને એકલી મોકવાય ! આવેનો મામયો;
કેમ છે કેમ નહિ, હવે તો છેલ્લું પાણી
ભય છે.”

વિદ્યાવિલાસ.

છેલ્લે પગથીએ, છે નીચી પાવરીમાં

“હું જન્મ્યો ત્યારે જનમડગમાં હું છે
છેલ્લે પગથીએ પડ્યો હતો. મારો જન્મ
નીચ કુળમાં થયો હતો.”

ભતમહેનત.

૨. અંતે; છેલ્લે, અંતિમ.

છેલ્લે પાટલે બેસવું, જાત કે સ્વભાવપર-
જવું; દાડજવું.

“વયમ્મા, હું નવું જોષ આવી અને તે
અમે પૂછ્યું. તેમાં તે આટલી બધી છેલ્લે
પાટલે જઈ શું બેસે છે. !”

સલમામાખ્યાન.

છેલ્લે રવિવારે, કદી નહિ (વામદામાં.)
છેલ્લે સરવાળે, છે સૌની પછવાડેથી; છે-
વડ; છેલ્લી વાર; અંતે; આખરે; નિદાને;
રોવટે; રોવટ સરવાળે; રાધળી દિયા થઈ
રહ્યા પછી.

‘ઉદ્ધે સરવાળે તેણે મૈત્રીપર પાણી ફેરવ્યું’

“જવેરીઓએ પોતાના મનના હેતુ પાર પા-
ડવાને માટે એ વાત જણી જોઈને કા-
દી હતી. અને છેલ્લે સરવાળે તેવી રીતે તેમ
નો ઉદ્દેશ પાર પડ્યો વિના રહ્યો નહિ.

અરેભિયનનાઈદમ. ૧ લો.

“છેલ્લે સરવાળે હું બગદાદ શહેરમાં
સુખરૂપ જઈ પહોંચ્યો.”

અ. ના. ભાગ ૧ લો.

છેલ્લો અક્ષર એ વાતની એકવાત; સારભૂ-
ત વચન.

૨. સમનામ.

“તેમાં શું છું મેલ્લી રહ્યો, છેલ્લો અક્ષર
બૂચી મયો”

બોલે ભક્ત.

છેલ્લો પડેણો, મરવાની તૈયારી પર આવી
મથેવા માથુસને વિરે મોક્ષતાં વપરાય છે.
છેલ્લો શ્વાસ મૂકવો, છેલ્લી વખતનો શ્વાસ
મૂકી મરણ પામવું

મૃ ફેરવવી—વાળવવી (ઉપર), ડૉ ફેરવી
લોકો દેવ, બ્રાહ્મી નાખવું; ધૂળ મેળવવું;
પાણી ફેરવવું, વ્યર્થ કરવું; બરબાદ કરવું;
નકામ કરી મૂકવું.

“રે, દી વાળે તે દીકરો એકહેવત જોડી
નથી. નેટલા આપેલી જીવિકા ઉપર જીવે

તેમનાં સંતાન આપત્તઘડોનાં નામ ઉપર
છો વાળે એવાંજ યશે. ”

પ્રતાપનાથક.

છોડાં ઉજોડી નાખવાં, પુષ્કળ માર મારવો
કે સખત ઠોક દેવા.

છોડાં રંગી નાખવાં પણ જોલાયછે
છોડાં પાડવાં, સખત ઠોક ઈ બેદુરમત કર-
વું—દલકું કરવું; માનભંગ કરવું; ધમકી-

ના શબ્દોથી દલકું પાડવું; ધમકાવી જે-
આજર કરવી.

છોડાં ઉતારવાં પણ જોલાયછે.

જોપલો કુવો, (જોપલા કુવામાં બધું સાફ
હોય—મૂળ, ઈટ કંઈ મળે નહિ તે ઉપરથી)
એક લાભ—ફાયદો કંઈ ન મળે એવું
ને કંઈતે; જેમાં કંઈ આડું અવળું મળ-
તર ન હોય તે.

જ

જખ મારની, જખ કીધી—જોડું તો ટીધું ખ-
દ, હવે પરતારું છું અવો અર્થ રાખે છે.

“ જખ મારવા આધું તારે ? ”

૨. ન છુટકે મોટો ચુહો કીધો—જખ-
કીધી એવી દાલતમાં આવવું. “ જખ મા-
રીને આધું ” એમ કહેવાય છે.

“ ધમે એમ કહ્યું તારે તું જોલ્યો જોડી
પાણી રે, કે જખમારી કું દાપોં સ્વામી, હી-
ન વધો તું વાણરે, ચેત. ”

દયારામ.

“ ને સુખને પક્ષા તરમેછે તે તું સહેજે
પામો, જખ મારે છે જગત માણુ તું ઘસ
દયાના સ્વામી. સખી ” આ જોને.

દયારામ.

આઈને જખમારી એમ આધા પછી એક-
વાડો કાઢવાને માટે કંઠાળામાં જોલાયછે
જગતપાણી, રંગપાણી; ગાંજે.

જગતની ગાળ, બટો; કલંક; કહેવત; માથે
ટપસો રહો ગયો હોય તે; કહેણી બદનામ.

“ સતારીનો તિરકાર કરનાર મહાપાંખી
છે. તે દુનિયામાં ખાસડાં ખાયકે; જગત-
ની ગાળ તેને માથે છે; વડુ તો પ્રાણ સ-
માન છે—અર્ધામ છે. ”

વનરાજ ચાવડો.

જગતનો વા વાવો, સુખ દુઃખનો અનુભવ

યવો; વ્યવહારિક જાગતના જોમિયા યવું;
સુખ દુઃખ વેડી પાડા યવું; ચડતી પડતી
વીતવી; આ જગતમાં સુખ દુઃખ, ચડતી
પડતી, તડકો છાંયડો, એવું કાંઈક કમણ
વાસા ફરતી આત્મા કરે છે તેના સપાટામાં
આનો સંસારમાં અનુભવી ખનવું.

“ જલ્લે દણ્ણ દાંત પણ આલ્યા ન હોય તે-
મ જ્યાં જાય ત્યાં મળે મોટે સમની પેટે
મેસી રહે; તે કંઈ ભણ્યો એ નહિ અને
તેને જગતનો “ વા પણ ન વાવો. ”

જે બેહેનો.

જગતી રતન, જગતમાં રત્ન રૂપ પણ વાં-
કામાં વિશેષ વપરાય છે.

“ દાહા જગતી રતન, મારણ કીધાં મન,
લદરને કારણે એ, નરકને ભારણે એ,

ત્રેમ વિનય.

જગન લડાકો કરવો, પાપધરી છુટવાને,
ઈશ્વરનો કોપ સમાવવાને, અને તેની કૃપા
પ્રસાદી મેળવવાને અગ્નિમાં હોમ કરવા જ-
વું મોટું પરાક્રમ કરવું; ધરા કરી નામના
મેળવવી; મોટું યશસ્વી કામ કરવું.

જગન્નાથ રાયજી, (વિષ્ણુના દસ અવતારમાં-
નો નવમો જગન્નાથને સ્વરૂપે બુદ્ધાવતાર.
એ અવતાર કોઈ લીલા કરવાને નથી પણ
જગતની લીલા જોવાં કરવા ને છે. એ ઉ-

પરથી,) કોઇને બોલતાં જોયાં કે સાંભળ્યાં કરે તે પુરુષ.

“હમે તે શું જગન્નાથરાયજી હોઈ શું કે ?” એટલે તારાદાય ચાલશે ત્યારે અમારા નહિ ચાલે કે, ?

જગન્નાથજીનો પ્રસાદ, જગન્નાથ—યુદ્ધાવતાર રૂપે વિષ્ણુ—એમનું મોટું ધામ જગન્નાથ પુરી ને ઝોરીસામાં છે ત્યાં છે. જગન્નાથ પુરી એ ચાર મોટાં માનાનાં ધામોમાંનું એક છે ત્યાં અઢારે વર્ષુ જાતિ ભેદનો વિવેક મૂડી જગન્નાથનો પ્રસાદ જમેછે તે ઉપરથી) જે પ્રમાદ ધણા લોક વર્ણાશ્રમનો ભેદ મૂડી દઈ ખાતા હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે. એમાં અમુક માણસ વડાણો એમ કહેવાય નહિ.

જગન્નાથજીનો રથ, જગન્નાથજીના રથ નીચે છુંદાઈ મરવાની એક ધર્મધેભાઈ હતી તે ઉપરથી છુંદાઈજવાય, અતિરાય તુકસાન ધાય એવું જોખમ જરેહું કામ—ખામતને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

જંગલ જન્મું, ઝાડે ફરવા જન્મું.

જંગલમાંનું રોઝ, (રોઝ મૂળે તો આકલ્પ હીન અને તે પાછું જંગલનું.) કંઈ ન સમજે તે; બુદ્ધિ ને વિવેક વિનાનું.

“ ક્યાંથી જંગલમાંનું રોઝ આ પકડી આપ્યું છે ? ”

જડ કાઢવી, જડમૂળથી નાશ કરવો; નિકલ દરડું; મૂળમાંથી ઉખેડી નાશવું; પાવમાન કરવું.

“ નવ રાજાએ ઝોખિંતા જનસથી દગદગી ગોળી રેવતને જલમની જડ કાઢી નાખીને શાંત કરી.”

૩. જૂની વાત.

જડ બાઝવી, પડતી દામાં ન આવી જવાય એવો. પુષ્કળ પૈસા એકઠા થવો. તેની પાસે પુષ્કળ જડ બાઝી છે. (ઝાડનાં મૂ-

ળની જડ બાઝી હોય તો જેમ ઝાડ યદાર જીવું રહે છે અને પડવાનો ભય લાગતો નથી, તેમ જેની પાસે પુષ્કળ પૈસા હોય છે તેને પડવીમાં આવવાનો ભય રહેતો નથી, તે ઉપરથી.)

જડથું વધવું, વગર વિચાર્યું જેમ આવે તેમ બોલ્યાં કરે એવા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે. જીમ વધવી; હદ ઉપરાંત બોલવાની છુટ થવી.

“ તારું જડથું બહુ વધ્યું કેખાયછે હમણાં.”

જડમેસુલાખ, મક્કમ બંધ મેસવું, સત્તજડ. (મેસુલાખ—છિદ્રરહિત—છિદ્ર ન કેખાય એવી રીતે જડથું તે ઉપરથી)

૨. એકદમ; વિલંબ કર્યા સિવાય.

જડભરત એવો, (રૂપમરેવનો પ્રત ભરત; તેની સ્થિતિ એવી હતી કે કોઈ ખવાડે તો ખાય ને કોઈ ખારે તો પશુ બોલે નહિ એ ઉપરથી તેને સૌ જડભરત કહેતા; માયાનો પાસ ન લાગે માટે તેણે જડવૃત્તિ રાખી હતી તે ઉપરથી) એકને એક ઠેકાણે જડવૃત્તિ રાખી બેસી રહેનારો; મૂઠ; ઝાડું બોલે ચાલે નહિ—મેડોને મેડોજ એવો જડને થોડો બુદ્ધિનો જે પુરુષ તે

જડમૂળ જન્મું, સમજો નાશ કરવો.

૨ ઉખડી જન્મું અર્થ ૨ જુઓ. જડ ઉખડવી પણ બોલાય છે.

“ કોઈક કોઈને આતું કહેતાં, જડમૂળનો તો ગયો. ”

મીંધાતાખાન.

“ જુલમો સળની જડ ઉખડી નાશિ સરખા પામ્યા નાશ. ”

દયપતરામ.

જડમૂળથી જન્મું, પણ વપરાય છે. “કુશ લેખ ન દોષી લખાય; જડમૂળથી લખનારો ભય.”

મીંધા તાપમન.

ડી છુટી સુધાડવી, અજમ જેવો ગુણ દે-
ખાડી—આડું અવશું સમજાવી ભગવાનું;
પોતાના મતનું કરું; આડા અવજા પાટા
દેવા.

“એક નડી છુટી સુધાડું નળને, તત્કાલ
થાશે થેયો; આશ્વણીએ આવીને રહેશે, જે
શે સર્વથી જેશે.”

નળાખ્યાન—પ્રેમાનંદ.

૨. અમતારિક રીતે પ્રભાવથી જ્ઞાન આ-
પી દેવું.

“નડીચુટી સુધાડી દો. ગુંગને, જેથી
સંકા રહે નહિ કોઈ,

નિર્મળ મનડું ધર્મ જલ્ય માફ, એવું સ-
મજાવી દો કોઈ સાંધ, ધીરો દૃઢ કરવોરે,
કાઠે જ્ઞાનમાર્ગ હડી—મોઈ.”

ધીરો ભક્ત.

જતન કરજો, છુટા પડતી વખતે એમ ભો-
લાય છે. (કોઈ બાળકના સંરક્ષણના ભા-
વમાં—છડર કે પાટણ છૂટા તરફ.)

જતરકામાં ધાસણું, (જતરકામાં સોના રૂપા-
ના તાર ધાધી ખેંચી લાંબા કરવામાં આવે
છે તે ઉપરથી) રૂમાવનું; ધણીજ સાંકડમાં
આણી મૂકવું; રેવડીના પેચમાં લેવું; ઘણી
જ મુકકડીમાં આણવું.

“આડું અવશું સમજાવીને તે બિચારાને
આપરે તેણે જતરકામાં ધાવે.”

૨. અચરડી જવાય કે ધણીજ ગુસ્સા-
નીમાં આવી પડાય એવી આકૃતમાં આણી
મૂકવું; બંધનમાં લેવું; આમ તેમ ચસકાય
નહિ એવો સખત અટકાવ—પ્રતિબંધ કરવો.
જત લે, ‘તને જત લે’ એમ ધમકી આ-
પતાં કાઠિયાવાડ તરફ ભાલે છે. (જત લે-
કાનો ત્યાં ભય બહુ હોતો તે ઉપરથી)
જતું આપવું થવું, જોળખાણ—સંબંધ થવો.
જતું કરવું, માફ કરવું; જામ તેમ કરવું; દી-
સું રહે તેમ કરવું.

જનસ પડી, વેપારીઓમાં એમણીકાની સંખ્યા
નો સંદેહ; ૧૯.

જનોઈ પહેરવાં, આવણ બાદરવામાં બાહણી
એ જનોઈ જાણી નવાં ધાવનાં.

જળકું લાકડું, (મોટા ભારે લાકડાની સાથે
ઠોર અથવા એવુંજ કોઈ પ્રાણી બા-
ધું હોય તો ગમે તેટલું તોફાન કરવા છતાં
પણ છુટે—વીધું પડે નહિ તે ઉપરથી.)

મોટી પડા; જમરો આધાર; સખળ આ-
સય; કારણ કે પુષ્ટિ રૂપ સદાપિતા; દેકા.

“તારે સરમુગાનું જળકું લાકડું છે તે
જમની લાતો નાખે છે તેમ નખાય છે.”

જળે જળે કરવું, જોડમાં આવી કૂલું.

(જે અંબે જે અંબે કરી સગી બીજા
જોડમાં આવી ધણીની પાછળ ચીતામાં પો-
તાનો ઢેઠ અંપલાવે છે તે ઉપરથી)

૨. ઉગાઉપણું રાખવું (અર્થ કરવામાં)
હાથ છૂટે રાખવો.

જમનો દૂત, જમના દૂત જેવો નિર્દય અતે
કઠોર મોજસ.

“તે કહણ લેવના જમના દૂત મોટથી
ગમે તેમ કઠોર ભાષા ઉચારે છે કે સાંખી
પણ ન શકાય એવી ગાગો દેહે.”

દે. કા. ઉ.

જમણો હાથ, (જે તે કામ જમણે હાથે
કરવું વધારે ફાવે છે તે ઉપરથી.) મુખ્ય
મદદગાર માણસ; સહાયક; જેના વિના બ-
સાચર કામ કરવું ફાવે નહિ તેવો પુરુષ; ખરો
મદદનીશ—માનીતો માણસ.

“બલી અને બણેથી જાયડી પીળાં સા-
ધારણ મનુષ્યો કરતાં એક વિદ્યાન લખ-
નારને તેનો જમણો હાથ યઈ પડે છે.”

પુદ્ધિપ્રકાશ.

“આ એજંદ ધણું વરસ ધયાં કંપનીનો
જમણો હાથ ધર્યો છે.”

જમણા હાથ ઝાલવો, મદદ-સહાય આપવી
 “રૂપિ મુની મોઢા મારે માથ, કોઈએ
 ઝાલ્યો ન જમણા હાથ”

માધાતાખ્યાન
 જમીન આરમાન એક થયું, પ્રલય થયો,
 ગળ્ય યદિજવો, મોટો અનર્થ થયો, મોટો
 નુકસાન થયો

“જમીન આરમાન એક થાય તોય શું,
 હવે તે એકનો બે થવાનો છે ?”

૨ મોની આશ્વત આવી પડવી,
 અતિ દુખદાર પ્રસંગ આવી પડવો

“આ કામ કરતા તો જમીન આરમાન
 એક થશે”

જમીન આરમાનનો તદ્દાવત, ધણેજ મોટો
 તદ્દાવત (જમીન અને આરમાનને છે તે
 દેહો)

“જમીન આરમાનનો તદ્દાવત-એમના બો
 લવામા, ચાલવામા, રીતમાતમાં થઈ ગ
 થો છે”

ભાગિનીબૂચ

‘જમીન આરમાનનું છેડ’

જમીન આરમાન એક હોયું, મગરૂર મા
 થુસને વિષે બોલતા એમ વપરાય છે કે
 ‘તેને તો જમીન આરમાન એક છે’

૨ જમીન અને આદમશ એકઠાર જ
 હાય આટલો અતિશય વરસાદ વરસવો
 (આ અર્થમા આ પ્રયોગ બહુ વાપરમાં
 આવતો નથી તો પણ બોનાય છે)

જમીન કરવી, મિલકતમાં જમીન રાખવી,
 ૨ વાપ દેવાવવી

૩. લાખી સુલતથી દરિયાઈ મુસાફરી કરી
 જમીનપર આવવું (વડાણે ઉ
 તાર્યોએ)

જમીન માપવી, જમીનપર ઠોકર ખાધને
 મડડ

જમીનપર પડે મુકતો નથી, એમ ગર્વિષ્ટ
 માણ્ય વિષે બોલતાં વપરાય છે

૨ ધણીજ ત્વરાથી ચાલનાર માણ્ય-
 સને વિષે બોલતા પણ કેટલીક વખતે એ
 વપરાય છે

જવાબ દેવો, અડી ઝોપગીએ, બોડ, સક
 ઠને સમયે ખપમા આવવું “દુખમાં કોઈ
 અથળે કામ પડે તો જવાન દે એવો આ હાર
 તમને આપુ છું”

૨ સામે ટકરઝીલવી, સામે ઉતાર દેવો,
 સામે થવું

“તેનું શરીર જોયું હોય તો જમને
 પણ જવાન દે એવું હતું”

શુ જૂની વાર્તા

“ગામશે જમરાજ જવાન,
 અમિત્રા બિભાડશે”

બોબોજકત

૩. સાક્ષી આપવી-૧૨વી

‘કોઈ કોઈ ધરમાં એ અથવા વધારે
 બાપડીએ બેસીને કોઈ ધરમાના લાખી
 સુલત ઉપર મુએ-માણ્યસને વાસ્તે જાણી
 જોઈને રડતી હતી અથવા અમથો રાગડો
 કારવી હતી કેમકે તેઓની આખ તેઓના
 મોને જવાન દેવી હતી’

કરણધેતો

જવાન આપના જનુ (ધિરને લા)
 એટલે મરી જનુ

જગના થવા, ફતેહ થવી

“ધડમધળીજ સારા શુકન થતા આબ્યા
 છે તો ખાત્રો રાખજે કે જશનાજ થશે.”

શુ જૂની વાર્તા

જહાંગીરી ચલાવવી, અવગે-અવગે બોટો
 જેન આબ્યા તેમ સોટો ખળવવો, નિર
 કુશળે સત્તા ચનાવવી, મગેવી સત્તાથી
 દુકમનો અમલ કરવામાં જૂલમ ગુમારવો.

(જહાંગીર મોગન બાદશાહ ધણેજ
 જૂલમી હતો અને દુકમ તકાળ ન માન
 નાશઓને થાતથી સજ્જ કરતો હતો તે ઉ
 પસી બાદશાહિક અર્થે)

જાદુશાસ્ત્રના નિર્ણય, (જાદુશાસ્ત્રના નિર્ણય) મ
તત્ત્વ કે મરી જા, દીલો રહે, તારે ગમે
તે યાવ તેની દરકાર નથી.

“ જમ જમ તેઓ ચડતા ગયા તેમ
તેમ પવત તો તેમને યજ્ઞોજિતો અને
સીધા દેવોવાંડા લાગ્યો અને તેથીજ
તેઓને ધણીવાર મનમાં એમ આવ્યું કે
જાદુશાસ્ત્રમાં ગમે ચરવાનું કદાચ ચરવા ને
પડી ગયા તો સરિસરી એકે પણ ફરચ
કોઈ આવવાની નથી ”.

અરેમિંવનનોઈદમ

જળી જળી, (શત્રોને સમયે નદી, તળાવ,
કુતરા પાણી સ્થિર થાય છે તે ઉપરથી)
સારે કોઈ જાતુ ન હોય અને સપાટ
કીર્તિનું આમાન્ય હોય એવો સમય થયો

“ બારે મો જળ જળુ સારે તેઓ
આરપરના ઓરડામાં ગયા અને જો કદાર
તેણે તેઓને મુકવાની આપી હતી તે તેના
કાળજીમાં બોલી. ”

રો કયામમાજ

જળપોતીમાં કર્કશી, પોતીડ માથે બાધી
નાહી હેતુ

જળી મુકું, (ઢિંકુસાજમાં કોઈ પણ
જાનને સકલ કરતા જળ મુકવાનું ફરમાન
છે તે ઉપરથી)

કાંમ ને કરવાની અથવા ન બોલવાની
પ્રતિજ્ઞ લેવી, નીમ લેવો, અથવા કામ કર
વાનું મે આજથી જળ મુકું જળ લીધું
પણ કદીવાય છે

જાગતો કંદુડો, બાગેદાય, આગાંદોનો
દીવડ

જાગતાં મીંતે-પીંદળે, પાટણવાડમાં કોઈને
ઘેર રીતની વખતે મળવા ગયા હોઈએ અને
હાલમાં રમી મોંઘીએ સારે ધરવણી એમ
કહેશે કે જાગતા સજો એ ઉપરથી જ
જાય છે કે સારે ચોરની અને બારવગીઓની

બીમ ધણી દનો તેથી એમ કહેવાનો ચાલ
પડ્યો હશે

જાગતુ જોધ, તંરત પારખુ બનાવે તેનું
(દેવ કે દેવી)

૨ તરત ફળ-ગુણ આપે તેનું (કામ
મંત્ર-ઓસડ)

૩ જાણું ન હોય તેનું, સાવધ

જાગ ઉપાડવી, ગુણ કાંક બનાર પાડુ,
જાનું બહેર મરુ, એનું કોઈ ગુણ ઉપાડ
કરુ કે નથી અપકીર્તિયાય

જા જા, ખાંડ ખા, એટલે તુ દડે છે તેમ
નથી ‘ખાંડ ખાય છે’ અથવા એટલે જમ
મારે છે બધા, એમની કાણુ દરમર રાખે છે
જાડા પાતળો નોટલો, (જાગ બાજરીનો
અથવા નદી બાવડાનો) મરીમાછમા મ
જાતા સાથ માડા બોરાકના સળધમા મા
ધારણ રીને વપરાય છે

“ બગવાન જો જાગમાજરીનો જાડા
પાતળો રોટલો આપે તો દગીમગીને
હોમથી ખા ને સતોા પામી બગવાનનું
બગન કર ”

કુવારી કન્યા

‘ પાણી ચેટ બરવાને જાડા પાતળો
પણ રોટલો ન મજો તેવા દુ ખથી મડી
બામો શું મરુ ? ’

જાત ચોરવી, જોર ન વાપરતુ કામ કરવામાં
આગસ રાખતુ, ખરા અત કરેણથી મહે
નત ન લેવી

જાત તોડવી, એટલે છાતીતોડ મહેનત
કરવી

જાત બોળવી, (ધર્મબ્રટ ધર્મ જાત વણ-
સાડવી) નામ ગુમાવતુ ધર્મબ્રટ થતુ

૨ જૂદી જાતની ઓએ જૂદી જાતના
પ્રશ્ન સાથે કે પ્રશ્ને ઓ સાથે વ્યાખ્યાયાર
કરી એકે ભવના બે ભવ કરવા જાતને
કલક લગાડતુ

જાતનું અડધું, કમતાકાદનાળું; શરીરને
અસર તરત થાય એવું; તકવાદી, શરીર
વાળું; સુકાઈ ગયેલા શરીરનું, નળના
આધારનું; સુકાયકડી શરીરવાળું. (અડધું
સુકાયકું હોય તેવું)

જાતમાં લેવાયું, વુકમ-કુળની રૂઢિએ ખસિ-
યાણા પડયું; જાત-પ્રતિષ્ઠાને હાની ન પહોંચે
એટલા ખાતર વુકસાન વેળી લેવું.

‘ જાતમાં ક્ષેત્રીય કે જાતમાં લેવાયું ’ એ
કહેવત છે.

જાતે ને જીવે, એકલું, એક પોતેજ

જાદરવું કાપકું, કુંવારી કન્યાને પરણાવતાં

જે ધોળું રેશમી કાપડ પહેરાવે છે, તે

જાદવાસ્થળી થયી, (જાદન લોકો પવિત્ર

સ્થાન પ્રસ્થાપના જાત્રા કરવા ગયા હતા

સા તેમણે કેફ કરી પરસ્પર નારા કઢ્યો

હતો તે ઉપરથી.) ભારે તોફાન થયું

(સ્નેહી મંડળમાં) મોઢોમાઢે લકાઈ

થયી.

“ જૈનાકના મહેલ આમળ જાદવાસ્થળી

યઈ અને સાતિના રજાતર વાગતાજ રજ-
પૂતોએ જાણું જોયું.”

સુ જૂની વાતાં

જાન અપવો, (કોઈને માટે કોઈએ પો-
તાનો જીવ અપવો તે ઉપરથી) કુરમાન

થયું; દિલ દિલ યઈ જયું; ધણુંજ મહે-
રમાન થયું.

જાનીવાસો કાણો થયો, ધરનાળ ‘ માણમે

‘ સુજ વાત-કલક જહાર પાડયું; પોતાના

મળતીઆઓમાંજ કુસંપ-કાચકટ થયી.

જાપતો રાખજો, ઈડર જીજાગા રાતની વ-

ખતે કોઈને ઘેર મગવા ગયા હોઈએ અને

હંવાની રમ માગીએ સારે ધરધણી

કહેશે કે ‘ જાપતો રાખજો. ’ અસવ એ

તરત ચોરનો ભય બહુ હતો તેથી એવું

કહેવાનો આવ પડ્યો હતો.

જામી ગઈ, (ઠેરી ગઈ, જાની ગઈ વગેરે.)
લડવાડ યઈ-ફવાઈ.

“ સાથે કામ કરતાં કરતાં તે જાનેમાં
જો જોતામાં જામી ગઈ.”

જાદખાજરી થયી, જાદ ખાજરી જેમ

જોરાકમા સાધારણ ગણાય છે તેમ કોઈ

માણુમની સાધારણ પક્ષિમાં ગણના થઈ

જયી. જે માણુસ પ્રથમ માંનની દ્રષ્ટિએ

જોવાતો હોય તેનો વધારે પરિચય થતાં

દિવમે દિવમે તે કેવળ સાધારણ યઈ જાય

છે અને તેથી વખતે આ પ્રયોગ વપરાય છે.

જાવડ લાવડ, ભાવડ નામના શ્રાવકનો પુત્ર

જે જાવડ તેના નિરંતર પ્રયત્ન અર્થે ગયા

તે ઉપરથી-

‘ જાવડ ભાવડ કામ છે ’-એમ કહેવામાં

આવે છે.

આ જાવડ વિક્રમ સંવત્ર ૧૮૦૦, સ્ત્રી મં;

રણ પામ્યો. (રાસમોળા)

જેવું તેવું; થોડું થોડું; જોણુ તો વર-

માદ જાવડ ભાવડ થયો.]

જીદગીમાંથી નીકળી જવું, ખરાબખરાબ

થઈ જવું, -માણુમપણું ન ભોગવાય એવી

સ્થિતિમાં આવી પડવું, જીવતા મુઆ જેવી

‘ રાતે પ્રાસ થયું.

“ માત્ર સંલોનારા વગી ગયું.] બાદશાહ

મારી ખૂમ મામળે તો બહુ સાર; જીદગી-

માંથી નીકળી ગયો.] અરે પરમેશ્વર તે

ધારું હતો તે થયો ”

મર્તાપનાદક.

જીદ આડી વાળવી, ટેકા આપવાને પ્રદેશે

‘ વંચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બો-

લવું; અજીકવું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું.

“ પરાણા બંધ થયું હોય કોઈનું,

તેમાં તમે આડી વાગો જીમ રે, પાં

કવિ બાપુ.

જીસ કંડવી છે, કડવા બોલ બોલનારી છે,

“ કડવી જીમે દોષ,
પાય વળી પાણી નદી;
દરેક મ્હોટર્ષ દોષ,
વનો ચેરીને વગ કરે.

કામ્યકૌસ્લુભ.

જીમ કડાવવી, યકવતું; દસવતું.

૨. અચંબો ઉપમવલો.

જીમ કાપવાના સમાચાર, ધંબાજ માણ-
કહેતાં જીમ ઉપડે નદિ એવા સમાચાર.

“મદારાજ, મુખ જનાવવાનો દી દીના-
નાથે ન આપ્યો દોન સો બહું ઘાત.”

ગોન મને દેખી. વેગળું વઘું, જેથી
આ જોળીકે રજું; તે માન આ જીમ કા-
પવા જેવી ખગર આપવાને.”

પ્રતાપનાટક.

જીમ ધાસી જેવી, (જેકની એક વાન
વારંવાર કલાં કરવાથી)

“દોરે દામા રાખી મદોદરી છે ખાસી.

શીખ દીધામાં ગર્ધ જીમ ધાસી;

દિશમાં દેખી સો જે દેખી લો જે

રશિગજ.

જીમ ધાસવી-ટુંકી કરવી, જોડતાં બંધ
પતું; મમ ખાઈ જવો; મર્યાદાસર જોડવું

“હું મારી જીમ દવે ટુંકી કરીશ. અગે
તમે ના પાડશો તો કશું જોડીશ ન નંદિ
મળ્યો હવે મું ખરો ધર્મ રહું છું.”

અરેગિપતનાઈદસ

જીમ ટુંકી થવી, જોડનાં અચકાવું; જો-
ડી ન સકાય તેવું યવું. (મરતાં મરતાં)

જીમ ચામડાની છે, મતલબ કે ચામડાની
પેટે, જેમ વાળાએ તેમ વળે એવી છે. સ્પર્ક
પણ જોડાય તેમ નરસું પણ જોડાય-જેમ
આવ્યું એમ લવી જવાય એવી છે.

જીમ તો વાદ્યા જેવી દેખાય છે, એમ
બહું જોડનારને માટે જોવાય છે

“અરરર, જીમ તો વાદ્યા જેવી દેખાય-

છે; દિશા જેવી દેહને એવી માળ શું કર-
વા દેતાં દરો. !”

શ્રી સંભાષણ.

જીમ દોડવી, અમર્યાદપણે બહુ જોડવું.

“એક છોકરે તેની માને કહું કે મા,
મારા આપ આને મને કહેતા દના કે તારી
માની જીમ સવારથી તે સાંજ સુધી દોડ્યા
કરે છે. ત્યારે શું મા તારી જીમને પગ
દરો. ?

માસિક સારસંમંદ.

જીમ બંધકરવી, જોડતાં અકાવડ. (સત્તાથી)

૨. ચૂપ રહેવું.

જીમ લગામમાં રાખવી, મર્યાદામાં જોડ-
વું; જીમ વગ રાખવી-અંકુશમાં રાખવી.

“જવનું મરવું જીમ ઉપર છે; લગામ
વગરની જીમનું પરિણામ કમનસીબ થા-
ય છે.”

માસિક સારસંમંદ.

જીમ લાંબી હોવી, મર્યાદા મૂકીને અતિ
જોડતાં કરનાર માણસને વિષે જોડતાં વપ-
રાય છે.

“મથળા દેતમાં દગ્ગમની જતની જીમ
ધણી લાંબી તથા પેટ ધણું નાનું હોય છે.”
કરણધેસો.

જીમે કાંટા પડવા, મરમીના કારણથી અધ-
વા તરસને પીરે જીમ જુઓ પડવી.

“રસ્તામાંથી જીમે કાંટા પડેવા પણ પી-
વાને આપુ પાણીએ ન મળે.”

મર્ધવમેન.

૨. તારી જીમે કાંટા કાં ન પડવા
એમ અમર્યાદ બાપણ કરનારને વિષે જો-
ડતાં વપરાય છે.

જીમે લોચા વાળવા, મમજી સકાય એવા રપ-
જી ઉચ્ચાર ન કરવા; જોડવામાં લગાડિયાં
ખાવાં; અગ્રપટ જોડવું.

જીમ વધવી, વગર અર્થનું- મતલબનું વારે

૨. મહેનત વગેરેમાં પોતાનું સઘળું
જેર વાપરવું.

૩. કાપર કરવું.

છવઃ અરધો થવો, ઘણી સખન મહેનત કર-
વાથી અથવા યાદી જવાથી કે ભય પા-
મવાથી અથવા સરખું થઈ જવું.

છવ અરધો થઈ જવો, છવ બહારો થવો
(ઘણી ખુશીથી કે ઘણી દિલગીરીથી)
બેભાંગમાં થવું; કંઈ સજ ન પડે તેવી
સ્થિતિમાં આવી પડવું; ઉશ્કેરાયલી કે ગ-
ભરાયલી હાલતમાં આવી પડવું.

ગાભડે બનવું; ચિત સ્વસ્થ ન રહેવું.

૨. કુરમાન થવું; વઢાવાને માટે ખુશ
ખુશ થઈ જવું.

છવઃ અધર રહેવો, છવ જાવો રહેવો; નિ-
શ્ચિતિ ન હોવી; આતુર હોવું, અધીરાં બ-
નવું; દિલ ન લાગવું, ધ્યાન જતું રહેવું; મ-
ન ન ચોટવું. (ગભરાટને લીધે)

છવે અધર ફરવો, ધ્યાન ન ચોટવું; મન
બેટકવું; છવને નિરાંત ન હોવી. (ઉચ્ચાટ
વાળી સ્થિતિમાં)

છવે અધર લટકી રહેવો, (મતવળ એવી
છે કે ઘણુંજ આતુર રહેવું) કોઈ ઇચ્છિત
વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે અધીરાં થવું.

છવે આપવો, —કાઢવો, સારી પેઠે કામ
બંજાવવું; અંગ તોડીને કામ કરવું.

૨. કુખ—જૂવમથી આપવાત કરવા
તૈયાર થવું.

૩. કુરમાન થવું—બહાવાને માટે ભોગ
આપવો; ઘણું ચલાવું; આતુર
રહેવું.

છવે ઉડી જવો, (જોળિયામાં), મરી જવું.

૨. એકાએક બહાર થવું; ફાળ
પડવી; કાસડો પડવો; ચિત સ્વસ્થ
ન રહેવું; કંઈ સજ ન પડે તેવી
અકળામણમાં મહેરો ફરી જવો; ગ-
ભરાઈ જવું; ધારણથી એકાએક ગ-

ભરાયણ થઈ આવવી (માડી ખ-
બર સાંભળવાથી) તેથી ઉડતું છ-
વમાં છવ આવવો.

" રૂપસુંદરીનો છવ ઉડી ગયો હતો. તે
પુત્રના મેળાપથી હવે ઠેકાણે ખેડો. "

વનરાજવાવડો.

" આસપાસની જગો લોહીસુહાણુ થઈ
મઈ એ જોઈ નોકર ચાકરાનો છવ જો-
ળીઆમાંથી ઉડી ગયો. "

કુંવારીકન્યા.

છવ ઊંચો થવો, ધ્યાન જતું રહેવું; દિલ
ન લાગવું; ઉચાટ થવો; નિરાંત ન હોવી.

" એટલું જણ કરવાનું કારણ આ કે
છવ જવો છે તે હેડો જેમે "

ટીપડીદર્શન.

છવ એક છે, એકવ છે; મારો ને તેનો
છવ એક છે (માત્ર દેહ જૂઠા છે.)

છવ કઈ પાંખડીએ ગયો છે? મિત્રન કહેવો
છે ? શુ થયું છે? ચિત કયાં બમે છે—કયે
અંગે થયું છે? (છવને બમરનું રૂપ આપ્યું છે)
" આજ છવ કઈ પાંખડીએ ગયો છે? "

છવ કપાઈ જવો, છવ જવા જેવી અત્યંત
દિલગીરી થવી; હલ્લ વિધાઈ જવું.

" આર્ય પુત્ર, એને ગડાવીને ચોગિણી
લેઈ ગયાં તેથી મારો છવ નો કપાઈ નય
છે; આપનાથી કેમ કંઈએ ન કહેવાયુ? "

તપસ્યાધ્યાન.

છવ કાઢવો, જુઓ છવ આપવો.

૨. અતિશય આમહ કરી યકવું; કા-
બર કરવું; પાછળ લાગવું; સંતાપવું;
કંટાળો આપવો.

છવ ખારો થવો, દિલગીર થવું; નારાજ
થવું, નાહમેદ થઈ જવું; નિરાશ થવું; આ-
શાબંગ થવું; નાખુશ થઈ જવું; મન ભાગી
જવું, ઉત્પાહ મદ પડી જવો.

છવ ખાવો, ખીટવ્યા કરવું; કંટાળો આ-
પવો; યકવું; મહેનત આપવી. તપાવવું;

નોરે ખોલવું 'હર્ષણો તોરી છંભે બંદુ વધી' દેખાય છે? બે આંગળ ભરીને કાપી નાખવી પડે? (સામાન્ય રીતે ચોંટ બોલનાર મોખુસ વંદોરે બોલે ત્યારે કહીશું છે.)
છંભે વળવી, શુદ્ધિયારે યવં; છંભે સંપેટા પકડવી.

છંભે વાળવી, શુદ્ધિયારે કરવાનો મંદારો પાડવો; છંભે અઠકતી હોય તે સંધારવી, છંભે ટેવવી (વારંવાર બોલી બોલીને.)

૨. બોલવું બંધ કરવું અંધવાં યંત્ર.

છંભ સહખની ન રહેવી, છંભ મંથાનની ન રહેવી (સંયમણી-સુલક્ષણી ઉપેક્ષી) ગમે તે ન બોલવાનું બોલવું અંધવા બોલ્યાં કરવું.

છંભના કકડા કરવા, સંપેટાચારને માટે છંભ વાળવી.

'છંભના કકડા કરે છે ત્યારે અગ્રેજ બંધાય છે.' અંધુ નથી બંધાવું!

'સંસ્કૃત બધું તે કાર્ક રમત વાત છે.

છંભના કકડા ધાય છે ત્યારે બધાય છે.'

છંભના કકડે કકડા થઈ જવા, 'કહી કહીને મારી છંભના કકડા થઈ ગયા' એટલે કહીને, કહીને-અમળવી સમળવીને ધાકપો.
છંભને ટેરવે, તત્કાલ બોલી જવી એવું મોઢા-નેયોર.

"ઝંઝૂર વિમલની દકાકત મારીને છંભને ટેરવે છે." આંગળાને ટેરવે તે મોઢા બોલીને ગંધવાનું, અને છંભને ટેરવે તે માત્ર મોઢા બોલવાનું.

ગુર્જર દરબારમાં આ સેમે કવિ સંકર બો-રોડ નામે મોટા પંડિત હતા; પિંગળ સં-અ તેની છંભને ટેરવે હતું."

વનગજ ચાવટો.

છંભના દૂધો કરવો; એકની એક વાત વારંવાર બોલ્યાં કરવો. -કદેલી (ચાવી ચાવોને બોલવું તે ઉપરથી.)

'કહી કહીને છંભને દૂધો કર્યાં તે પછુ સમજતો નથી.'

છંભના દૂધો વળવી, એકની એક વાત વારંવાર કરવાથી છંભ યોડી જવી, 'જો દેવે! પૂછ, પૂછ, પૂછીને સાર કાઢવો! તને કહી કહીને છંભના દૂધો વળી ગયા કે આં કાકાઈને છંડીશ નહિ તે છંડીને લેતો મ્મં દેવે!'

સરસ્વતીચંદ્ર.

છંભની છંટા; બોલવામાં કાંઈક વિમાનો; અમંથાં બાંધી કરેનોરો.

છંભમાં કંઈ હોઈકું છે? મંથણી કે જમ વાગાએ તેમ વર્તે એવી છે. આમ પછુ બોલાય ને તેમ પછુ બોલાય; સીકું પછુ બોલાયને નરસુ પછુ બોલાય.

"શામકુવર વંદુ અંબાઉ કરતાં પછુ એટલો તે વાચાળને વેઠેણી ધઈ પડી છે તેની છંભમાં હોડાકું નામ પછુ રહ્યું નહિ."

સંદર્શણી વંદુ.

નરસુ વચન બોલી વાંક હુપાવવાના બંદાનામાં આ પ્રશય પ્રકરે રૂપે વધે-શય છે.

છંભમાં ગાળ, મોંધવના; બોલવામાં મીઠાસ; તેથી ઉંચું છંભમાં એર.

છંભે ગામ દે-કાંદાં મરે; એમ અંબેવાં પંખે એને એપેવિત્ર સંપદો બોલનાર માણસને ધમકા આપેતો વેપરાય છે.

છંભે ચેદવું; પોઠે યંત્ર; છંદામે યંત્ર.

"જમ મોટી વાગે ચંચ ચમ; છંભે ચ-દો. વિધા ધમ ધમ."

મંદાતાખાન.

છંભે સરસ્વતી છે, (સરસ્વતી એ સર પ્રકારની વાણી-સર પ્રકારની વિદ્યાગાની અધિષ્ઠાત્રા દેવી છે તે ઉપરથી.) ને બહે છે તે મધુ વાદ રહે છે; મરખવા પ્રમમ છે.

છંભ અંકે કરવો, નીચીને અપમુડ કરવું.

૨. મહેનત વગેરેમાં ચોતાનું સમજી
જેર વાપરવું.

૩. કાચર કરવું.

છવ અંકો થવો, ઘણી સખત મહેનત કર-
સોયો; અથવા યાદી જાણી કે ભય પા-
મવાથી અધમ્યમાં સરખું થઈ જવું.

છવ અંકો થઈ જવો, છવ ખ્વારો થવો
(ઘણી ખુશીથી કે ઘણી દિવગીરીથી.)
ખેડમાં યવું; કંઈ સૂઝ ન પડે તેવી
સ્થિતિમાં આવી પડવું; ઉશ્કેરાયલી કે મ-
બરાયલી હાલતમાં આવી પડવું.

ગામડે બેનવું; ચિત્ત સ્વસ્થ ન રહેવું.

૨. કુરંગાન થવું; વહાલાને માટે ખુશ
ખુશ થઈ જવું.

છવ અંકર રહેવો, છવ જવો રહેવો; નિ-
શ્ચિત ન હોવી; આતુર હોવું, અધીરાં જ-
નવું; દિલ ન લાગવું; ધ્યાન જતું રહેવું; મ-
ન ન ચોટવું. (મખરાતને લીધે)

છવ અંકર કરવો, ધ્યાન ન ચોટવું; મન
બેઠકવું; છવને નિરાંત ન હોવી. (ઉચ્ચાટ
વાળી સ્થિતિમાં)

છવ અંકર લટકી રહેવો, (મતજળ એવી
છે કે ઘણુંજ આતુર રહેવું.) કોઈ ઇચ્છિત
વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે અધીરાં થવું.

છવ આપવો, —કાઠવો, સારી પેટે કામ
બેજાવવું; અંગ તોડીને કામ કરવું.

૨. કુખ—જૂલમથી આપખાત કરવા
તૈયાર થવું.

૩. કુરંગાન થવું—વહાલાને માટે ભોગ
આપવો; પાછું ચલાવું; આતુર
રહેવું.

છવ ઉડી જવો, (જોળિયામાં), મરી જવું.

૨. એકાએક ખ્વારો થવું; કાળ
પડવી; કાસકો પડવો. ચિત્ત સ્વસ્થ
ન રહેવું; કંઈ સૂઝ ન પડે તેવી
અકામજામમાં ચડેલો ફરી જવો; મ-
બરાઈ જવું; પાસીથી એકાએક મ-

બરામણ થઈ આવવી (માઠી ખ-
જર સાંભળવાથી.) તેથી ઉલટું છ-
વમાં છવ આવવો.

"રૂપસુંદરીનો છવ ઉડી ગયો હતો. તે
પુત્રના મેળાપથી હવે દેખાણે બેઠો."

વનરાજ્યાવડો.

"આસપાસની જગો લોહીલુહાણ થઈ
ગઈ એ જોઈ નોકર ચાકરાનો છવ ખો-
ળીઆમાંથી ઉડી ગયો."

કુંવારીકન્યા.

છવ ઊંચો થવો, ધ્યાન જતું રહેવું; દિલ
ન લાગવું; ઉચાટ થવો; નિરાંત ન હોવી.

"એટલું જાણું કરવાનું કારણ આ કે
છવ જવો છે તે હેઠો જો."

દ્રોપદીદર્શન.

છવ એક છે, એક્ય છે; મારો ને તેનો
છવ એક છે (માત્ર દેહ જુદા છે.)

છવ કંઈ પાંખડીએ ગયો છે? મિત્રજન કેવો
છે? શુ થયું છે? ચિત્ત ક્યાં ભમે છે—કયે
ગયેલે ગયું છે? (છવને બ્રમરનું રૂપ આપ્યું છે)
'આજ છવ કંઈ પાંખડીએ ગયો છે?'

છવ કપાઈ જવો, છવ જવા જેવી અત્યંત
દિવગીરી થવી; હલ્લ વિધાઈ જવું.

"આમ પુત્ર, એને રાધીને યોગિણી
લેઈ ગયાં તેથી મારો છવ નો કપાઈ જાય
છે; આપનાથી કેમ કંઈએ ન કહેવાયું?"

તપત્યાખ્યાન.

છવ કાઠવો, જુઓ છવ આપવો.

૨. અતિશય આમદ કરી થકવું; કા-
ચર કરવું; પાછળ લાગવું; સંતાપવું;
કંટાળો આપવો.

છવ ખારો થવો, દિવગીર થવું; નારાજ
થવું; નાકમેદ થઈ જવું; નિરાશ થવું; આ-
સામં મ થવું; નાખુશ થઈ જવું; મન ભાગી
જવું. ઉચ્ચાટ મદ પડી જવો.

છવ ખાવો, ચીડ્યાં કરવું; કંટાળો આ-
પવો; થકવું; મહેનત આપવી; તપાવવું.

દુઃખ રહેવું; અકળાવવું; સંતાવ્યા કરવું; કા-
ચર કરવું; સંતાવવું; ખીજવું.

છવ ગતે જવો, છવની સદ્ગતિ થવી.

છવ ધાંદીમાં આવી રહેવો; અડચણ-સં-
કટ વગેરેમાં શુ' કરવું તે સંજે નહિ એવી
સંકટની સ્થિતિમાં આવી પડવું. આખર
આવવી; બહાવડે બંનવું; છવ જવાની
આણી પર આવવું. જાણે પ્રાણ જવાની
તૈયારી પર આવ્યા હોઈએ એમ બહાવડે
બંનવું.

છવ ઘેરાવો, મન મળવું; રનેદ થવો; દો-

સ્તીમાં ભેડાવું; મન એક થવાં.

“ તમારા ધરની રીતભાત જોઈ તમને
બે વાતો કહેવાઈ મને મન થયું પણ તમે
મારાથી મોઢાં ને આપણો છવ ઘેરાવ્યો
નહિ તેથી મારી છમ ઉપડી નહિ. ”

એ બહેનો.

છવ ચગડાણે ચડવો, છવ ઠેકાણે ન હોવો-
ભમવો; આકુળઆકુળ થવું; ગભરાવું; બ-
હાવડે બંનવું; અજાણી થવો; છવને અ-
સ્વસ્થતા થવી.

૨. શુદ્ધિ-અક્ષલ જોવી; મંદાગ બહાર
જવું. (છવ ભમે છે તે વખતે
ખરી વાત ચક્રવી નથી તે
પરખો.)

છવ જતાં રહેવો-નીકળી જવો, પાછું
દુઃખ થવું; છવ જતાં-મરણ પામનાં
જોઈક દુઃખ થાય તેટલું દુઃખ થવું.

૨. (આતુરતાથી) મરણ થઈ એવી
દાસંતમાં આવવું.

છવ જોવો, પાછી જોવું; પરીક્ષા કરવી;
ક્ષી લેવું.

છવ જાણ્યો ન રહેવો, તપ્તિ ન થવી;
અનિશ્ચ ભક્ષ્યાર્થ જવું.

૨. અનિશ્ચ ચર્ચા થતિ થવી; તલ-
પાપડ થવું.

છવ દંગારી રહેવો, અનિશ્ચ ચંચાલતાથી

સ્થિતિમાં આવી પડવું; છંદીની હયાતી
છે કે નથી એ નક્કી કહી ન શકાય એવી
બચકર સ્થિતિમાં હોવું.

છવ રચુમચુ થવો, (ઘણીજ આતુરતાથી
કે સંકટમાં આવી જવાથી.) વચમાં વ-
ચમાં તૂટી જાય ને વળી જરા ટકે એવી
અસ્થિર હાલતમાં આવવું.

છવ ટાઢો પડવો, નિરાંત થવી; પોતાના
ગરમ સ્વભાવથી ને ગભરાટ-કંડોગ-થયો
હોય તે ગાંત પડવો; ચેન વગડવું; સુખ
થવું.

છવ ટુંકો થવો, કરકસરિયું થવું.

ખરચખૂટણમાં લાય એગી રાખવાની
ટૂંટિ થવી.

“ તેનો આગળ તો અમીરી છવ હતો

પણ આજ કાલ ટુંકો થયો છે ”

છવ ઠરીકામ બેસવો, નિરાંત થવી, ગ-
ભરામણ દૂર થવી; છવ ડાચો થયો હોય
તે ઠેકાણે બેસવો; સાંતિ થવી; છવ કરવો.

છવ ઠેકાણે પડવો, નિરાંત થવી; છવ ક-
રવો; આપમાને મતોપ થવો.

છવ ઠેકાણે રાખવો, સ્વાધ રહેવું; એક
ચિત્ત થવું; ચિત્ત સ્થિર રાખવું; ખગડાસ-
હોસિયાર રહેવું.

“ આજ આપનું ચિત્ત સ્થિર નથી માટે
છવ ઠેકાણે રાખી માંભગજો, આ ખીટો
દં શેડુંકું ”

પ્રતાપભાટક.

છવ તલપાપડ ધર્મ રહેવો, (તલપાપડ
સેકાય છે ત્યારે જેમ ઝડપથી ઉડે છે ને
ડૂટે છે તેવા નોરમાવાળો થવો.)

“ અધિગર્હ ઉપજાય થવી; આતુર થવું;
અસ્થિર-ડચુમચુ થવો; (છ. ૧.) એ પમે
ધર્મ રહેવું; છવ ડાચો નીચો થવો; ઉના-
વળું-ચંપીઈ બંનવું; ધીરજ-અતુર ન વળે
એવી ઉગાવગમાં આવી જવું.

“ પનસહીને નાની બદનને ગેર વિ-

વાહ મહાલવાના કેડ હતા. તેનાં છોકરાંનો જીવ પ્રેમાળ માસીને ઘેર જવા તલપાપડ થઈ રહ્યો હતો. "

એ બેહેનો.

" પણ જોજો, જલદી પાછા પધારજો, કારણ કે તમને જેમ વાર ધરો તેમ મારો જીવ તલપાપડ થઈ જશે.

અરેખિયનનાઈદસ.

" પ્રેમ વિના મારાથી પણ રહેવાય નહિ, એ નીર જો વળિખમડે કો દિન વેશજો; જીવડો તો તલપાપડ થઈ જશે સહી, તે નીર ગયું ને આ છે મારા વેશ જો.

રડતા રડતાં "

નર્મકવિતા.

જીવ તાળવે ટંગાવો, (જરા કંઈ ઉતરું થાય તો તાળવે આવી રહેલા પ્રાણને નીકળી જતાં વાર લાગે નહિ એવી સ્થિતિ થવી.)

પોતાનું શુ ધરો એવી ધાર્તીમા આવી પડતું; જીવ અંતરિયાળ રહેવો; હમણાં જાણે જીવ જરો એવી ભારિક હાલતમા આવતું.

" શત્રુને હાથે પકડાવાની કે કતલ થવાની લગભગમા હોવાના પ્રસંગ વર્ણવે તે વારે તેના હોશ ઉઠી જીવ તાળવે જાય "

વનરાજઆવડો.

૨. ઘણીજ આતુરતાથી જીવ જોયો રહેવો, - દિલ ન લાગવું; જીવને મનરાટ ઉપજવો; મન ન ચોંટવું; કોઈ પ્રિયને માટે ઘણીજ અધિરાઈથી રાહ જોયાં કરવી-આતુર રહેવું.

૩. જીવ જવાની તૈયારીમાં આવવું. તેથી ઉતરું જીવ નીચે-ઠેકાણે બેસવો.

" પૂછ્યું જોઈએ તેના મનને; નમરી હરખ ભરી શોભે છે પણ કુપદનો જીવ તો

તાળવે ટંગ્યો છે. "

દ્રોપદી દર્શન.

જીવ તોડી નાખવો, ઘણીજ સહેનત કરવી; જીવની પણ દરકાર ન રાખી પ્રયાસ કરવો.

૨. આતુર રહેવું; તલપવું; આતુરતાથી તરફડવું; આતુરતાથી જોડમાં આવવું; ટળટળવું.

૩. ઘણીજ ચલાવું; કુરમાન થવું; પ્રેમના આવેશમાં ભોગ આપવો.

જીવ ત્યાંને ખોળિયું અહિં છે, કંઈ જવાને અથવા કોઈને મળવાને જીવ જોયો છે; નિરાંત નથી; જનમાં અણખત મનરાટ-અકળામણ-ચિંતા છે; મનમાં કંઈ કંઈ ખુંધ્યા કરે છે; મનમાં કંઈ કંઈ કાળજી થયાં કરે છે અને તેથી જીવ જોયો છે-ધ્યાન જગુ રહ્યું છે. દિલ નથી લાગતું-મન નથી ચોંટતું;

" શ્રી કૃષ્ણ પ્રપંચ અનેક કથા, પણ માન્યું નહિ નંદરાય; જીવ તહાંને ખોળિયું છે અહીં, જીવાને મન અસુઝાય. "

કવિ હારિકાંઠાસ.

જીવ શોડો શોડો થયો, નખળા પડવું; આખર આવવી.

૨. કોઈ વસ્તુને માટે હઠથી, જાહે વિનવણી કરવી; કસાવાણા કરવા.

૩. પડતી સ્થિતિને પામવું; નાહમેદ થવું; હિમત હારી જવી.

૪. કુરમાન થવું.

જીવ દોરીએ ટંગાવો, (એક દોરીને આધારે જ જીવ લટકી રહેવો-જળવાઇ રહેવો, એ વૃદ્ધી જાય તો જીવ પણ જાય તે ઉપરથી) જીવ દોરીએ ટંગાવો હોય તેવી દશા-બદ્ધ રીતિ પ્રાપ્ત થવી; અતિરાય પ્રેમરાટ વાળી સ્થિતિમાં આવી પડવું; જીવની

હયાતી છે કે નથી એ નક્કો ના કહી શકાય
એથી બચકર સ્થિતિમા હોવું

જીવ નાખી દેવો, કુરમાન થવું, પ્રાણપિય
કરવું; કોઈનાં વહાનમા ભોગ આપવો, પો
તાનાં જીવની પશુ દરકારી ન રાખવી, કા
ઈના ઉપર ક્રોધ ક્રોધ-ખુશખુશ થઈ જવું

જીવ નીચો એમવો, હેઠે ખેસવો, શાંતિ વ
ળવી; નિરાત થવી, જીવમાં જીવ આવવો,
ગભરાટમાં જીવ ઊંચો થયો હોય તે ઠેકા
એ ખેસવો, કહ પડવું, જોરેસો-નરમ પડ
વો, ઉમરો શમવો

“ વનરાજ ક્ષેમ કુશાગને યશ મેળવી પા
છો આવે ત્યારે સુદૃ કેશીનો જીવ નીચે
ખેસે ને તેનું વદન હમવું ધાય ”

વનરાજ આવડે

જીવને જનાખ નીકળી જવી, મહા મુશી
બત પડવી, જીવ નીકળી જવા જેટલી યુ
ક્તેથી પડવી, કુ ખ પડવું

જીવ પડીકે બધાવો, (ઈર્ષ અમુક બાન
તમા ગભરાટની સાથે પૂરે પૂરો સુધાર્ધ
જાય ત્યારે જીવ પડીકે બધાયો એમ કહે
વાય અને જ્યારે તેમાથી મુક્ત ધાય ત્યા
રે ઠેકાણે બેઠો એમ મહેવાય છે) એકાએક
તાલાવેલી થવી, જીવ તનપાપક થવો, ચ
ટપડી થવી ધણીજ આતુરતાની સાથે

૧. એકાએક ગભરાટની સાથે જીવ બે
ચો થવો, કુ ખ થવું, જીવ નીકળી
જવા જેવું થવું, ઉદ્દિગ થવો, ગજ
રાઈ જવું

‘ આ ત્રાસદાયક પ્રકરણનો વેનિસના
મુક્ત આગળ તપામ ચલાવવાનો એક દિવસ
નીચો હતો તે દિવસ દર્બારે આવશે અને
આનું શું ફળ નીપજશે એવા વિચારમા
બેમાનિયાનો જીવ પડીકે બધાયો હતો ”

તે કથાસમાજ

જીવ ફરવો-અમડવો, તખિયત ખમડવો, શ
ફી અસુખ થવું.

જીવ બળવો, ચિતા થવી,

૨ કાઈનું કુ ખ જોવાથી દયાની લાલ્સુ-
ણી થવી

૩ ઈર્ષનું માડ જોઈ ન શકવાથી કે ન
સાંભળી શકવાથી મનમા કુ ખ યેવું-કાળ-
જી બળવું

જીવ ભડકે બળવો, અરેખાર્ધ-શોક-ચિ-
તા કે એવો કોઈ મનની લાગણીથી કાળ
જી ચરર બળવું-કાળજી બળીને ખાખ
થવું

જીવ ભરાઈ મહેલો, વામના નેહી, જીવ વ
ળગી રહેવો-વીંટનાઈ રહેવો

“ એક પાવનીની મૂળ જેવી વિસાતમાં તા
રો જીવ ભરાઈ રહ્યો એ મિત્રનાને ટેકું
કુખી બેઠું છે ”

જીવ માનતો-કહું કરતો નની, ખુશી-નુસિ
થતી નથી, નિરાત વળતી નથી

જીવ મોટો કહેવો, ઉદાર થવું સખાવતનો
જોરેસો વવારવો (કાઈનું સાઈ ધાય એવું
ભણી આપવામા આવ્યમ નખાવો મોઢા
મનનું-સખી-દાનશર થવામા મનોહૃતિ દો
ગવવી (આપવામા કે ખગચવામા.)

‘ અન્ન મય તેજો જીવ મોટો મવા
ખડ્યો છે ’ તેથી ઉનકું જીવ હુકા
કરવો એટલે વરકસરીઈ થવું

જીવ લઈને નાસવું, ધારતીનું મારું ધણીજ
ઉતાવળથી હોયવું (લઈને=સાચની રાખ
વીને-જતો ન રહે એવી રીતે) ધારતી-
બીજાથી નાસ્તી છુટાય એવી તરણી
પાસ્તી છુટવું, ધણીજ તરણી નિર્ભય રથા
ન તરફ દોડવું

“ રસ્તામાં તેની ગાડી દાંકનારની નગર
નાર્લું દેખી બમડી અને તેથી તેણે પોતા
ના ચોક અને તેના પાંચ છોકરાના બદકથી
પ્રાણ લીધા, છઠ્ઠો છોકરો ત્યાંથી જીવ લ-
ઈને નાદો ”

ગર્ધવમેન

“ જોહલેખા લય ધરીને,
નોડી નહીધી જીવ લઈ,
રેલાકરે જાણું રેલ ગયે,
તજ ડર ગયો (પાછળ) ધાઈ,

રસયગ્રાખ્યાન.

“ આખી રાત યુગંદરોએ શહેર લૂટ્યું,
કાઠ કાઠ ઠેકાણે લાલ લાગી, ધણી ધર
ખળી ગયાં અને લોક જીવ લઈ નાહા ”

વનરાજ આવડો.

જીવ લાલુક લાલુક થવો, ગભરાઈ જવું;
ગામરાં ખનવું; પોતિયું છુટી જવું; જીવ
લપ લપ થવો; બંદોબસ્ત ખનવું; ખીક-ડક
-ધારતીધી.)

જીવ લેવો, મારી નાખવું.

૨ ચીડવવું; ખીજવવું; પાછળ લાગી
કાપર કરવું; જીવને ધણેજ અકળાવવો;
અત્યંત આમકથી આગવું; સંતાપવું; યક-
વવું; ખતે પડવું.

જીવ વળગી રહેવો, કાઈ એકાદી બાબત
માં મન યુથાઈ રહેવું; દિવ લાગી રહેવું.

જીવ શીકે ઠંગાવો, અધીરા ખનવું; આ-
ગુર રહેવું; જીવ ઉણો થવો; મનમાં ગભ-
રાટ થવો; કાઈ અમુક બાબતમાં ધણી
અધીરાં ખનવું; જીવ નિરધાર-અંતરિયાળ
રહેવો. (શીકાની પેઠે.)

“ આ સધળી વાર કાઠીલખાતું અને
ખળવંતનો જીવ શીકે દુઝાઈ રહેો હતો. ”

તારાગાઈ.

જીવ સડોસડવું, જીવ જોખમામ જોવું;
જીવના જોખમ ભરેલું (કામ)

જીવથી જવું, મરવું; પોતે પોતાનું જીવ
માગી લેઈ મરવું.

જીવને ટાકક વળવી, નિરાત થવી, સંતો-
પ વળવો.

જીવપર આપવું, ધણી આવેશથી કાઠના
પર વટી પડવું. (જીવ જીવ જોવી સૂતો.)

૨. જીવ જોખમાય અવી સ્થિતિએ
આવી પહોંચવું. (ત્રાસ કે કંટાળાથી)

જીવ જવા જોઈલું દુઃખ થવું; ધણેજ ત્રા-
સ કાપક લાગવું; કાગ જેવું લાગવું.

“ એક વખત રાત્રે ગપાટા મારવાની ટેવ
પડી એટલે મંડળીમાંથી ઉડી જવાતું જીવ
પર આવે છે. ”

સુબોધપ્રકાશ.

“ એક વખત એવી સ્થિતિ નિકાળી સુઝ
રાધાગંધરીને જીવપર આવ્યું અને તે દિ-
વમાં ભરી રડવા લાગી. ”

સદગુણી વડુ.

“ સદગુણસંપન્ન રાજપુત્રોની નીતિ
અને સદાચરણ જોઈ એક માતા તરીકે
આનંદથી ઉભરાઈ જવાને બદલે એ બને
શણ્ડીએ જીવપર આવી જઈ તેમનો નાથ
કરવાની વેતરણ કરવા બેઠી. ”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

“ ચંદ્રાવતી ! હવે સર્વતા જીવપર આવી
એટલે હું તો મારી મેળે મારા ધારેલા
પતિ સાથે જઈ છું. ”

ગ્રેમરાય અને આશમતિ

જીવપર બેસવું, આધાર, આશરો રાખવો.

૨. હકથી આગવું; સંતાપવું; કાપર
કરવું.

જીવમાં જીવ આવવો, (જીવ ઉડી ગયો

હોય તે મનુષ્ય શાતન થયા પછી જીવમાં

જીવ આવ્યો) જોમ ફહેવાય છે જીવ

ઠેકાણે બેસવો. પણ વપરાય છે, તેથી

ફલે જીવ ઉડીજવો.) અણખત ટળ-

વાથી સંતોષ થવો, મનમાં જે કંઈ કંઈ

કાળજી ખટક્યાં કરતી હોય તેવું મમાખાન

થયાથી મનમાં ધીરજ વળવી, ચિંતાથી

મનમાં જે અકળામણ થવી હોય તે શાત

પડવાથી જીવને ટાકક વળવી; નિરાત વળવી;

“ કાકારને પાછો આવતો દેખી વિમળ-
દેવીના જવમાં જવ આવ્યો ”

વનરાજ આવડો

જવમાં જવ હોવો, દેહમાં જવ હોવો, દેહ-
દયાત હોવો

“ જ્યા સુધી મારા જવમા જવ છે ત્યાં
સુધી હું મારા કુળને લાછન લગાડનાર નથી ”

ચુ જુની વાર્તા

જવતી કાકેજી, (વિચિત્રને છુટા ચોટવા-
વાળું) જીના આકારનું જે જૂત તેને કાકેજી
કહે છે, તે ઉપરથી તેવા સ્વભાવ ને તેવા
રૂપની જે કૂવડ અને જેની નજર પડેથી
માણસ સપડાય એવી મેંથી વિષા જાણુ-
નારી સસારમા જવતી જીને વિશે જો-
લતાં વપરાય છે

૨. કાકેજીની પેટે વળગેલી છુટે નહિ એવી
કુટ જીને વિશે ધિક્કારમાં વપરાય છે

“ કુટલીએક પાતરાનાં ધરમા રાગતા-
ન તથા, વાજાનો નાદ યર્થ રહ્યો હતો
અને એ જવતી કાકેજીની આસપાસ દી-
વામા પડનાર પતંગિયા જેવા મૂર્ખ લોકો
એમ હતા ”

કરણવેનો

જવતી માંખગાળ્યાજેવું, જવતી માંખ ને
ગળરામા આવીજવતો જેટલું પાણું હોય
તેટલું બધું ઉતરીથી બહાર નીકળી જાય છે
તેની પેટે વગર હકતું જે કાઈ ઉચ્ચાપત કમું
હોય અથવા લઈ લીધું હોય તે બધું પાણું
કાઠડુ-આપડુ પડશે એવો સંકેત છે જેમકે-

“ એના દીકરાનીવડું બદેશ્વર જ્વાનીકળી
છે અને અંખા સદાય યથ તો આ જ વડ પા-
મે આપણા હાપમાં સવારે આવશે, પછી
એ ધીરપૂર પચાવી પડશે ॥ તે જવતી
માંખ ગળ્યા જેવું થશે ”

સરાવતીચંદ્ર.

જવતું પાણી કાઠડું, પાવાળ ફાંમે પાણી
કાઠડ

જવતું મારવું, સંસારમાં માનેલાં ખરા સુ-
ખનો નાશ કરવો, દુર્દશા કરવી; ભારે સં-
કટમાં નાંખવું, સંસારનાં સુખનો ઉપભોગ
ન લેવાય એવી રીતે રીમાલ્યા કરવું

“ રત્નાવળી રસની ભરી કાંઈ કામણુગા-
રી છે, દયા પ્રીતમ હું કેમ જીવું, મને જ-
વતી મારી છે, વિદ્ય વાંકજીવું મા અંખરે,
તારી નેણકટારી છે ”

કવિ દયારામ.

જવતો કોયલો, ઉનો ધીકધીકતો કોયલો
જવતો જાગતો, જવતો અને વળી સાવધ.
જવતો મુઝો, જવતો કર્મ કરવાં ને સુખ
ભોગવવા એ જેને પ્રાપ્ત નથી તે; કારણ કે
તેવો માણસ જવતો છતાં મુઝા સરખોજ
છે સંસારના સુખ જેનાથી ભોગવાતાં નથીતે.

જવતો મુઝોરે,

મૂર્ખ જવતો મુઝો;

તે જાન્યા નહિ અગવાન,

મૂર્ખ જવતો મુઝો

કવિ દયારામ.

“ બાંજ લગ્નથી કેટલીક નીકળી જાય છે ”
અથવા પીઠેર મોસાળમા રહે છે ત્યારે તેનો
વર મિત્યારે જાનો મુઝો યર્થ પડે છે
ને ફોકમા દીઝો કહેવાય છે ”

નર્મગદ્ય

જવતું જવન, પલુજ વ્હાલું

જુના જમાનાતું ખોજું, ધરમા ખખ ધયેવા
માણસને વિશે જોલતાં વપરાય છે.

જુનો પાપી, ઘણા દહાડાના વદીવટ વાળો;
અનેમલી ઝાલો-સમજી, ખુણાખોચરાની
જૂંમીં લાત જાણનારો (પુરુષ)

૨ ઘણાં જાણનાં પાપ-કાવતરાં જાણ-
નારો

જુલાળ આપવો, (લાસણિક) ગમરા-
વડુ, ત્રામ દેવો, લેમેલ યાપ એમ કેરવું.
જે અખે, જેઅખે, સતી શ્રી ધણીની

પાછળ સહગમન કરતી વખતે, જેસમાં આવી સગમતી ચિતામાં એવા શબ્દો બોલતી પડતું નામે છે. તે ઉપરથી) જાહે જાહે કરવું જુઓ.

જે નારાયણ, ધર્માધનમ; પડી ભાગવું તે. જે હરિની આરતી, હરિની આરતી કથાની પેઠે કૃતાર્થ ચતુ; નિરોત થવી.

“જેયના ધરમાં ધુસી વગર મહેનતે વસ સાંપડવા, એટલે જે હરિની આરતી.” જેટલો બહાર છે તેટલો માંદો છે, જેનું કપટ-મર્મ બહાર જણાઈ ન આવવું હોય તેવા પ્રપંચી માણસને વિશે બોક્ષનાં વપરાય છે.

જેળ ગયું, દેવત ગયું; અધુન બગડ્યું. જેઈ લેવું, (પ્રસંગ આવે.) અનુભવવા ઉપર મુક્તવી રાખવું.

૨. મારવાની તજવીજમાં રહેવું; નુકસાન કરવાની તક જોળવી.

૩. કસી જેવું; અનુભવ કરી જોવો; તપાસવું.

“એક દહાડો એ ગાંડીએ મારી પામેથી એ કુમારને માગ્યો હતો પણ મેં નહિ આપ્યો તેથી રિસાઈ ગઈ તે ક્રોધથી બોલી હતી કે ઠીક છે, તને જેઈ લઈશ” દિશ્વીપર દલ્લો.

જેખી નાખવું, કટલો ભાર છે તે ત્રાજવે ધાલી નક્કી કરવું તેને જેખવું કહેછે તે ઉપર માર મારી સમતોડ કરવું-નક્કી-કરવું-પાંશરું કરવું; સખત માર મારવો.

“અહુ બોલ્યો તો હું તને જેખી નાખીશ હો, માદ રાખજે.”

૨. ધૂળ કાઢી નાખવી; ધમકાવવું; સખત ઠોક દેવા.

જેગ વહેવા, જે ક્રિયાથી જૈન યતિ-ગોરજ પવિત્રતાને પામે છે તે ક્રિયા કરવી. (જૈન લોકમાં)

જોડા ખાવા, ખતા ખાવાં; ટપકા-ઠોકરો ખાવી; નુકસાન-ખોટ-હાની જોગવવી.

૨. ટપકો સહન કરવો.

જોડા મારવા એટલે સખત ટપકો દેવો.

જોડા ધસવા-ફાડવા, (અધુવચનમાંજ વપરાય છે.) અમુક ધારેલું કાર્ય પાર પાડવા ખુશામતની ખાતર કોઈને લાં વારંવાર ધક્કા ખાવા.

“તેના જુના મિત્ર, તેના સગા કહેવડા નારા, તેને બારણે રોજ જોડા ફાડનારા, અને તેને બાપજી બાપજી કહેનારા એ સઘળામાંથી લાં કોઈ ન હતું.”

કરણ્યધેસો.

“આ કામદારને ઉમરે જોડા ધસાવી નાખશે તેવા કરતાં અમારા જેવાને ઘેર કોઈ વખત આવતા હો તો તમારા જેવાને અમે તો કાંઈ કામ લાગીએ છીં.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

જોડા મારવા, કાળજમાં વાગે એવા ઠોક દેવા; ઘણો સખત ટપકો આપવો; કંકણ વચન કહેવો.

“આજે તમે તેને ઠીક જોડા માર્યાં; એ તો એજ દાવનો છે.”

જોતરું ધાલવું (ગળે), (લાક્ષણિક.) લફરું વળગાડવું; પીડા વળગાડવી.

કોઈ નવાસવા-બિનઆવડતવાળા કામમાં પહેલ વહેવું નાખવું-વળગાડવું.

“બાપે નાનપણમાં કંઈ અભ્યાસ કરાવ્યો ન હોતો પણ તેને જોતરું ધાલવાની તજવીજ કરી હતી એટલે સાત વર્ષની ઉમરે તેનો વિવાહ કર્યો હતો.”

નર્મગદ્ય.

જોતરે જોડાવું, કોઈ નવા અભ્યાસ-કંઠાળા ભરેલા ગ્રંથમાં શુધાવું; જાનજામાં ભરાવું; સસારની ધુસરીમાં જોડાવું.

૨. સંગતિ કરવી.

જોરાવરીનો પોરો, બળવાન માતાનો બ-
ળિયો પુત્ર.

“ ગોપી ગાળ દે અદેકડી,

■ જોરાવરીનો પોરો,

બીખ માગ્યાની પેરે કું,

ધર કાનવું જોરો.-ધુતારી.

પ્રેમાનંદ.

જોવા નેવું કરવું, જોવાનું મન થાય એવી
નવાઈનું-અન્યથા નેવું કરવું; ખરાખી-
નુકસાનીના અર્થમાં પણ એ શબ્દ વપરા-
ય છે.

“ ભાંડ ભવાયા ચારણ ગાંધવ એ વળિ
જોલ્યા એવું; અમે ફજેત ફજેત, કરીને,
કરીયું જોવા નેવું રે-વસતીના.

વેનચરિત્ર.

૩

ઝડકા પડવા, ઝટકા પડવા નેવું દુઃખ થવું.
‘ પથરાને શા ઝટકા પડવાના છે કે
ખાવા પીવાનું દુઃખ વેડવું ? ’

એ મહેનો.

કાઈના પ્રત્યેની બેદરકારીમાંજ બો-
લાય છે.

ઝટકાના બેલ, કાળજીમાં ઘણી અસર કરે
એવાં-હૃદયબોધક વચન; (ઝટકા વાગે ને
નેવું દુઃખ થાય તેવા.)

ઝડતી લેવી, ઝડો જોવો-તપામવો.

૨. ધમકાવવું; ઠોક દેવા; કપકો દઈ સર-
ખાંડ કરવું.

ઝડતી લઈ નાખવી એટલે ધૂળ કાઢી
નાખવી

૩. સોંપેયું કામ ચાંપીને તપાસવું.

ઝપટો કાઢી નાખવો, ઝપટી નાખવું;
ધમકાવવું; ધૂમાડો કાઢી નાખવો; ધમધમાવી
પાંશફું કરવું.

૨. માર મારીને હલકું કરવું.

૩. ચીસ ખવડાવવી; બો બૂવાવી દેવી.

ઝપાટો મારવો, યોગ વખતમાં ત્વરાથી કામ
કરવા ઝીડવું.

ઝરકીઈ કરવું, બાળકના સરીર પ્રમાણે એક
લગડાનો કટકો લેઈ તેને ઘીવાથી સળ-
ગાવવો.

(બાળક ઝમકી જાય છે ત્યારે એમ
કરવાની રીત છે.)

૩. ધુરકવું.

ઝાકળ ઉતારવી, મહેલો મારી સીધું
કરવું; ધમકાવવું.

૨. માર મારી હલકું કરવું; બોખફું કરવું.

“ જો હરિ દેખાવે મુને બળ રે,
તો હું ઉતારીશ ઝાકળ રે.”

અભિમન્યુ આખ્યાન. (પૃ. ૬)

ઝાકળીઈ કુંકવું, જોમ આવે તેમ વગર
વિચારે બકમાં કરવું; ઝોકમાં કરવું.

ઝાંખફું ઝીંટવું, (શાસ્ત્રાવૃક્ષ ઉપરથી શાસ્ત્ર-
રુક્ષ અને તે ઉપરથી ઝાંખફું.) નામ ટાળવું;

• નામ જાય એમ કરવું. કોઈ માણસ આપણી
પાસે કંઈ વસ્તુ લેવા આવ્યો હોય અને
તેને આપવાની ખુશી ન હોય તેમ છતાં
તે ઘણી જા કરે ત્યારે નિરપાયે કંટાળો
આપીને આપવું પડે એવે પ્રસંગે આ પ્રયોગ
વપરાય છે.

‘ જોના નામનું ઝાંખફું ઝીંટને’ એટલે એને
ન જોઈએ છીએ તે આપીને જતો કરને.

૨. સલાનાસ જવું; નિર્વેસ જવો.

‘ એને ઘેર ઝાંખરા ઝીંટાય ” એમ બદ-
લવા દેતાં બોલાય છે.

ઝાંઝરાં પહેરવાં, (કદીને ઝાંઝરાં-જંજરાં-પો-

હાની સાંકળ પહેરાવવામાં આવે છે તે ઉપરથી) કેદી યતું; પગમાં બેડીઓ પહેરવી.

“ દુર્ગપાળ, વિજયપાળને કહે કે માલમતા જમ કરી બાયડી છોકરાંની સાથે એને ઝાંઝરિયાં પહેરાવી કેદ રાખે. ”

મુદ્રારાક્ષસનાટક.

ઝાંઝવાનું નીર, દરથી લાભદાયક જણાય પણ પાસે જઈએ તો તેમાંનું કંઈ ન હોય એવું ને મિથ્યા તે; કાંઈ.

(મેદાનમાં ખારાટવાળી જમીનપર પાણીનો ભાસ થવાથી યાકમાં પાકમાં મૃગ તથા મટાડવા તે તરફ દોડે છે પરંતુ પામે જઈ જુએ છે તો જમીન જ હોય છે અને એ રીતે તે ભૂવાવામાં પડી જીવ ખુએ છે તે ઉપરથી.)

ઝાંપો ઝૂલે, પોતાની એકાદ વાતને લખાવી લખાવી મોટી કરવી-પોતાનીજ વાત લખાવ્યાં કરવી. ‘ એ વળી એનોજ ઝાંપો ઝૂલા કરે છે. ’

ઝાટકી નાખવું, સારી પેટે ઠપકો આપવો; સપડાવવું; ધૂમાડો કાઢી નાખવો; ખુબ ધમધમાવવું.

૨. માર મારીને હલકું-પાંરાં કરી નાખવું.

ઝાડ ઉગતાં બાકી છે, દુખ તો ધણું પડ્યું અથવા એટલું પડી ચૂક્યું કે માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગતાં હોય તો નિરાશી રહી જાય.

“ ને કે સુગ્રીવસુંદરીએ પ્રેમાવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને તેને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં બાકી રહ્યાં હતાં તો પણ વેરો દેખાવ હતું સુધી નવચાવના નારીના નેવોજ માલમ પડતો હતો. ”

ગર્વવગેન

ઝાડ થવું, બેઠું થવું; બે પગે ઊભા થવું. (જનાવરે)

“ થોડો, ઝાડ થયો. ”

ઝાડપંચાણું; વાંદં એક ઝાડથી બીજે ઝાડ એમ પાંચ અથવા કેટલાંક ઝાડપર કુદાકુદ કરી ચૂકે છે તે ઉપરથી ‘ સાધારણ રીતે એકને એક જગાએ સ્થિરતાથી બેસી ન રહેવાય એવા સતપત્નીઆ અને ઉદમાતીઆ બાળકને વિષે બોલાય છે.

ઝાડમટ્ટી કરવી, ખુબ ધમકાવવું; ઝાટકી નાખવું; જ કાઢી નાખવી; સખત ઠોક દેવા.

૨. ખુબ માર મારી પાંરાં કરવું.

ઝાડપર ચડવું, જાપરે ચડવું; પતરાજખોર થવું; ખોટી મોટાઈ દેખાડવી; બહેકી જવું; કુલાઈ જવું; મગર જતવું; વંદી જવું; ફાટી જવું; મધાદામાં ન રહેવું.

“ તને મોઢે ચઢાવીને જવા દઈએ છીએ ત્યારે છેક ઝાડપર ચઢી બેસે છે. ? ”

ભાગિનીભૂપણ.

ઝાડું ખાણું, નિરાસ થવું; ઉમેરેર છતાં એકદમ નાઉમેદ થઈ જવું; અંગાઈ જવું; દાર ખાઈ જવી; ન ફાવવું; “ તેણે ઝાડ ખાધું, તે ઝાડું ખાઈ ગયો. ”

ઝાડે ઝપટે જવું, ઝાડે જવું, હાથ પગધાવા, હાતણું કરવું, વગેરે સવારમાં ઉઠીને ને પહેલું કામ કરવાનું તે કરવું.

‘ ઝાડે ઝપટે જઈ આવી ને મેં ન્હાઈ લીધું. ’

ઝાડે ફરવા જવું, લોટે જવું; અથવા જવું; ચોટલિયે જવું કળશિયે જવું. ઝાડે જવું-ફરવું પણ કહેવાય છે.

ઝાડે જંગલ જવું પણ બોલાય છે.

ઝાડો ઝપટો કરવો, જેને મેલું વળગ્યું હોય તેના ઉપર અથવા દરદી ઉપર મંત્ર બણી મોરતું પીધું કે બીજું કંઈ ફેરવવું. ઝાડો ખીંછી કરવી પણ બોલાય છે.

ઝાંપો ઝૂલે, નકામી માયાફાંસ કરવી; વગર અર્થનું બોલાં કરવું.

૨. એકની એક વાત લખાવ્યાં કરવી.

ટાઢા સમ, સમ ખવડાવવાની અસલ બૂદી બૂદી રીતે હતી. કોઈ અર્તિ આગળથી ધરાવેલા ફૂલ ઉપાડી લેવાં અથવા કોઈ દેવને પગે હાથ મૂકવા એ ટાઢા સમ કહેવાય છે ધણા આકરા ટાઢા સમ ખવડાવવામાં આવે સારે બ્રાહ્મણને ગળે હાથ મૂકાવે છે અથવા એ કરતાં પણ ધણા સખત ખવડાવવા હોય તો ગાયને ગળે છરી મૂકાવવામાં આવે છે. એમ ક-રાવવાનો હેતુ એટલોજ કે બૂકા સમ ખાય તો બ્રાહ્મણ કે ગાયને માથાં જેટલું પાપ ભાગે.

વળી ઉના તપાવેલા શેઠાની, ઉના ઉકળતા પાણીની, કે ઉના તેલની કોઈ અમુક ચરતથી મમ ખવડાવવામાં આવે તેને ઉના સ્ત્રમ કહે છે.

ટાઢિયો તાવ આવવો, આ પ્રકારના તાવ-વા બગાસાં આવે છે, અંગે ભાગે છે અને કામખર ચિત્ત લાગતું નથી તે ઉપરથી જ માણસ કામ કરતા કઠાળનો હોય અથ-વા નાખુશી બતાવેનો, હોય તેને વિશે બોલતાં વપરાય છે કે એને તો ટા-ડીઓ તાવ આવ્યો છે અથવા કામ કરતા તો ટાડીઓ તાવ આવે છે

ટાકું ગાય જેવું, તેજ બિનાવું, નમાણું. (માણસ.)

ટાકું થયું, શાંતિ થવી, નિગંત થગવી.

“ પાંડવ હરિએ મૂક્યા નથી, કોરવપતિ ક્યાં યાઓ દુર્મતિ,

“વન ગયા તો ટાકું થયું, હજી તમારું કપ-ટ ન ગયું ”

ગુરેખાદરણ

ટાકું છમ કરવું, ગટ કરી બધું—પૃથ્વી પ-ડી કે જે કરવી (વરુ)

કોઈનું નાલું ઉમાપન કરી તે વિશે કોઈ નાણના નથી એમ બતાવવું

“ ધણા વર્ષ સુધી વહિયાત, રૂપિયા ' શેવા ' આવ્યો નહિ, એટલે તો મુકાંજીએ રૂપિયા ટાઢા છમ કરવા નિશ્ચય કર્યો. ”

ગર્ધવસેન.

ટાકું પડવું, શાંત થવું; ચઢેલો ચુસ્તો—તામ-સરતિવું શાંતન થવું, નરમ પડવું; જોર કમી થવું, શાંતિ થવી; બંધ પડવું; શમવું. “ વાત ટાઢી પડી—ફૂલ ટાકું પડ્યું, ઈ. ” તે મારા ઉપર જેટલો તપી ગયો હતો તેટલોજ આખરે ખતાઈને ટાઢો પડ્યો ”

૨. ઝાંખું થવું.

“ માંખ ટાઢો પડે તેથી કેટલીક વાર તો જોડ મૂકીને પણ તે વધેરી દેવો પડે ”

૩. કા. ઉત્તેજન.

૩. લુચ્છવું.

“ દેવતા ટાઢો પડ્યો ”

ટાકું પાડવું, શાંત કરવું; બેસતો ઠંડો પાડવો.

૨. લુચ્છવું.

ટાકું પાડી પલાળવું, તપી ગયેલો—ગરમ થયેલો મિમળ શાત પાડી પોતાના મતવું કરવું, ધીમેધીમે શક્તિસર મમળવડું; પ-રમાણું.

“ કુ તેને ટાઢો પાડી પલાળવા તો ગયો પણ શોનો પક્ષને કે એકનો એ થયો નહિ ”

ટાકું પાણી રેડવું, (મનની ક્ષતિ ખર) અ-સર કમી કરવી, શાંત પાડવું; જોર ધીમું પાડવું—નરમ પાડવું.

“ આ શત તેના ધણી સાથે આનંદમાં કાઢવાનો દરખ કર્યો હતો પણ કશ્વના દિ-લગીર ચહેરાએ તેના ઉગ્રાસ ઉપર ટાકું પાણી રેડવું; ”

કશ્વયેવો.

દાહું પેટ, નિરાંત; સતોપ; કાંઈપણ ઉચાટ ન હોય એવી સ્થિતિ; નિશ્ચિંત હાલત ટાંઠાં પેટ, વસતાં પેટ, દીકરા જણાએ ને ધર ભરજો ' એમ આશીર્વાદ દેતાં ઓઝા વાપરે છે.

દાહું લોહી, (ન્યારે નિરાંત અથવા શાંતિ હોય છે સારે લોહી ફડું હોય છે અને ન્યારે ચિંતા-હઝતા-તમોશુણ હોય છે સારે લોહી ગરમ થાય છે તે ઉપરથી.) નિરાંત; કાંઈપણ તરફની ચિંતા ન હોય તેવી સ્થિતિ શાંતિ; ઉચાટ-વિનાની સ્થિતિ.

"ભાઈ તમારે ટાંઠા લોહીના રોટલા ખાવાના છે એટલે મકરકુંદીઓ શા સાર ન સૂઝે ? "

"શરવીર રત્નપૂતાણિયોએ ચોતાનાં પેટથી પણ વહાણાં બાળકોને પતિની પાછળ જવા માટે ટાંઠા લોહીમાં કતલ કર્યા. "

જૂ જૂની વાર્તા.

દાહું હીમ જેવું; ધણું ટાંકું.

૨. ધણુંજ પ્રિય અને શાંતિ ઉપજાવનાર.

"હું જે વખત કાંઈ નમાલી ખાવાની જણુમ કે પાઈ પેસો ચોરી લાવતો તે વખત તેને ટાંઠા હીમ જેવો લાગતો હતો ને શાખાશી આપતી હતી "

કોણકમાળા.

ટાંઠા હાળવો, બહુ તાપથી તપી ગયા હો-ઈએ સારે ઝાડ વગેરેને છાંયે બેસી વિરામ લેવો.

"બપોર થવા આવ્યા એટલે જરા ટાંઠા વાળવાને એક કુવા આગળ ઝાડને છાંયે બેઠા. "

શિવલક્ષ્મીની વાર્તા.

ટાંઠા માર-મારવો, મુડીઓ અને લાતથી સખત માર-મારવો.

ટાળો હેવો, વાપધ કર્યા કરવા; ઉડાવ્યાં કરવું.

"ગુરજીએ ટાળો દીધો, ૨૫થી કેમ વિખુટો કીધો. "

માંધાતાખ્યાન.

ટીકો કરવો, (કપાળમાં.) નકામું આપી દેવું.

ટીલીઆ લગત, (ઠેર ઠેર દીલાં કરનાર.) દીલાં કરી ભક્તિનો ખોટો આડંબર કરનાર.

ટીકું ચારી જણું, મખખીચૂમના નેવું આવરણ કરવું.

૨. કાંઈનું હરણ કરી લેવું; છેતરવું; ઠગવું.

ટુંકું કરવું, અમુક ચાલતી વાત, ટુંકાવવી; જતી કરવી.

૨. આ અર્થમાં "આચુધ્ય" અધ્યાહાર રહ્યો છે. જેમકે-"માતાએ મને મળ-યુથીમાં ઝેર કેમ ન પાચું ? ચોતાના મરતા પહેલાં મને ટુંકી કેમ ન કરી ! "

મણિ અને મોહન.

૩ પતાવવું; દરચુનર ટરવું.

ટુંપી નાખવું, ચુંટી ચુંટી છૂટું કરવું એ તેના ચૂળ અર્થ ઉપરથી) નિંદા કરી હલકું પાડવું, મહેણાં ઈ શરમીંદ કરવું; નીચું જોડાવવું, ઠાક મારી મારી નખણું કરવું.

ટુંપો હેવો, કાંઈનો નફો ખુંચવી લેવો, કાંઈને નફો ખાવા ન દેવો; કાંઈને નફો લેના વચ્ચે અટકાવ કરવો.

ટેકનો તારો, મહા ટેકાલો માણસ.

"૩ ડું તો કાંઈ ટેકનો તોરો જણાય છે. નાક પર માંખ બેસે તો નાક કાપી નાખે એવો. "

પ્રતાપનાટક.

ટેકનું પૂતળું પણ વપરાય છે.

ટેકરાં દીપવાં, જાડા જાડા રોટલા બડવા. (તરસ્કારમાં અથવા બેરકારીમાં વપરાય છે.)

અંધ્યાં ઝીલવાં, સંકટ કે આક્રમ-અઘચણ
ને આવી પડે તેની સામે થવાની શક્તિ
હોવી; માથે આવી પડેલું અટકાવવાને કે
ખમવાને શક્તિમાન હોવું.

‘મારાથી તો બાઈ હવે ઘડપણમાં અંધ્યાં
ઝીલાતાં નથી.’

આવસોઈ ઉડવી, આવસોઈ એ મુસલમાન
ધર્મમાં એક ઝડપની શબ્દ / ગણાય છે તે ઉ-
પરંથી) કુસ્તી થવી; લડાઈ ભગવી; મા-
રામારી થવી.

“જૂઠા નીકળ્યા પછી તકરારનું વિરોધ
કારણ નહિ તો પણ ધૂળખલાની કુચલી
ને અડવાડિયામાં એકાદ વાર તો આવસોઈ
ઉઝા વગર રહેજ નહિ.”

દે. કા. ઉત્તેજન.

અંદે જતું રહેલું; ધસાઈ જતું; છૂટું થતું;
નાકાવત થતું; ખરાબ થતું.

“હક ઉપરાંત કેદ વડે તેમનું શરીર છેક
અંદે જતું રહ્યું છે તેથી મને તો ધારતી
રહેછે કે તે લાંબી મુદત નહિ કાઢે.”

“કોઈને બોધ મેં માન્યો હોત તો, આ-
વું વિપરીત ન થાત,

મિત્ર મંડળી તારૂં જાહે જરો, મારે
ચાવનનો યારો પાત; પરતાઈશરે, કલીશ
રાત મેં ન મળ્યું-પ્રથાત.”

ધીરશક્ત.

“જા જાને કહે તલી. શું બકેછે બિભા-
અદી, જાહે છવ જરો તારો લખ્યું એ
લલાટ છે.”

અગદવિદિ.

જુડો ઉડાવે, કામમાં જરા મેળવવો;

વાલવાલ થાય તેમ કરવું.

(લાક્ષણિક.) ક્રેતેહ-આમના કરવી.

“ગુર્નરકવિથી નર્મદશંકરે, કવીશર દલ-
પતરામે અને ગ. બા. દરગોવિંદલસે ત-

યા પીળ સ્વદેશના વીરલાઓએ થોડાંક,
૫ પર સુધારાનો ભગવો જુડો ઠેર ઠેર ઉ-
રાડ્યો હતો.”

સ્વદેશવત્સલ.

જુડો રોપવો, ક્રેતેહ મેળવાની નિશાનીમાં
નિશાન ચડાવવું. (લાક્ષણિક.)

જુલતું મૂકવું, લટકવું રાખવું; અતંર્યાગ રા-
હેવા દેવું; લક્ષમાં ન લેવું; મુસતવી રા-
ખવું, હાલણહોલણ રીયતિમાં રાખવું.

ઝેર થવું, ઝેર નેવું. અળખામણ થવું; ઝેર
ખાવા નેવું ત્રાસદાયક થવું.

“ઝેર મયા જરિયાની ભામા, દુટેલી કંધી
ધારી, ધન્ય ગોપીચંદરે, વૈરાગ્યને, જાળિવારી.”
પ્રાચીન કવિતા.

“ખાધુપીધું ઝેર ચર્ષ ગયું.” એટલે
ખાધાપીધાથી ને શક્તિ આવવી નેપ્રમ્ય
તે ન આવી

ઝેર વરસવું (આખમાં), સામાનું સાઈં નેપ્ર
બળવું; ઈર્ષ્યા ઉપજ થવી; અદેખાઈ થવી.

ઝેર વાટવું, કોઈને તુકસાન કરવાની તત્ખવી.
જ કરવી (અદેખાઈને લીધે.)

૨. અદેખાઈ-ઈર્ષ્યા કરવી અથવા દેશાવવી.

ઝાઠિંગ પાદશાહી, તોફાની અને જુમખી
ઝોખાર; જંગલી ધોધાટ

ઝાલાં ખાવાં, અધવચ ટીઆવી કરવું; અધ-
ડમાં કરવું; નકામું રખખાં કરવું; ખોટી
થવાં કરવું; કાંઈક મારવાં; કામનો પાર
ન આવતાં વાર લાગવી.

ખતે જિવારો ઝાલાં ખાવાં કરે છે.”

ઝાળીમાંથી ઝડપાવું, ઘેડીયામાં રમતાં ના-
નાં છોકરાંનો વિવાદ થવો.

“છોકરા છોકરી ક્યારે પરજો, દલાણીનો
તો ઝેળામાંથી ઝડપાયો જો, એવા અદે-
શા કરી તેની ખટપટમાં પડે છે.”

નર્મગદ.

“ ૮૫૧૦ મુકવો-રહી જવો” એમ પ્રયોગ થાય છે.

૮૫૩ ૮૫૧ જાન્યુ, ફલગ મારી કુદી જવું
૮૫૧૦ મારવો, ગપ ચલાવવી-ફેલાવવી.

૨. યુક્તિસર બધે બેસતા શબ્દો બોલવા
હસે ચકાવવું, વાપડા કરવા; આશા આપી,
ફાગડ ફેરા ખવડાવવા; રખડાવવું.

૨. ઉચ્ચે ચકાવવું; ઉચ્છેરવું; કુલાવવું;
ચકાવવું.

૮૫૧૦ ખવડાવવા, પશુ અર્થ ૧ માં બો-
લાય છે

ટાંટી લાગવી, રોગપર દવાની અસર થવી.
૨ પતો ન લાગવો

ટાંટી ફેલાવવા, દોષની ચરચા કરવી, નિંદા
કરી હલકું પાડવું; તત્કાલવું.

“જેના હોય તેના ટાંટી શું ફેલાવવા
કરે છે?”

ટાંટી કરવું; એમાં વાસણ માંજ સાક
કરવાં.

ટાંટિયા કહું કરતા નથી, ચાલી ચાલીને
પગ ધકી ગયા છે અથવા પગમાં ધણી
કળતર થાય છે

ટાંટિયા ગળે આવવા, જુઓ ગળે આવવું.

“ પુરાવાની સાક્ષી તો તૈયાર કરી પણ
એટલું ક્યાં છતાં આખરે મારા ટાંટિયા
મારાં જગામા આવ્યા તો કરું કેમ ?”

મણિ અને મોહન

ટાંટિયા ભેરમાં હોવા, ઉમંગ-ઉત્સાહની
સ્થિતિમાં હોવું; આશાભર્યું હોવું. “ આજ
કાલ તેના ટાંટિયા ભેરમાં જણાય છે ”

ટાંટિયા ભાગવા-બેસવા, એ તેથી ઉ-
ચ્છે પ્રયોગ છે

ટાંટિયા તૂટી પડવા, યાદી જતુ અથવા
પગમાં ધણી જ કળતર થવી.

ટાંટિયા રહી જવા મણુ બોલાય છે.
જમ-“ મારા તો ચાલી ચાલીને ટાંટિયાજ
રહી ગયા ”

ટાંટિયા તોડવા, નકામા મક્કા ખાવા-ફેરા
ખાવા. (કંદાળામાં વિશેષ વપરાય છે.)

“ બેસની અમરતો ભાઈ, કાલી ટાંટિયા
તોડવા કાણે કલા છે ? ”

ટાંટિયા પહોળા થઈ જવા, ગમરાઈ જવું;
બધથી સઘસઘર થઈ જવું, શીયાંવીયાં
થઈ જવું (પગની સ્થિરતા ન રહેવી તે
ઉપરથી લોકશિક્ષક.)

ટાંટિયા બેસવા, છેક નિરાશ થઈ જવું;
હિંમત હારી જવી; આશાનંગ થવું;
નાઉમેદ થઈ જવું

ટાંટિયા ભાગવા, (કોઈ અકસ્માત માટે
બનાવ આવશે એવા વહેમથી, ધડપણથી,
નમગાઈથી, સખત માંઢગીથી, નિશ-
ત્તાઈથી કે નિરાશ થઈ જવાથી) અચકા
થવું; પગમા ને ભેર હોય તે નમણું પડી
જવું; પગે નમગાઈ આવવી.

“ અમુક વર્ષે મરવાઈ છે એમ કોઈ
બલિષ્ઠ કહે ને તે આપણા મનમા ફરી
જાય તો તેની ચિંતા આજથી થાય અને
તે વર્ષ નજીક આવતુ જાય તેમ તેમ એ-
રણુ ને સંતાપથી આપણા ટાંટિયા ભાગતા
જાય ”

એ બેહેનો.

“ અરેરે, તે જતો રહ્યો હોય તો મારા
ટાંટિયા ભાગી ગયા, હાય હાય ! મારી
કમ્મર લગી પડી, અરે હું શું કરું ? ”

અ. ના. બા ૧ લો.

૨. નમણું કરવું, ને મૂળ ભેર હોય તે
કમી કરવું.

૩. આગળ વધવાની હિંમત જતી
રહેવો; ના ઉમેદ થઈ જવું.

ટાંટિયા મેળવવા, મેળ મેળવવો (દિસાખમાં)

ટાંટિયા રંગવા, જુઓ ટાંટીઆ ભાગવા.

ટાંટિયો કાઢવો-ટાળવો, દૂર કરવું; જાડું ક;

રવું; આવડતુ જાડું બધે ધાય એવી તજ-

વીજ કરવી; પગ ટાળવો; ચઢણ બધે ક-

રવું; ધરમાં આવતું અટકાવવું. (ધિકાર-

કંઠાળાને પાત્ર થયેલા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.)

ટાંટિયો ટકવો, એકને એક જગોએ કે ધંધામાં રિયરતા વાળી રહેવું; નિરાંત બોગવવી; પગ ઠેરવીને નિરાંતે બેસવું; નિરાંત વાળી લાંબા વખત સુધી થોભવું.

“ ભાઈ, મારી સંકડા દુઃખની તે હું શી વાત કહું? તેના ટાંટિયો ધરમાં ટકતોજ નથી, રોજ બોજમાં બોજી તે ચાળીસ વખત બહાર રજાવા જાય છે. ”

સ્ત્રીઓધિકાર.

ટાંટિયો વાળવો, થાક ઉતારવો-ખાવો; વિસાગો લેવો.

ટાંટર કરવી, વાંધો ઉઠાવી કાઢવો કરવો.

૨. ધ્રુજવું.

ટાંટ તડકો, સુખદુઃખ. તડકોછાંચડો પલ્લુ બોલાય છે.

‘ એ બિચારાએ ટાંટતડકો મુલે જોયો નથી. ’

ટાંટ ફેશ માટે છે, ટાંટ પાસે આવી શકતી નથી; ટાંટ વાતી નથી.

“ શિયાળામાં એક બનાતવું બદલ પહેલું કે ટાંટ ફેશ ખાતે. ”

ટાંટકે કરવી, એકાદો પદાર્થ ખાઈ-ચોષડી શરીરને ટાંટું લાગે તેમ કરવું; પદાર્થમાં રહેલા ગુણથી ગરમી શમાવવી.

ટાંટ ચઢવી, તત્ત્વમાં ટાંટ ચડે છે ત્યારે કામ થઈ શકતું નથી તે ઉપર કોઈ કામ કરવાની ના પાડતું હોય અથવા કંઠાળતું હોય ત્યારે તેના સંબંધમાં બોલતાં વપરાય છે.

‘ ખાવાનું જોઈએ છીએ ને કામ કરતાં તે ટાંટ ચડે છે. ’

ટાંટ પાટિયાં કરવાં, ખાઈ પી નિરાંત ધરવી.

ટાંટા દેવા, (ટાંટા કામ દેવા.) ઉપરથી ટાંટીનું સાઈ પલ્લુ કાળજીમાં તીર વાગે તેવું કાઈ પ્રત્યે બોલવું; કાંઈક મોટે મહે-

ણું મારી સામા માણસને જીવ બાળવો. (બહાર દેખાતો ફાલ્લો ન હોય પણ કાળજી બળે એવા ને મુશ્કેલી કામ તે ટાંટા કામ કહેવાય છે.)

ટાંટા પથરા જેવો, (માણસના સંબંધમાં) ધીમું; સુસ્ત; એકને એક ટાંટાણે પડી રહે એવો અચળતા વિનાનો પુરવઠો; પથરાની પેઠે એકને એક ટાંટાણે પડયો રહે, અને જાગૃતિ-ધમકાવીએ ત્યારે બીજા જગોએ ખસે તેવો.

“ સસમામા, અહો, એના તો ઉત્તર બનેક છે, પણ જનું તો ખરું. ચાલ્ય, ચાલ્ય, તું વહેલી ચાલ્ય; અલિ, વાહરે ! ટટલી વાર ! ટાંટા પથરા જેવી દેખાય છે ને મુ ? ”

સસમામાખ્યાન.

૨. ટાંટું ઘોરાયા જેવું, (સંધેલું)

ટાંટું શીતળ, (પાણી.)

ટાંટા પહોરનું, (ટાંટા પહોરની ટાંટા પવનની લહરીમાં જેમ વૃક્ષપત્ર આનંદથી હાલે છે અને તે ઉપર બેસનારાં કોકિલાદિ પક્ષીઓ ગુલતાન રહે છે તેમ ટાંટા પહોરની વાતો કે ગપાટામાં પલ્લુ લેતા થયેલા માણસો ગુલતાન થઈ વાચરે ચડે છે તે ઉપરથી) નવસરાની વખતનું; નકામા-ગમતની ખાતર બરોજશિયામાં બેઠા હોઈએ તેવી નિરાંતની વખતનું, ટાંટા કાળજીનું. ‘ ટાંટા પહોરના ગપાટા. ’

ટાંટાં પાટીઆં કરવાં, ખાંધને નિરાંત વાળવી. ટાંટા પાણીએ ખસ જવો, વગર યત્ને કંઠક ટળવું; વગર પ્રયાસે પીડા નાશ પામવી.

ટાંટા પાણીનું આટકું, મું કે ચો કંધો સિવાય સઘળું મૂંઝે મોટે ભેગાં કરનાર માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

૨. ટાંટા મિગજનું; શોત સ્તમાવનું પલ્લુ લાગ આવે તો ગોગા મખડાવે-હંધું જીવું કરે તેવું.

દાદા સમ, સમ ખવડાવવાની અસલ જૂદી જૂદી રીતો હતી. કોઈ મૂર્તિ આગળથી ધરાવેલાં ફૂલ ઉપાડી લેતાં અથવા કોઈ દેવને પગે હાથ ચૂકવા એ દાદા સમ કહેવાય છે ધણા આકરા દાદા સમ ખવડાવવામાં આવે સારે બ્રાહ્મણને ગમે હાથ મૂકાવે છે અથવા એ કરતાં પણ ધણા સખન ખવડાવવા હોય તો ગાયને ગળે છરી મૂકાવવામાં આવે છે. એમ ક-રાવવાનો હેતુ એટલોજ કે જૂદા સમ ખાય તો બ્રાહ્મણ કે ગાયને માર્યા નેહલું પાપ લાગે

વળી ઉના તપાવેલા મોદાની, ઉના ઉડગતા પાણીની, કે ઉના તેલની કોઈ અચુક ચરતથી મમ ખવડાવવામાં આવે નેને ઉના સમ કહે છે.

દાદિયો તાવ આવેલો, આ પ્રકારના તાવ-વા બગાડા આવે છે, અંગ ભાગે છે અને કામપર ચિત્ત લાગતું નથી તે ઉપરથી ને માણસ કામ કરતા કટાળનો હોય અથ-વા નાખુશી બતાવતો, હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે કે એને તો દા-દીઓ તાવ આવ્યો છે અથવા કામ કરતા તો દાદીઓ તાવ આવે છે

ટાડું ગાર જેવું, તેજ બિનાતું, નમાલું. (માણસ)

ટાડું થયું, શાંતિ યવી, નિરાત વળવી
“ પાંડવ હરિએ મૂક્યા નથી, કૌરવપતિ
કયાં યાઓ કુર્મતિ,
“વન ગયા તો ટાડું થયું, હજી તમારું કપ-ટ ન ગયું ”

સુરેખાહરણ

ટાડું છમ કરવું, ગટ કરી જઈ—પચાવી પ-ડી ઢેકણે કરવી (વણ)

કોઈનું નાણું ઉચાપત કરી તે વિષે કાંઈ બોલુના નથી એમ બતાવતું

“ ધણા વર્ષ સુધી વહિયાત રૂપિયા લેવા આવ્યો નહિ, એટલે તો મુલાંજીએ રૂપિયા દાદા છમ કરવા નિશ્ચય કર્યો. ”

ગધંવસેન.

ટાડું પડયું, શાંત થયું; ચઢેલો ઘુસ્મો—તામ-સટ્ટિનું શાંતન થયું; નરમ પડયું; જોર કમી થયું; શાંતિ યવી; બંધ પડયું; રામતુ.

“ વાત દાદી પડી—હુલડ ટાડું પડયું, ઈ. ”

તે મારા ઉપર નેહલો તપી ગયો હતો તેટલોજ આખરે જતાંને દાદો પડ્યો. ”

૧ ઝાંખું થયું.

“ ગાય દાદો પડે તેથી કેટલીક વાર તો જોડ મૂકીને પણ તે વધેરી દેવો પડે. ”

દે. કા. ઉત્તેજન.

૩. યુગલ.

“ દેવતા દાદો પડ્યો ”

ટાડું પાડયું, શાંત કરવું, જોરનો ઠંડો પાડવો.

૨. યુગલ.

ટાડું પાડી પલાળવું, તપી ગયેલો—ગરમ થયેલો જિભળ શાંત પાડી ચોતાના મતનું કરવું, ધીમેધીમે સુકિતસર સમજાવવું; પ-રમોણું.

“ હુ તેને દાદો પાડી પલાળવા તો ગયો પણ શોનો પસજો ? એકનો બે થયો નહિ ”

ટાડું પાણી રેડવું, (મનની જાતિ પર) અ-સર કમી કરવી; શાંત પાડવું; જોર ધીમું પાડવું—નરમ પાડવું.

“ આ રાત તેના ધણી સાથે આનંદમાં કાઢવાનો ઠરાવ કર્યો હતો પણ કરજુના દિ-લગીર ચઢેરાએ તેના ઉત્ત્રાસ ઉપર ટાડું પાણી રેડયું; ”

કરજુધેવો.

ટાકું પેટ, નિરાંત; સંતોષ; કાંઈપણ ઉચાટ ન હોય એવી સ્થિતિ; નિશ્ચિંત હાલત ટાકું પેટ, વસતાં પેટ, દીકરા જણને ને ઘર ભરને ' એમ આશીર્વાદ દેતાં સ્ત્રીઓ વાપરે છે.

ટાકું લોહી, (બ્યારે નિરાંત અથવા શાંતિ હોય છે સારે લોહી ટુંકુ હોય છે અને બ્યારે ચિંતા-હ્રસ્વતા-તમોચુલ હોય છે સારે લોહી ગરમ થાય છે તે ઉપરથી.) નિરાંત; કોઈપણ તરફની ચિંતા ન હોય તેવી સ્થિતિ શાંતિ; ઉચાટ વિનાની સ્થિતિ.

“માર્ધ તમારે ટાકા લોહીના ફોટલા ખાવાના છે એટલે મરકુંદીએ શા સાર ન સ્વેડે ? ”

“શરવીર રજપૂતાણિયોએ પોતાનાં પેટથી પણ વડાકાં બાળકોને પતિની પાછળ જવા માટે ટાટા લોહીમા કતલ કર્યા ”
શૂ જૂની વાર્તા.

ટાકું હીમ જેવું; ઘણું ટાકું.

૧. ઘણું જ પ્રિય અને શાંતિ ઉપભવનાર.

“હું જે વખત કાંઈ નમાશી ખાવાની જણસ કે પાર્ધ પૈમો ચોરી લાવતો તે વખત તેને ટાટો હીમ જેવો લાગતો હતો ને સામાશી આપતી હતી ”

કૌટુમ્બાળા

ટાટો ઢાળવો, બહુ તાપથી તપી ગયા હોય એ સારે ઝાડ વગેરેને જાયે બેસી વિરામ લેવો.

“બપોર થવા આવ્યા એટલે જરા ટાટો વાળવાને એક કુવાં આગળ ઝાડને જાયે બેઠા.”

શિવલક્ષ્મીની વાર્તા.

ટાટો માર-મારવો, મુઠીઓ અને લાતથી સખત માર મારવો.

ટાળો ઢેવો, વાવણ કર્યા કરવો; ઉડાવ્યાં કરવો.

“શરજીએ ટાળો દીધો,
નૃપથી કેમ વિખટો કીધો.”

મોંઘાતાખ્યાન.

ટીકો કરવો, (કષાળમાં.) નકામ આપી દેવું.

ટીલીઆ લગત, (ઠેર ઠેર ટીલાં કરનાર.) ટીલાં કરી ભક્તિનો ખોટો આડંબર કરનાર.

ટીકું ચાટી જવું, મપ્પીચૂમના જેવું આચરણ કરવું.

૨. કોઈનું હરણ કરી લેવું; ઉત્તરવું; કમવું.

ટુંકું કરવું, અચૂક આવતી વાત, ટુંકાવવી; જતી કરવી.

૩ આ અર્થમાં “આયુધ્ય” અધ્યાહાર રહ્યા છે. જમકે-“માતાએ મને મળ-ચુથીમા એર કેમ ન પામુ ? પોતાના મરતા પહેલાં મને ટુંકી કેમ ન કરી ? ”
મણિ અને મોહન.

૩ પતાવવું; હરણ કરવું.

ટુંકી નાખવું, મુટી મુટી છૂટું કરવું એ તેના મૂળ અર્થ ઉપરથી) નિંદા કરી હલકું પાડવું, મહેલોમાં ર્ધ ગરમી કરવું; નીચું જોવડાવવું, ઠાક મારી મારી નખવું કરવું.

ટુંકો ઢેવો, કોઈનો નફો ખુચવી લેવો; કોઈને નફો ખાવા ન દેવો, કોઈને નફો લેતાં વચ્ચે અટકાવ કરવો.

ટેકનો તારો, મહા ટેકીલો માણસ.

“રે તુ તો કાંઈ ટેકનો તોરો જણાય છે. નાક પર માંખ બેમે તો નાક કાપી નાખે એવો.”

પ્રતાપનાટક.

ટેકનું પૂતળું પણ વપરાય છે.

ટેકરાં દીપવાં, જડા જડા રાટલા ધડવા.

(તરચારમાં અથવા બેરકારીમા વપ-

ટેકા આપવો, મદદ આપવી અનુમતિ આપવી

ટેકા કરવો, મદદ કરવી
૨ આશ્રય આપવો.

ટેકા પડી શાગવો, (ધરતો ટેકા પડી બા ગવો એટલે ધર નિભાવનાઈ—જેને આ ધારે ધર ચાલતું હોય તે માણસ ગત થયું)
જેના ઉપર આધાર હોય તે માણસ અથવા વસ્તુ ભૂદી પડવી—જુગી પડવી—ગત થવી, જેના પર ઝૂંબાતું હોય તેથી ૨ કિત થયું, નિર્ભાર મનું

ટોપી લઈ જવી, હેતરવું

ટોપી ધાવની, દેવાણું કાઢવું

૨ જનસમૂહમાં હલકું પાડવું, નિર્જન થવું

૩ ખાખી થવું

૪ અમારમાથી નીકળી જવું

ટોહલે મૂંઝવું, ન સેખવું ન ગણવું, ફર કાર ન કરવી ધ્યાન ન આપવું, બેરમ

રીપી જાયે દર મૂળી દેવું, કારે મૂંઝવું, જીયું મૂંઝવું, વિસરી દેવું, સતાડવું, મૂકી જાડવું

“છેલે તેણે જોયેશોને એવી સતાદ બતાવી કે કયાશીઓ માયે સમાધાન કરવાની વાત હમણા જગ ટોલે મૂંઝવે એટલે તમને જાણાયે કે કેમડિમોના કેમ આતુરતાથી કયાશીઓની વતી તમને સમજાવે છે ”

શે કપાસમાળ

“ મોટા મોટા ટટલાએક દ્રવ્યવાન શત્રુમાશરથી અને મોટાજમા પારકાને સાથે જોગી રીપો બરે છે ને ધસક ને દેશી ગરીબો તેઓને આપવાનું અને દેશ સુધા રવાનું કામ ટોલે મૂળી જાડે ”

નર્મમથ

ટોહલો મારવો, વિલબ કરવાને અર્થે ભૂદી આશા આપી કામ લખાવવું, મુન તવી રાખવું ટોહલો દેવો પણ બોલાવ છે

ઠ

ઠગ પાટણનો રહેવારો (મોટું બહોળું અને નવા ઠગાર જવાય એવું ને પાટણ તે ઉપરથી) હુમ્મું ખદ, શક કુતાર સસભામા—(મર્મ સમજવા જેવે વેળે) હયા નાગરિકા આતો બનેય ઠગ પાટણના રહેવાશી દેખું । અરેરે! વિધાતાય વાડમા વરસો લાગે છે ।

* * * * *
“કૃષ્ણદેવ—અહો વરામને । અમે ઠગ પાટણના નથી એટલે અસલ બોલનારે નથી ”

સસભામાખ્યાન

ગમ્મ ગાક, ફરી પતો ના લાગે એવી

વસ્તુના સનધમાં એ વધરાય છે,

‘ ઇતિહાસ જોગળમાં પણ ફેરે ગમ્મ ગાક હવું ’

બાળકાનો આનંદ

ઠકૂની કાકણ, વેશ્યા, લપટ ઓ

‘ લોગની ઓજોને અનીતિને રસ્તે દો રનાર રાંડ ઠકૂની કાકણ દુ રીરવ નકંભા પડ્યા વિના રહેનાર નથી ’

મણિ અને મોહન

ઠેરી કાઢવું, તિરસ્કારથી કાઢી મેલવું

“ મહુપુરીને બીતિ પેરી કે એ હુમ્મો; ફખણી રખેને કાચી જાય ને મને ઠેરી

કદાવી દીવાનગીરી મેળવી લે, ”

ગર્ધવસેન.

કંઠક કરવી-દેવી, ધીયું-ટાકું પાડી સુ-
ક્રિતથી સમજાવવું. (મરમ મિજબાણા
માણસને.) મધુર શબ્દો બોલી ગરમ ચ-
યેલા મિજબાને શાંત કરવો.

૧. ટાકું કરવી જુઓ.

કંઠા લોહીયું; નિરાંતનું; ઉચાટ વગરનું; સુ-
ખચેનનું.

કંઠી મશ્કરી, ઉપરથી સમજાય નહિ ને અં-
દરખાને મશ્કરી થતી હોય તેને માટે
આ પ્રયોગ વપરાયછે. કાવકું મોં રાખી ક-
રેલી મજાક.

કંઠીલ જલું; ઝાડે જલું; દિશાએ જલું;
ખરસું જલું. (આવકોમાં)

કંઠું પાણી રેડવું, શાંત પાડવું; નાઉમેદ
કરવું; નિરાશ કરવું; નિરાશ કરવું; અસ-
ર ઝોણી કરવી.

‘ આ સ્વદેશાભિમાનીએ એક કંપની
ઊભી કરવા માગણી કરી પણ કાલા મા-
ણમે એ તેની આ સુક્રિત ઉપર કંઠુ પાણી
રેડ્યું. ”

કંઠે પેટે, નિરાંતે; ટાકા લોહીએ, મતોપ રા-
ખીને.

૨. મોઢું કાવકું રાખીને.

“ કીક કંઠે પેટે એમ મશ્કરી કરતાં શી
ખ્યો છે ? મશ્કરી આકુ આતાં શીખી ખ-
રી ? ”

કંઠુ કંઠુ પાક આપવો, માર મારવો.

કંઠુ કંઠુ પાળ, સમજ કે ક્રમ વિનાનો પુરવ.

‘ કંઠુ કંઠુ પાળને મદન ગોપાળ ’ એ ક-
હેત છે.

કમક દીવી, સુંદર બાંધાની અને મનોહર
ચાકની ઓ.

કરી હામ બેસવું, નિરાંત વાળીને બેસવું;
અસહ ઠેકણે બેસવું-રવું. નિગમ સ્થિતિ
માં રહેવું; આડી અવગા ઉપાધિ ટાળી એ-

ક વૃત્તિએ રહેવું; હારી યાત્રી નિરાંત વા-
ળીને રહેવું.

“ પચાસે જઈ પહેંચ્યોરે, ઠેકાણે ન બે-
ઠો કરી. ”

દયારામ.

હામા મારવા, મોઢામાં દંડા મારવા. (રમત-
માં.)

હાઠાં બેસવાં, હુદશામાં આવી પડવું; પ-
ડતી હાલતમાં આવી જવું.

૨. નાઉમેદ થઈ જવું; આશાભંગ
થવું; હિંમત હારી જવી. (કીધેલા
કામમાં નિષ્ફળ થવાથી)

હાઠાં લાગવાં-રંગવાં, પુષ્કળ માર માર-
વો.

૨ એકદમ જીવેથી પડી જવાથી હાઠાં-
માં ઇજા થવી.

હાઠાં રંગાઈ જવાં, હાઠાંમાં સખ ઇજા થાય
એવી રીતે વાગવું-પછડાવું.

“ જાય છે કે નહિ; આહિં ઉભો-
તો હાઠાં રંગાઈ જશે તારાં. ”

૨. અણધારી તુક્સાનીમાં આવી પડવું.
હાઠાં વેરી નાંખવો, મારી મારીને શક્તિ-
હીન કરવું.

“ બહુ બોલ્યો તો હાઠાં વેરી નાખીશ, ”

હાઠાં-કમરનાં હાડકાં જૂદે જૂદાં કરી
નાખીશ.

હાઠિયું બેસી જવું, પડી માગવું; હુદશા-
માં આવી પડવું; જે આધારે કામ નજરું
જતું હોય તે આધાર પડી માગવો.

હામ બેસવું, -પડવું, બોવાપણું જડવું-દાખ
લાગવું.

“ મારં શોક્ય પગલું બોવાયુ હતું તે
હવે હામ બેઠું અથવા ઠેકાણે પડ્યું ખરું. ”

૨. રંડાયવી ઓએ નાતરે જવું; (કો-
ળી-કણુળી વગેરે નીચ જાતિમાં.)

‘ ફલાણી ફલાણાને ત્યાં હામ બેઠી ’

૩. હારીયાત્રી નિરાંત વાળીને રહેવું.

“ પોતાનાથી ન ચાલ્યું એટલે ઢવે છત્રીને
કામ બેઠો.”

કામ કીકરાં ઉપારવાં, ક્યાણા બરવા; ધર-
વાખરો ઉપાડી લઈ જવો; ધરનો વપરાતો
તમામ સામાન લઈ ઉપડી જવું.

કામ ઠેકાણા વિનાનું, પાપા વિનાનું; દંગ
વિનાનું, ઉડેલ તબિયતનું; જરાક થેસણા
વાળું; વાપેલ; બસિવાર વિનાનું.

૧. ગોઠાણા બરેલું, ગરમકાઠવાળું;
અઅવસ્થિત

“ આ કામ-કામ ઠેકાણા વગરનું છે” એક
સે એમાં કંઈ ચોખવટ-બસિવાર નથી

“ મુરખને કહેતાં શું બેઠે નાણું. મિથ્યા
લવરી કરે મન ગમતી, નહિ તેમાં કામને
ઠેકાણું-મ.”

દયાશામ.

૩. પાપા વિનાનું.

“ કામ ઠેકાણા વિનાનું માણસ” તે કામ
વિનાનું ઢોળવું કહેવાય
કાર-ઠોર કરવું, હથિયારથી તરતજ છુલ્લ જાવ
તેમ કરવું, ખુન કરવું, મારી નાખવું.

૧ ધણી તુકસાનીમા આણવું
ઠીક છે, ખમર લઈશ-જોઈ લેઈશ એવા અ-
ર્થમા વેર લેવાના સંબંધમા વપરાયછે ‘ઠી-
કછે, માદ રાખજો’

૨. જોઈશ-વિચાર કરીશ ‘આ કામ-
કરજો, ઠીકછે.’

૩. સાઈ છે ‘કમ છે? ઠીક છે’

કીકરાં ફેડવાં (ઠેર ઠેર), થોડા થોડા પણ
એનુભવ લેવો; માથું મારવું; બૂદા બૂદા
વિષય તરફ મ્હા કરવું.
(જે માણસ પગ ઠેરવીને ધધી ન કરે-
પણ અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં એમ
થોડા થોડા દિવસ રહે અને ઠેકાણે ન પડે
ત્યારે એમ બોલાય છે.)

૨. નકામી લઠાઈ ઊભી કરવી-કરાવવી.

૩. વચ્ચે પડવું.

કીકરામાં ધૂળ પડવી, ખાધા પીધા પર ધિ-
ક્કાર પડવો; બહુ એનું ખાધુંપીધું અને
બળી એની અક્કલ; ખાધું પીધું છુટી પ-
ડવું વ્યર્થ જવું.

૨. ચાલતું ગુજરાત અટકી પડવું.

“ એના કીકરામાં ધૂળ પડી કે પોતાના એ-
કના એક-છોકરાને મદા મદા ફા.ખ પાડે-
છે ”

‘કીકરામા ધૂળ નાખવી’ એટલે ખાધું પીધું
ખરાબ કરવું; ઘડપણમા કલકિત થવું, બ-
દનામ કરવું; મેળવેલી કીર્તિને કાંપ લગા-
ડવો, અથવા તેનો ખીન્ને અર્થ ખાણુ ખરાબ
કરવું; ખાવે પીવે હરાન કરવું; ચાલતુ ગુ-
જરાત અટકાવવું.

કીકરું ફેડવું, ખાણુ ખરાબ થવું; આધે પી-
ધે હેરાન થવું

૨. રાજી તરવી, જે વડે ગુજરાત ચાલ-
તુ હોય તે બધ થવું.

કીકરું ફેડવું, કાઠની ઉપજીવિકાને આ-
ધાર નબ એમ કરવું; કાઠના ચાલતા ગુ-
જરાતમા વિશેષ કરવો

કુગાપાણી કરવાં, નારતો કરવો, થોડક
ખાઈ લેવું (સવારમા) (અહીંથી લોકો
અહીંથી ખાધા પીધે ને મિઠાઈ વગેરે ખાયછે
‘તેને કુગાપાણી કહેછે તે ઉપરથી)

કુઠવો મૂકવો, રડવું. (પોક મૂકીને)

“આ નથી જોવાતુ રે મારા નાથા એમ
કહી વળી કુઠવો મૂકવો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

કુઠામાં ઠેલણું, (કાડવું કુઠું જેમ કાઠની
લેખામાં નહિ તેમ.) ન ગણકારવું, વિલ-
વગરનું-માથ વગરનું હોય એમ ગણી કાઠ-
વું. કાઠના તરફ બેઠકારીથી જોવું
કુમકો આવવેલ-મારવેલ, દેરી તાણવી-જે-
સવી- (કનકવાની)

કુસ કાઢવી, ચકવવું, કાપર કરવું. (માર મારી
કે મહેનત કરાવી)

હું કરવું; (વગે બેસાડવું-કરવું એ તેના મૂળ અર્થ હપરથી)

ધધા રાજગારની જગો શોધવી.

૨. મારવા-નુકસાન કરવાનો ધાટ ધડવો.

કાણું ક્યાં ખાધું છે ? બોલવામાં ઢંગ ધડો.-ધડ માથું ન હોય તેવા માણસને માટે વપરાય છે.

૨. ધ્યાન-દરકાર કે કામ કરવામાં જીવ ન હોય તેવાને માટે પણ વપરાય છે.

જન્મ-“હું તો તૈયાર છું પણ તારું ઠેકાણું ક્યાં ખજી છે ” એમ રીસમાં બોલાય છે.

ઠેકાણું આવવું; રાગમાં આવવું, રીતમાં આવવું, મર્યાદાથી વધવું; પાશઃ થવું (માણસ) “વનિતા વંડી નેહ, કામ એનો નન આવે.”

રામજનમદ.

૨. થોડું થોડું કમૂલ જરુ

“તેનો વાક કમૂલ કરાવવાને માટે આટલો બધો ચત્ર કયો સારે હમણા ઠેકાણે આવ્યો ” અથવા—

“પગી તે નિરાશ થઈ પોતાના સ્વાર્થ તરફ નજર રાખી આપોઆપ ઠેકાણે આવી જશે ”

દરજીધેયો.

ઠેકાણું કરવું; જ્યાં તું હાં મૂકવું. (વેરાવ.)

૨. સંતાડવું-દાટવું. (નાણું)

૩. હડાવી દેવું. (પૈસા.)

૪. ઠાર કરવું; મારી નાખવું.

“વિદ્યારામ ની પાસે મોહોરો હતી તે સેઈ લેવાને લક્ષ્મીરામે એને રસ્તામાં ઠેકાણે કયો.”

જહરાક્ષસ.

“તું તે અમાગિયો જીવે છે ? મેં તો ધાડું કે તે’ તેને ઠેકાણે કરી દીધો હશે.”

અરેનિયન નાઈટ્સ.

ઠેકાણું થવું; પોત પોતાની જગોએ જતા રહેવું.

૨. ગુમ થઈ જવું; મરી જવું.

ઠેકાણું પડવું; મુકામે પહોંચવું.

“અરે આપણે તો ઠેકાણે પડ્યા પણ રાજાજી કાણ જાણે ક્યાંય રખડતા હશે. ? પ્રતાપનાટક.

૨. રાજગારે લાગવું; ધધે વળગવું.

“જ્યારે તું ઠેકાણે પડી બે પૈસા લાવતો યદરા સારે મારી આપ હરો.”

૩. અવસ્થામાં આવવું; પાકર થવું; રાગે પડવું.

૪. ખોવાયેલી વસ્તુ જડવી-હાથ લાગવી.

ઠેકાણું રહેવું; કાટી ન જવું; થેલા ન ખનવું; વિવેકથી રહેવું; રીતસર-મર્યાદામાં રહેવું.

“તારું મંગળ ક્યાં ઠેકાણે રહે છે. ?”

ઠેકાણું રાખવું; ચોક્કસ રાખવું; સાવધ રાખવું; બેમર્યાદ ન થવું અથવા ન થવા દેવું. (કાળજી, ચિત્ત, જીવ, મંગળ.)

“નિશ્ચે વરશે તમને રામ, ચિત્ત રાખો તમારે કામ ”

કવિ ગીરધર.

ઠેકાણું લાવવું; મર્યાદામાં આણવું; વહી જવા ન દેવું; રીતમાં આણવું.

ઠેકા પહોંચાડવું; ધારેલે ઠેકાણે સમજવું. નુકસાન કરવાના અર્થમાં વપરાય છે.

“વાદ રાખજે હું તને ઠેક પહોંચાડીશ.”

ઠેર ઠેર કુતરાં બસાવનાં, ઠેકાણું ઠેકાણું લટાઈના મૂળ શેપવાં અથવા નારદવેડા કરી માહો-માંહે લટાઈ જીભી કરી વેર વહોરવું; ઠેરઠેર લોકોની નિંદા વહોરવી.

૨. ઠેકાણું ઠેકાણેથી પણ થોડો થોડો અનુભવ લેવો. માથું મારવું; ઇપ્પન

ડબો મારવો, મોઢા મોઢા કાળીઆથી ઉના-
વળે ખાઈ લેવું.

ડમ્કાણુ હાંકવી, ખોટી ગપ ચલાવવી-ફેલાવવી.
ડરથે વિખ ના વળે એણું, ધણુંજ ખા-
રીયું; ડસીલું. (સાપ જવું)

“ જહાંપનાહ, એનો વહેમ ખસે એવો
નથી, એ તો વખત જતાં ઉઘટો વધ્યો
છે; તે * * * ડરથે વિખ ના વળે એવો
થયો છે. ”

પ્રતાપનાટક.

ડહાપણુ ડાહ્યો, વગર કારણે. જેમાં તેમાં
સમજ વિના માથું ધાલી ડહાપણુ ડાળનારને
વિગે ખોલતાં વપરાય છે.

ડહાપણુ ડાળવું, પતરાણ કરવી; સમજ
વિના માથું ધાલી આગવું ડહાપણુ ચલાવવું;
કુલાશ-મગાઈ કરવી.

ડાગળી અસકની-ખસવી, ગાંડા ખનવું;
થેલા થવું; મગજ ભગી જવું; કાટી જવું;
ખલાવડ ખનવું; ચળી જવું.

‘ ભટજની ડાગળી ખસેલી જોઈ સિદ્ધ
રાજે કથું કે મારી ચિટ્ટી તો નદિ આસે
પણુ હું જુક્તિ ખતાવું તે કરે તમારી મન-
કામના પાર પડશે ’

સધરાજેસંધ

ડાટ વાળવો, એકદમ ઊંધુ વાળી નાખવું; ગમે
તે કરી નાખી સલાનાશ વાળવું, મોઢું
ડકસાન કરી મૂકવું; સંહાર કરવો

“ ડાટ વાળ્યો રે ડાસીએ ડાટ વાળ્યો.
વડ સાસુ વેરણુ થઈ મારી,
હરખ દેવાનો ટાળ્યો રે. ”

ડાસીએ
મામેફે

“ ડહાપણે તો ડાટ વાળ્યો.
ધર્મનો માર્ગ ટાળ્યો ”

દ્યારામ.

ડાટા કરવા-દેવા, અપવાસ કરવાને આગલી
દિવસે સારી પેઠે ખાઈ લેવું.

“ નળ-ડાટો દેવાયો હોય તો, હવે પેલી
નાત આગળ ચલાવ.

વિદુષક-રહો, યાચ છે, આટલો લાડ
ખાઈ લેવા દો. ”

નળદમયંતી નાટક.

ડાટી દેવું, સંતાડવું; ડાખી રાખવું; કાઠના
જાણુવામાં ન આવે એમ કરવું છૂપાવવું.
(લાક્ષણિક)

“ હવે તે વાત અહીં ને અહીં દારી
દે ભાઈ, નહિ તો તારી વાત તે જાણી. ”
ડાંખા જમણી કરવું, બહાણ અળખામણું
કરવું.

૨ આંખ આડા કાન કરવા.

ડાંડે પડવું, જવું રહેવું; રસ્તો પકડવો, ની-
કળી જવું; સટકી જવું.

ડાખા પગનો અગારો, ડાખા પગની ધૂળથી
મા છોડરાને કપાળે દ્રષ્ટિ ખેંચી હોય તે દૂર
કરવા નિશાની કરે છે તે.

ડાખી આંખ ફરકવી, જ્યારે ડાખી આંખ
ફરકે છે ત્યારે પુરૂષો અપશુકન અને સ્ત્રીઓ
શુભ શુકન માને છે.

પુંસાંદક્ષિણ નેત્રસ્ય સ્ફુરણ મિટ્ર મુચયતે
નારીણાં વિપરીતંચ વિપરીતં તયોઃ પુનઃ||

“ શલ્યસુભટ રણુમા પડ્યો, દુર્યોધનને
પડિ કાળ, દેહ કૂળે ફરકે ડાખી આંખડી,
હવે આંખ્યો કાળ. ”

કવિ બાઉ.

“ સખિ ! આજે મારી ડાખી આંખ
ફરકે છે ! યોડા સમયમાં પતિ આત્મા
જાણુ ”

મત્તમામાખ્યાન.

ડાણું મૂકવું, અળખામણુ-અણુમાનીતું કરવું.
(માનીતો છોકરો જમણા ખોળાપર બેસે
અને અણુમાનીતો ડાખાપર બેમે એવી જ
પરંપરાની રીત કહેવાય છે તે ઉપરથી.)

“ પરાપૂર્વથી પ્રભુના છે,
તેતો પ્રભુતણા શુભ ગાય;

કુંડું વધવું (માથે), હજમત વધવી; (હસવામાં.) માથે બાજરીના કુંડા નેવી-બહુ હજમત વધી હોય સારે એમ બોલાય છે. બાજરિયું વધવું પણ કહેવાય છે.

કુબકી ખાઈ જવી-મારી જવી, (કાઈ પ્રાણી પાણીમાં કુબકી મારે છે સારે તે બહાર જણાતું નથી એટલે ઉપર દેખાતું બંધ થાય છે તે ઉપરથી.) કામ કરતાં વચમાં જતા રહેવું; નજર ચૂકવી સટકી જવું. (કં-દાળો પામવાથી કે માથેથી બેખમ ઉનારી નાખવાના હેતુથી.)

કુબકી મારી આવવી, (જેમ 'પાણીમાં કાઈ કુબકી મારી ઘોડીવારમાં બહાર આવે છે તેમ) જરાવારમાં જઈ પાછું આવવું. ડેરા દેવા (ઉપર), મુકામ કરવો; ૨. તદ્દપ થઈ જવું.

“સતો દિયારે અગમપર ડેરા ”

પ્રાચીન કવિતા.

ડાક ઊંચી કરવી, અંધારામાંથી અજવાળામાં આવવું-બહાર પડવું

૨. ગરીમાઈમાંથી ઊંચી ગિયતિએ આવવું.

૩ મંદવાડની પથારીમાંથી બેઠા થવું, સારી રિયતિએ પહોચવું

ડાક ઊંચી ન કરવી, હલકાપણાને લીધે અથવા શરમને લીધે દગાઈને-નમીને ચાલવું-વતવું.

૨. ધણાજ કામમાં યુથાયાને લીધે આસપાસ શું થાય છે તે જિયું માથું કરી ન જોવું.

ડાકી લાગવી, કાઈનું જોર તોડવું. (ખમત નાણાનું કે રકમનું.)

૨. પૂર્ણતા તોડવી.

જેમ-“ પાંચમે રૂપિયાની ડાકી બાગી સારે લગન થયું, ચાર પેમાને માટે રૂપિયાની ડાકી બાગવો પડી. ”

ડાકું કાપવું, વિશ્વામધાન કરવો.

“જેને પાળાયોથી આટલો મોટો ક્યો તે તું હવે માંડે જ ડાકું કાપવા બોલો થયો છું. ? ”

ડાકું ધરવું, અણીને પ્રમંગે-તકપર વચ્ચે પડી અડચણ નાખવી કે કામ અટકાવવું. (કાઈ માણસે)

ડાકું ધૂણાવવું, હા અગર ના કહેવી (ડાકું ધૂણાવી.)

ડાડકાં છોલવાં, (બહુવચનમાંજ વપરાય છે.) બિનઆવડતવાળા માણસને માટે બોલવામાં આવે છે, ધધો રોજગાર ન હોવો

“ શુ ફરે છે ધૂજ એ, બેડો બેડો ડાડકાં છોલે છે. ”

ડાખાં ચારવાં, બિનઆવડનનું રહેવું.

ડાશી મારવી, લોટ બાફવો; પોટીસ નેવું જોતાબાફણું કરવું; લાજશી કરવી. (મસ્કરીમાં.)

ડાશીના રેંદીઓ, ડાશીના રેંદીઆની પેટે ખખડકખડ ચાલતું ધીમું કામ.

ડાસલાં બેસવાં, (મરી ગયેલાની યાદદાસ્ત દાખલ પારસી મંડળમાં જે સંવત્સરી-ચા. પિંક ક્રિયા-કરે છે તેને ડાસલાં કહે છે. તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) તુકસાનીમાં આવી પડવું, પડતી હાલતમાં આવવું.

૨ નાજમેદ થઈ જવું; હિંમત હારી જવી.

ડાળ કાઢવા, (તુવેર વગેરેને બરડવાથી જે દાળ પડે છે તેમાં રહેલા જે આખા દાણા તેને ડાળ કહે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક) અધખોખરૂ કરવું; અધમુલ કરવું; ચકવી દેવું; વિત્ત જોશુ કરવું (કામ કરાવી ક-ગવીને).

૨. ધમકો-ધારતી આવવી.

ડાળા ઉધડવા, ચાનક લાગવી; અકલ આવવી; શુદ્ધિ આવવી; આંખ ઉડવી; બાન આવવું.

“ ડાકર ખાધી ને પછડાળો સારે એના

એ દસ હોપલા અપુલ્લા;
બકત કાં બિસરી ગેલા.”

હારમાળા.

આ કવિતા દેડ ગુજરાતી કહેવાય.

દેડ ફેન્નેલી, દેડ નેવી નીચ વર્ણની પેઠે ધડી
ધડી લઢીને ધડી ધડી એકઠા ચવાથી
લોકમાં ને વગોણું થવું તે; સહેન-
સાજમાં ગાગ બાંડી લઢવું ને પછી ટેક
છાડી, મળી જવું; ફેન્નેલીના સાધારણ અ-
ર્થમાં વપરાય છે.

“ખાંચમો કહે, મધાડે ખેસાડી દેડ ફે-
ન્નેલી કરશે તો ફેડું નીચું નેવાવું થશે!”

વનરાજઆવડો.

“એ તો મહારાજ ચંદ્રશેખરની આરાથી
રાજદ્રોહી ગોરજી જીવસિદ્ધિને દેડફેન્નેલી
સાથે હંદપાર કરે છે.”

મુદ્રારાક્ષસ.

દેડીઆ વાગવું, નીચ-હલકી જાતનું ટોણું
એ તેના મૂળ અર્થ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે
એવો થાય છે કે નીચ લોકની પેઠે ગા-
ળાગાળી-ધોલ જીઠઠ ચલાવતા હોય તેવા
લોકની ટોળા.

દેડું કાઠી નાખવું, ખૂમ ધમકાવવું, ધૂળ
કાઠી નાખવી, ખુમ ઝાટકવું; ગભરાવવું;
દહકું પાડવું; પગર ચડી નાખવી.

૨. માર મારી હલકું કરવું.

દેખરાં બાંધીને, ખાઈખપુચીને, ખરા ખત
અને ઉત્સાહથી. (દેખરા બાંધીને મંડયો
છે) આ પ્રયોગ આમ્ય છે પણ વપ-
રાય છે

ટાકળીઉં વેલણ, રોટલી બનાવવાનું લાકડાનું
નાનું વેવણ.

ટાંગ ધતુરો કરવો, (ધતુરો-ધૂત) ટાંગ
કરવા અને ધૂતવેડા કરવા; દંભ-કપટ આ-
ચરવું; કમવાને પ્રપંચ કરવો.

દોચકું ઉરાડવું, માથું કાપી નાખવું—નવું
પાડવું.

દોલ વાગવું, ખરાબ કાર્યથી પ્રખ્યાત થવું.

૨. (પૂર્વ ગૂજરાત તરફ અથવા બીજાં
બનાર્ય લોકોની વસ્તી હોય છે હાં
સો સો છાપરાનાં ગામ તે મોટાં
ગામ ગણાય છે. અને ગામોના
ધેરાવો મોટા શહેર જેટલા હોય છે.
મો કે બસે છાપરાના ગામ કાઈ
કાઈવાર સા પાંચ પાંચ ને છ છ
માઈલ લાંબા પહોળાં હોય છે તેથી
બ્યારે હાજરી આપવી હોય ભારે કે
ગામ મેળાવો હોય ભારે, કે આખું
ગામ ભેડું કરવું હોય ભારે ગામના
પટેલને હાં એક દોલ રાખેલું હોય
છે તે જાંચા ટેકરા પર ચઢીને
વગાડે છે તેનો અવાજ સાંભળીને
ધેર ધેરથી માણસો દોડ્યા આવે છે.
તે ઉપરથી) જાહેર થવું

દોલકી બળવવી—વગાડવી, (નાચનારની
પછવાડે ઊભા રહી વગાડી તે ઉપરથી)
ખુશામતગા વખાણ કરવા; ખંને તરફની
દોલકી વગાડવી, એટલે બને પક્ષમાં ભળી
જવું; ઉભય પક્ષનું મન સચવાય એમ અ-
હીનું તહીં ને તહીંનું અહીં કહી દેવું; સા
આ જુદાં કરી લડાવો મારવું

દોલે વાગવું જવું, (દોલ વાળાં વગેરે વા-
ગવાથી ને માણસ ને માણસું દોલ તે
પ્રણુ જાણે તે ઉપરથી)

જાહેર થવું ચાલવું, ફેન્નેલી જાહેર થવી,
ફેન્નેલી કાળકે ચઢવી—લઢાવી; વેરધોડે
ચઢવું.

“અફસોસ, આજમ તારૂં સંસાનારા.
અરે આજસથી આઘીએનું દોલે વાગવું
જાય છે ને”

મા મા. સં.

દોલ તાંસાં વાગવાં પણ બોલાય છે.
દોળીપાડવું-નાખવું, તકરામાં ઉતારી
પાડવું.

૩. જોખમ કાઢને માથે નાખવું; જો-
ખમ કે કોઈ એવીજ તુકસાનકારી
વસ્તુ-આખન ખીજાને માથે જાય
તેમ કરવું; પોતાને માથેથી કાઢી
નાખી ખીજાને ગળે ધાકવું.

૩. દાર ખવડાવવી; નિષ્ફળ કરવું; ના-

સીપાસ કરવું.

૪. અપમાન કરવું; માનભંગ કરવું.

દોળી મૂકવું, (પહેલું મૂકવું,) ન ગણકા-
રવું; ધ્યાનપર ન લેવું; દરકાર ન કરવી;
દૂર ખસેડી દેવું.

"વારિ માટે લગતા જોમ, પલીકન
મૂકાયાં" શ્લોક; ધર્મ કર્મને મૂક્યા દોળી,
વાળી વૈશ્ય કૃપિકારે ઝોળી.

દૃશ્યશૃંગારખ્યાન.

ત

તગાઈ વધવું, ખાઈ ખાઈને પેટ વધવું.
(હસવામાં.)

"જમ્યા જમાયું નેટલું,

જહરામ બટ નેટ;

વધ્યું તગાઈ દેખીને,

હસતાં દુઃખે પેટ."

કવિ જુલાખીરામ.

તગાઈ હસવું, આ શબ્દ ઈચ્છીને ભરેલા પે

ટને હાગડવામાં આવે છે. (હસવામાં)

તડકો છાંયડો વેઠવો, સંસારનું સુખ

દુઃખ ભોગવી રીડું જનવું; પાક થવું;

ચઢતીપડતી વેડી કસાવું; અનુભવી જનવું;

સુખ દુઃખ અનુભવવું. (તડકો એ સુખ

અને ઇર્ષ્યા એ દુઃખ.)

"તડકાછાંયડો તો સર્વ માણસને એક

વાર આવે છે જ."

ભામિનીશૂણ્ય.

"લાજેણી તો લાડ લડાયાં,

દીકા ન છાયા તડકા;

બાળ રંડાને બળિબળિ યાતી,

ભીતરમાં લાજે જડકા.

તમે એવું શી સાંભો,

અરેરે એ ચાલ નાશ કરી નાજો."

વેનચરિત્ર.

તડકાને લડકા, જેમ જે આખું તે તડાલ.

તડકા મારવા-હાંકવા, નવરાશની નિશા-

નીમાં-પુરસદની વેળાએ આડી તેડી વાતો

કરવી.

તડકો ચાલવો, લાભ-પ્રાપ્તિ સારી થવી.

તડે મોકડે, ખૂબ તૈયારીમાં. ૨. તત્પર; અ-

સાધુર.

"એતો લડવાને તડેમકોડે થઈ રહ્યો

છે."

તણાઈ જવું, રાગથી લોહી માંસ સુકાઈ

નળજુ-નૃદ થવું જવું; તવાઈ જવું (સ-

રીર.)

૨. કોઈ માનસિક વૃત્તિના પૂર જોસમાં

ધસડાવું. અભિમાન-મિત્રજનમાં ત-

ણાઈ જાય છે એટલે ધણો અભિ-

માની કે મિત્રજ છે.

૩. ઉડી જવું; જતું રહેવું; નિષ્ફળ

થવું. "હસવામાં તણાઈ જાય છે."

૪. ધણો ખર્ચ કરી દર્દશામાં આવવું.

(લાક્ષણિક)

તણાઈ મરવું, ખીજાના વાદે પોતે તુકસા-

નના ખાડામાં ઉતરવું.

"પૈસાદારની જનમાં આખું ગામ આ

વવા તૈયાર ચાય અને તેથી કન્યાના બા-

પને તણાઈ મરવું પડે."

એ અહેતો,

ડાંગા ઉડયા, અસાર મુખી મોઢું કહેડું
એના મગજમા ઉત્તરુ નહોતું "

ડાંગા ઊંચે-બોચીએ જવા, કોઈની તરફ
નરમ નજરે ન જોતા પોતાના તોરમા ર
હેતું, મગજરીમા રહેતું

૨ (આશ્ચર્ય પામતા)

" મિમિમ બ્લાકી કોઈ જાણીવી અને
દરજા વાળી સ્ત્રી દરો કેમકે તેણીનું નામ
માનગતા મિમિસ મ્મીનના ડાંગા ઊંચે ચ
હી ગયા અને તે વખતથી તે મારા તર
ફ મુઠ માનથી જોડાવાગી "બન મહેનત

ડાંગા ખેચાવવા, વાટ જોડાવવી

' ભાદરવો એની મચાચા વગર ડાંગા
ખેચારી ખેચારીને વીથો "

સોરની સોમનાથ

ડાંગી આપવી, કોઈની મરણ રૂપકાનિ કે
દ્રવ્ય રૂપ હાનિ થવી, માથા સમાચાર થ
વા-આવવા (માદા અથવા ધાવથ માથુ
સને હંચકી લઈ જવાની ને માંચી તેને ડાંગી

કહેડે તે ઉપરથી) 'એને ઘેર, ડાંગા આ-
વી.')

ડાંગીએ વળવી, ડાંગીએ વળવા નેવી દશા
થવી, આવી બનવું, મરણ રૂપ કે દ્રવ્ય રૂપ
હાનિ થવી 'એને ઘેર ડાંગીએ વળી',
' તારે ઘેર ડાંગીએ વળે ' એમ બાદ
વા દેતા પણ બોલેછે

ડાંગો ચસકવો, કોઈનું સાર કંપી તે લેઈ
લેવાની દાનત થવી

' દ્રવ્યથી દેશના ડાંગાનું મન ચમકે છે,
અને પરદેશનાં સમનો ડાંગો ચમકે છે "

સરસ્વતીચંદ્ર.

ડાંગો ફરકી જવો, મરવાની તૈયારીમા આ-
વવું

ડાંગો ફરવો, છાકડ કે થેલુ થવું

ડાંગો ફુટવો, આપણા થવું

૨. ધ્યાન જવું રહેવું, બાન જવું, શુદ્ધિ
જવી

ડાંગો ફરવવો, શુશાભરી નજરે જોવું, ક-
રડી દ્રષ્ટિથી જોવું

૬

દગલો થન પડવું, યાકીને લોથ યઈ જવું-મ
ડવું, આરાકત થઈ જવું

દગલો વળી જવો, દગલો ધઈને અચેતન
પડવું, નખાઈ જવું

" જમ-મિચારો થેનામાઈ આરોમમાં
સપડાઓ અને એકે દસ્ત ધર્તાજ તે દગ-
લો વળી ગયો "

બે બહેનો

દકાયલી પીઠ, દામડ દુનડ નજી રહેવી કાર્તિ
દકાયલો હીરો, પામા પાડવા વિનાયો તે
ઉપરથી સારા શુશુ હોવા છતાં જદાર ન
હિ પડેડો સોખની નજરે નહિ ચડેડો,
પ્રસિદ્ધિ નહિ પામેડો માણસ

દન દાળ ધડા વગરનો, (ધડા વગરનું ના

જવું ગમે તેમ નમે તે ઉપરથી જોના વિ
ચાર ધડીમા ફરી અથ એવા આશ્ચર્ય હો
' ય અને જોના કામકાજમાં કે બોલવાચાન
વામા કાંઈ રીતભાત કે સુવડતા-ભલિ-
વાર ન હોય તેવાને માટે બોલવામા આ
વે છે) કામ કેકાણા વિનાનું, ઉડેન તમિ-
મતનું, વાદડી, પ્રમાણ વિનાનું (માણસ)
૨ પામા વગરનું

" અરે ભાઈ આને શું ? છુ આમ દમ
ધડા વગર બોને છે શું ? આવું અવગ અ-
વળ ક્યાંથી બોલે છે ? અરે તને બૂન-મ
લાતો વળગી નથી કે આમ બકે છે "

અરેમિવનનાઈદસ

દ્દા-દદા જેવો, દઃ અક્ષરમ્, જડો

દેવેરા પીઠવે, લોકમાં જાહેર કરવું; ખુલ્લું કરી દેવું.

“કેમ-તારે પેચી વાતનો દેવેરા પીઠ-વાનો વિચાર છે તેમ હોય તો કહી દે.”
કળતો દોરો, કળતી-નમતી દોરી; સ્વતંત્ર-તા-છટ આપવાની સરત.

કળી પડવું, મરી જવું
દાંકપિછોડો ‘કરવો, (પિછોડી નાખી દાં-કી દેવું તે ઉપરથી.) દોળને દાંકી ના-ખવા તજવીજ કરવી-ફાંદાનું કાઢી દોષ ઉઘાડી દેવો; છાવરણ; વાંક-ચૂનો દાંકવો
‘જીનો દોળનો દાંકપિછોડો કરવાથી અનીનિર્મા વધારો થાય છે”

૨. માફીની રાહ હશે એમ કરી ઉઘા-વી દેવું; માંડી-જસી વાળવું; દાંકી નાખવું.

દાંકમાં ઉઘાડાં એવાં, સારાં નરતા કર્મની ખલુખોજ કરવી.

“શુદ્ધિ-દેવ, એવાં જોતરણાં કાઢવા-ની અને કાઢનાં દાંકમાં ઉઘાડાં એવાની મા-રે ક્યા હાથ દાઢની બાધા છે કે તે હું જોવા એમ.”

મસખામાખ્યાન

દાંકનું ધોકનું, અંતરની ગુપ્ત ચિંતાથી વળતું; એવી કોઈ ચિંતા અથવા લાગણી થવી કે જે કોઈને કહી ન સકાય, કોઈ-ને ન જણાવતાં અંતરમાં તે અંતરમાં શોસાયાં કરવું; છાનું કાળજી બાળવું, મન-માં જન્યાં કરવું.

“હું દાંકી ધોકનું, રાત દિવસ ચારા વ-હાલા, આપના વિચારે નથી ચેન રે છટ્ટ”
દ્યારામ.

હાલે તરવારે ખંચો, (જહાર પડવું, ઉઘા-ડું પડવું, જાહેરમાં આવવું એ તેના મૂળ-અર્થે ઉપરથી) વજોવાયો; લાજ આપ-ર મેલી, વફર ખોલો.

દાંકણી પડવી, કાપણી કાપવાનો વખત થવો.

હીલી દાળનો ખાનારો, કમજોર; પોચું; નજનું; કમતાકાવાળું.

“દીલિ દાળ ખાનારા હિંદુ તણું માંસ નહિ ગમ્યું હશે; માટે ગુસલમાન ખોળિ-યા પણું તમ ન થઈ કરો.”

પાણીપત.

હીલી દોરી, રહેમ નજર; મરણ મુજબ કર-વાની ઘોડી છૂટ.

“જ્યાં આપણી સત્તા પરિપૂર્ણ ન હોય-સાં દીલી દોરી ચડવાની જરૂર પડે છે; પ-છો બ્યારે લાગ કાવે સારે ગમે તે કરી-એ.”

ગર્વવસેન.

૨ દીલી છાતીનું, કમજોર; પોચું; ન-જનું

હીલું મૂકવું, (લાલચિક) કૃપાદ્રષ્ટિ રાખવી; રહેમનજર રાખવી; જરા છૂટ આપવી
સોમનાથ—હા, ખરેખર એમજ થ-યેલું; દોઢદારનો પણ ભાગ હશે.”
રમનાથ—તેથીજ ફેજદાર દીલું મૂક-છે તો.”

મિથ્યાભિમાન નાટક.

દેકે નમાવવો, જે માણસથી નીચાં વળી-મન હઈ મહેનત થતી નથી તેને વિશે એમ બોલાય છે કે—

“ભાધનો દેકો તો નમનો નથી. લ-ગાર દેકો નમાવીને કામ તો કરો.”

જેમાં મહેનત પડે એવા કામનાં સંગ. ધર્મો જ આમ બોલી સકાય છે.

દેડ ગુજરાતી, હેડ અગુલ-સંકર-શ્રદ્ધ એવી ભાષાને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

“અમે ખાજાજાતો તમે ખળભાજો, જોકુળમાં ફેર રહી રાકો; શંભળનાં સાધિકાની સજે, અમે વિના આનંદ કેમ કરશે, દેવા અમંચી વારકાં,

તપકુંડકુંડુ, તપકુંડકુંડી હઢેરો પીઠવો; લો
કર્મો નહિર કરવું.

૨. દેવાળું કાઢવું.

તથાસ્વરૂપ, યાચ અથવા નં યાચ એવું દ-
શાવે છે. અનિશ્ચિત; હયુપયુ-નકી
નહિ તે.

“મારે ગામ જવાનું તથાસ્વરૂપ છે.”

તતં તાણવો—ખાંધવો વાદ કરવો. (પ્રા-
ચીન કવિતામાં.)

તતં કામે લગાડવા, આ કામ કરવામાં મેં
મારા સખળા તતંઓ કામે લગાડ્યા એટલે
તેમાં મેં મારાથી બને તેટલો પ્રયાસ કર્યો,
મારાથી નેટકું થયું તેટલું કર્યું, કાંઈ મથ્યા
ન રાખી.

તનખા મારવા, રીસનાં વેણુ ઉચ્ચારવા;
છણકા કરીને ખોલવું. (લાક્ષણિક)

“કહીએ છીએ તે કરતા નથી અને
બ્યારે હોય સારે તનખા માર્યા કરોએ?”

તન્નમ તન્ના, (ગાનતાનમાં મુક્તતાન તે ઉ-
પરથી લાક્ષણિક અર્થ) મોજ સોખ; સુખ
એન, રંગરાગ.

તપકરવું, (લાક્ષણિક) મૂઝે મોઢે હાલ્યા
ચાલ્યા સિવાયની સ્થિતિમાં રહેવું; સ્થિરતા-
થી ચૂપ રહેવું

૨. કોઈ અમુક બામતમાં ધ્યાન રાખ્યાં
કરવું. કોઈ નિશ્ચય વિષયનું ધ્યાન ધરવું;
એકની એક વાત ચલાવ્યાં કરવી.

“તું તો એનું ને એનું તપ કર્યા કરે છે.”

તંબોળ છાંટવો, લગ્નમાં વરવહુએ એક
ખીજનાં પાતેતર ઉપર પાનની પીચકારી
મારવી. (નાગર વગેરે કંઠલીક ગાતોમાં.)

તંબોળ વહોંચવો, લગ્ન, જનોઈ વગેરેમાં
રતાદેવ ઉઠે છે તે દહાડે માતા પુત્રનારી
ઝીઝોને ખરેક, પતાસાં, પૈસા વગેરે આ-
પડ. (એ એક ચાલતી ગીત છે.)

તમાચો મારી મોં ચતું રાખવું, જૂથ
બપકાથી ચેમાદર દેખાવું; બહાર લોઢોમાં
ઉઘાડું ન પડે તેમ બાપદાદાની લાજ દુખ
વેડીને મણુ જગવી રાખવી.

“નરભેરામે. કાનમાં ફેરેલી વાતથી
તેનું અંતકરણ નળણું પડ્યું હતું
પણ પ્રમંથ માચવવા તમાચો મારી
ગાલ રાતો રાખવા પ્રયત્ન કરી જણેલી
વાત હાંકી ગણા સાથે દમભેર વાત કરી
હતી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“હવે પસ્તાવો પામતાં છતાં તમાચો
મારી મોં લાલ રાખવા જાય છે તો તે
મારાથી કાંઈ અનુભવું નથી.”

મણિ અને મોહન.

તરણાં મુશ્વવાં, તરણાં મુશ્વવાં જેવો વ્યથે
પ્રયાસ કરવો, મુશ્વ મુદાની વાત મૂકીને
નજીની વાતમાં માયું ધાલી મહેનત કર્યા
કરવી

તરણાને તોલે, તણખલાને તોલે પણ વપ-
રાય છે. તરણા જેવું હલકું, માર વફર
ધરી મથો હોય તેવું; લેખામાં નહિ એવું;
તણખલાની કિંમતનું, નમારું; ગણતરી
વિનાનું

“તને ન મળે તણખલા તોલે, એવાં વ-
ચન રૂપિરાજ બોલે

સસમામારણું

લોકો સર્વ ધણીઆતીનો પક્ષ કરીને બોલે
જેને માથે ધણી નહિ તે નારી તરણા તોલે”

વેનચરિત્ર.

“નારદ સસમામામંદિર ગયા, માંડી
સર્વ સમાચાર કણ; તમને ન ગણે તણખ-
લા તોલે, એવાં વચન રૂપિરાજ બોલે.”

મલમામાનું રૂપણું.

તરણાનો મેર કરવો, રંકનો રાગ બનાવી
દેવો; નીચનું ઊંચ કરી દેવું. (તણખલાનો.

મોટો મેર પર્વત બનાવવો તે ઉપરથી લાક્ષણિક-મેર પર્વત એ સમ ખંડની મધ્યે છે. એની જાંચાઈ ચોરાસી હજાર જોજન છે જેમાંના સોળ હજાર જોજન તો જમીનની સપાટી નીચે છે. મેરના શિખર ઉપર ધ્વાદિ દેવ, રૂપિ ને ગંધર્વો રહે છે. એ મેર પર્વત સ્વર્ણ ને મણિથી ભરેલો છે.)

“ તરણુનો મેર ઈશ્વર કરે, અહંકાર શા આણુવા. ”

કવિ. સામળભટ્ટ.

“ સેવક જન ઉગારી કીર્તિ, તરણુ તણે લાં મેર કીધો. ”

૨. (લાક્ષણિક.) અતિશયોક્તિ કરવી; વધારી વધારીને લાંબું કરવું; જુગ્મ આ બતને મોટું રૂપ આપી કહેવું.

“ પનધ ઉપર વાત થતાં બેરાંએ તરણુનો મેર બનાવી દીધો અને એક કાનથી બીજો, બીજીથી ત્રીજો એમ બે અક્ષર વધતી ને વધતી વાત આખા ઈંડરમા પ્રસરી રહી. ”

૩. જૂની વાતા.

તરવારની ધારપર રહેવું, તરવારની ધારપર રહેવું ઘણું જોખમ ભરેલું છે અને તેથી એવી વખતે ઘણી સલાહ અને ખમડધારી રાખવાની જરૂર પડે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે ધણીજ સંભાળથી રહેવું; સખત અમલ નીચે રહેવું; ઘણા જોખમમાં રહેવું.

“ આ પતિનો સ્વભાવ વેડવો એ તરવારની ધારપર ચાલવા જેવું હતું. ”

સરસ્વતીસંદ્ર.

“ છોકરાંની માને તો તરવારની ધારપર રહેવાનું. ”

ભાગિનીજીણુ.

“ મારે તરવારની ધારપર ચાલવું પડતું; માફ આવરણ કાચા સુતરે લટકીરું હતું. ”
કરજીયેલો.

તરવારની ધાર જેવું એટલે તીવ્ર; પ્રવેશ ન યર્થ શકે એવું;

તરણુ કુખવો, આ સંસારસાગરમાં દેહરૂપ તરણુ ડૂબી જઈ ધૂળધાણી યર્થ જવો; આ ભવસાગર તરવાનું સાધન ગૂમ યર્થ જવું; જેના આધારથી બધો બવહાર ચાલતો હોય તે ટળી જવો; કોઈ જીવાન પુરૂષ મરી નય અને તેની પછવાડે કોઈ ન હોય સારે તેની ઓને વિરે ખોલતાં એમ વપરાય છે. કે તેનો તો તરણુ ડૂબી ગયો.

તરી પાર ઉતરવું, સંસારની મોજમજા માણી લેવી; સંસારનો લ્હાવો લઈ ધરડા થવું. (સંસારરૂપી સાગર.) સંસારનું જોખમ ખેડી છેલ્લી દશાએ પહોંચવું.

“ વિવાહ સંબંધી શું કહેવાનું છે ? મારાં તો બધાં છોકરાં સંબંધી ગયાં છે, નાના કીકાનો વિવાહ યર્થ ચૂક્યો છે, એટલે હવે હું તો તરી પાર ઉતરી છું. ”

જે બહેનો.

તરી ઉતરવું પણ ખોશાય છે.

તરી પાર કરવું, તરીને અથવા હોડીમાં બેસીને પેટી પાર જવું.

૨. ગુહેમારને વહાણમાં બેસાડી બીજે દેશ મોકલી દેવો; દેશનિકાલ કરવું.

તરીલાં તાણુવાં, (કોરા બેચવાને લગાડેલા બાળકને ખાંધે ધાલવામાં આવે છે તેને તરીલાં કહે છે. એ તરીલાંનો ભાર આખો દહાડો બળદ વલાં કરે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ધર સંસારનો બોળે વલાં કરવો.

“ જીવની વાત કોઈ નય જાણે, આખા પણ અનુમાન માણે, મરતાં સુધી તરીલાં તાણે મરડ ગફ ગયા, પહોંચ્યાના પરમાણાં કોઈએ ન મોકલ્યાં. ”

ધીરાનકત.

તલપાપક યર્થ રહેવું, (પાપક રોકાય છે સારે જમ ઝડપથી ઉડે છે ને કુટે છે તેમ-તે-

વા જોરસાવાળું થવું; અધીરાં જનવું;
આતુર થઈ રહેવું; તાલાવેલી થવી; તલ-
સવું.

“જીવ તલપાપડ થઈ રહ્યો છે.”

“પોતાના મનનો ઉમરો ઝુમેડી ઉપર
ન કઢાય પણ પેલીધાની ઉપર કાઢવાને
તે તલપાપડ થઈ રહ્યો.”

અરેભિયનનાઈદસ.

“આખી રજની રડતાં વીલી,
કંઈ વિના કેમ રહિયેરે,
તલપાપડ થઈ રજની માગી,
ઐયું થયે નહિ મહિયેરે,

દસિંહ મહેતા.

“તેનું ઐયું આચર્યું અવલ સાચુછથી
સહન થઈ શક્યું નહિ. તેનું અદેખું હૃદ-
ય અંદરનું અંદર બળીને તલપાપડ થઈ
ગયું.”

સદ્ગુણી વહુ.

તળાવ જનું, (ગામડાના લોક તળાવ ઉપર
ઝાડે ફરવા બેસે છે તે ઉપરથી.) ઝાડે
ફરવા જવું; દિશાએ જવું.

તળિયા ઝાટક, છેક તળેના ભાગ સુધી જલે
સાવરણી ફેરવી હોય એમ અથવા જડમ-
ળથી ઉખેડી નાખ્યું હોય એવો કોઈ વ-
સ્તુનો નાશ-એવી દશા; મોટી આફત; તુ-
કમાન, ભાગી-તુટી ગયેલી હાલત. સમગ્રો
નાશ; ખડિયા ખડખડ. આ પ્રયોગ વિશે-
ષણ તરીકે વપરાય છે.

“મંદ મંદ વાયુ આવીને સખળી સહિને
સુખ આપે છે તે તથા વટોળીએ અને
તોફાની વાં ઝાડ તથા ઘરને તળિયા ઝાટક
કરે તે પરમેશ્વર છે એમ કહી સંભ-
ળાવે છે.”

કરજીયેલો.

તળિયાઝ ટાકું હોતું-થવું, (તળિયાઈ-વેદ-
-હમવામાં) ગાંડે મરય થવો-હોવો; અંદ-

રખાનેથી બરપૂર હોવું; નિરાંત હોવી; થ-
મણી બહુ હોવી..)

૨. સતોય થવો; તપ્તિ થવી-હોવી.

“મન્યાં સુખે ભોજનને સંતતિ, તરણિ
રહ્યો નહિ તાપ; તળિયાઝ ટાકું છે તારે,
શા વળતી સંતાપ.”

વેનચરિત્ર.

તળિયું ઝાડવું, (પુખ્તે વાળવો તે ઉપરથી)
સાફ કરી નાખવું; સફા કરવું; ઉઘાવી દેવું;
તળિયા ઝાટક કરવું; ખુદાડી દેવું; ખાલી
ખમ કરવું.

૨. ખુમ ખમકાવવું; ઠોક ઈઈ ઉઘકું
પાડવું.

તળે ઉપર થઈ રહેવું, (વિશંખ થવાથી
કે ખીખ કોઈ કારણથી) આતુર થવું
તાલાવેલી થવી; તલસી રહેવું; અધીરાં થ-
વું; એક પગે થઈ રહેવું; જોરસાવાળું થવું.

“આપ ને કાંઈને માટે એટલા તળે ઉ-
પર થઈ રહ્યો છો તે મને આપ જણાવ-
શો તો ઠીક પડશે.”

અ. ના બા. ૧ લો.

તાંતલે પ્રાણ વળગી રહેવો, નાશ પામવા-
ની-બેરી જવાની તૈયારી પર આવી રહેવું,
૨ ખવાઈ જવું; ખરખરી જવું; જ-
નંદી જવું.

૩. જીવ ઉચિયો રહેવો; ધણુંજ આતુર
રહેવું; અધીરાં થવું; ધણું ચઢાવું.

તાંબાનો રૂપિયો, એ રૂપિયો વ્યવહારમાં જેમ
સાચો હરતો નથી તેમ ને માણસનું જી-
વનું આ સંસારમાં ઝાકું ટકવાનું ન હોય
એવા મરજીપધારીએ પડેલા માણસને
વિશે જોતલાં વપરાય છે. (ખોટા રૂપિયા
જેવું નકામું.)

“હવે એટલું કહોને કે આખરે રૂપા-
નો રૂપિયો છે કે તાંબાનો?”

વૈધ-ખરેખર કહેતાં. તો મારી છબ કમ ઉપડે ?”

મિથ્યાભિમાન નાટક.

તાકયું તીર લાગયું, (જે શિકારખર નિશાન તાકયું હોય તે શિકાર પડે સારે શિકારીનું તાકયું તીર લાગ્યું એમ કહેવાય છે. તે ઉપરથી કાષ્ટકામ કે વિચારની સિદ્ધિ દર્શાવતાં એ વપરાય છે.

ધારેસો વિચાર પાર પડવો; ધાર્યું. કામ થયું; મહેનત ખર આવ્યો.

“ચંદ્રાગવરીએ કુશરની કીર્તિ બહુ સાંભળી હતી; ધણીને મોઢે એણે સાંભળ્યું હતું કે એનું તીર તાકયું લાગે છે. જેની કોઈને આશા નહિ તેવી એક સ્ત્રીને શ્રીમંત આણી આપ્યું.”

સાસુવહુની લગાઈ.

તાગાઠધિત્રા (સુકદ્ધ ધિન્ના-નરધાનું મહોરું. તે ઉપરથી લાક્ષણિક.) મોજ મઝા-ગાનતાનમાં મશગુલ રહેવું તે; રંગરાગ.

તાગડે તેવડ રાખવી, (તાગડો એટલે તાંતણો.) નેઈવિચારીને ખચ કરવો.

તાડનો ત્રીજો લાગ, ધણા જિયા-ટોચ માલ્યસને માટે એમ બોલાય છે.

તાણી કાઢેલું, ધણુંજ ખાતણું (છોકરું-માણસ) લાક્ષણિક.

તાણીને લાંબું કરવું, પાત સુંથવી; ઢંકું કરી ખનવી દેવાને બદલે વધારી વધારીને મોઢું રૂપ કરવું.

તાણી બેસાડવું, આડુંઅવળું નેમ તેમ કરી જુલોજુલું આણવું; ઢેકાણુંસર આણવું-ઘાવી મૂકવું; યુક્તિથી ખંધ બેસવું આણવું.

તાતે ધાએ, (ખીતો કે એવી જ કોઈ લોટાની વસ્તુ ગરમ કર્યા પછી ધા મારીએ તો તેને નેમ વાળીએ તેમ વળી શકે છે પણ

ઠંડી પડ્યા પછી ધા મારવાથી વળી શકતી નથી તે ઉપરથી.) ઉતાવળમાં; એકદમ; એક સપાટે; તરતજ.

“તાતે ધાએ કાંઈ કામ ખતે, ?”

તાન મારવી-લેવી, ગળામાંથી સુર કાઢી બતાવવા.

“શું માન કરવાથી આપનું મન પ્રસન્ન થશે ? તો અહીં ક્યાં રીખવા જવું પડે એમ છે ? (મિત્ર, તાન માઈ કે એમ ને એમ ગાઈ ?”

તપત્યાખ્યાન.

તાન લાગવી, કોઈ વિષયમાં મશગુલ રહેવું; કોઈ બાબતમાં નિમગ્ન રહેવું; ધ્યાન લાગ્યું રહેવું.

તાનમાં આવવું, હાલેમાં-મસ્તીમાં આવવું. તાનસેનને ટક્કર મારે તેવું, તાનસેન ને ઉત્તમ મહેસો તેને પણ હલાવે એવું; ગાવામાં ધણીજ સરસ.

તાપી કુવો કરવો, (સુરત તરક.)

“તાપી નદીમાં કે કુવામાં પડી આપધાત કરવો. કુવો તળાવ કરવો પણ વંપરાય છે.

“દુઃખની મારી કહાપિ તે ને તાપી કુવો કરશે; લોકોમાં કન્યામાં તેતો આતમ-ધાતી દરશે-સુણો.”

વેનચરિત્ર.

તાડું તે શેતું માણું છે ?, (મતલબ કે લોકાનું છે, પથ્થરનું છે કે વજનું છે ? માણ્યનું હોય સારે તો દુખ્યા વગર ન રહે એવો ભાવ સમાયેલો છે.)

બોલતાં ન થાકે એવા માણ્યને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

તારો અસ્ત થયો, (તારો-સીતારો) પડતી દશા આવવી; પડતી યતી; દશા વાંકા થવા.

“તું દરખાસ્તમાં લખણું જ જા અને દુધરાખના સાથે તું ફરિયાદ કર-તેનો તારો અ-

સ્ત યત્ર બેગેછે માટે તુ કહીગ તે માનજે”
સરસ્વતીચંદ્ર
તાળવે ગોળ ચોટાડવો, ખોડું ચોડું બોડી
મોગી આશાઓ આપવી
“ માત્ર મુક્તિથી હલખ જતો કનેથી
તાળવે ગોળ ચોટાડી માહિતી મેળવી લેવી
જોઈએ ”

મણિ અને મોહન
તાળાં દેવાયાં, ઉઠેલિયુ થયુ, કોઈ પાઝગ
વાપરનાર ન હોયુ, ન મતાન જયુ
‘ પુત્ર વગર ધરને તાળા દેવાશે અને
ધરનો નિર્જા ધરો એ વિચારથી તેને બારે
દિવસીરી થતી ”

અર્ધવસેન

તાળી પાડવી, (હાંનાં કરવો)

૨ (સાક્ષીયક) તાળી પાડી લોકોઆ
ફનેતી કરી

“ મોટે કાપના ને દિવેન ચોપડી મધેડે
ખેસાડશે તો મ્હા નકારા દેખાઈશું’ લોકો
હમશે ને તાળીઓ પાડશે ને ધિમારશે ”
વનરાજ આવશે

“ મયા હાંકિ સુદમા રાત્રિ
ટુંખી વેર થયા બાગ ખુલી,
કૂંચે કામરા ને લાગ કાંદે,
વળિ પાઝગ તાળિયો પાડે ”

સુદમાખ્યાન

“ હસે લોક રૂપે લીલવાળી,
પૂટે છાંકરા પાડે તાળી ”

સુદમાચરિત્ર

નાણુ દેવાયુ, સરમથી અથવા સ્વપ્નની મા-
સ્તીથી અથવા ધયેની ફનેતીથી મોડુ બધ
થયુ

“ હવે તેને મોટે તાળુ દેવાયુ છે ”
‘ બેસને મોટે તાળુ છે’ એટલે બેસનું
મોડું મરમને લીધે ઉપડ્યુ નથી
૧ સરમતની જમી આપવી

૩ એને ઘેર તાળાં દેવાયાં એટલે
તેનું સજ્જનાશ—ન સતાને ગયુ,
વચની ગમામિ થઈ

“ કુકાને દેવાશે તાળુ,
આપણુ બેનુ કુકારો દેવાણુ. ”
નરસિંહજીની કુકી
“ હવે પૂર્વના રમ તે મ્હાલ માણું
યજ્ઞસ્વી તણે હાર દેવાયું તાળુ ”

નર્મકવિતા

“ નથી નથી સમ ખાવે,
રે હવે કેઈ બેઠાકુ
પ્રિય પતિ સુત મને,
ઘેર દેવાયુ તાળુ ”

નર્મકવિતા

“ તારા નથીમે તાળુ દેવાયુ. ” એટલે
તાર માગ્ય ફરી વડ્ય, વડવી બેગી, આ-
વી જન્મ્યુ

તિન પાંચ કચ્વી, પતરાજ કરવી, ચોપાઈ
કરવી

“ રાડ આપશે ને તિન પાંચ કરવા
જશે તો આપશે ક્યા ક્યા છિયે ! ફિકર
શી છે ? ”

વિલાસિલાસ

‘ હવે પડી તે વધારે તિન પાંચ કરશે
ખરો ? શું તેને મારો કચો પણુ ભય ઉપ
જતો નહિ હોય ? ”

મણિ અને મોહન

તિસમાખ્યાં, (વિગેર નામ ઉપરથી) શુ-
રાતનોત્રો દોગ કરનાર—નકાદારી બનાવનાર
તમોચણી માખુસ

૨ બહાર્ષ હાંકનાર

તીખુ મરી, તીખાં મરીના નેવા મરમ મિ
જન—સ્વમાવનું

“ અમારો અનિરૂદ્ધ તીખો મરી,
તે તો સ્વપ્નામાં મયો વગી ”

આખાદરજ

તીતીધોડા, હરેક કામમાં ઉતાવળ કરનાર માણસ.

તુમડાં ચાળવનાં-અથવાવનાં, (તુમડાં=માં-થાનાં તાલકાં) જે પસાને લગાવી મારવા; ખટખટ કરી લગાવી મારવું; લડાઈ બિબી કરવી; ઝાંપાઝાંપી થાય એમ કરવું.

‘તુમડાં ફોડવાં, નુકસાન કરવું; વિત્ત વગમું કરવું; નિરાધાર કરવું.

‘મારા પિતાનાં તુમડાં તો તુંજ ફોડનાર છે!’

તુમડી રહી જવી, -(માથાની) તાલકું ઘસાઈ રીકું-ખડું થવું.

(માથે ભાર બેઝકી બેઝકીને.)

“ભાઈ શાકપાનના ટોપલા માથે મૂકી ખરે બપોરે મામડે જઈ જઈને તુમડી રહી ગઈ છે. મારા દુઃખમાં કંઈ મળ્યા નહોતી. હવે ઈશ્વરે કંઈક સાચું બેધું છે ” તુમડીમાં કાંકરડાં સમગ્રજી ન પડે તેવું ને કાંઈ.તે.

તુમડું રંગી નાખવું, માથામાં મારી લોહી કાઢવું.

૨. ધણીજ નુકસાનીમાં આણી મેલવું.

તુમડે તરવું, (પોતાને) આપળજથીજ સંસાર સાગરમાં આગળ ધપવું.

“જે માણસ પોતાના પંડ ઉપરજ એતે કાઠ રાખે છે અને જોણે મન મારતાં જાય છે તે પોતાને તુમડે જ તરવાનો, આપ રણકુંજ ખાશે અને તે ખરી રીતે ચાકરી કરીને ભાખરી મેળવશે.”

જાતમહેનત.

તેરીસમું જાગવું, કાંઈ અવનવું થવું; કાંઈ અણધાર્યું (અડચણ-આશ્ચર્યગેરે) આવી પડવું.

તેરી મેરો કરવી, દુકારા દુકારા કરવા તેલ કાઢવું; સીલવું; કનકડવું; ધણીજ મહેનત કરાવી ધકવવું; સત્વ કાઢવું; વિત્ત જોણું

કરવું; (જીવમી કામ કરાવી) અપુશ કાઢવી; નરમ કરી નાખવું; હંકારવું. (લાક્ષણિક.)

“કામ કરાવી કરાવી માઈતેલ કાઢ્યું.”

“અજસતને વશ કરવાનું કામ જીવડને વિકટ માલમ પડ્યું; કોલાક થરા ને ભુલિ માન ગઢવીઓએ તેનું તેલ કાઢ્યું.”

વનરાજ ચાવડો.

તેલ ઘાલવું, (માથે.) કાંઈ સગાંના મરણને શોક હોય છે, સારે ભેરમાં માથે તેલ ઘાલવાનું બંધ રાખે છે તે ઉતારવાની નિશાનીમાં પાણું ઘાલવું શરૂ કરે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે શોક ઉતારવો.

તેલ નીકળવું, (લાક્ષણિક.) તલની પેટે ખૂબ પીણાવું, ડોળ નીકળી જવા; અતિશય કામ કરી થાકી જવું; રમડામણ થવી.

“હુકમ કરે બહુ તાબડતોબ,

રાખીને રાણીનો રોપ;

મેવક જનનું નીકળે તેલ,

કહેતુ રહેવ કરવું મુશ્કેલ ”

વિનયવાણી.

તેલ પૂરવું, જે કનકવાના ભમારે પેચ થયા હોય છે સારે ત્રીજાએ તેમાં પોતાનો કનકવો નાખી પેચ કરવા. લંગરિયામાં પણ તેલ પૂરવું કહેવાય છે.

તેલ રેડાવું, (કાળજમાં) જાણે કાળજમાં તેલ રેડ્યું હોય એવી સ્થિતિ થવી; અકસ્માત અણચિંતવી ચિંતા-ફિકર યઈ ઉઠવી; કાળજમાં ચરેડો પડવો; અચરવટો પેચ થવો; કાળજું જળવું.

૨. (પેટમાં.) ધારતી ઉપજવી; ધાસકો પડવો; જોસ્સાથી અકળાવું; ધારતીથી ચોંકી ઉઠવું.

૩. અદેખાઈ થવી; સામાનું સારું થવાથી દિવમાં હિજરાવું.

તેલપળી કરવી, જેમ તેમ કરીને અજરાન

ચલાવયું; આખું પાનથું ને ખાવાનું મળે તેથી સતોષ થયેલો.

"તેણે પછી કરીને પેટ બરનારને પેટ પુરૂં પાષણ પેટ પથ્થુ નહિ બરાબ ને મહેનન મળ્યું કરીને માખાનું તાલકું પથ્થુ પસારી જશે "

કુંવારી કન્યા.

તેલમાં માખ બૂટવી, તેમાં બૂટલી માખની પેટ માત્ર સિધિલ થઈ જ્યાં. ટીકું પડી જવું; નીચું જોઈ બોંધ ખોળરવી.

"દું દારી દવે રે,

ન ખાકી કઈ;

યાદી પડી માખી તેલે રે."

નર્મ કવિતા.

તેલીઆ રાગ, તેલમાં જોઈને ગુજરેલી વાત કહેનારો, તેલથી નહાનારો જાનક-માગજ. તૈડીઆ ગવાર, મૂર્ખ, જડમો; ટેકાણે નઆવે એવો.

તોપ છોડતી, ગપ મૂકવી,

૨. વા છોડવો. (લાક્ષણિક.)

તોપ મારવી, હાંસ હાંકવી; ગપ ટેકવી, ખરો ખોટો દાનર જવાબ દઈ દેવો.

"છોકરાના હાથમાં વિદ્યાની રેખા હોમ પથ્થુ છોકરીઆના હાથમાં તે હોતી નથી એ તો જોશીખાવાએ એક નકામી ને ઉલ્લેખ તોપજ મારી હતી."

બે બહેનો

તોખરો ચડવો, ઘોડાને તોખરો ચડાવવામાં આવે છે ત્યારે તેનું મોં જમ કુલેય જણાય છે તેમ જનું મોઢું રીસમાં કુલેય જણાય તેને વિશે બોલતાં એ વપરાય છે, દા-યરો ચડવો, રીસમાં મોઢું ચડવું; નાખુ-ચ ગવું; ચરસે ચવું. (ઇચ્છા ઉપરાંત કે જણી જોઈને)

"ધન વિના ધરેણું તે શેનાં, નારીને તો જોઈએ છે ધરેણું. કદુ ના તો એ તોખ-

રો ચડે, મારે ધરો મરો કદુ મોટું."

"રાધાવત્સો રંગ જોઈ અવયસાસુ કપાળની કરચલી વાળી માલ કુલાવી તો-બંગે ચડાવી ચમ કારિક થઈ રવાં દત્તો."

સદગુણી વદુ

તોખરા જેવું મોઢું એટલે ચડેકું-નીસા-યેકું મોં.

"જીવજીરામ એક દડોટો નિશાળેથી આ-વ્યો તેવોજ એક ખૂણે પોતાનું દફતર ફે-રી તોખરા જેવું મોં કરી બડમડો બે-રો "

વાચનમળા

તોરણે આવવું, ઉકે નજીકમાં આવી પડે-અવું; લગોલગ આવવું. (લાક્ષણિક) વરે તોરણે આવ્યો એટલે ચોરી આગળ આ-વ્યો.

તોલડી તનનન કરેછે, (તનનન=આનંદ એ ઉપરથી વાંકામાં) ખાવાનું ખૂટકું હો-ય ત્યારે કે મરીજાઈ દર્શાવતાં પણ વપરા-ય છે.

તોલડાં જોખવાં, (પદ્યું જમ બારથી નીચું નમે છે તેમ નિદ્રાના બારથી માથું ની-ચું થવું) ઊંધમ ડોવાં ખાવાં.

ત્રણું ટકાવું, દલકું; લેખામાં નહિ એવું; પા-છ; કઈ દિસાન વિનાનું તેથી ઉચક લા-ખ ટકાવું એટલે પ્રમાણિક ને બધું (તણ-આ સખ્યા એ પ્રાચીન કાળની ધર્મની ગૂઢ મંખ્યા મનાય છે જલ્લા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણની ત્રિપુટી મણાય છે; શાન, જોષ અને શાતા, ધ્યાન, ધ્યેય અને ધ્યાના, પક્તી, કર્મ અને ક્રિયાપદ, વગેરે અનેક જાતની ત્રિપુટી મણાય છે, વન્દિ પણ ત્રણ પ્રકારના લખ્યા છે; વળી રંગે, તમે અને સ-ત્વ એ ત્રિગુણ કહેવાય છે, અહીં આગળ ત્રણનો અર્થ આવા પ્રકારનો નથી. પરંતુ

તેનો અર્થ કેટલાક-ચોડાક એવો થાયછે.
તે ઉપરથી)

ત્રણ પાયા, હામડેકાણા-દગંધડા વિનાનું;
સમગ્રણુ રહિત. “શી ગાંડી પાત કરો છો
મારા ભાઈ આ તે ત્રણ પાયા તમે દેખા-
ઓછા કે શું ?

ભામિનીભૂપણુ.

ત્રણ બદામનું, હલકું; ઘુચ્છ; કિંમત વિના-
નું; ગણતરી વિનાનું.

“નોકરી તો છોડી નહિ. નોકરી છોડ્યે
તેઓ ત્રણ બદામના ભોડામાં ગણાય.”
નવીપ્રભ.

ત્રાજવું ભારે થવું, ગર્વિષ્ઠ થવું.

૨. માર ખાવાની નિશાની થવી અથ-
વા એવા ગુણુ ધારણુ કરવા; માર મા-
રી હલકું કરવાની જરૂર પડે એવા માણુ-
મને વિષે બોલતાં વપરાય છે

ત્રાજવું ઊંચું ચઢવું, માન પ્રતિષ્ઠા આદિ
વધવાં.

ત્રાજવું નમવું, સુખ-ચંદ્રતીના દહાડા આ-
વરા; પાયરી-રિયતિમાં ચડતા થવું-વ-
ધવું; લાભ થવો. ‘તેવું ત્રાજવું’ નમવું જા-
ય છે.

ત્રિશંકુની અવસ્થા, (અયોધ્યાના સર્વવ-
શી રાજા ત્રિશંકુએ સ્વર્ગે જવાની ઇચ્છા-
થી મહાપ્રસ્થ કરવાને વસિષ્ઠને બોલાવ્યા.
એણે ના કહી ભારે રાજાએ વિશ્વામિત્રને
તેડાવ્યા. એણે સર્વ દેવને આમંત્રણ કર્યા
પણ કોઈ આવ્યું નહિ; એ ઉપરથી વિશ્વા-
મિત્રે ક્રોધાવમાન થઈ પોતાના તથોળજ-
થી ત્રિશંકુને સ્વર્ગમાં મોકલ્યો પણ ઈર્ષા-

દિ દેવોએ તેને નીચે ઢાળી પડ્યો; એ
વેળા વિશ્વામિત્ર પોતાની શક્તિથી તેને
નીચે આવતાં અધવચ અટકાવ્યો. એથી
રાજા આક્રાશ અને પૃથ્વી વચ્ચે લડકતો
રહ્યો તે ઉપરથી) અધવચ-અંતરિયાળ
લડકી રહેવું પડે એવી સંકુચિત દશા.

ત્રીજું નેત્ર ઉઘડવું, શિવજીના ત્રીજા નેત્રમાં
વન્ધિ છે, તે બ્યારે ઉઘડે છે ભારે પ્રલમ
થાય છે. એક સમયે શિવપાર્વતીને ચોપાટ
બેસવા રક્તક થયેથી તે રિસાધને ઉઠી મયાં
ને પછી બનેએ ઉચ્ચ તપ કરવાં માંડ્યું.
એ તપથી પ્રલયાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો તે દે-
વતા ગભરાયા. એઓએ શિવને કહ્યું કે
તમે પાર્વતીને પાછાં બોલાવો. શિવ બોલ્યા
હું તો નહિ બોલાવું. તેની ઇચ્છા હોય તો
આવે; પછી ગંગાએ પાર્વતીને સમજાવ્યાં
તે એ બીલડીને વેરો આવ્યા. ઈર્ષ ક્રમને
કહ્યું હતું કે પાર્વતી બીલડી થઈ આવે કે
તારે તારે જાણુ શિવને મારવું, તેથી ક્રમે
તેમ કહ્યું ને શિવ મોહિત થયા. પછી
પાર્વતી પોતાને રૂપે પ્રગટ થયાં, પરંતુ શિવે
ક્રમજા ઉપર પ્રથે બરાઈ તેને પોતાના
ત્રીજા નયનની જવાબાથી બાળી નાખ્યો.

ક્રોધં મમો સંહર સંહરેતિ,

ચાવદ્ ગીરઃસ્થે મરુતાં ચરન્તિ;

તાવદ્ સવન્દ્વીર્જવનેત્ર જન્મા,

જસ્માવશેષં મદનં ચકાર.

તેઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે યુગ ક્રોધાવિષ્ણવું;
અતિશય ક્રોધાવમાન થવું; કંઈક નવું જન્મું
થઈ જાય એવા ગુસ્સાના આવેશમાં આ-
વી જવું; એકાએક ગુસ્સો ફાટી નીકળવો.

થ

થડથી માંડીને, પહેલેથી; આરંભથી; શરૂ-આતથી. થડથી તે પાંખડા મુઘી એટલે અથથી તે ઈતિ સુધી

“તે હાથ ભેડી રાજ આગળ ઉભો રહ્યો અને પોતાની સમગ્રી પાત થડથી માંડીને ક્ષી.”

થડું નથી, એમ કોને શુ આવે છે સારે બેશ બોલે છે.

(તેથી સીધી કામકાજ થવું નથી તે ઉપરથી.)

થનથન કરી રહેલું - નાચી રહેલું; (માથાપર) આ પ્રયોગ માથુમના મિત્રના સંબંધમાં બોલાય છે પોતાના મગજમાં આવડું હોય તેમ પ્રમાણે વર્તવાને હક કરી યકવડું; મહેકી જઈ-ફાટી જઈ ફૂંચ દેડું; કંહુ ન માનવું; શિરભેરી કરવી

થપડ ખાધી, મારખાવો; ટુંકસાન ખમવું. થાક્યાના ગાઉ, ચાપતાં ચાલતાં જમ થાકી જાય અને પછી જેટલા ગાઉ વધારે ચાલવાનું હોય તેટલા ગાઉ ચાક્યાના ગાઉ કહેવાય એ ઉપરથી એવો લાક્ષણિક અર્થ એવો થાય છે કે અમુક કામ પૂરે કરતાં પહેલા વચમાં થાકી જવાથી આગળ ને વધાય એવી દાલત

થાથાથાખડી, પોતાની કોને કુલાવી કુલાવીને બહેમવી ખૂડવી તે. અતિરાધ લાડમાં થાખડવું તે. ‘થાથા થાખડીને વડુ આપડી’ એમ કહેવાય છે.

થાપ ખાધ જવી, ચૂક-બૂચ કરવી, છેતરાઈ જવું; જવાવામાં પડવું. (એકાએક) “તે એ કામમાં થાપ ખાઈ ગયો.” થાપડ ખાવી પડું વપરાય છે. એથી ઉડડું થાપ મારી જવી.

૨ ટુંકસાનમાં આવી પડવું. [લાક્ષણિક.]

“એટલી બધે માથણી કરીને રાજકન્યા

જવાવવા ધાર્યું તેમાં સુલતાને સજ્જડ થાપ ખાધી છે.”

અરેભિયન નાઈટ્સ.

થાપડ થાપડ લાણાં કરવાં, (પોતાની કોને) લાડમાં થાખડવું. થાથાથાખડી કરવી, કુલાવી કુલાવી બહેકી જાય એમકરવું. વિશેષે કોના મંબધમાં વપરાય છે.

“દિવમના કંકાસના ઉમરાઓ વરની આગળ થાને મુગાના વખતમાં કાઢે છે, વર બે સમજી હોય છે તો થાપડ થાપડ બાણા કરી હમાડી રમાડી મુવાડે છે.”

નર્મગદ્ય

થાળી જેવડુંકપાળ, મોડું કપાળ મોડું બા-અચૂચવે છે.]

“રાજકુંવરી સૌથી અળગી રહેતી હતી તો પણ પૂતેચના ચંદ્ર નેવું તેનું મોં તથા થાળી જેવડું તેનું કપાળ ઊંટું રહ્યું નહિ.”

ચૂ જુની વાર્તા

થાળી ફેરવવી, થાળી વગાડી ઢંઢેરા પી-ટવો; લોકમાં જાહેર કરવું, ચાલ વાત ઉધા-ડી પાડવી (લાક્ષણિક)

“રૈયતનો અજરાઈ ટાળવાને સરપાચે જાહેરનામાં કરી થાળી ફેરવી કે દાણાએ ડર સંખવો નહિ.”

વનરાજ ચાવડો.

૨. પૈસા ઉધરાવવા.

થાળે પડવું, સાત પડવું, (વહેતું પાણી થાળામાં પડતાં સિંધર થાય છે તે ઉપરથી.)

“જેમ જેમ ક્રમ થાળે પડતું મયું અને જેમ જેમ પોતાની કમાણી વધતી અર્ધ તેમ તેમ રાણાબાઇને પેટીનું કામ ‘કમી થતું મયું’”

એ બહેનો

યુકે ઉરાડુ, તેના બોલવાથી કાંઈ નીપજે નહિ અથવા તો નકામું બોલ્યાજ કરે એવા માણસના સખધર્મો આ વપરાય છે; યુકેની પેઠેબોલેલા બોલ વહી નવા દેવા; મિથ્યા બોલવું—નકામા જાય તેવા હીણા બોલ બોલવા.

૨. ગામ દેવી; અસખ્ય બોલવું.

"ભાઈ તમે નકામું યુકે શું કરવા ઉરાડો છો? તમારી તારાર થી છે તે અમને કહો તો તોડ પાડી આપીએ."

"સુમનાન વચ્ચર અથવા વચ્ચરના છોકરા સામે ફાકટ યુકે ઉરાડી ઉભરો કાઢવાને બદલે તે ફક્ત એટલુંજ બોલ્યો કે—"

અરે બિયન નાઈદમ.

"બધુ થઇ ગયું; હવે યુકે ઉરાડો તો મિથ્યા.

મટનું બોખાણું.

યુકેનું ગળાણું, યુકેનું પાણું ગળવાની પેઠે આપેલું વચન અથવા બોલેલા બોલ પાછા મોંમાં ધાલવા-મિથ્યા કરવા,—તે ઉપરથી બોલેનું વેણ ન પાળવું. (ધિકારમાં બોલાય છે.)

યુકે કાઢવું, ડુઃખ દધને અસત્ત-ભાલવિના.

નાનું કરી મેલવું; ખૂબ મક્કમી રેવું. (કામ કરાવીને.)

૨. હમકું કરવું. (માર મારીને.)

૩ હવકુ પાડવું; માનમંગ કરવું.

(ધમકાવીને)

ધૂ તેના નામ-મોંપર, ધિકાર છે એના મોં. (તેના નામ-મોંને યુકવાની જગ્યા જણવી તે ઉપરથી.)

"એજા છે કે આપણે ધરતીમાં ગરક થઈ જતા નથી? એ કાફર મોઢાના દીન (યુ તેઓના મોં ઉપર) અને આપણા દીનનો મુકાબલો કરવો. ?"

કરણુધેસો.

યોડી ઘડીનો પરાણો, યોડાજ વખત છવવાની આશા હોય એવા મરણુપધારીએ પડેલા માણસને વિષે બોલનાં વપરાય છે.

"તેને લામું કે પેલાભાઈ, હવે યોડી ઘડીનો પરાણો છે "

જે બહેને.

યોરીઆ રોપવા, લક્ષ્યનાં મૂળ રોપવા.

"તે તો ઠેર ઠેર યોરીઆ રોપે છે "

દ

દઇ વર્તાવવી, (દુવાઈ ઉપરથી દઇ-આણુ).

ફૂકમ ચલાવવો.

"અભિમાની ઝોરતો ધરતું કામકાજ કરવાથી બેદરકાર રહી બોલે છે કે 'શુ અમને કોઈએ વેચાતાં લીધાં છે કે શું અમારાં આપને કાંઈ દઈ ધારોને છે? રૈસા ગણાવ્યા હોય તો રાખે પાછા."

પડિતા જમનાધાઈ.

દમ કાઢી નાખવો, સતાવવું; સંતાવવું; કંટાળો આપવો; ધણોજ આસહ કરી કનડું, કાયર કરવું; છવને ધણોજ અકળાવવો; ડુઃખ રેવું.

પ્રેમના આવેશમાં ભોગ આપવો તે ઉપરથી કુરજાન થવું; ધણું ચઢાવું; આગુર રહેવું. દમ સજ્જ ઉપરથી વ્યકરણને લગતા ધણા પ્રયોગ થયા છે, જેમકે,—

દમ રાખવો એટલે થાક આવો; વિસામો લેવો; ધીરજ રાખવી.

દમ નીકળી જવો એટલે છવ જવો; યાકી જવું

દમ ખેંચવો એટલે ધીરજ ધરવી; ચૂપ-કીથી સહન કરવું અથવા તમાકુ વગેરેનો—

દમ આરવો એટલે થાક આવો; ધીરજ ધરવી-રાખવી.

દમ દેવો—આપવો એટલે ધમકાવવું, ધારતી આપવી

દમ છોટવો એટલે આશા, વિશ્વાસ કે હિમત છોડી દેવી ૨ મરી જવું

દમ પકડવો એટલે ધીરજ ધરવી

દમ રાખવો એટલે તન—મન ધનના જોરનું અભિમાન રાખવું

દમ થવો એટલે દમનો રાગ થવો.

દમ તાણવો, ચૂપ રહેવું અગર ચૂપછીપી સહન કરવું

દમ ધરવો, યાક આવો, અટકવું

૨ ધીરજ રાખવી

૩ હિમત ધરવી

દમ આંધીને આલવું, ઉતાવળે આનું 'તેણે દમ આંધીને આલવા માડ્યું'

દમ બીડાવવો, ધા દેખાડવી, ધારતી આપવી, ધમકાવવું

"જેમના પહેરામાંથી ચોરી થઇ તે સ્વા-શને દમ બીડાવ્યો અને ડહાકને પરદેજ કર્યો "

સધરાજેસગ

દમ મારવો, નિરાત—ધીરજ ધરવી, યાક આવો

૨ (તમાકુ વહેરેનો)

"એણે બુદ્ધ ખાઈ અથવા તો રાજભક્તિની ઘેનગામા તણાઈ, ખરી તક આવતાં સુધી દમ મારનાને બદલે પોતાની ઉતાવળથી ઉતરું તે દુહના મનમાં જાકે વહેમ આણવાનું કયું "

દમ રહેવો, શય—સતવનું રહેવું

દમ લેવો, શ્વાસ નીચો પડવો

૨ ધીરજ રાખવી

દમ લઈ નાંખવો એટલે સત્તાપડ, કાયર કરવું

દર ઉધડવું, નાગ ઉધડવો, દાર ખુદ્દું થવું, ધધા મગવો.

દર પાડવું, પ્રવેશ કરવો, રસ્તો કાઢવો—ખાડવો

દરવાજા ઉઘાડા છે, જેને જેણી તરફ જવું હોય તેને તેણી તરફ જવાની છૂટે જવાને કોઈ જાતનો અટકાવ—પ્રતિબંધ થાય એમ નથી, રસ્તા મોકળા છે—ગમે તે રસ્તે જાઓ મતલબકે જવા દેવાની તા નથી.

(ધણુ કરીને પ્રાચીન શહેરની આમવાસ કોટ આધેરા હોય છે તેના—જેમા થઇને લોકોની અવળ થાય છે, તે ઉપરથી)

દરિયા જેવડું પેટ, ઉદાર, જે હોય તે મમાય એવું વિશાળ, સહેન કડે એવું સહનશીનતા વાળા માર્જુમને માટે વિગેરે વપરાય છે (દરિયામા જેમ અનેક નદીઓના જુદા જુદા પાણી મમાઈ જાય છે તેમ) મોટું પેટ પાંચ વપરાય છે તેથી ઉતરું આખો-ચિયા જેવું—સાંકડું પેટ

દરિયામાં કુબડી, પનો ન લાગે એવી રોધક ચલ

દરિયામાં કુબડુ, મોગી ગુક્સાનીમા આવી પડવું, પડતીમા આવવું

૨ પાપી થવું; કરમ આવવા, સસારની દુધામા રિમાર્ષ કરવું

દરિયો ઝોળગવો, દરિયો ઝોળગના જેવું કોઈ મહાભારત કામ કરી કૃતાય થવું, દરિયા જેવું મોટું કામ પૂર કરી સુખ રૂપ કિનારે પહોંચવું

એકાદ મોટું કામ પાર પાડી ને તરફની નિરાત મેળવવી, માથે લીધેલ મહાભારત કામ પાર પાડવું—પૂર કરવું દરિયો ઝોળગવામાં ખડક, અને હિસૂકે પ્રાણીઓ આદિની અનેક અડચણો નો છે તે અડચણોની સામે યદ ઉતાર જ્યારે કિનારે પહોંચે છે ત્યારે તેના મનને નિરાત વગેરે તેમ જ કામમા અનેક અડચણો આવી પડતી હોય, તેમ છતાં તે ત્ર્યો વિના કુદરત ન હોય તો તે અડચણો ખસેડીને પછી જ્યારે કોઈ ધારેય કામ પાર પાડી

ફેદ મેળવેછે ત્યારે તેણે દરિયો ઝાળંગો
ઝેમ કહેવાયછે.

દશા કરવી, (દશાદ ઉપરથી,) મુખા મા-
લસતું દસતું કરવું.

દશા બેરી છે, વાંકા દહાડા થયાછે; પડતી
દશા આવી છે.

દશીવોરી, ચડતી પડતી દશા; મુખ દુઃખ.
'દશી વીસી સોની એવી.'

દશૈયાં ચરયાં, પરપયા પછી તરન યોડા
દિવસ વરે વડુને ઘેર અને વડુએ વરને
ઘેર જમવા જવું.

(ધણું કરી દગ દિવમ મુખી જમવા જા-
મ છે તે ઉપરથી.)

દસ ઉઠણુ, સ્ત્રીને છોકરું સાંપજા પછી દમ-
મે દિવમે ને અશુદ્ધિ કાઢવી તે.

દસરાનો પાડો, મારવો, દિંમત વિનાતું
કામ કરી ખોટું પરાક્રમ દેખાડવું.

(દસરાને દિવમે પાડાનો વધ થાયછે.
ને એવી રીતે દેએક બે માસ અગાઉ તે
પાડાને સારી રીતે ખવડાવી ખીવડાવી મા-
તેશો કરી રાખે છે. બ્યારે દસરાનો દિવસ
આવેછે ત્યારે તેને માગપુત્રમાં દેરવેશે દે-
શણે લઈ જાય છે અને ત્યાં ત્યારે તરફ-
થી કૃષ્ણ કરાવી ભોગ લેનાર તે બિચારાનો
તરવારથી ભોગ લેછે તે ઉપરથી.)

દહાડા નાખવા, દિવસ ગુજરવા; દહાડા કા-
ઢવા પણ બોલાવ છે. (શિક્ષા-નિરાશામાં.)

"પાંડવે દહાડા નાખ્યા રોઈ, દુઃશાસને
પાંચાળી વગોઈ."

(ત્રિ. ૬) મુખ-વાખ્યાન.
દહાડા ભરાઈ જવા, દહાડા આવી રહેવા;
મોત આવવું.

"મણિશંકરે ક્રોધથી પગ પછાડીને
કહ્યું, દુદો, તમારા દહાડા ભરાઈ ચૂક્યાછે,
તમારા રાઈ નેટલા વુકડે વુકડા કરવા મા-
ટેજ હું અત્યારે અહીં આવ્યો છું."

મણિ અને મોહન.

દહાડા ભાગવા, નકામા દહાડા ગુમાવવા.
દહાડા રહેવા, ગમ્મરહેવો. દહાડા છે એટલે
ગમ્મ છે.

દહાડા લેવા, દહાડા માગવા- (ધણું કરીને
નિરાશામાં બોલતાં એ વપરાય છે.)

દહાડાની ચાલ, મદયોગ.

દહાડાવાળી ગમ્મવંતી સ્ત્રી.

દહાડે લાગવું, ધધે રોજગારે વળગવું.

દહાડે આથમવો, પડતી દશામાં આવવું.

દહાડે ઉધડવો, સારી સ્થિતિમાં આવવું.
(દહાડો ઉઠે છે ત્યારે પ્રકાશ મારે છે-
અન્યાયનું વધે છે તે ઉપરથી.)

દહાડો ઉઠવો, અસ્ત થવું; પડતી દશા આ-
વવી; સારી સ્થિતિમાંથી નકારી હાલનમાં
આવવું

"એનો દહાડો ઉઠ્યો જણાય છે ને
આવી ને આવી ઊંધી સમજ રાખતો જા-
યછે."

દહાડો જાગવો-ફળવો. એ પ્રયોગ
ઝોથી ઉતરે છે.

દહાડો ખેંચવો, નકારડો ખેંચવો; કંઈ
પણ ખાધું ન હોય એવો ખરેખરો અ-
પવાસ કરવો.

આજે અગિયારમનો દહાડો ખેંચી
કાઢ.

દહાડો ચઢવો, (સ્ત્રીને)

દહાડોપાણી, મરનારની પાછળ ને ક્રિયા
ખરચ કરવો તે. અવસર પાણી પણ બો-
લાય છે.

"જાપતું દિવમપાણી તેણે કરકસર-
થી કર્યું; તેથી નાતમાં તેને માટે ચરચા
ચાલી."

એ બેહેનો.

દહાડો ફરવો, નકારી સ્થિતિમાંથી સારી
સ્થિતિમાં આવવું; ભાગ્યોદય થવો; દશા
ફરવી.

“ માટે કદે નમંદ દેશીને, જોસ્સા બંધ વધારો; મયો શોધવા પ્રસંગે નથી, ક્યો પેખરો દા 'ડો. ”

કવિ નમંદ.

દહાડો વળવો-મગવો, હલ્લ થવો; નહા-ગી ગિયિતિમાંથી સારી રિયિતિમાં આવવું. બાગ્યોદય થવો.

દહાડો વરવો, અળવું ચરવું. (જીને.)

દહાડો વળવો, બાગ્યોદય થવો; સારી ગિયિતિમાં આવવું.

૨ દહાડો દવો. દહાડો ઉધડવેદ ચલુ એમ અર્થમાં બોવાય છે

દહાડો વાંકો છે, નશીમ પ્રતિકૂળ છે, સિત્તરો પાથરો નથી, સંભળાને આયતાં પશુ વાંકું થાય એવા પ્રયોગ છે, પડતી દશા છે.

‘ ન્યાં સુધી દહાડો વાંકો છે ત્યાં સુધી આપણું ધારું કાંઈ ધનાર નથી. ”

દહાડો સિકંદર થવો, સિકંદર એ રાજ્ય મુસલમાની રાજ્યે આ દેશની બાપાઓમાં નવો દાખવ કર્યો છે. દહાડાનો દહાડો સિકંદર છે એમ લોક બોલે છે અને જાણે તે સમ્રાટ ઉપર મોઢ તથા આશયંથી મનમાં જોતા હોય તેવા દેખાય છે. સિકંદર એ ગ્રીક વિજયી રાજા હતા તે કોઈ લગાઈમાં પાછો દહાડો નથી-તે સપ્તગીજ લગાઈમાં જોઈએ તે ઉપરથી,-

પડતી હાલતમાંથી સારી હાલતમાં આવવું; ચરતી થવી, અવ્યુદય થવો; સિત્તરો પાંશરો થવો, નશીમ અવુકૂળ થવું. દહાડો મૂકીને ચાલજે, નિરયંક રાખી મૂકજે. કેટલીક જગાએ મધ મૂકીને ચાલજે એમ પણ બોવાય છે.

દહાડોનો ઘોડો, ‘ એણે ‘ એણે ’ એ નામની રમતમાં ઘનવાળો છેકરો.

દહાડો દળવું, દળણું દળવા જેવું મોટી માથા-ફોડનું અને કંઠાળા બરેણ કામ કરવું

૨. (કાષ્ઠનું.) સંકિત ઉપરાંત-ન સદન થઈ રહે એવું. કામ મોંથી ઉતર ચકવી જેવું; આડો કાઢી નાખવો; કામ કરાવી, કરાવીને હાડકાં પાંસળાં ઉતર નર ન કરી નાખવાં.

“ તું તો આજે દળણું દળવા બેઠો છે. ”
દળણું દળવું, કરેણું માથાફોડનું કામ પાછું કરીથી કરવું; કંઠાળાની સાથે કરીથી પાછું તેને તેજ કરવું.

દાંડો પકડવો, આધાર મદબુ કરવો (દરા-મદમાં)

‘ એતો શાસ્ત્રનોમ દાંડો પકડી રહ્યો છે. ’
દાખલો ખાવો, પતો લાગવો.

દામળી ખસવી-ચસકવી, ઘેવા થવું; બુદ્ધિશુદ્ધિ જવી; દીવાના થવું; વાપર જવું. દાઢ ગળી થવી, ગળ્યું ગળ્યું ખાવાનું મન થવું.

“ આવી પડવા તેના મુખ આગળ જોની દાઢ ગળાઈતી. ”

પાણીપન.

દાઢ પેધવી-સળકવી, ખાવાનું વધારે વધારે મન થવું.

૨. લાલચ વધવી.

“ દિલ્હીરાનની દોલતથી મોઢ પામી સિંકરની દાઢ સળકી. ”

“ વાધજી બાપુ, બાઈની યુક્તિ ફાવી કુ-મુદ્ધુદરીથી એમની દાઢ સળકી રહી છે તે બાપા જાણતા નથી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

દાઢ સળકવી, ખાવાનું મન થવું.

દાઢમાં ધાલણું-લેણું, મારવા-તુકસાન કરવાની. કે સપડાવવાની તજવીજમાં રહેણું; ફાનો-વેર રાખવું. બચરડી નાખવાની યુક્તિ શોધવી.

દાઢ આવવી એટલે દાઢને લગતી ચામડી સજી આવવી.

દાદોમાં હાથ ધાલવા, અતિશય આજીજી

કરવી; કાલાવાલા કરવા- (અભિનય.)

ઢાઢે લાગવું, આવાનું વધારે વધારે મન થવું; લાલચ થવી.

ઢાણા જોવા, (નગર ઉતારીને આડું ઝાળખવા માટે.)

ઢાણા વાળવા, ઢુચકો ઉતારી ઢાણામાંથી રાખવા; ધડુંદા ઢાણા, મીઠાનો કાંકરો, માટીનું ઢેપું, અને કાચશે એટલાં વાનાં ભેગાં કરીને સાતવાર માથાપર ફેરવીને લૂગડામાં બાંધી રાખવામાં આવે છે અને તે પછી જોશીને બતાવવામાં આવે છે, તેપરથી જોશી આડું વગેરે જુએ છે.

ઢાણો પાડવો, (ઢાણો અથવા ચોખો નાખવો તે ઉપરથી.) વિચવાને ફરી પરચાવવી. (નાતરીયા નામતમાં વિશેષ જોલાય છે)

ઢાણોપાણી, આવાપીવાનું; ગુજરાત, અંજળપાણી

૨. સર્જીત; નરીંગ.

"જ્યાં ઢાણોપાણી લખ્યું હશે ત્યાં જવાનું થયે."

ઢાંત આપવા, (ઢાંત મિથામ બરાબર બોલાવું નથી તે ઉપરથી અથવા બાળકને ઢાંત આવ્યા પછી તે જોલનાં શીખે છે તે ઉપરથી.) જોલવાનું શીર્ષ આપવું

ઢાંત ઉઠવા-મેસવા, (કરડવાથી.)

ઢાંત કંઠડવા, (રોમથી.)

ઢાંત કંઠડાવવા, ગુસ્સાનો અભિનય કરવો

૨. (ઢાઢમાં કે જાંઢમાં.)

ઢાંત કરડવા, હારી યાકવું; હાર આવાથી લીધેલું કામ પડ્યું ચૂકવું.

૨. શરમની લાગણી થવી.

ઢાંત કાઢવા-ઢેખાડવા, સારી પેટે ઢાંત બહાર હેખાય એવી રીતે ખડખડ હસવું.

" ધરના વડીલો શું હજિમજિ આવે, રાખે સમિશ્ન હેત, "

ઢાવણી રહીને વિનોદ કરે,

પણ ઢાંત ન કાઢે છેક.

નર્મ કવિતા.

ઢાંત કાઢવા એનો અર્થ મીડીયા કરવાં પણ થાય છે.

૧. કાઢવું કહેવું હસી કાઢવું-ન ગણકારવું-કડાવવું.

" જમેવાળા માગવા આવ્યા ત્યારે બાર બાગી ગયો એટલે લોક ચડી આવ્યા ત્યારે ઢાંત હેખાયા. "

વિજ્ઞાનવિલાસ.

ઢાંત ચાવવાના જૂદા ને બતાવવાના જૂદા, પેટમાં કપટ મચવે છે, જોલવું મીઠું મીઠું ને કરવું કાંઈક જૂદુંજ; બહારથી બતાવવાનું જૂદું ને પોતે કરવાનું જૂદું.

(હાથીના ઢાંત જેમ ચાવવાના અને બહાર હેખાડવાના જૂદા જૂદા હોય છે તેમ.) ઢાંત ટીટીઆરો કરવો, ખીજવાઇને લવારો કરવો, નકાચુ લખ્યાં કરવું; કાંધનો અભિનય કરવો.

ઢાંત પડવા, હાર અથવા શરમની લાગણી થવી; નરમ પડી જવું; નાઉમેદ થઈ જવું.

ઢાંત પિસવા, (ગુમ્મામાં.)

" ઢાંત પિસીને જોલ્યો કે બહ્યા આવ્યું "

વનરાજ આવડો.

ઢાંત લાગી નાખીશ, એમ ધમકી આપતાં જોલાય છે.

ઢાંત હોવા (પેટમાં.) વેર હોવું.

શીર્ષ-જોરમે હોવો (ખાઈ જવાનો.) આરવા-સપડાવવા-ખીવડાવવાનો જોરમે હોવો.

" હેવાજિમાના ફિકરા તું સમજતો નહિ કે આમાં મિથાનો માલ છે તે તને પચરો ? પણ આ તો પછવાડે આવડા આવડા ઢાંતવાળા જોડા છીએ તે તારા છવ લેશું ? મારે કહ્યુંને રૂપિયા કાઢી આપ. "

જીતકમાળા.

દાંતમાં છેડા ધાલવો, આખર માચવવી-
નળવવી; મર્યાદામાં રહેતુ. (સ્ત્રીઓમાં જ
વપરાય છે.)

" દાંતમાં છેડા ધાલી દહાડા કાઢવામા
મખારીનું બૂધેણ છે. "

દાંતીઆં કરવાં, ચીડાઈ જવું; બોલવાનું
કાવત ન હોય તે છતાં ગુસ્સામાં બળાટકારે
બોલવું-ચીડાવું.

દાંતે ચઢવું, ચરચાનું, વગોણું ચવું.

દાંતે તરણાં લેવડાવવાં, મરીમાઈ કબૂન
કરાવવી; ધણુ-ધણુ જ હુ ખ દેતુ, સંતા-
પનું, નરમ પાડતુ, હાર અથવા તામેદારી
કબૂલ કરાવવી, તાસ આપી હવકું પાડતુ

(પહેલાં જ્યારે કોઈ રાજ વિજય પા-
મતો ત્યારે પરાજય પામેલો રાજ દાંતે ત-
રણુ લઈ અને કાચા સુતરે બધાઈ તેને
શરણે જવાની ફરજ પડતી હતી તે
ઉપરથી.)

" કાંચે સુતરે હાથ બાધી દાંતે તરણુ
લઈ આવવાનો કુકમ નહિ કરતા સિદ્ધરાજ
મહાવર્મને માન આપી પોતાની પાને બે-
માડી ધીરજ આપી "

સધરાજેસધ

દાંતે મેલ આવવો, પેસાદાર થવું
દાંતણુ કરવું, દાંતણુથી દાંત ધરાયે મોઢું
ધોવું.

દાંતણુની દીવી જેવો, દાંતણુની દીવીને
ફોદી જતાં અને તે ઉપર ચૂંકના દીવાને
નાશ પામતાં જેમ વાર લાગવી નથી તેમ
જેને એકનો એક છોકરો હોય છે તેના
સંબંધમાં જેમ વપરાય છે કે તે બિચા-
રીને તો દાંતણુની દીવી જેવો એકનો એક
છોકરો છે. સકેત એવો છે કે જેના ઉપર
દીવો-વંશ જળવાઈ રહેવાનો અધાર છે

તે મોઢો અને લાકડવાયો છોકરો.

૨. સુકલકડી શરીરવાળા માણુમને માટે
પણુ અતિશયોક્તિમાં વપરાય છે.

દાંતણુપાણી કરવું, ચવારમા ઉઠી ઝાડે ફ-
રવા જવું, દાંતણુ કરતુ વગેરે જે કામ પ-
હેલું કરવાનું તે કમી લેતુ.

દાંતરકું ને બંધિયા, એની પાસે શુ છે દા-
તરકું ને બંધિયા ? (મતલબ કે કોઈ જ
નથી) બધું જોઈ નાખ્યું કે વાપરી
નાખ્યું છે.

(ધાસ વેવાને દાંતરકું ને બંધીઆ સાથે
કોઈ ખેડૂન ખેતરમા ગયો પણુ ત્યાંથી ધામ
ન મળ્યું કે કાપીને લાવતા અધવચ બોલ્યું
તેથી તેની પામે ગલા માન દાંતરકું ને બં-
ધીઆ, તે ઉપરથી)

દાંત લેવાં, વરક-પાએ અથવા પરણેલા સ્ત્રી
પુરુષે ગુરુ સન્મુખ બેઠ મૂકી તેમની પા-
સેથી મંત્ર લેવો, દીક્ષા-મોષ મદલ્ય કરવો
દાઢગોળો સળગવો, લકાઈ-કજીઆ ચા-
લવો (ધણુ જ આધારણ અર્થમાં)

દાંતે સોગટી મારવી, લાગ નોંધને મગ
કરતુ, આવ્યો પ્રમગ ન ચૂકવો

" એમ હશે તો પણુ ચદારના પુષ્કળ
અનુકૂળ કારણ હોય ને પછી અપચિન્દ્ય જોઈ
દાંતે સોગટી મારી હોય તો તો જરૂર ક-
તેલ જ મગે "

સુદારાક્ષસ નાટક.

" હારજીત એ ધર્મ ક્ષત્રીનો,
વગી દાંતે મોમગી મારે કે,
જો એજે અને લખ્યો નથી તો,
હુ લગાડું એને સારે "

આધાતાખ્યાન

દાળ પચાવવી, દાળ વંદારવાને અંદર પાલી
રેડા

દાળમાં કંઈ કાળું છે, છૂપું પાપ, કબૂક કે
ગુન્દો છે, છૂપો બેદ-છૂપો મર્મ રહેલો છે

દાળમાં નાખજો, નિરર્થક રાખી મુકજો.
'દાળમાં નાખી વધારી ખાજો' એમ પણ
બોલાય છે.

દિકરીએ દીવો રહેવો, દિકરીના સંતાન
વડે વંશ રહેવો; દિકરી વડે વંશ જળવાવો.
'એનો તો દિકરીએય દીવો રહેવાનો
નથી.'

"બાપજી દિકરીએ દીવો સદુ બોલતું,
તોય તમે સાંચું ધણું દામરે-સામા થતા.
કવિ બાપુ.

દિન જગજું, ધર્મને નારે મુસલમાનમાં
બખેડો ધવો; બંડ જાડતું. (મુસલમાન
લોકો જોડામાં આવતાં દિન દિન યોડારે
છે તે ઉપરથી.)

દિન જગવો, બાગ્યોદય ધવો; માડી ફશમાં-
થી મારી દશાનાં આવવું.

દિનમાન ઉઠવો, કમનશીમ થવું, નમનો
હડાડો ધવો; દુર્ભાગ્ય થવું

" માફજ ભાગ્ય નમણું,

દિનમાન ઉઠયો;

મારા અરિષ્ટ અરથે,

મુજ દેવ રહ્યો "

વેણીસંહાર નાટક

એનો દિનમાન ઘેર નથી એમ પણ

બોલાય છે,

દિલ આપવું, મનના વિચાર જણાવવા.
(કોઈ સ્નેહી કે અંતરના માણસને.)

દિલ ઉતારી નાખવું, પ્રેમ-સ્નેહ ખેંચી
લેવો.

દિલ ઉઠી જવું, મન-કાળજી ન રહેવી, ના-
રાજ થવું; બાપ જતો રહેવો; રૂચી કેમી
થવી.

૨. સ્નેહ તુલવો.

દિલ ઊંચું થવું, નારાજ થવું; પ્રીતિ ઉઠી
જવી; બેદીલી પેદા થવી.

દિલ ઘાલવું, શરીર વધારવું; જાત વધારવી;
શરીર પુષ્ટ કરવું.

૨. મન ઘાલવું; ચિત્ત પરોવવું.

દિલ થવું, મન થવું; મરજી-ધૃષ્ટિ થવી.

દિલ ભરાવું, તાવનાં ચિન્હ જણાવાં; તાવ
આવવો.

૨. ડૂંગો-ડીંગો જામવો; મળગળું થવું;
મળગળીજવું.

" દેજો પત્રથી દર્શન આપને,

રહતાં રહો ખુદેન હવે નહિ દીલ;

ભરાયું મુજ દિવ,

" મંગળ કરો ખુદેનને. "

નર્મકવિતા.

દિલ ભારે થવું, તાવનાં ચિન્હ થવાં-જણાવાં;
તાવ આવવો.

દિલ લેવું, શરીર પુષ્ટ થવું. લોહી લેવું પણ
બોલાય છે.

૨. મન લગાડવું; ચિત્ત પરોવવું.

" શેઠણીને મનમાં સદેહ પડ્યો કે યુદ્ધો

હવે મારા કામકાજમાં કાંઈ દિલ લેતો

નથી. "

નવી પ્રબ.

દિલ સાફ છે, નિષ્કપટી છે; સ્પષ્ટ રીતે કહી કે
એવો છે. (પ્રમાણિક છે.)

દિલ્લીનો ઠગ, નામીયો ઠગ-લુચ્ચો.

" આ પુરાણી કાંઈ દિલ્લીનો ઠગ કે

મુખામતો બામટો હોવો જોઈએ. "

મણિ અને મોહન.

દિલ્લીનો શાહુકાર, લઈને પાછું ન આપે
અથવા બોલીને ફરી જાય એવો મક્કા લુ-
ચ્ચાનો લુચ્ચો.

(દિલ્લી શહેરમાં ઠગ ધણી હતા તે ઉ-
પરથી વાંકામાં.)

દિવસ ગણવા, જે માણસ યોગ્ય દિવસ જીવ-
નારો હોય તેવા અતિશય માંદા માણસને
વિશે બોલતાં વપરાય છે.

દિવસ ઘેર નથી, નશીમ અનુકૂળ નથી;

મઠ વાંકા છે.

" પોતાના સ્વામી નંદના વંશના આવ-

પવી બૂન અંદગ્રામને મૂકી મલ્લકેતુ જેવા
પરાવાને અધિક કરી માનો છે તેથી અમૂક
તમારો દિવસ ઘેર નથી. ”

સુદા રાક્ષસની ટીકા.

દિવસપાણી, જુઓ અવસર પાણી.

દિવસ ફરવો, નદીન બદલાવું. (સારે માટે
ઉત્તમ પ્રકારે વપરાય છે.)

“ દિવસ ફર્યો એટલે મેળવેલું ગયું અને
કરજ થયું. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ દિવસ ફર્યો એટલે મર્વ વાત તેને અનુ-
કુળ થઈ પડી. ”

રામપાણી

દિવા જેવું, ચોખ્ખું, ઝટ સમનય જેવું,
બૂવવિનાતુ કદ્યુ દિવા જેવું એટલે દાંઈસાફ
ન કદ્યુ એમ વાંકામાં બોલાય છે.

દિવા પછવાડે અધાઈ, નામકિત માણ-
સના મરણ પછી તેના કામ વગેરેની ને
અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઈ જાય તે અથવા
તેનો વંશન અધારામાં પડી રહે-નશરો
નીકે તે.

દિવાની જ્યોત જેવું, (નાક) અણિયાળું.
તેજની ધાર જેવું અને ધોપટની ચાંચ
જેવું પણ બોલાય છે

દિવાસળી ચાંપવી, ઉરકેરી લગાઈ ડાબી
કરવી. (બે પક્ષ વચ્ચે)

૨. સગમતી દિવાસળી ચાંપી બાગી
મકડુ

દિવાળીનો દહાડો, દિવાળીના જેવા ઉત્સવ-
આનંદનો દહાડો

દિવો ઉઠવો, કાઈ અમુકે ગુણવિદ્યાએ
કરીને પ્રસિદ્ધિ પામવી.

“ તે તો કુળમાં દીવો ઉઠ્યો છે. ”

દિવો કરવો, કાઈ સાફ કામ ન કર્યું હોય
ત્યારે વાંકામાં વપરાય છે.

દિવો ઘેર જવો, એવાઈ જવો; ગુન થવો

“ ખુદયું તેલ દિવો ઘેર ગયો,
પડી રહી વાટ તે ”

નર્મકવિતા.

‘ હિંદુઓમાં દિવો એ પૂજ્ય ગણાય છે. ‘
‘ દિવો એવાવી નાખ ’ એમ કેટલાક કહેતા
નથી પણ ‘ દિવો ઘેર કર ’ એમ કહે છે,
‘ સગવાવ ’ એમ કહેતા નથી પણ ‘ પ્રગટાવ ’
એમ કહે છે. દિવો રાગ થવો, રાણો થવો
એમ બોલાય છે. વગી દિવાના સંબંધમાં
બેસ આ પ્રમાણે બોલે છે

‘ કુળ દિવા કલ્યાણ કરને, માંડ ધર
સોનેયે ભરને, પાટાથીનું પૈસે ભરને, અ-
દેખાતું ઇલાજે ભરને, આવના ચોરને આ-
ધગો કરને, સાંજ પડે પાછો વહેયો આ-
વને, વગેરે વગેરે. ”

વગી- ‘ જ દિવા તુ હારકા, તારી માને
મારા નેગીકૃષ્ણ કહેને, ઘેર જામને, ફરને
ભાત ખાને ’ વગેરે.

દિવો મૂકવો, હિંદુ લોકો મોટી નદીઓમાં
વૃક્ષનાં પાદડાંમાં ધીના હળરો દિવા પા-
ણીમાં તરતા ચૂકવામાં પૂજ્ય સમને છે.
એથી તેઓ સમને છે કે પાપ તરવું મર્યુ
અને હલ્લમાં સન્ધર્મનો પ્રકાશ થયો;
અગાનશી અધારે દૂર ધયું ને ગાન શી
દિવો પ્રગટયો

૨. ધર્મના તહેવારે અથવા અગીઆ-
રસ અમાસે આર્યપત્નીઓ ને પુરો
વિવિધ પ્રમારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરી
નદીમાં નાળીએર પધરાવી પાંદડામાં
ધીના દિવા કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના
કરે છે.

દિવો રહેવો, પાછળ વંશ રહેવો; પાછળ
ધરની-કુળની કીર્તિ અજવાળનાર સુપુત્રની
હયાતી રહેવી.

“ તારો દિકરીએ પણ દિવો રહેશે નહિ
એમ બોલાય છે. ”

દિવો રામ થવો-રાણો થવો, દિવો ગુન થવો.

૨. (પ્રાણનો.) મૃત્યુ પામવું; જીવ જવો.

૩. ઘેર.) અંધારું થવું; અસ્તોન્વસ્ત થવું.

૪. નિર્વશ થવો.

દિવો વડો થવો, ઓલાઈ જવો.

દિશાએ જવું, ઝાડે ફરવા જવું.

દી ઉઠવો-રૂઠવો, જુઓ દહાડો ઉઠવો.

" વાર બાપુજી ? જો એમ હોય તો કેના દી રૂઠ્યા છે કે આવું કરે ?

તપસાખ્યાન.

દી વાળવો, દી ઉઠાવો; કીર્તિ મળે એમ કરવું; સત્કર્મ કરવું કે નેથી કીર્તિ મળે.

દીકું પડવું, આમર જવી. કોઈ જરૂરના માણસની જરૂરજરીને લીધે કામ અટકી પડવું અથવા તેની ખોટ પડવી.

"માણસની પડતી આવી અને આવે વખતે સેનાપતિ ધનાર કોઈ ન મળે તો મારા ધણિયું દીકું પડે, માટે મારેજ જવું."

ગુ. ની જ્ઞાતી વાતાં.

દીસતો રહ્યો, બલે નજરે પડતો ફર રહે —ઢળે-જતો રહે. એમ બેદરકારીમાં બેલાય છે.

દુઃખડાં લેવાં, ઓવારણાં લેવાં; સામા માણસના માથા તરફ પોતાના હાથ લઈ જઈ તે હાથ પાછા પોતાના લમણા સાથે લગી દાયકા બોલાવી ઈચ્છવું, કે તારા દુઃખ માગો. આવી રીતે બાવડીઓમાં ગાન આપવાની રીત છે.

દુઃખનાં ઝાડ ઉગવાં, (માથે) પુષ્કળ દુઃખ આવી પડવું.

" માઆપે મૃતિ બાળપણમાં,

બહુ લડાઈ લાક,

આજ મહા દુઃખનાં મુજ માથે,

ઝાઝાં ઉઝાં ઝાડ,

વેનચરિત્ર.

" કન્યાનો જન્મ થવાથી માઆપ દુઃખ પામે છે તેનું કારણ એટલુંજ કે જનેને પેટ ફિરી તેને માથે દુઃખનું ઝાડ."

સાસુવહુની લડાઈ.

દુઃખનાં વાદળ પણ એજ અર્થમાં વપરાય છે. દુઃખનો કુંગર પણ બોલાય છે.

દુઃખનું વાદળ, આકસ્મિક ચોતરફથી આવી પડેલું દુઃખ.

(દુઃખનું વાદળ ઘેરાવા માંડ્યું, પૃથ્વી રૂપ હૃદયમાં અંધકાર યર્ષ મયો, વિપત્તિરૂપ વિજળી ચમકવા લાગી, હૃદયમંડળમાં સુખના તારા દેખાતા બંધ પડ્યા અને હ-મણાં દુઃખનો વદસાદ પડશે એવાં ચિન્હ જણાયાં.—એક મંચકાર.)

દુઃખવરે જવું, કાણે જવું; શોકમાં ભાગ લેવા જવું.

દુઃખે પાપે, દુઃખદાયક પ્રયત્ન કે ધણી મા-યાફોડથી.

ડુંકતી ગાય, નેની પાસેથી કાંઈ કાંઈ પણ હમેશાં મળ્યાં કરે છે ને; છૂટા હાથનું એ-વું ને કોઈ ને.

ડુંદાળો દેવ, મણુપતિના નેવી મોટી ફાંદવાળા માણસ (વિશેષે કરીને બ્રાહ્મણ.)

દુનિયાપાર કરવું, દેશનિકામ કરવું.

૨. મારી નાખવું.

દુનિયાપારનું, અલૌકિક; દુનિયાથી-સમાજથી વિચિત્ર; અકાલ્પનિક.

દુનિયામાંથી જવું, સમાજમાંથી નીકળી જવું; ઉચ્છૃંખલ થવું; અમર્યાદ થવું.

૨. પુરુષવમાંથી જવું; લોકવ્યવહારથી બાતલ થવું.

" ખીટ્યા કોઈ દહાડો દુનિયામાંથી નીકળી જવાનો છે; જો તારી મોકાણ, આ સીસા પડ્યા છે.

બટનું ચોપાણું.

" આ કળિયુગમાં સાઠ વર્ષનું આયુષ્ય માટે વર પચાસ વરસનો થાય સારે દુ-

યવી ભૂત ચંદ્રગુપ્તને મૂકી મલ્લમકેતુ જેવા
પરાયાને અધિક કરી માનો છે તેથી અત્યુક્ત
તમારો દિવસ ઘેર નથી. ”

મુદ્રા રાક્ષસની ટીકા.

દિવસપાણી, જુઓ અવસર પાણી.

દિવસ કરવો, નરીજ બદલાવું. (સારે માટે
ઉત્તમ પ્રકારે વપરાય છે)

“ દિવસ ક્યો એટલે મેળવેલું ગયું અને
કરજ થયું. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ દિવસ ક્યો એટલે સર્વ વાત તેને અનુ-
કુળ થઈ પડી. ”

રાજવાણી

દિવા જેવું, ચોખ્ખું, ઝટ સમગ્ર્ય એવું,
ભૂલભિનાતું, કંઈ દિવા જેવું એટલે કાંઈસાફ
ન કંઈ એમ વાંકામાં બોલાય છે

દિવા પછવાડે અધારૂં, નાભાકિત માણ-
સના મરણ પછી તેનાં કામ વગેરેની જે
અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઈ જાય તે અથવા
તેનો વંશજ અધારામાં પડી રહે-નકારે
નીકળે તે.

દિવાની જ્યોત જેવું, (નાક) અણિયાળું.
તેસની ધાર જેવું અને ચોપટની આંધ
જેવું પણ બોલાય છે.

દિવારાળી આંપવી, ઉરકેરી લગાઈ લગી
કરવી. (જે પક્ષ વચ્ચે)

૨. સગમતી દિવાસગી ચાંપી બાગી
મકતુ

દિવાળીના દહાડો, દિવાળીના જેવા ઉત્તમ-
આનંદનો દહાડો

દિવો ઉઠવો, કાંઈ અમુકે ગુણવિધાએ
કરીને પ્રસિદ્ધિ પામવી.

“ તે તો કુળમાં દોવો ઉડ્યો છે. ”

દિવો કરવો, કાંઈ સાફ કામ ન કંઈ ટોપ
ત્યારે વાંકામાં વપરાય છે.

દિવો ઘેર જવો, એવાઈ જવો, ગુલ થવો.

“ ખુટખું તેલ દિવો ઘેર ગયો,
પડી રહી વાટ તે ”

નર્મકવિતા.

‘ હિંદુઓમાં દિવો એ પૂજ્ય ગણાય છે.
‘દિવો ઝોલવી નાખ’ એમ કેટલાક કહેતા
નથી પણ ‘દિવો ઘેર કર’ એમ કહે છે;
‘મળગાય’ એમ કહેતા નથી પણ ‘પ્રગટાય’
એમ કહે છે. દિવો રાજ થવો, રાણો થવો
એમ બોલાય છે. વળી દિવાના સંબંધમાં
ઘેરાં આ પ્રમાણે બોલે છે

‘ કુળ દિવા કલ્યાણ કરજે, મારૂં ધર
સોનીયે ભરજે, પાડોશીનું પૈમે ભરજે, અ-
દેખાનું ઈલાજે ભરજે, આવતા ચોરને આ-
ધળો કરજે, સાંજ પડે પાછો વહેયો આ-
વજે, વગેરે વગેરે. ”

વળી-“ જ દિવા તું દારકા, તારી માને
મારા જેથી કુખ્ય કહેજે, ઘેર જઈને દૂધને
ભાત ખાને ” વગેરે.

દિવો મૂકવો, હિંદુ લોકો મોટી નદીઓમાં
વૃક્ષનાં પાદમાં ધીના હમરો દિવા પા-
ણીમાં તરતા મૂકવામાં પૂજ્ય સમજે છે.
એથી તેઓ મનજે છે કે પાપ તરતુ મરણ
અને હલ્લમાં સત્યધર્મનો પ્રકાશ થયો;
અગાનરપી અધારૂં દર થયું ને જ્ઞાન રૂપી
દિવો પ્રગટ્યો

૨. ધર્મના તહેવારે અથવા અગીઆ-
રસ અમાસે આર્યપત્નીઓ ને પુરોષો
વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર પહેરી
નદીમાં નાળીએર પધરાવી પાંદડામાં
ધીના દિવા કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના
કરે છે.

દિવો રહેવો, પાછળ વંસ રહેવો; પાછળ
ધરની-કુળની કીર્તિ અજવાળનાર સુધુત્રની
હવાવી રહેવી.

“ તારો દિકરીએ પણ્ય દિવો રહેશે નહિ
એમ બોલાય છે. ”

દિવો રામ થવો-નાજો થવો, દિવો ગુલ થવો.

૨. (પ્રાણનો.) મૃત્યુ પામવું; છવ જવો.

૩. ધેર.) અંધારું થવું; અસ્તોવ્યસ્ત થવું.

૪. નિર્વસ થવો.

દિવો વડો થવો, આશાઈ જવો.

કિરાએ જવું, ઝાડે ફરવા જવું.

દી ઉઠવો-રૂઠવો, જીઓ ફહારો ઉઠવો.

“ વાદ બાપુછ ? જો એમ હોય તો કેના દી ફરવા છે કે આવું કરે ?

તપસાખ્યાને.

દી વાળવો, દી ઉત્તળવો; કીર્તિ મજે એમ કરવું; સાર્કમ કરવું કે નેથી કીર્તિ મજે.

‘દીઠું’ પડવું, આમર જવી. કાઈ જરના માણસની જરહાજરીને લીધે કામ અટકી પડવું અથવા તેની ખોટ પડવી.

“ માણસની પડતી આવી અને આવે વખતે સેનાપતિ થનાર કાઈ ન મજે તો મારા ધણિયું દીઠું પડે, માટે મારેજ જવું.”

ચ. ની ભૂની વાંતો.

દીસતો રહ્યો, બસે નજરે પડતો ફર રહે — ટળે-જતો રહે. એમ ખેદરકારીમાં બોલાય છે.

દુઃખડાં લેવાં, આવારણાં લેવાં; સામા માંજીસના માયા તરફ પોતાના હાથ લઈ જઈ તે હાથ પાછા પોતાના લમણા સાથે લગી દાયકા ખોલાવી ઈચ્છવું, કે તાર્થ દુઃખ ભાગો. આવી રીતે બાપડીઓમાં મન આપવાની રીત છે.

દુઃખનાં ઝાડ ઉગાવં, (માથે) પુષ્કળ દુઃખ આવી પડવું.

“ માબાપે મરી બાળપણમાં,

ખટુ લડાયાં લાડ,

આજ મહા દુઃખનાં યુજ માથે,

ઝાઝો ઉઝાં ઝાડ,

વેનચરિત.

“ કન્યાનો જન્મ થવાથી માબાપ દુઃખ પામે છે તેનું કારણ એટલુંજ કે જને પેટ ફિકરી તેને માથે દુઃખનું ઝાડ.”

સામુવદુની લઢાઈ.

દુઃખનાં વાદળ પણ એજ અર્થમાં વપરાય છે. દુઃખનો કુંગર પણ બોલાય છે.

દુઃખનું વાદળ, આકસ્મિક ચોતરફથી આવી પડેલું દુઃખ.

(દુઃખનું વાદળ ધેરાવા માંડવું, પૃથ્વી રૂપ હૃદયમાં અંધકાર ધઈ ગયો, વિપત્તિરૂપ વિજળી ચમકવા લાગી, હૃદયમંડળમાં સુખના તારા દેખાતા બંધ પડ્યા અને હ-મણાં દુઃખનો વદસાદ પડશે એવાં ચિન્હ જણાયાં. — એક મંચકાર.)

દુઃખવડે જવું, કાણે જવું; શોકમાં ભાગ લેવા જવું.

દુઃખે પાથે, દુઃખદાયક પ્રયત્ન કે ધણી મા-યાકિડથી.

દુઝતી ગાય, જની પાસેથી કાંઈ કાંઈ પણ હમેશાં મળ્યાં કરે છે તે; છૂટા હાથનું એ વું ને કાઈ ને.

દુંદાળો દેવ, ગણપતિના જવી મોટી ફાંદ-વાળો માણસ. (વિશેષે કરીને બ્રાહ્મણ.)

દુનિયાપાર કરવું, દેશનિકાસ કરવું.

૨. મારી નાખવું.

દુનિયાપારનું, અલૌકિક; દુનિયાથી-સમાજથી વિચિત્ર; અકાલ્પનિક.

દુનિયામાંથી જવું, સમાજમાંથી નીકળી જવું; ઉચ્છ્રંખત થવું; અમર્યાદ થવું.

૨. પુરુષ-વમાંથી જવું; લોકવ્યવહારથી ખાતલ થવું.

“ પીઠ્યા કોઈ દહારો દુનિયામાંથી નીકળી જવાનો છે; જો તારી મોકાણુ, આ શીસા પડ્યા છે.”

ખટવું મોપાણું.

“ આ કળિયુગમાં સાઠે વર્ષનું આયુષ્ય માટે વર પચાસ વરસનો યાવ સારે દુ-

નિયામાંથી ગયો સમજવો ને સ્વાર પછી એને પરણેલી હોય તેનો એ સંસાર વગર ગયે ગયો સમજવો. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

દુશ્મનની રાત, દુશ્મન જેવી દુઃખકર રાત્રિ. દુસરી નીપજાવી, જેવા જેવું થયું; નવું જીવું થયું; ધારવા કરતાં કાંઈ ઉલટું થયું.

દૂધપીતું કર્યું; તરનના જન્મેલા બાળકને દૂધમાં ભેળી અડગાવી મારી નાખ્યું.

દૂધમાં એળિયો ભેળવ્યો, દૂધમાં એળિયો ભેળવી ખરાબ કરી નાખવાની પેટે મારામાં નરંજું ભેળી બગાડી નાખ્યું; ખરાબ કરી નાખ્યું; ધૂળધાણી કરી નાખ્યું; કંઈનું કંઈ કર્યું; મિઠાક કરવો.

૨. મા'—અજીવતા ભોલ ભોલી કછ-ઓ—અજીવનાય યાય તેમ કર્યું.

દૂધમાં કાળું હોયું, કંઈક—કાળુગોઈ હોયું. ચુંદો કરેથી લાજ—સરખ હોવી (મારા કુલીનમાં.) છૂપો મર્મ—ભેદ હોવો.

“ત્રણને કાજ તપ કરોએ ઇલાદિથી ઈવી કલ્પના કરી શકાય છે? તેમ આર્ય પુત્રનું ધ્યાન પશુ દદ નથી. માટે જરૂર કાંઈ દૂધમાં કાળું છે.”

તપત્યાખ્યાન.

દૂધમાંથી પોરા કાઢવા, જીવ ન હોય તે-માંથી જૂલ કાઢવાનો યત્ન કરવો; ધણીજ આરીપ્રાપી તપાસ—તમ્બીજ કરવી. ગેરવા-જમી રીતે આરીક તપાસવું.

(શુદ્ધ દૂધમાંથી પોરા બોળવાની અજીવોજ કરવાની પેટે.)

દૂધિયા દાંત, નાનપણના દૂધપીતા—દૂધથી બરેલા દાંત. કાચી વયના બાળકોને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

દૂધિયું લોહી, તાજું લોહી; નવો જોરસો.

દૂધે ઘોઘને આપ્યું, શુદ્ધ બાવથી બોલી આ બડએ આપ્યું (દેવું.)

“ભાઈ તારા રૂપિયા દું દૂધે ઘોઘને આપીશ; તેની તારે ત્રિશ્વકુલ કાળજી રાખવી નહિ.”

દૂધે મેદુ વરસવા, સર્વત્ર આનંદ ફેલાવો, ન્યાય થયું.

દેડકાંની પાંચશેરી, ઉદ્ભાતીઆ—તોફાની બાળકને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

દેન ઘોઈ નથી, (ધેતુ દોહી નથી.) નેની ધેતુ દોહવાય તેનું દૂધ પીએ તે ઉપરથી તેનામાંજ શક્તિ આવે એ અનર્થે)

મગદુર નથી—અકિત નથી એવો અર્થ દર્શાવે છે.

“કાની દેન ઘોઈ છે કે મારી આગળ આવે ? ”

દેવ કરવો, (પૂર્વ ગુજરાતના કુંમરી—અનાર્ય કાળી બીલ લોકમાં.) એ લોક દારથી બે-બાન થયા ન હોય ત્યાં સુધી તે પોતાના દેવના જીકા મોગન ખાતા નથી. એ દેવ મારીનો, ઘોડાનો, લાકડાના યાંબસાનો કે પથરાના પુતળાનો પોતાના ગામમાં જંગ-લમાં બેસાડેલો હોય છે. બધા ગામના લોક દેવની બાધા હોય ત્યારે કે ગામમાંથી દે-રવો હોય ત્યારે કે દમરા દિવાળી હોય ત્યારે એ દેવ આગળ જઈ મરખડાં, બકરાં કે પાડાનો ભોગ આપે છે ને દાર પીએ છે, તેને તેઓ દેવ કયાં કહે છે.

દેવ કાશીએ જવા, પુરપાતન રહિત થયું; દેવત જનું; દેવતા ઉડી જવા.

દેવજી ધસાડીએ, કદરવા અને વિચિત્ર મા-જીસને વિશે બોલતાં કાંઈ કાંઈ વાર વપ-રાય છે.

દેવનાં દર્શન, ને માણસ ભાગ્યેજ મળી શકે છે અને મળતાં પણ ઘોડીજ વાર ચોલે છે એવાને વિશે બોલતાં કહેવાય છે કે દેવનાં દર્શન થયાં. (દેવનાં દર્શન નેમ દુર્લભ છે તેમ.)

દેવતું નામ લેવું, કોઈ ક્રમમાં કે ધંધામાં
લાખત થવું.

દેવતું કુંડું લાવવું, (કુંડું=કુમતું.) દેવના
માથા ઉપરથી કુમતું લાવવા જવું એકાદું
ગોટું પરાક્રમ કરવું.

“ તું શું દેવતું કુંડું લાવ્યો કે તને વ-
ધારે આપે ? ” વાક્યનું માથું લાવ્યો-ગોર
માથો એમ પણ બોલાય છે.

દેવતા ઉઠવો, બળા જવું; વ્યર્થ જવું.

૨. દેવ રૂંધવો; નશીબ પ્રતિકૂળ થવું.

‘દેવતા ઉઠ્યો એમાં જવા દે ને નામ.’

‘એનો દેવતા ઉઠ્યો રહે.’

દેવતા ઉઠી ગયા, (શરીરમાંથી) ધન્દિ-
ઓની ગકિત નાશ પામવી; નિગ્તેજ થવું.

દેવતા ઝરવો, કંજીઓ થવો; લઘાઈ સળગવી.
(બને પક્ષની અપડાઅથડીમાં)

દેવતા મૂકવું, બાળવું—દીરવું રહવું.

દેવતા રેડાવો, (કાળગમમાં.) કાળજી બ-
ળવું; અતિશય ચિંતા થવી.

૨. અદેખાઈથી બળવું.

દેવસી બેઠી, (દેહલી=કમરો. તે ઉપરથી)
ગોટું તુકસાન થવું.

૨. હિંમત જતી રહી.

દેવલોક પામવું, મરણ પામવું

દેવાઈ ગયું, (દેવામાં અપાઈ ગયું.) મતલબ
કે કાંઈ બાકીમાં રહ્યું નથી. ‘એને ઘેર
શું દેવાઈ ગયું છે’ એટલે તેને ઘેર કાંઈ
આવા પીવાતું બંધાયું છે ?

દેવાળું કાઢવું, (દેવું ન આપી શકોવું તે
ઉપરથી.) આપવાને પાસે કંઈજ ન હોવું.
(લાક્ષણિક.)

દેવી આવવાં, મુજવું; કંપવું; દેવીએ અ-
ગમાં પ્રવેશ કરવો.

દેહ છોડવો, મરી જવું; મરણ પામવું.

દેહ પડવો, મરણ પામવું; દેહમાંથી જીવ

નૂદો પડવાથી ચેતન જવું; જીવ ઉડી
જવો.

“ અમે આપનાજ અનુચારી છીએ અને
દેવશ્રીની શોધમાં આ દેહ પડશે તો જ-
ન્મું સફળ ગણીશું. ”

તપસ્યાખ્યાન

દેવના ધરની વેઠ, ગોટું કુખ-નઃતર-બાર-
પીડા.

૨. કંઠાળો આપે તેવું માણસ.

દો ગોરીલો (દમ ગોરીલો) કરવો, રમ્યાં
કરવું. (દમ ગોરીલો નામની એક રમત છે
તે ઉપરથી.)

દોઢ ડાહ્યો, જોઈએ તેથી થણું વધારે-કાંચું
ડાહાપણ બતાવે તેવું.

પોતાનું ડહાપણ આપું માને અને બી-
જાનું અરધું માને તથા તે બનેનું મળીને
થયેલું દોઢ ડહાપણ પોતાના એકલામાં છે
એમ માને તે દોઢ ડાહ્યો કહેવાય છે. અ-
થવા ડહાપણ નજીક ડહાપણ માન નારો
બીજાની બતાવેલી મૂંચના ઉપર ધ્યાન નહિ
આપનારો.

દોઢ પાયો, બોલવે ચાલવે મુઠક નહિ-એ-
ડું; ઓલિયુ.

દોઢ મણની ચાપડવી, ભુંડી ગાળ દેવી.
(સહન ન થઈ શકે એવી.)

દોઢી મંગળ થઈ, (દેશી સંસ્થાનમાં દોઢી
બધે થઈ એમ કહેવું એ અશુભ ગણાય
છે, માટે તેને બદલે દોઢી મંગળ થઈ એ-
મ કહેવાનો પ્રથા ચાલે છે. (દોઢી, દેહલી
ઉપરથી.)

દોરી તૂટવી, (આયુષ્યની) આયુષ્ય ખાલી
રહેવું; મોત આવવું.

દારકાની છાપ, કીર્તિ કે એકાદા સારા કા-
મની નિશાની.

૨. નિશાની થાય એવો સખત માર,

(ધણા દૂર દૂરના પ્રાંતોના લોક મત્રા માટે
દારકા જાય છે. ગોમતીમાં ન્હાઈને ડેરા-

માં જઈ છાપ લેજે. એ છાપ મારવાના છાપા લોહાના બનાવેલા હોય છે અને તે પર શંખ, ચક્ર, પદ્મ એવા આકાર પાડેલા હોય છે તે તપાવીને હાથપર પાડે, એ-

ટલે તેનો ડામ પડી રહે છે અને તે કાઈ દહાડો જતો નથી. થણું કરીને વેરાગી બનું લે છે, એવું જતાવવાને કે અમે દારકા જઈ આત્મા છીએ.

ધ.

ધકેલપંચાં દોરનો, માન અટકળથી ઠોકલી ગયું; કેવળ કલ્પના. ધકેલપંચાંચરોરી નરવી પણ બોહાય છે. (અહીંઆગળ દોરનો એ એક અનિશ્ચિત સંખ્યા છે.)

ધગધગતો ચાંપવો, (લોહાને ખુન તપાવી કપાળમાં ચાલો કરવો-ડાગ દેવો) કંઈ ન આપવાના અર્થમાં તિરસ્કારમાં વપરાય છે. કાઈ અમુક વસ્તુની માગણી કરતો હોય અને તેને તે વસ્તુ ન આપવી હોય અથવા ન આપવા જેવી હોય તો તેને એમ કહેવામાં આવે કે "જેવું આપે, ધન ધન-તો આપે નહિ તારા કપાળમાં ?"

ધન ઉઠી રહેવી, છાપ બેઠવી, બાં લાં વિખ્યાલિ-નામના ધરી (લાક્ષણિક અર્થે).

૨. નગરી વાનમા પ્રખ્યાલિ ધરી. (વાકામાં) 'એના નામની તો ધન ઉઠી રહી છે.'

ધન બાંધવી, ધન બાંધી જસનાકરવા; જાહેર થાય એમ કરવું, લોકોનું ધ્યાન ખેંચવું; જાની વાત દેખાવવી.

"અહીંની વાત તદી ને તદીની વાત અહીં એ એક બીજાને કહી કહાવીને કંઈ જાની વાત હોય તોય ધન બાધે ?"

માનિતીશૂણ્ય

૧. કીર્તિ દેખાવવી, નામના પ્રસારવો (રાગ કે કાઈ પુણ્યશાળી પરાક્રમી-પ્રતાપી માણસે)

૩. વિમંની] આ ધન એવી હોય છે કે કાંઈ મુનેગર એ ધનને આપ્યે જા-

ય તો તેને સભામાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે.

ધન માથું, (રણસેનમાં ભાં હનવો મુઠઈ પડ્યાં હોય ત્યાં કાઈનું ધન કપાં, કાઈનું માથું) કપાં એમ અસ્તોભ-સી અવયવો પડેલા હોય છે. એ બધા સમૂહમાંથી અમુકનું ધન કે માથું ન જાણીતું હોય તો તે મરી ગયો છે કે જીવતો છે તે સમજાતું નથી; તે ઉપરથી) સમજ પડે તેવો આધાર અથવા પાયો.

ધરીમટી લેવે, ધન ધન કુલવું.

ધડે બેસવું, પડી બાથવું; ભાગી પડવું; પામ્યાન થવું, ખરાબખરાબ થવું; ધનાયનમ; ધઈ જવું; ધણીન ખરાબ હાલતધવી. ધડે રહેવું, ઠેકણે રહેવું; અસવ સ્થિતિ કે અપાહમાં રહેવું.

'અનાજનો ભાવ પડે રહ્યો છે.'

ધતપર બેસાડવું-આરવું, ન લેખવવું; ન મણકારવું; ગુચ્છ મણી કરવું. (ગુચ્છ કાર-તિરસ્કારમાં વપરાય છે)

ધમાય નમઃ, આટકોપડું-પડી બાથવું તે; કાઈ પણ ચાલતી જિંદગી પડે છે ત્યારે એમ વપરાય છે.

૨. મંરી જવું તે.

૩. ઠેક ઇતિનું થવું તે.

"ઠેક, મનને મુમલગ્ય ન થાએ આ-જે જાળ તો વગે છે ને પૂરે ધનાયનમ કરવા બેઠા છે ?"

બાટનું બેઠાપણું.

ધખી જનું; મરી જનું.

૨. પડી જનું.

ધમ ધોડો ને ચાપુ ચણા, (ધમ ધમ ધોડો મારે અને તેથી જો રડે તો ચાપુ ચણા આપી ખુશ કરે તે ઉપરથી કાઈ બાકું વાંકું ચાલતું હોય ત્યારે તેને ત્રીધુ કરવાના હોદ્દામાં પણ મજાકમાં બોલાય છે. માર; ચાલું રતન.

“ધમ ધોડો ને ચાપુ ચણા આપ્યા સિવાય જો પાંશરો થવાનો નથી તો.”

ધમ પાંચશેરી લેવી, (પાંચશેરીથી ધમધમ કુટવું તે ઉપરથી) ધમધમાવી નાખવું; સખત ઠોક દેવા.

૨. સોડોની નિંદા કરી કે કજીઆ વહોરી માયું ફટકાં કરવું.

“હું જરા આડો અવગો ચરકું તો મારી માધમપાંચશેરી લઈ જેસે એવી છે.”

ધમલો કુટવો, ધમપાંચશેરી લેવી જીઓ. ધખી જનું; ચોરવું; લૂટવું.

ધર્મનો કાંટો, ત્યારે જોઈ જતા વળનના સળધમાં બે જણ વચ્ચે વાગે પડે-તકરા-ર થાય ત્યારે ચોક્કસ વળન ઠરાવવા કોઈ અમુક જગોએ જ્યાં કાંટો રાખેલો હોય ત્યાં જઈ તોળાવે છે. તે તોળાવનાર પાસેથી જ પૈસા લેવામાં આવે છે તે ધર્માત્મા કામમાં વપરાય છે. એવો જ કાંટો તે ધર્મનો કાંટો કહેવાય છે.

ધર્મશાળાનો ઉમરો, વેચ્યા કે સાધારણ સાર્વજનિક મકાન.

ધરદહાડેથી, પ્રથમથી; મૂળથી; ચરઆતથી; પહેલે ધરથી.

“ધર દહાડેથી મેં તને કલ્પજ હવું તો; પછી પસ્તાઈ તે હું શું કરું ?”

“હાલાહરે ધર દહાડેથી જાણ્યું નહિ તે થયો અતિશે અનર્થ, હાલાહરે. હાવાં”
દ્યારામ.

ધરતીપર પગેય ન મૂકે, જે માણસ ગર્વિષ્ટ-પણામાં હોયો ને હોયો રહે છે, તેને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

“મૂળતો મિનજી છે ને જો પાંચ પચીસ રૂપિયાની નોકરી મળે તો ધરતીપર પગેય ન મૂકે.”

“ધરતીપર જો પગ મૂકે તો, મૂળ નીચી મઈ જાય, એવું સમજે છે ગર્વિષ્ટ, પોતાના મનમાં; બે આંગળાં જી સ્વર્ગ બાકી ત્યાં ધરતીનું શું કેવું, આમ કાટયો ત્યાં કેવી રીતે, જમને થીંગડું દેવું”

પ્રાચીન કવિતા.

“પગ ધરતીપર નવ ધરતા, પાપ પાંધ તારે; વળિ આંખજિઆં છે, છવરા જનું છે. જાણુને”

બો. ચિ.

“લાખ વચર લેખાં નવ કરે, ધરતી ઉપર પગ નવ ધરે; ધામ વિશે પણ ન મળે મૂળ, એતો ફલામાઈની ફલ.”

કાવ્યકૌસ્લમ.

ધરતીનો છોડો, આડો આંક; હદ બહુ થયું, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ત્યારે કાઈ માણસ હદને પાટને જઈ જેસે અથવા હદ ઉપરાંત ન બોલવા જવું બોલે ત્યારે કહેશે કે ભાઈ, હવે ધરતીનો છોડો આવી રહ્યો, બહુ થયું, બસકારો. હવે બહુ કહેવામાં માલ નથી.

ધરતીમાં પેસી જનું, અદસ્ય થવું; દેખાતું બંધ થવું.

“તેને ઝટલી તો શરમ લાગી કે જો તે વખતે ધરતી માર્યે આપે તો તે માંહે પેસી જાય.”

કરણધેસો.

ત્યારે કાંઈએ કંઈ હીલું કંઈ કંઈ હોય અને તે વિશે તેના મનમાં ઉગ્ર લાગણી થઈ આવે ત્યારે તે કહેશે કે ધરતી માતા માર્ગ આપે તો માંહે સમાઈ જાઉં. (શર-

મને લીધે ભોકાને પોતાનું મોઢું નહિ બતાવવાની ઇચ્છાથી.)

ધરમઝાંડીઓ, નેટલી દોરી હોય તેટલી તમામ દોરી મૂકી દઇને માત્ર એક સ્થેય નેવાને જ માટે ને દોરીનો આખરે છેડા મૂકી દેવામાં આવે છે તેવી દોરીવાળા જાણે આરમાન પર ડાલતો ડાલતો જતો ને કનકવો તે.

૧. ધર્મને બહાને પાંપ કરનાર.

ધરમ ધકકે, કોકટ ફેરો; વગર કાપદાનો નકામો ફેરો. ફેરાનું ફળ ન મળે ત્યારે એ-શબ્દ વપરાય છે. (ધર્માત્મા કામમાં આ-ધા હોય તેવો ધક્કા)

ધરમ ફરી વળવો, સારી આવ આવવાથી પરમેશ્વરે બદલો વાળવો.

ધરમરાખનો ગોળ, ધર્મદામાં વહેંચાયેલો મહત્તનો ગોળ તે ઉપરથી વગર વાને મળેલો કાપડો.

“ ધરમરાખનો ગોળ કોને ન મીઠો ન સાગે ? ”

૨. ધર્મરાખ નેવા કુડકપટ વિનાના માણસને વિશે પણ બોલતાં વપરાય છે.

ધરમસંકટ, (ધર્મના કામમાં ને સંકટ આવી પડે તે) ઉપાધિ પરવે આવી પડેલું મોઢું સંકટ, ક્ષત્ર સંકટ પણ કહેવાય છે.

ધરાબોળ જવું, રેવછેવ થવી; સમુદ્રે મર્યાદા મૂકવી; પ્રલય થવો, બધું નાશ પામવું; પૃથ્વી રસાતાળ જંબી, મળમ થવો.

૩ નસતાન જવું, ઉછેલિયું થવું; વંશ દુષ્ટી જવો (ધરના સંજઘર્મા-લાક્ષણિક) ધરામાં નાખવું; તુકસાનના મોટા ખાડામાં નાખવું; ખાડામાં નાખવું હોય એવી કુદ-શક્તિ પહોંચાડવું.

ધરામાં પડવું, (ધરો-મોટા ખાડા) ધગમાં પડવો હોય તેમ દેખાતું બંધ થવું અથવા કુદશાને પામવું આ પ્રયોગ વિશેષે આચા-

ર્યમાંજ વપરાય છે અને કાર્મના વિશે બે-દરકારીમાં જવાન આપતાં બોલાય છે.

“ ન આવે તો પડ ધરામાં જઇને. ”

ધરી ઝીલવી, કાર્મનું મોઢું-કામ ચાલે એવી રીતે આશ્રય આપવો; આધારમૂલ થવું. ‘ અમારે કાર્મ ધરી ઝીવનાર નથી. (ધરી ઝીવનાર બળદ હોય તોજ મોઢું ચાલે છે તે ઉપરથી.)

ધરો કરવી, મુએકા માણસની પાછળ શ્રાવણ કે ભાદરવાનામમાં ને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે

ધરું રથું, પડી રથું; મૂળી રીધું; રહેવા દીધું. ૨ દીસતું રથું.

“ ધરું રથું નહિ ધાય તો હું કેમ કરી ”

“ ધનુના મુખમાં ધર્યાં રહ્યા તથુખમાં,

હારે નામ ડાલે નવે કુળ દ્વાડી;

અપાલ નાદ આ તે કેવો રે,

હારે વાળીડે વાંસળી વગાડી.

ખો. ચિ.

ધવતવળથી, ધવ-પુલિ-કાતિ-તેજ આવવું, સ્થિતિ સુધરવી. (તનની કે ધનની)

“ એને તાવ આવી ગયા પછી ધવત વળતી નથી. ”

ધાડ મારવી, ધાડ મારવા નેવું પરાક્રમ કરવું; ધાડ મારી નામના કરવી, એકાદું મોઢું કામ કરવું.

“ એમાં શી તેં મોટી ધાડ મારી તે આટલું તાન ચડે છે. ”

“ શુ તમારે કશું આશ્ચર્ય નહિ પોતાની દિકરીને પણ તમે ઘેર લાવી શક્યા નહિ ત્યારે તમે શી ધાડ મારી ? ”

મણીમોહન.

ધાણીદાળિયા થવા, (ચૂડાના) તતડીને ચૂડાપરથી છોડા ઉખડવાં, (ધાણી-દાળતળે છે ત્યારે તેનાપરથી છોડા ઉખડી જાય છે તે ઉપરથી)

ધાણીદાળિયા જુદા થવા, યોગ્ય સંબંધ તૃટ્વો; પ્રીતિ તૃટ્વો; અણુખનાવ થવો. (ધાણી અને ચણીની દાળનો જ સંબંધ તે તૃટ્વો તે ઉપરથી)

ધાણી કુટવી, ધાણી રોકાય છે ત્યારે જોમ એક પછી એક જોમ કુટકુટ અવાજ થઈ કૂટે છે તેવીજ રીતે કોઈ માણસના મોંમાંથી એક પછી એક પટપટ અસરકારક શબ્દો બહાર નીકળતા હોય ત્યારે કહેવો કે તેની બોલવાની છટા કેવી સરસ છે? એક પછી એક શબ્દ જોના મોંમાંથી નીકળે છે તે જાણે ધાણી કુટી

ધાણી રોકવી, જીલમ કરવો, સંતાપવું; થકવું. ધાપ મારવી, આડો અવળો હાથ મારવો; અયોગ્ય રીતે સારી પેટે કમાવું.

“મને તો લાગે છે કે પોતાનો હાથ બીડમાં છે તેથી ધાપ મારી હતો.”

બે બહેનો.

ધારપર આવવું, સખત અમલ કે અવરથા તમે આવવું; ધણી જોખમ ભરેલી સ્થિતિમાં આવવું.

૨. પાંચાઈ થવું; સુધરવું; ઠેકાણે આવવું.

ધારપર રહેવું, ધણી જ સંભાળથી રહેવું, જીવ જોખમાય એવી સ્થિતિમાં રહેવું; સખત અમલ નીચે રહેવું. (તરવારની બધાર પૂર રહેવું ધણું જોખમ ભરેલું છે અને એવી વેળાએ ધણી સભાળ અને ખગડ-દારી રાખવી પડે છે તે ઉપરથી.)

ધારાવાડી દેવી, (ધાણીની) જન્મવાનું શરૂ કરતાં અગાઉ આંહણોમાં આચમન કરવાનો અને બાણાની આસપાસ પાણીનું કુંડાળું કરી તે ઉપર પાંચ કાળીઆ છેટે મૂકવાનો રિવાજ છે તેને ધારાવાડી દેવી કહે છે. એ રિવાજ શાસ્ત્રવિધિએ કરવાનો છે.

૨. (દૂધની) નવા ધરતું વાસતુપૂજન થવું હોય ત્યારે આંહણો તે ધરની આસ-

પાસ મુતર વાંટી તે ઉપર દૂધની ધારા કરે છે તેને પણ ધારાવાડી કહે છે. અથવા માતા, બળિયાકાકા વગેરેની આસપાસ જ દૂધનું કુંડાળું કરે છે તેને પણ કહે છે.

૩. (ધીની) ગણેશ બેસાડે છે ત્યારે ગો-નજ દેવા આગળ આવા U આકારમાં સુતર ચોંટાડી વચ્ચે ધીની રેલા ઉતારે છે તેને પણ ધારાવાડી દેવી કહે છે.

ધાણું તીર વાગવું, ધારેલા અર્ધની સિદ્ધિ થવી; નશીબ અનુકૂળ હોવું.

ધાણો પાસો પડવો, નશીબ અનુકૂળ હોવું; ધારણા સફળ થવી.

“કારભારીનો છેરો પાસો ધાણો ન પડ્યો તે નિરાશ થયો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ધીગતી સગડી, અતિશય ચિંતા; કાળજની બળતરા. ધીગતી શગડી છાતીએ ખાંધી છે એટલે સગડી જન્મધીકમાં કરે છે તેમ છાતી પણ ચિંતાથી ખખ્યાં કરે છે.

ધૂણી ધાલીને બેસવું, ધણા જ આમહથી માગવા બેસવું; એક નિશ્ચય - કરી-લાંબી પથારી કરી માગવા બેસવું. (સાધુ લોકો ધૂણી ધાલી ધણી મુલત સુધી રહે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક.)

ધૂણીપાણીનો સોખતી, પૂર્વના ધણા જ ધાડા સોખતી.

(જોમ કહેવાય છે કે પૂર્વ જન્મે એક ચૂર હતો અને ખીજે શિષ્ય હતો. એ તેને માટે ધૂણી સળંગપતો અને પાણી લાવી આપતો; એ જ બને જણનો આ જન્મે પણ સંબંધ થયો છે જોમ આ પ્રયોગનું સ્તંભ છે. જ્યારે કોઈને માણસો ધણી જ ધાડી મિત્રતાનો સંબંધ ધરાવતા હોય ત્યારે તેમને વિશે બોલતાં વપરાય છે.)

ધૂણીસંસ્કાર, સર્જત; ધણી જ ધાડી મિત્રતા અથવા પૂર્વનો ધણો જ ધાડો સંબંધ. ધૂત બે કરવું, નિરસ્પર કરવો; માનભંગ કરવું;

તિરસ્કારની નગરે જોવું; હાડછેડ કરવી,
ધૂતારપાટણ, જુઓ ઠગપાટણ

“આ ગામ ધૂતારપાટણ લાગે છે આ
સોનાને ઓળખતો નથી તેમ જ સાંકળી
કરવાનું કહ્યું નથી તેમ છતાં તે સાંકળી
આપી આપ્યો ગયો.”

પંચાલીપ્રસન્નાખ્યાન
ધૂમાડાના જોડા, તથા-મિથ્યા એવું ને
કાંઈ તે. મિથ્યા એવો ને આ દેહ તેને
વિશે જોલતાં પણ વપરાય છે

“ગજઆણી મુનની ને. દોરીઓ પહેરો,
ત્રીણા ઓરોને શાલજોડા,
ઠકા તે ગજની ખાધીરે પહેરો,
અતે ધૂમાડાના જોડા—વિચારી જુઓ
ન જાણુશો ને અમે મોઢા.”

કવિ બાપુ.

ધૂમાડામાં મળી જવું, (ધૂમાડામાં મળી ગયે-
હું કશું હાથ ન આવે તે ઉપરથી) બર્થ
જવું, નિરૂપયોગી થવું.

“મારા કરેલા સધળા પ્રયત્ન ધૂમાડામાં
મળી ગયા.”

ધૂમાડીના બાચકા-મઠી, ધૂમાડીમાં બાચકા
ભરવા જેવો બર્થ પ્રયાસ; ફળ વગરની મ-
હેનત; મિથ્યા યત્ન, ફાંફાં.

૨. અતે સત્ય નહિ તે; જૂઠું. (અધ્યા-
ત્મ પ્રકરણમાં.)

“ધૂમાડાની મઠી જેવી કાલી કમ,
ગાધર્વ કેવી નગરી તો ખાલી અમ,
એમ સકળ જગત દેઈ જૂઠું સખ,
અરેરે આ તો દીસે છિ કુખ કુખ.”
રૂપિરાજ.

“જેવો ધૂમાડાના બાચકા,
તેવા સકળ સંસાર.”

ત્રેમાનંદ.

ધૂમાડો કાઢી નાખવો; ધૂમાડો કાઢી ના-
ખવાના ત્રણ ઉપાય છે. એક તો દાઝવાની

બીક ન રાખના લાકડાને ઉંચકા ફેંકી દેવું;
બીજું ફૂંકી ફૂંકીને જગતું કરવું તે ત્રીજું-
પાણી રેડવું, તે ઉપરથી તેના અનુક્રમે અ-
ર્થ કરવા જમ્યે તો ખરામ કરવું; ઉંચકા-
ને ફેંક્યું હોય એવી દશાએ પહોંચાડવું,
અથવા બીજી રીતે પાછળ-ખતે પડી સ-
તાવ્યાં કરવું કે એમ નહિ તો ત્રીજું કે-
ઈ પણ ઉપાયે-ઠોક દઈ સાંત કરવું એમ
યાવ તે ઉપરથી આ પ્રયોગ ઠોક દેવા,
ધમકાવવું, અથવા ધમકાવી નરમ પાડવું,
એવા સાધારણ અર્થમાં વપરાય છે.

ધુધવાતાપણું જવું રહે એવી તનવીજ
કરવી; માર મારવો અથવા મર મારી
હવડું કરવું.

ધૂળ ઉડવી, ઉઘડ પડવું, “ને જગાએ પ્રથ-
મ રામની હવેલી હતી તે જગાએ હાલ
ધૂળ ઉડે છે.”

ધૂળ ઉડી જવી, “ધોલ મારી તો ધૂળ
ઉડી મહ એમ માનવું” એટલે સધળું અપ-
માન સહન કરવું.

૨. ખરામખરાત થવું.

૩ મિટ્ટીમાં મિટ્ટી મળી જવી.

ધૂળ કશું, કાઈજ ન કશું હોય સારે એમ
જોલાય છે

૪ ધૂળ જેવું નકાસુ કવું

ધૂળ કાઢી-ખાંખેરી—જાડકી નાખવી, ખૂ-
બ ધમકાવવું; ગભરાવવું, પત્તર રગડી ના-
ખવી.

“તેને પાછો તો આવવા દે- જે તમે
કશું નહિ કહેશો તો કું તેની ધૂળ કાઢવા
વિના કદીજ રહેવાની નથી

+ * * * * +
જુએદીનો મિળજ છેકજ જતો રહ્યા, મ-
શરરે ધાત્રીને જોવવા ન દીધી અને ધૂળ
ઝાડી.”

અરેભિપતનાઈસ.

૨. માર મારી હવડું કરવું.

૩. (માયાની) માથેથી જોખમ ઉતારી નાખવું.

૪. (પગની) જવા આવવાનો કે સામેલ થવાનો સંબંધ કાઢી નાખવો.

ધૂળ ખાવી, એમ મનાય છે કે જેવું ધાન ખાય તેવો અક્ષય આવે; તે ઉપરથી ધૂળ ખાવાથી ધૂળ જેવો અક્ષય-હોશિયારી આવવી-યવી.

“ તમે એમ જશો એટલે હું જમપુર ભણી જઈશ તમે તો અમ ખાઓ છો અને અમે તો ધૂળ ખાતાં દોઢશું નહિ વાર? પણ હું સાં સુધી તો તમારી સાથેજ આવું છું. પણ મારે જોમ કરવું હશે તેમ કરીશ.”

૨. અઘટતું બોલવું કે અઘટતું આચરણ કરવું.

અમરતો શું કરવા ધૂળ ખાય છે.

૩ પસ્તાવું. “ ધૂળ ખાવા એમ ક્યું હતું ત્યારે ? ”

ધૂળ ધાલવી, ખરાબ કરવું; ઝાંખ લગાડવી; વણસાડવું.

“ કુળમાં ધૂળ ધાલી સાં શું ? ક્ષત્રીપણ પરવારી ગયું.”

પ્રતાપ નાટક.

ધૂળ ચાટવું કરવું, હેઠે પાકી ધૂળની સાથે રમણવું; મરણતોલ કરી નાખવું.

“ એ ધણે બળિયો છે. એણે તો અનેક વાધોને ધૂળ ચાટતા કીધા છે.”

દ્વિધીપર હસેલો.

ધૂળ જવું, બર્થ જવું; ખગડવું.

“ કરી કારવી મહેનત બધી ધૂળ ગઈ.”

ધૂળધમાસાની, નજવી—માલ વિનાની.

(વાતો) ધૂળ ગળની વાત, ધૂળ ધમાસો એમ પણ વપરાય છે. “ ધૂળ ધમાસાની વાતમાં તકરાર કરી બેસે છે.”

ધૂળધાણી વા-નાખપાણી, છેક નકામું-અરબાદ—ખરાબખરાબ થયું હોય તે.

“ ધાત કરી જલે વિશ્વાસધાતકો ને, કરે ધૂળધાણી રાંક કેઈ કાળ; એ તો જંમના ધરાક, સંતો જલજેરે.”

જો. ચિ.

ધૂળધાણી કરવું ધૂળ મેળવવું; મુકસાન કરવું; જન કરવું; ખરાબ કરવું.

“ ધારણા ધૂળધાણી કરો નાખી, ધરજીપતે ધરી ધીર; વેગે વળવા વિચાર કરતો, ધર ભણિ ગુણ મંબીર.”

માંધાતાખ્યાન.

ધૂળધાણી થવું—થઈ જવું; ખગડી જવું. ખરાબ થવું; પાવમાલ થવું; નકામું થઈ જવું.

“ અક્ષરમીને અમૃત લાધ્યું, પીતાં આગસ આણીરે; ટળી ગયું રવે કુશકે, કામ થયું ધૂળધાણીરે.”

દમારામ.

ધૂળ નાખવી, (નામપર; બજ્યું) એવું નામ-મોહું, એમ ધિક્કારમાં બોલાય છે. ધૂળનાખી એટલે બજ્યું; હશે; દીસવું રહ્યું.

“ દળવું, ખાંડવું આદિ મવં કામ, સુંદરની કને કરાવે-કરાવે તો ધૂળ નાખી, પણ કયા પછી જસ ને ઠેકાણે જીતીઓ આવે.”

સાંસુવહુની લદાઈ.

૨. (પાટીપર) ભણતાં આવડવું. “ પાટીપર ધૂળ નાખી છે? ” એટલે ભણ્યો છે? હાલની પેઠે જ્યારે રસેટો વપરાતી નહોતી ત્યારે પાટીપર ધૂળ નાખી ભણતર ચાલતું હતું તે ઉપરથી)

૩. (બાણમાં) ખાણું ખરાબ કરવું.

૪. (ધોળામાં) ધડપણને લાંછન લગાડવું. ધડપણ સુધી જળવેલી કીર્તિ ઝાંખી કરવી.

“રડ્યા પુરો જુદાપણે શિદ ધોળામાં ધૂળ નાખતા હશે?”

મણિ અને મોહન. ધૂળને પાડે, નજીવો કિમતે; ધૂળ જેવા મૂલે. ધૂળની કિમત પલ્લવપરાય છે.

“તેનો પ્રશ્ન ધખન ધૂળની કિમતે કન-ય છે.”

“જો તેનો છુટ્ટા કરવાનો ઉપાય લઈ શકતા નથી તો સેજુદર તેમને લાંબા જિંદગી લઈ જાય છે, અને માલ ઉપર ટાંચ લાવીને ધૂળને પાડે લીલામ દરાવી રેજુદરની ખરાબી કરી મૂકે છે.”

દે. કા. ઉત્તેજન.

ધૂળને પેટ માલખું, મહેલ્યાં-ગમ દધ મમ-કાવી હમકું પાડું; શરમોડ કરું-ઉડના વી નાખવું; ઉનારી પાડવું; પત્તર રગડી નાખવી.

ધૂળપટ્ટી કરવી, ધમકાવવું; બેઆખર કરવી; ધૂળ કાઢી નાખવી.

ધૂળ પડવી, (જન્મારામાં, ધોળામાં) ઝાંખવણવી (ચિકારમાં બોલાય છે.)

“એ બોલવામાં ધૂળ પડી સમજવું. એ ના કરતાં ન બોલે તો સાર.”

સાસુવડુની લઢાઇ.

ધૂળ પંર દેફાં, ઉપર ઉપરની ટાપટીપ-માં હે કાંઇ નહિ; નામેશી.

ધૂળ ફેંકાવવી, દરકાર નહિ રાખવી; પત ન કરવું; બેહાલ કરવું; ટેક ઝાંછા કરવો.

૨. પાછળથી પસ્તાય એમ કરવું.

૩. બેહાલ કરવું; ધૂળ ફાકવું કરવું; ખરાબખરાબ કરવું.

“કેટલીક સ્ત્રીઓની પાછળ પડી તેને ફસાવી તેના ઘરમાંથી કઢાવી, વેચ્યા બીનાવી આખરે ધૂળ ફાકતી અને બિડ્યા માગતી કરી દીધી હશે.”

મણિ અને મોહન.

“આઈ જીરકમદાર, ચાર તીરકામાંવાળા અને બીજા છ આઈ હથીઆરવાળા હતા, તોપણ તે બધાને ધૂળ ફેંકાવી દરા-મખોરો માલ લેફાવી ગયા.”

પ્રતાપનાદક.

ધૂળ ફાકવું જવું, નિરાશ થઈ-પસ્તાવો પા-મી પાછું જવું.

ધૂળ ફાકવું-થઈ જવું, ખરાબખરાબ કરવું; બેહાલ કરવું; ખાધાના સાંસા પડે એવી દસાએ પ્રદોષવું.

“તે બિચારો વેપારી હવે ધૂળ ફાકતો થઈ ગયો.”

ધૂળ ફાંકવી, ટેક બોલો કે જતો રહેવો; ધૂળ ફાંકીને પસ્તાવો દેખડાવવો.

“કે” બ્લાલા ક્યાં જઈ, ધૂળ ફાંકું હું વિરામ ક્યાં પાઠી.”

નર્મ કવિતા.

ધૂળ ફાંકે છે (બધા) મતલબ કે એ બધાની કાજ દરકાર રાખે છે? એ શું કરવાના છે?

૨. વલખાં મારે છે. ‘જેમ છા-કરાં થવા સાર તે બિચારો ધૂળ ફાંકે છે’

ધૂળ લેણું કરવું, જમીનદોસ્ત કરવું; મારી તોડી હેડે પાડી ધૂળની સાથે રગદોળવું

“અમે અમારા ધોડા એની પાછળ મારી મૂક્યા પછી અમરનો ધોડો તેણે મો-ટા હરણને ધૂળ ભેગો કરેલો તે તે કામેજ અટક્યો.”

પ્રતાપનાદક.

“જાણવી નથી કે મિત્રજ જયે તો ધૂળ ભેગી કરી નાખીશ”

જ્ઞામિનીબૃંપણ.

ધૂળ મળવું, વર્ધ જવું; ઉપયોગમાં ન આવવું; રેના થવું; જમડવું; ખરાબ થઈ જવું;

“આ ડહાપણ તારું. મળ્યું ધૂળમાં, ચલે પડી ચતુરાઈ; તું જેવા અમરજીમાં ન

સમજ્યો, અત્રં જંગોડ્યું ખાઈ રું—
ચેત ચેત.

દયારામ.

“ દિશા સસાનીગ મયું ! તેં મુઝતાં-
નના વચનપર બેરોસો રાખ્યો છે. પણ
હવે મધુ ધૂળ મળી મયું ? ”

અરેભિયનનાઈસ.

“ વાત તો ખરી છે ને મુધિહિરનું ધૂળ
મળી મયું છે ને સાથી તેના આશિનો ર-
ખડતા યવા છે. ”

દ્રોપદીદર્શન.

ધૂળ મેળવવું; તુકસાન કરવું; ખરાબ કરવું;
કના કરવું; અર્થ કરવું.

“ ચોક્કસનીજના ગયા પછી ને
બોલી કે એગે આપણું ધાયું ધૂળ મેળવું. ”

ચે. કથાસમાન

ધૂળ વાળવી-ફેરવવી (ઉપર), અર્થ કરવું;
પાણી ફેરવવું; ખરબાદ કરવું; ફાકડ જાય
એમ કરવું.

“ એ મહાત્મા મારો ચર છે, બંધુ છે,
ઈંદ્ર મિત્ર છે અને મારો પ્રાણદાતા છે;
પણ મેં પાપીએ ને બધા ઉપર ધૂળ વા-
ળી છે. ”

બ્રહ્મરાક્ષસ

ધૂળથી ભુંડે કરવું; છેક હલકું કરી નાખ-
વું; છેકને મોનભંગ કરવું; ખુન ધમકા-
વવું.

ધૂળમાં જવું; અર્થ જવું; બંગોડવું. ધૂળ
જવું પણ બોલાય છે.

“ હવે ઘેર જઈએ તે તો જોડું;
આટલી બધી તાલમેલ લખાવી તે તો
ધૂળ જાય ”

અરસતીચંદ્ર

ધૂળમાં મળી જવું; ખરાબખસ્ત થવું; પા-
યમાં ચેવું; છેક નહ થવું; નાશ પામવું.

૨. મરી જવું.

ધૂળમાંથી સોતું મળવું; અણચિંતબો

લાબ થવો; ધૂળ જેવી નજીવી બોખેતમાં-
થી પણ મોટો લાભ થવો.

ધોઈ નાખવું; ફટવું; માર મારવો; મારી
મારીને આરાધન કરવું.

૨. પાણી ફેરવવું; અર્થ જાય એમ ક-
રવું; વચું જાય એમ કરવું.

૩. (ટતિને) મનમાંથી હાંકી ફાટવી;
નિરાગાને ધોઈ નાખવી.

૪. ઢોક દર્શ-નિંદો ફરી માન ઘટાડવું.

“ હોય હાય ? તમારા માંહેલા એકનું
મૃત્યુ પણ થયું હશે તો તમને સધળાને છો-
ડાવાની ખુશીને ધોઈ નાખવાને બસ છે ”

અરેમિયનનાઈસ.

ધોઈ પીવું; ધોઈ પીવાના કામમાં પણ ન
આવે તેવું નકામું રાખી મૂકવું. ‘ ધોઈ પીને
’ આપે તો. ’

૨. ન લેખવવું; ન ગણકારવું; દિસાખ-

માં ન લેવું; અખાડા કરવા; સાંભ-

જવું બેદરકારીથી ખીસે કાને કાઢી ના-
ખવું. (સાક્ષિયક)

ધોઈ વાળવું; ઘાબડઘાબડ કરી માંહેમાંહે
માડી વાળવું; જૂસી વાળવું; યેરી મારવું;
પનાવવું (રહેમ નજરથી); બાણે કાંઈ
થયુંજ નથી એમ દરચુજર કરી ઉઘાવી દેવું.

ધોતીઆં ફીલાં થઇ જવાં; ખહેબાકળું
થઈ જવું; ગભરાટથી નજળું પડી જવું;
ડરથી હાંકી જેવું; કાળજી ધકકવું.

ધોતીઆં લેવાઈ જવાં-છૂટી જવાં; ગભરાઈ
જવું; બમથી સીયાંવીયાં થઈ જવું; બમ-
બીતે થવું.

“ તેનાં ધોતીયાં લેવાયાં બાઈરે હવે કયાં
નામી બરાસો બાઈરે-તેનો

નર્મકવિતા.

“ આજણુભાઈનાં ધોતીઆં છુટી ગયાં.
કુહાડા કુહાડા પામે હતા તે બ્યાં ત્યાં ફેંકી
દીધાં ને પોક મૂકવા મંજા. ”

સાસવદ્દની લઢાઈ.

“ દુરભેનના દુઃખલાથી તેમનાં ધોતીઆં
છૂટી જાય ને પાધરા નામે.”

વનરાજ આવડો.

ધો ધોવા, ધોખી ધુએ છે ત્યારે શુભા ઉપર
લાકડાના પાપાથી ઠોક દે છે તે ઉપરથી)
ઠોક મધ દલકું પાડવું; ખુબ ધમકાવવું.

૨. માર મારવો.

ધોમ ધખવો, અતિશય ડુસ્મે થવું. (પ્રાચી-
ન કવિતામાં).

“ દિવથી કાપો દિહોનો પાદશાંદ, ધો-
મ ધખિયો અપારદે.”

ભોભોમકત.

ધોયલો કાઢવો, (અડદના લાડવાને ધોયલો
કહે છે તે ઉપરથી) અડદનો કાઢવો, સ-
ખત માર મારવો.

૨. અતિશય કામ કરાવીને થકવી દેવું.

૩ ખુબ ધમકાવવું; ઠોક દેવા.

ધોયલો પાક આપવો, મખન માર મા-
રવો (વાંકામાં)

ધોયલો મૂળો, (મૂળો સ્વચ્છ, ધોળો અને
અરસ દેખાતો પણ ખાતાં-અનુભવનાં તો
પોશો અને તીજો હોય છે તે ઉપરથી)

ઉપર ઉપરથી ભપકો બતાવનાર; ખાડી
આડંબર કરનાર; છદ્ધવાયલું; ખિરસા ખાડી
પણ ભરમ ભારી, એવી નેની પ્રકૃતિ છે
તે. બહારથી સાફ દેખાડી અંદરથી ભપકો
રાખનાર; માઢમતા ન હોય એવો. પૈસે
ટકે ખાડી હોવા છતાં ઈશકી લાલ યધને
ફરે તે. ‘ હોયવો કુવો ને ધોયલો મૂળો
એ કહેવત છે’

૨. સગાંવહાલાં વિનાનો એકલો; ડાંડ.

“ બઝાં હોય છે તે બધાંને બઝાં દેખે
છે. અપીલું કુલ ઉપરથી લાવયોળ હોય
છે. પણ બીતરમાં ઝેર હોય છે. તેમ કેટ-
લાક બગધ્યાની ઉપરથી ધોયલા મૂળા નેવા

પણ અંદરથી ધણા પાપી હોય છે.”

નળદમયંતી નાટક.

ધોયલું મોતી, સુંદર ખીવના ચહેરાનું માણસ.
ધોવાઈ જવું, અર્થ જવું; ખરબાદ જવું; નિ-
ર્થક જવું; અર્થ રહિત થવું; ઉપર પાણી
ફરવું.

“ મુઝો, આ ઈયો-વેલાના ધોળામાંજ
જાહે એમે છે. આનું વચન એકવાર તેના
મુખમાંથી નીકળી ગયું તે ડોશીને કાને
પડ્યું અને શુભાન મોંની મીઠસા ગખતી
તે પણ ધોવાઈ ગઈ.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

૨. (ગરીર) નળશુ પડી જવું, તવાઈ
જવું; નીચોવાઈ જવું; લોહીનું પાણી
થઈ જવું.

૩. (મહેનત) ઉપર પાણી ફરી વળવું;
અર્થ જવું.

“ જાળકો બેહાલ યાયે,
દેશ દુખી જાયે;
ધર્મ ધોવાઈ ગયો,
એ તે કયમ સંખાયે ”

જાળસમજાત્રીસી.

ધોળકું કરીને આવવું, નકામો-ફોકટ ફેરો
ખાધને આવવું; કાંઈ કામ કર્યા વિના પાછું
આવવું. ‘ એ તો બહુ ધોળકું કરી આ-
વ્યો.’ (સદેશો લીધા સિવાય બહુ ધોળકે
ગયો હતો તે ઉપરથી.)

ધોળકું ધોળવું, અજવાળું કરવું; ફાયદો
કરવો-કરી આપવો.

૨. કાંઈ સાર કામ ન કર્યું હોય ત્યારે
વાકામાં વપરાય છે.

“ નાગરિકા-તમે શું ધોળકું ધોળી આ-
વ્યા તે; જુઓ હું તો આ પ્રમાણે સદુ સિદ્ધ
કરી આવી. હવે જા અને દેવનું મન મનાવ.”

સલભામાખ્યાન.

ધોળાપર કાળું કરવું, લખવું. (ધોળા કા-
મળપર કાળી શાદીથી)

“ ધોળાપર કાળું કરતાં આવડે છે કે, નહિ? ”

“ હું તમને કદી નવ સંભારતો;
લાવતો થાસ મહિયો ચારતો;
નવ જાણતો ધોળા પર કાળો,
‘ભાભીએ’ મને કીધો ગોવાળો. ”

આમેઈ.

“ જે લોકને ધોળાપર કાળું કરતાં આવડું નથી અને ધોળાપર કાળું કર્યાં સુખજાતું (સખેજું) કે વંચાતું નથી તે, પછી મને તે ખીજા વ્યવસાયમાં નિપૂણ હોય તો પણ તેને અટાની કહેવાનો આવ પડી ગયો છે. ”

મ્-મા.

ધોળી આવડું, કામ પાર પાડવું; કાયદો કરી આપવો.

૨ કાંઈ સાઈ કામ ન કર્યું હોય ત્યારે વાં-
કામાં બોલતાં વપરાય છે.

ધોળાપર ને ઉધડપર, (વાંકામાં) કાંઈ સાઈ કામ ન કર્યું હોય ત્યારે એ વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ધોળે ફહાડે, જ્યાં લોક દેખે તેવા કિવસના પ્રકાશમાં. ‘ ધોળે દહાડે ધાડ પડી. ’
ધ્રુવનો તારો, અચળ એવું જે કાંઈ તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“ છોકરી જુદી પડી જાય તો શેઠાણીથી રહેવાયજ કેમ ? તે તો કૈડાનો હાર અને દુઃખમાં ધ્રુવનો તારો હોતો. ”

ન

ન કરે નારાયણ, કહુ છું તે પ્રમાણે ઈશ્વર ન કરે પણ વખત છે. આ ઉપરાંત્ય ભવિષ્યમાં બતાવનારી માહી-અશુભ આ-બતને વિષે બોલતાં વાક્યની આગળ મૂકવામાં આવે છે.

“ મહારાજ, ન કરે નારાયણને-કદી પા-છો પગ પડ્યો તો પર્વતના મથાળા ઉપર રહેલા આપણા ભીલો દુરમનના ટોળા ઉપર તીરનો અને પથ્થરનો વરસાદ વરસાવી મૂકશે. ”

પ્રતાપનાટક.

“ ન કરે નારાયણ ને કંઈક થયું તો પછી શી વલે. ? ”

“ ન કરે નારાયણ પણ કહો જોષ્ટ્રી એ મરવા પડ્યો છૂટો કેટલા વર્ષ જીવવાનો છે. ? ”

મણિ અને મોહન.

પડે એવું દુઃખ; નના મૂળની કે ઉત્પત્તિની સમજ ન પડે એવું.

ન ધણીઆતો ગોધો, નિરંકુશ મગતાન મા-ણસને માટે વપરાય છે; મરજી માફ મહા-ત્યા કરે તે.

નકટાની નાત, નારાયણદર્શી ટોળું.

(કાંઈ ચોરે ચોરી કરવાથી ન્યાયાધીશે તેનું નાક કાપવાની સજા કરી. જે વખત પેશો ધૂર્ત ચોર નાક કપાઈ જતાં કૂંદ્યું, નાચ્યું, ગાતું, વગેરે ખુશીનાં ચિન્હો બતાવવા લાગ્યો તે વખતે તેથી આશ્ચર્ય પામતા લોકોએ તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં ચોર કહેવા લાગ્યો કે નાકની અડચણ જવાથી હું તો સાક્ષાત્ નારાયણને દેખું છું, તેમ તમે પણ કરો તો નારાયણનાં દર્શન થાય. આ ઉપરથી કાંઈ અકલ વિનાના આદમીએ નાક કપાવી ચોરે તેને કાનમાં

મરફરી થશે લારે તે માણસ પણ સમ-
જ્યો કે હવે નાક આવશે નહિ માટે માટે
પણ કહેવું કે નારાયણની દર્શન થાય છે.
એ ઉપરથી બીજાં માણસો પણ ભળવા
લાગ્યાં. અને તે નારાયણની ટોળું અ-
થવા નકટીની નાત એવા નામથી ઓળ-
ખાવા લાગ્યું. આ ટોળાએ અસંખ્ય માણ-
સોને નકટાં કર્યા તે ઉપરથી.) જોડું જોડું
સમજાવી પોતાના નવા બીજાને કરવાનો
પ્રયત્ન કરનાર મંડળ.

નકટીનું નાક કાપે એવું, જુદું; ધાર વિનાનું
(છરી-ચપ્પુ.) (નકટીને નાક હોય નહિ
અને ચપ્પુ કે છરી તે કાપે નહિ, તે ઉ-
પરથી.)

નકટી થઈ જવું; મરી જવું; મરણ પામવું;
દાર થઈ જવું; ઠેકાણે થવું.

“ એ ગરબાડામાં એક ઝટકો લાગ્યાથી
દેવળદેવી તો નકટી થઈ જત.”

કરણ્યેસો.

નકો દામવો, દાર નામી ન જાય માટે તેને
સોટ મોહોરી ધાસી તેનો છેડો આગલે પ-
ગે બાંધવો

નકોરડો એથવો; ફરાળ કર્યા મિનામ કે-
શમેશ અપવાસ કરવો; કાંઈ ખાધું ન
હોય તેવો ખરેખર અપવાસ કરવો.

નખ ખુપવો, કાણુ જેમવો; પ્રવેશ થવો.

નખ એટલું, પલું નાનું-હલકું; વિસાત વિ-
નાનું (વસ્ત્ર, કામ, રેવું, વોક, માણસ)

નખ નખ બોસવું, બહુ ઊંચે સ્વરે અને
અવિલંબે ઝડપથી બોલવું.

નખથી તે શિખા સુધી, આખે શરીર,
પગથી તે માથા સુધી; સવાંત્ર; રવે રવે.

“ નખથી તે શિખા સુધી એને કોઈ
બાબો.”

“ નખથી તે શિખા સુધી નરક ભડું છે;
તે દેખી જોનાં કિલકિલે, મંદી દેવનો અ-
ભિમાન કૃષ કરે.”

બો. ચિ.

નખપર દહાડા ગણવા, અલંકાર આતુરતાથી
આગા રાખવી-વાદ જોવી. (કોઈ બહા-
વાની)

નખમાં રોગ નથી, તંદુરસ્ત માણસને માટે
વપરાય છે.

નગદ ધરાકે, ખમતી ઓત્તામી; ટોટા કે
તુકેસાને ખમી રહે એવો. (નગદ-રોકડું
એ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે ચોખ્ખું.)

નગદ થઈને બેસવું, જેણે રોકડા રૂપિયા
કર્મીમાં લઈ મોકલે કર્યા હોય એવા મા-
ણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે; વળી જે
પોતાની મિદ્ધતા ન દેખાડતાં રોકડા પ્રત્યુ-
ત્તર આપેના હોય તેવા-નામની બતાવનાર
માણસને વિશે પણ બોલતાં વપરાય છે.

નગદ નારાયણ, જે પૈમાટકા વિનાનો કે
મિત્ર વિનાનો કંમાણ પુરુષ હોય તેને વિશે
વાક્યામાં બોલતાં વપરાય છે.

રે રોકડા ચાપણુ જેની પામે છે તે; ધ-
નાર્ય; પૈમાદાર.

નંગલારથી. અકસ્ત વિનાનો.

નંદનું ગોકુળ, દેખા છોડનાં, ચાકર નશર, દોર
દાખર, જ્યાં પડકાળ હોય એવું પર કે
મિદ્ધતા

નજર ઉતારવી-ચાળવી, નગરી દ્રષ્ટિ પડી
હોય તે દુર્ગંધાથી મહાગવી.

નજર ઉતારી નાખવી એટલે મહે-
રમાની કર્મી કરવી, કૃપાદ્રષ્ટિ ઓછી
કરવી

નજર દૂડી છે. જુદું નથી રોડની, લાંબી
પેટોચ નથી; તર્કસાત નથી.

ર ઉતાર જતિ નથી; કંબુમાઈ-ક-
પણુ છે.

નજર ધાસવી, ધ્યાન સંગાડવું; ચિત્તે પડે-
વડું; દ્રષ્ટિ ફેરવવી

નજર ચકવવી, બૂલપાપ દેવી.

નજર ન પડેાચવી, દ્રષ્ટિમણીની બહાર
રેવું. (પલું ઊંડું; પલું લાંબું, અર્થમાં,

બહોળું વગેરે જે કાંઈ તે વિષે બોલતાં વપરાય છે. જેમ આ કુવામાં તો નાખી નજર પણ નથી પહોંચતી.)

૨. બુદ્ધિ ન સાધવી; તર્ક ન પહોંચવો. નજર બગડવી, અપ્રમાણિકપણે કાંઈ કામ કરવા કાંટીરા કરવી.

૩. આંખનો દુરપયોગ કરવો.

૩. અદેખાઈથી કાંઈતું સાંઝે જોઈ તે પોતાને નથી એમ જાણી તેનું લઈ લેવાની દાનત થવી.

નજરનો ખેરોડા, પાપી; નારી દહિનો

૧. ચોર; અપ્રમાણિક.

૩. અદેખો.

નજરમાં ધાણતું, કાંઈને ગુકસાન કરવાની તજવીજમાં રહેતું અથવા એવી તજવીજનો લાગ ખોળના રહેતું.

“હા મહારાજ, મોટા દેવ, તમે મને નજરમાં તો ધાણો નથી ને.”

નજરમંતી નાટક.

નથુસાઈ જાણે, હું કાંઈ જાણતો નથી એમ બેઠકારીમાં જવામ આપતા બોલાય છે.

નથુસાઈ હીરો, ધણોજ ઉત્તમ-વશસ્ત્રી માણસ, પણ બહુધા વાકામાં મૂર્ખને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

નદીનાયનો સજોગ, એકબીજાને મળવાનો-એકાએક પ્રાપ્ત થયેલો જે શુભ યોગ તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

નનામી બાંધવી, ઠાંકી બાધવી (નનામી-નામ ન દેવાય એવી જે અશુભ ઠાંકી તે.)

“તેની નનામી બાધી રાત્ર બોલો ભાઈ ગેમ કરતા તેને રમશાનબૂમિમાં લઈ જવામાં આવ્યો.”

કરણધેલો.

૨. ‘તારી નનામી બધાય’ એટલે તું મરી જાય એમ ચીડમાં વડીવ નાનાને કહે છે.

નતો વાસવો, ના કહેવી—બહુવી; નકારમાં વાન કરવી.

નમતી કમાન, પડતી દશા.

નમ્યું આપવું, ટેક છોડવો; નરમ થવું; ખમી ખાવું; નરમાશ રાખવી; કહેણને તાબે થવું.

“એમાંથી એક પણ નમ્યું ન આપે તો લકાઈનો અંત આવે નહિ.”

બે બેહેનો.

“શુ હું કાંઈને નમ્યું આપું? શું કાંઈ માંડે સમોવડીઉ થવા યોગ્ય છે.”

સરસ્વતીચંદ્ર

૨. ધસાઈને નરમ પડવું; હીકું થવું; છલું થવું. (કાંઈવરણ)

“આવા બે ચતોદા તમે મરજીમાં આવે તેમ બેદરકારપણે ને નિસ વાપરે તાપણ તેઓ અરાક ગદિના ખુધી નમ્યું આપનાર નથી.”

દે. કા. ઉત્તેજન.

નમતી દોરી, રહેમનજર; મરજી મુજબ વર્તવાની જરા છૂટ આપવી તે.

“એની મા મરી મઘ ને પાછળથી જો નમતી દોરી મઘી તેની ખરખમર નરાખીએ તો તારી ને મારી આખા મુલકમાં વાતો યાય.”

કુંવારી કન્યા.

નમતી બેસવી, પડતી આવવી; પડતી દશા આવવી.

“આ સમે મોગલાઈની નમતી બેઠી હતી, તથા પાદશાહ બુદ્ધિહીન ને નબળા હતા અને તેના સરદારોમાં કાટકુટ હતી.”

ભ. ઇતિહાસ.

નમતું મૂકવું, રહેમનજર રાખવી; કૃપા દલિથી બેવું; ગમ ખાઈ જવી; સહન કરવું; જરા છૂટથી વર્તવા દેવું.

નમતો દિવસ, પડતા, હઠાડા, પડતી દશા,

અસ્તકાળ. તેથી ઉઠતું ચઢતો દિવસ
એટલે આખાદી.

“ એ રીતે ધર્માધ સિંકદર, થયો પ્રજા
ને અણુગમનો, દેવિ જાગી ઉઠિ બક્ષ મા-
ગતી, ચાલ્યો લોહિ દિવસ નમનો.” ૧.
પાણીપત.

નમારમુંડો, (નિમાળા+મુંડુ.) કુટુંબ પરિ-
વાર વિનાનો.

૨. કામધંધા વિનાનો; નવરો. કાંઈપ-
ણુ ઉઘમે વળગેલો નહિ તે.

નમો નારાયણ, સાક્ષણ સન્ધ્યાસીને મળતાં
એમ બોલાય છે.

૨. અતીતમાં પણ અસ્પર્શ મળતાં
વપરાય છે.

નરકનો ટોપલો, કેવું, ખરાબ ધર્ષ ગયેયું
કામ, નાપસંદ-કામ, કલંક, અપમાન વ-
ગેરે ને ક'ઈ અણુગમો ઉપજાવે તેને માટે
વપરાય છે.

‘ નરકનો ટોપલો માથે લેવો-મૂકવો ’
એમ બોલાય છે.

નરકમાં કુખ્યુ, દેવામાં કુશી જનું.

નરસી મહેતા, રણવાની શક્તિ ન હોય તે-
વાને માટે વપરાય છે, બોળાઈનાં મહેણાં
‘ ન ખમાવાંથી જેમ નરસી મહેતા વનમાં
ચાલો નીકળ્યા હતા તેમ ધગ્ગાર ઉપરથી
અમાવ ઉત્પન્ન કરનાર પુરુષ.

“ આવા નરસી મહેતા જેવા ધ-
ણી માટે માથે કયાં રાખી મૂક્યા હતા? ”
નવી પ્રજા.

નરસિંહજીની પાલખી, ને કોઈ અમુક
કામને માટે તેના નૈવાયિકા-માણુઓ ની-
આ ન હોય પણ દૈવમતિથી ચાલ્યું જતું
હોય એવા કામને વિશે બોળતાં વપરાય
છે. નેત્રિકાષ્ઠ્યો માથે લીધેયું ને કામ તે;
શમઆગરે ચાલ્યું કામ; (નરસિંહજીની
પાલખી ને દોષ તે ઉચ્ચ તે ઉપરથી)

નરો વા કુંજરો વા, (અશ્વયામા નામ-
નો કૌરવદળમાંનો, એક હાથી. તેને બીજે
કુંજના કલાથી મારી નાખ્યો હતો અને
ધર્મગમ પામે ‘નરો વા કુંજરો વા’ એટલેદ્રો-
ણાચાર્યના યુદ્ધ પ્રસંગે માર્જુસ કિંવા હાથી
ગમે તે હોય એમ કહેવડાવ્યું હતું તે
ઉપરથી.) પૂછેલી બાબતનો ખાતરીબંધ
નહિ પણ બેદરકારી અથવા ઉઠાવવાનો
જવાબ દેતાં વપરાય છે. અનણપર્ણ-અસ્પ-
ષ્ટ વચન.

નવ ગજના નમસ્કાર, (નવ-આ સંખ્યા
એક પ્રાચીન કાળની ધર્મની ગૂઢ સંખ્યા
છે એમ પાશ્વિમાલ પ્રજા માને છે. આ-
પણા હિંદુમાં પણ એ મંખ્યા બદુમાન્ય
છે. નવ ઉપરથી બધા અંક નીકળ્યા છે
એમ કહેવાય છે નવમા આંકડા જેવી
મિત્રતા રાખવી એમ એક ઠેકાણે કહેયું છે.
 $૯ \times ૨ = (૧+૮=૯)$ ૧૮. $૯ \times ૩ = (૨+૭=૯)$
૨૭. $૯ \times ૪ = (૩+૬=૯)$ ૩૬ એ પ્રમાણે આખા
આંકમાં નવનો અંક ફરતો નથી તેમ સ-
જ્જન મિત્ર પણ વિચારમાં ફરતો
નથી; વળી મદ પણ નવ છે; ખંડ નવ
છે અને નદીઓ પણ નવમેં નવાણું કહેવાય
છે. એક સંખ્યા ધર્મરતને બહુ પ્રિય છે,
ઠાકને શુભ કામમાં અથવા ધર્મોદ્ધમાં ર-
ખિયા આપવા દરે તો બેકામાં સંખ્યા
આપવાનો રિવાજ નથી. સમમાં ચાલેલો
કરવો દરેતો કાંતો ૫૯૯) કરશે કે ૨ ૧૦૧) .
કરશે પણ બેકા સંખ્યા આજુરો નહિ.
આ પ્રયોગમાં નવ એ યોગ્ય-નુશર સં-
ખ્યા નથી પણ અર્ધ નવ એટલે કેટલાક,
એવો અર્થ થાય છે. તે ઉપરથી)
દારી છૂટા; યાજ્ઞા; પત્રે લાગ્યા; ન જો-
ઈએ એવા અર્થમાં વપરાય છે. (વાંકામાં)
“ તમારી સુવાચક સુરતની ઝોરડીને
તો નવ ગજના નમસ્કાર.”

ને બદલે.

“ યોજના એવી ધારી છે કે વગર પ્રયત્ને ચિતોડ છોડી દુસ્મન નવ ગજના નમસ્કાર કરી ચાલ્યા જશે. ”

પ્રતાપનાટક.

નવ ગજની જીમ, (નવ-કેટલાક) ચાવધું બોલનારી લાંબી-સલખણી ન રહે એવી જીમ; છટી-વગર વિચારું ગમે તેવું છુંડા-છું બોલે એવી જીમ.

“ જીવકોર આખરે યાદી- પોતાની જીમ નવ ગજની છતાં તેને યાદીને નમતી દોરી મૂકવાની જરૂર પડી, ”

એ બહેનો.

નવ ગજની પીતાંબરી પણ કહેવાય છે.

નવ ટકા, (નવ-કેટલાક) પૈસાની કોઈ અનિશ્ચિત સંખ્યા. ‘એ શા અને નવ ટકા છોડીને આપનારો હતો?’ એટલે એ શી પ્રાપ્તિ કરી આપનારો હતો? મતલબ કે કોઈ આપનાર નથી.

નવ નેમ થવી, મહા મુશ્કેલી-વિપતિ વેઠવી પડવી; મહા દુઃખ સહન કરવું પડવું; મોટી અડચણ-હરકત વેઠવી.

“ આ કામ કરતાં અને નવ નેમ થઈ. ”

“ તારી સાથે હું રહું છું નિલ રે, પણ નવ નેમ આંસું રહું જો.

હડ હડ કરતી બેરી તારી રીતરે, મથે ન છૂટો યાઉ શું શું કહું જો. દુનિયા બેરી. ”

નર્મ કવિતા.

નવનું સાડીતર વેતરવું; ગમે તે કરવું; અવળું કરવું; ઊંધું કરી બગાડી નાખવું; સાફ કરવા જતાં ઉલટું કરવું.

૨. વધારે આખી છેતરાવું.

“ તેને જીવકોરનો વધારે વાંક માલમ પડ્યો અને લગાઈતું મૂળ કારણ તેજ હતી એમ જાણ્યું પણ તેથી તેનો ઈનસાફ આપતાં નવનું સાડીતર વેતરાવાની રેને ધારતી હતી. ”

એ બહેનો.

“ બિચારી વયોવૃદ્ધ-માતાએ પુત્ર રનેહે અને ભાઈ કંઈ નવનું સાડીતર કરી બેસે એવી દેહશતથી જવા કબુલ કીધું. ”

અરેખિયનનાઈટ્સ.

નવડી છકડી, ઘવપેચ-કપટ; જળમેદ.

નવલશા હીરજી, શોષાઈતું ડોળ ધાલનાર, -યોગ્ય નહિ તે છતાં બપટ્ટા કરનારને વિષે મરડમાં બોલતાં વપરાય છે.

એ નામનો કોઈ સુરત તરફ શેડીએ યઈ મયો તે ઉપરથી.

“ તું તો નવલશા હીરજી ખરો કની તે તને કંઈ ન કહેવાય. ”

નવલશા ધનેતર પણ કહેવાય છે.

“ હવે કહું, તમે શું કહેવાના છો, ગામમાં નવલશા ધનેતર તો તમેજ છોને ! આ વજ બધા શા ઉપર ફાટી જાયો છો ? ”

વિધાવિલાસ.

નવસેં નવાણું, ધણુંજ; અસંખ્ય.

નવાણુંનો ધક્કો, (પડોશમાં બે દરજી રહેતા હતા તેમાં એક કંજુન ને બીજો ઉડાઉ હતો. ઉડાઉની પાસે એક પાઈ પણ રહેતી નહિ, તે બોઈ કંજુસે તેને રાગમાં આણુવા પોતે સંમત કરેલા પૈકી નવાણું રૂપિયા ચી-થરે બાંધી ઉડાઉના ઘરમાં તે નજરે એમ નાખ્યા. આ રૂપિયા ઉડાઉને માલમ પડવાથી સો રૂપિયાની મુડી કરવાનું મન થયું તે ઉપરથી ખુશ્તો એક રૂપિયા ઉમેરવાની તેને જે અતિ ઉચ્ચ અભિલાષા થઈ તે ઉપરથી-એકને માટે નવાણુંથી તેની છાતીએ જે ધક્કો લાગ્યો તે.) વૃથા-આશાને અંજ યતું દુઃખ-લાગણી.

૨. ખરી કસોટી.

“ હજી તેને જગતમાં નવાણુંનો ધક્કો લાગ્યો નથી એટલે મકરકુંદીઓ સહે છે. ”

“ ધીરજ ધર ધીરારે,

ચંદી જો નવાણુંને ધાકે,

સર કહે મણાવુરે,
રાખુ નવ ટુઝને શકે "

ધીરોભક્ત

નવુજીવન થયુ, મરણ—આકૃત સબધી
જાણવા જોયુ થયુ, સારો માઠો ફેરફાર
થયો

" હવે દર્શન દેવામાં કરો વિલબ કરો
નહિ ધડીમા કાઠક નવુજીવન યર્ષ રહેશે.
હે મા ? મારે રક્ષણ કરેનાર તુ છુ. "

વીરમતી નાટક

" સખિ તમાલિકા ! હજી સુધી તે કેમ
આવતા નથી ! શું કર્ષ ખીજી નવુજીવન
તો નહિ થયુ હોય ! "

તપસ્યાખ્યાન

' વચ્ચે એક આડુ પ્રતાર હતુ તે ત
સખી ઘોડો વળ્યો, તે વેગા સળગા સા
ચીએએ જાણ્યુ કે હવે નવુજીવન થયા
વિના રહેનાર નથી '

પ્રતાપનાટક

નવુ લોહી, જીવાનીતુ તાજી-ઉધરતુ લોહી
૨ નવો ઉચ્ચ પ્રકારનો જોરસો

નવે કોડીએ દીના કરના, નવે નામે—૬
રીથી કરણ

નવે નામે, ફરીથી, નવેસર, નવુ મહાણુ ક
રીને, ખીજી નામે

" આ કામ હવે નવે નામે કરવાનું
રહ્યું "

નવો જન્મ આવવો, આકૃતમાંથી અણીને
વખતે મોડળા ધર્ષ જીવુ, ધણા મોટા જો
ખમમાંથી બચવુ—છુની જીવુ

" અસારે તેઓના આનંદને પાર રલો
નહિ, તેઓએ પોતાનો નવો અવતાર
માન્યો, કારણ કે સુરક્ષિતપણે આવા સ્થળ
પર આવી પહોંચવાની તેઓને જિવંતુલ
આશા નહોતી "

અરેનિવનનાઈદમ

" વાર વાત કેવી શી હવે,
દર્શને આલ્યો અવતાર નવે,
હર્ષ ન થાય બેઠેતાં બવે,
હરખ્યો રૂપિ મુનિ દર્શન થવે "

માધાતાખ્યાન

" આજ ત્રીજે દિવસે જો બચશે તે નવે
અવતારે આવશે. "

વીરાધીરાની વાતાં

ક મદવાડમાંથી આરામ થઈને સારા
થયુ, મૃત્યુના મુખમાંથી બચી જીવુ,
ભારે. મખસ મદવાડમાંથી મરતા
બચવુ, ધાત જવી

બ્યારે કોઈ માણ્યું ધણીજ સખત મા-
દગીમાંથી સારો થયો હોય ભારે એમ ક
હેવાય છે કે તે નવે અવતાર આલ્યો
એવો બચ હતો કે તે મરી જશે પણ ધ-
રે કૃપા કરી દુનિયામાં તેની હયાતીની
નવી મુદત સ્થાપિત કરી. આ વાક્ય વળી
કેટલીક વખતે જોઈવણુ કે અવસ્થાને
જલદી અત આવી જવાંને સબબ હોય
તેને માટે પણ વપરાય છે

" ગર્ભ સાન એલે બારે મદવાડ ખાધો
હતો ખરેખરે રહીએ તો તે નવે અવ
તારે આલ્યો હતો "

નવો જીવ, તાજો ઉચ્ચ પ્રકારનો જોરસો

" પંતિમુખમાંથી પડતા નિલ્લ ગાન
સ્વરોમાં આજજ નવો જીવ આલ્યો હોય
અથવા તો પોતેજ હમણું નવો જન્મી હોય
તેમ પતિએ ગાયેલી કવિતાનો ઉપલોગ
શુભસુદર્શને એકદમ જોવિતો થયો "

મરવનીચક્ર

નવો દિવસ ઘિંગવો, સખત માદગીમાંથી
બેગ થયુ કે જોખમમાંથી બચવુ

નંસ પંકડવી, ભેદ—મર્મ જાણવો (કાષ્ઠનો),
મૂળજગ પિણીતુ—ઓગખતુ

" વાદવાદી બરાબર નમ પડી આ
પણા બેરાની ખરેખરી ખુરી અવસ્થા છે

બિચારી વૈતરી તેના કામળ હૃદયપર
ફવા ધા! તેમની સ્થિતિ તો તમે કહ્યું તે
પ્રમાણે થાય સારેજ સુધરવાની. ”

નવી પ્રજા.

નસકોરાં પુલાવવાં, (મગરૂરીમાં)

નસકોરાંમાં ઊંટ જવાં; અતિશય મગરૂરી
રાખવી. નસકોરાં એટલાંબધાં પુલાવવાં કે
તેમાં જાટ આદ્યાં જાય. (અતિશયોક્તિ.)

“ પેલી રાંડ ઝાઝારાણીના નસકોરામાં
જાટ જાય છે, ભોગજોએ હાલ તેનું ચલણ
છે. ”

વીરમતી નાટક.

“ વેળાએ તો વળી મોઢું મરડે,
ત્રિશુળ ચઢવે ભાળ;
નસકોરાંમાં જાટડાં પેસે,
વેળાએ દેતો ગાળ.
મુરખ નાર તણી હાંસી,
બેનો જુઓ શી યામ ખાસી. ”

નર્મકવિતા.

નશીબ ઉધડવું; ભાગ્યનો ઉદય થવો; સ-
વજો પાસો પડવો; કદમાણ થવું; સાઈ થવું;
પ્રાપ્તિ થવી.

“ તુંતો રાજમહેય શણગારવાને જન્મી
છે અને આટલી વાર સુધી તારા નશીમ
પર પાંદડું લાંકડું હતું તે હવે ઉથડી ગયું.
છે અને તું ને અર્થે સંજોગી છે તે અર્થે
હવે પાર પડ્યો. ”

કરણ્યલો.

નશીબ જગવું; ભાગ્ય ફળવું; ભાગ્યોદય
થવો.

નશીબ ફરી વળવું; પાપ આવી લાગવું;
ખરાબી થવી નશીબ ફરવું એ સારામાં
વપરાય છે.

નશીબ ફૂટવું; નશીમ નકાઈ નિકળવું; માઠું
થવું.

“ હવે ને તે કૃપા કરે તોજ કીક છે,

નહીંતર તારાં નશીમ ફરી ગયાં એમ
સમજવું. ”

અ. ના. બા. ૧લો,

નશીબ ફોડી નાખવું; પાપમાલ કરવું;
મોટી તુકસાની કે દુર્દશામાં આણી મૂકવું.

“ વેપાર કરવા સાર પાંચ લાખનું જ-
વાહીર લઈ આવતો હતો તેવામાં આપણ
હતરી બે મજલ આ તરફ આવતાં હ-
રામખોરાએ મારી નશીમ ફોડી નાખ્યું. ”
(લૂંટી લઇને)

પ્રતાપનાટક.

નશીબ વેચવું; ફાઇનું નશીબ—વિધાતા
દેવીના લેખ વેચાતા નથી તેમ કોઈનાથી
ખીજના લેખ લઈ તેનો ઉપભોગ કરી
શકાતો નથી, તે ઉપરથી નશીબમાં હશે
તેજ થશે, એમાં કોઈના આધારની દર-
કાર નથી. નશીબમાં હશે તો કોઈ જવાનું
નથી એવા અર્થમાં ખોલતાં વપરાય છે કે
‘ એ મારૂ નશીબ કોઈ વેચી ખાધું છે? ’—
મતલબ કે મારૂં નશીબ કોઈ નથી ?

નશીબના આગળા, કમનશીબ; ભાગ્ય-
હીન (વાંકામાં.)

નશીબનું ઊંધું, બેનશીબ.

નશીબનું પાંદડું ફરવું; ભાગ્યોદય થવો;
નશીમ ખુલવું; નશીમ જગવું. (નશીમની
આડે ને અંતરાય હોય તે નાશ થવો)

“ ભારે નશીમનું પાંદડું ફરશે,

ભુવા જતી ઘેર જશે;

કુનિયા દીવાની દોસ,

બૂંડી ભીતિમાં બટકશે. ”

બોબે ભક્ત.

“ ભાગ્ય હશે તેને વરશે,

નેના કર્મનું પાંદડું ફરશે. ”

નળાખ્યાન.

“ પુરપના કર્યે અને અર્થ આડે પાંદડું
છે તે પુરપાર્થથી ફાટ્યું તો અર્થ સિદ્ધ
થતાં શી વાર ? ”

વિગ્નવિલાસ.

નહિ ધરનો ને નહિ બહારનો, કામ કે-
કાણા વગરનો. એ પ્રયોગ રખડતા અથવા
જેણે ધર તરફનો ને બહારનો જાને તરફ-
ના લાભ ખોલા હોય, તેવા આદમીને વિષે
બોલતાં વપરાય છે.

નહિ સરખું કરતું; નાશ કરતું; ખરાબખ-
સ્ત કરી નાખતું.

૨. નામનું-સત્તાદીન કરતું.

નળ છૂટી જવા, દિંમત હારી જવી; જો-
રસો કમી થઈ ધવો.

નાક આવતું; નાકે લીંટ આવતું (નાના
બાળકને.)

નાક ઊંચું રહેતું; માન જળવાઈ રહેતું.

નાક ઊંચું ને ઊંચું રહ્યું છે, ટેક-મગરરી
બહુ છે.

નાક કાપતું; આગર-ચોભા ઝોછી કરવી;
ટેક ઉતારવો; આગર ને કથકે લગાડતું.

“ વહુવાર કુખીઓ કે શું થયું ? તેઓ
નીચું માથું કરી પોતાના બે હાથ વચ્ચે
મૂકી રડતા રડતા બોલ્યા કે જુદીઓ હોત
તો વધારે સાફ થાન, પણ આ તો નાક
કપાઈ ગયાં રે મારા બાપ દો દો દો ! ! ”

સાસુવહુની લકાઈ.

“ નાક કદા તો કદા પજુ પીતો ચકા ”

એ કહેતો છે

નાકે કાપે એવું; (નકલોનું) પુકું; ધાર
વિનાનું માથુ, ધરી અથવા એવાજ બીજા
કાઈ ખાર વગરના દયિવારને માટે વપ-
રાય છે.

નાક ધસતું; ખસાવો કરવો; માફ મામવી.
ખસાવો જતાવડાને અથવા માફ મા-
મવાને જીવન મળેના ધસતું-નમી જતું.

નાક ધસાણી કરવી પણ વપરાય છે
એનો ખાતે અર્થ પૂર્વ તાબે થતું પણ
થાય છે.

“ એના વિના મજાએને આવે,

એ ન મજા પાને નહી.

નમી નમી નાક ધસાવે એને,

હારે આવી કરે આ ખીટાણું.

ધિંગંમથ ધીરા રે,

લક્ષ્મી વિના રાજ્ય કઈ-લક્ષ્મીનો.

ધીરાભક્ત.

નાક તો વેંતનું છે, આગર તો ધણી છે.

(મરડમાં બોલતાં વપરાય છે.)

નાક નીચું થતું; આગર-કોર્સિ ઝોછી
થવી-જતી રહેવી.

“ બેનને એની બાબીનું ઉપરાણું મળ્યું;
અને આપણું નાક નીચું થયું. ”

સરસ્વતી ચંદ્ર.

નાક નીચું ને પેટ ઊંચું; ને બીજાની ખુશા-
મત કરી તેની કમાણી ઉપરજ નિર્ધાર અ-
લાવનાર હોય એવા માણસને વિષે બોલતાં
વપરાય છે.

નાક બે આંગળ ભરીને કાપી લેતું;

ચોભા-આગર ઝોછી કરવી; નાક કાપતું.

“ કપાણું બે આંગળ ભરીને,

પીઈઈ, રેવડી લણાલાણ. ”

દ્રાપદી દર્શન.

નાક લકને જતું; ચોભાપી જતું; આગર-
બેર જતું.

“ કું તેના બોલ આમજ શું નાક લકને

જડ’ એટલે થી ચોભાપી જડ’-ગી આગર

લકને જડ’ !

નાકની કાંઠી સામી આંખો છે, સીધે
રત્ને ચાલનારો છે; આંકી અવગી વાસના
વિનાનો છે; પ્રભાંજિત છે.

નાકની કાંઠી સામે ચાલ્યા જાઓ, સી-
ધા ને સીધા ચાલ્યા જાઓ.

નાકપર માખ બેસે તો નાકે કાપી નાખે,
એમ કેઈ પણજ કાઠ અને ગિરિયા
સ્વભાવનો માખજ અજા રખડાને પ્રવન
કરે તેવે તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

નાકપર લીંબુ ધસતું, દોશણું (પ્રતિ
પાતે) દરિયાઈના જતનું.

નાકમાં ઊંટ પેમે છે, બહુ ગર્વ છે એવા અર્થમાં ધિક્કારની નજરે એતાં વપરાય છે. નાકમાં ગંધ કેટલી છે ? એમ અતિશય ગર્વિષ્ટ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“એના નાકમાં ગંધ માતીએ નથી” એમ પણ બોલાય છે.

નાકમાં તીર ધાલવું, રીજાવવું; ખૂબ સંતાપવું (નાકમાં તીર ધાલ્યા જેવું.) ‘નાકમાં તીર ધાલીને રૂપિયા લઈશ.’

નાકલીટી ખેચવી-તાણુતી, ક્ષમા માગવી, (કાલાવાલા કરીને)

૨. પસ્તાવો કરવો.

“મારી વિદ્યાના પ્રભાવથી તારા કરતાં હઠીલાં પીશાય નાકલીટી તાણુતાં નાકો છે તે ફરીથી દેખાયાં નથી.”

ખલરાક્ષસ.

“ઝાશી દેવના પાલખા આગળ બેસી ગયાં અને આખરે પાલખા આગળ નાક લીટિયો તાણી દેવને કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

નાક સામી વાટ, બિભો માર્ગ; સીધો માર્ગ; ધોરી રસ્તો.

નાકે મોતી આવવાં, લીટ આવવું. (નાનાં છોકરાને માટે વપરાય છે)

નાખી મૂકવું, મરવાની વેધારી પર આવેલા માણસને માટે વપરાય છે.

નાખ્યાં ન પહોંચ્યાં, દક્ષિમધાદાની-વિચાર શક્તિની ખડાર હોવું. નાખી નજર ન પહોંચવી પણ બોલાય છે.

“માહેએ પાસે જોયું તો નાખી નજરે પણ ન પહોંચે એટલું ઊંડાણ માલમ પડ્યું.”

ગર્ધવસેન

“માઈ, તું ચિંતા કરીશ નહિ; મારા નાખ્યાં પહોંચનાં થગી તો રૂપિયાનો વેત ક્યાં વિના રહેતાર નથી.”

૩. કયાસમાજ.

નાગરી ગાઠ, (ગાઠિ.) ચાતુરીથી છેતરવાની વાન.

૨. વિવેક તથા સ્પષ્ટવક્તાપણું દેખાવવું તો.

૩. આપવા લેવામાં નિયમિત વહેવાર રાખવો તે.

નાચું નાચું બોલવું, ઉધાડું બોલવું; બિભાસ બોલવું; નિર્લેખપણે બોલવું.

નાજો ખંખ, લાજ શરમ વિનાનો, દોડ; કમ-દંડ; ઉડેલ તળિયતનો; છુચ્ચો; ફાટેલ; નિર્લેખ. (ખંખ=સાધુ)

નાચ નચાવવો, જેમ નજરમાં આવે તેમ કાઈની પાસે કામ કરાવી તેને થકવું.

૨. તાલમેલ કરવી.

“બસ, પૈસા, પૈસાને પૈસા એના ઉપર નાચ નચાય છે અને નહિ-નહિ ધાર્યાં કામ થાય છે.”

ગૂનરાતી.

નાડ જોવી, (નાડ જોઈને રોગની પરીક્ષા વેધ કરેછે અથવા રોગીના શરીરની સ્થિતિ જુએ છે તે ઉપરથી.) માણસનું વલણ કે સ્વભાવ જાણખવો.

નાડ ઠેકાણે ન રહેવી, શુદ્ધિ ન હોવી; જગલી થવું; મૂર્ખ-ધેલા બનવું; મગજ ભગી જવું.

૨. ઉગ્રાક્રિય થવું.

“એની હવે નાડ ખસી છે એમ પણ બોલાય છે.”

નાડ હાથમાં આવવી, કાઈના ગ્રામ વિચાર જાણવા કાંઈ માણસને નાણી જોવું; મર્મ-વિચારથી જાણીતા થવું; સ્વભાવ જાણખવો. નાડ પકડવી પણ વપરાય છે.

“એની નાડ હવે મારા હાથમાં આવી છે.”

નાડ હાથમાં હોવી, જે માણસ જ્યાં ખાનગી વસ-તાજે ઘરું રહ્યું હોય તે માણસનું મજાજળ પોતાના હાથમાં હોવું. જે-

મકે-એની નાડ મારા હાથમાં છે એટલે
એ મારા કમળમાં છે, હું જેમ કહીશ તેમ
તે કરે એમ છે.

નાડી ખેંચાવી, (મરતાં).

૨. ખરાબખરાબ-પાવમાલ યવું; કમા-
વાની શક્તિ જવી.

નાડી મંતરવો, આહું અવશું સમજાવી પો-
તાના મતનું કરવું અથવા ઠેકાણે આણવું.

(નાડી ખસી ગઈ હોય તે મંતરાવવા-
થી ઠેકાણે આવે છે તે ઉપરથી)

નાત ગંગા છે, નાત ગંગાના જેવી પવિત્ર છે.

નાનજી પંડયો, અમલ્યુપણું દર્શાવવાના
સંબંધમાં આ બોલાવણે. જેમ કોણ જાણે
છે, નાનજી પંડયો, મતલબ કે હું કંઈ
જાણુનો નથી અને જાણવાની દરકાર પણ
કરતો નથી.

નાનાં છોકગંની રમત, સહેલું અને જદ
રમન ગમતમાં યયાં કરે એવું કામ.

નાના બાપનું, નીચા કુળનું.

“આખરે કોઈ નાના બાપનું ન થયું.”

નાનું મોઢું, ‘નાનો મોઢે ન બોલીએ અ-
તિથે’ એમ નાનો છોકરો મોઢા આગળ
બહુ બોલના હોય ત્યારે તેના વડીલ તરફથી
અટકાવવામાં આવે છે

“નાને મોઢે ચરગડ ચરગડ બોલવાની
રીત મારી નથી.”

નામ કરવું, સ્વપરાક્રમથી અથવા આત્મસ-
ક્તિથી આગ્રહ અથવા દરજ્જે મેળવવો;
વત કે પ્રસિદ્ધિ મેળવવી.

નામ કાઢવું, સારા કે નારાં કર્મથી જો-
ળખાવું.

નામ તારવું, આગ્રહ મેળવવી-વધારવી, આ-
ગ્રહમાં ઉત્તર આવવું; કોઈની અજવાળથી.

નામ ન રેતો-ચેતો, એમ કંટાળામાં કે
પિછાનમાં બોલાવ છે. નામ બાગ અને ના-
મપર પાણી રેક પણ બોલાવ છે

નામપર યુકંતું, તે તેના નામપર યુકંતે
એટલે તેને યુકંત નામવાની જગ્યા જાણી.
ધિકાર કે કંટાળામાં વપરાય છે.

“જે કામ કરાવવાને યુગ્મર દરખાસ્તમાં
આવ્યો છું તેમાં ફતેહ પામીશ તો સરકાર
સુધી મારા નામને બદો લાગેશે રહેશે,
મારા દેશને પરાધીન કરાવનાર કહેવાઈ-
ય, મારા નામપર બધા લોક યુકંતો અને
આયુ જગન ધિકારશે.”

વનરાજ આવડો.

નામ પાડવું, અમુક મૂલ્ય નક્કી કરવું. (કો-
ઈ વસ્તુનું).

“જે વર્ણસન સેવા ધ્વિજતા હો તેનું
નામ પાડો.

નજીમખંતી નાટક.

૨. જેથી કોઈ ચીજાય તેવું તેનું બી-
લું નામ ચલાવવું, મરકરીનું નામ
કરાવવું.

નામ બોળવું, આગ્રહ બોલી, કીર્તિ વધ-
સાડવી-સાધવવી.

“બાળ બુદ્ધિ ડહાપણ અસા’તાદઈ,
તાત વાગી તલું નામ બોળ્યું.”

અંગદપિટ્ટિ.

નામ મોટું કરવું, આગ્રહ વધારવી, કીર્તિ
ફેલાવવી.

“જ્યારે વખત આવશે ત્યારે હું મારું
નામ મોટું કરી મારા બાપ શાનું કુખથી-
સ અને બાપ કરતાં મોટા સંપર્ક ન ની-
કશું તો મારું નામ દરપાળ નહિ.”

કરજીયો.

નારદવેદ, (નારદ વિદ્યા) જે જાણને લા-
વવાની કળા;

નારદની પેઠે મમરા મણી આપા ખસી
જવાની કુશિન; ત્યાં જ્યાં કરી નારદપરમ
લક્ષી મારવું તે.

(જે રેવતિમાં જે જાણને લાગવી ખા-

રવાનો સ્વભાવ હતો તે ઉપરથી જે માણ-
સનામાં એવો ગુણ હોય તેને નારદજી ક-
હેછે અને તેના કૃત્તને નારદવેડા-નારદ
વિદ્યા કહે છે.

નારાયણદર્શી ટોળું, જુઓ નકટાની નાત
નાય ઠેલણું (સસારણું), ધરસંસાર ચ-
લાવવા

નાસતાં ભોંય સારે પડવી, બ્યારે ધણું
ભારે જોખમ ખેડવાનું માથે આવી પડેછે
અને તેમાંથી ધણી ગમરાહ સાથે નાસી
છૂટવાનું હોયછે સારે • સહીસલામતવાળી
જગોએ જવાને નસાય તેમ નાસતું પડેછે.
એ નાસવામા જે જમીન વઢાવવો પડે છે
તે તે વખતે બહુજ ભારે લાગેછે તે ઉપ-
રથી) નાસતું મુશ્કેલ થઈ પડે એવી જો-
ખમ ભરેલી સ્થિતિમાં આવી પડતું.

“જો, આજ તો જવા દઉં છું પણ આ
ધરમાં હવેથી તને દોઢો તો એમ જાણજે
કે નાસતાં ભોંય ભારે પડશે.”

સરસ્વતીચંદ્ર

“કોઈની સાથે ત્રણ માણસો લડાઈ લ-
ડ્યા તેમાં બે જણ ધાયલ થયા, અને ત્રી-
જાને નાસતાં ભોંય ભારે પડી.”

નાજિયેર ચઢાવણું, મનુષ્ય પ્રાણીને બદલે
હિંદુઓ નાજિયેરનો ઉપયોગ કરેછે; તેનું
કારણ વિશ્વામિત્રની આશ્વૈયકારક વાત
ઉપરથી જણાઈ આવેછે. બ્રહ્માના ઉત્તમ
કરવાની શક્તિ છે, તે પ્રભાણે વિશ્વામિત્ર
પણ ધણી જાતનું અનાજ ઉત્તમ કર્યું. તે-
મણે નાજિયેરી ઉપજાવીને તેમાંથી મનુષ્ય
પ્રાણી નીપજાવવા માંડ્યું પ્રારંભમા માણુ-
સનું માથું નીપજ્યું તે જોઈને બ્રહ્માએ જા-
ણ્યું કે સહિ જવાનું માર્ગ કામ છે સી
રૂપિ લઈ શેરો તેથી તેમની તેમણે આરા-
ધના કરી સારે રૂપિ બધે પડ્યા પણ પો-
તાનો મહિમા રાખવા સાર મનુષ્યના મા-
યા જેનું નાજિયેરનું રૂપ થાય એમ કર્યું

આ નાજિયેર બ્યારે કોઈ દેવને નાજિયેર
માન્યું હોય સારે અથવા ખુશીથી તેમની
સમક્ષ ધરાવવામાં આવે છે તેને નાજિયેર
ચઢાવણું કહેછે.

નાજિયેર મળણું, વિદ્યાવગિરી થવી; રજા
મળવી; બરતરફી થવી; નોકરીમાંથી રદ થવું.

(નાજિયેર એ શુભ ગણાય છે કોઈને
વિદ્યા કરતાં હાથમાં નાજિયેર આપવામાં
આવે છે. કોઈ જાત્રાએ જતું હોય, અથ-
વા કોઈ પરણવા જતું હોય સારે પણ શુ-
ભ શુકનની નિશાનીમાં નાજિયેર આપવા-
નો રિવાજ છે. નાજિયેર મળ્યા બાદ વિ-
દ્યા થઈ શકાયછે તે ઉપરથી લાક્ષણિક
અર્થમાં.)

“ત્રણજ દિવસ મેં તો આકરિ કીધી યાર,
શુભ ગુણુ જશ સંધા નિકળ્યા શોભી બહાર;
શુકન શુભ થયેલા કે મળ્યું નાજિયેર,
ફિટ ફિટ તો થાયે તોય છું સખિ ઘેર.”
કવિ નર્મદ.

નાજિયેર મોકલણું, વિવાહ સંબંધી વા-
ત કરવાને નાજિયેર મોકલવાનો રિવાજ
છે. અને એની કષ્ટવાત થતાં નાજિયેર
સ્વીકાર્યું એમ કહેવાય છે.

“માગે આવનાર ભાટનું સન્માન કરી-
નાજિયેર સ્વીકાર્યું અને રાજમાતાને ઉત્તર-
માં કહાબ્યું કે મહારાજની સ્વારી દક્ષિણ
દેશથી પાછી આવે લમ કરીશ.”

સધરાણેસંગ.

ન્હાઈ ધોધને ઉઠ્યું, (સુવાવડમાં સ્ત્રીના સં-
બંધમાં.) પ્રસ્તુતિમાંથી મુકત થવું

“સુવાવડની ધાંટી એવી મોટી હોય છે કે તે
માંથી ન્હાઈ ધોધને સુખેથી ઉઠશે કે નહિ તેની
સ્ત્રીને ખાતરી થતી નથી તેથીજ છેલ્લા દહાડા
જતા હોય સારે તે પતિનું વધારે સુખ ચ-
લાવ છે.”

ગર્ધવમેન.

“લાડકાર નહાઈધોઈને હડી ત્યારે ધોળા પૂણી જેવી દેખાતી હતી; તેના ચરીરમાં બિલકુલ લોહી ન હોતું અને સૂકા પાપક ભાગમાં જેટલી પછી તેનામાં રક્તિ ન હોતી.”

બે બહેનો.

નહાઈ ધોઈને બેસવું, હડાનો ઈ-ખાલી યધને બેસવું. વેપારમાં ખેટ આવવાથી કે ખોવાથી કે બીજી કાઈ રીતે નાણે ખાલી થઈ જવું; રડી હડવું; ખેટ બોસવો. (વેપારમાં)

“પાઈ ખચી નહિ. નહાઈ ધોઈ પરવાઈ હતા એથી ધણે બેઠે ધુઓ ને હવે કેમ કરવું તેનો વિચાર થાયો.”

અરેબિયનનાઈડસ-

નહાઈ બેસવું એકલુંપણ વપરાય છે.

૨. નિરૂત્તિ પામવી; નિરાંત વાળવી,

“એવી ન્હાઈ છે આત્માની સંગે, સમ ને તો યાચ સગાઈ; મિથ્યા છે ખર્ચ એહ ભાઈ પણ, જાણે બેસો તમે નહાઈ-સુખ તેથી યારો રે, મળશે બ્રહ્મહાવો-જળમાં”

કવિઆપુ

“એક પ્રસિદ્ધ લખનારે હાલમાં એક પ્રસ્તુત પ્રગટ કર્યું છે. તેણે જ ને વેપાર ધંધા કર્યા તે દરેકમાં તે નાહી બેઠો એમ તેણે સવિસ્તર લખ્યું છે.”

જાતબહેનત.

નહાઈ નાખવું, વેપારમાં ખેટ આવી હોય તે વિસારે મૂકવી; મનનું ચાલન કરી નિરાંતે બેસવું; દિવગીરી દૂર કરવી. નહાઈને મરનાર પાછળ રહેલું કુટેલું વિસારે મૂકવામાં આવે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ)

“ને યધું તે યધું; હવે નહાઈ નાખો.”

હાતી ધોતી, રતુ-અટકાવ આવતો યથો હોય તેવી સ્ત્રી.

“હવે એ મોટી ચઈ, તમારાથી જરા સરખાય છે, એ નહાતી ધોતી યધ, ને હવે ક્યાં મુખી ચત્રાવશે?”

શુ. ન્હાતીવાતી.

નહાવણ આવવું, અટકાવ આવવો. (અટકારને યોગે દિવસે સ્ત્રીએ નહાઈ ધોઈ શુદ્ધ થાય છે તે ઉપરથી)

નહાવું નીચોવવું, (બ્યારે કાઈ સંબંધી ગુજરી જાય છે સારે સ્નાન કરવું પડે છે અને પદ્મગંધાં લૂગડાં નીચોવી ધોવાં પડે છે, તે ઉપરથી માણસ અને વસ્તુ બંનેમાં લાક્ષણિક અર્થે સંબંધ દર્શાવતાં વપરાય છે. જેમ કે—

‘એમાં મારે શું નહાવું નીચોવવું છે?’

મતલબ કે મારે એની સાથે શો સંબંધ છે?

નિશાન વાગવું, ધાર્યો વિચાર પાર પડવો; ધાર્યો પ્રભાણે યત્ન; ઈચ્છા વામ યત્ન; ધારેલા કામની સિદ્ધિ થવી.

નિશાનનો હાથી, (મોટા વાવડાવાળો હાથી. તે હમેશાં સ્વારીમાં આગળ હોય છે તે ઉપરથી.)

અમુક કામનો આગેવાન-અગ્રેસર.

નિશાળગણણું, હાકસને નિશાળે બેસાડવાની વિધિ.

નીકળી જવું, છિનાજ ઓએ પોતાનું પર છોડીને પોતાના વાર સાથે જઈ રહેવું કે નાસા હંદી ધરનાર છોડી દેવાં અથવા મામ બહાર જઈ રહેવું.

નીચી ગરદને ચાલવું—જોવું, સરમની લાગણીનું માર્ગ નીચી નજરે જોઈને ચાલવું; નરમાશયા કે સભ્યતાથી અથવા સરમાળપણે ચાલવું.

નીચી મુડીએ, નરમાશયી, સભ્યતાથી અથવા સરમાળપણે

‘નીચી મુડી ને નમસ્કારથી’ એમ
પણ બોનાય છે

“નીચી મુડી રાખીને અને પોતપો-
તાનામા સપે રહીને રાત દિવસ ઉઘમની
પછવાડે લાગો એટલે તમારા ધાર્યા કામે
મા તમે વહેવા પાર પડશો ”

“આવી વખતે જેના આશ્રયથી પો-
તાનું કામ થાય છે તે જ કહે તે નીચી
મુડીને નમસ્કારથી શુભચુપ તે બાપડીને
સ્વીકારવું પડે છે ”

સુદર્શિશુભમદિર

નીચું ધાલવું, શરમનું મારું માયું નીચું
ધરી રાખવું

નેનનો તારો, ધણજ વહાલું, આખની કીડી
નેવે મૂકવું, જિયું મૂકવું, વિસારી મૂકવું, ખૂરી

જવું, છોડી દેવું, વિસારે નાખવું

“મને તરફથી છોકરીઓ અને તરફ
સીઓ કટાણા માવા લાગી અને પોતાના
ભાઈ બાપની ને મોઢા લોખની શરમ તેમણે
નેવે મૂકી ”

x x *

મન રમતમા એટલું ચોટેલું હતું કે હું
બણવાની કરી દરકાર પ્રતી નહિ આજ
શીખું ને મને તે નેવે મૂક

બે બહેનો

“મૂક્યું સહુ નેવેરે,
ગુરૂ ધીર જ્યારે મળ્યા,
તાપ મળ્યા તનનારે,
યોગ ભાવ જ્યારે જળ્યા

કવિ બાપુ.

નૃસિંહાવતાર લેવો, ખુમ ગુસ્સે ધવું

પ

પગ આવવા, બાળકનામા ચાનવાની શક્તિ
આવવી, ચાલવાને માટે પગ લાયક-તૈવા
ર થવા ‘મારા કીકાનેપગ મોઢા આવ્યા’

પગ ઉપાડવા, ચાનવામા ઉતાવળ કરવી,
જનહી ચાનવું પગ ઉઠાવવા કે પગ
ઉચકના પણ બોનાય છે

પગ કાઢવો, અમુક કામમાથી મુક્ત થવું-
ખસી જવું

૨ ખસેડવું, ફર કરવું, જવું આવવું
બધ કરવું

૩ ચલણ બધ કરવું, જોર ટાગવું

પગ છુટા કરવા, સાંકડામાથી મુક્ત થવું

૨ ચાલીને પગને કસવત આપવી

પગ છુટા થવો, (હરવા શરવાથી)

પગ ટકવો-ઠરવો, એક જગાએ ઠરી દામ-

નિરાત વાળી ઝાઝીવાર બેસી ન રહેવાવું,

બોટી થવું, ઝાઝીવાર રહેવું

૨ ભરી રહેવું

પગ ટકાવી રાખવો, જવું આવવું ભરી
રાખવું, નિભા કરવું

૨ ધીર પડવું, સતુરો રાખવી,—ધરવી
પગ ટકું કરવા, પગે ચાનવું (ટકું-ધોડું ન
મળે ભારે પગનેજ ધોડું માની લેવું)

પગ ટાળવા, જવું આવવું બધ કરવું, આ
વળ જવું અટકે એવી તમચીજ કરવી, ફર
કરવું

૨ ચાનણ બધ કરવું, જોર-સત્તા જાય
એમ કરવું

“આવા બાણસ કચેરીમા ન હોવા જે
ધએ એમ તેને લાગવાથી ઘેવામાઇનો પ-
ગ ટાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, ઘેનામાઈનો છિદ્ર
તેણે બોળના માડ્યા ”

બે બહેનો

પગ ઠોકીને ઊભા રહેવું, લડવાને આવતું

થઈ રહેવું, સામે થવા તૈયાર થવું

પગ તળેની વાટ, વારવાર જોયેતો-જાણી-

તો અને મારી રીતે મુગાફરી કરેલો રસો.
પગ તમે બળવું હોવું, પોતાનો જ દોષ
હોવો.

પગ તમે જોત છે, જોત નજીક છે; કાળને
આવતાં વાર લાગતી નથી.

પગ તમે વાટી-ધસી નાખવું, વારંવાર
આવ જ કરી થયા અનુભવી બનવું.

“ભાઈ તે બરજ દીઠું છે ? તો કહે
હોવે, એનો મેં પગ તમે વાટી નાખ્યું
છે.”

પગ થયા, શક્તિ-સમજ આવવા માંડવી.

૨. પગ થયા હેય એમ ચાલવા-જવા
માંડવું.

૩. હઠ ઉપરાંત જવું; અમર્યાદ થવું;
મર્યાદા બંધાર જવું.

૪. મદાવરો થવો. (જરા આવવાનો.)

પગ ઘોઘની પીયા, પ્રભુચુદ્ધિ-ભાવ સ-
ખવો. બહુ પવિત્ર માણસ હોય તો તેને
વિષે જોશતાં વપરાય છે કે એના પગ ઘો-
ઘને પીયા જવા છે.

પગ નીકળી જવો, જવું આવવું બંધ થ-
વું; દૂર થવું; ચલણ બંધ થવું.

“મુનુનોકમા તેજ રહિત ધર્મશ્રદ્ધ
અનાચારી રાજાઓ થયા, પાપે કરી પૃથ્વી
પીડિત ચર્મ અર્ધ તેથી અપણે પગ લાથી
નીકળી ગયો.”

પ્રતાપનાટક.

પગપર પગ ચઢાવી-મૂકીને જોસવું, નિષ્ક-
જળથી-ચિંતા વગરની ચિંતામાં જોસી
રહેવું; નવરૂ-નિરવળી થઈને જોસી રહેવું;
ધંધા વિનાના રહેવું.

“બીજા જોડાની પેટે લાડકારને
પગપર પગ ચઢાવી ભેગી રહેવાનું અને
લોકની કુચલી કરાવું પચંદ નહોતું; તેને
એની પેટે જોડવાનું મન થતું નહિ.”

જે બેહેનો.

“વસ્તીની ગણતરીના રિપોર્ટ ઉપરથી
જોતાં હિંદુસ્તાનની એકંદર પ્રજાના ચડધા
કરતાં વધારે ભાગ પગપર પગ ચ-
ઢાવીને જોસી રહેનારો મળી આવશે.”

ઈન્ડિયન રિપોર્ટ.

પગપર માથું મૂકવું, કાઈની સત્તામાં રહેવું.

પગ પસરવો, સત્તા ભ્રમવી; કાણુ બેસવો.

પગ પાછા પડવા, નાહિંમત થવું. આચ-
કા આવો; અંતરાત્માએ ના કહેવું.

પગ પાતાળમાં છે, કંઈકના જીવાંચતાં
કરે એવો છે; પ્રપંચી છે.

ક્યાં પેસે ને ક્યાં નીકળે તેની ખબર ન
પડે એવો છે. એના પગ તો પાતાળમાં છે
એટલે એ ક્યાં કેવું પગથું બરે છે તે જ-
ણાવું નથી. પાતાળમાં પગ હોય તે જોમ
જણાય નહિ તેમ જોવું શ્રમ કાર્ય જણાય.
નહિ-તેને વિષે જોશતાં વપરાય છે,

પગ પેસવો-થવો, આવવું જવું થવું; દાખ-
લ થવું, ધુમવું.

૨. ચલણ થવું.

પગ બાંધીને રહેવું, નિરાંત વાગીને લાંબા
વખત સુતી દડી રહેવું; નિબ્યાં કરવું.

“તારે તો ચારેચોટે દરવાનું નેહએ
મલ્લ મારા ઘરમાં એ નહિ ચાસે અહીં
તો પગ બાંધીને રહેવું પડશે.”

ભાગિનીજીજી.

પગ લાગવા, પગે અસક્તિ આવવી-ઉપજવી.

૪. ચાલવા જવું હોય લાંબાં ચાલીને
જાય નહિ અથવા ચાલતાં કંઠાજો
આણે એના માણસને વિષે જોશતાં-
વપરાય છે.

૧. “પગ ભાગી ગયા છે ? અહીંથી તહીં
જતાં શું થાય છે ?”

૫. કાઈ માણસ ધીમે ધીમે ચાલતો
હોય અને સાથેના ચાલનારા ઉતાવળથી
ચાલનારા હોય ત્યારે તે ઉતાવળિયા ધીમા
માણસને કહેશે કે પગ ભાગી ગયા છે !

“ જો બાપા, હીડું છું ને, મારા પગ ભાગી ગયા છે, તે ઉતાવળે નથી હીડાવું.”

પ્રતાપનાટક

૨ છેવટ સુધી ન પહોંચતા વચ્ચાથી

આટકી પડતુ-બધ થવું

૩ નિરાશ થવું, આશાભંગ થવું, ના

ઉમેરી થવી

પગ ભારે થવો, વચ્ચાળે મહાવરો મૂકી દીધાથી આચકો આવો, આશકો આવો, પગ પાછો હઠવો, સંપ્રત્યાવું

“ પેરો છોડેશ ન્શ નિરાશ નિશાળે નગ-થો તેથી તેનો પગ ભારે થયો છે ”

“ ગયો કે નિમાસો મૂકી ભારે પગે પાછી ફરી, છાતી ઉમરાઈ મડું તેજી ધગી મુખથી ”

કવિનર્મદ

પગ માંડવા, સ્થિર-સ્થિતિમાં રહેવું (ના જકે) ૨ નિરાત ધરવી

૩ આગળ ચાલવું, ધપવું

૪ દાખન થવું

‘ પાચ બાત રહેના અધ,

માડના પગ દાખ

ભાટ વિધિ લઈ આપિયો,

માગવાને પાચ ગામ ”

કવિભાટક

પગ માંડવો, પેમારો કરવો, ધુમવું દાખન થવું

પગમાં માથું નાખવું, પગે પડવું

‘ તે તેના પગમાં માથું નાખીને માછી માગવા લાગ્યો ’

પગ માંડવા, નગણ કરવ, નાકમેલ કરવું-થવું

૨ અટકાવવું બગાડવું, ભાગી પાડવું

પગ વધારવા, હિમતમેરે આગળ ધમકવું

“ શત્રુની સામા પગ વધાર્યા અથવા ૮

કાની રાખ્યો કાં સુધી પગ રહે છે પચ

પાછું પગલું કીધું કે પત જાય છે ”

નર્મગદ્ય

પગ વળવો, ખીખ તરફ જવું અથવા જ જવાની વૃત્તિ થવી (પ્યારી વસ્તુ તરફ)

પગ વાળવા, વચમાં થાક આવો, વિસામો લેવો, વચમાં આટકી શરીરને સુખ આપવું, વિરામ લેવો

“ પરાક્રમ જાએ કીધું છે પછી આ સમો પગ વાળવાનો નથી ”

પ્રતાપનાટક

પગથી તે માથા સુધી, નખથી શીખા સુરી આખે શરીરે, સર્વ

“ જોની ધનનક્ષત્રીને પગથી તે માથા સુરી ઝાગ લાગી ”

એ બેહેનો

પગની આગ માથે જવી, ઘણુંજ ચુસે થવું

પગની આગ માથે જવી, સર્વાંગ કોષ આવવો

‘ એવું સુણતામાં ચઢી રીંગ, પગની જવા જા લાગી શીંગ ’

લક્ષમણાદરણ્ય

પગની લેળ ભાગનો, ફાગલ ફેરા આવો (પગે ચાલીને, ધમધમકે આવો

પગને તળિયે ધસી નાખવું, ન તેખ વતું, વૃંદા ગણી કાવું, ખાસકાને તોન ગણવું, ન ગણકારવું

“ મે તેને શીખામણ દીધી તે પગને તળિયે ધસી નાખી ’ તાગ જ્યાં તે ગડું મે પગને તળિયે ધસી નાખ્યા છે ”

પગરખામાં પગ ધાસવો-મૂકવો, (ખીખના) તેની જગો કરવી, ખરોખરી કરવી - ખવવી, હરિદાર્ધ કરવી, શરમાઈ મરવી એક એથી મરસ થવાની તજવીજ કરવી, ચડસા ચડસી કરવી અથવા તે જે દગ્ગલે કે માન ધારવો. હોન તેને માટે ઘવો કરવો-તેના જવા થવાને માથું મારવું

“આ માંડવી નગરમાં મનછ મારવાડી
સરખા મોટા શેઠની જયેગરી કરે એવું
ખીચું ઠેકાણું રોય તો મો નવાવોને
માર્ગે તેના પગમાં પગ મૂકે એવો પૈમા-
દાર બીજાનર મગાને મજે એ વાન માનવી
એવું મૂર્ખાઈ ભરેલું છે.”

કુવારી કન્યા

પગરણ માંડવું, સરખાન કરી
પગમાં એળખવામાં, પરીક્ષા કરવી, કુમેગી
એ ચલાવવું વવાળું જોવું (કમુક કામ
એપવાને માટે કે માધારણ રીતે)

પગને પગને આપવું, આગળનાએ કું
હોય તેમ મગુ-વતઃ અનુક જુ મરડું, કો
ધનો દાખવો નઈ તે પ્રમાણે વતવું

“અર્પિત-મેન ? તમારે પગમે પગને
ચાડી મે પજુ તેમ કહ્યું છે અને તમારી
કને પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં કઈ લેવા આ
વીધું.”

મત્સ્યભાષ્યાન

“તારામાં અનુક્રમત યર્ષ રહેની આતા
રી ધમદેરી દમયતીનાં વખામું જાએ લો
કર્માં થાય છે અને તેના સહાયરણને
પગને ચાનીને ધણી ઓઝો પોતાના ધણિ
યોને સુખી કરે છે.”

નગદમયતી નાટક

પગે કમાડ ડેવવા, (હાથ ઠેકાણે રાખી
પગ વડે કમાડ ઉઘાડી કહેવું કે તે એની
મેજે ઉઘડી મધુ તે ઉપરથી) કાઈની સ
મક્ષ નહિ પજુ તેની પડ પાઝા તે ન જા
લે એમ એવી કૃતિ કરવી કે નેથી તેને
નુકસાન થાય ઉપરથી સાઈ દેખાડી પો
તાનો દાવ બેસવો માઈ ન જાણે એમ
પોતાનું કામ કરી લેવાની ચુકિત કરવી
એમાનુષ રીતે કામ કરવું

પગે કરવું, બાળકને પગ પર મૂકી અપાડવું
પગે કીડીઓ ચઢવાં, પગે અસકિત આવવી

કામ કરવે કંટાળો ખાતો હોય એવા
દગમ હાડકાંના માણુમને વિશે બોલતાં વ-
વરાય છે ‘શું કામ કરતાં પગે કીડીઓ
ચઢે છે ?’

પગે પડવું નમવું

૭ ‘આછા કરવી

ક ની પરજોતી વડુએ પડની વડીલ
ઓને નમીને પ્રણામ કરવા

પગે મેદી ચોપડી છે ?, નેને ઉપાનું મા-
યાનો થા યર્ષ પટે એવાને માટે વપરાય છે
(પગે મેદી ચોપડી હાય તો ઉપાય કે
ચવાય નહિ, કારણ કે મેદી ખરાબ યર્ષ
જવ્ય અને રંગ બેગે નહિ તે ઉપરથી)

પગે લાગ્યા, હાથ-પાક્યા એવો અર્થ દર્શા
વે છે

૧ કંટાળો દર્શાવવાના અર્થમાં વપરાય છે

“પગે લાગ્યા એની ગદી અને માં

કડપી ભરેલી મામ ઘવક પપાગીને
પચ્ચીશી ઉઘડી, મરકરી ધવી

૨ કુનેતી ધવી

(મડાપચ્ચીશી ઉપરથી)

પછમ બુધિયુ, કયા પછી ખજી બુદિ સજે
તેવું, કયા પછી પસ્તાય તેવું પાછળથી
માન થાય તેવું અગમચેતી વિનાનું

‘અગમ બુદિ વાણિયો, પચ્છમ બુદિ
બહા તર્ત બુદિ તર્કોડા ને ગોદો મેલે ધમ’

એથી ઉનદ અગમનુધિયું-આગળથી
જાણવાની વિચાર કરવાની શક્તિવાળું

પજુ હવે વખત ગયો અને એ ઉત્તમ
વિચાર પશ્ચિમબુદિનો લાગવાથી પસ્તા
વાનું સાધન યર્ષ પડ્યો.”

સરવતીચદ્ર

પછવાડે લાગવું—પડવું, ચીડવવું, કાચર
કેરવું, સતાવવું ૨ ખજુબોજ કરવી, ખને
પડવું

પચ ઇલાખી કરવી, પચ-સમસ્ત લોક
તરફથી ઇંટોનો માર મારવો

“જોવા મળ્યા જન ધણા,

ક્યારે કાઢે બહાર એને,
પંચમીના કંઈ રોડ,
મને ઘણું મહાસતા.

મિત્ર ધર્માખ્યાન. (વલ્લભ.)

પંચ માસીનું છમાસી કરવું, વિવાહની
વરણી કરવી; કંઈનું કંઈ વિપરીત બોલી
બગાડવું; અવગનું અવગ કરવું.

“અરર ? મેં તો મુક્તમંજ પંચમા-
સીનું છમાસી કીધું; પણ રોડ અભણવા ને
આંધળા બરોબર.”

• બહુનું બોપાણું.

પંચત્ય પામવું, યુગ્મરી જવું; પંચ જૂનું
સ્વરૂપ તેમાં લીન પુ. પૂ.ની, પાણી, તે
જ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાબ-
રમાં મળી જવું; મરી જવું; લય પામવું.

“એટલામાં ભાગ્યશાળી ડોશો કંઈ આ-
કરિમન કારણથી માળા જપતાં બગાડું
આવ્યાથી પંચત્યપામ્યાં.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

પંજામાં આવવું, લાગમાં આવવું; ધાર્યું પા-
ર પડે એવી જોગવાઈ આવવી, ફસાવું.

પંજામાં પડવું, ફમાવું, કપાળમાં આવવું.
“કહે, કાણુ કાણુ એ દરાતમાના પંજામાં
પડ્યા ?”

મુદ્રા રાક્ષસ.

પંજો પડવો, જમ થવો; દાન પડવો; લાગ
ફાવવો; અનુકૂળ વખત આવવો.

પડ ફવામાં-ખાડામાં, ફૂટા-ખાડામાં પડ-
વાથી જેવી દુર્દશા યાવ છે તેવી દુર્દશા કે
ખરાબ હાલત બોગવ-તુકમાન ખમ એમ
બેદરકારીમાં જરાગ દેતાં વપરાય છે.

૨. દીસતો રહે; ધર્મો રહે; જતો રહે; ૪
કાળું કર; દર યા.

પડવો પાડવો, ડંકા વગાડવો; દુનિયામાં
નામ કરવું; ઈતિહાસમાં પરિણામ અંકા-
વવું.

પડતા દહાડા, વાંકા-નખળા દહાડા; નખળી
દશા.

“દહાડો પડતો આપણો જોઈ, સને
વેર લેવા સહુ કોઈ.”

વિજયવાણી.

પડતી રાત, મધ્ય રાત પછીનો સમય;

પડતો પાથો, પડતી દશા-સ્થિતિ.

પડદા પાછળ હોવું, જે બાળત પ્રેક્ષક-સ-
માજથી જોઈ કે અણી શકાતી નથી એ
બાળત પડદા પાછળ છે એમ કહેવાય. છે,
ખચર ન પડે એવું હોવું; (સમાજને)
ગુપ્ત હોવું.

પડદામાં રાખવું, (ખૂણામાં રાખવું તે ઉ-
પરથી શાક્ષણિક અર્થે) સંતાડી મેલવું;
છાનું-છૂપું રાખવું. (વાત.) કોઈ ન જા-
ણે તેમ-ગુપ્ત રાખવું; જેમાલુમ રાખવું.

પડદો ફાટી નાખવો, શરમ મૂકવી.

પડદો ખોલવો-ફેડવો, ખુલાસાથી અંતર-
ની વાત કહેવી; મોકળે મને વાત કરવી;
પોતાના વિચાર વગર આચકા ખાધે
શંકા આપ્યા સિવાય ખરેખરા કહેવા;
મન કાઢવવું; નિખાલસપણે વિચાર જણા-
વવા.

“પ્રિયા વિના ક્યાં પડદા હું ફેડું, પ્રિ-
યા વિના ક્યાં મુજ પ્રાણુ જોડું.”

પ્રેમપત્રિકા.

“તારે બચવું હોય તો, લાજ રાખવી
હોય તો અને માન પામવું હોય તો પડદો
ખોલ.”

સધરાનેસંગ.

પડદો ફૂટી જવો, કપટ રૂપી પડદાથી જે-
ના વિચાર ઢંકાયા હોય તે ખુલા થવા. જે-
વાત-મર્મ ગુપ્ત રાખ્યો હોય તે ઉધાડો પ-
ડવો-જણાઈ આવવો.

યોગ વખત સુધી જે કપટ ભરેલું કાર્ય
અથવા કૃતિ રચાઈ હોય તે ઉધાડી પડી
જવી.

“ મારી તમારો મુખપર, લાસ ધરે લા-
ધાર્ષ, પણ પડદો કુટે જને, બુંગળ વિના
બવાઈ. ”

કામ્યકોસ્તુભ.

પડદો રાખવો, ઈસરો છુપાવવો. ૨. બોલ-
વામાં સરમાવું.

પડી લાગવું, નિરંધક જવું; ફોલપાંદક ન
યવું; અંત આવવો; ધમ્માપનમઃ ચર્ક જવું.

“ અમારા વિચારને કોઈ ટેકા આપ-
નાર ન મળ્યું એટલે બધા પડી ભાંગ્યાજ
જાણવા. ”

પડીકે બંધાવું, પડીકામાં બંધાય એટલું
ચોક્કું હોવું; ખાટ-તાખ-તંગાસા રોવી;
“ યું એને ત્યાં કોઈ પડીકે બંધાવું
છે. ? ”

૨. છવ પડીકે બંધાવો જુઓ.

પડુપડું થઈ રહેવું, પડવાની તૈયારીપર
આવું; દમણ પાંચે એવી ધારવી પેદા
કરવી.

પડયું ઉડયું, પડવી દસ આવેલી તે પાછી
સારી દસ એ આવવું; ગર્જિત ગુમાવી હો-
ય તે પાછી આવવી; કોઈ પણ કામ ક-
રવાને એકદમ તૈયારી કરવી.

“ એ જોરસો એ મથે સમૂહો, પડવાન
ઉડ્યો કાઠી; ગુજામંથને નીચાં કાઠો, મ-
દેવ કર્યો મોઢો-ધાવણ જંઘીદો. ”

નમંકવિના.

પડો વગગવવો, કોકામાં જાહેર કરવું (પ-
ટક=પડો.)

“ નગરમાં પડો વગગાવી રોકાને ગભએ
જલાયું કે આપણે માથે મદમકક આ-
વી પડયું છે, નગરમાં અજ પુટયું છે મા-
ટે લાગાગીએ આ કામ કરવું પડે છે. ”

મપરાનેસંધ.

પડ મુખીની પચારી, ચોને મરતાં મુખીની
પચારી. આમન રાજનની ચિંતા-ડચાટ ન.
દેવ તેવી નિરાશિ સિધિ.

“ તે બાપડીના બધનથી છૂટો થયો-હ-
વે તેનું આ સંછિની અંદર સગાં વડાકાં-
મા કોઈ રહ્યું નહિ, માત્ર પડ મુખી પચા-
રી દવે હતી અને દેવનમાં દેવન તેનો પડ
હતો. ”

કુંવારી કન્યા.

પડની પચારી પણ કહેવાય છે.

પત્તર રંગી નાખવી, (પાત્ર ફોડી નાખવું)
આજર લઈ નાખવી.

૧. સારી પેટે ધમકાવવું; ધમધમાવવું;
ધુગ. કોડી નાખવી; સારી પેટે માર-
મારવો-ફોડ દેવા.

૩. અનિશય મહેનત કરવી' ધમકવું;
કાચર કરવું.

પધર એટલા દેવ કરવા, શ્રીઓ વહેમને
લીધે કોઈ રૂઠ અવસારની ધમ્મીઓ અનેક
ફોવાની માનવાઓ રાખે છે ત્યારે એમ
ભાવાયછે,

“ માતા મદાદેવની માનવા રાખે અને
પધરા એટલા દેવ કરે પણ તેથી તેના
ભાગ્યમા ફેરફાર ન થયો. ”

મે બરેનો.

પધર ખેંચવો, મદા મુશીખને ધરખટ-
દો ચલાવવો; નેમ તેમ કરી મહેનત મ-
ળ્યું કરી સંસારનું નાવ ફેરવું.

પધરની છાની, કાણુ છાની; સાગણી વિ-
નાની છાવી; દિમતવાન કાગળું.

પધરનો ભમરડો, મડ; જડનો; ૬.

કંઈ જાણેલું નહિ-કંઈ મળતે નહિ-
જાણે નહિ તે (માણસ) મૂખ.

૧. જોયે નહિ પણ ટકરા જોયાં કરે તે;
ધીબોનો ભાઈ પધર-મૂખ.

પધરપરના છાંદા, પધરપર છાંદા બંને
પરને કોઈ પધરને જેવી માન્ય નથી,
તેમ કોઈ મૂખને સિખામનૂ તેનાં પધર
નહિ કે અમર થવ નહિ તેને જિં ભો-
લતાં વપરાય છે.

થરે પથરે પંડિત, પંડિતનો મિથ્યા ડોળ
ધારણ કરનાર માણસને વિષે બોલતાં વપ-
રાય છે.

થરો નાખવો, (વાંધો—હેમ નાખવો; ફ-
ડ્યો—નિકાલ થઈ શકે નહિ એવી કાંઈ આ-
ડ નાખતી; બાધ કરવો. (પથર નાખવા-
થી જેમ વચમાં આવેલી વસ્તુ દુર્માર્ધ જા-
ય છે તેમ એવો કાંઈ વચમાં વાંધો ના-
ખવો કે જેથી ચાલતા વિચારો બંધ પ-
ડે—દુર્માર્ધ જાય)

પથારી સેવવી, માંદગીને લીધે પથારીમાં
પડી રહેવું; આટલે પડવું; માંદ પડવું.

પથારીએ જવું, મરી ગયેલા માણસને ત્યાં
શોકે ખાતર દશ દિવસ બોધે સુવા જવું.
(સગાના સંબંધમાં)

પથારીએ પડવું, માંદ થવાથી પથારીવશ
થવું.

પથરે પડવું, આશરે-શરણે રહેવું.

પંથ વળાવવો, મુખ્યા પછી તેરમે દિવસે
દાન કરવું. (જોડો, છત્રી, દોરી વગેરેનું)

પર મૂકવા, હંદ વગરનું પરાક્રમ કરવું. (પ-
ર પાંખો મૂકવી—કુટવી એ ઉપરથી આ
ક્રયોગ નીકળ્યો હશે.)

“સહજેવ સાગર, મૂક્યાછે પર, છે દ્રોપ-
દીના બાળ કૃતાંત રાય”

(મે. ફ. અભિમન્યુ આ.)

પરચુરણ પુરાણા, સધળી બાળતનું થોડું
થોડું જ્ઞાન ધરાવનાર.

પરણુ તોખા, (પ્રણુ—ઈશ્વરના ધરની તોખા.)
મણુંજ અસલા દુઃખ છે એમ દર્શાવતાં એ
પ્રમાણે બોલાય છે.

૨ પરતાવો કરવાના—માફ માગવાના
અર્થમાં પણ વપરાય છે.

પરમેશ્વર માથે રાખીને, પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક; પ-
રમેશ્વર વચમાં રાખીને; પરમેશ્વરનો ડર
રાખીને.

“ શિરસ્તેદાર,—કહો કે, પરમેશ્વર
માથે રાખીને સાચેસાચું લખાવીરા. ”

મિથ્યાભિમાની નાટક.

પરમેશ્વરનાં ચોર ઠરવું—થવું, ઈશ્વરને સાં
પાપી—અપરાધી ઠરવું; ઈશ્વરના યુનેગાર
થવું.

“ એવું કાંમ કરો તમે ગોર,
થયા પરમેશ્વરના ચોર. ”

લક્ષમણાહરણ.

પરમેશ્વરને બોળે બેસવું, પરમેશ્વરનું મા-
નીતું થવું; પરમેશ્વરની પૂર્ણ મહેરબાની
હોવી—મવી.

જેનું નશીબ અતુકળ હોય અને જ્યાં
સાં સવળા પાસા પડતા હોય તેને વિષે
બોલતાં વપરાય છે.

“ એતો પરમેશ્વરને બોળે બેઠો છે. ”

પરમેશ્વર વહાલા હોય તો, ઈશ્વરનું આ-
કાંન હોય તો.

પરમેશ્વરને ઘેર જઈ આવવું, ભવિષ્યની
વાત જાણવી.

પરખી પાટે, ખચીતપણે; ખરેખાત.

પરસાકડે જવું, (પરસ—વાડો મરાઠીમાં)
વાડામાં જવું; ઝાડે ફરવા જવું.

પરસાદ આપવો, માર મારવો; કુંદીપાક
આપવો. (વાકામાં)

પરસેવો ઉતારવો, પરસેવો છુટે એટલી
મહેનત કરવી—કરાવવી; ધણી સખત મહે-
નત લેવડાવવી.

“ એ લાવ્યો હશે કોઈને રડાવીને; ક્યારે
એણે પરસેવો ઉતાર્યો હતો કે એની થા-
પણ જાળવવાનો દોષ લાગે ? ”

અર્ધરાક્ષસ.

પરિયાનાં પરિયાં ઉકેલવાં, પૂર્વજના પૂર્વ-
જની વાત કહેવી. (મહેણાં કે નિંદાના
રૂપમાં.)

પરિયાનું પાણી ખોવું, બાપદાદાએ મેળવે-
લી કાંઈને કાંઈ વગાડવી; ચાવતું આ-
વેણું નાખ બોળવું

“ જોધપૂર, જોપૂર જોવાં મોઢાં ગાંધો-
એ પરિવાંનું પાણી જોઈ આગર ધુગધાળી
કરી પોતાની પવિત્ર પુત્રીઓ તરફને આપી
નરકમાં જતાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો છે.”

પ્રતાપનાટક.

પક્ષીતો મૂકવો, જાગડું; ઊંચું કરતું; આં-
સણી આપવી; અંદરથી છૂપી મગ્નતા કરી
ચડાવતું-કરકેરતું; પ્રેરણા કરી દર રહેતું;
ઉત્તેજન આપી ખમી જતું. રંજક મૂકવો
પણ બોલાવ છે. દેશ બોલથી માણસની-
લાગણી-શુભાને ઉશ્કેરવો.

જેમ પક્ષીતો મૂકનાર પક્ષીતો મૂકી
ખમી જાય છે પણ નિચારી કાઢી
મગ્નતી ઉઠે છે તેમ માણે તુકસાન
કરાવવાના અર્થમાં વપરાય છે.

પવનપર ચડતું, વાંડી જતું, ઉઠેલ ત-
નિવનનું થતું, કામ કેડાવું વિનાનું થતું,
અનિયમિત રીતે-અવિવેકથી વર્તતું, જ્યાં

૩. સુખ દુઃખ જોવાં-અનુભવવાં-
ખમવાં

“ મામે મોટું દુર્લભને દેડે કરવો એવો
તેમનામાં રેક રહેવો છે તોપણ જાગનાનો
પવન લાગતાં તેમનું મગ્નત બમે ને તેઓ
સાનની વખત દુઃખો લાવે તો આપણે
તે વખત માંદગ ન રહેતું ”

પ્રતાપનાટક.

પવન વાવો, જુઓ વાયવે વાવો
“ એવે પશ્ચિમ દિશામાં વાયો પવન,
એકમ રીતે જાગ જન.”

મોંઘાતાખ્યાન.

પવનમાં ઉડી જતું, અર્થ જતું; અર્થ ર-
દિન થતું; નાશું જતું; પાર ન પડતું મિ-
થા જતું, તણાઈ જતું

“ પોતાના બોલ પવનમાં વડી જવા
એમ જાણને તે હંસ નાખુસ થઈને આ-

સર્થ હયો, ખરેખરા ગોરા લોકાના દિ-
લમાં કાળાશ ન હોવી. જોઈએ.”

નવી પ્રજા.

પસ્તાળ પાડવી, કાંઈની ઉપર કોઈમાં ઉ-
તરી પડવું.

“તે પોતાના રૂપ ઉપર પસ્તાળ પાડવી
પેટ ભરીને ધાન પણ ખાતી નહોતી અને
એકાંતમાં રાત દિવસ આંસુડાં ઢાંળતી.”

શુ. જૂની વાતો.

પહાડ જેવું-જેવડું, મોટું અને અતિ અ-
ગત્યનું.

જે બહેનો.

“ગાની ઓને જે વાત હલકી ને મ-
નમાં ન લાવવા જોગ જાણાય તે મૂર્ખને
મોટી પહાડ જેવી લાગે.”

૧ જુવાન જોધ; જખરો પુરૂષ. (જુવા-
ન પહાડ જેવો ફાટી ગયો.)

૨ સાધારણ પ્રમાણ કરતાં મોટું.
પહાડ જેવું ગૂમડું.

પહાડી લોહી, ઉમ જોરસો.

પહુઆ ખંડાયા, પહુઆ ખંડાયા જેવી રિય-
તિ થવી. તુકસાનમાં આવી પડવું.

૨ માર પડવાથી કચ્ચર થવું.

પહેલા ખોળાનું, પહેલી વખતનું (છોકરું).
અધરણીનું સંતાન.

પહેલા નંબરનું, સૌથી સરસ; ઉત્તમ; સૌથી
આગળ પડતું; (સારી તેમ નરસી બંને
ખાખતમાં વપરાય છે.)

પહેલે ધરથી, પ્રથમથી; ધર દહાડેથી; સ-
રખાતથી.

“એની સાથે વાત કરવાને પહેલે ધરથી
મેં ના કહી હતી.”

દિલીપર હશે.

પહેલે પાટલે, પહેલવહેલું; મંડાણમાં; આ-
રંભમાં; શરૂઆતમાં.

“દેવાનો અંતરપટ જોલી જોશે તો

ઝંઝાળ મારશે કે હું ગાંડો નહિ પણ
ભાભાશા દિવાન જેવો ડાહ્યા છું; તેમજ
પટણાની પોશાળમાં પહેલે પાટલે પૂજાયશે
કવિ છું.”

પ્રતાપનાટક.

પહોંચ્યા કરડવા, (પસ્તાવો કરતાં.)

પહોંચેલી બુદ્ધી, પાતાળ જંત્રી; જેની મસ-
લત-સલાહ-મુક્તિ જાણવામાં ન આવે તે
(માણસ) પહોંચેલી માયા પણ બોલાય
છે. તેથી ઉલટું કાચી બુદ્ધી માયા.

૨. પ્રસન્ન કરે એવું.

૩. ગાંજી-છેતરાયું ન જાય એવું; બહુ.

ચતુર્ધવાળું માણસ.

પહોર વીતવા, રોજના કરતાં જ્યારે કોઈ
કામ કરવામાં બહુ વખત જાય ત્યારે એ
વપરાય છે. જેમકે-

‘ખાતાં ખાતાં, પહોર વીત્યા.’

(અંતુડિત.)

પહોળો હાથે, ઉડાઉપણે; મોકળો જીવ રા-
ખીને; છૂટે હાથે; મનમાં કચ્ચવાયા-આચકા
ખાધા સિવાય.

“હમેશાં પહોળો હાથે વર્તવું એ કેવળ
આપણો વિનાશ કરવા સરખું છે.”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

પૂછીનો મેળો, આનંદ આપનારા માણસોનું
ચોડી વારનું મળવું; જેઓ એક ખીમથી
ચોડા વખતમાં છૂટા પડનાર એવા મા-
ણસોનું એકાએક મળવું.

પાંખમાં ધાલવું-લેવું, જોયમાં-આશરે રા-
ખવું; પોતાની ધાયા તથા રાખવું; હુંદ આપવી.

“માત પિતાનાં મરણથી થતો શોક
કમી કરવા મોટી બહેન તરીકે જે ચાર મ-
હિના પોતાને ઘેર તેને બોલાવી પાંખમાં
ધાલવાનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો.”

જે બહેનો.

તેથી ઉલટું પાંખમાં બસાવું.

“ તે છોકરીઓ તેમની માની પાંખમાં બરાબરને બરાબર થયેલી બેસી રહેલી હતી ”

કરણધેરો.

(જમ પક્ષી પોતાના બચ્ચાને પોતાની પાંખમાં ધાવી તેની સંભાળ રાખે છે તેમ.)

પાંખો આવવી—કુટવી, હઠ વગરનું પરાક્રમ કરવું.

૨. પુખ્ત ઉમરનું યવું; ૩. બહુભાષીમાં વિહંગમ માગે જવું.

પાંખો કાપી નાખવી, જોર ઝોણું કરવું; નરમ પાડવું; શક્તિહીન કરવું; આધારતોડી નાખવો; સત્તા લઈ લેવી; કરું ચાલે નહિ એવી રીતે નખણું કરવું.

“ વજીર પ્રજ્ઞા લોભી છે પણ મહારાજ તેની પાંખો કાપી નાખતાં વાર લગાડશે નહિ. ”

અરેબિયનનાઈસ.

પાંખો વીંઝવી, બનતી મહેનત કરવી; દુઃખ-મોંઘી છુટવા ફાંફાં મારવાં; સંકટમાંથી બચવા ખાતર વક્ષમાં મારવાં.

“ તેને જરા આવેલો છે માટે ઈશ્વર તેની તરફ યથો છે, જે તેથીજ તેના પાસા સવળા પડ્યા છે ને આ પ્રતાપે પાંખો વીંઝવામાં કસર રાખી નથી તો પણ તેના અવળા દાવ પડ્યા છે ? ”

પ્રતાપનાટક.

પાંચ પાંચ શેરની ઝીકવી, જીભાળી માગો માંડવી.

પાંચ વરસનો બેઠો છુટું તરફથી જેવામાં નાની ઉમરનો-ઉંઘરતો છું એમ બતાવવાને વપરાય છે.

પાંચશેરી-કુટવી, માંધાફાંડ કરવી.

પાંચશેરી બાંધવી, (કાટે.) મળે જોતકે વળગાડવું; એકાદ નવા કામમાં દાખલ કરવું; અથવા યવું; જાળમાં પહેલ વહેલું નાખવું અથવા પડવું.

પાંચે આંગળીઓ પૂજ્યા હશે, ધણી બંધિત કરી ઈશ્વરની મહેરબાની મેળવી હશે.

“ પાંચે આંગળિયે પરમેશ્વર પૂજ્યા હશે ત્યારે મારા દિયર જેવો ભાવડો મળ્યો છે. ” સરસ્વતી ચંદ્ર.

પાંદડું ફરવું, (નચીમનું) માગ્યોદય થવો; નચીમ ઉપડવું નચીમ ભગવું; સુખ પ્રાપ્ત થવી; વચ્ચે ને આડ—અતરામ હોય તે ખસી જવો.

“ સ્વયંવરમાં જવું-પાંદડું ફરશે, તે તો લક્ષમણને વરશે. ”

લક્ષમણાદરણ

પાંદડે પાણી પાવું, (પાણી સરખું પણ બરાબર ન પાવું એ તેના મૂળ અર્થ ઉપરથી.) ધણુ દુઃખ દેવું; રિખાવવું; કનડવું; સંતાપવું; હેરાન કરવું; ચીડવું; પીડવા કરવું.

“ તેમની એક વિધવા બહેન છે તે કાઠને પેટ પાણી પડવા દે એવી નથી. હાલ મપારેખની જૂની વહુને તે પાંદડે પાણી પાતી. ”

એ બહેનો.

“ મરત રાખજો ને મને સંભારજો કે બાઈ તમને પણ પાંદડે પાણી પારો. તમે વિશ્વાસુ છો અને એ આનંદાલના અગ્રેજી બહેનાઓ ન દેવને માટે તો માખાપ, તે શા લેખામાં ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

પાંસળી ખસવી—ચસકવી, ઘેલા બનવું-યવું; ઉડેલ તર્નિયતનું યવું; મગજ ભગી જવું.

“ મગજે નુકસાન અતિરોજ યશે, છુજ પાંસળી સર્વે ખરીજ જશે ”

નર્મ કવિતા.

પાંસળી ચસકેલ એકલે વિચિત્ર વાયેલ; ઘેવળવાણું; ઉડેલ તર્નિયતનું. / પાંસળી ઠેકાણે નથી એમ પણ

બોલાય છે.

“ વરીકરણુ, બરી ન્હાલાજીની વાંસળી ને;
સ્વર, સ્ત્રુજીતાંમાં કામ ન રહે પાંસળી ને !
સખિ ક્યામને.

(વિનયવાણી.

પાઘ આવે એટલાં ચારી આવે એવું,
વધારે હોશીયારીવાળું; હેતરી નય એવું;
વધારે આવડત ક્ષરાવનારું; માયાનું. (સ્ત્રી-
ઓમાં વિશેષ બોલાય છે.)

“ એ પાઘ આવે એટલાં હું ચારી આવું
એવી છું ”

પાકું પાન, ઘડપણથી જર્જરિત થયેલું ઘ-
રડું માણસ, ખરી પડતાં-મરી જતાં વાર
ન લાગે એવા ધરડા ખખડે માટે બોલતાં
વપરાય છે.

પાકે ઘડે કાંઠા ચડાવવા, પાકે ઘડે કાંઠા
ચડાવવા જેવો મિથ્યા પ્રવાસ કરવો. ને
વખતે ને કરવાનું તે વખતે તે ન કરતાં
પાછળથી ફાગટ ચલ કરવો. “અભવસિંહ રહી
રહીને હવે પાકે ઘડે કાંઠા ચડાવવાનો ચલ
કરવા લાગ્યો છે એટલે આધેડ અવસ્થામાં
લમ કરવા તેયાર થયા છે એવું અભવમા
લોકોના માનવામાં પણ શી રીતે આવે ?”

મથિ અને મોહન

પાકો શુર, ખીજને મત્રોપદેશ મૂકી-બેધ
દેઈ આડું અવળું સમજવી હેતરી લેવાની
વૃત્તિવાળો; જોંધું છતું કરી ચોતાનું કામકાદી
લેવામાં કાબેજ માણસ.

પાકો ઘંટ જેવો, કાઈનાથી ગાંભીરો ન જાય-
હેતરાય નહિ એવો.

પાકો મારવાડી, પાકા મારવાડીના જેવો
પણોજ હુચ્ચો-કમ.

પાખળ પૂજા કરવી, (પ્રસાદન પૂજા-મૂર્તિ
ને નવરાત્રી પૂજા કરવી, તે ઉપરથી
વાકામાં.) શરમાવી લાંકી કાઢવું.

પાગડું મોઢું હોવું, આધાર સજાગ હોવો.
પાગે લાગું, જાણણુ બીજા વગના લોકોને

આચીસાં કહેતાં અને ખીજ વર્ણના લોકો
જાણણુને મળતાં પાગે લાગુ કહે છે.

પાઘડી ઉતારવી, કાલાવાલા કરવા; આજીજી
કરવી; કાઈ વાતને સાર છેક ગરીબાધી
બોલવું; પ્રાર્થના કરવી; કરગરવું; રડવા
સરખું મોઢું કરી કંઈ માગી લેવું.

“સોમનાથ-અમારી પાઘડી તમારે ખોળે
છે. હું પાઘડી ઉતારીને તમને પગે લાગું છું,
તમે અમારા પૂજનિક છો.”

મિથ્યાભિમાન નાટક.

પાઘડી શુભાવવી, કીર્તિ શુભાવવી; યોગ્ય
સ્થિતિ ખોવી.

૨. હેતરાવું-કમાવું.

પાઘડી નીચી કરવી, કલંકિત કરવું; બદ-
નામ કરવું.

પાઘડી ફેરવવી, દેવાળું કાઢવું; શાખ હુઆ-
વવી; કરને લીધેલાં નાણાં પાછાં ન આપ-
વાં; શાખ શુભાવવી.

૨. બોલેલું ફેરવવું; આડું બોલવું.

૩. સાચું થવું; બાળુ બદલવી; પક્ષ
બદલવો.

“ ખરેખર નરો ચોતાનું નથી ફાવતું
તેથી પાઘડી ફેરવી નાખના નથી પણ ચો-
તે ખંત અને જમ જરી રાખી ચોતાનો
ટક લેવો રહે છે.”

નવીપ્રભ.

પાઘડી બંધાવવી, (વખાણુની નિશાનીમાં.)
પાઘડી પહેરાવવી; ઈનામ આપવું.

૨. ચોક મૂકાવવી વખતે પાઘડી પહે-
રાવવી; ચોક મૂકાવવો.

૩. જરા આપવો; સાખાથી આપવી;
તારીફ-વખાણ-પ્રશંસા કરવી.

“પાઘડી ચૂકતે કાલમાં ના પડે, પાઘડી
અન્યને સમ થે દે; સર્વનો આશરો રાખીને
હું વળું, આશરો જીવતાં અંગ જોડે.”

તપનાખ્યાન.

પાધડી બગલમાં મારવી, લઠાઈ કે કજીઆમાં જવા અથવા અપ કીતિવાળું કંઈ કામ કરવા તત્પર થવું; આખરની દરકાર ન રાખવી; આખર જય તેની ફિકર ન રાખી કંઈ સાહસ કરવું.

પાધડી બાંધતી, (શોક મૂકતી વખતે.)

૨. પાધડી ઘાટમાં આણવી.

ફેર પાધડી બાંધતી એટલે બોલેલું ફેરવવું.

પાધડી મૂકવી—(ફેર—), બોલેલું ફેરવવું.

(અવળી—) દેવાળું કાઢવું.

(સામે—) સામે થવું.

પાધડી મૂકીને આબોધો એટલે હેતરાધને આબોધો.

પાધડી રંગો—અળયો, એમ ઓઝો બાળકો પ્રત્યે બોલે છે. પહેલું લાડમાં અને બીજું ચીડમાં વપરાય છે.

“ મારા રડયા, પાધડી બળ્યા. પાધડી બળ્યા તારો બાઈ. રાડ ગધેડી. ”

ઓ સંભાળયું.

પાધડી રંગી નાખતી, આખર લઈ નાખવી; પત્તર રમી નાખવી.

પાધડી લેવી, આંજવું; હરાવવું; કમવું; ટેક મૂકાવવો, આખર લેવી; કાન કાપવા, (ચુણ કે લુઆપી,) તામે થવાની ફરજ પાડવી; હેતરવું, નમણું પાડવું; માર અવડાવવો.

પાધડી સંભાળતી, પાધડીને પેચ સંભાળવો પણ કહેવાય છે. (પાધડી જય નહિ—આખર જય નહિ તેને માટે કાળજી રાખવી, સાવધ રહેવું.) પોને પોતાનો બાર કે કીર્તિ જાળવી રાખવી; હોશિયાર—સાવચેત રહેવું; ગફલત ન થાય—ખત્તા ન ખવાય એવી રીતે સમજીને ચાલવું.

૧. ધડીનો ધણી, બવડારમાં—વેપારી વર્ગમાં

માનવતો અથવા સારી કીર્તિવાળો માણસ; પાછલી ચાર ઘડી, છેલી અવસ્થા.

“ મરવાની તૈયારીમાં રામજી ? આશું કરો છો ? આનો કંઈ અમારાથી મરમ સમજતો નથી. તમારે તો પાછલી ચાર ઘડી છે, પણ આ મારા સાથું તો જીવો. ”

૨. જીવની વાર્તા.

(પાછલો પહેરાર દહાડો પણ બોલાય છે.)

પાછલો પહેરાર, ઉત્તરાવસ્થા; વૃદ્ધાવસ્થા.

“ લક્ષ્મીપ્રસાદ તો પાછલો પહેરાર અમદાવામાં ગાળવા ગયા. ”

નવી પ્રજા.

પાછા થવું; મરી જવું; મરણ પામવું; ગત થવું.

“ મુઆ નહિ ને પાછા થયા. ”

પાછા વળવું; મરી જવું; યુગ્ગરી જવું; યઈ જવું.

“ એક દીકરા છ મહિનાનો થઈને પાછો વળી ગયો છે. ”

ઓ સંભાળયું.

પાછી ધરતી, કાઠિયાવાડને પાછી ધરતી કહે છે.

(કારણ કે એ ભાગ સમુદ્ર તરફ ગયેલો છે.)

પાછી પાની કરવી—કાઠવી, પાછા ઢંઢવું; પાછા ફરવું. (હિંમત હારવાથી)

૨. તકરારમાં નળણું પડવું; હારવું.

“ અમારાં પરાક્રમ તમે જીતો તો ખરા, અમને અજમાવો; જો અમે પાછી પાની કરીએ, જો અમે ચુર્ગર નામને લાજ લગાડીએ, તો અમને આ રાજ્યમાં પાછા પેસવા ન દેશો. ”

વનરાજ આપડો.

“ બીની જમીન કોરી કરવા સાર કહે તો ખાંડ પાથરે અમર તાપના મ્હાડામાં કોરી જમીન. હિપર જોઈએ તો ધીનો છંટકાવ કરાવે તે વખતે તેઓ ખરચમાં પાછી પાની કાઢે નહિ. ”

એ બહેનો.

“કહે પુત્રને આવડી શીખ જાની, રખે
આપ મારા કરે પાછી પાની.”

રણધર.

પાછી લાગરી, મોત આવવું.

૨. નુકસાન થવું; હાનિ પહોંચવી.

પાછું નાખવું; ઉલટી કરવી.

“પાછું વળવું, બગડી જવું; ઉતરી જવું;
સ્વાદ રહિત થવું. ‘ભાત પાછો વળ્યો.’

૨ મરણ પામવું.

“પાછું વાળીને જોવું, ભવિષ્યનો વિચાર
કરવો; આગળ પાછળનાં લાંબા વિચાર ક-
રવો; દીર્ઘદ્રષ્ટિ પહોંચાડવી.

“તમારી બનેની પૂર્વ પ્રમાણે ઠૂકા મ-
શ્કરી ચાલવા દે. અને બ્યારે હું ચાકરને
વેવે તમારી પાસે આવું ત્યારે તમે હું ધ-
ણો મોડો આવ્યો માટે મારાપર ગુસ્સે થ-
જો અને છેલ્લે મને મારવાને પણ પાછું
વાળી જોયો નહિ.”

અરેમિયન નાઈટિંગ.

“બૂખનું દુઃખ ઘણું ભુકું છે-બૂખ્યો
માથુસ શું ન કરે ? નાણાં વારને કાળાં ક-
ર્મ કરવાને માથુસ પાછા વાળી જોતાં ન
થી.”

સુગોધપ્રકાશ.

૨. આચકો આવો; સંકોચ પામવો.

પાટ બેસવું, રણ આવવો (ઓને.) એવી
ઓને કાંઈ કામકામ કરવાનું નહિ હોવા-
થી ધરને આંગણે પડેલી પાટપર બેસીરહે
છે તે ઉપરથી)

પાટલા ફાડવા, પાટલા બગાડવા; નુકસાન
કરવું પણ ભણતી ન આવડવું.

“પાટલા મુઠવા પણ વપરાય છે.

પાટલા ભરવા, ટોકરાને બાંધી પીક અને
ઠાકની વચ્ચે પાટલો મૂકવો. (મહેતાજીએ)

પાટલા સામું, મોટી સાળી; વડુની બેન.

પાટલે બેસાડી પૂજા કરવી, પ્રથમ સત્કાર

કરી પછી માર મારવો અથવા નુકસાન
કરવું (વાંકામાં.)

૨ હુલાવી કુલાવી નવડું બેસાડી રાખવું.

પાટલો ગોઠવો, નિરાંત વળવી; ચેન પડવું;
ગમવું; કરાર વળવો

૨. કોઈ ઠેકાણે કોઈનો વગ થવો; સમાવું.

પાટલો પડવો, કાવવું; નમવું. (પૂજનું
તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે)

“આવાં તેમનાં આચરણ જણાઈ આ-
વેલાં જનાં તેમના વગર કોઈ પણ શુભ
આરંભમાં પાટલો પડતો નથી.”

નવી પ્રજા,

“જે તે કામમાં એનોજ પાટલો પ-
ડે છે.”

પાટલો ફરવો, કામ પાર પડવું; કામ થવું.

તેના વિના પાટલો ફરવાનો નથી એટ-
લે તેના વિના ચાલવાનું નથી.

“કંઈ નાત જાતની બાબતમાં લક્ષ્મી
પ્રસાદની સલાહ વિના પાટલો ફરે નહિ.”

નવી પ્રજા.

પાટા બાંધવા, આડું આવવું સમજાવી ભ-
માવવું; કાન ભંભેરવા; ઉલટું ઉલટું બતા-
વીને ભોળવી નાખવું.

આંધળા પાટા બાંધવા એમ પણ
બોલાય છે.

(આંખે પાટા બાંધવાથી જીમ દેખાતું
નથી તેમ સમજામાં ન આવે-અશ્રદ્ધ
છેતરાઈ જાય તેમ કરવું.)

પાટીપર ધૂળ નાખવી, ભણવું; પ્રથમ ભ્યારે
સરકારી શાળાઓમાં રસેટનો ઉપયોગ
યોગ્ય ન હોતો ત્યારે પાટીપર ધૂળ નાખી ભ-
ણતર ભણવાનો રિવાજ હતો તે ઉપરથી.)

“અમે તે કદી પાટીપર ધૂળ નાખી હતી
કે લખી જણાવે ?”

“વળી જાને નિરક્ષર અને વળી પાટી
પર ધૂળ પણ નાખી ન હોય કે રસે-
ટ પર જેન વડે લીટા પણ કાદમા ન દોય

આપે તે બિચારી જણી તો શી રીતે રાખે ? ”

સુંદરીશુભમંત્રિ.

પાદીઆં જોડવામાં, બંધ, બેસવું, કરવું.

પાદીઆં દેવાવાં—બેસી જવાં—જીડવાં, કાઢી જવું; દેવલી બેસવી; ભારે ગુસ્સાન થવું; ફરેશાનું આવવું.

૨. દેવાણું; કાઢવું.

(દુકાન ચાલતી બંધ સાથે આવવા શુભરાત્રી, પછી અટકે ત્યારે એમ બોલાય છે.)

૩. ચાલતું કામ વચ્ચેથી અટકી પડવું; ભાગી પડવું.

પાદીઆં માંજવાં, ખાઈથી જોડવાઠા કાઢી નિરાંત ધરવી.

પાદીઆં રંગાઈ જવાં, ધણીજ ગુસ્સાનીમાં આવો પડવું.

પાદીઆં વાળી દેવાં, કામ બંધ કરવું; ભાગી પડવું.

“ ના, અલી ના, તે દહાડે દેવીને જો.

લાવી એમણે શું કહ્યું તેમાંનું મારા ભણવામાં તો કંઈએ આવ્યું નથી. સખિ, હું ભણતી હોય તો કહે બેઠાએ ? હું તો કુવ પતિ પાસે ગઈલી ત્યાં તો તેમણે પાદીઆં જ વાળી દીધાં. ”

તમચાખ્યાન.

પાટે બેસવા જવું; લગ્ન અથવા સુઅની નાત જમતી હોય તે જોવાને ત્યાં મોકલવી પ્રાટપર બેસવા જવું.

“ મનસપરતે કહ્યું હતું કે એક પ્રસંગે નાગર જાહજીની ત્યાં જમવા બેઠેલી ત્યાં પાટે બેસી મારેંગાઈ સબળાવ્યું તેથી નાગરે એણા તો ખુશ થુલ થઈ ગયા કે તેણાને પોતાના ચંદુએ તેને આવી દીધા ! ”

નર્મગદ્ય.

પાટે બેસવું; બીએ, અળખું બેસવું (૨૭ આવવાથી.)

૨. રાગજે માદીએ બેસવું.

પાટો ગોઠવો, સ્થભાવ મળતો આવવો; બનવું; કાપવું; મેળ મળવો; બનતી રાશ આવવી.

“ તમારે એક બીજાને પાટો જોડતો નહોતો તો અદેનર છે કે અળખા રહેવું. ”

પાટલો ફાવવો પશુ વપસાય છે.

“ લોડ હેરિસ અને તેનું રજુચામડળ લગણું થયું શરુઆતમાં છે તેણે કંઈ પશુ પાટલો ફાવવા તે એવી આશા તો આમન લાખાં રાખવાની છે. ” શુભરાત્રી

પાટો ભગવો, ચલણ થવું.

૨. એક જવો.

પાટોપાટ સળગવું, એક બીજાના સળગવામાં લડાઈ ચાલવી અથવા આગ લાગવી.

‘ સળગવામાં પાટોપાટ સળગી છે; ’

‘ આગ પાટો પાટ સળગી ’

પાટું બેંચવું, ટોપથી ઉપાડવી; કુવો ખોદતી વખત મદિથી મટાડું કાઢવાની ફેરડે આંધેનો ટોપથી બેંચવી

પાટા કુડે બેંચવું, આવડત વિનાનું; અણકડ; અજણ; શુદ્ધ ન વાપરે શકે બેંચવું; કમલનો સદુપયોગ ન કરી સકે બેંચવું; પાટા કુડવા જેવા દલમ પ્રકારના કામ સિવાય બીજા કામને અટકે લાલક નહિ બેંચવું. (દલમ પોતાના પંધાની રાસઆતમાં પ્રથમ પ્રથમ કુડે છે તે ઉપરથી.)

પાણી કરવું; (લોડીનું ચઢવું. પિંડાનું, પાણી કરવું.) પોષ્ટે પડેંચાડવો; છેડા

જમાડી નાખવું; સુખાવું; ખાલી કરવું. ચાણી-ચઢવું; ચઢવું; કરવું; ઉત્તમ આવવું.

૨. પાણી પાડવું (અર્થ ૨ બે)

પાણી ચોપડીને વાંચીએ તેવા અક્ષર, ધ-
ણજ ખરાખ અક્ષર.

પાણી છોટેવું; કંડુ પાડવું (જોરસા વગેરે
ને.)

પાણી છુટવું; પોતાને ધણી ભાવે તેવી વસ્તુ
ખીન્ને કાઢી ખાતો હોય તે-જોઈ અથવા
તે વિષે તેને વાત કરતો સાંભળી પોતાની
જીભ ઉપર કરચ કરવું-યુક વધવું-તે ખા-
વાની અતિશય ધ્રુષ્ટિ થવી.

૧. અશક્ત ધર્મજવાથી પરસેવો છુટવો;
" મારવાડી ઉઠાસાયો ને ધ્રુજવા લા-
ઓ; તેને અંગે પાણી છુટ્યાં."

સંધરાજેસંધ.

પાણી જવું; પાણી લેવા જવું.

૨. ટેક જવો; આગર જવી; ચોખા
જવી.

પાણી જોઈ લેવું; સામર્થ્ય-શૌર્ય જોઈને તેને
વિષે હલકા વિચાર બાંધવો.

પાણી પાણી કરવું; ચકવું; નરમ પાડવું.

૨. પરસેવો આણવો.

(ધોડાને.)

" પાણીને માટે તલસ્થા કરવું; ધણી
તરસ્યા થવું.

પાણી પાણી થઈ જવું; મહેનતથી ધણી
પરસેવો છુટવો.

૨. તાપે થઈ જવું; નરમ થઈ જવું;
જોર-કોવત વિનાનું થવું.

૩. ઝોગળી જવું (ખાર વગેરેનું.)

" આખું અંગ જાણે બંગ થઈ ગયું;
મૂડી વાળવા નેટકું જોર મારાં આંગળાંમાં-
રહું નહિ; પગ પછ જાણે પાણી પાણી
થઈ ગયા "

પ્રતાપનાટક.

પાણી પાયાં એટલું પીવું. (કાઢી,) કહે-
તેટલું ને તેમ કરવું; કાઢવું સમગ્ર અર્થ સ-
મજવું અથવા તેના કલા પ્રમાણે વર્તવું

" પોતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે નૃચાલે તેવાને

માટે અર્થવા પૂર્ણતાબેદારીની સ્થિતિ-દ-
શાવનાં વપરાય છે.)

" હું તમને એક ઉપાય બતાવું છું; હ-
મણાં સેનાપતિની સ્ત્રીના સેનાપતિ છે; એના
ચેલોને, કેસડિમોના પાયાં એટલું પાણી તે-
પીએ છે. "

ચો, કથા સમાજ.

પાણી પાવા જવું; કાઢીની પાછળ તેની સેવા
કરવા દુખલ મરી જવું.

" તેની સાથે ચઢી આવેલા પહેલવાનોને
તો આમલાને પાણી પાવા મોકલ્યા. "

વીરાધીરાની વાર્તા.

પાણી પાવું, એક ધાતુને ખીજ ધા-
તુનો રસ પાઈ ખીજનો રંગ ચઢાવવો;
ઢાળ દેવો.

૨. ધાર આણવાને હથિયારને ગરમ
કરી પાણીમાં ઝોળવું.

૩. ઉઠકેરવું; પાણી ચઢાવવું; ઉત્તેજન
આપવું.

૪. કાઢીને પાણી પીવો આપવું;

૫. ઝાડના ઝૂળમાં પાણી રેડવું.

પાણી ફેરવવું; ફેરી વળવું; ફેકટ-ખરબાદ
જવું; ધૂળ મેળવવું; તુકસાન થવું; ઉપયો-
ગમાં ન આવે એવું થવું.

પાણી ફેરવવું; ધૂળ મેળવવું; રફ કરવું;
નકામું કરવું. (સારા નામપર-આખર ઉપર)

" ખીજ વાતોમાં શાઅનો દાંડા પક-
ડવો અને સારી તથા લાભકારી હોય તો
પણ તે ન કરવી અને આથી વાતોમાં શા-
અના કહેવાપર પાણી ફેરવવું એ કોના
ધરનો ન્યાય ? "

બે બહેનો.

" મને વાર થઈ તેનું કારણ કહીશ
એટલે તમારા કહેવાપર બહુય પાણી ફેરી
વળ્યું જાણવું. "

તપત્યાખ્યાન.

પાણી ફેર કરવું; તંદુરસ્તી સુધારવા કાંઈ સાગં
હવાપાણીમાં જવું.

પાણી બાળવું; ધાતકીપણે વર્તવું; ભૂલમ
કરવો. ૨. છવ બાળવો.

પાણી ભરવું; ધરના ખપ સાર કુવા-ઢાંકા કે
તળાવમાંથી પાણી લાવવું.

૨ (—આગળ) મણ્વી-લેખા-હિસામમાં
નહિ એવી હાલતમાં હોવું; ઉતરતે
દરજો હોવું.

૩. શરમીદ પડવું; ઝાંખું થવું; અંતર્ધ
જવું.

“ વ્યાકરણશાસ્ત્રમાં કું પારાગત છુ.
વર્તેલ શક્તિ તો મારી નજર સામે પાણી
ભરે છે. ”

અરેબિયનવાઈસ.

“ ને ધણીની આનીતી છે રાણી.

વેદ ત્યાં ભરતો પાણી-આપા ભક્તિને
કવિ બાપુ.

પાણી ભરાઈ જવાં; ધણી સોજા આવી
મરવાની તૈયારી પર ‘આવી રહેવું; આ-
ખર આવવી.

“ ચડવા ઝાંડું પાણી આજ,

સુધારાતણું જો;

ભરાઈ મૂંઝાં પાણી છે,

વક્ત્રમ મતને જો. ”

નર્મ કવિતા.

૨. મહેનત કરતાં યાત્રી જવું-સરીર
ફાવું.

ચોડી વાર અટકવા વિના અથવા સારી
ચેઠે ચોખ્ખા વિના આગળ કામ ન થાય
તેવી હાલતમાં આવી પડવું.

તેથી ઉઠકું પાણી વ્યકવું એટલે જોરસો
વપવો.

પાણી ભરાવવું; ઉતારી પાડવું; દણકું ક-
રવું; દરાવવું; ધાવવું; નતમ કરી ના-
ખવું; મહેનત કરાવી યાવવું.

“ કાલિયાવાહનના ઢંકારા ગામમાં રહિંક
ભતના પથ્થર થાય છે તે પારદર્શક અને
ચક્રચકિત હોઈને ઊંચી ભતના ખિસોરને
પાણી ભરાવી શકે. ”

દે. કા. ઉત્તેજન.

“ જંઘારોટન કુંવર કરે ત્યારે,
મકા નાહને પાણી ભરાવે. ”

માંધાતાખ્યાન.

પાણી મરવું; જોરસો નરમ પડવો; શાંત
પડવું.

૨. (ઝીઝી) પતિમતપણું બાવું.

પાણી મૂકવું; એકાદું કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા
લેવી; સંકલ્પ કરવો; અમુક બાબતવું પહુ-
નીમ લેવો.

(શાસ્ત્ર કે પુરાણમાં કહેલું કાઈપણ કામ
કરતાં પહેલાં તે કરવામાં પોતાનો શો હેતુ
છે તે અને તે કૃમિ આટલા દિવસમાં આવી
રીતે કરીશ એવો આજ્ઞા સમક્ષ પાણી
મૂકીને સંકલ્પ કરવાનો-નિયમ લેવાનો રિ-
વાજ છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે.)

“ વેરી યારી એ વામજો, વપારે મ-
કરો પાણી ”

વામનકથા.

૨. પાણી ઉર્જ કરવું.

૩. એકાદું કામ ન કરવા વિરે પ્રતિજ્ઞા
કરવી.

પાણી લાગવું; એમટી જમ્યાવું પાણી પી-
ધાથી રોમ થવો.

“ સોનમદ બ્યારાવું તને પાણી લાખું
દેખાય છે. ”

પાણી ‘લેવું; કાઈની આજ્ઞા લેવી.

૨. એકાદું કામ ન કરવાનો નીમ લેવો.

પાણી વલોવવું; પાણી વલોવવા એવો નિ-
યમ થત કરવો. હાથ ભાગે નહિ,—પા-
રેલે કાપો ન મમે એવી રીતે નિમ્યા
શીર્ષ મારવાં

બુદ્ધિ કહે બકવાદ તજ,
વ્યર્થ વલોવે નીર;
છાર સર્વને છાંટતાં,
સરવે પડે શરીર.

બુધાખીરામ.

પાણીમાં વલોવવા ભેલો વ્યર્થ પ્રવાસ
કરવો; મુખ્ય મુદ્દાની વાત શ્રુતિને નિરર્થક
અને નશ્વરી વાતમાં મન ઘાલી મહેન-
ત કરવી.

પાણીને ભૂલે, જીન કિંમતે; ધણેજ સસ્તે
ભાવે. (જેમ પાણીની કિંમત મણાવી નથી
તેમ.)

"કાળાનાળા ચોરી કે લૂટમાંથી મેળવેલો માલ
પાણીને ભૂલે મારવાડીને ત્યાં વેચવા આવતા."

કુંવારીકન્યા.

પાણીથી પાતળું, કરી નાખવું, ધણુંજ હ-
લકું પાડવું; છેકજ ઉતારી પાડવું; વીહું
પાડવું; માનખંડ કરવું; છેક ધમકીથી
શરમિંદું કરી નાખવું; માન ઉતારી ના-
ખવું. (તિરસ્કારમાં)

"રમાનંદું ઘરમાં ધણિયાણી કે છો-
ટરી આગળ કાંઈ ચાલતું નહિ. છીખામણ
દેવા કે ડહાપણ કરવા જય કે આપડી
પાણીથી પાતળો કરી નાખે."

સાસુવહની લઢાઈ.

"પ્રાંઠા ધીરા પોતાના પ્રિયને તિરસ્કા-
રથી પાણીથી પાતળો કરી નાખે છે તથા
વેળાંએ ઉજળા ઉજળાને વળગાડી કહે
છે."

રસવર્ણન.

પાણીથી પાતળું થવું, અતિશય કરકસી-
રિયું થવું."

"એ બિચા પાણીથી, એ પાતળા ચાચું
એવા છે."

૨. ધણુંજ ખેશરમી થવું.

"મુકયું ઝેર તે આગળ,
નિરમળ ઘર્ષ તે નાર;

પાણીથી ઘર્ષ પાતળી,
ચૂકી ગઈ તે દાર."

પંચદંડ.

પાણીના રેલાની પેઠે, ઉતાવળે; તરત; થોડી
વારમાં; પાણીનો રેલો નેટલી ઝડપથી જાય
છે તેટલી ઝડપથી.

"તેની કિંમત પાણીના રેલાની પેઠે
ઉતરી જાય છે."

કરણધેલો.

પાણીની પેઠે રાહ ભેળી, વરસાદની પેઠે
ધણીજ આતુરતાથી રાહ ભેળ્યાં કરવી.

"એની ઓ તો એની પાણી પેરે રાહ
ભેલીજ ભેડી કે એ ક્યારે આવે ને આ
હંકીકત નિવેદન કરે."

અરેમિયન નાદુરુપ.

પાણીનો પરપોટો, શંખિયુ એવું ને કંઈ તે.
પાણી ઉપરનો પરપોટો અસ્પ સમયમાં
નાશ પામે છે તે ઉપરથી.

પાણીનો પરપોટો, પાણીપરની રેખા,
ધૂળ પર લીપણ, બપોરનો છાયો,
વિજળીનો ચમકારો, સૂર્યનો છાયો,
કમળિની પરતું ખિંદું, ખુંટીપરનો
કાગડો, પંખીનો મેળો, સાડાનજી
ઘડીતું રાજ, ઘડીતું ઘડિયાળ, ટુસુનો
શેક બગેરે એકજ અર્થના પ્રયોગો છે.

"સંસાર આ તો સર્વે ખોટો,

પાણી માંહેનો પરપોટો;

કુટી ભરો નાનો મોટોરે - ચતુરવર."

દયારામ.

"જિય ને નીચ તો માયાનો ખેલ છે,
એતો પાણી તણા પરપોટા,
વિચારી જુઓ."

કવિ બાપુ.

"હાટ ભરો ધનમાટ ભરો,
મન ઘાટ કરો ભલે મોટા;
પાટ હાક સહુ ઘાટ આંક પળ,
પાણી તણા પરપોટા-

‘નિશ્ચે રહેલું. નથી, માથે મોત ઝપાટો મારે.’

બોધ ચિંતામણિ.

પાણીમાં ચણા ઝોગળે છે, (વાંકામાં.)
દિન પ્રતિદિન નડે ચાલ છે. (પાણીમાં ચણા પલાળવાથી જેમ વધે છે તેમ.)

પેટને દુઃખેજ પાણીમાં ચણા ઝોગળે એવો થયો છે, નહિ વારી ભાવતાં ભોજન નથી ભીમ જેવો થયો તોય છિદ્ર શોષવાં એ તારું કામ છે. ”

પ્રતાપનાટક.

પાણીમાં જલું, ખરબાદ જલું; છટ્ટી પડલું; નિશ્ચળ જલું; ફળદાયક ન નીવડલું; મિથ્યા જલું.

“ સપળાં તેની પાસે એકાં થયાં અને ડોસાને તો ફાળ પડી કે રખેને કશું કારણ પાણીમાં ગયું કે શું. ? ”

અક્ષરાક્ષસ.

પાણીમાં ડાંગા મારવી, ડાંગ મારવાથી જેમ પાણી ભૂંડાં થતાં નથી તેમ મિથ્યા શ્રમ કરવો.

૧. સંબંધીમાંડળમાં લડી ઉડવું. (મતલબ એવી છે કે એવી રીતે લડવાથી જે સંબંધ છે તે છટવાનો નથી.)

‘પાણીમાં ઢૂંધી જલું’ નોંધએ, શરમજી મા-
રું મો ન દેખાડવું નોંધએ.

પાણીમાં તરવું, રીધું છડું રાખવું-ખતા-
વડું; ટેકમાં રહેવું.

“ નહારાં કર્મમાં એ કેવો ભ્રષ્ટ યર્ષ ગયો છે કે હું એની સામે આવીને ઉભી છું તો પણ ઝોગળખતો નથી. ફીક છે જોઈ છું કે એ કેટલા પાણીમાં તરે છે. ? ”

મહિવારી.

પાણીમાંથી પેરા કાઢે એવું, ચોખ્ખી અને ખરી બાબતમાંથી પણ શૂંઘ શોધી કાઢનાર; જે તે બાબતની ખણખોજ કરનાર; ખોડ-ખૂલ કાઢ્યાં કરવાની મતલબથી કો-

ઈની ચાલ ચલણ-કોઈના કામ ઉપર ખે-
પ રાખીને જોયાં કરવું ખંતથી દોષ કાઢવા કરવા. દૂધમાંથી પેરા કાઢવા પણ બોલાય છે.

પાણીમાં પંડવું, જિંદગી ખૂબ ઘેરાઈ જવું. જ-
માણસને ઘણી ધાડી હાથ હોય તેવાને વિષે બોલતાં એમ વપરાય છે કે જાણે પા-
ણીમાં પડ્યો.

૨. છૂટી પડવું. (પૈસા.)

પાણીમાં પારો પડ્યો, એમ જ વસ્તુ ફરી-
થી મળવાની આશા ન હોય તેને માટે લગાડાય છે. ફરીથી ન મળે એવી રીતે નાશ પામવું.

(પાણીમાં પારો પડ્યો હોય તે જેમ હાથ લાગતો નથી તેમ.)

“ જાત જાણ્યા પછી જ નહિ મૂકી દે, ”

પાણીમાં પારો મળ્યો પાણી નાવે. ”

ભોળેભેકત.

પાણીમાં બોળવું, કુખાવડું; ટુંકસાનીમાં આ-
ણવું; પડતીમાં લાવડું; જિંદગી ન આવે એ-
વી ખરાબ સ્થિતિમાં આણી મૂકવું.

પાણીમાં બોળવું, ખરાબ કરવું, નકામું કા-
લવું; બર્બડ જવા દેવું; વણસાડવું; શમાવડું;
ધુળે મેળવડું. ‘કુટુંબની આખર બધી પાણી-
માં બોળી.’

“ મારાં સાટે વર્ષ પાણીમાં બોળ્યાં. ”

મણિ અને એકાદ.

પાણીમાં મૂડીઆ ભરવી, પાણીમાં મૂ-
ડીઆ ભરવાથી કિંચિત્ માત્ર પાણી મૂડી-
માં રહી શકતું નથી તે ઉપરથી તેના
જેવો મિથ્યા પ્રયાસ કરવો.

પાણીઆરાના ઝુનસી, (પાણીયારા-ખર
આગળ ફૂકમ-કારનાર કરનારો.) જે મા-
ણસ ધરમાં મોટી મોટી વાંતો કરે પણ
ખહાર બોલી શકે નહિ તે.

પાણીમહાણ કરવું, હાથ મેળાવો કરવો;

પરણું-લમ સંબંધ કરવો. (પાણિ=હાથ+મંદણ)

“ઝી પુરપ પોતાની મેઝે પરપર પાણી મંદણ કરવા અને પસંદ કરવા ચોખ્ખાં હોય તો તેમની ઈચ્છાની આડે નહિ આવવું.”

સુંદરીચુખંદિર.

પાણીયું આપવું, રળ આપવી; કલમ કાપવી; બરતરફ કરવું; વિદાય કરવું. (પાણીયું-પાણીયત્વં શ્રીફળ.)

“તેમનું દેહલીક વાર સુધી તો પડેલાં ઝોની ખટપટ આમળ ફાલ્યું નહિ પણ પછીથી તેમને પાણીયું આપી સ્વદેશમાં મોકલી દીધા.”

વીરાધીરાની વાતો.

પાણીયું મળવું, રળ આપવી-મળવી; ધેર બેસવું.

“એક વીથીવાળાની છોકરી સાથે લી પરપથો તેથી તેને પાણીયું મળ્યું.”

જાત મહેનત.

પાણીછદણું આપવું, હોહાહણ પાણીથી ભરેલું શ્રીફળ આપવું તે ઉપરથી વિદાય કરવું; રળ આપવી; કાઢી મેલવું-

પાણીછદણું કરી નાખવું, ઉનારી પાડવું; શરમિંદું કરવું; માનમંગ કરવું; ઉડતાં વી નાખવું.

“પોલિકસીનીએ પોતાના કુંવરને પાણીછો કરી નાખ્યો કે તું આવી નીચ કુળની કન્યા સાથે લમ કરવા શું તૈયાર થયો છે?”

શે. કયાસમાજ. પાતરાં પાડવાં (હાથે), જાતમહેનતકરવી. પાતાળ જત્રી, પહોંચેલી જુદી; જેની મુકિત કે મસલત કાંઈ જાણવામાં ન આવે એવો; જાડી સલાહ આપનાર; ગંભીર મુકિત બતાવનાર; પાતાળના છેક તળીયા સુધી નીચે જવાના ઉડા વિચારમાં પડીને પણ અ-

મુક બાજતનો તપાસ કરી દાવે તેવું.

૨. ગમે ત્યાંથી જોળી આણે તે; ગમે તેમ કરી કામ પાર પાડે તે; સંઘળી જાતની શક્તિ વાળો.

પાતાળ પાણી, કુવા-કુંડું એવું પાણી કે જે કદી ખુટેજ નહિ-અંદરથી ઝરણ નીકળ્યાંજ કરે તેવું-છવડું પાણી.

‘કાથો ધમધમ ચાલે,

પાતાળ પાણી કાઢે,

‘પાતાળપાણી જાંડું,

હાધીને પગે કુંડું.’

પાતાળદ્રોણું, જમીનના જાંડા ભાગમાં ન ખુટે એવું પાણી કાડવું.

પાતાળનાં પુતળાં હુલાવવાં, ગજબ કરવો; અતિશય ઉત્પાત કરવો; ઘણી ઉધમક પામસ કરી મેલવી. જેની મુકિત કે મસલત કાંઈ જાણવામાં ન આવે એવા માણસને વિરે મોક્ષતાં વપરાય છે.

પાતાળમાં પગછે, (મતલબ કે બહાર છે તેટલો માંલ છે.) જેનાં કાવતરાં કે તરકટ કાંઈ જાણવામાં ન આવે એવા પહોંચેલી જુદીના માણસને વિરે મોક્ષતાં વપરાય છે. એવો માણસ ક્યાં કેવું પગલું ભરે છે તે કાંઈ જાણતું નથી.

પાતાળમાંથી વાત લાવવી, ધણે જાડે ઉતરીને—ખૂણે જોયરે દોષને પૂછીગાળીને ગુપ્ત હોય તે છતાં પણ ગમે ત્યાંથી વાત કાઢી લાવવી.

પાતાળમાં પેસી જવું, જુઓ ધરતીમાં પેસી જવું. પાતાળમાં પેસાડવું એટલે શરમાવી નીચું જોવાડવું.

“આરાં માળાપને પાતાળમાં પેસાડતાં તને દયા નથી આવતી !”

પાંચાળી પ્રસન્નાખ્યાન.

પાથરણે બેસવું, મુઆ પછી શોક કરવા નાતના માણસોએ પાથરેલા ઉપર બેસવું.

પાથરણે જવું પણ બોલાય છે.
પાન મૂકવી, લંબાણ ચૂકવું; અંત આણવો;
પાર લાવવો. (સં. પાન્ય)

‘હવે એ વાતની પાન મૂકો.’

(પહેલાં વાક્ય ને છેટે પાન દોરવાનો
રિવાજ હતો. સંસ્કૃતમાં મૂળથી તે હજી
મુધી પણ વાક્ય કે શ્લોકને અંતે પાન
દોરે છે. રૂપિયાનો આંકડો લખવો હોય તો
તેની પાછળ પણ પાન કે હોલાયો નકરે છે.
એટલા માટે કે તેમાં કોઈ વધારી ન દે.
તે ઉપરથી)

પાનમાં આવવું; (પાન-વણેલી દોરી અ-
ને તે ઉપરથી.) દાવમાં આવવું; વળમાં
આવવું. (લાક્ષણિક)

પાનપટ્ટી આપવી, (કમીશનની નિશાનીમાં
સરકારને પાંચ પાનની પટ્ટી સોપારી સાથે
આપવામાં આવે છે. તે ઉપરથી વાંકામાં.)
રત્ન આપવી; કાઠી મેલવું; બરતરફ
કરવું.

પાન સોપારી, લાંચ; ચેરીમેરી, રહેમ રા-
ખવાના બહામાં ખુશી થઈ ને કંઈ આ-
પવું તે.

“ કારભારીને પાન સોપારી પણ મળ્યાં
તેથી તેણે ડરાવ કીધો કે તપાસ ચાલે
તેમાં બનીગને બચાવી લીધો. ”

કરણવેસો.

પાનીએ છુદ્ધિ, ડગાઈ મેલેલી છુદ્ધિ; નેને
આગળ પાછળનો વિચાર સહે નહિ તેને
વિશે બોલતાં વપરાય છે. ‘પ્રમદા છુદ્ધિ
પાનીએ’

પાનું પડવું, સંબંધ થવો; બેઠું થવું; માથા
સરસા જડવા.

“ નેની મળે લમ સંબંધ થયો, નેની
સાથે પાનું પડ્યું એવા વરના ઉપર તેની
ઓએ પ્રીતિ રાખી તેની ઈચ્છા પ્રમાણે
વનંતું નોંધ્યો. ”

નર્મમપ.

“ અહો ઉદર બહારી રે,
સતી તું શુદ્ધ સાણી રે;
છુટે ના તે નિભાવી લે,
પડ્યું પાનું સુધારી લે. ”

સરસ્વતી ચંદ્ર.

“ કિયાં જનમનાં પાપે કરીને,
પાનું પડ્યું તુજ સંગ મુઆ તું. ”

નર્મકવિતા.

પાનું શોધવું, મોત મોઝલવું; અત્યુ પમાડવું.

પાપ મથું, પીડા કરનાર-તુકસાન કરનાર
હજી માણસ ટલ્યું; કંઠક ટલ્યું; કાશ ગઈ.

પાપ છૂટી વાત, નિખાલસ મનથી કરેલી
વાત; પાપ-કપટ રહિત કહેલી વાત.

રોજી ! એ વાત તો અકરમાતળ બની
ગઈ. હવે તમને પાપ-છૂટી વાત કહેવાને
હરકત નથી.

બ્રહ્મરાક્ષસ.

પાપ ધોણું, નિરોપ છતાં કોઈ માણસ કો-
ઈની નિંદા કરે ત્યારે તે નિંદા કરનાર પો-
તેજ પાપી થાય છે એમ બતાવે છે-નેની
નિંદા થાય તેવું પાપ ધોવાય છે એમ કહે-
વામાં આવે છે.

“ કરશે કયં બાઈ તેને નડે,

• પારકું થીંલે ધોણું પડે. ”

બોલો બક્ત.

“ આ દુનિયામાં આપણે કોઈનો વગર
કારણે પાપ ધોવાં, એમાં આપણે પાપી ને
હજી કહેવાઈએ. ”

નવી પ્રજા.

પાપ ફરી વળવું, કરેલાં પાપ આવી નડવાં;
પાપનું ફળ મળવું. (પાપીને પાપે મોત-
સથી ઘેરી લેવું તે ઉપરથી)

પાપ ફરી નીકળવું, કરેલાં પાપને ફીરે
ચરમો ફરી નીકળવી.

૨. પાપ ઉપાડું પડવું.

૩. કરેલાં પાપ આવી નડવાં; આપન
આવી પાપી.

“મારો દેહ ધરીને મનસા, વાયા કે કર્મણા મેં કાઈનું કાઈ પણ ખોટું કર્યું સાંભરતું નથી. આ તો પેલા ભવનાં પાપ કુટી નીકળ્યાં. ખાકી મેં બાળભાવમાં પણ જરા પાપ કર્યું નથી.”

નળ દમ્યંતી નાટક.

પાપની દમ્બ; કાઈ ચાલુસ કાઈ પાપ કર્મ કરે તે નજરે નેવાથી અથવા તેમાં કાઈ મદદ કરવાથી તેના પાપનો દરામો ભાગ એ નેનાર અથવા મદદ કરનારને આવે એમ લોકો કહે છે તે.”

પાપનું પોટલું બાંધવું; ઘણાજ પાપિષ્ઠ કર્મ કરવાં—આચરવાં; પાપ બેથું કરવું; અધર્મનો સંચય કરવો.

(માણમે આખા જન્માશામાં ને ધનનો સંચય કર્યો હોય તેનું પોટલું તેને મરતી વખતે કામમાં આવતું નથી પરંતુ ધર્મજ તેની સાથે આવે છે એટલે પાપ કે પુણ્યનો ને સંચય તેણે કર્યો હોય તેજ આખર વખતે મદદ કરી થઈ પડે છે મરતી વખતે તેનું પાપ પુણ્યનું સરવાળું નીકળે છે તેમાં જ્યારે તેણે ઘણા પાપ કર્યાં નજરે પડે છે ત્યારે તે પાપનું પોટલું બાંધીને (બીજા લોકમાં) ગયે એમ કહેવાય છે

પાપનો ધડા કુટવો, છુપું રહેલ પાપ બહાર થવું—ઉધાડું પડવું.

“કદાચ આખરે તે નો વિશ્વાસઘાત કરશે તો તેના બરાવણો પાપનો ધડા કુટ્યા વિના રહેશે નહિ.”

અરેખિયનનાઈટસ.

પાપકપાણું, પોણું; નગણું; અસમત; કૌંવત વિનાનું; નિર્બળ.

પાપા ઉપડી જવા, મૂળમાંથી નાશ પામવું.

પાપા પાડવા, લગડાને લાકડાના ધોકાએ ધબોડવું.

પાપો ટેરવો, ઉત્તેજન આપવું; ટેકા આ-

પવો; સંગત થવું; આધાર આપવો. ‘પાપો પૂરવો’ પણ બોલાય છે.

“અગ્રેજી ભણીને છોકરા નાસ્તિક થાય છે ને વંદી નય છે, માટે આપણે તો છોકરાઓને અગ્રેજીમાં નાખવા નથી.”

“ધનવદ્ધમીએ આ વાતને ટેકા આપ્યો અને છવકારે પણ પાપો ટેપો એટલે રોકના વિચાર દહ થયા.”

એ બહેનો.

પાપો રોપવો, મંડાલ કરવું; શરઆત કરવી.

૨. મૂળ માલવું.

પાર પતવું, ધઈ રહેવું; વપસાઈ જવું; આવી રહેવું.

પારકું મન, દિહરી; પારકું ઘર ચલાવનાર; પરાયા માણસના કામકાજમાં આવે તો.

‘દિહરી પારકું ધન કહેવાય છે.’

પારણું કરવાં, પહેલા દલાડાના ઉપવાસી બીજે દલાડે સચારમાં ખાઈ લેવું.

પારસ પિપણો, (પાર્શ્વપિપણ) કાઈની પણ સ્પૃહા વિનાનો સ્વતંત્ર માણસ.

૨. માખ્યા કે હૈયાં છોકરાં વિનાનો.

૩. મિત્ર વિનાનો.

પારસીમાં ચાલવી (વાત), કાઈન સમને એમ ચાલવી (એ જણુ વચ્ચે)

પારસે આવવું, સવાણે આવવું. (દોર.)

પારસો મૂકવો, ચાનો છોડવો (દોર.)

પારાયણુ કરવું, (વેદ-પુરાણનો એકાદો અંચ પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વાંચી જવો—ગોટથી ભણી જવો તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) લાંબુ લાંબુ વ્યાખ્યાન કરીને કહેવું; વધારી વધારીને કહેવું.

પાલ પાકવી—પાકી રહેવી, મારા ઘરમાં તો પાલ પાકી રહી છે એટલે ઘણાં ખરાં માણસ મારાં પક્ષાં છે.

(પાલીનાં પાણીથી લોકમાં ઘણા મંદ-વાડ થાય છે તે ઉપરથી.)

પાલવે પડ્યું, આધાર રહેવું

(પાલવે-આશરે-શરણે રહેવું.)

“ હું તેને પાલવે પડ્યો છું. ”

પાલિયાં પાણી, (પાલનાં-પાલ. બણીનાં પાણી) પ્રાંભણું પાણી; વનસ્પતિના કોઠા-જુથી કોઠાક કોઠાણાં પાણી પર ચીકણા પદાર્થ તરતો હોય છે તેવું પાણી. આ પાણી ધણું રોગકર્તા હોય છે.

સુરત છાંનાં હવા પાણી ખીખ છાંનાને મુકામયે સારાં નથી એમાં વસ્તી મોઢી થયેથી ને જંગલના કોઠાજુથી પાલિયાં પાણીની ને નકારી હવા તેની અસર લોકના પર થાય છે.

નર્મગધ.

“ પાલિયાં પાણી અને જંગલની અરાખ હવાથી લક્ષ્મીમાં ભારે હાની યર્ધ. ”

ભરતખંડનો ઈ.

પાણું વાળીને સુવું, નિરાંત વાળીને સુવું; હરી હામ રહેવું; હરીને સુવું; આરામ લેવો. (અતિશય કામની ધાર્મ્યાં.)

પાણું સેવવું, સેવના-તરફદારી હરી મહેરબાની મેળવવી; તામેદારી ઉઠાવવી. પક્ષ પકડવો.

“ શ્રી કૃષ્ણનું પાણું જોણું મેળું છે તેને જન્મ મરણનો ડર જા માટે જોઈએ ? હમેશાં જન્મરાતું પાણું સેવવું જોઈએ. ”

સસમાપ્રાપ્તિ.

“ રાક્ષસ તારાપર પ્રસન્નયર્ધ ને બ્રહ્મિસ આપે તે સેવું અને કટલાક કાળ સુધી પછી રાક્ષસનાં જ પાસાં સેવવાં. ”

સુદારાક્ષસ નાટક.

“ બાઈ, મોઢા પુરખાં પાસાં સેવ્યાં કંઈ મિથ્યા જાય છે ? ”

ભાગિનીબુદ્ધ.

પાસો ચડવો, ચડિયાતો હોવો, આળાદ-ચડતી સ્થિતિમાં હોવું; જ્ય-રૂતેદમંદીનો અવસર હોવો; દહાડો સિકંદર હોવો; ભાગ્યોદય હોવો.

“ એ રીતે કટલેક દહાડે અક્ષત માગનાર પાસો ચડીઆતો જોઈ જોસવાળો મોટો ભાઈ વિચારમાં પડ્યો. ”

કૌતુકમાળા.

પાસો જણવો-સમજવો, કપટ સુકત શુભ ધારણા જોળખવી.

પાસો નાખવો, સાદસ કરી જોવું; સાઈ માફું નશીબ અજમાવવું. (પૈસા, રૂપિયા, માલ, જનસ વગેરેને પામે મુકી દેશાણો પાસો પડેતો તે લઈ મેળુંને ન પડેતો આપી રેવું એવી સજાની રમત જુગારમાં રમે છે. પછી એ ધારેલા પાસાં નશીબને થોગે પડે છે કે નથી પડતા તે જોવું એ ઉપરથી.)

પાસો સવળો-અવળો ચડવો, હરેલી મુકિત પાર પડવી કે નિષ્ફળ જવી, હરેક જુકિત માં ફાવવું કે નિષ્ફળ થવું. નશીબ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ થવું.

“ એ તો ઠીક છે કે પાસો સવળો પડે છે-ધંધર પાધરો છે, પછુ દેવ પ્રતિકૂળ હોય તો તારૂં ને મારૂં જોયતું આવી બનત. ”

પિંગળ કરવું, (પિંગળના છંદનો પાર આવતો નથી. છંદસંલ્પ્યા ન વિચતે, તે ઉપરથી) લાંચું લાંચું વર્ણવી ટાવણું કરવું; અતિશયોક્તિથી વધારવું.

“ તમે અને કહોને કે તમે મોઢાં મોઢાં પિંગળને પિંગળ અલાવોછો અને ખીજતું પારેવું બનાવી લાવો છો તેનો તમને કટલો અનુભવ છે. ?

પરોમાજેલન.

“ રે, લાંચુ પિંગળ કરતુ પડતું મુકી રીમને મોઢા આદરથી દરબારમાં દાખવ કરે. ”

પ્રતાપનાટક.

પિંગળા જોશી, બનિય વર્તિને ને માત્ર સાઈ સાઈ કહે છે એવો જોશી.

પિછો લેવો, પાછળ પડવું; સનામાં કરવું;

ખજુખોળ કયા કરવી; બહુ ખોળ્યાં કરવી;
કેડા લેવો; ખતે પડવું.

“ તે બાપડા મૃત્યુ પામ્યો છે, તે અર્થે
કહે તમારો પિછો લેવામાં સાર નથી. ”

મહિ અને મોહન.

પિછોડી ઝોડવી, (દેવાણું કાઢનાર માણસ
પિછોડી ઝોડી બારણે બેસે છે તે ઉપર-
થી) દેવાણું કાઢવું.

પિછોડી ઝોડાડવી, જુઓ અધારપિછોડી
ઝોડાડવી.

પિછોડીમાં પથરો લઇને કુટવું; મુઠો ચૂ-
કા ગમે તેમ બોલવું; કુદાસર ન બોલવું.

પિત્તો ઉછળવો, મિર્ગજ તપીતવો; યાસો
યર્ષ આવવો; કોષ ચડવો. (કોષ પિત્તમાં-
થી ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપરથી)

પિપળે દીવો કરવો, લોકોને બહાર કરવું;
(જાની વાત વગેરે.)

પિપળો ઉગવો, ઉછેદિયું યવું; ન સંતાન
જવું; અપુત્ર હોવું.

‘ તમારા વિના મારે ખીન કોનો આધાર
છે? કેમ ને પિપેરમાં તો પિપળો ઉગે-
સો છે. ’ બે બહેનો.

પિપળો ફાડવો, ધણા બાલોણું એકઠા
થવું.

પિપીલિકા માર્ગ, કાઈ કામ ધીમે ધીમે કરીને
પૂર્ણ કરવાની ને રીત તે. (પિપીલિકા અને
વિદગમ એવા યોગમાં બે માર્ગ છે; સમાધિ
કરવાની એ એક ધીમી અને સહેલી રીત
છે તે ઉપરથી.)

પી જવું, સહન કરવું.

૨. આઈ જવું; ન મણકારવું; અખાડા
કરવા; ન લેખવવું; સાંભળવું ન સાં-
ભળવું અથવા દીકું ન દીકું કરવું.

૩. કળી જવું. (કાંઈ માણસને કે વિ-
ચારને)

“ દીકરા, ઝાંઝું બોલીએ નહિ. તારે તો
આ ઘરમાં જન્મારો કાઢવો છે, કાંઈ કકડું

. મોઢું બોલે તે પીનજા, સામો ઉતર ન
દેખા.

ભામિનીજાણ.

પીચકારી મારવી, જુઓ તથાજ છાંટવો.

પીછાંતું પારેતું કરવું, નજીવી વાતને મો-
ટી કરી થાપવી—અતિશયોદિતથી વધારવી.

પીછાંતો કાઢાડો, કાંઈ ન હોય અથવા કાં-
ઈ નજીવું હોય તેને મોટું કરી થાપવું
તે. (કમગાએ મોરનાં પીછાં ધાલી મોટું
ગાળ ધારણ કર્યું હતું એવી ને વાત ઈ-
સપનીતિમાં છે તે ઉપરથી.)

પીછું ખેંચવું—ફેરવવું—મારવું, બેદરકારી-
થી સહીતું બિચાકું ખેંચવું. (સાહેબ લો-
કો ને કાંઈ લખે છે તે પીછાની કલમથી
લખે છે તે ઉપરથી.)

પીછું ધાલવું, ગોદ કરવી; દરકત નાખવી;
વચમાં અડચણ લાવી મૂકવી; શેકાણું કરવું;
આલતું કામ આડી પડે એવી રીતે વચ્ચે
આડ નાખવી.

પીઠ ઉઘાડી પડવી, કાંઈ સહાયકારક ન હોવું;
પીઠ પૂરનાર—અમલને પ્રસંગે મદદ કરનાર
કાંઈ પાછળ ન રહેવું. (ઘરમાં કાઠના
મરી જવાથી, મિત્રોના મરી જવાથી કે
આશ્રમપતા નહિ હોવાથી.)

પીઠ ચોરવી, ખીવું; પાછું પડવું.

તેથી ઉલટું પીઠ કાઢવી.

પીઠ ઠોકવી, શાખાથી આપવી; ઉત્તેજન આ-
પવું.

૨. મદદે રહેવું.

“ ગવર્નમેંટ ઉપર લખેલા રિપોર્ટમાં કહે-
કર એટલો તો ખુશ થયો કે પોતાના
એક કારકુનની પીઠ ઠોકી. ”

પીઠ ઢાંકવી, મદદ કરવી; કાંઈનું ઉઘાડું ન
પડવા દેવું; આશરો આપવો.

પીઠ થાખડવી, ઉત્તેજન આપવું; ખુશીનો
પોકાર કરવો.

પીઠ ધરવી, મદદ રહેવું (આગળ પડીને.)

પીઠપર હાથ ફેરવવો, ધીરજ આપવી.

પીઠ પાછળ મૂકવું, મુલતવી રાખવું.

પીઠ પુરવી, અગલને પ્રસંગે મદદ કરવી.

પીઠ ફેરવવી, તણદેવું; તિરસ્કારથી બેઠું;

તરછોડી દેવું; તદ્દન ઉઘટી બાળુ મદદથી

કરવી; મદદ કરવા ના પાડવી; જરૂરને પ્રસંગે

છોડીને જતા રહેવું; તબીબી તણ દેવું.

આ પ્રયોગ નિંદા, તિરસ્કાર કે કંટાળાનું

સંચય કરે છે.

“તેણીએ પોતાની બેન તરફ પીઠ ફેરવી છે.”

“હું કહેવાને ધણી ખુશી ધાઈછું કે

તેણે પોતાના પાછલા હુણ્ણ તરફ પીઠ ફેરવી છે.”

“તે પોતાના આગલા હુશનો તરફ પીઠ ફેરવે છે” એટલે તે તેમને નિંદે છે. અને તેમની સાથે ફરીથી કાંઈ જતો નથી.”

પીઠ બતાવવી, હાર ખાઈ નાસી જવું (ઉઘટી દિશાએ); પાછા પગલાં કરવાં; પાછું ફરવું (નામોથી લઈને.)

“એવું સેનાએ રજપૂતોને પીઠ બતાવી.”

પીઠ ભાગવી, કાંઈ કામની પીઠ ભાગવી એટલે તેમને અધરામાં અધરો ભાગ પૂરો કરવો. કાંઈ છોકરાએ પરીક્ષામાં હારવેલી ચોપડીએ પૈથા કાઢી કંઠથી ચોપડીને અભ્યાસ ઉત્તમ રીતે કર્યો હોય પછી તે બધાના પ્રમાણમાં થોડો હોય તોપણ તેણે તેના કામની પીઠ ભાગી છે એમ કહેવાય છે.

પીઠ લેવી, પાછળ પડવું.

૧. આમહથી માગવું.

૨. હાથ દેવું. (રોગે, બોળએ.)

પીઠનું જોર, દુકમનું-મદદનું-પાછળ, રહેલાનું જોર.

પીઠે કાળણું હોવું; ગદાદુર-દિશામતવાન હોવું; છાતીવાળું-સાહસિક હોવું.

પીઠે પેટ ચોંટવું, બહુ ચકાષ જઈ નબળું થવું; બૂબે મરવું.

પીળો દડકો, લોહી ઉડી મર્યું હોય અને શરીર શીકું બન્યાનું હોય તેવા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

પુંછનાં પીંપરામૂળ કરવાં, દાસંત ઉગાવી દેવી-ઉઘાડવણે ખરચી નાખવી.

પુઠિયાં ફાટવાં, બીક લાગવી; ભય ઉપજવો; ધાસ્તીનું માથું મળવાનું.

૨. મનરામણથી અહેરો દીકો પડવો-ફરી જવો.

પુરાણ કાઢવું-માંડવું, કંટાળા ભરેલી લાંબી વાત શરૂ કરવી.

પુષ્પ આવવાં, આશા બંધાવી. (આડને. પુ. ૧૫ આવે છે ત્યારે જ તેપર કૃષ્ણ થવાની આશા બંધાય છે તે ઉપરથી.)

૨. સફળ થશે એવી ઉમેદને પ્રુષ્ઠિ મળવી; ફાયદાકારક નીવડવું.

“આ સમાચાર સાંભળી મારા મનોરથને પુષ્પ બાવ્યાં અને દીકરો આવી મળવાથી તે સફળ થયા.”

મુદ્રારાક્ષસ.

૩. રૂપ આવવો. (જીને.)

પુષ્પવતી એટલે અટકાવવાળી સ્ત્રી.

પુષ્પાંજલિ આપવી, મારવું; માર મારવો; પૂજા કરવી; ધમકાવી માર મારવો. (એ હાથના યોગમાં પુષ્પ ભરી મંત્ર બણી દેવને અર્પણ કરવાં તે એટલા માટે કે તેમનો પ્રસાદ પામવાને, તે ઉપરથી વાકામાં.)

“જો હું પોતે કચેરીમાં ગયો હોત તો મારો બાપ બિલકુલ અપરાધી નથી એવી કાટવાળની તુરત ખાતરી કરી આપી હોત અને વળી તે ચોરને પણ પુષ્પાંજલિ અપાવ્યા વિના રહેત નહિ.”

અપરે બિયન નાઈદસ.

૨. ઉપરા ઉપરી ઠોક દેવા; ધમકાવવું.
(વાંકામાં.)

" પ્રભાસ્થનના આ અપૂર્વ પુષ્પાંજ-
લિના વરસાદથી કુમુદસ્ફંદરી ચમકી જા-
ગી હોડી. "

સરસ્વતીચંદ્ર.

પૂછડાં વધવાં, લાંબા બેતાબને માટે મસ્ક-
રીમાં કે કંટાળા વપરાય છે.

પૂછડામાં પેસણું, મહાવનમાં કાઈ મોટા મ-
રેશો હાથી પડ્યો હશે કે નેના મોઢાનો
ભાગ ભોંયમાં દહાઈ ગયેશો હશે! લાં એક
શિયાળ ફરતું ફરતું જઈ પહોંચ્યું; તાણે
પડેલું કસેવર જેઈ પેલું શિયાળ મક્કલાઈને
મન સાથે કહેવા લાગ્યું કે ઓહો! આજ
મારા નશીબે જોરે કંઈ કે લાંબી મુદ્દા આ-
લે એવડો મોટો આ ભક્ષ માટે હાય લાગ્યો;
આજ તો ધન ધડી ને ધન દહાડો. વાહરે
વાહ! આવા ઉત્તમ પ્રાણીનાં હું શાં વખા-
ણ કરું? એમ પોતાના મનસુખમાં ગરકા-
વ ખની રાજી થતું હતું. પેલા મુવેલા હા-
થીના પૂછડાના ભાગેથી ધીરે ધીરે કાત-
રતું ઠેક તેના ઉદર ભાગમાં જઈ પહોંચ્યું.
જેમ જેમ આગળ વધી અંદરના ભાગમાં
જતું ગયું તેમ તેમ પાછળ હાથીના પૂછ-
ડા આગળનો આખો ભાગ સુકાઈ જવાથી
ખીડાતો ગયો એટલે વામુનો સંચાર બંધ
પડવાથી પેલું શિયાળ તો હાથીના પેટમાં
ચુંગળાવા લાગ્યું. નીકળી નહિ શ-
કાવાથી મનમાં પરતાવા લાગ્યું કે, હાય
હાય! મારા કયાં ભોગ લાગ્યા કે હું અં-
દર પેહું. માફ શિકારખાનું મારા મરણ
ની ધાંટી રૂપ થઈ પડ્યું. પછી તેણે પો-
તાની લુમ્માઈ ચોજવા માંડી. હાથીના ખો-
ખામાં પડ્યું પડ્યું તે અનેક તરેહના સાદ
કરવા લાગ્યું, તે સાંભળીને લાં રસ્તે જતા
વટેમાર્ગેના ધણા તાણુજ થયા કે આ
ગરેલા હાથીમાં કાણુ બોલેછે? પછી પૂછડાં

તે લોકને જવાબ મળ્યો કે હું વનદેવ છું.
આ હાથીના મડદામાંથી જો મને કાઢો તો
મારે તમને એક ઘણી જ અગત્યની વાત
કહેવાની છે. આતું સાંભળી મુસાફરો મોહ
જળમાં પડ્યા, અને બહાર કાઢવાની યુ-
ક્તિ શોધવા લાગ્યા. આખરે કુહાડાથી
હસ્તીનું મુડું ચીરતાંજ પેલા અકળાર્થ ર-
હેલા શિયાળે માંહેથી કુદકો મારી બહાર
નીકળી આવવા માંડ્યું. લોહાએ પાછળ દો-
ડી પૂછવા માંડ્યું કે ભાઈ! તું શી વાત ક-
હેતો હતો? પેલા શિયાળે દોડતાં દોડતાં
જવાબ આપ્યો કે મોટાના પૂછડામાં પેસ-
શો નહિ. તે ઉપરથી.)

કહેવાતા મોટા કાષ્ઠ શ્રીમંત કે સત્તાધા-
રી માણસનો આશ્રય ધરવો.

પૂછડું એકું બાકી છે, (મતલબ કે પૂછડા
સિવાયનો પશુ છે) મૂખ અને રીતમા-
ત વિનાના માણસને માટે બોલવામાં આ-
વે છે.

પૂછડું છુટી જવું, જાડો થવો; વારંવાર ખ-
રતું જવું; ફેરા લાગવો.

૨. ધાર્તીથી મજરાવું; ડરી જવું.
પૂછડું મકડવું; પાછળ-કેટે-ખતે પડવું.
પૂછડું ફાટવું, બીક લાગવી; ડર ઉપજવો;
ધાર્તીનું માર્થું ગભરાવું.

૨. ગભરામણથી ચહેરો ફીકો પડવો-ફ-
રી જવો.

પૂછડું બળવું, માફ લાગવું; રીસ ચઢવી;
સહેજ કારણથી ઉપજાયેલો ને બહાર ન
દેખાતો એવો ગુસ્સો ચઢવો; નામુશ થ-
વું; જોસ્સાથી અકળાવું; ગભરાવું.

પૂછડે તણાવું, કાંઈના વિચારને અવસરતું થવું.
" રાસ્ત જોડતાર આજ કેટલોક વખ-
તે ચર્ચા છોડાડમાં બેઠેલા મી. મંચેરજીભા-
ઈ બાવનગરીભાઈને પૂછડે તણાય છે. "

શુજરાતી.

પૂછ્યા સિવાય પાણી પણ ન પીયું;

(પાણી પીવું હોય તો પણ સલાહ લેવી તે ઉપરથી.) આપશુદ્ધિથી ન વર્તતા કામને પૂજ્યા સિવાય કંઈ કામ ન આરંભવું. "રાજ તેને પૂજ્યા સિવાય પાણી પણ પીતો ન હતો. "

કરણ્યેશે.

પૂજ્ય વળવું, મીઠું વળવું; નાસ પામવું; રહ થવું. (જીની કવિતામાં) પૂજ્ય=મીઠું.

પૂજા કરવી, (દેવ કે ગુરુને સન્માન આપવા અથવા પુણ્ય વગેરે અર્પણ તે ઉપરથી વાંકામાં.) ધમકાવી મારવું; કુંદીપાક આપવો; ધણું મારવું.

પૂજા પાત્રી કરવી પણ વપરાય છે
" તેણે તે અણુસમજી જીની પૂજા કરવામાં કરી મણા રાખી નહિ. "

મણિ અને મોહન.

" આ પીટયો દરજીડા મારાપર બદલાવ નત કરે છે, માટે એક છાંડે તેની ખૂબ પૂજા કરીને આંખ ઉઘાડવી. "

અનનાબા. ૧ લો.

'પૂજા લેવી' એટલે પૂજા સ્વીકારવી અથવા પૂજા કરવાનું માથે લેવું.

પૂજા વાળવી એટલે ઘણા દિવસ થયાં

પૂજા ચાલતી હોય તેની સમાધિ કરવી.

પૂઠ ઠેકાણું, અવળું ઠેકાણું; અસુરપક્ષ.

'પૂઠ ઠેકાણાનું જન્મ જોણું લેવાય તેમસાઈ.'

પૂઠ પાછળ, પરાણ; ગેરહાજરીમાં.

" પૂઠ પાછળ જોણું તે શા કામનું? "

પૂઠ પુરવી, ઉત્તમન આપવું; મદદ આપવી; જોણું ઉપર કરવું; પાયો ટેરવો—પછવાડે ડાબા રહી મદદ કરવી.

૨. સર પૂરવા. "પૂઠે ગાંધિવ પૂઠ પૂરે,"

(યુગ)

પૂઠિયાં શટપાં, વિંમત જતી રહેવી; પારતીથી ગમરાવું;—ડરી જવું. પૂઠિયાં વણીદી જનાં પણ જોણાં છે.

પૂઠે વાળનું છાંડે, સાથીનાનું—છેલ્લું છાંડે.

પૂણું કળાએ પૂણું આપાદીએ.

પૂણું પરસોતમ, વૈષ્ણવી મહારાજાએ એ મ સંબોધન કરી જોણાય છે.

પૂણાહુતિ થવી, (યજ્ઞ પૂરે યવા નિમિત્તે છેવટે ધીની આહુતિ આપવામાં આવે છે તે ઉપરથી.)

સમાપ્તિ થવી; છેડા આવવો.

પૂર્વ દિશા, ઉગતા સર્વના જન્મું ફળદાતા; સવાવીસ; જોષ્ટએ ત્રેણું; ઉત્તમ.

" ભાઈ તારી જોણું પૂર્વ દિશા, હિંડ ચાલવા દે. "

" તારણમાં એક જીવ સધળું દેવત્વ તેના સર્વ પ્રકારના કોડ પૂરા કરવા જોષ્ટએ, એ જોષ્ટે તે પૂર્વ દિશા જવો પ્રકાર. "

મણિ અને મોહન.

પૂર્વ કરવું, મારી નાખવું; અંત આણવો.

" વૈરાગ્યના પુરઃસર પાળાએ એને પથ-સ ને રાડાંવતે પૂરે કયો. "

મુદ્રારાક્ષસ નાટક.

" ચાલો ચાલો એ વાદને આપણેજ પૂરે કરી નાખીએ. "

દિક્ષીપર હક્કો.

૧. (અધુરું હોય તેને.)

પૂરું પડવું, જોષ્ટએ તેટલું મળવું; પહોંચવું થવું.

૨. જસ થવું.

૩. સરળું ઉતરવું; જર આવવું. 'તે તેને પૂરે પડશે.' (મદ-મમતમાં)

પૂરું પાડવું, જોષ્ટએ તે પહોંચવું કરવું—આણી આપવું.

૨. અધુરું હોય તે પૂરું—પાર પાડવું. 'તે અંચની જોષ્ટ હતી તે તેણે પૂરી પાડી.'

૩. પાળવું—અભવવું. (વચન)

પૂજા ઉઠવો, મળી જવું; નિરધાર થવું;

નાશ થવો; પતી રહેવું; લાગી જવું; જાણી જવું; નામ દેવાતું બંધ થવું.

નેસ્તાથી અકળાતાં એમ બોલાય છે.

૨. બગડી જવું; નકારે નીપજવું, વહી જવું.

“સત્યભામા-મહારાજ ! એમ મોનાં મીઠાં શેનાં કરો છો ? મારે તો પ્રેમમાં પૂજા ઉડી ગયો છે અને પ્રેમનાં પિયુષ તો પ્રેમવાળાને ત્યાંજ રહે છે ”

સત્યભામાખ્યાન.

પૂજા મૂકવો, નાશ કરવું-અળભાવી દેવું; નામ જતું કરવું; નામ બાળવું; (ધણાજ કંટાળામાં બોલાય છે.)

“ પૈસાપર શું પૂજા મૂકું,

કુળને કહો શું કુંકું રે;

બાળકને બત્રીથી.

“દીકરી હાથથીગર્ધ, આજરના કાંકરા થયા, સંતાપથી મરવા પડ્યો, પૈસામાં પૂજા મૂક્યો અને તેમ છતાં મારો પાંચ રૂપિયા દંડ, ? ”

મણિ અને મોહન.

પેંગડામાં પગ ધાલવો, પગરખામાં પગ ધાલવો જુઓ.

“ હીરો બોલી, બેનીડિક તે બનીડિક, એની કીર્તિમાં શું કહેવું ? મારા પ્રિય કલોડિયો વગર આખા ઇટાલિ દેશમાં બેનિડિક કના પેંગડામાં પગ ધાલનાર કોણ છે. ? ”

શે કયાસમાન.

પેચ દીલો થવો, (સવાનો મજબૂત સ્કુ-પેચ દીલો થાય છે ત્યારે સંચાતું કામ સારી રીતે ચાલતું નથી તે ઉપરથી જ્યારે પરિણામે તુકસાન થાય એવાં કામ કાર્ધ આદમી કરે ત્યારે તેનો પેચ દીલો થયો છે એમ કહેવાય છે.

૨. વળી જ્યારે શરીરનો સંચો બગડવાથી-તનદુસ્તી ન રહેવાથી અશ-

ક્તિ આવી હોય ત્યારે પણ એ વપરાય છે.

૩. ગાંડા થવું; બાન ખસવું; મગન બગડવું; સક્તિ-મૂળ બળ ઓછું થવું.

પેચ રમવો, છજળે કરવો; છેતરવું; કમવું.

પેચ લડાવવા, કનકવાઓની દોરીઓ એકમેકમાં બેળવાય તેમ કરવું.

૨. કંપટ રમવું.

પેટ અવતાર લઇએ એવું, મતલબ, કે બહુ બહું; સારા સ્વભાવનું

“ ગુણી-બાર્ધ સાહેબ ને બાર્ધ સાહેબ-તો પેટે અવતાર લઈએ એવાં છે. સુદ્ધિધન બાંધને દોર્ધ સ્ત્રી ઉપર આડી નજર ન મળે. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

પેટ આવવું, જનમવું.

પેટ આવવાં, ઝાડો થવો.

પેટ ઊંચું આવવું, ન્યાસ થવું; કાપદો થવો; સતોપ થવો; ફળપ્રાપ્તિ થવી.

પેટ ખોલવું, પેટની વાત કહેવી; મર્મ-ભેદ કહી બતાવવો.

પેટ ગળે અડવું, ખાંધને ખુન ધરાવું; ખાંધેનું ગળા સુધી આવે ત્યાં લગી ખા ખા કરવું.

પેટ ધરાણે મૂકવું, પેટનું પોપણ ને કરવું; પેટની દરકાર ન રાખતાં બૂખ્યાં રહેવું.

“ જુલમથી ત્રાસી ખેડૂત લોકે પોતાનાં પેટ ધરાણે મૂકીને પણ સલામી ભરે અને એ પૈસે અધિકારી લોક એઠે એઠે મોજા ઉડાવે. ”

૩. જૂની વાર્તા.

પેટ ચંદવું, અજીણું વિકાર થવો; પેટમાં બાર થવો.

પેટ ચાલવાં, ઘણી વાર ખસવું જવું; અધામણ થવી; ઘણો ઝાડો થવો; વારંવાર ફળશિયે જવું.

પેટ ચોળીને શુળ ઉપજાવવું, હાથે કરીને-
નળી નેધને દુઃખ વહોરી લેવું.

પેટ છુટી જવાં, ધણો જાડો થવો.

“ ધામ, શાશ્વપોથો, અને જાડાં પાં
દાં બાણીને પેટ ભરતો ધૂણાંક માંદો પચાં,
ધણાંકનાં પેટ છુટી ગયાં, ધણાંકને તારે
અપડાયા ને મરણી આવી. ”

સધરાનેસંઘ.

પેટ ભૂંદાં જવાં, વિચાર ભૂંદા થવા; મિત્રતા
તૂટવી; મન ભૂંદાં થવાં; અપ્રીતિ થવી;
જીવ ભૂંદા થવા.

“ જૂપનસિંદ મમે એટલો કોણ આપે
પણ એ ગાદી પર બેઠો એટલો આપણાં
ને એની પેટ ભૂંદાં થયાં. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

પેટ ટાકું—કંઈ થવું, સુખી થવું, ધરાવું;
મતોપ પામવું.

“ દાન આપ્યાથી નેઓતું પેટ ટાકું
થાય છે અને આંતરડી કંકળતી નથી
નેઓ અંતઃકરણથી પોતાનું આરું કરે-
નારને કેટલી દુવા દે છે? ”

નર્મજઘ.

પેટ રાખીને રહેવું, ખમી રહેવું; સહન કર-
વું; ખામોશ ધરવી (જ્યારે વીનેલી વાત
કોઈના મોઢા આગળ કહેવાય નહિ ત્યારે.)

“ કોની આગળ કહિયે,
મરુ પીડ કોની આમળ કહિયે;
મહેનત કરતાં, ધન ન મળે કંઈ,
પેટક રાખી રહીએ. ”

કંઈ નવ પામી,
પિયરમાં સુખ. ”

હારમાળા.

“ શીવી ભરીને દળી કાંતીને,
બરું કું તારું પેટ;
પેટે પડ્યા છે હોર ખાંડી મણ,
દેવ તણી છે વેઠ. ”

—મુઆતું.”

નર્મજવિના

પેટ પથરો પડવો, નાસા—મૂર્ખ હોકારાના
જન્મને વિશે એકાંતી વપરાય છે.

“ ભોળિયું કુળ અધ્યા આપના નામનું,
માતને પેટ તું ખાણું પડિયો. ”

અંગદવિદિ.

પેટ પર છરી મૂકવી, આલતા શુભરાનમાં
અટકાવ કરવો—હરકત નાખવી.

૨ જીવ નેખમમા નાખવો.

“ આપ એમ મિથ્યા શોક કરી શા
માટે ખુવાર બનેા છે? હાથે કરીને શા
સાર પેટ પર છરી મૂકાછો? ‘ ઉઠ ખાણા
પગ પર પડ’ આ કહેણી પ્રમાણે દુઃખમાં
મરક થવાનું કશું પણ કારણ નથી. ”

અરેબિયન, નાઈટિસ.

પેટ પૂર પગ—પાકું મૂકવું, કોઈની આ-
જીવિકાને તુકસાન પહોંચાડવું; શુભરાન
થવું અટકાવવું.

“ વાપજામોને ખરાબ કરવાનું ઘે-
લાખાઈ ધારે તો તે બની શકે એમ હતું
પણ કોઈના પેટ પર પાકું મૂકવાની તેને
કૃત્તિ થતીજ નહિ. ”

બે બહેનો.

“ અજઘતા! મારનાર જીવાડનાર સ-
મર્થે ધણિ છે, પણ મારા પેટ પર પગ
મૂકશે, મારી જન્મભરાતી રોજી જોવાડા-
વશે, પછી મારાં બચ્ચાં ખાશે મું? ”

સધરાનેસંઘ

પેટ પાકવું, જન્મ ધરવો

“ ૨ આવા કુળખોળી કપૂત રળપૂતા-
ણીને પેટ પાકવા ન જોઈએ.”

૨. પેટ ફૂપવા આવવું. (હસવાથી.)
‘હસી હસીને તો માઈ પેટ પાકવા આવ્યું.’
પેટ પાણી પડવા ન દેવું; ઝંપીને બેસવા-
કરવા ન દેવું; હેરાન કરવું; સંતાપવું; કા-
મર કરવું.

“ એ શેકનાં ધરનાં માણસ એવાં ખ-
રાખ છે કે આપણી દીકરીને પેટ પાણી
સરખું પણ પડવા નહિ દે. ”

“ છુટા હોઠથું તો ગમે તેનાં ઘોડાં બે-
લાવી ફુશમતને પેટ પાણી પડવા નહિ
દઈએ. ”

પ્રતાપ નાટક
પેટ પેટલાઈ જવું; જૂખ લાગવી; ખાવાની
અત્યંત રચિ થવી (ચરોતર તરફ.) પેટ
પાટણ જવું પણ ખોલાય છે (સુંવાળ
તરફ.)

“ નારે મહારાજ, એમ તે યાય એટ-
લામાં શું પેટ પાટણ જાય છે ? આપણે
બધાં જોડે બેસીશું. ”

વિવાવિલાસ.

પેટ ફૂલવું; (રોગથી.)

૨. ગર્ભ રહેવો.

પેટ ફેડવું; કાપ કાપ ઉઘાડી કરવી.

૨. મનની વાત કહેવી.

૩. ગલી—કુચી, ખતાવવી કે વહેમ
રાખવો.

પેટ બળવું; અદેખાઈ થવી; ઈર્ષ્યા થવી;
સામાનું સુખ જોઈ પોતાને તેવું સુખ
નથી એમ ધારી આશકો આણવો—ચિંતા
કરવી.

પેટ બળવો, એમ ભેરાં પોતાનાં છોકરાંને
કોષમાં કહે છે, (પેટમાં બળી કાં ન ગયો
અથવા મારો જીવ કાં બળે છે ? એ
અર્થમાં)

‘પેટનો બળ્યો આખું મામ બાળે’ એ
કહેવત છે. પેટનો બળ્યો એટલે નિરાશ
થયેલો; નેસ્સાથી અકળાયેલો.

“ લુલુ હરામી પેટ બળ્યા કે,
લોળી સ્વારથ, ઝાધા;
લંપટ છંદી દોલ કરનારા,
દરો સેનમાં બંધા. ”

મુલુજે મેનાની.

નર્મ કવિતા.

પેટ બાળવું; પેટ પુરવું ન આવું; પૂરું ન
આવું; અડધા જૂખ્યા રહેવું; પૂરેપૂરું ખાઈ
પેટને સંતોષ ન આપવો.

“ ખાઈ ખાધે પીધે છે દિવાળી,
રમે કરવી કસર પેટ બાળી. ”

વિનયવાણી.

પેટ બેસણું થવું; અધામણ થવી; ઝાડો
થવો.

પેટ ભરવું, (જમતેમ કરીને.) શરીરના નિ-
ર્વાહ જટલું પેદાં કરવું.

“ જમતેમ કરીને તે બિચારો પોતાનું
પેટ ભરે છે. ”

પેટ ભરીને ખાવું એટલે ધરાધને ખાવું.
પેટ ખાટું, હોંવું; ગુલ—મનની, વાત બહાર
નહિ કાઢતાં—મનમાં રાખવી.

૨. ઉદાર હોવું.

૩. જે તે સહન કરે એવું હોવું; સાધું
માઈ જે હોય તે સમાવનારું હોવું.

‘દરિયા જેવું’ પેટ છે. એમ કહે-
વાય છે.

પેટ વધવું, ગર્ભ રહેવો.

પેટ વાંસા સાથે ચોટી જવું, (જૂખથી)

“ લાખો આદળીને આંખણે ઉધાડે પગે,
ધસતે ટાંઠિયે, નામે શરીર, ચોટી ગયેલે
પેટે, ચિંતાની લાહે અને રોગની ધા-
રતીએ દેખાને શુ દયા નથી ઉપ-
જવી ? ”

નર્મગદ્ય.

પેટ ચોંટી જવું, પેટ પોપણી વળી જવું વગેરે ધણી રીતે બોલાય છે.

પેટ સરખું પાડું; એકલપેટું—પોતાનોજ કાપડો જુએ એવું.

પેટ સાંકડું છે, કંજુસ છે.

૧. ગુપ્ત વાત મનમાં રહી શકવી નથી. પેટ નાતું છે એમ પણ બોલાય છે. એથી ઉત્પન્ન પેટ મોટું છે.

“ સઘળા દેશોમાં હજમની છૂમ ધણી લાંબી તથા પેટ ધણું નાતું હોય છે.”

કરજીયેશો.

પેટની આગ, અંતરની ચિંતા; કાળજીની ફિકર—ગુપ્ત ચિંતા.

પેટની પત્રાળી થવી, બૂખથી પેટ બેસી જવું.

પેટની પૂજા કરવી, ખાતું; ખાઈને પેટનું પોપણું કરવું; ખાઈ પીને પેટ સતોપડું; પેટ મરવું.

૨. લાંચ આપવી. (તિરસ્કારમાં લાક્ષણિક)

“ લો હવે સરજ માથે આવ્યો, પેટની પૂજનું પણ કાંઈ કરો.”

ગુ જુનીવાતાં.

પેટની વાત પેટમાં રહી જવી, ધારેલી

પ્રવચ્છા પાર નહિ પડવાથી મનના કોડમનમાં રહી જવા; વિચાર-ધારણા-પ્રવચ્છા સંકળ ન થવી; આશા પૂર્ણ ન થવી અને તેથી તે સંબંધી વિચાર મનમાં આવ્યા કરવા.

તેને ભાડું આપવું, ચરીત્રના નિર્વાહ સાર કાંઈ પણ ખાતું; પેટ ખાવાનું માગે માટે નેમ તેમ કરીને એવું તેવું, પણ આપવું—ખાતું.

“ જ્યાં મામ આવે લાં અણચાલે પેટને ભાડું આપવા સાર સહેજ વખત ગુ માવે કે કદી સતવાસો રહે.”

વીરાધીરાની વાર્તા.

પેટનો પડદો, મનની વાત; છાનો—ગુપ્ત વિચાર; ભેદ.

‘ પેટનો પડદો ખોલવો ’ એમ બોલાય છે.

પેટનો ચેલ, ભેદ-મર્મ; મનનો પાર.

‘ પેટનો ચેલ આપવો ’ બોલાય છે.

પેટમાં આગ ઉઠવી—લાગવી, બૂખ લાગવી.

૨. અદેખાઈથી મળવું, વેર લેવાનો જોરસો આપવો.

“ વંદનું વળનં દરબારમાં વધતું જાય છે એવું જાણીને તે કુટ પ્રધાનના પેટમાં આગ લાગી અને તેનું શીર હર્ષિયાથી તપી ગયું ”

અરબિયનનાઈસ.

પેટમાં આગ ઉઠી—તારા પેટમાં આગ ઉઠી એટલે બલ્લો તારો અવતાર અને બલ્લું તારું જીવવું, ધિકાર પડ્યો તારા જીવ્યાને.”

અવતાર અદ્વજ તારો ગયો, વેર ન વાલ્યું વેકમાં; શત્રુને સરજે રસો, પાવક ઉડ્યો તુજ પેટમાં.”

અંગદવિદિ.

‘ પેટલાદખ લાલ યજ્ઞ ’ એમ પણ ચરોતર તરફ બૂખ લાગે છે ત્યાં હસવામાં કહેવાય છે.

પેટમાં આમળો, બપોરે આપણે દોરીને આમળો ચઢાવીએ ત્યારે તે જેમ સખત ને તંગ થાય છે તથા એવી આમળાવાળી દોરી કોઈને મારીએ તો તે જેમ ચોંટી જાય છે, તેમ જેના મનના વિચાર કોઈની વદન વિરુદ્ધ હોઈ તેને ઉસ્કેરતા હોય અથવા પોતે ઉસ્કેરણ એવા વિચાર એક પછી એક ચઢતા દરજ્જાના કરેલા હોય એવા માણસને વિરે બેસતા વપરાય છે.

વળ—આંટી—ઠીનો—વેર. (દિલમાં.)

કોઈને તુકસાન કરવાના વિચારમાં ચું-
યાંયાં કરવું તે.

૨. ૨૬.

“ સખિ રૂંધો છે આજ રસિક સામ-
જો ને, હરો પાતળાના પેટમાં શો આ-
મજો ને-સખિ.

નર્મકવિતા.

પેટમાં કરમીઆ આરડવા, જૂખ લાગી છે
એમ ખતાવવાના અર્થમાં એ વપરાય છે.

૨. ‘તારા નેવા તો મારા પેટમાં ઘણાય
કરમિયા આરડે છે’ એટલે તમા નેવા તો
મારા લેખામાં-ગણતરીમાંજ નથી-પેટના
કૃમિની જેમ દરકાર કરતો નથી તેમ તારી
પણ કરતો નથી.

પેટમાં કુવા, જૂખને લીધે પેટ બેસી જવું.

“ પરમ આશ્વિને દીપવાળિનું, નિરધની
લહે પેટખાળાનું.

ધરની સ્ત્રી કહે લાવની મુઆ;
વગર અનથી પેટમાં કુવા.”

નર્મગદ્ય.

“કુવા પેટમાં હાય જણાતા, થીઆત્હા-
રી વેલા—

નર્મકવિતા.

પેટમાં કોયલી પડી જવી, (જૂખથી.),
પેટમાં કોળ બેસેછે, જ્યારે કોઈ માણસ
ખુબ જ રૂંધો થયો હોય અથવા ખાવાનો
વખત થઈ ગયો હોય ને જૂખ લાગી હોય
ત્યારે કહેશે કે મારા પેટમાં કોળ બેસેછે.
પેટમાં તેલ રેડાવું, કોળ પડવી; કાસકા
પડવો (આશ્વિનો;) પેટમાં ચરેડો પ્રડવો;
ચીચરવટો પેદા થવો.

૨. જોરસાથી અંકળાવું; ધાત્તીથી ચોંકી
ઉઠવું.

૩. અદેખાઈ થવી; સામાનું સાફ ને-
વાથી દિલમાં ઢિજરાવું.

પેટમાં દાંત છે, વેર છે; કાનો છે- વેરલેવાને
ને છુપી રીતે દાંખી રહ્યો હોય અથવા ને-

ની મુકિત (કોઈને બચરડી નાખવાની) ની
“કોઈને ખચર ન પડતી હોય એવા માણ-
સને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

પેટમાં દુખ્યું, કોઈ કામ કરવાની આના
કાતી કરવી.

૨. ખટું લાંબુ નથી એમ દર્શાવવાના
અર્થમાં વપરાય છે.

‘જેમ કે શનિવાર આ આવ્યો, કંઈ પે-
ટમાં દુખે છે.’

(જ્યારે કોઈ વેદના યતી હોય ત્યારે એક
ધડી પણ દહાડા નેટલી લાગે છે-કેમે કરી
દહાડા ખુટતા નથી-વખત જતો નથી તે
ઉપરથી.)

૩. કોઈનું સાફ જેઈ ન ખમાયું.

પેટમાં ધાડ પડવી, પછી જૂખ લાગી હોય-છે
ત્યારે પેટમાં ધાડ પડી છે (કૃમિની) એ-
મ કહેવાય છે.

પેટમાં પગ-દાંડિયા, દેખીતી નરમાશ પણ
અંદરથી હરામી-મોંઘા અને ઊંડા કાવ-
તરાં કરનારને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

પેટમાં પાળી-કાતી, કપટ; વૈરભુદ્ધિ; છુપું
તર્ક.

ગુપ્ત રાખેલી પાળી શત્રુનાં જોવામાં ન
આવવાથી તે બિચારો મિત્રતાનો ભાવ
સમજે છે. અને તેમ છતાં સાચો કુદ આ-
ણસ એકદમ પાળી કાઢી તેનો વિશ્વાસઘાત
કરે છે તેવી રીતે ઉપર ઉપરથી મોઢું બાંધ
પણ બોલી અથવા ઘાડી મિત્રતા દર્શાવી
લાગ આવે ત્યારે ફરેજ દઈ તુકસાન કરવાની
શ્રુતિવાળા મનુષ્યને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“ મારી મોટી વડુ તોડસારી છે; જે
હોય તે મોટે કહી દે, એના પેટમાં પાળી
નહિ; એ તો બોળા, પણ આ નાની વડુ
તો ખટું કપડી છે. એના પેટની વાત કોઈ
જાણે નહિ.”

સાસવડની લગાઈ.

પેટમાં પેસવું; મળી જવું; વિચારની ઐક્યતા બાંધવી. (યુક્તિથી)

૨. કાષ્ઠના મનનો ગલ લેવો; કાષ્ઠનો વિચાર જાણી લેવો.

“મારો પુત્ર તુરદીન ધણેજ બુદ્ધિવાન અને ચતુર છે તથાપિ ને અતિ ધૂર્ત, લક્ષ્મી અને મધુર બોલી પેટમાં પેસનારો મહા પ્રપંચી છે માટે તું તેનાથી સાવધ રહેજે.”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

“તારા પેટમાં મીઠું મીઠું બોલીને સામાના પેટમાં પેસી અને પાણી મારતાં આવડતું નથી.”

મણિ અને મોહન.

પેટમાં પેસી નીકળવું; મન-અંતરની વાત જાણવી; ભેદ-મર્મ જાણવો; પાર પામવો.

“માઈ કાષ્ઠના પેટમાં પેમી નીકળાવું નથી, માટે રાજાજીના પેટમાં શો રોગ હશે તે અમે શું જાણીએ ?”

પ્રતાપનાટક.

પેટમાં પેસીને અંત્રસ ખાવું; મળી જઈને પાછો દોરો દેવો; કપટ આચરવું; આશા આપી-સાફ લગાડી અંતે તુકસાન કરવું-પસ્તાવો પમાડવો; વિશ્વાસપાત કરવો.

પેટમાં બળ્યાની સગાઈ; અંતરની ધાડી સગાઈ.

પેટમાં ખાર વાગવા, કકડીને જૂખ લાગવી.

પેટમાં બિલાડાં આજોટવાં-જોડવાં,

પેટમાં કરમ જોડવા, પેટમાં દોળ મરવા, પેટમાં કુકડાં જોડવાં વગેરે ઘણાં રૂઢ વાક્યો ખાવાનો વખત વીતી ગયો હોય અને જૂર્ણ કકડીને લાગી હોય ત્યારે જોવાય છે.

પેટમાં રાખવું—સમાવવું, ચૂપ્ત રાખવું; ઉધાકું ન પડે એમ કરવું.

“જોના પેટમાં વાત સમાતી નથી એ-

ટવે તેનાથી ચૂપ્ત રાખી શકાતી નથી.”

૨. સહન કરવું; ખમી ખાવું.

૩. સમજવું; મજે ઉતારવું; સામે ઉત્તર ને દેતાં અથવા સામે ન થતાં ને કહે તે સાંભળ્યા કરવું અગર કરે તે જોયાં કરવું.

“પેટમાં રાખવી વાત પડ્યા તણી; કંઈ છે કામ એ બુદ્ધિ જનમાં; છારવે જગતમા વાત તો જેવલા, અવરને આફરે ચાય તનમાં.”—કવિ મામળમદ.

પેટમાં ઉતારવું એ ધીમ અને ધીમ અર્થમાં વપરાય છે. તેથી ઉતરું પેટમાંથી એકી કાટવું એટલે ને તે બસી દેવું; નકહેવાનું પણ કહી દેવું; પેટમાં ન સમાવતાં ઉધાકું પાડી દેવું; પોતાના પેટના વિચાર જોયાં કર્યા વિના સામાને કહી દેવા; વિચાર કર્યા વિના મનમાં ને હોય તે કહી દેવું. (ધિકારમાં વપરાય છે.)

પેટમાં હાથ હાથના ખાડા પડવા, જૂખ લાગવાથી પેટ જેસી જવું.

પેટમાં સવા મણુના ખાડા પડ્યા છે, પેટમાં કુવા છે, પેટમાં કુવા પડ્યા છે વગેરે એજ અર્થમાં વપરાય છે.

પેટમાં શીખી નીકળવું નથી, જનમથી કાષ્ઠને આવડત હોતી નથી,—મતમન કે અભ્યાસથી શીખાય છે.

પેટે થવું—આવવું, જનમવું.

પેટે પાદ બાંધવા, જૂખ્યાં રહેવું; જૂએ પીગવું.

“પેટે પાદ બાંધતા, મખખીચમ કંઠસ; પણ વરથોડે વાણીઆ, ખરચી યાચે ખુશ

એ બહેનો.

પેટે પાન છુટવાં, વડાલા બાળકને એકએક મળવાથી માતા સ્તનમાંથી દૂધની ધારા છુટવી (હર્ષમાં.)

પેટે પોટલું બાંધવું, પોટલું બાંધું હોય એ-

વું પેટ નથાતા સુખી ખાવું. કોઈ માણસ કોઈને વધારે ખવડાવવાનો આમલક કરે ત્યારે જમનાર માણસ એમ કહે કે કોઈ પેટે પોટલું બધાય કે મતલબ કે કોઈ હાથ ઉપરાંત ખવાય ?

પૈડું ફરવું; કામ આણવું-નખવું-પાર પડવું.

“ એના વિના તેનું પૈડું ફરવું જ ન થી.”

૨. કાવવું; સુતર-નુસલેઈ પડવું.

૩. મહેનતમાં પાર પડવું. તે બહુ મથે છે પણ તેનો પિતરાઈ પૈડું ફરવાજ હેતો નથી.

પૈસા કુદી રહ્યા છે ? મતલબ કે-પૈસા ખાતા નથી. ? એમ ઉઘાડે માણસને અથવા નકામે ખર્ચ કરનારને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

પૈસા ખાવા, પોતાના સ્વાર્થને ગાંઠે કોઈના વગર હક પ્રમાણિકપણાનો ભંગ કરી પૈસા લેવા; હક કરતાં વધારે લેવા. પૈસા ખાવા લેવા એટલે કન્યા પરણાવવામાં શીરસ્તા કરતાં વધારે રૂપિયા લેવા.

“ એ કામમાં તે બહુ પૈસા ખાઈ ગયો છે.”

પૈસા ખોટા થવા, પૈસા કુલવા.

“ આપણાથી કોઈને ટુકસાન પહોંચે નહિ તથા કોઈને પૈસો ખોટો થાય નહિ તેમ કહે.”

માસિક સારસમુહ

પૈસાના કાંકરા કરવા, કાંકરાની પેટે પૈસાનો ખર્ચ કરવો; ઉઘાડપણે ખર્ચવું.

“ અસ્ત હોય તો હું ચગા નહાયો. પણ સાળાં વેવ ભોકા દમને! સાર પૈસાના કાંકરા કરાવે છે તેમ નહિ કરવું પડે.”

બાંધવું ભોપાણું.

પૈસાનું પાણી કરવું; પૈસો ઉઘાડપણે ખર્ચવો અથવા ખરીદ કરેલી કોઈ વસ્તુમાં ઉતરાવું.

૨. પૈસા છેતરી લેવા-છીનવી લેવા. પૈસાને ખચીઓ કરવી, પૈસાને સાચવી રાખવા; મોઝ ઉઘાડે પણ પૈસા ન ખર્ચવા; કંબુસનું આચરણ કરવું.

પૈકે ચૂકવી, (કોઈને નામે), કોઈનું નામ દબને રહવું.

૨. વળવાનું નથી એમ ધારી છોડી દેવું.

૩. કોઈના ઉપર હાજરતો દોષ ચૂકવો.

પૈસાનું પુતળું; પૈસાનો માત્ર સંબંધન કરી નાખનાર; પૈસાનો સંચય કરવા તરફ જની શક્તિ છે તે; પૈસો મારો પરમેશ્વર એવી જેની રીત છે તે.

૨. બહુ પૈસાદાર-ધનાઢય માણસ.

૩. નણવો-નમાલો માણસ.

પૈંચા કરેલવા, (પસાવો કરતાં.) પરતાવું.

૨. હારવું.

પોકળ આદ કરવું; (પોકળ એટલે જુદું. તે ઉપરથી.) રહવું; પોક ચૂકવી.

“ રહ્યા તારો અપરાધન એવો છે. એટલું બોલોને તે મોટાથી રાગડો તાણી પોકળ આદ કરવા લાગી ને ધડસ ધડસ કૂટવા લાગી.”

અભિવનનાધિક્સ.

પાટલિયે જવું; ઝાડે કરવા જવું.

પાણા આઠ, રાંડવો; ખાવો.

એકવીશ પાણુ પણ કહેવાય છે.

પાણું ચાહું; અધૂરું; અપૂર્ણ. (પરી ચાહ વિધાઓ નથી એવી મતલબ છે.)

૨. વાંકે; ઓછું. ખારે મોટે પોણી કાઢી વાત નથી.

પાત ઉઘાડું કરવું; અંતરના મુલ્ય-સ્વભાવ કમ ખુલા પાડવાં; ભોપાણું કાઢવું.

પોતાનું કરી રાખવું; માનીવું કરી પોતા-

ની પાસે રહે તેમ કરવું.

“ માહોમાહે મોઢાઈ ન આણો,
મને પોતાનો કરી ગણો;
મારે રહે તમારે રહું,
માઢરે છુડે તમારે થૂંડું.”

હારમાળા.

પોતીઆં કાઢવાં, ગમરાવું; ડરી જવું.

“ વાણિયા કાકા, એટલામાં પોતીઆં
કેમ કાઢવા માંડે છે? ડરો નહિ, રોક !
તું મારી મશાલ તમારા મોઢાપર ધરીશ કે
ભમરા તાપથી નાથી જશે.”

બટનું બોપાણું.

પોતીઆં છુટી જવાં-લેવાઈ જવાં, હિંમત
જતી રહેવી; હોરા ઉડી જવા, ગમરાટ ઉ-
પજવો; ડર-ધાર્તીથી એકાએક ગમ-
રાઈ જવું; ભેમેશ થવી.

પોતીઆં ફાટી જવાં, રોક પામી જવું; ડરી
જવું; ગમરાવું.

પોતું ફેરવવું, (પોતું ફેરવવાથી નેમ બૂ
સાઈ જાય છે-રદ થાય છે તેમ.) બૂસી
નાખવું; રદ કરવું; ધૂળ મેળવવું; અર્થ ક-
રવું; પાણી ફેરવવું; ધૂળધાણી કરી નાખવું.

પોઢળા જેવો, (પોઢળો એવો છે કે જ્યાં
પડે ત્યાં કરી જાય તે ઉપરથી,)

ભેસે ત્યાંથી ઉડી શકે નહિ તેવું (મા-
ણસ.) જાડો અને અશક્ત.

પોપટ કરી નાખવું (બણાવીને), બણા-
વીને હોશિયાર કરવું.

પોપટ નેમ પટપટ બોલો જાય તેમ
છબ્બાએ નેને સરસ્વતી છે એવું કરી
ચકવું.

પોપટ કરી નાખવું, કલામાં રાખવું;
આધીન કરવું; પોતાની મરજી મુજબ રા-
ખવું-સમજાવું સમજે એવો સ્થિતિમાં
આણો ચકવું; વશ કરવું.

“ તમને બણવા દે ન કદી પણ,
સદાય મૂરખ રાખે;

એકાં ખાતા કરી ધૂણતા,
પોપટ કરી નાખે.

પાણીપત.

પોપટ પાળવો, પંપાળાને મોટું કરવું.

(ખસનો દોઢો વગેરે)

પોપટિયું જ્ઞાન, વિચારશક્તિ વિનાનું-માત્ર
ગોખણિયું જ્ઞાન. પોપટને ને બોલતાં શીખ-
વીએ તે માણસની પેઠે બોલે છે પણ તેનો
અર્થ તે સમજી શકતો નથી તેમ ને પોતા-
નો પાક પટ પટ વાંચી કે ગોખી જાય છે
પણ તેમાં કહેલો બોલતોને અર્થ સમજ-
તો નથી તેને પોપટની ઉપમા અપાય છે,
તથા તેના ઉપરચોટિયા જ્ઞાનને પોપટિયું
જ્ઞાન કહેછે અને એવો માણસ પોપટીએ
પંડિત કહેવાય છે.

પોપા લઈ ગયા, અદરૂં લઈ જનારને ટેકાણે
એમ બોલાય છે. નાનાં છોકરાંના હાથમાં-
થી કોઈ ચીજ લઈ લેવા તેને આડું અ-
વળું બેવરાવી વસ્તુ છીનવી લઈ કહે છે કે
‘ પોપા લઈ ગયા. ’

પોપાંબાઈનું રાજ, પોપા-નખળા કાઢેમને
વિને બોલતાં વપરાય છે. “ પોપાંબાઈનું રાજ
અને ખરે બપોરે બણુ” એ કહેવત છે.
(પોપાંબાઈ-એક જોડી કાઢેલું નામ+રાજ)
પોપાગાળાનું રાજ અને પોપાનું રાજ
પણ કહેવાય છે.

“ લેખું લેશે તિલ રાઈ રતિનું,

નથી પોપાનું રાજ;

બોળે ભગત કહે ભગન કરે તો,

મહેર કરે મહારાજ.-

બોળે ભક્ત.

પોખારા ગણવા, નાસી જવું; અદૃષ્ટ થવું;
સટકી જવું; જવું રહેવું; પરાયન કરી જ-
વું (પોખારા=છવીને ચાલ્યા જવું અપ-
વા પરમાર્થો જવું)

“ પંડ્યાણ ચુંચું કરતાને છાંકા ખા-
તા ઉડ્યા જાય એટલામાં પેસો દીખગી

છોકરો પોઆરા ગણી ગયો હોય એટલે તે તો પકડી ન શકાય.”

એ બહેનો.

“આખરે હરિરામના, ચિરગાહ સ્વ-ભાવથી અને માના કળકળાટથી કંટાળીને પરમાનંદ આગળની પેઠે ચાકરી શોધવાના હેતુથી પોઆરા ગયા.”

સદ્ગુણી વડુ.

“મેં તેને બહુજ ત્રાસ આપ્યો અને તેથી તે રાત્રે એમને તથા મારા બાળકને સતો મૂકી પોઆરા ગણી ગયો.”

મણિ અને મોહન.

પોઆર—રા કરવા પણ વપરાય છે. પોઆર પડવા, (પો—એક અને આર એવો નવું પાસાનો ને દાવ તેને પોઆર કહેછે. તે દાવ નેના પડે છે તે છતે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) કહેલ થવી; સવળા પાસા પડવા; ધારેલી મુક્તિમાં ફાવવું. “રનેહી સગાં નવ કો, આધિ આધિ લઈ શક્યા, પોઆર તોયે પડ્યા, દિન હવે ચડ્યા છે.”

મિત્રમૃગાખ્યાન.

“પ્રધાનજી! અંબા ભવાની ને કરેછે તે સારાનેજ માટે, જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં પોઆર પડે છે.”

શુ જુનીવાત્તા.

“હવે ધ્યાન ધરી બેસો, એટલે પોઆર પડ્યા સમજવા—હવે એવું કંઈપણ ઉપજનાર નથી.”

તપસાખ્યાન.

પ્યાલો પીવો, સંગતિમાં બેઠાં; મૃતમાં મળી જવું.

તે એમનો પ્યાલો પીએ એટલે એમનું ને એમનુંજ બોલે.

૨. હિંદુએ સુસલમાન થવું. સુસલમાન બાદગાહો હિંદુઓને ન્યારે ધર્મગ્રાહ કરી પોતાની પંક્તિમાં લેતા હતા ત્યારે પો-

તાનો પ્યાલો પાતા હતા તે ઉપરથી.)

પ્રભુનું માણસ, મોળું.

“અહો મોળી રમણિ ! વાહ શું! તે ખુ-ધો તારો પતિ ! તમે મને દેવગપ્રભુનું માણસ જણાવ્યો છો ! એ વાત તમને સાચી પણ કેમ લાગી !

અરેબિયનનાઈટ્સ.

પ્રાણ કાઢી નાખવો, ધણુંજ દિલગીર થવું.

૨. ધણુંજ આતુર રહેવું.

૩. બહાલાંને ભોગ આપવો; કુરમાન થવું. ૪. સતાવવું; કાયર કરવું.

પ્રાણ પાકરેકો, જીવ આપવો રીત્યાર થવું.

“તારે મન પૈસાની ગણતરી નથી પ-જી તારી મા તો પૈસાને માટે પ્રાણ પાપ-ક છે.”

૨. અત્યંત આદરસાદાર કરવો; બહાલાંને માટે ભોગ આપવો; કુરમાન થઈ જ-વું.

પ્રાણથી જવું, જીવ બોવો. (અકાળ મૃત્યુથી કે કોઈ ધોષ—આકૃતથી)

પ્રારબ્ધનું કુટેલું, ભાગ્યહીન; બેનસીબ; નુકસાની કે દુર્દશામાં આવી પડેલું.

પૃથ્વી રસાતળ જળી, (રસાતળ એ સપ્ત ખાતાગમાંનું એક છે. અતળ, વિનળ, સુતળ, તળાતળ, રસાતળ, પાતાળ અને મહાતલ તે છક નીચે રસાતળ સુધી પૃથ્વી જળી તે ઉપરથી) મોટો ગળજ થઈ જવો.

“આ પાપી પેટમાં છરી ધોતી ધાલ-લી હળાર પ્રકારે રહું છે—હું મા યદને આ-ની નીચ કમાણી ખાઉં તો દુનિયાં રસા-તળ નય. જાઓ દિકરાઓ, મારી પાસે-થી જાઓ—ટો—”

સુબોધપ્રકાશ.

‘દીન પ્રત્યે જે માંડે કલેશ, પર પુર-વને દેખાડે ક્રોધ; મહા પાપી કે મિથ્યા શ્યાળ, પૃથ્વી નયે રસાતાળ.’

કવિ બાહ

પૃથ્વીનો છંડો, આડો આંક; હદ. જદુ થયું,
બસ કરો એવા અર્થમાં વિશેષે વપરાય છે.

“રથનાથ—આ જનોણ કાઢીને તમારા
આગળ મૂકું છું—તમે પહેરાવો તો પહેરી-
શ. નહિતો અદીપી પરબાઈ સન્મારીના
મકમાં જઈ સન્મારી થઈ જઈશ. પણ હું
તમને તેડવા વિના ઘેર જનાર નથી. એ-
મનાથ—હવે તો પૃથ્વીનો છંડો આવી ર-

હો; છવરાખ બટ, હવે તો માનવું જોઈ-
એ.” મિથ્યાભિમાન નાટક.

પૃથ્વીપર પગે ન મૂકે, એમ ગર્વિષ્ઠ માણ-
સને વિશે બોલતાં વપરાય છે,

“જોઈની સારી પેટે બધા હોત તો
પૃથ્વીપર પગે ન મૂકત. અધરને અધર
ચાલત.” મિથ્યાભિમાન નાટક.

ફક્ક ફક્ક, ખાઈપી ઉડાવી દેવું તે.

ફકીર થયું; તાબુતમાં ફિંદુ લોકો ફકીર થ-
વાની ખાધા રાખે છે. કોઈને છોડી ન
જીવતું હોય ત્યારે એવા પ્રકારની માનતા
રાખવામાં આવે છે. એ દિવસે ફકીર થ-
યેશો છોડશે તાબુતને નાળિયેર વગેરે વ-
ધાવે છે.

ફજેતીના ફાળકો, વગોળું; વરઘોડો; બેઆખર.

“માગતું ન અપાય તો લોકમાં ચરચા
થાય ને ફજેતીના ફાળકો ઉઠે એટલે મેરી
બી ચૂપ અને તેરી બી ચૂપ એ કહેવત
પ્રમાણે મૂરો મોઢે બાધએ ઘાગીના ઉતારી
આપ્યા.”

બે બહેનો.

“ફજેતીના ફાળકો તો આ ચારે પાસે
ફરી રચા છે ? ને બાકી હોય તે કસરે
બોલ.”

સત્યભામાખ્યાન.

ફજેતીના વાવટો પણ બોલાય છે.

ટકીઓ દલાલ, (છટક દલાલી કરનાર
એ તેના મૂળ અર્થે ઉપરથી) પોતે વેગ-
જો રહી બે જણને લડાવી મારનાર અ-
ચચ વાંધા પાડનાર; માથે જોખમ ન રા-
ખે એવો કોઈ નીજો.

ઉઠાં મારવાં, નકામું બોલ બોલ કરવું.

‘અમસ્તો ક્યારનો ફડદી માર્યો કરે છે.’

જહવચનમાં વપરાય છે.

૪

ફનાફતિયા થઈ જવું, સમુદાય નાસ થવો;
પાયમાલ થવું; કચ્ચરપાણ થવો; સંહાર
થવો; ખરાબખસ્ત થવું. (માણસે અથવા
વસ્તુએ)

ફરકી ભાળવી, પાછી નજરે જોવું; પાછું
ફરી જોવું.

“મારે એને લડવાડ થયા પછી એના
સામે ફરકી પણ ભાળતો નથી.”

“ફરમન મેવાડના મેદાન બણી ફરકી ન
ભાળે એટલું કરીશ એમાં સંદેહ નથી.”

પ્રતાપ નાટક.

ફરતી છાંયડી, ચાલ્યું જવું સુખ ફરખ.

ફરી બેસવું; બોલી-કબૂલાત તોડવી; આડું
બોલવું; બેસેલું ફેરવવું; વાંકું બોલવું;
ફરીને બેસવું; ઉઘડું કરવું.

ફરફરફર થઈ જવું, ભાગી પડવું.

૨. ભડ વેરાઈ જવી; બોપાણું નીકળી-
જવું.

ફરે સુકામ થવું; ફનાફતિયા થવું; ખપી-
વપરાઈ જવું.

૨. પાયમાલ થવું—ખરાબ દશામાં
આવી પડવું—

ફજા-આવવાં, ફામદકારક નીવડવું; ફજિ
જત થવું; પાર પડવું; લાલ થવો.

ફંગળામાં નાંખવું, ફસાવવું; જાળમાં ના-
ખવું; સપડાવવું; આડું અવળું ચરકાય
નહિ એવી સાંકડમાં આણી મૂકવું.

" હે રાંડ કમારી, ધૂતારી, લુચ્ચી, પાપિ-
ણી ! તું મને ફાંગળામાં નાખવા વેપ ધરી
આવી છે પણ હું છેતરાઈ એવો નથી. "

અરેભિયનનામદમ.

" આ તો પેલા જ્યાનું રડ્યાનું ન જો-
ઈ મધું; તેણે અમને ફાંગળામાં નાખ્યાં, બાકી
તમને કાણ દેવા આવતું તું (કન્યા) "

બામિનીજુલ્ય.

ફાંસ મારવી, બાપ કરવો; ફડચો કે નિકાલ
યઈ શકે નહિ એવી કાંઈ આડ નાખવી;
વાધા-વહેમ નાખવો.

ફાંસો મુઠો આપવી, યોડો ધણો માર મા-
રવો (વાંકામાં.) આપુ ચણા આપવા
પણ બોલાવ છે.

ફાયર મારવી, ફડચો-નિકાલ ન યઈ શકે
એવી વચ્ચે આડ નાખવી; એકાએક
તુકસાન કરવાને ધરાઈ મચ્છમાં પડવું; વચ્ચ-
માં અડચણ નાખવી જેમ, ' મારા
કામમાં તેણે ફાયર મારી' એટલે વચ્ચે
પડી દરકત કરી.

ફાટયામાં પગ ધાલવો, નળજાને ત્યાં ગો-
દો ધોલવો; નળજાની સામે યવું.

૨. ફુખમાં ઉમેરો કરવો.

ફાટયામાં વાત છે, વાત જરા વધી છે,
મદ ચડતો છે. જે માણસ મર્યાદાની બહાર
જતો હોય કે અવિવેકી થયો હોય તેને વિષે
બોલતાં વપરાય છે

ફાટી પડવું, ઓચિંતું મરી જવું. આ પ્રયો-
ગ એકા એક માઠી ખમર સાંભળ્યાથી ય-
વું મોટું ફુખ દર્શાવે છે.

" બાઈ હાર તમારો જડજો,
લેનારો ફાટી પડજો. "

નળાખ્યાન.

" જીવાન લેધ ફાટી પડ્યો. "

ફાટી જવું; એકાએક મરણ પામવું.

૨ વધી જવું; ચણા જવું; મર્યાદાની
બહાર જવું; અવિવેકી થવું. છાકી
જવું.

૩. મરણિયા થવું.

ફાટી પડ્યા-ફાટી મુઆ, એ શબ્દ બેરો
ચીકામ છે ત્યારે બાળકને વાપરે છે.

ફાટીને ચિરડીઉં થવું, બેઠી જવું; છાકી
જવું; મર્યાદાની બહાર જવું; અવિવેકી
થવું; વધી જવું.

" રડ્યા કાળજસિયા, શામે આવડો ફા-
ટીને ચિરડિયો યામ છે?

સદ્ગુણી વદુ.

ફાટયું ફાટયું બોલવું; મર્યાદા રહિત-વગર
વિચારે બોલવું; બુંદું બોલવું; નાચું નાચું
બોલવું.

ફારગતી આપવી, છૂટકારો કરવો; ખુલા-
સો કરવો; છેડા છૂટકા કરવા; સંબંધ તો-
ડી નાખવો. (નાતરીયા નાતમાં.)

ફારાફુશની તાપણી, ધાસ, રાડાં વગેરે ફા-
સકુસિયા પદાર્થની તાપણીની પેઠે પ્રથમ
મોટો નેસ્મો દેખાડે પણ પાછળથી જે
નોતોર-પરાક્રમ નજણુ પડી જઈ છેવટ નાશ
પામે એવા કાપર માણસની ઉપદ્રવ કર-
નારી નાની ટોળી.

" ચિતોડમાં તમે મેળવેલી ફતેહ તમારા
દુરમન દછ જૂનીમયા નથી, છતાં આ ફા-
સકુસની તાપણી નેટલું લસકર લઈ શુભા-
ની પ્રતાપ આવ્યો છે તેના લસકરમાં તમે
શો દમ દેજો છો ? "

પ્રતાપનાટક.

ફિસોટો કાઢી નાખવો, મોઢોમાંથી ફીણ-
નીકળતા કુધી માર મારવો.

૨. દમ કાઢી નાખવો. ઘણુંજ કાપર કરી
સતાવવું.

કું થઈ જવું, ખાલી થઈ જવું; હવામાં ઉડી
જવું; નાશ પામવું. કું કરવું એટલે ઉડા-
વી દેવું; ખરચી નાખવું.

કુંક નિકળી જવી, એકાએક મરી જવું-

જીવ જીવો; દમનીકળી જીવો; મરણ પા-
મવું (એકા એક.)

કુંકે મારવી, (કાનમાં) છુપી મસલત કર-
વી; સમજાવી દેવું; ભાષાવી પોતાના મત-
નું કરવું; બોળવી નાખવું.

૨. ઉત્તેજન આપવું; ઉત્કેરવું; ભોધ
આપવો; ઉપદેશ કરવો; શીખામણ
આપવી

(ગુરુ મંત્ર આપતી વખતે કાનમાં કુંકે
મારે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક)

કુંકી ખાઈએ એટલા દાણા નથી, કાંઈ અ-
ક્લસ નથી; સાધારણ અક્લસ પણ નથી.
કુંકી ખાણું-ખેસણું, ઉડાવી દેવું (ધનમા-
લ.) ભોર મૂકવું; વાપરી નાખવું; ધનમા-
લનો ઉપયોગ કરી લેવો.

“ વળી કુંકીઆમણ આપવું પડે અને
ખેચાર મહીને રૂપિયાનું ઠેકાણું પડે
તેવામાં જે કદાચ કુંકી ખેસે તો
શાંતિય ધવલાયચ.”

અઘરાક્ષસ.

કુંકી ખાણવું-મૂકવું-દેવું-નાખવું, (મક-
દાને) દહનક્રિયા કરવી.

કુંકીને ફાંકો મારે એટલીએ નથી, મત-
લબ કે જરા પણ અક્લસ નથી.

કુંકે ફાટવું, ડર ખાવો; (કુંકેવાયથી બીવું;
કુંકના ડરથી છેક ચોકી ઉડી અકળાવું.

આ મહા ભળવાન-સત્તાવાન માણસને
લાગુપાડવામાં પણ વપરાય છે. જેમ,-

“ જેની કુંકે પર્વત ફાટે, આભ ઉડળ
માં ભરતા; જેની ચાલે ધરણી ધુન્ને, તે
નર દીઠા મરતા.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ કુંકે પર્વત ફાડતા; કંઠણ વળુ સમકામ
ખખ્યા કાળના ખપરમાં, જે જણુ તેજ્ય”
કાવ્યકૌસ્લભ.

કુટલી બદામ નથી, (વડોદરા વગેરે કેટલેક
ઠેકાણે હજી સુધી બદામનું ચવણુ છે. એ

બદામ ખાવા જેવી હોતી નથી તો પણ
તે જે આખી હોય તો બવહારમાં નમે છે
અને એવી બદામોથી કંઈક ખરીદી કરી
શકાય છે; પરંતુ પૈસાને બદલે બદામ જો-
ઈએ તે નથી તેમ આખી જોઈએ તેને
બદલે કુટલી પણ નથી! મતલબ કે નાણાંના
ચલણમાં સમ ખાવાને નથી) આ પ્ર-
યોગ અતિશય ગરીબાઈ દર્શાવતાં વપરાય છે.
પૈસા ટકામાં કાંઈ નથી; સમખાવા પૈ-
સા નથી.

“ તજણુ છોડ ન્હવે મને તવ દીઠી, કો-
ડી કુટી હાયમાં. ” બોળે મકત.
કુટી બદામનું, વિસાત-ગણતરીમાં ન લે-
વાય એવું; હલકું; પાછું; હલકી કિંમતનું.
કુટેલા કપાળનું, ઘણું તુકસાન ખમનાઈ;
ફૂંસામાં આવી પડેલું; ભાગ્યહીન; ખેન-
સીખ. જેને ઈચ્છેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થતી
હોય અથવા જેની લાગણ વખતની આશા-
ધૂળ મળી હોય એવા માણસને વિશે બોલ-
તાં વપરાય છે.

કુટેલા કાળજીનું, ખખડદારી વિનાનું; શુદ્ધિ
કે જ્ઞાન વિનાનું, ચક્ષિત-નખણુ.

૨. યાદ ન રહેવું હોય અથવા વારંવાર
જૂની જગું હોય તેવું.

“ તેનો ઉપરનો દેખાવ રૂઠ અને સભ્ય
છતાં ભાઈસાહેબ અંદરથી કુટેલા કાળ-
જીના જણાય છે.”

અરેબિયનનાઈસ.

કુલ આપવું, અટકાવ આપવો. (સ્ત્રીને-
લાક્ષણિક)

૧. ૨. આશા બંધાવી. (જાડને પ્રથમ કુલ
આભ્યા પછી કુલ આવે છે તે ઉપરથી)

કુલ ગુપ્તે છે, (કુલ ગુપ્તનાર કુલના સુવા-
સમાં દહેર ખાયાં કરે છે અને તેથી તે
પડતાં મૂકી બીજું કામ કરવામાં ચિત્ત
લાગતું નથી તે ઉપરથી)

કામધંધા હોવા છતાં નકામું

એસી રહું હોય અથવા હડિને કામ કરતાં કંઠાળો ખાતું હોય ત્યારે તેને વિષે બોલતાં એમ કહેવાય છે કે 'હડને, શું કુલ થયે છે ? તે કામ કરતો નથી.'

કુલધાર વહેવાર ચોખ્ખો-ધણા રૂપિયા ધીરાય એવો વહેવાર.

કુલદુરાકીઓ, હાલને રંગીલા ખાણસને વિષે બોલતાં વંપરાય છે. ફક્ક; ફકકો; હેલ; હેલખડાઉ.

"કુલદુરાકીઓ ને ફાટમાં છાણું,

ઘેર આવે ત્યારે કહેડું કાણું."

કહેવત સંમલ.

કુલની પાંખડી, નજીવી દસણા-બેટ.

'હું તો મારે કુલની પાંખડી મૂકી પગે લાગીશ.'

કુલને ઘોડે ચઢવું, મિથ્યાડંબર રાખવો; ખાલી દમામ-અપકો બતાવવો; ફાલી મોટાઈ દર્શાવવી.

"તે પરાયા લોક આગળ તો પોતાનો ડાળ દમામ કાપમજ રાખતો. કાઈ બહારનું આવે કે તુરત પાંચ દર્શનું ખર્ચ કરી નાખવા કુલને ઘોડે ચઢે."

કોતુકમાળા.

કુલીને ટેટા થવું, (આંખો) દરદથી કોઈ વખત આંખના ડોળાની આસપાસ સજી આવે છે ત્યારે આંખો કુલીને ટેટા થઈ એમ કહેવાય છે. ૨. ટેટાની પેટે કુલવું-વધવું. (વસ્તુઓ)

કુલીને ટેટા થવો, (ઈસપનીતિમાં ટેટા અને બળદની વાત છે તે ઉપરથી ત્રણ પ્રયોગ નીકળેલો જણાય છે. એક ટેટા પાણીમાંથી બહાર નીકળી જમીન પર ફરતો હોતો તેવામાં એક બળદ તેની પાસે આવી ધાસ ચરવા લાગ્યો. બળદને પાસે આવેલો જોઈ ટેટા ગભરાયો અને પોતાની માને કહેવા લાગ્યો કે મા, મા, મેં એક

એવું પ્રાણી જોયું કે ખરેખર, બહુજ મોટું; માએ પોતાનું શરીર કુલાવીને પૂછ્યું કે જો આવડું હતું ? બચ્ચાએ જવાબ આપ્યો કે ના એથી મોટું; મસ કુલાવીને પૂછ્યું તો કહે ના, એથી તો બહુજ મોટું; ફરી વિરોધ કુલાવ્યું તો કહે હજી પણ મોટું; વળી એટલે સુધી કુલાવ્યું કે આખરે પેટ ફાટી ગયું ને ટેટાની મા મરણ પામી. આ ઉપરથી અથવા તો ટેટા પાણીમાં ડુલે છે-મોટા ધાય છે અને તાન પર આવે છે તે ઉપરથી) પોતાનાં વખાણ થયેલાં સાંભળી મગર થવું અથવા ખુશ

ખુશ થઈ જવું.

૨. ગભું તપાસ્યા સિવાય મોટી મોટી ફાળો બરવી.

કુલીને ફાળકો થવું, કુલણજીની પેટે મગર થવું-(માણસે)

૨. આનંદમાં ગરક થઈ જવું; ખુશ ખુશ થઈ જવું.

"અરે ટોળી, એટલી વારમાં એટલું શું શીખ્યો, કે કુલીને ફાળકો થયો?"

પ્રતાપ નાટક.

કુલીને ફાળકે ચઢવું પણ બોલાય છે.

કુલીને ટેટા-ટેટા થવો એટલે વધીને ટેટા જેવું થવું (વસ્તુઓ.)

કુલે વધાવવું, (કુલેથી વધાવવાની પેટે કોઈના ખરા અંતઃકરણથી-આત્મરતાથી આદરસત્કાર કરવો.

કુલેકું ચઢવું, (છોકરાને પરણાવતી વખતે ચઢે છે તે ઉપરથી વાંકામાં) ફરતો થવી; બેઆખર થવી; વરઘોડે ચઢવું.

ફેરફારનામાં પડવું, રપેટીમાં આવવું; નકામું અથડાવું; ટીચાવું; અર્થસિદ્ધિ ન થાય ને ફાલી અથડાયાં કરવું. (માણસે)

૨. જટ નિકાલ ન થાય એવા ગોઠાળા

માં આવી પડ્યું. (કામ)

ફેર પાધરી બાંધવી, બોલીને ફરી જવું;
બોલેલું તોડવું; વચન ભંગ કરવું; આંક
બોલવું.

૨. સામા થવું; સામા પક્ષમાં ફરી
જવું.

૩. ખોટી ટેવમાં પડવું.

“આવી રીતે વાણિયાબાઈએ ફરીથી
પાધરી બાંધી અને એક બેસ આપવા-
માંથી પણ સટકી ગયો.”

કૌતુકભાળા.

ફેરા ફેરવા, (વરકન્યાએ.)

“કન્યા પાધરી મને તોજ દહાડે તાબડ-
તોમ આર ફેરા ફેરવી આપીશું, મારે તો
કંઈ હવે ફરિયાદ કરવા નથી.”

મણિ અને મોહન.

ફેરા લાગવો, અધામણ થવી; ઝાડો થવો.

ફેરું પેસવું, (ફેલું-ફેલ-ચુંછળું, તે ઉપરથી
લાક્ષણિક) લપ થવી; છુચવણ થવી. કોઈ
કામની અમુજણ આવી જરાય છે ત્યારે
કહે છે કે-

“મારે તો ફેલું પેલું છે.”

ફેડી લેવું, દેવયોગે ને વખતે ને આવી
બને તે ભોગવો લેવું; માથે પડવું ઉઠાવી
લેવું. ‘સા સોલ’ ફેડી લેવો. ‘એલું લાગુ
એ ફેડી લેવો.’

ફેડા શોડવા, નિંદા કરી હસકું પાડવું; આંધ
કે હિંદ શોધી લોકોને કહી જતાવી ચરચા
કરવી.

“પાડાપાડોથીમાં ને બ્યાં ત્યાં તે ધન-
લક્ષ્મીના ફેડા ફેડે ને પોતાના ભાઈની પણ
નિંદા કરવામાં તે બાકો રાખે નહિ.”

ને બહેનો.

૨. બજારો કરવો; અંતરની હતી

વરાળ કાઢવી; પોતાનું ગુપ્ત દુઃખ બ-
હાર કહી દેખાડવું—જાહેર કરવું.

ફેલી ખાવું, (ફેલવું-ચુંટવું તે ઉપરથી)
ચુંટી ખાવું; નિંદા કરવી—ચરચા કરવી—
ચરચાવવું.

“છાંડો તથા વરસનો યથો છતાં વિ-
વાહ થયો નથી તેથી લોકમાં વાતો ચાપ
છે, અને બેસાં અને ફેલી ખાય છે માટે
હવે તો મુખેતેમ કરીને ફેલાણા ચોકવું
ખાતું ગ્રીહી લેવું જોઈએ.”

ને બહેનો.

(ઉપરનો ભાગ રહેવા છતાં અંદરની
ચાલમતા કાઢી ખાવી એ તેના મૂળ અર્થ
ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ)

૨. ફેલની ખાસેનો પૈસાટકો ધનમાલ કાઢી
ઉઠાવી ખાવો; પૈસા ટકા લઈ લેઈ
વિત વગરવું કરવું

“લેણદારો બહુ બુદ્ધિમંત્રી છે, તેઓ મારે
બાજ લઈ ભોળા લોકોને ફેલી ખાય છે
અને તેમની ખાપમાંથી કરનાર એજ વેપા
રીઓ હોય છે.”

૨. કા. ઉત્સેજન.

ફેલો કુટી જવો, બહા જવી; અડચણ
મટવો; ખીણ ઢળવી; ફેલા રૂપ નડતર ઢ-
ળવું.

૨. ખટખટ મટવી; સંસાર જવો; પહે-
મ ઢળવો.

૩. નિકાસ થવો; લાંબી ચુંથાચુંથ
ઢળી સમાધાન થવું; ફેરવો થવો.

૫

ખંસી બળવવી, (ખંસીના આકારની બૂ-
ગળી લઈ દેવતા કુંકવો પડે છે, તે ઉપર-
થી ખાવા કરવું; સંધવું (મળકમાં.)
એરલી બળવવી પણ બોલાય છે.

ખકરકુંદી કરવી, ખકરાની પેઠે હરખમાં
નિષ્કાળજીથી જેમ ફાવે તેમ કુધાં કરવું;
તાગરખિલા કરવા; તોફાન કરવું; મસ્તી-
માં આવવું.

ખકરી બેં થઈ જવું, અતિશય મરીખ-સા-
લસ થઈ જવું. જે પ્રથમ ક્ષમધુમિયું ને
ગરબડિયું હોય તે પાછળથી ધીમું ને વિવે-
કી થઈ જાય તેને વિષે બોલતાં વપરાયછે.
(ખકરી બેં બેં એમ બોલે છે તે ઉપર-
થી.)

ખગલગત, ભકિતનો ટોંગ કરનારો; બહા-
રથી સાધુ દેખાતો પણ અંદરથી કપટ
રાખનારો પુરુષ; ટોંગી; ભગત પેઠે જોન્ય
ધારણ કરી સ્વાર્થ સાધી લેવાની જોગવાઈ
જોળનારો.

ખગડે બે થવું, ખરામ થવું; ખગડવું (ખં-
ને.)

ખગલ લાવાર્થી, (કોઈ એક જગાએ અનેક
પ્રકારનાં જળચર પ્રાણીઓથી ભરેલું એક સં-
રોવર હતું ત્યાં આગળ એક ખગલો રહેતો
હતો. તે ઘરડા થયા તોયો તેનાથી માછ-
લાં પકડી શકતાં નહોતાં તેથી તે બૂખે મ-
રવા લાગ્યો. તથા સરોવરના કાંઠાપર બે-
સીને મોતીના દાણા સરખાં આંસુનો પ્ર-
વાહ પૃથ્વી ઉપર રેડવા લાગ્યો. એવામાં
એક કરચલો અનેક જાતનાં જળચર પ્રાણી
ઓ સહિત તેની પાસે તેના દુઃખથી દુઃખી-
થઈ આદર સહિત તેને પ્રજ્ઞવા લાગ્યો કે
મામા, આજ કેમ તમે કોઈ ખાવા પીવા-
નું કરતા નથી અને કેવળ આંખમાં આં-
સુ આણીને નિસાસા નાખતા કેમ બેસી

રહ્યા છો? તે બોલ્યો, દિકરા! તેં બરોજર
નિરીક્ષા કરી છે. અને મત્સ્ય બદાણ કરવા
માં અત્યંત વૈરાગ્ય થયો છે, હવે હું બક્ષ
કર્તા વિના એની ઝેણ આ દેહ નાશ પામે
ત્યાં સુધી આ સરોવરને કાંઠે તપ કરવા
બેઠાછું ને તેથી મારી પાસે આવેછે તે મ-
ત્સ્યને પણ હું ખાતો નથી. કરચલે
ખીખું જળચરને બગલે કહેલી વાત
જાહેર કરી, તે ઉપરથી સંધળાં પેલા
ખગલાનો વિશ્વાસ કરી તેની પામે આઝ્યાં
અને સૌ તેની આસપાસ વીંટાઈ વળ્યાં.

ખગલો પણ કુદ વિચારથી અતુકમે એ-
ક એકને પીક ઉપર ખેસાડી તે જળાશ-
યથી થોડેક દૂર શિયા હતી તે ઉપર જઈને
પછાડવા લાગ્યો અને પછી પોતા-
ની ઈચ્છા પ્રમાણે તેમનો બક્ષ કરી જઈ
પાછો ફરીને પેલા જળાશયને કાંઠે જતો
અને એવી રીતે પોતાની જીવિકા ચલાવ-
તો હતો તે ઉપરથી,

બહારથી સાધુવૃત્તિ દેખાડતો પરંતુ અંદરથી
સ્વાર્થ સાધી લેવાની વૃત્તિ રાખનારો; ખગ-
લાના જેવી મનમાં મતલબ રાખનારો; સ્ત-
બ્ધ-સુમ થઈ સ્વાર્થ તાકતો કરનારો.

ખગલમાં મારવું, ખગલમાં રાખવું. (ચી-
બડે જેમ, 'પોતાનું ખગલમાં માર.'
ખગલમાં ધાલી હિડી જવું, હેતરીને સ-
ટકી જવું; ન ગણકારવું; તુચ્છ ગણી કા-
લવું.

"જો ગુણવંતરાય તો તમને અને અ-
ને ખગલમાં ધાલી હિડી જાય એવો છે."

ખગલમાં રાખવું, પાંખમાં ધાલવું; શરણે
આશરે રાખવું; હુંક આપવી; સંભાળવું;
જાવામાં રાખવું; સુખમાં રહેવાને આશરો
આપવો. 'હું એને મારી ખગલમાં રાખી-
શ.'

બગલમાં હોયું, પોતાની શક્તિ કે દોષમાં
હોય; કબજામાં હોયું

૩. સંભાળ નીચે હોયું

“ એ મારો બગલમાં છે ”

બગલમાંથી વાત કાઢવી, નવીન-અક્ષ-
થી બનાવીને વાત કે ગપ કાઢવી; ક્ષેત્ર
ખૂણે જોયરથી-ઉદગ વાત કાઢવી

બગલો ઉધાડી થવી, પૈસા ટકા વિનાનું થ-
વું; સાફ થવું, પાસે કાંઈ સાચવવા જેવું
ન રહેવું; માવમતા હડી જવી

૨. છુટા થવું, કાંઈ કામમાંથી મોક્ષા
યર્ષ જવું; નિરાત થવી.

બગલો ઉધાડી મૂકવી, શરમ વેગળો કરવી;
કાંઈનો ઇપકો કે કબજોની દરકાર-કાળજી ન
રાખવી; આખર મજવામાં ધાવવી

બગલો ઊંચી કરવી, (એમ કરી પાસે કાં-
ઈ નથી એમ બતાવવું, તે ઉપરથી) દે-
વાણું કાઢવું, શંખ કુકવો, પાસે નથી એ-
મ કરી છુટી પડવું, છુટા થવું, નાછરી
બતાવવી

બગલો ફરવી, રાજ રાજ યર્ષ જવું, દર-
ખાઈ જવું (અનાય લોક હરખમાં એ પ્ર-
માણ કરે છે તે ઉપરથી)

બગલો કેખાડવી, દેવાણું કાઢવું, પાસે આ-
પવાનું કાંઈ નથી એમ જણાવવું.

બગલો પાવશ બેઠો, (ચોખ્ખામાં બગલો
એક ઠેકાણે રિયર બેસે છે અને લાગ
આવે છે કે, તરત માછલાને પકડી લે છે તે
ઉપરથી) હમ અને શબિક પુરુષને જોઈને
લોકો કહે છે કે-“ બગલો પાવશ બેઠો છે. ”

(પાવશ-પ્રાણ- (વર્ષાકાળ)

હાક કંપો દમોર,

બગલો પાવશ બેસી. ”

• કમવા માંદ્યું ઠીક કરીરે,

પાડી નવ જોઈ પેશી ” (૮૬)

ધીરેબકત.

૨. દેવાણું કાઢવું

બગલી ફાટવી, (બગી-મરાઠી વર્ણો-જોતું,
એ ઉપરથી દષ્ટિ અને તે ઉપરથી) યુ-
સ્મો ચડી જવો; મરતીમાં આવવું, આંખ
ફાટવી.

બગડી પહેરવી, સ્ત્રીની પદ્ધતિમાં આવવું.
જ્યારે કોઈ માણસ સ્ત્રીની પેઢે ધરમાં ધલા-
ઈ રહેતો હોય અને મરદની કોઈ શક્તિ
ધરાવતો ન હોય ત્યારે તેને વિષે બોલતા
વપરાય છે કે ‘ બગડી પહેર ’ એ સિવાય
કાંચળી પહેરવી, વાધરી પહેરવી, ચૂડીઓ
ધાલવી વગેરે અનેક પ્રયોગો એ અર્થમાં
વપરાય છે

બગાળાં વાગવાં, ખાલી યર્ષ જવું; વપરા-
ઈ જવું; ખૂી પડવું; શખ વાગવો. ‘ ઘ-
રમાં બગાળાં વાગે છે. ’

બગાળી ઠગ, (બગાળાના લોક ઠગ મજા-
ય છે તે ઉપરથી) આહુ અવળું સમજાવી
કે બૂલધાપ આપી ધનમાલ લઈ લેનારો પાકો
ઠગ; ઊગ કરનારો; ઉપરથી સફાઈ દેખાડી
અંદર ખાનેથી દગલમાલ કરનારો; પાકો
ધૂતારો ‘ બગાળી કાપદો ’ એ બળાકા-
રના મબઘમાં-અર્થમાં વપરાય છે

બચી ફાટવી, (બચી-જો. તુલકાર રપે)
બોલવાની શક્તિ ધરાવવી.

‘ એની તો બચીએ ફાટતી નથી ’ એમ
કહેવાય છે.

બગાળી તોલ, બીજાઓના કરતાં બિચારજનનું
અથવા મોટું. (માણસ) એનો બગાળી તોલ
છે. (એ તોલ ગુજરાતના માધારણ તોલ
કરતા બગલો દેખ છે તે ઉપરથી)

બટાશિયાર ઉડવાં, ખાચા- ખીવાનું કે ધન
માલ વગેરે વપરાઈ જવું; સરસામાન-
રાવરચીકું વગેરે ધરવાખરો કંઈ ન
હોવો.

બડકાં નાખવાં, જીજ્ઞા કરવા; તપકા કર-
વા; મિલજમાં બોલવું. (બડકાં-ફાટકાં કાંઈ
મારે છે, તે, એ ઉપરથી)

“પહેલાં તો તમે એટલું એ ક્રમાં કબૂત્ર કરતાં હતાં ને । નજુરોઈની વાત નીકળતાં જ બડકાં નાખતાં હતાં”

બડકાં હાંકવાં, ગપ ઠોકવી.

બડવો ઉઠાડવો, (બડવો, ચટુક્ ઉપરથી) જનોઈથી સંસ્કાર પામેલા ઊકારને સાસરે-થી રીત ગર્ભ વરવહુનો ને વરધેડા નિકળે છે તે.

બડવો ઠોડાવવો, ઉપવિત (જનોઈ)નો સંસ્કાર થયા પછી બ્રાહ્મણે બાર વર્ષ બ્રહ્મચર્ય પાળવું નોઈએ તેને બદલે ઊકારને જનોઈ દીધા પછી ચક્રા આગળથી નમાડી મૂકવામાં આવે છે અને પછી તેનો મામો પકડી આવે છે તેને બડવો ઠોડાવવો કહે છે.

બડવો ધૂણાવવો, (પૂર્વ ગૂંજરાતના ડુંગરી-અમર કોળીબીલ લોકોમાં) એ લોક બહુ વહેમી હોય છે, માણસ માંદ પડે ત્યારે, ઊકારો ચતાં ન હોય ત્યારે કે જીવતા ન હોય ત્યારે તેઓ બાધા રાખે છે ને બડવો ધૂણાવે છે. એ બડવા ગૂંજરાતના બૂવા નેમા હોય છે. બડવા લોકો જીવવી ડાકેણ જાહેર કરે છે. અને તે તેઓ માને છે. એ બાધા તેઓ પોતાના ‘બાબા દેવ’ ને તેઓ યુષ્મ દેવ ગણે છે તેની રાખે છે. -વિગ્ના વિલાસ.

બડે જાઓ મહેરખાન, ઘણું જીવો અને ચડતી કળા થાઓ વગેરેના અર્થમાં મોટા રાજદારી કે શ્રીમંતના આગળ જોબદાર એમ બોલે છે.

બહુશું કુંકું, (જ્યારે ગાયમાં ટોચે પાંદેવાનો હોય છે ત્યારે બહુશું કુંકું છે તે ઉપરથી સાધારણ અર્થે)

૧ ઠેર ઠેર વાત ઉઠાડવી; જાહેર કરવું; લોકો ગણે એમ કરવું.

૨ ઠેર ઠેર બહુમાં શું કુંકું કરે છે ૧

૨. વખાણ-પ્રશંસા કરવી; શુભ ગાથો કરવા. ‘તું તો તારાંજ બહુમાં કુંકું કરે છે.’

બત્તી આપવી, પ્રેરણા કરવી; ઉત્તેજન આપવું; ઉત્કેરવું; નવું જીવું થાય એવી તબવીજ કરવી; સાંસણી કરવી. (બત્તી આપવાથી નેમ જ્યોત પ્રગ્વસિત થાય છે તેમ મામાનો જોરસો પ્રગ્વસિત થાય એવી યુક્તિ રચવી તે ઉપરથી)

બત્તી ફાટવી, બોલવાની શક્તિ ધરાવવી; જીમ ઉપડવી. (બત્તી=જીમ)

બત્તી લાગો, (મતલબ કે) બળી જાઓ; સળગી જાઓ; દોસ્તું રહે; ટળા; વાટકો. કોઈ વસ્તુ પ્રત્યે બેદરકારી બતાવતાં એ બોલાય છે.

બત્રીસ કોઠે જીવ, સઘળી તરફની સંભાળ-ખજડકારી, હોશીઆરી; ચોતરફની સાવચેતી; ચાનક, ખેપ કે ખંત; સર્વાંગે કાળજી રાખવી પડે તે (વકસાન થવાની ધારતીને લીધે.)

બત્રીસ કોઠે દીવા થવા, અંતઃકરણમાં અજવાળું થવું.

૨ મરેહ-આતિની સરાઈ થવી; નિરાંત કે આનંદ થવો, ખાટખાટ ટળવી; અજવાળું થવું; ઘટઘટમાં પ્રકાશ થવો; તેજોમય-આનંદમય થવું.

(શરીરના બત્રીસ કોઠા છે તે ઉપરથી) એક કોઠામાં બત્રીસ કોઠા, તેમાં રમે નાના મોટા એમ એક કવિએ કહેલું છે.)

“સરદારમાને હવે બત્રીસ કોઠે દીવા થયા, રજપૂતાણીને હવે રંગ રંગો, અને કશિરે કસ્યાણુ વંશની લાજ રાખી”

યુ. નવીની વાર્તા.

“મહારાજ તમે મારા જીવના તરસ્યા છો તો તે લીધા પછી નિરાંતે સુખ ભોગવજો, હમણાંજ હું જઈ ગામડીયા પડુંછું એટલે તમારે બત્રીસ કોઠે દીવા ચરો.

મત્સ્યામાખ્યાન

અત્રીસી બતાવવી, બત્રીસી-અત્રીસ ઘંતની હાર તે ઉપરથી) હસી કાઢું, ૨. ધમકી આપવી.

અત્રીસીએ ચડવું, (બત્રીસઘંતની હાર તે બત્રીસી) ઘંતે ચડવું; ઘડમાં પેસવું; બચ-રડી નાખવાના પેચમાં આવવું; તુકસાન કરવાની યુક્તિમાં ક્રમાંક; ચરચાવું; નિ-શ થવી; પગેલું ચડવું; લોકોમાં નહારી વાત ચાલે તેવી હાલનમા આવવું; ચરચા થવી-
“ હાકરવાદી સર્વની બત્રીસીમાં ચડી. ”
સરસ્વતીચંદ્ર.

“ શિવાજી પોને પણ દેગો તાબે કરવાં ના લોભમાં પડયો હતો એટલે આવા મ-મયમાં જગનૂની બત્રીસીએ ચડવાની નેની ખુશી નહોતી. ”

તારાગાથ

બહાર કરવું, (વડાણ) બહારઆગળ કે બી-જા કોઈ જગ્યાએ થોડા વખતને માટે લં-ગર કરવું.

બન બનકી લોકડી, એકમ કામમાં સ્વ-તંત્રપણે ચુંધાએના જૂદા જૂદા વિચારના અને જૂદી જૂદી સામણીના માણસો આદિ-ફરતાની પ્રયોગ છે પણ વપગાય છે.

બનતી રાખ, (મં રાશિ) બેચ, બેજાથ; બતાવ; બેગ, મગલી ખાત.

બંબ બગતવેલો, બંબ એટલે લડાઈનો ડોકો. ભારે લડાઈ થાય ત્યારે એ ડોકો વાગે છે તે ઉપરથી લાસણિક અર્થમાં.—
ટાકવું; માર મારવો.

“ કમાર—સંતપન આ નિરાકરજન થાય છે, બાઈ, એને વળી બાધા ને બં-બ જાળવો.”

મુદારાસસ.

બંબ બાગની આપવો, (જળ એટલે સા-પુ ને તે ઉપરથી વાણમાં) માર મારવો.

બંબ મદારેવ, ખાચ કે એની અને વિશે-

યે હરીને મુરખીઆ લોકો એ પ્રમાણે શિ-વજના સંબોધનમાં બોલે છે. (શિવજીની જામાંથી ગંગા નીકળેલાં તે વખતે પા-ણીનો એકદમ બમ્ બમ્ નેવો અવાજ થ-યેલો તે ઉપરથી અથવા મદારેવ સાથે ચો-ળીને રહે છે એમ કહેવાય છે તે ઉપરથી.)
બંબ વાગવો, કંઈ નાણું ન હોવું; માલ મિલકત ન હોવી; ખાલી હોવું. (લાસણિક)
“ એના ઘરમાં તો બંબ વાગે છે ”

બંબે બંબ, બહારથી બપડાનું પણ અંદર કંઈ ન હોય તિવું; ખાલી; પોણું.

૨. અધિર—અજવરયા.

બંબે બંબ ઠોકવું, માત્ર અટકળથી કહેવું; મથ ચલાવવી; ખાલી—નિરાધાર વાત ફે-લાવવી ૨. અધિર ચલાવવું.

બમણી બારસ, બેવડી પીઠ કે મુરકેલી; બેવડી માથાફાડ.

બરડો બેવડ વળી જવો, ધણા મખન મારથી બરડામાં ઇજા થવી—સીધું જીભ ન રહી ચઢવું.

બરડો ભારે થવો, માર મારી બરડો દલકો કરવાની જરૂર પડવી; માર આવાનાં ચિન્હ જણાવો.

બરખરે ચડવું, ખલી રહેવું; ચર્ચ રહેવું, ખરી જવું; પાર થવું; નાશ પામવું, કપાઈ જવું. મરી જવું.

બરે મૂતરવો, (જર મુચરિયં તે ઉપરથી) ઉવરો મુચરિય અને તે ઉપરથી બરે મૂ-તરવો એમ અપભ્રંશ છે)

બેજાઈ કે ધણા તાવથી ટોળા ખુણા ઉપર મોઢાની જાગ નીનવેથી ચા-મી ઉપર ચીલી દોઢોએનું ચર્ચ આવવું.

બજાગત ભણે, કું બજાગે નથી ને મારે બજાગની દસાર પણ નથી એવ અર્થમાં બેતારી કે નિરાધારમાં જાણ્ય રેતાં ૫-

પરાય છે. વળી મારી દેવરાત, ભૂતીરાત,
પિંતરાત, વસંતરાત નવે વગેરે એ અર્થમાં
બોલવાના અનેક મકાર છે.

ખલિ રાજનો ગોર, ખલિ રાજના ગોર
શુકાચાર્યની પેઠે એક આખે કાણે હોય
એવા માણસને વિષે બોલવાં વપરાય છે.
બેસવાં બેસવાં, હિસાબ માંડી વાળવા;
ખાતું માંડી વાળવું.

ખહાર છે તેટલો ભોંધમાં છે, મતલબ કે
તેનો મળ બહુ હોય છે, બહુ લુચ્છો છે;
પહોંચી પહોંચી છે.

ખહાર જવું, માટે ફરવા જવું; પાદરે જવું;
બાગેળે જવું; જંગલ જવું. આ અર્થમાં
ખહારજવા જવું પથ બોવાય છે.

૧. ફરવા કે કંઈ કામને અર્થે ઘરની
બહાર જવું.

ખહાર મારવો, ખીલી રહેતી ખુશ્ખુશતીનો
અચ્છો અનુભવ લેવો-મગો મારવી.

ખહુ ચરાજનો કુકડો, લોકો બહુચરાજ મા-
તાને જીવતા કુકડા અડાવે છે તેથી તે-
ઓની સંખ્યા બહુ વધી ગય છે અને દે-
વળી આસપાસ બચ્ચાં કરે છે. આ કુ-
કડા મહિલા એકની વાત એવી ચાલે છે
કે-એક હિંમતવાન મુલકવાને તેને તળી
ખાધો, પછી તેનું પેટ ફાડીને તે જીવનો
બહાર નિકળ્યો.

“કુકડીઆ બોજન કિયા,
તળિયા તેલાં તાય;
મેં જાના ઘટમાંય,
તેં બોલાયાં બેચરાય.”

(રાસમાળા)

એ ઉપરથી કાંઈ માણસ ખીજતુ લે-
હેલું આપે નહિ સારે એમ કહેવાય છે
કે—

“જેને તને બહુચરાજના કુકડાની પેઠે

ચર્ધ પડતું,” મતલબ કે એ પૈસા તને
પચવાના નથી તે ઉપરથી કહેલું મૂક નહિ
એવો જે કહેવુંદાર તે બેહેચરાજનો કુકડો
કહેવાય છે. ૨. બહુ બોલો; હાનો-હાનો
ન રહે તે.

ખહુ જ ચર્ધ (ખર્ચ), બહુ વી-ધું, ઘણું
કામ પડ્યું, અવધિ ચર્ધ.

“તજો ચોરાશીમાં વહી,
મગમ માયે બહુ ચર્ધ.”

બોમ્બે બાજ

ખહોળે હાથે, હાડપથે; છૂટે હાથે; ઉદાર-
તાથી, સદાચ પાખા સિવાય; મન મો-
કળું રાખીને.

“બેડ બહોળે હાથે ખરમ કરનારા
હતા.”

સધારાનેસિંગ.

ખળતામાં ધી હોમતું, (ખળતામાં ધી
હોમવાની પેઠે) ઉચ્છ લાગણી કે નેરસાને
વધારવાની તબવીજ કરવી.

ખળતામાંથી બુકવું, ત્તાવળથી તેટલો કા-
વડો ભેરાય તેટલો લેવો.

“હાસ ધીરા હરિ ભજ છે કુકડો,
તમે ચતુર ચર્ધ કેમ ચૂકો;
કંઈ બળતામાંથી બૂકો,-
ચંચળ મન ચોર.”

ધીરા ભક્ત

ખળીને ખાખ-ચૂનો ચર્ધ જવું, અરેખાઈ,
ઈર્ષાથી કાળજી બળી જવું; કોઈનું સારું
જોઈને મનમા બળવું; અતિશય ચિંતા
ચર્ધ

“ખાકાનનાં ઉમટાં કામો તેનાથી જો-
ઈ શકતાં નહિ તે નિકાળી બળીને ખાખ
ચર્ધ જતો હતો.”

અરેમિયનનાઈટસ.

ખળેવે બારમું બેસે છે, પાત્રોમાં બા-
રમા વરસ સુધી જતોઈ દેવાનો રિવાજ

છે—ઉપનયન સંસ્કાર સ્વાં સુધીમા કરી નાખવો નેપ્રજે. એટલી ઉમર સુધી છોકરું નાતું ગણાય છે, કારણ કે જનોઈ દીધી એટલે તે આદાયમાં ખપે છે. તે ઉપરથી ‘હજી નાનો છું’ એમ બતાવવામાં એ પ્રમાણે દરકાઈ જાતિમાં બોલવાની રીત પડી ગઈ છે.

બાંધો કુટુંબમાં, ખુશામતના ગીત—ગુણ ગાવા, વખાણ—પ્રસંશા કરવી.

“ બે આર ન્યુસપેરવાળાઓ રાજજીનાં બાંધો કુટુંબે છે અને તેઓની પાસેથી પૈસા આકાવવાને ” * * *

ગૂજરાતી.

બાંધ છોડની વાત, એક એકના પેચમા રમવાની વાત; ડાઘા અને અનુભવી માણસની મવાહ લેવી પડે એવી ને મુશ્કેલ બાબત તે.

બાંધણાં છોડવાં, (બાંધણાં—બંધન ઉપરથી સામે થતાં ને કેડ બાંધી હોય તે છોડી નાખવી, તે ઉપરથી)

નમ્નું આપવું; નમી પડવું, હારી યાકતુ સામે થવાની કિંમત છોડવી.

બાંધી ફડીનું, બેડી બાધણીનું, બહુ નીચું નહિ તેમ બહુ ઉચું નહિ, બહુ બહુ નહિ તેમ બહુ પાતળું પણ નહિ એવું. (માણસ.)

બાંધી બીડી (આગર), દાખડકુબડ જળવાઈ રહેવી—કપાડી નહિ પડેલી આગર, ખારે ખાર રહો હોય તે; બોખાણું ન નીકળ્યું હોય તેવી સ્થિતિ.

“ મદમાન—પરોણા આવે તેની પરોણા બાકરી ખરેખર કરવી ને ધરતી સાજા આગર બાધી બીડી પણ ખારેખર રાખવી તેમ જનાં પણ કાઈ જસ છે ? ”

કુંવારી કન્યા.

બાંધી મૂઠી, સચવાઈ રહેલો ભારેભાર; જળવાઈ રહેલો વકર.

‘ બાંધી મૂઠી લાખની, ઉધાડે વા ખાખ ’

કહેવત સંમંક.

‘ આબો ત્યારે બાંધી મૂઠી, જમડા લેશે લૂંટી. ’

દ્યારામ.

બાંધી લેવું, જન્મજન્મમાં પ્રયોગથી વશ કરવું; વશીકરણ કરવું. ‘ તે રાંડે એના ધણીને બાંધી લીધો છે. ’

૨. જવાબ દેતાં ગમરાય તેમ કરવું અથવા પોતાનું બોલેલું પોતાને જ ફેરવવું પડે એમ કરવું.

૩. કબુલત—કરાવને વળગી રહે તેમ કરવું.

બાંધેલી કમ્બરનું, તૈયાર; ચચળ, હાજર, બીડેલી કિંમતનું, તૈયાર, સજ્જત; કમ્બર બાંધીને તૈયાર થયેલું (કાઈ છાતીવાળું કામ કરવામાં)

બાંધેલો પગ રહેલો, નિરાંત વાળી લાંબા વખત સુધી એકને એક જગાએ બેસવું—રહેવું, પગ ટકવો, ઝાઝી વાર નિરાંત થોભવું.

બાંધ પકડવી, (સાસણિક) મદદ આપવી, સહાય કરવું; લાંબો હાથ કરવો.

બાંધ કટ્યાણી, (—કરવી) બીખી ખાવું. (બાંધ કટ્યાણી કરતો ફર.)

(‘ બાંધ, કટ્યાણી ફરો ’ એમ બીખી ખાનારા આશીર્વાદ દે છે તે ઉપરથી)

૨. (કટ્યાણી એ રાખ્ડ ભોળા ચરિત્ર વિનાની બીને માટે વપરાય છે તે ઉપરથી) પુરપાપ વિનાનો, બાવલો; કમાઈ ન શકે તેવો પુખ્ત.

૩. ગરીબાઈ; સાધસાઈ ‘ કદેલું બાંધકટ્યાણીએ આવડું નથી. ’

બાંધ માણસ, સી જાત

બાકરી બાંધવી, મમત કરવો; વેર કરવું;
સામા યવું.

“અનમી નરો નમાવિયા,
બળિયાશું બાંધે બાકરી.”

અંગદવિદિ.

બાજરીઈ વધવું, (બાજરીઈ-બાજરીનું કુંકું.
તે ઉપરથી કુંકાના જેવી માથે હળમત
વધવી અથવા હળમતના વાળ વધવા.
(મળકમાં)

બાજી જવી-હાથથી જવી, બુવો ખેત
બગડી જવો.

બાજી છતવી, જરા મજે તેવી રીતે કાઈ
કામ પાર પાડવું; ફતેહ મેળવવી; છત
કરવી; ફાવી જવું; કામની સિદ્ધિ કરી
શેવી.

બાજી ધૂળ થવી-બગડવી, ખેલ બગડવો;
ધારેલી ધારણા ધૂળ મળવી; ધારેલો ખેત
નિષ્ફળ જવો; અવળા પાસા પડવા; આશા
ભૂંડું ચાલતુ કામ બગડી જવું.

“આ બાબતના સંબંધમાં કોઈને કોઈ
સચના આપવા જોગ લાગતુ હોય તો તેમ
કરવામાં હવે ખીસકૂલ વાર લગાડશો નહિ,
કારણ કે બાજી બગડ્યા પછી કરો ઈલાજ
ચાલશે નહિ.”

મણિ અને મોહન.

બાજી હાથમાં આવવી, નશીબ અજમા-
વવાની ખરી તક આવી મળવી-હાથ લા-
ગવી. છતની બાજી એટલે વિજયની આ-
શા અને હારની બાજી એટલે નિષ્ફળતા.

“અમાલ્યનો વધ કરવામાં પ્રકૃતિમંડળ
બળમળી ઉઠે, ને તેમ યતાં છતની બાજી
હાથમાં આવી કદાચ કથળી જાય.”

સુદાસનસા.

૨. કોઈનું સાઈ કે માઈ કરવાનું પોતાના

હાથમાં હોવું; કોઈને હાથમાં કે ગેરકાયદો
કરી આવવો તે પોતાની મરજીપર હોવું.
“તેની બાજી મારા હાથમાં આવી છે હવે.”

બાજી હારવી, નજાળાં પડવું; નિષ્ફળ યવું;
પરાભવ થવો; હાર ખાવી; ધારણા સિદ્ધ
ન થવી; ઈચ્છેલું નિષ્ફળ જવું.

બાજીયાકાર ગવાવા, ભવાઈ થવા (ઓઝોમાં)

બાજીગરનું રમકકું, (ઉપરથી વચ્ચામણ
પહેરાવેલું રૂપાળું રેખાતું પૂતળું; તે ઉપ-
રથી લાક્ષણિક)

ચલણ ચિનાનું; નચાવે તેમ નાચે-કદીએ
તેમ કરે એવું; નામનું; મરજી માફક
બંને એવું.

બાજીલી લગત, લગ્ન પીવાનું જ ધ્યાન ધ-
રનારો; દારનો બસની; જોને એકે ક્વિસ
બાજીનું માથું ભાગ્યા વિના ચાલે નહિ તે.

બાજી નજરે જોવું, આંખ આડા કાન કર-
વાની રૂઢિપી જોવું.

૨. છાતું માતું ચૂપડાથી જોઈ લેવું.

બાજી વાગવાં, (કાળજમાં) મહેલનાં શબ્દોથી
હૃદય મેદાઈ જવું; શબ્દશર વાગવાં; તી-
ક્ષ્ણ બાપણથી કાળજમાં અસર થવી.

બાપ જન્મારે, બ્યારથી બાપે જન્મ આ-
પ્યો ત્યારથી તે આજ સુધીમાં. ‘બાપ
- જન્મારે દીકું હોય ત્યારે મજા કે ની!’

બાપદીકરાનું હોડું, તેમ ને બાપે બાપ દિક-
રાનું છે એટલે બાપ દિકરા જવો રતેલ-
નાતો છે.

બાપનાં સિતાશિયાં, કંગાળ; લલુતાવાળો.

૨. બલિવાર-દંગ વિનાનો.

બાપના કુવામાં કુબી-મરવું; બાપદાદા-
થી ચાલતી આવેલી ખરાબ રસમ કે ખરા-
બ જોને વળગી રહી તુકસાન ખમવું.

બાપના બાપ પાસે ગયો, મરી ગયો. (તે
મરી ગયેલો હોયજે તોજ એમ કહેવાય છે.)

૨, ધણે જુનુ, નાં ન પહોચી
શરૂ એટલે દૂર જુનુ (લાક્ષણિક)
આપના આપ બોલાવવા, દુખને વખતે
આપની સહાય માગવી, આપના નામની
જૂમ પાડવી (દુખ પડે એટલે દુખ
યાય છે ત્યારે 'આખરે!' એમ કહી જૂમ
પાડવામા આવેછે તે ઉપરથી)

આપની આય આહીને, મનનમ કે તા
રામાં રામ, રાધે દેવત ન હોય તો તારા
આપનો કે ગમે તેનો પણ આશ્રય લેવીને-
મદદ લઈને (કામ, કરજ, વગેરે માથે
સેવાના સમયમાં)

'ગાડા હોય તેને તેનું ગમતુ બોની
સમજવાય પણ આતો ડાહ્યા ગાડા ધણે
લા એટલે એ ત્યાંયાદનાની બાધા લઈને
મ તમે કરો તેમ આમારે આપની આય
સાડી કરવુજ જોઈએ "

તપસ્યામ્યાન

આપનું કરમ-કપાળ, મતસમ કે કઈજ
નહિ

"જીવરામ કહે-આ તરફ જુઓ, એ રહ્યો
શીળે દીવો રંગસે મ્હે તારા આપનું કપા
ળ છે તે તરફ તો ?"

મિથ્યાભિમાન નાટક

આપનું તોલકુ, (આરે મરી મરેના મા
ણસને રમશાનમા બાગવા લઈ જાય છે ત્યારે
મરેલાનો સમધી હાથમા તોનડી લઈને
આગળ દોડે છે અને પાછળ ડાહ્યો ૨
ડતા રડતા જાય છે રસ્તે જનારને એ તો
લડી ઉપરથી એમ જણાય કે કોઈનું
મડદુ આવે છે-એ તોનડી મધના મરણ
ના કે મોકાણના સમાચાર કહે છે તેમ
જે માણસને કાંઈ મિમઆવડતવાણ કામ
સોંપવામા આવે તે માણસને કે તે હાથમા
લે છે ખરે તો પણ બિનમાહીતમારીને
હાથે પાછળથી રડી કહે છે-નિમ્મજ થાય

છે તે ઉપરથી જે કાંઈ સાઈ કામ ન કરી
શરૂ તેનાને વિષે બોનાનાં વપરાય છે 'એ સા
જો શુ ઓસડ કરવાનો, આપનું તોલકુ ?'
'શું કરવાના છે મોકાણ એના માપની' એમ
પણ જોજ અથર્માં બોલાય છે

આપનું છુટાડું, બનિવાર વિનાનું કામ
કરનાગને વિષે બોલતાં વપરાય છે

આપનો કંકે, આવડે છે એને એના બા
પનો કા મતનમ કે કાઈજ આવડતુ નથી
આપનો છુટનાર, જોતિયમા છુધવાર નહુ
સક ગણાય છે તે ઉપરથી) કઈજ નહિ
'ત્યા જઈને શું કરી આવ્યો તારા આપ
નો છુધવાર' એમ બોલાય છે)

આપનો લાડવો, (લાક્ષણિક) કાયદો-નફા,
લાભ, આપે મેળવેતો હક

'આપનો લાડવો દાટ્યા છે અહીં આગળ
તે બેસા બેના આવ્યા ?'

આફી આપુ (લાક્ષણિક) નકામ-નિરર્થક
રાખી મૂકતુ શાક કરજે, વધારી
આજે, આફી આજે, આફીને વધાર
કરજે ગેમ પણ બોલાય છે

આખરો ભૂત, વિખરાયવા નિમાળાયાજો
ધિવિચિત્ર બિદામલો પુરૂ

અણુહિલપુરમા કરણુ તામની સ્ત્રી કૌના
રાણીને એ આમરોભૂત વળગ્યો હતો
આણુ શહેર એ ભૂતથી ત્રામ પામી ગયુ
હવુ હરપાણે કૌના રાણીના અગમ્યાંથી ભૂ
ત કાણુ તે વખતે આખરે પેતાનું વિકા
ળ સ્વરૂપ પ્રકાસ્યુ હતું એ મૂળ માધવનો
બોધ હતો માધવની સ્ત્રી કરણુ બળાતકા
રે લઈ ગયો હતો તેનો બચાવ કરવામાં
એનો રાણુ મરો હતો એ વેર વાળવાને
એણે મમરાજની આગા લઈ ભૂતનું રૂપ
ધારણુ કીધુ હવુ એમ કહેવાય છે
કરણુમેલો

આમાશી વળગવી, ડાકણ વળગવી. (વાં-
કામાં-મર્મમાં.)

ખાયડીનું રાજ, જે ધરમાં ખાયડીનું ચલણ
હોય છે તે ધરમાં ખાયડીનું રાજ છે એમ
કહેવાય છે. ધર ૩૫ રાજ્યમાં પુરૂષ રાજ
અને સ્ત્રી એ પ્રધાન છે. રાજ નગરો હો-
વાથી રાજ્યમાં પ્રધાનનું જોર-ચલણ જેમ
વધારે યાય છે તેમ પુરૂષ પણ નગરો હો-
વાના કારણથી સ્ત્રીનો કારભાર ચાલે છે; આ
વાક્ય બહુધા જે પુરૂષ સ્ત્રીની સત્તાથી દ-
ખાઈ જાય છે એવાને માટે નિંદા તરીકે
વાપરવામાં આવે છે.

ખારણું કાણું કરવું, કોઈના ધરમાં પ્રવેશ ક-
રવો. (ખારણામાં પેસતાં કાળો છાયો પડ-
પડવાનો સંકેત છે તે ઉપરથી.) આ પ્રયોગ
નકારમાંજ વપરાય છે. જેમકે, હું તેનું ખારણું
કરીજ કાણું કરનાર નથી એમ કોષ કે
ચુરસામાં બોલાય છે.

ખાર પાદશાહી, ખાર પાદશાહી જેવું સુખ;
મજા; નિરાંત; ચેનખાણ.

“કેટલીક અરાને ખાયડીઓ તો રોવા
કુટવામાં લઢાવે સમજે છે. નાતમાં
કોઈ મરી ગયાની વાત આવી કે ખાર
પાદશાહી ?

એ બહેનો.

ખાર બંદરનાં પાણી પીધાં છે, જે ધણી
મુસાફરી કરી પાકા માહિતગાર, બુદ્ધિ-
શાળી, બહુશ્રુત અને ધણી ધણને હોંશિયાર
થયો હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ખાર બાપની રેમ, કોઈ કામ એવું હોય
કે જેમાં બધાજ દુકમ કરનાર હોય અને
સાંભળનાર કે કરનાર કોઈ ન હોય ત્યારે
ખાર બાપની રેમ ભરાઈ છે એમ કહેવાય
છે. મરાઠીમાં એજ અર્થમાં ‘ખાર બાઈની
ખેતી’ બોલાય છે.

ખાર મણુની ખાંજરી, (રૂપીઆની ખાર મ-
ણુના ભાવની ખાંજરી-મગવાથી વધારે મ

હેનત મણુરી કરી રળવાની ચિંતા રહેતી
નથી તે ઉપરથી) નિશ્ચિંતપણું; ઉચાટ
વગરની સ્થિતિ; નિરાંત; મજા; સુખચેન.
(એને તો ખાર મણુની ખાંજરી છે.)

ખાર વરસનો ખેડો છું, શાસ્ત્રમાં ખાર
વરસ સુધી નાનું મણુાય છે. ત્યાં સુધીમાં
જે સંસ્કાર કરવાના તે કરી નાખવામાં
આવે છે. તે ઉપરથી ‘હજી નાનો છું’ એમ
જતાવવાને એમ કહેવામાં આવે છે.

‘એમનાં છોકરાંથી માઈ ધર શું ઉઘ-
ડવાનું હતું? હજી તો શુશ્રુષ્ટરી ખાર વર-
સનાં ખેડાં છે? જો બિચારીએ પાપ કર્યું.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

ખાર વાગી જવા, આફત આવી પડવી;
પડતી થવી; સુખનો છેડો આવી રહેવો.
(ખાર વાગ્યા પછી સૂર્ય આપમંતો જાય
છે-પડતી દશાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે તે
ઉપરથી)

‘તેને એવો ડર લાગ્યો કે-હવે આગળ
જતાં શું થશે તે પ્રશ્ન જાણે; કદાચ આ
પ્રસંગે આપણા પશુ ખાર વાગી જશે’
અરેબિયનનાઈટ્સ.

“વજીર સમજી ગયો કે આપણા તો
ખાર વાગ્યા છે તો પશુ ઉપર ચઢ્યો, ત્યારે
કેટલીક કરી જોડું ત્યારે ત્રણ જીજુરે બેઠ-
લતાં જોયા, બાપડો વજીર તો આથી છવ
જવાની ધારતીથી કુજવા લાગ્યો.”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

ખારનું ચોથ, શું આવડે છે એને ખારનું
ચોથ, મતલબ કે કોઈ આવડતું નથી.

ખારમો ચંદ્રમા, કળઓ; વિરહતા; વાંધા;
ધણાજ ધિક્કાર, અણુખવાવ. ‘મારે ને તેને
ખારમો ચંદ્રમા છે.’ (જન્મ નક્ષત્ર અથવા
કાલક્રમ સ્થાનમાંથી ખારમી ચંદ્રીમાં પેટેલો
બૃહસ્પતિ ધણો ગેરલાભ મુલ્યવે છે. આ
ઉપરથી ખારમો બૃહસ્પતિ પણ બોલાય છે.

દ્વાદશોતુ શશાકેષુ,

મૃત્યુરેવન સંગમઃ

આમો ચતુ પચ્ચ એવાજ અર્થમાં વપ-
રાય છે

બારણાં ટાકવાં-તોડાં પાડવાં, આંખીને ઉ-
પશાળી કરવી, તમારો કરવો (સેલુદાર)

“ જેલુના બાપ અને અસરની કમાઈ
એટલી હોય કે ધરમાં વરસ દહાડો ઘણો
બરવો મુસ્લેલ થઈ પડે અને સેલુદાર
આવીને રાજ બારણાં ટાકે, ”

સાસુ વડુની લગાઈ

“ માગમારા તોડી પાડે,
મારા બારણાં ભે,
માનો કે ને કરે રોજ રે,
તોડાન જો ” કામર

માજલમ બગીચી

બારણે તાળાં કેવાવાં, સલાનારા જડુ, ન
સતાન જડુ, દેવાઈ જડુ પાછગ રહેનાર
ઘાઈ ન હોવડુ, નિર્વેશ જવો

બારણે દીવો રહેવો, બારે પાછળ કુળ
દીપક પુત્રની હવાલી હોય છે ત્યારે એવો
લવામા આવે છે વશ રહેવો

પુત્રરત્નથી ધર ઉજળું રહેડુ ધરની કીર્તિ
છતી રહેવી

“ તારે બારણે દીવેય નથી રહેવાનો ”

‘ માન મોહન મટ્યો આયુષ્ય અવસ્થ
ધડ્યો, વશ વડ્યો, નહિ સાખ દીવો ’

અગદવિહિ

બારણે બપોર ચઢયા, બારે કાઈ માણસ
સવારમા જડુ વાર સુધી પધારીમાં પડી
રહો હોય અને ઉઠવાની કાળજી ધરાવતો
ન હોય ત્યારે સામો માણસ કહેશે કે અ-
લો ઉઠને, બારણે બપોરચઢ્યાને ક્યા સુધી
પડી રહીશ

બારણે બેસડુ, તમાત કરવા, આંખીને ઉપ-
શાળી કરવી, જનરત્નથી માંગવડુ, કંઈ

માગડું લેવાને શૂખ્યા તરસ્યા બારણે બેસડુ,
લાંધડુ, ખોટી રહેડુ

“ શાટ લોદો ધણું કરીને પોતામા લે
જુની ફરિયાદ સરદારમાં કરતા નથી, અને
કરે તો પચ્ચ વાલુયા પાસે લેવાડું શું હતું ?
તેથી તે તેને બારણે બેઠો, અને તણુ દિ
વસ સુધી તેણે અનજળ લીધું નહિ ને
વાલુયાને અપવાસ કરાવ્યો ”

કરણધેવો,

બારણે હાથી જુલવા, (પેસાદારને ઘેર જ
હાથી જુને છે તે ઉપરથી) ઘણું જ શ્રીમત
રોડુ, પુષ્કળ દાઢમાઢ હોવો

‘ એને બારણે તો હાથી જુને છે ! આ-
પણે એમના શા વાદ ? ’

બારણાન બારે થવાં, મિલન વધવો ‘ એ
નાં બારણાન હોય બારે થયા જણાય છે ”

બારસ નાખવી, મરી ગયેલાની શ્રાવણીને
દહાડે સળધીઓ તરફથી જે અપાય છે
તેને બારસ નાખવી કહેછે

બારસ હોવી, પહેલા દહાડાડું અપવામી હો
ધ ખાધેલું હોય તેથી શ્રમ થઈ શકે નહિ
તે ઉપરથી જે માણસ કામ કરવાથી કદા
જા ખાતો હોય અથવા જોને અશક્તિ-મુસ્તી
કે આગસ ચડુ હોય તેવાને વિરે બોલતા
વપરાય છે

‘ કામ કરવાની તો બારસો છે એને ’

બારસો બેસવી, (બારસ નાખવામાં આ
વેછે તે ઉપરથી તેવી દશ્ય પ્રાપ્ત થઈ હો-
ય એમ સાધારણ અર્થ) મોકાણ મગાવી
અથવા તેના જેવી દુર્દશા થવી

‘ બારસ તો બેસેર,

ખાઈ બ્યારે મળે નહિ,

વારવાર એમ થામેર,

રે પત્નિ થાખે જડુ સહી રે

ધીરામકત

બારે દરવાજા ખુલા છે, જોને જેણી તરફ
જડુ હોય તેને તેણી તરફ જવાની જાહે પ

છું કરીને પ્રાચીન મોટા શહેરના કોઠને દરવાજા બાર હોયછે તે પરથી ગમે તે રસ્તે જાઓ, જ્યાં દેવાની ના નથી એવા અર્થમાં બોલાયછે.

બારે દહાડા ને બત્રીસે ધડી, હરહમેશ; દહાડોરાત; નિરંતર.

“ક્રમનું કવે ઠોલી કરવાની રહેવા દેશે કે નહિ? અને તો આ બારે પહોરને બત્રીસે ધડી સરખીજ.”

દિલીપરહસો.

“ધમકા નજીક બારે દહાડા છપરો ને ડાખ દયા જ કરશે એમ કેમ કહેવાય?”

બે બહેનો.

બારે ભાગોળો મોકળો, સખળે—કાઠપણ રસતે જવાની છૂટી; બારે વાટ ખુલી—(સ્વતંત્રતા દર્શાવેછે)

બારે મહિતા ને તેરે કાળ, આખુ વર્ષ; હમેશાં; નિરંતર.

બારે મેહુ વરસવા, પુષ્કળ કમાણી ધવી; સર્વ પ્રકારની શિક્ષિસિક્ષિ પ્રાપ્ત થવી. (શાસ્ત્રમાં મેધબાર વર્ષો છે તે ઉપરથી)

સુખનો—હર્ષનો દહાડો હોય ત્યારે કવિઓ અલંકારમાં એ પ્રમાણે લખેછે. મોતીનો કે દૂધનો વરસાદ વરસ્યો એમ બેરાં લગ્ન વખતે ગીતમાં ગાયછે. આકાશમાં અપ્સરાઓ નાચેછે, ગંધર્વો ગાન કરેછે, દેવ પુત્રની વૃદ્ધિ કરેછે વગેરે અલંકાર હર્ષ કે સુખ દર્શાવનારા છે.

બારેવાટ કરવું, આડું તેડું ઉડાવી દેવું, અહીં તહીં ગમે ત્યાં વિખેરી નાંખવું; બહોળે રાખે ખરચવું.

બારેવાટ થઈ જવું, ઉડી જવું; ખપી જવું.
“જે બે પૈસા તેજી બચાવ્યા હતા તે જ બારેવાટ થઈ ગયા અને અમને અને દાંતને વેર પડ્યા લાગ્યું.”

જાનમદેનત.

બાવન વીર, સૈને પૂરા પડે તેવો, મહાબળીયો એવો ને કોઈ તે.

‘બાવનવીર નેવો બેઠો છું.’

બાળ બ્રહ્મચારી, જે પુરુષ કદી પરણ્યો ન હોય, ને જેણે ઓની સોડ જોઈ ન હોય તે (પુરુષ) ઓ સંભોગ ન કરવો એ વ્રત પાળનારો તે. (મરણ સુધી કે કોઈ કામને અર્થ થોડી વાર પછી.)

બિંદુનો સિંધુ કરવો, અતિસયોક્તિથી વધારવું. (કવિઓમાં) જુન બાબતને વધારી તેને મોટી અને અગત્યની કરીને ચાપવી.

બિયાબારની પ્રીત, બિયાબાર એટલે બે અને બારનો જોગ. બિયાબાર જેમની નમની વચ્ચે હોય તેમને સારો બનાવ હોય નહિ એ પ્રસિદ્ધ છે. બે બારને ખાચ એવું પંચાંગ જોનારા જોરીઓ કહેછે તે ઉપરથી અણબનાવ; સામીપ્રીતિ; દેખ.

“તમારે તમારા સ્વામી સાથે બિયાબાર છે.”

સસમાભાખ્યાન.

બિયાબારની પ્રીત રાખવી અગર બિયાબાર રાખવું પછી બોલાય છે,

દ્વિદ્વાદશે ચ દારિયં

નવમે પંચમે કલિઃ

શીખ્રબોધ.

બિલાડાં આવવાં, આખે બહુ મેરા આંજી બિલાડાના જવો બચ્ચો હોય તેવાને ખાટ મરકરીમાં એમ બોલાયછે.

બિલાડી જેવી આંખ, માંતરી આંખ. બિલાડીનું બચોબિયું, બિલાડી જેમ પોતાના બચ્ચાને મોંમાં ધાલી અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં મૂકેછે તેમ કોઈને વસ્તુને સાથે ને સાથે રાખી સાચવ્યાં કરવું હોય તે.

‘ચાલો કરીએ પચારીઓ, મુક તારું બિલાડીનું બચોબિયું ઠેકાણે.’ અદ્વરાસ.

મિલાડું તાણવું-ખેંચવું, બેંધું ધાલી વગર વાંચે કે વગર સમજીને કાગળપર મિલાડીના પૂછડા જેવી ગટર પટ્ટર ઉતારવો સહી કરેવી.

“ બપોરે બુદ્ધિમન આવે ત્યારે રાણો કહાવે કે ચાલતું કરો, હું આવું છું; આખરે આવે તે કાગળપર બે મિલાડાં તાણી આપે. બુદ્ધિમન સૌ જોવાં કરતો ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

બી હમી નીકળવું, સારી રીતે કાયદાકારક નીચડવું; સારેરસતે કાઈ વપરાયાથી લાભ થવો; મહેનત ફળની, પ્રમાર પામવો; જય થવો, ફતેહ થવી.

બી મોહવું, પાયો હબેડી નાખવો, નાશ કરવું; સમાપ્તિ આણવી.

બી રોપવું, મૂળ ધાલવું; પાયો નાખવો.

૨. પગ મૂકવો-મોંઘવો; (જગો કે કામમાં) લાખ્ય થવું

બીકણુ (મિલાડી, મિલાડીના જેવું બીકણુ; હીચકાર; છાતી-હિંમતવિનાતુ (માણસ); એ એક વડે તો હું સોને બારે છુ પછુ તારાજેવા બીકણુ મિલાડીસાથે જતુ એમને જોઈ લાગે છે ”

અક્ષરાક્ષસ.

“ કીક છે સારે પછુ બાપાજીએ સારે? ”

અક્ષર આવો બીકણું મિલાડાં તો કાઈ ના દોઢા ! ”

સરસ્વતીચંદ્ર

બીડનો કુતરો, જે માણસ પોતે ઉપયોગ ન કરી શકે તો હોય તેવી વસ્તુને ઉપયોગ બીજાને પછુ ન કરવા કે એવા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે. (બીડમાં સતેલો કુતરો ઢોરને માટે રાખેલા ઘાસની ઈંચા કરતો નથી તેમ છતાં કાઈ ઢોર ખાવાને આવતું હોય તો તેને પછુ બસીને ખાતા અટકાવે છે એ ઈસપનીતિની વાત ઉપરથી આ પ્રયોગ વાપરમાં આવેછે.)

બીંડુ ઝડપવું, કાઈ મુશ્કેલ કામ કરવાનું વચન આપવું; કાઈ સાહસ માટે લેવું; કાઈ સાહસ કામ કરવાનું માટે લેવાની છાતી ચકાવવી.

(પ્રાચીન કાળમાં ન્યારે કાઈ મોટું કામ કાઈ લાયક અને સાહસિકને સોંપવાનું હોય છે ત્યારે રાજા પોતાના સુમટોના સમુદમાં એક બીંડું નાખે છે તે સુચવેલું કામ કરવાની જગ્યા છાતી હોય અને વચને બંધાતો હોય એવો માણસ તે બીંડુ ઉપાડી કે ઝડપી લેશે અને પછી બર સમામાં પોતે એ બીંડુ લડાવી લખ છે તે ઉપરથી)

“ તે નામ સાર્યક મહિપતિ વાદ કીધું; બીંડુ કુન્દેમ દહણવા ઝડ ઝડપી લીધું, સંતોષ ચાપ નિરખી સૂરને રાહુને, શાખાશ છે બહુ મહિપતિરામ તુને. ”

નર્મકવિતા.

“ આ કામ કંઈ હવું તે કાણુ કરે તેનો વિચાર કારભારીઓ કરવા લાગ્યા; રાજાએ મુખ્ય સુમટોને ભેગા કરી પૂછ્યું કે આ પરાક્રમ કરવાનું બીંડુ કાણુ જાણે છે ? દરેકે કહ્યું કે એ હું માથે લેવાને રાજા છુ ને તે કરવામાં મારા પ્રાણુ જશે તો કૃતાય યર્ધસ. ”

વનરાજ ચાવડા.

બુંચો કારભાર, સત્તા કે અધ્યાપનાનો કારભાર-અમલ; કંઈ કમાણી કે ઝાઝી પ્રાપ્તિ ન થાય એવો બેઠો રાજગાર; તે ઉપરથી ‘બુંચોકારભારી’ પછુ કહેવાય છે એ ખાલી ઢોંગ કરનાર, ઘોઘેલા અને બડાઈ-જોરે માણસોને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

બુદ્ધ મુંઘાડવી, અજ્ઞ જોવા રણુ દેખાડી પોતાના તરફનું-મતનું કરવું; આગ્ર અવળા પાટા દર્ષ-પ્રકૃત પ્રયુક્તિથી સમજાવી રેવું બુડકી મારી જવી, કામની વખતે વચમાંથી નાંચી જવું; જરૂરને પ્રસંગે ખસી જવું;

મેં ન દેખાડું; અદ્રશ્ય યઈ જવું; છટકી જવું.

બુદ્ધિનો પાથો, પડતી દશાની શરૂઆત; નમતી કમાન.

બુદ્ધિનું મુકવું (માથે), આળ-તહેમત મુકવું. બુદ્ધિનાર ધરવો, વિષ્ણુના દશ અવતારમાંનો જે નવમે તે બુદ્ધિવાત્તર કહેવાય છે.

એ અવતાર કોઈ લીલા કરવાનો નથી પણ લીલા જોવા કરવાનો છે તે ઉપરથી 'લાક્ષણિક અર્થે' ચૂપ રહેવું અથવા કોઈ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય શુ થાય છે તે જોવા કરવું.

બુદ્ધિ ઉગમગર, (પ્રાચીન કવિતામાં) બુદ્ધિશાળી, જાગૃત બુદ્ધિનું; તેજસ્વી, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું.

બુદ્ધિ ફરી જવી, અસ્પૃશ્ય જઈ યઈ જવી; જે-એ તે રસ્તે બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન થવો, અવળા બુદ્ધિ થવો.

બુદ્ધિની ખામ, સંપૂર્ણ બેવકુફ-મૂર્ખ; બેવકુફનો સરગર (વાંકામાં)

બુદ્ધિનો આગળો, જુઓ 'અક્રમનો આગળો.' (વાંકામાં)

બુદ્ધિનો સાગર—મંદાર, ધણોજ ડાહ્યો અને બુદ્ધિશાળી માણસ, પણ (વાંકામાં) ધણજ મૂર્ખ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“ કુવાડે અંગને માડિયું કાપવા;

તોય બોલ્યા નહિ બુદ્ધિના માગરા. ”

બોલે બકત.

બુધું છટકી જવું, ધારતીનું માથું ગભરાઈ જવું, ડરી જવું; પોતીયાં છુટી જવાં.

બે આંગળ ચડે એવું, સ્પર્ધા—મત-મદ વગેરેમાં ચડે એવું—ચડીઆવું; સારી નરમી ખતે જાનમાં વપરાય છે. ' રામ-સાસ, હીતસાસ કરતાં બે આંગળ ચડે એવો છે. '

બે આંગળ ભરીને કાપો લઘરા, (નાક) ટેક ઉતારીશ; ચોખા—આખર 'એકી ફરીશ.

૨. (છબ.) બોલતો બંધ કરીશ, એમ બહુ લાંબી છબવાળાને વિષે બોલતાં ધમકી તરીકે વપરાય છે.

“ બહુ બોલીશ તો બે આંગળ ભરીને છબ-જ કાપી લેશરા. ”

બે આંગળ સ્વર્ગ બાકી છે, ખુશીમાં આવી જવાથી—હરખથી કુલાર્થ જવાથી હલકુ હલકુ બની જઈ મન હવામાં ઉડવામાંથી એટલું તો ગગન ઉપર જઈને રમે છે કે જાણે તેને તે વેળા સ્વર્ગ બે આંગળ બાકી રહી ગયું હોય એમ લાગે છે, તે ઉપરથી 'તેને હવે બે આંગળ સ્વર્ગ બાકી રહ્યું છે' એમ સ્વર્ગના સુખનો હાકો પાસે આવ્યો હોયની એમ માનનાર અતિશય મગર-મર્ષિદ માણસના વિષે બોલતાં વપરાય છે.

બે કાન વચ્ચે માથું કરીશ, નાનાં બાળકને ધમકી આપતા એ બોલાય છે.

“ આઘો રહે અહીંથી ? એમ કેમ કરે છે તે ? અથવા વસંતક, એના બે કાન વચ્ચે માથું કરે, જ એને પકડી પેલી મોકોડાની કાઠીમાં નાખી આવ. ”

તપસ્યાખ્યાન.

બેકી જવું, ઝાડે ફરવા જવું—(ઝાંકરાઓ ઝાડે ફરવાની રમ્મ માગતાં બે આંગળોએ મહેલછને બતાવે છે તે ઉપરથી)

બે ધડીનો પરોણો, થોડી વારમાં આ ફાની જગત્ જોડીને ચાલ્યા જનાર—મરી જનાર માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“ હવે એ આ જગત્નો બે ધટિકાનો જ પ્રાધુર્ય છે. ”

પ્રત્યાગી પ્રસન્નાખ્યાન.

(મરનાર માણસ હવે થોડા વખત જીવવાનો છે એમ ધારી તેના સંબંધીઓ

તેને થોડા વખતના પડોણા તરીકે સમજી
તેની સારી સેવાચાકરી કરે છે અને તેના
પર મમતા રાખે છે તે ઉપરથી)

બે છવવાળી, (એક પોતાનો અને બીજો
ગર્ભનો એમ ગણીને બે તે ઉપરથી) ગ-
ર્ભવંતી, મરોદર; ગર્ભિણી; હઠાડવાળી.
(સ્ત્રી)

બે તરફની ઢોલકી વગાડવી, ઢોલકી વ-
ગાડવી જુઓ

બે દાણા અમકસ નથી, મતલબ કે અમકસ
બધી વેરાઈ ગઈ છે—જરાપણ અમકસ
નથી. “બે દાણા નથી” એમ એકઠું પણ વ-
પરાય છે

“બે દાણા તો છે નહિ ને ગિખામણ
દેવા આવ્યા !”

ભાગિની જૂવણ

બે ધારની તરવારે રમવું, બે તરફથી ઢો-
લકી બળવવી, અને પક્ષ તરફ ઢળી
પડવું.

“બરોબર, પણ એના ચાળા સરત રા
ખજે, એની સાથે એવું ને આપણી સાથે
આપણુ માણસ થાય બે ધારની તરવારે
રમે એવો એનો હાલ ધાટ છે ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

બે પેટ કરવાં, ઝુખ-હદ ઉપરાંત જમવું,
(બે પેટ—બે માણસ ધરાય એકઠું ખાતુ તે
ઉપરથી.)

“ધાણધાર મુલકના જડબરત જેવા ક-
ણીએ તેવી રસોઈ સ્વપ્ને પણ જોયેલી
નહિ તેથી અમોછો તણદો માયો, બે પેટ
કરીને જમ્યો તે છેવટ વખત યઈ હોયો ”

કૃતિકમાળા

બે બાપનું, છીનાળના પેટનું

“સાચો છજ સાચો ઉર્ધ્વ, બર્ધુ બોહ
તો બે બાપનોરે ”

(દયારામ)

બે ભાગ થવા, હરિદ્વાર્ધમાં છતી જવું; બ-
ળથી કે કળથી બમણું લેવું—કમાવું.

“જે વખતે દરામીના બે ભાગ થાય,
ત્યારે ગરીબોનો મરોજ થાય, તેથી આવ્યા
ગરીબ નળળા લોકોએ, સહેરે છોડી પર-
દેશમાં વસવાનો નિશ્ચય કીધો. ”

કરણધેસો.

બે આયાં હોવાં, માયામા ઘુમ પવન બ-
રાવો મર્વિષ અને મગશર માણસને વિષે
બોલતાં વપરાય છે

“કાણુ છે એ કુમારને રડાવનાર ? શું
તે બે આયાં ધરાવે છે ”

તપસાચ્ચાન

બે ગોઠાં છે કે શું ? આપેલું વચન ન
પાળનાર અથવા બોલેલું ફેરવી નાખનાર
માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે,

બે હાથે પાધડી ઝાલીને હાંકવું, વિચારી
વિચારીને—સાવધ રહી વર્તવું, કાંઈ હલસો
હરકત ન પડે એવી રીતે જળવીને
ચાલવું

બે હાથે જોડવા, વીનવવું, આછછ કરવી,
કાલાવાના કરવા.

બે હાથે જમવું, સારી પેટે કમાવું, સારી
પ્રાપ્તિ કરવી.

બે હાથે પેટ બતાવવું, જૂઝ ઢાળી છે એમ
જણાવવું (સંકેત)

“કેટલીક વાર તો તેઓને પણ કડાકા
જેવવા પડે છે એવે વખતે તેઓ પોતાના
લેલુદાર પાસે જઈ બે હાથે પેટ બતાવી
ચોડુધણુ અનાજ આપવાને અરજ કરે
છે ”

(ર. કા. ૬)

બેકાં બેકાં ખાવું, રોજમાર વિના ધરમાથી
કાઢી અથવા કાઠની મદદથી ઝુલસો કરવો,
છોયા વિના હોય તે આયાં કરવું

૨ નિસંતે ખાવું

બેઠા થવું, સાત્ત થવું. (મંદવાડમાંથી)
" મનજી રોઠ મંદવાડમાંથી બેઠા થયા."
કુંવારી કન્યા.

બેઠાની હાજ કાપવો, જે વસ્તુ ખરી હતા
વળને અને જરૂરિયાત કામે લેવાતી હોય
અથવા જેના ઉપર પોતાની સ્થિતિ નબળી
હોય એવી આધારભૂત વસ્તુ ખંડિત
કરવી અથવા એવા માણસનો ઉચ્છેદ
કરવો.

"બલા માણસ, મેલો યાપણ મૂકી છે;
એમાં શું ખાધું પીધું છે? કોઈ ઉતાવળના
વખતમાં અમારા જેવાના ધરખુણીઆના
રૂપિયા કામે લાગતા તે હવે બેઠાની હાજે
શા માટે કાપે છે? અમને ગરીબને તો
આપ "

કોણકમાળા.

બેઠી હાંકવી-ચલાવવી, ઠંડી મરકરી કર-
વી, અથવા નિરાંત ધરી ગમ્મત ખાતર
મરકરીતા રૂપમાં બોલવું.

બેઠુ પાણી ચલાવવું, પાયા-આધાર વિનાની
હાંસ હાંકવી.

૨. કોઈન જાણે એમ અસકથ બાબતની
પણ સિદ્ધિ કરનાર પહોંચેલા માણસ
તે વિષે બોલતાં વપરાય છે.

બેઠો હાથી, ઘેરબેઠો પોતાનું રાજસાન નિભાવ-
નારો; કંઈ પણ મહેનત કે ધધો કર્યા સિ-
વાય જેનું ભરણપેપણ થયાં કર્યું હોય તે.

" રોઠની ખરી સ્થિતિ બહારના લોકના
જાણવામાં ક્યાંથી હોય! બામું બામું તોએ
બરચ, આખર બેઠો હાથી છે, એટલે પેદિ-
ચોગત જેમને ઘેર કારભાર રહેતું તેમને
ત્યાં છેકળ આવી રહ્યું હશે એવું લોકોના
માનવામાં પણ ક્યાંથી આવે? "

જે બહેનો.

બેઠસી મારવી, મર્યાદા હાંકવી; પતરાજ ક-
રવી.

" ડાલામાંથી નાવ જતના કામની ગ-

વાગમ નહોતી, તેમ તેને એવી નાતો ગ-
મતી પણ નહોતી, પોતાની બેઠસી મારવી
તેને ખસેદ નહોતી; વિદ્યાકળાદિ કે રાજ-
કિય વાતોથી પારખ દેવળ અગળ્યું એટલે
તેને ભેંસના મોઢા આગળ ભાગવત જેવું
થઈ રહ્યું. "

જે બહેનો

બેઠીએ-હાંકવું, એક બળદને ખીજ બળદની
સાથે સવારથી સાંજ સુધી (બદલ્યા સિવાય)
હાંકવો તેને બેઠીએ હાંકવો કહે છે અને
એવા બળદને બેઠીએ હાંક્યા બળદ કહે છે.

બેઠો પાર, (બેઠો-નહોણ) વિનય; કૃતેહ;
ડકા; સિદ્ધિ; જરા મળે તેવી રીતે કોઈ
કામ પારપડવું તે.

" બ્યારે ડાસીને ઘેર પાછી આવતો દીડી
સારે એ વાત પરથી અક્ષાદિને અનુમાન
કાઢ્યું કે બેઠો પાર છે, એક તો એ હતું કે
તે જલદી પાછી ફરી અને ખીજું તેનું મ્હો
હસવું હતું. "

અરેબિયનનાષ્ટ્રસ

બેઠો પાર કરવો એટલે હેતુ સાધવો;
ધારેલો અર્થ પારપાડવો. (જોખમ બેઠીને
પણ)

બેઠો વાળવો, બેઠો ખોસવો. (પ્રાચીન ક-
વિતામાં.)

" સંભાળી બેઠો, વાળી બેઠો, વળે
ગરપાદ.—"

દ્વાપદીકરણ.

બેતાળાં આવવાં, ચરમાં આવવાં; ઉમરમાં
આવવાથી દ્રષ્ટિ બાદલી થવી. (બેતાળાસમે
વર્ષે ચરમાં ધાલવાની જરૂર પડે છે તે ઉપરથી)

બેવફરનો ગેર-પાદશાહ-સરદાર, ધણોજ
મૂર્ખ; મૂર્ખનો દિમાગવી.

" હવે કેમ કરવું વાઈ? એટલું બોલી
તે બેવફરનોગેર ચિંતાકાંત થઈ બેઠો, "

અરેબિયનનાષ્ટ્રસ.

બેવડી પાંસળીનું, મળખૂત બાધાનું, જાડું,
માસમય. બેવડા કોઠાનું પશુ બોલાય છે
બેસક પડવું, રાગને લીધે દોરથી જાળા ન
થવાનું

બેસક બેસવું, ન જાળા થવાય એવી રીતે
બેસવું (અસમિથી)

૨. તુકસાન ખમતુ-યતુ

‘ એની તો બેસક બેઠી અથવા એને

લા બેસક બેઠી એમ બોલાય છે -

બેસતાં શીખવું, ચીખણી બોલપર ‘ પગ ન
ઠરતા સરમી જવો (હસવામાં) લપસી
પડવું

બેસવું ઉઠવું, આવવું જવું (પ્રીતને અંગે)
રાણિજી ગુજરાતથી આવ્યા પછી મે-
ના કંઈ તમારી પાસે બેસતી ઉઠતી જ-
ણાવી નથી. ’

બેસતો પાથો, મેળ, બનાવ, બનવી રાસ,
પાઠાની પેટે જીવિતમંથ બરામર એકબેકના
વિચાર લાગુ પડવા તે.

‘ મારે ને એને તો બેસતો પાઠો નથી
આવતો ’

બેસવા જવું, મરનારના મગાને લા શોક
કરવા જવું, ઉઠમલો જવું

૨. નાત જમતી હોય લા પાટે બે
સવા જવું

બેસવાની ડાળ તોડવી, નેને ને વડે
ગુજરાત આવતું હોય અથવા ને આધાર
હોય તેજ મૂંઝાઈથી હાથે કરીને ગુમાવી
નાખવો (એક મામડીએ જાડ ઉપર ચડીને
ને ડાળીએ બેઠો હતો તેજ ડાળી કાપતો
હતો, પશુ એનામાં એટલી સમજ નહોતી
કે એમ કરવાથી દુ જાતે જ પડી જઈશ
અને મને વામરો ! એ ઉપરથી) ‘ આખો
તો મને મોટો આશ્રય છે, અને એવી
નિમકદરામી કરી બેમવાની ડાળ તોડી
એવો નીચ તથી ’

મનિમોહન

બેસામણ પડવું, બેમક પડવું

બેસી જવું, છાછીની છેક પડતો દશામા
આવતું તેથી ઉઠતું ‘ જિયુ આવતું ’

૨ દેવાળું કાઢવું (વેપારમાં,) બોટ
ખાવી

૩, જૂખથી (પેટ)

૪ (ઘર) નમતોન જવું, નખોદ જવું,
ઘર પડી બાગવું

૫ (કુકાન) કમાણી ન ચાલવી

૬ મળી જવું (ગમ્યા-ગાન)

બેસીને સુઝું, એક વિચારીને ચાલવું પડે
કે જેથી પાળળથી પરતાનું ન પડે

‘ બેસીને સુઝએ તો ઉપની ન પડીએ ’

એ કહેવન છે

બેચો બેસવી, રડવા સારે બેરીએ આવીને
બેસે એવી ખરાબી થવી, મોક્ષાણુ-મહારી,
મોટું તુકસાન થવું, કુદશા થવી

(લાક્ષણિક)

૨ અસકિત હોવી ‘ કામ કરવાની તો
બેચો છે ’ એમ કહેવાય છે.

બેરક શાસ્ટ્ર, (બેરતું જાડું જ શાસ્ટ્ર) ખરા
પ્રચલિત શાસ્ટ્ર નહિ પણ બેરા વહેમ આ
થવા રૂઢિમાં તજાઈને ને નિયમ લઈ બેસ
‘ હોય તે

બેકડાને મોને મરડું, બકરાની પેટે દાગ
રીતે તરત મરી જવું, અસદગતિ થવી

“ શુ કરવા માયુ ધુણાને છે ૨ સમજ
નાજીકડી ૨ બેકડાને મોને મારી જઈશ. ”

(બેકડા—મકરાને મરતો વાર નથી
નાગવી, કેમકે પ્રથમ દેવી આગળ બક-
રાનો ભોગ આપવામાં આવતો હતો તેથી
ને બકર નમરે પડવું તેને પડી લાવી
તેનો અત આજીવનમાં આવતો તે ઉપરથી)

બોલી પર કાકરો, ધણા સખા અમલ
તથે રહેતું તે

‘બોચીપર કાંકરો મૂકીને કામ કરવું પડે છે.’

(ગામડી નિશાળમાં બોચીપર કાંકરો મૂકી ગુંદેગારને શિક્ષા કરવાની એક રીત હતી. છોકરાને અગુડા પકડાવવામાં આવતાં અને તેની બોચીપર કાંકરો મૂકાવવામાં આવતો, એ કાંકરો તેના હાલવા ચાલવાથી હઠાય ખસી જાય તો તેને બોચીથી સજા કરવામાં આવતી; તે ઉપરથી)

બોચી પૂર બેસવું, આમલ કરી માગવું; ચાં પીને કામ લેવું; ઉપરીપણું રાખી હાથ નીચેના માણસો પાસેથી ખરાખર કામ લેવું, ખામતો તમારો કરવો

બોખડી વધવી, જીભ વધવી, હઠ ઉપરાંત બોલવાની છુટ થવી.

‘હા, હા, એક વાર તો તું પૂછુ હમર વાર કહીશ પછી ? હમણાં હમણાં તારી બોખડી બહુ વધી છે મને તો એમ લાગે છે કે તમે જોડે જોડે તાલ પાડીને પાસરી કરવી.’

બોરકુટો કરવો, બાળવો; બોખડે કરવું, સારી પેઠે માર મારી નરમ કરી નાખવું બોરની પેઠે કૂદી નાખવું; સંહાર કરવો.

“ સાંભળજો બચ્ચા, ફકીર તો હાથમા આવશે ભારે, પણ હાથ પહેલા તો તમારો જ બોરકુટો કરીશું ”

માણવકૃતી લઘાઈ.

બોરડી ખંખેરવી, માર મારવો; ઝાપટવું.

“ રાજાએ પણ એવીજ રીત રાખતા કે નોકરી છોડતી વખત કારભારીનો દડ કરી બોરડી ખંખેરવાને પણ ચૂકતા નહિ ”

કોવુકચાળા

૨. કપડો દેવો, ધમકાવવું; સપડાવવું.

૩. બળાકારે કાંઈની પાસેથી કંઈ પડાવી લેવું (માલગતા વગેરે), ખંખેરીને સાફ કરવું

બોરડી છુટવી, બોરડી ઝુડે છે તેમ ઝુડવું.

ખૂજ સખત માર મારવો; ખૂજ ડોમ્બું. બોરનું ડીંટ, બીનઆવડત કે બીનવાંકે મારીના સંબંધમાં બોલાય છે.

બોલ મારવો, મહેલું મારવું; વઠ વચન કહેવાં. (હૃદય વિધાઈ જાય એવાં)

બોલતો ચાલતો, તંદુરસ્ત; સાજોતાજો; આરોગ્ય. ‘તે બોલતો ચાલતો મરી ગયો.’

બોલમાં બોલ નથી, બોલમાં કાંઈ સવાચ્ય કે હમ ધડો નથી; બોલેલા બોલમાં સચ્ચાઈ, ખરાપણ, પ્રમાણિકપણું ને ધમાલદારી નથી.

બોલાવ્યું બોલ કે એવું, જરૂરને પ્રસંગે ખરા ઉપયોગમાં આવે એવું; અડીને પ્રસંગે ધણા કામમાં આવે એવું; ધણી જ જરૂરમાં મદદ કરે એવું—જવાબ કે એવું.

‘ધરણાં કાંઈ દવાડો બોલાવ્યાં બોલ કે માટે તેમને વેચવાં નહિ.’

બોલ્યા સામું જોવું, કાંઈ કંઈ અનુસુ બોલી ગયું હોય તો તેથી દુઃખ લગાડવું અથવાં ગુસ્સો કરવો.

“ દયાગદાસનાં બોલ્યા સામું લાડકાર કહી જોતી નહિ. ”

બે બહેનો.

બોલે બધું નથી, બોલવામાં દ્રઢ નિષ્ઠા નથી; વારંવાર બે-વખતો વખત બોલેલું કે-રવો નાખે છે

બોલે બોલે મોતી ખરવાં, બોલે બોલ મોતી જેવા અમૂલ્ય ગણી ઝડપી લેવા. (સખ્તોના માધુર્યથી કે અજ્ઞાન જેવા ગુણથી)

“ કુમુદસુંદરી તો કાંકે અલૌકિક કામતો જ અવતાર; જ્યાં જાય ત્યાં એને પગલે પગલે લક્ષ્મી અને એને બોલે બોલે મોતી ખરે! બાઈ એ તો સાક્ષાત જગદંબા જ

સરસ્વતીચંદ્ર.

બોળ ધાલવો, બોલી બોલીને યાદી જવું; બોલીને પેટ દુઃખાડવું

છે પાપડી માયા ઉપરથી ફેડી દીધી, અ
ને લાંબો યજ્ઞ પડે લાગીને રહ્યો "

કરણધેસો

ભણી જનું, જાતુમાનું વર્ગનું, ચોગીનું
ભણીભણીને પાટલા ફાડ્યા, મજાતા ન
આનંદ પાણી ઉપર મગાડુ, લુકમાન મર-
વું, (પ્રયમના વખતમા પાટલા ઉપર બ-
ખતર ચાનવું હતું તે ઉપરથી)

ભદ્ર કરાવેલું, મદ્રાકરણ ઉપરથી ભદ્ર
એ સાફ એવો અર્થ આપે છે હજમત કરા-
વનાથી મોટું માફ ને દીધવું યાચે તે ઉપરથી
ભદ્રકરાવ્યું એનો અર્થ એવો યાચે છે હજમત
દેનારી, માથાનામાળા કઢાવી નખાવ્યા, પ
જ શેષ નેનરસને આગસુ માણ્યને મહે-
છ મારવું હોયતો 'જા ભદ્ર કરાવ' એ
મ જુડો અર્થ પેના કરાવે છે
ભૂલકી-દેરી, કાકાની રોગી એકદમ છે
ડી દેવી

ભૂતિ ચોળાવવી, ધનંમાન વિનાનું કરી
નેનનું, બીખ માગવું કરવું, કોઈનું સર્વ
ન લખ લેવું, ફે દરી લેવું (બીખ માન
નાર ભૂતી ચોગે છે તે ઉપરથી)
ભમતુ ભૂત, ભટકતુ ભૂત જુઓ
ભમપાચશેરી કચ્વી, મ મ મગવવા, ગુમ
માર માગવે

' ને વાણિયા માથે વાધો પડ્યો હતો
તે નો એમની રીમે મળી રહ્યો હતો "
તેણે કપડામાં પાચશેરી નાખી મિપાર્જના
સામાર મમવાચશેરી કરા માડી '

કોલુકમાળા

ભમરડો, મૂખ, જડમો, ભમરડા જેવું, કર્વ
ન આવડવું હોય તેવું જોણ ભમરડા જેવું
એટલે મીઠું રં, પાતલ

ભમરો બૂસાવો, (ભમરો-અમર) કપા
મા ભમર ઉપર ને સુખના નેખ લખે
લો હોય તે બુમાર્જ જવા ને ઉપરથી ન

મીન ફૂગી જવું, ફૂંવયવું (ધણુંખંડે સી-
ઓતુ) માણ્યમનો નાગ થવો, ધર ઉખડી
જવું માફ થવું

" તારા ધનો ભમરો બૂમી,
હોળી વાળી મોળી,
દવે આવીને દમેશ મારા,
કપાળમા વું ચોગી "

કરિ દયપતમમ

" બાળો બાળો ભમર બૂમતા, આસ છ
બાની દાગો "

દ્રાપદીકાંજ

ભયો કરવો, (નાચકારમા ભયો કરાવે છે
તે ઉપરથી) ભયો કરના જેવું મોટું પરા
કંઈ કરવું, મદાદરી મારવી
ભર ફારીએ જવું, ધણી રોગી માથે કન
કાનું પુગીને ક કપાળને દવામા એમને
એમ ચાલ્યા જવું

ર છેલા દલાડા જતા હોય તેવી સ્થિ
તિમા જવું, ભારે ડો જવું (ગમિ
બી ઓએ)

૩ આમરબેર મરી જવું

ભરવાડી તાણુવી, સર્ધ જવ

ભરાવી મારવું, ભભેરવું

ભરી પીવું, (કજીઆ પત્યા પછી મેળાપ કરતી
વખતે પ્યાનો ભરીને અરસપરસ પ્યાનો પાવા
પિવાનો રિવાજ છે તે ઉપરથી) મળી જવું,
એકથતા બાધવી (વિચાર મોત્ર વિશેરેમો)

" બલમનસાઈની રીતે યાપ એટલું કરવું
એની ના નથી, પણ એથી વધારે નરમાશ
ગળવી હોય તે તે નાત મોરી પાસે ન ક
રવી, તમે તેમની માથે ભરી પીએ, આ-
પણે આપણી વાત વાવો મોયો સુ કરવું
ધારું ? "

સરસ્વતીચંદ્ર

૨ સહન કરવું, ખામેશા ધરવી
ભવાબલી પૃથ્વી મોટા મોટા ધરારવી
માણસો હોય નેવી

“ એ મુસાફર સ્વદેશમાં જઈને આ દેશ વિશે શ્રવે તેટલી અતિશયોક્તિ બરેલી વાતો કહેના. તેઓ હેરતમંદ થઈ કહેતા કે, ‘હોય બસા બતી પૃથ્વી પડી છે’ ”

વીરધીરાની વાતા.

“ ગુજરાતની આવડી મોટી વસ્તીમાં, પછી શું ગુજરાત કે મુંબઈ, એવા નર તો ધોડાજ પેદા થયા હશે ? તથાપિ બસા બકી પૃથ્વી છે. ”

પુસ્તકમાળા.

બકી બૂડી ઉકેલવી, સારી કે નરસી વાતની ચરચા કરવી; ડીકા કરવી. (નિંદાના રૂપમાં)

બકો ધનેતર, (ધનવત્તર ઉપરથી ધનેતર.) મને તેવો મોટો (તન-મન-ધનમળથી)

ભવાઈ થયી, ફજેતીનો ખેલ થયો; વગોળું થયું; કોઈની નહારી ચાલથી લોકને હમ્મર થયું; એઆમર થવી.

ભવિધ્ય થયું, મરી જયું; યુગરી જયું. (કાઠિયાવાડમાં)

ભાંગરો વાટવો, -છૂપીવાન ખુશી કરવી. ભાંગરો એ એક જાતની વનસ્પતિ છે, તે જમવામાં તેમ ગંધાય છે તે ઉપરથી)

ભા પાંસે જયું, ભા ભેગા થયું; મરી જયું. ગયો મારા ભા પામે.

ભાઈ બાપા કરવા; (ભાઈ, બાપુ એવા શબ્દો વાપરવા, તે ઉપરથી) નરમાસથી કહેવું, પટ્ટાનીને કામ લેવું.

હવે શું કરવા એમ છે ? ના જાણની ? તું કાંઈ બાઈ બાપા કંઈ જવાનો છે ? તું તો બુંડે દાંતે ખટ થઈને જઈશ ”

અભરાસ

“એ ચાળા હવે હું નથી માંગવાની! કાળુ બોલે, કાળુ બોલે એમ કરી હું અચાર સધી બાઈ બાપા કરતી હતી પણ દવે-”

વીરમતી નાટક.

ભાગ્ય ઉધડવું, ભાગ્યનો ઉદય થવો.

ભાગ્ય ફરવું, (મારામાં) સુખની પ્રાપ્તિ થવી. તેથી ઉચ્છવું-‘ભાગ્ય ફરવું’ એટલે અનુદા થવી. ‘ભાગ્ય ફરી વળવું’ એટલે ભાગ્યપર પાણી ફરી, વળવું; એ પ્રયોગ નરસીમાં વપરાય છે-જેમ,

“વિદ્યાચતુરભાઈનાં છોર ઉપર દાઢાં ફર્યાડાં ભાગ્ય ફરી વળ્યું જાયવું.”

મરસતીચંદ્ર.

ભાગ્ય ફરવું, ભાગ્યોદય થવો; નર્મીયે ઉધડવું; સુખની પ્રાપ્તિ થવી.

ભાગલા પગ, નાકમેદો; નિરાશા; નિરત્મા; હ; આશા ભંગ થઈ હોય તો-મિથિત. “શાનો ઉચ્છ ભાગી ગયો, અને ભાગલે પગે પાછા ઘેર જવું” કહેવું.

અભરાસ.

ભાગલાં હાડકાં, હરામું હાડકાં; કામ કરવું. પડે એ જને માયાનો ધા થઈ પડે એવા આગસુને વિશે ભાગલાં વપરાય છે.

ભાગી જયું, નાસી જયું. (કાઠિયાવાડ તરફ)

ભાગોળે જયું, જાડે ફરવા જયું. પાદરે જયું;

ભાગોળે દીવા કરવા, જહેરમાં મરવું, ન જાયવું હોય તેને પણ જણાવવું. પ્રમિદ કરવું (કાઠિયા રોપ), જેને ત કહેવું પડવું હોય તેને પણ સ્વીકેવું.

‘તુંએ ભાગોળે દીવા કરે એવો છું તો.

ભાજી ખાઉ, પોયો અને નખગો; શાંત વિનાનો, ભાજી નેવો; માલ વિનાનો પદાર્થ ખીવાથી તેના નેવોજ થયેલો; કમગ અને કમનાકાનગો.

“નામના મદાજનો ! ડોઠો, મકળ રોસન ચૂંટાય છે, પોચા જનો કાણ ચાઓ, દાગ બાન ખાઉ, તમે પેદ બરા માત્ર કેમ થઈ ગયા જ્યો દધિવાર, ને ચામે લડવા; ન-

કો ભાજીખાજી, લો તરવાર 'તમે ધાન
ખાઓ છો કે ધૂળ ?"

વનરાજ ચાવડો

ભાજી મૂળા, કંઈ માત્ર નહિ નેવું; ગણતી-
લેખામાં લેવા નેવું નહિ ને. (ભાજી મૂળા
કંઈ શાકના લેખામાં ન ગણાય તે ઉપરથી)
'એન તું કહે છે, બિટીશના મદ માતો
નથી અને ગધાને ભાજી મૂળા ગણે છે.'

સો કયાસમાન.

'આપણે બોલીએ તે તો ખરૂં ને ખીખી-
બોલે તે તો ભાજીમૂળા કેમ !'

ભોમિની બૂપણ.

'અમે તે કંઈ ભાજીનો મૂળો, એટલે
અમે તે શા સિસાખમાં, એ રીતે પણ વ
પરાય છે.

ભાણાં ખડખડ, જમતી વેળા ને કંકાસ
થવો તે.

૨. પેદને પુકું ખાવાનું ન મળવું ને

૩. કાલી ભાણાં ખમડનાં તે.

'મા મરે તે સાહેલી, ભાણાં ખડખડ
દોહેલી' એ કહેવત છે.

ભાણાપરથી ડિહાડવું, યજ્ઞરાનનાં સાધન
પ્રત્યક્ષી લેવાં.

ભાણામાં ધૂળ નાખવી, ખાણુ ખરામ-ક-
રવું-અગાડવું; સુખ આટકાવવું, આસતા ય-
જ્ઞરાનમાં તુકસાન કરવું.

"મુઠ્ઠાં રાંડ દોઢાં એણે જ મારા ભા-
ણામાં ધૂળ નાખી, ખાકી સપ્તી વસંત-
સેનાના કુંવર સાથે જ આપણ મને
પરણાવવાના હતા."

યુ. જુની વાર્તા.

ભાત પાડવી, છોડાં પાડવાં; નિંદા કરી-
કોઈ દહ દહકું કરવું; એઆપર કરવી.

'ભાંડીને ભાંડીને ભાત પાડી.'

ભાદરપટ્ટી કરવી-કાઢવી, ભાદરપટ્ટી-મદા-
કરવું કરવું તે ઉપરથી દબમત કરવી અને.

તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ખૂબ ધન-
કાવવું; ખંખેરી નાખવું; કોઈ દેવા; મપાટો
કાઢવો; મહેણાં દેવાં

ભાદરવાની ભેંસ, (ભાદરવા મહિનામાં
ભેંસ મડી ને ખાનેવી થાય છે તે ઉપરથી)
કુલીને ભડા-પુટ યજ્ઞેલા માણસને વિષે
બોલતાં વપરાય છે.

ભાભાં પાડળી, અશકત-આપણા પુરુષને
વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ભાભા મૂત, (ચોમાસામાં એ નામનાં છ-
વડાં થાય છે.) ચૈતના વિનાના-જડસા-મૂખ
માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ભામણાં લેવાં, વારિ મળે, પ્રસિદ્ધારી છે
એમ જણાવવાને હાથના એક તરેહના
ચાળા કરવા; દુઃખડાં લેવાં; આવારણાં લેવાં.
(અખંડ સુખ રહો-જય છે એ ભાવમાં)
'જુગલ કેપનાં લે દાસ દ્યો ભામણાં ને."

દયારુમ

ભાર ભાગવો, હલકું પડી જવું; માન ઉ-
તરી જવું; વફર જતો મહેવો.

"હારને વાર થઈ, ભાર ભાગી ગયો,
શુ કલિયે નાથજી મારવારે."

હારમાળા.

'પર ઘર જઈને દુઃખ ન રાવું,
કોઈ નુ થાયે વિભાગી જ;
પાછળથી પરતાવો ઉપને,
ભાર જાય સૌ ભાગી-ગિફા'

દયારામ.

ભારત ચલાવવું, અમુક ખાતલ લંબાવીને
વધારવી; લાંબું લાંબું દોરવું કરવું; અતિ-
શયોકિતથી લંબાવવું

ભારે કરવું, એકાદી વાનને અતિશયોકિતથી
મોટી-મોટી કરવી

ભારે છેડે ઊંઘા મદાડા જના હોય એવી
સ્થિતિએ (ગર્ભિણી સ્ત્રીએ.)

'વહુને ભારે છેડે કંઈ જવા દેવી નહિ."

ભારે યવુ, ભારેખમ યવુ; માન ધરવું;

મોઘું ચતુ (ખુશામત કરવાને મોટિ)
ભારે પડ્યું મોઘું પડ્યું (કિંમતમાં)

૧. ભોળા નેવુ લાગવું.

ભાવ ખાધો, માન ચડ્યું, ખુશામત માગવી,
માનની અચેઆ રાખવી
અર્થે કંઈ કહેતી હોય તો ? નમ્રા
શા ભાવુ ખાવ છે ?

તપાખાખાન

૧ નફો કરાવો.

"કોઈ એમ કહે છે કે ધણાએઈ દા-
ણાના વેપારી ઘણા બ્યારે એધા હોય છે
ત્યારે લઇને ભરી મોકે છે અને મોઘવારી
ધાય છે ત્યારે ધણા ભાવે ખાધેને વેચે છે"

વાચનમાળા

ભાવ ઠોડવો, (માન-ધ્યાન-ધૃતિ તે ઉ-
પરથી અધ્યાત્મ પ્રકરણમાં) મરણ પામવું
દેહનો ત્યાગ કરવો

ભાવ પૂછવો, દરકાર કરવી, પૂત કરવું, લે-
અવવું, ગણતરીમાં ગણવું

ભાવટે ભાગવી, ઉપાધિ આપદા ઠાગવી,
પીડા દૂર કરવી, (સસોડામાં જન્મ અરણ્યથી
મુક્ત કરવું

"જાહેને ભયો ભદવરાય, ભાવક ભાગશે રે,
સુદામાચરિત્ર

"ત્રિલોક પાછળ રવિ દેવ,
સમ્યક્ માધવી મારે મેન;
અમયો, માન્યો મે ભદમેવ,
ભાવ ભાગ્યો મારી ભૂદેવ"

મોંધાતાખાન

૧ સમારની અનગમોથી મુક્ત થવું
ભાવનો ભૂખ્યો, અતકરણ-ધાર-પ્રીતિનો
આતુર, માત્ર ભાવની ધૃતિ રાખનાર

"ભાવનો ભૂખ્યો છે આતુર મારો,
તો તો શુકન રહે મારો તારો
વશગી સુરતાની માલિ પારો-
મદગાર ગવાયો"

કવિ ગાધુ

ભિંડો મારવો, (ભિંડમાળ-મોઘણ ફેંકવી
તે ઉપરથી મોઘ ઠાકવી, (સમયસુચકનાથી)
ભિલામો ઉરાડવો, ઠેર ઠેર કણઆના મૂળ
રોપવો; કોઈને જીંદગી દોડા ધાય તેમ કરવું,
કાઠા ઉભી કરવી-કરાવવી, દુરમનાવ
વહારવી

"બ્યા હોય ત્યાં તે ભિલામો ઉરાડ્યા
કરેછે"

ભીતને ચણક માન હોય છે, કોઈને શુભ
સ્થાતની ચેતવણી આપતા આ વપરાય છે,
મતનમ કે ને વાત ચાલે છે તે પડોશીને

"પણ સાંભળવોના સભવ છે
ભીતે ચંદેવું, કાંઈના શુભરોપ ભીતે લ
ખાવા કે પ્રસિદ્ધ થવા

ભીડો ધાલવો, કાસ મારવી-વચ્ચે અડચણ
નાખવી, (ખાટવાનો ભીડો ?)

ભીના ધઉ દળવા, ભીના ધઉ દળવા નેવી
સખત મહેનત કરવી, માત્ર લીલા ધર્મજય
એવો દુખદાયક શ્રમ કરવો, મજૂરી ક-
રવા છતાં યોગ્ય મજૂરી ન મળે એવું કામ
કરવું-માથે લેવું

ભીલડીનાં ભોર, ભીલડીએ અર્પણ કરેલા
જોગના નેવી કોઈ ગુરુ બેઠને વિષે બો-
લના વપરાય છે

ભુગળ ભરિયુ, ભદજીવ બુગળ-દીપાવ
ભુગળ ભરિયુ મળવું એટલે રત્ન મ
ળવી, મરતર થવું; ઘેર ખેસવું
ભુગળું ફુકવું, પ્રશંસા કરવી, વખાણ-ગીત
ગાવા

૨ દેવાળું કાઢવું, નાપાચી ખતાવવો
કોઈને ખુલ કરવા કોઈના વખાણથી
કે જોડાના બુગળી ફુકવી કોઈ પુષ્કળ
પૈમા અરચી નાખે છે

પુસ્તકમાળા

ભુગળો બીડીવી, (બુઝાળી પરના ખારખા
નમ રીતને કપરથી) મ માનાસ ૪૪૫-

નસંતાન જવું; પાછળ પેશમાં કાઈ નહોતું રહેવું.

બુઢણીની બુઢર, વણાં નાનાં નાનાં - હાં કરાં એક જ ઓળી હોય તો તેમને વિષે બોલતાં વપરીય છે. (બુઢણીનાં બાળકો સામેટા જન્મ આપે છે તે ઉપરથી.)

બુવાં ભરાઈ જવો; ધોકા જવું; હારી જવું. તેનાં બુરાં ભરાઈ ગયાં છે. બુ કરેવું; પિશાબ કરવો (નાના બાળક.) બુપીતા જવું; (જલાંજલિ ક્ષેત્રને લાયક થવું તે ઉપરથી) મરી જવું; દેહ છોડવો; અર્ધસિદ્ધિ થયા સિવાય પાછાં જવું બુપીતું કરેવું, તરતના જન્મેલા બાળકને પાણીમાં બોળા મારી નાખવું.

અભિમાની, માનને, માટે હાથે બાલાયાં બુપાતો કરી કંઈ વેળે મારા હાથને વળવળાટ બુધું ?

મતાપનાટક.

દૂધમાં બોળા કુંગળાવી મારીનાંબું તેને દૂધ પીતું કરેવું કહેછે.

બુધ્યે અંગાળી, અડધો બુધ્યો રહેવારે કુંગળા પુશ્ય. (અંગાળામાં વારંવાર ફાળ પડે છે તે ઉપરથી.)

૨. મરજવાંને તંગીમાં આવું હોય તેવું.

બુખ ભાગરી, લાંબી વખતની ઈચ્છા પૂરી પાડવી; મનના મનોરથ સિદ્ધ કરવા. અંદાજેન્મેનની અધરણીમાં મદાલી ને વામ એટલું મદાલી લીધું, પણ તેથી તેની પોતાની અધરણીની બુખ ભાગી નહિ.

સાસવડની લાડાઈ.

રખિયણ ત્યાં રક્ષા કરે, દુનિયામાં નહિ. દુઃખ; પશ્વી કરી પસાયતે, બિહુકે ભાગી બુખ.

કવિ સીમળમુદ.

મારે મરી મધું જન્મવળું નહિ, જા.

હવે ફરી આવવું નથી માતાની કુખ, મારી ભાગી મન ફરી બુખ.

કવિઆપુ.

બુખડું ખારસ, અગિયારવું. અપવશી પારસે પારણાં વહેલાં વહેલાં કરવાતી. આવું રતાવાળું; ગરબું; તંગીમાં આવું હોય તે. સુંગાળ.

ચાહ અલીનાના, તું હવે તો મેવા કરે છે કે જલે બુખડી ખારસ હોય, અથવા તું તો તું પાણીની બરે છે.

અરેલિયન નાઈટસ.

“ બાકી વિધનને ધેરે હાલાં કુસ્તી કરતાં હોય ત્યાં કન્યા આપી બુખની સાસુમાં વધારે કરવામાં સાર શો ? ”

મણિ અતે મોહન.

‘બુખની ખારસ’ એટલે અસંતત આવરતા;

ખાવાની લલુતા

મૂત લમવાં; સ્વાયંની પ્રાતર સુષકીરી પાછળ પાછળ ખાતમીદારોએ ભત્ર્યાં કરેવું.

૨. મહથી પાછળ મંડ્યા રહેવું.

મૂત ભરાવું; ધુધવાઈને મેસવું; એકાદી વાત-મતમાં મનમાં રાખવાથી વિષમ પ્રસેદ. “ કોણ મળે શું જાત ભરાયું છે તે ગણામી શાંત રહેવાયું નહિ, અને એકદમ હિચો. ”

સરકાલીચંદ.

મૂતી નાસવી, (મૂતિ-મૂતિ કુલધથી) વશીકરણ કરવું; બરમાવી નાખવું.

મૂડ કોણું; બુરાકોળાના બેલી પુદ. અને સુરેખવાળા માણસને વિષે, બોલતાં સંપ્રદાય છે.

મૂલ ભુલામણી, મૂલ ને પડે એવું અને અવળગણું એવું ને કંઈ તે.

બુલાં ભસણાં, આડે રસ્તે ચડી જઈ મારવાં; ખરો રસ્તો ન બડવાથી અધ્યાયાં કરવું.

૨. સંસારની મોહનજમાં ફસાવાથી ઈશ્વરમકિનો મલમાં બૂલી જઈ ચોરાસી ફેરામાં બટકાવું.

ભૂશી વાળતું, પાણી ફેરવતું; રંદ કરવું.

૨. માંડી વાળતું; ધોઈ વાળતું; દરગુજરવી.

(કોઈના દેખાડે તરફ સંકેત દીધોથી જોતું)

બેળનો બુંજેલો; કાગળ વિનાનો; બેદર-કાર; કાળજી-વિના વગરનો

બેળમાં વહેરુ ભરાયો, મગફરી થયો; પતરાજીભોર થયું.

બેળું ખસવું, વા પર જતું; અકચ જવા; વિચારશક્તિ દૂર થવી; કહેવું તાલિયંતનું થવું; પ્રદિ બહ થવી; બહાનું ચર્ચ રહેવું; ચળી જવું

બેળું ખાઈ જવું, કાપર કરવું, સંતાપવું; દુઃખ દેવું.

બેળું ઢાંઢાં હોવું, શદિ-ભાન હોવું; જો-શતિ-ખમડદારી હોવી.

૨. વિવેક-મયોદ્ધમાં હોવું.

બેળું ફાટી જવું, ઘેલા બનવું, દીધાના થવું; ઘેલાળા થવી; મયોદા બહાર જવું, અવિવેકી થવું

બેરવજળ ખાવો, (ધર્મ નિમિત્તે) એ એક સાહસ કરવાનું છે તે ઉપરથી) એકાએક જમરે જોડું ખાઈ જવાયે અને, કુદસામાં આવી પડાય એવું ભારે કાંમકરવાને હિંમત પાસવી.

૨. અતિશય દુઃખ સહન કરવું

‘મારાથી આવો ને બેરવજળ કેમ ખવાયો ?’

બોંય આવવી, નવી ચામડી આવવી; રૂઝવળવી. બોંય ભાગવી એટલે દરથી ચામડી વધારે કાઢાવી

બોંય કુંડળી લખવી, (નશીબ દેવીએ કુંડળામાં) મરજી ધ્યાન નિર્માણ કરવું. ને જગાએ બોંય કુંડળી લખી દોય ત્યાં દેહ

પડે એમ કહેવાય છે.

બોંય ખેતરવી. ગરમાઈને મોડું નીચું પાતવું.

૨. (આજસુની નિશાનીમાં)

બોંય ન ખાવું, જુખવું, મોડું મરી કાંડું, ને ઉપરથી જંદુ, જુખ લાઈવી

‘જુખ જુખ ન ખાયો કે શું ?’

બોંય નાખવું, વડીલ ઓઝો પેલાનાં છાકરાં પ્રત્યે ગોડમાં એ પ્રમાણે બોલે છે.

બોંય પર પગે ને મૂકવો, ધણું ગવિષ્ટ કે મિત્રેષ્ટ થવું; અતિશય મગફરી રાખવી; મર્ચમાં છાકી જવું. ધણું ગવિષ્ટ માણમને વિષે શ્રેણવતો વપરાય છે

અધિકારના તોરમાં એ બોંયપર પગેય નથી મૂકતો

બોંય પ્રસાપર કરવું, જમીનદોસ્ત કરવું, સપાટ કરવું; તળીઆગાટક કરવું.

૨. નાશ કરવો; પાપમાસ કરવું; કુદૃશમાં આણવું

૩. માર મારીને સુવાડી દેવું; એટલે સુધી માર મારવો કે પડેલા ઉઠાય નહિ

બોંય બેળુ કરવું પણ બોલાય છે

બોંય ભરવી, ફાકટ ફેરા ખાવો, ધરમ-ધમ્મે ખાવો.

બેળગી ને વિચારીને,

પુંછ જોઈ માંડી ૨.

કરજ કરી ચાલ્યો

‘મરીને બોંય.’

કવારામ.

૨. નિરર્થક આપવું

બોંય ભારે ચર્ચ: પડવી-(નામતા), ભય-અને ગુભરાંટને લીધે નાસતું જંદુ

સુરક્ષ થઈ પડવું

જુખ ખાંડે બોંય બાગે ધઈ પડી-તેનાથી બોલાયું મંદિ, ચંદાય નદિ ને આંખમાંથી પાણી ખરખર ચાલ્યું

બોંય, બેળું-બેળું કરવું, જુઓ બોંય બેરવજળ કરવું.

‘ તારા નેવા કુળખંભારને ભોંય ભેગા કરતાં તું મારો દિકરો છે એમ મને થવાનું નથી, ને દરબાર ફાંસીએ ચઢાવે તેની ખીક નથી. ’

મરણવી ચંદ.

ભોંય સુધવી, ભોંયે સવાની તૈયારીમાં હોવું; આખર વખત આવવી; મરવાની અણીપર આવવું; ભોંયે નાખવાની હાલતમાં આવવું.

‘ ભે હોય તારી વધનો, ’

બુળવાન શુદ્ધ;

તું તેની સાથ જાહેને,

કર બાણ શુદ્ધ.

સુધીશ ભોંય શરીર,

અડતાં જ બાણ.

x x x x

વેણી સંહાર નાટક.

ભોંયમાં ઉગવું, નાની ઉમરનું હોવા છતાં નેની યુક્તિ કે તરફની ખબર ને પડે એવા માણસને વિષે બોલતા વપરાય છે.

‘ ભોંયમાં પેસતો જાય છે, નીચો-ઠીંગણો થતો જાય છે; વામન વ્યથ છે પ્રમાણમાં નીચા માણસને વિષે બોલતા વપરાય છે. ’

ભોંયમાં મૂળાં છે, અંદર ખાનેથી એટલું કપટ છે કે બહાર દેખી કે કળી શકાતું નથી ભોંયમાં જે મૂળ હોય તે શુભ હોય છે એટલે તે ક્યાં છે અને કેટલે જોડાં મ્યાં છે તેની કાલને ખબર પડતી નથી તે ઉપરથી નેનાં મર્મ-કપટ ધણાં શુભ હોય તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

‘ એનાં તો ભોંયમાં મૂળાં છે. ’

ભોંયમાંથી લલુકો નીકળવો, અણધારી નજાએથી કુમરો યવો.

(સુરંગ બોલવી શનુને લશ્કરી દેશમાં આવે છે તેમ.)

૨. એકાએક અણધારી લડાઈ જાગવી.

સળગી ઉઠવું (ભોંયમાં શુભ રીતે ધુમાડો કરવું હોય અને એકાએક)

૩૫

બહાર કુટી નીકળે તે ઉપરથી લાક્ષણિક)

૩ એકદમ જોરસામાં કાંધ પ્રગટ થવો.

ભોંયરામાં રાખવું, ભોંયરામાં રાખ્યું હોય તેમ શુભ-છાતું રાખવું; કોઈના બચવામાં કે જીવામાં ન આવે તેવી રીતે સંતાડી રાખવું; શુભ રાખવું.

ભોંયે લેવું, ભોંયે ઉતારવું જુઓ.

ભોંયે નાખવું, મરનારને માટે-ચોકા કરવો; મરવાલી તૈયારીપર આવેલા માણસને નવ-સાવી તરતની લીપેલી ભોંયપર સુવાડવું.

‘ ભોંય નાખ્યા ’ એમ વડીલ સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાંએને, સ્ત્રીમાં બોલે છે.

ભોંયે પડવું, મરણની તૈયારીપર હોવું; ભોંયે નાખવાની હાલતમાં-મરવાની હાલતમાં હોવું.

ભોંયે ઉતારવું, મેડા ઉપરથી અથવા ખા-લમાંથી-હેઠે ઉતારી મરનારને ભોંયે નાખવું.

આજરોને બ્યારું, એમો આવે છે ને એમ લાગે છે કે, હવે તે થોડી મુદતમાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે ત્યારે તેનાં સગાં મહાશ્વો ખાટલે ચરવા ન દેવાના વહેમથી તેને ભયીન પડે છે; અને જવ, તન, ગમાણ, તુંલમાં પત્ર આદિ પવિત્ર માયનાં જાણીતી ગવલી સાથે મરતીસ્થિતિમાં તેને મળવું જોઈએ, એટલા માટે જાણી દાખેલી બીની જગામાં પધારી વગર મરતા પ્રાણીને અંતર્યા સંવાડવામાં આવે છે.

તુલસી સંનિષૌ કુર્યાન્,

મંદલે ગોમપેનતુ ॥

તિલાંચૈવ વિકાર્યાય,

દર્મચૈવ વિનિસિપેત ।

સ્વાપયેદાસને શુભ્રે,

સાલિગ્રામ સિલાંતદા ॥

તુલસી મંજરી ચુકો,
યસ્તુ માણાન્વિમુચ્ચતિ ।
યમસ્તં ન સિતું શક્તો,
યુક્તં પાપશતૈરાપિ ॥
તસ્પાદલં મુલે કૃત્વા,
તિલદર્ભાસને મૃતઃ ।
નરો વિષ્ણુપુરંયાતિ,
પુત્રહીનોડપ્યસંશયઃ ॥

ભોગ ધરાવવો, હાદારને નેવેધ ધરાવવું.

ભોગ ફરી વળવા, (નરસામાં) દેવ પ્રતિ-
ફળહોવું-યવું; કમનશીમ હોવું-યવું; ઓ-
છા-માઠા નશીમવું—અમાગીઉં યવું; મા-
ઠી દશા થવી.

‘મને ઘેલી કઠી હાંકી મુકાવશે, અથ-
વા ને ગુસ્સે થશે તો આપણાં બેપના
ભોગ ફરી વળશે.’

અ. ના બા ૧ લો.

“તું પકડાય તો, મારા તો બા ભોગજ
ફરી વળે તો ।”

દિલ્હીપર દશ્વો.

ભોગ મળવા, આવી જનવું; માઠી દશા
થવી; ખરાબી થવી; મોટું નુકસાન થવું.

“નામકે વિચાર્યું કે આ વાન મદારાજ

મળશે તો, મારા ભોગ મળશે.”

સધરાનેસંધ.

ભોગ લાગ્યા, દેવ હીણું થયું; નશીમ નશા-
રું નિકળ્યું.

ભોગના ભોગ, કાંઈ કામ—મનાવમાં નશીમ
જ વચમાં પડ્યું હોય (મનુષ્યની બુદ્ધિને
તેનો પ્રયત્ન નહિ) એવો સમય; માઠી દ-
શાનો યોગ. ‘ભોગ ચોઘડીએ’ એટલે દેવ
યોગે.

ભોગપાળું, ત્રીકળી જવું; બહારથી, બરેકું
દેખાતું હોય તે ખાસી જણાઇ જવું; પો-
કળ બહાર પડવું; બડ વેરાઈ જવી—પડ-
દો ટુટી જવો. ભોગપાળું કાકણું એટલે
ગુપ્ત રાખવા જેવું હોય તે ઉધાકું કરવું;
ઉપરનું ચિપ્પા ડોળ બહાર પાડવું.

ભૂગુપાત કરવો, (પડતું મુખી આપવાત કર-
વો. નેને શરીરે ચસકા આવતા હોય
અને ચીમો નાખતો હોય તથા-
નેને ધબી ઉસડીએ થતી હોય એવા
માંઘ માણસો આપણા શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે.
કે પ્રાચીન કાળમાં મોટા પવન ઉપર ચ-
ડી બૂગુપાત કરતા એટલે પડતું મુકતા, અ-
ર્થાત્ આપવાન કરતા તે ઉપરથી) દુર્દશા-
માં આવી પડાય એવું મારે કામ કરવાની
દિંમન ધાલવી; સાદસ કરવું.

મ

મકનો હાથી, (હાથીની એક મસ્તાન જન
તે ઉપરથી) અફેરામાં ન રહે તેવા માન્યમને
લાગુ પાડવામાં આવે છે. મદમાં-હાંકી ગ-
મેમો; કસામાં-નાગામાં-દાપમાં ન રહી
શકે તે.

૨. ડીંગણે અને બરમાલ માન્યન
મગ કસાર બાદખૂં, લાકડાં, ખંખાં, ફાંકી
પગેર જાગતાના પદાર્થ; જગતજ

મગ બાદખૂં પજ કહેવાય છે
મગ ને અડદ બેગા, નેમ આખું તેમ ખાં
ખોટું-બેગમેગ ને બેગતવામાં આવે તે
“૨. ખીચડો; બેગમેગ ફરી નાખેલા પ-
દાર્થોનો ને એકરો જ્યો તે.

મગજ ખસી જવું; મગજ જમવું; મેવા
જનવું; દીવાલા થવું; વાપર જવું; પ્રમતી
છડી જવી; મમજ એટલી પાવતી; આન જવું
ગેરું; ગદિ જવી; ને કામમાં ને નાપ

ધગીરી અને ચોક્કસપણું જોઈએ તે ન હોવું. મગજ ઠેકાણે નથી એમ પણ બોલાય છે.

“ એ વિંદી મઈ તેમ કોડિયું પણ મયું તેથી પેલા મદુગરનું મગજ ખસીકેમ ન મયું તે નવાઈ હતી. ”

અ. ના. બા. ૧ લો.

મગજ ખાઈ જવું; કાપર કરેલું; માથાફાડ કરાવવી.

મગજ પાકી જવું; ધણીજ અકળામણુ મવી; મગજમાં ગરમી પહોંચવી; માથામાં દુઃખ મયું.

હવે તો બસ કર, માફ માયું પાકીમયું.

‘ શિવસિંહજીની સાથે માથાફાડ કરી કરીને માફ મગજ પાકી મયું છે. ’

મગજ ભમી જવું; યુદ્ધ ઠેકાણે ન હોવી, સમજશક્તિ ચલિત થવી; ભાન ખસવું, ખરી વાત કે હકીકત અથવા રસ્તાની ચુક ન પડવી; અક્ષય ન ચાલવી. મગજ ઊંધું થવું થઈ જવું પણ એ જ અર્થમાં વપરાય છે. એથી ઉલટું મગજ ઠેકાણે છે.

મગજનાં બારણાં ઉઘડવાં, (બારણા ઉઘડે એટલે અંદર પ્રવેશ થાય છે તે ઉપરથી.) અક્ષય આવવી; ચુક પડવી; ગમ પડવી; સમજ પડવી.

મગજનો ફેટિલો, માથાનો ફાટેલો-ફરેલો; મિઝાજ; મગફળી; ઊઘી ગએલો; જાકી; હાલો.

મગજમાં આવવું; બાસવું; જણાવું; વિચાર ઉઠવો-થવો; કલ્પનામાં આવવું; મનને લાગવું; સમજવામાં આવવું; મનસુભો-પ્રરંગ ઉઠવો.

૨. ધ્યાન-લક્ષમાં આવવું.

આ પ્રયોગ ધણું કરીને વાદંકી-કોટવ નભિયતના-અરિપર મગજના માથુસને વિશે બોસતાં વપરાય છે.

“ મગજલાલના મગજમાં બસ એમ આન્યું કે અડધી રાતે બધા આકરોને ઉડાડવા. ”

મગજમાં ઉતરવું; ધ્યાન-લક્ષમાં આવવું; વિચારી ન જવાય તેમ સમજવામાં આવવું; સારી પેઠે ટસવું.

મગજમાં પવન ભરાવો, મિઝાજ વધી જવો; મગફળી બનવું; સામે થવું; શિરજો-રી ફરવી; પતરાજખોર થવું.

૨. જાકી, તકરારી કે હાલીકું થવું.

મગજમાંથી ખસવું; વિસ્મૃત થવું; વાદ ન આવવું; ભૂકી જવું. એથી ઉલટું ‘મગજમાં ટમવું.’

‘મગજમસ્ત જવો પડ્યો છે, લાંબા-શ-લેલા મગજની પેઠે પડેલો છે. હાથ પૂટ ને બળિયો હોય અથવા તાડો, જગરો ને ખુશ હોય તેને વિશે એવે પ્રસંગે બોસતાં વપરાય છે.

મંગળ ફેરા ફરવા, પરણી ઉઠીને વરવહાએ ચોરીની આસપાસ ચારવાર પ્રદક્ષિણા ફરવી; કરવાળુકારી ચોરીની આસપાસ ફેરા ફરવા.

મંગળ મૂર્તિ, જેનું મોઢું હમેશા હસતું-આનંદમય હોય તે.

‘મજશેશાહ, મહિકાંશના કાકોરને મગજમાં એમ કહેવાય છે

‘મજે ઉતારવો, મર્વિંદપણું કે મગફળી કાઢી નાખવી; આંકડો ન આવવો. (હાથને જાળ-રો દબાવી નીચે એમવો તે ઉપરથી.)

મટમારીને મુઈ જા, નિરાંત-જંપ વાળીને મુઈ જા

‘ આવે શરીરે ઝાઝી વાત ન કર, મટ મારીને મુઈ જા. ’

વીરમતિ નાટક.

મટોડાનું મગજ, અક્ષય પિનાતું-કમ અક્ષય મગજ.

“ લોકો કહે છે કે હાઈ કોરમાં અ-

કલના ભંડાર રહેતા છે પણ આપણને તો મટોડાનાં મગજ નજરે પડ્યાં.”

— નવી પ્રભ.

મટોડું ફરી વળવું; નિરર્થક જવું; દુષાર્થ જવું.

“ કારણ કે બકડે આખીને જાડ કાઢી લઈ જવાની મારી ઉમેદ અને આશા ઉપર મથ મટોડું ફરી વળ્યું છે.”

હિંદી પુંચ.

મઠ ફાંકવા, નિરર્થકી રહેવું; ‘મઠ ફાંકીને ખેડી રહે.’

મઠને છાંયડે મળ કરવી—મારવી, મઠનું કાઠ નહિ પણ હોલ હોવાથી તેનો છાંયો પણ નહિ જવો હોય છે તે ઉપરથી નહિ જેવી અજા દ મમત ભોગવવી.

મઠકાના તાળવામાંથી લોહી ખાનારો, ધણેજ કંજુસ અને લોભી; પોતાના સ્વાર્થને માટે કોઈની દયા નહીં જોનારો; નિર્દય-ફટ.

૧. જોસ-આવેશમાં આવી પાત કરનારો.

મઠકાને મીઠળ બાંધવાં, (મીઠળ-એ જાતનું ફળ શુભ કાર્યમાં હાથને કાંડે અથવા સમડીના લાકડા સાથે બાંધવામાં આવે છે તે ઉપરથી.) ધરડા ખખ ધમેલા પુરષને પરણાવવો; જેનું ચોક્કસ આયુષ્ય આગી રહ્યું છે એવા યજ્ઞદારની માટ જોતા પુરષને પુત્રી, પરણાવી મીઠળ બાંધવું.

“ તમારી વહાલી પુત્રીને. છેક નમેરા યજ્ઞને વેચવા નીકળ્યા. તમે! વેચવા નીકળ્યા તો બલે, પણ પૈસા લઈ મઠકાને મીઠળ બાંધવા જેવો ધાટ ધડવા તૈયાર થયા. ! ”

મણિ અને મોહન

મઠગાંઠ પડવી, મઠનું વાળું વળતું નથી એવી તરફની ન છૂટે તેવી સખત ગાંઠ પડવી; ન હોડાય તેવી રીતે જળ્યાર વળતી રહેવું.

“ મઠકાની પેઠે વળગ્યો અને ચપડાલાખની પેઠે વળગ્યો છે એમ પણ કહેવાય છે.”

મણુનો પાંચસોર થવો, મારખાધાથી લેવાઈ જવો. મારખાઈ ખાઈને હેઠળ અસાક્ત થઈ જવો; (મણુનો પાંચસોર તોલ માપ એટલો જવો દસદો યજ્ઞ-જવો તે ઉપરથી) મારને લીધે વિત્ત—મળ એણું થઈ જવાથી ચોપાઈ જવું. ‘મણુનો પાંચસોર ફરી નાખવો’ એટલે માર મારીને હલકો કરવો.

“ તેઓએ તેના બોલવા તરફ મિલકુલ લક્ષ નહિ આપતાં તે આપડાને લાગશેજ મણુનો છ પાંચસોર કરવા માંડ્યો.”

અ. ના. ભા. ૧ લો.

મણિયો હોસો કરવો, ધણી સખત મહેનત કરાવી નસો દીલી-છૂટી કરી નાખવી. કમ-જોર-સુસ્ત-નરમ-કરી નાખવું; છેકન હિંમત વિનાનું-પોત્તી છાતીનું-દીર્ઘ કરવું.

મથાણું બાંધવું, માથાદીક લેણુંથેણું રાવવું.

મઠનનું પૂતળું, ધણેજ ખુબસુરત પુરષ; મઠન-કામદેવના જેવો ધરજી; કુટડો જીવાન-પુરષ

મધ મૂકીને ચારણું; નિરર્થક રાખી મૂકવું. જે વસ્તુ પોતાના કામની હોય નહિ અને ખીજને માગવા છતાં ન આપે સારે એ બોલાય છે

મધ લઈ ખાઓ, (વાંકામાં.) સો ફાયદો; લો રસ કસ, અતુલવ.

મધવાળી જીભ, રસકસવાળી,—પુરામતથી ભરેલી જીભ; પુરામતના મધુર-શબ્દો બોલનારી જીભ; મીઠું બાપણ કરનારી રસના.

મધમાં હાથ મેલાવવો, મોટી મોટી આગાઓ આપી લપડાવવો; લાલચ ખતા-

વવી; વિશ્વાસ આપવો, લોભ-મોહમાં ના-ખવું.

મધ્યાન્હ કાળ, પૂર્ણ આખાદીનો સમય.

મધ્યાન્હનો સૂર્ય, પૂર્ણ આખાદી; પૂર્ણોત્કૃષ્ઠ; ખરા સુખની વેળા; પદ્ધિ-રિયતિ-સુખ-વૈભવમાં સાધારણ ખીજ કરતાં વિશેષ ચ-ત્રિયાતા થવાનો અનુકૂળ વખત.

‘હમણાં તો તારા સુખનો મધ્યાન્હનો સૂર્ય છે.’

કરણ્યવેલો.

મંત્ર પુષ્પાંજલિ કરવી, (જોખમાં બ-રેલાં ફુલ મંત્ર બણી દેવ ઉપર ચઢાવવાં તે ઉપરથી વાંકામાં.) સારી પેઠે ઠપકાનો વરસાદ વરસાવવો; ધમકાવવું; ગાળો દેવી; શાપ દેવો.

૨. માર મારી હલકું કરવું

મંત્ર કુંકવો (કાનમાં), જે ગુણે કાર્ય સિ-દ્ધિ થાય તે ગુણે કાઠનામાં આવે તેમ કરવું; સમભવવું; ચેતવવું.

મંત્ર મૂકવો, છુપી સલાહ આપવી; જ્યારે કોઈ કાર્ય સિદ્ધ થાય તેવું ગુપ્ત વચન કહેવું અથવા ઇસારો કરવો; કાન કુંકવા; ગુપ્તપણે અભિપ્રાય આપવો.

“નાસતાં નાસતાં પોતે તરવાર સાથે પકડાય નહિ તેથી તરવાર રૂપાળીના બણી દેઈ” “ઉગારને કે મારને કરી મંત્ર મુક્યો”

મરસવતી ચંદ્ર.

મથેલુ વદામિ, શ્રાવક ગોરજીને મળતાં એ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે ગોરજી “ધર્મ લાભ” કહે છે.

મન આંધળું થવું, કશી સુઝ ન પડે એવી ગુચ્છવલુવાળી રિયતિમાં હોવું.

“આજસુ માલ્યસને કોઈ કોઈ વેળા કામ કરવાની ઈચ્છા થાય છે પણ તે કર-વાની તેનામાં સક્તિ હોતી નથી, તેનું મન

આંધળું થાય છે, અને તેના વિચાર ગમ-રાટમાં પડે છે.”

મન ઊંચું થવું, નાખુશ થવું; દિલગીર થવું.

ઉદાસ થવું.

૨. સ્નેહ તૂટવો; બેદિલ થવું; મન ઉડી જવું; પ્રેમ ઉતરી જવો; કંટાળો ઉપજવો.

મન ઉડી જવું, દિલ ન લાગવું; બેદિલી થવી; ભાવ જતો રહેવો; રચી-આપરથા કમી થવી.

મન ખાટું થવું, નાખુશ થવું, દિલગીર થવું; દિલ ઉતરી જવું; મન કચવાવું; નારાજ થવું.

‘હે પ્રિયવંદા, માફ મન ખાટું થયું એ-વું તમે અને કદી કહ્યું નથી ને ક્યું નથી.’

વનરાજ આવડો

‘વળી આ કામ કરતાં કદાપિ વિખવા-દમાં વધી પડીએ તો આપણા પ્રેમમાં વિરોધ પેસે અને મન ખાટું થાય તો આપણું ખરું સુખ નાશ થતું જાય.’

ભામિનીશૂવણ.

મન ખોલવું, (કાઠની માથે) મનમાં જે હોય તે વગર આચકો ખાધે કદી દેવું; પોતાના મનને જે કંઈ બોલ રૂપ લાગતું હોય તે સામાને જણાવી દેવું. જ્યારે મા-લ્યસને કોઈ જાતનો માનસિક બોલો હો-ય છે ત્યારે તેનું મન જાણે અંધારી કાઠ-ડીમાં પૂરું હોય એમ થાય છે અને તે બંધને ચિંતા અથવા ફિકરનું મૂળ અથવા કારણ ખીજને કહીને મન ખોલવું એ અનવાળું અને સુખ અંદર દાખલ કરવાને બારણું ઉઘાડવા જેવું છે.

૨. નિખાલસ મનથી કહેવું; કપટ કે અં-દેશો રાખ્યા સિવાય કદી દેવું; મ-નની ગુપ્ત વાત બહાર પાડવી.

મન ચોખ્ખું રાખવું, મનમાં કપટ રાખ્યા સિવાય કે ખીજથી કંઈ ગુપ્ત રાખ્યા નિ-

વાય પોતાના મનમાં જે હોય તે ખરે ખરું સંપૂર્ણ રીતે કહી દેવું. કોઈ ગાંઠ ગડોડો કે કપટ ન રાખતાં ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દેવું. 'જીવ ચોખ્ખો હોવો' એટલે ઘનત પાક હોવી. એથી ઉચ્છેદ "મન ચોક્ષુ રાખવું."

મન ચોટવું; દિલ લાગવું; મોહમાં પડવું;

મન નીચું થવું; નીચ જતિનું થવું.

મન માનવું; જીવ ખુશી થવો; સંતોષ થવો;

ઈચ્છા પૂરી પડવી.

બહાર નિસર્થા વળી અધિયોચન, હો મુનિ નથી માનવું આર મન.

અભિમન્યુઆખ્યાન.

મન મારવું; મન વશ રાખવું; વતિઓ અંકુશમાં રાખવી, ઈદિયોને મોગ્ય હદમાં રાખવી, અથવા તે બહેકી ન જાય એમ કરવું.

'લલનાએ છે લલ્લ કોપો અને, માર હવે કદિ મન મરે છે.'

વિજય વાણી

મન મરવું; કુડકપટ ન રાખવું, બેદ કે પ્રત્યક્ષ ન રાખવો; મન ખોલવું; પોતાનું જે ખરું હોય તે ખીલને બહુ નહિ બતાવવું.

'નહિ' એણે જો મન મરી તો, અમે ઉઠીને જાશું.'

નળાખ્યાન.

મન મોહું કરવું; ઉદાર થવું; સમગ્રહિત રાખવી; સખી-દાનજર થવું.

મન વાળવું; સંતોષે એસવું; મનનું શાંતન કરવું.

'તે પાછો જડનાર નથી અને હવે તમારે કોઈ પણ રીતે ધીરજ ધારી મન વાળવું જોઈએ.'

આ ના. ભા. ૧ લો.

મન વિખરાઈ જવું; દિલ ઉડવું; અજરાવું કંઈ સમ ન પડે એવી ગમચડવાળી રીયતિમાં હોવું.

મન સોંકકું થવું; કર કમરીકું થવું.

મનથી ઉતરી જવું; ચાલના ઘટવી; ખાર ઝાઝા થવો; ઈચ્છા, ખુશી ન રહેવી.

"ભોભો લીમ જેન ધર્મનો આમદો ન હોતો પણ જેન ધર્મનો કહેવડાવનો ખરો એ ઉપરથી તે ખીલ રજપૂત રાગઝોના મનમાંથી ઉતરી ગયો હતો."

નર્મગદ્ય.

મનનું પોચું; કુમળી બતીનું; દિવમાં ઝટ-ઝસર થાય તેવું.

૨. ખીકણ-ધીરજ-હિંમત મૂકી તેવું; ના-હિંમત

મનનું મનમાં; મનની વાત બહાર ન કાઢવી તે.

મનનું મેલું; કપડી, જોડો મર્મ-ભેદ-પ્રત્યક્ષ જણાય નહિ તેવું; જેના અંતરની કલ્પના ખાસમ ન પડે તેવું.

અભિમન્યુઆખ્યાન

મનનો મેલ, કપટ-પેચ; પ્રત્યક્ષ; કુશીલ મહા માસમાં માર મનનો કાઢવો મેલ, ઝર કૃપા કરીરે, મૂકી દીધા મયળા ફેલ' કવિ બાપુ

મનનો મોહ, મરજી મારફ આવાનાર-વર્તનાર; રવેચ્છાનુચારી.

મનમાં ગાંઠ વાળવી, યાદ રાખવું; વિમરી ન જવાય એમ કરવું.

૨. નિશ્ચય કરવો; નણી કરવું; ઠરાવ કરવો.

મનમાં પેશી નીકળવું; આમાના મનની પ્રમામ વાતથી જાણીતા થવું-જાણી લેવી.

'વાસ્તવિક ગમે તે હો. કાઠના મનમાં પેશી નીકળાવું નથી.'

અરેભિવતનાધક્ષ

મનમાં ચરેડો પડવો, નિસરા થવું.

૨. મામકો પડવો.

મન જોડે વાત કરવી, ગુપ્તતાશક્તિથી મન ખોલના વિચાર કરવો, પરિજામપર ધ્યાન રાખી વિચાર કરવો.

“ જ્યારે આપણે એકલાં હોઈએ કે અંધારામાં જ્યાં સધળું ચૂપા ચૂપ હોય ત્યાં પણ આપણે આપણા મન જેડે વાત કરી શકીએ ”

એવાં વચન સુણીને બોલ્યો ઘટોત્કચ સાં વાણુછ;

મેં મારા મનની સાથે વાત કીધી જાણુછ. ”

કવિભાઈ.

મનોમન સાક્ષી, એક ખીન્નના મનમાં અ-રમપરસ મળવાનો વિચાર થયો હોય અને મળી જાય તો.

૧ એક એકના વિચાર સરખા જ આવી જાય તો.

મમરો મૂકવો, ઉશ્કેરવું; ચઢાવવું; રંજક મૂકવો; બે જણને કલહ થાય એવું કાંઈ વચમાં બોલી ઉડવું; વડવાને ઉશ્કેરણી કરવો. મમ્મોચ્ચો, મમ્મા અને ચચ્યાથી શર થતી માએન સમાણી જૂંડી ગાળો.

‘ એક કહે મુજમાં બળ ઝાડું, ખીજે કહે તુજ સાથે ઝાડું; ત્રીજે કહે તુ ગદા તોલે, ચોથો મમ્મો ચચો બોલે ’

જાલવાચ્યાળી.

મરચાં ઉઠવાં-લાગવાં, ખોટું-માઠું લાગવું; રીસ ચઢવી; અકળાઈ ઉડવું.

“ કૃષ્ણદેવ- (નિઘાસ નાખી) હવે પછી એવા અધમ શબ્દો શ્રવણ કરવાની મારી ધ્રુવિજા નથી,

સસમામા-શેની હોય ? એમ તમને ત-મારા મોઢે મરચાં લાગે છે તો અમને કંઈ કેમ ન થાય ?

સસમામાખ્યાન.

‘ એનને માટે જરા કશું કે મરચાં ઉડ્યા. ’

ચતુર ચંચળ

‘ લે અગિ તને ખડું કહીએ ખીજે ત્યારે મરચાં રોને લાગે છે તે. ’

બાગિનીબૂણ

મરતાં છવતાં, કોઈ દહાડો પણ.

મરદે આદમી, બિચા સદ્ગુણવાળો માણસ; કુલીન ગદચ

મરી જવું; છેકજ અશક્ત થવું; બસાઈ બ-સાઈને મોત તરફ ખેંચાવું; મરી જવા જેટલું દુઃખ થવું

‘ કામ કરતાં કરતાં મરી ગયા ભાઈ ! ’

૨. શાંત પડવું; અંધ પડવું; નરમ પ-ડવું. (જોરસો)

૩. કરમાવું; રસકસ જનો રહેવો (ઝાડ.)

મરી પડવું; ખરા અંતઃકરણથી પોતાનું સ-ધળું જોર વાપરવું.

મરી ફાંકવાં, અમથું મગરૂરીમાં બધ્યાં ક-રનારને વિષે બોલતાં વપરાય છે. જેમ, ‘ ક્યારનો તુ મરી ફાંકે છે ! ’

મરો મશાલો પૂરવો, અતિશયોક્તિથી કહેવું; વધારી વધારીને રસિક કરવું; કોઈ વસ્તુ અથવા બનાવને શોભાવવા સાથે તેનું વધારી વધારીને વર્ણન કરવું.

‘ એ સાંભળી રાગએ તેને પાસે બો-લાવી સધળી વાત પૂછી લીધી; કારભારીએ મરી મશાલો બમરાવી આપ્યો તે ઉપરથી રાગએ હુકમ કીધો કે આજ સવારે અ-ગિદિવ્ય કરવું. ’

કરણુધેસો

મીઠું મરચું લાલસાવવું પણ બો-

લાય છે.

મલોખાં મીઠાં કરવાં, મલોખામાંથી સ્વાદ કાઢવા જેવો મિથ્યા પ્રયાસ કરવો.

“ ગરીર વિના માધન કે,

પાર કોઈ પાગે નહિ;

મલોખાં મીઠાં કોને કે,

સ્વાદ કાંઈ આવે નહિ ”

ધીરાભક્ત.

મસાણુ જગાવવું, કોઈ અચબો ઉમ્મમ કરે તેવું કામ કરવા પિસાય વગેરેને બો-લાવવું.

મસાણામાં જવું, મરી જવું.

૧. કોઈ મરી અથવાને બાળવા કે 'ઘ-
લવા' રમશાનમાં જવું

મસાણામાંથી ખેંચી કાઢેલો, જે નમળો
માણસ કામ કરી શકે નહિ અથવા જે
આગસુ માણસથી કામ થઈ શકે નહિ
તેવાને વિષે બોલતાં વપરાય છે. મતલબ
કે મરેમો; ઉકળ અશક્ત-નરમ; છેક મ-
ડદા જેવો.

મસાણિયા લાડુ, યોગ ધીના લાડુ. (નર-
સા લાડુ)

૨. દિલગીરીનું મિથાન.

મરેકો લગાડવો, ભૂંઠાં વખાણ કરીને પલા-
ળવું; પોતાના વિચાર સામાના મનમાં
પ્રશંસા કરીને ઉતારવા અથવા ખીણ કોઈ
રીતે, સમજાવવું.

“ મનજી શેક મરેકો લગાડી મરેતના
મશીદ ખાવાને બીખારીની હાલતમાં દા-
નર થતા ગયા. ”

કુંવારી કન્યા.

મસ્તક પૂળ કરવી, માપાહિડ કરવી; મા-
યું કહેવું.

‘ પૈને સાઈ મસ્તક પૂળ કરીએ છીએ,
તારે તો વાહ, કાંઈ પણ મણુગીમાં નથી ! ’

૨. માયું ઉતારી ને મહાદેવને અર્પણ કર-
વું, ‘કમળ પૂળ કરવી’ પણ બોલાય છે.

વડનગરમાં એક તફલુડીએ પોતાનો વર
પોતાથી ધણીજ નાનો હોવાથી મહાદેવ-
ના દહેરામાં પોતાનો જીવ આપવા માંડ્યો
દેનો તેના એક ગરમાને મસ્તક પૂળ ક-
રીને કહે છે. નમુના તરીકે,—

“ રાવળ વાવમાં નાહી પોષને, સુરજ
અર્ધ દીને, કુંભેચરના દેશમાંહે, ચાલો મ-
સ્તક પૂળ કોને, એ તો.

ભવાઈ સંમદ.

મસાણો કાઢવો, અડદાગો કાઢવો; કુટવું;
મારવું; યઝવવું.

મસાણો પૂરવો, ઉરકેરવું; ચઢાવવું; રસિક
કરવું; વધારીને કહેવું. જુઓ ‘મરી મશા-
લો પૂરવો.’

મહિના રહેવા, ગર્ભ રહેવો. (સ્ત્રીને.)
હમેશ-દહાડા રહેવા. મહિના હોવા એ-
ટલે ગર્ભ હોવો.

મહિનો આવવો-થવો, રૂઠુ આવવાની મુ-
દત પુરી થવી; રૂઠુ આવવો (સ્ત્રીને)

૨. મહિના સુધી કામ કર્યા બદલનો પ-
ગાર આવવો-થવો.

મહોર મહોરના શબ્દો, મોટા-કાળજી
મેદી નાખે એવા શબ્દો.

‘ તમે તમારા બારમાં રહેજો, જેને ગ-
રજ હશે તે તમારા બોલ સાંખી રહેશે.
હું તો કાળજી કપાઈ જાય એવા મહોર મ-
હોરના ઉત્તર આપીશ. ’

સસમામાખ્યાન.

મળ્યા લાઈની પ્રીત, માત્ર નામની—મે-
ળાપ વખતે માત્ર બતાવવાનીજ પ્રીત.
મળતા વરોંક, મળતી પાંતી; બનાવ; પ્રીતિ.

‘ પણ પુંગરામ સાથે એના મળતા
વરોંક આવતા નથી તેનું કોમ. ? ’

મળતી પાંતી, બનતી રાશ; મેળાપ; સં-
પ; એકવતા.

“ રામદાસ ને દિરાગાજને મળતી પાંતી
નથી. ”

માંગ લખાવ્યા, વડનગર નાગરની જાતમાં
કેટલેક ઠેકાણે રહે અવસરે કાંસાની યાળા-
માં મેલવડે દેડી તથા તેનાં બે છોકરાંનું
ચિત્ર પાડે ॥ તેને માંગ લખાવ્યા કહેછે.

માંચો મૂકવો, સાચું-તકુરસ્ત થવું.

માંડવો ઉભો થવો, કન્યા પરણાવવા જે-
વી-લાગક ઉભરી થવી. (લગ્નમાં માંડવો
તૈયાર કરવો પડે છે તે ઉપરથી.)

“ દીકરી યાદ ત્યારથી ખાખાપ કહે કે

એક માંડવો યુરો, એમુ વિચારી વેનાપર
બળવા માંડે, કમકે એકરીને પ્રસ્થાવવા
વિગેરેમાં બહુજ પ્રયે માથ છે, કાથા જે-
ની સાસુરિયાં ડરકનું તેને બહુ કન્યા પ-
ડે છે.

સાસુવહની લક્ષ્મી

માંડી વાળવું; સવાવહું; પ્રવું મહવું; સ-
માધાન કરવું (૨૪૦.)

૨. પ્રમે કરવું. (જવાનું માંડી વાળો)

તેણે સભામાં જવાનું માંડી વાળ્યું.

૩. પ્રભાવ કરી મહવું. (આત્માને જ;

એ હાર.)

માંડેનો માંડે જે બહારનો બહાર, પ્રમે
પક્ષમાં દોલકા બળવનાર; પ્રમે પક્ષનું મ-
ત સાચવનાર. (સુકિતથી.)

માખ છીંકવી, વૃક્ષાન કે એરલાનું સ-
ચન થવું. (એ એક અપુષ્કન ગણાય છે
તે ઉપરથી.)

માખ દૂખડી, તેલમાં માખ દૂખવી જુઓ,
માખ બેસણું, માખ નેવું વૃક્ષ પ્રાણી
તરી વાગે-પ્રદેશી જુએ જેવી મોટી-નળણી=
વિત વગરની કાલત; કંગાળપણું; વૃક્ષ
-લીણી સ્થિતિ.

નથી કંઠાણીએ અને અને પિંકારીએ-
જેવી છે અધમ સ્થિતિ-નીતિ.

‘માખ સુધી ને વંશમાં માખબેસણું
પણ નથી એવા કલ્યાણવંશમાં વું અં-
શારજ હોયો, તે રમણત પ્રસાને કલકે લગા-
વું છે.’

ગુ. જુની વ્રાતો.

માખ બેસે, તો નાક કાપે, એજ તાલવ-
નાવના આજુસને વિષે જોલતાં વપરાય છે,
માખ મારીને ત્રીશોવત્રી, મજાન કનુસ
થવું; મખપીયુસનું આચરણ કરવું.

૨. પલુંજ કંગાવ કે લીણું થવું.

માખણ લગાડવું, પ્રશામત કરી મહેરમાની
માખડી; સ્વાયેને માટે હા ઉપરાંત વખાણ

કરી સામાનું મન પીગળાવી નાખવું.

૨. અતિશયોકિતથી રસિક કરવું.

માખણીએ લગત, પ્રશામતીએ, મીઠું મીઠું
જોલી મન પલાળનાર; નરમ કરનાર; મત-
લખને સાર હાથી જાદે તારીફ કરનાર.

માખો મારવી, ધધા વિનાના રહેવું.

૨. મંદ સ્થિતિમાં—સૂચીમાં હોવું.

‘ને દિવસે રેલવેની તથા ખીજ બાહુતી
ગાડીઓના કમાઈના દરવાજા બંધ થા-
ય છે, એટલુંજ નહિપણ બિચારા નાટક
વાળાને પણ તે દિવસે માખો મારવી પ-
ડે છે.’

સુબોધ પ્રકાશ.

‘કાં તો બૂધ લેખ બનાવે,

ખોડી પ્રતિજ્ઞા પાળે,

કાંતો માખો આરે મૂરખ,

નવરો નખોડ વાળે’

કાવ્ય કૌસુમ.

માખ્યા એહ પરસવા, જોઈવી-ઈન્દિય વ-
શતી પ્રાપ્તિ થવી; મનોરથ સિદ્ધ થવા;
ઈન્દ્રપ્રસાદી મળવી.

‘જત ધસણું રામજ,

લક્ષમણ ચમર બપડા,

શામળ કહે સોભા ધણી,

એહ માખ્યા વરમે ત્યડા’

કવિ શામળમટ.

માખું ફરવું; વર કે કન્યાને માટે માગણી કે
રવી. (કોઈ ખીમની પ્રારથને.)

“ખીજ રાણી આવે તેને પુત્ર થાય એ-
વી આશાએ મળણદેવીએ કાતરીના
રામની કન્યા રાણકદેવીનું માખું કર્યું.”

સધરાણેસંધ

માછલે અકોડી ગળ્યા જેવું, માછલે એ-
ક વાર ગળના લોભથી અકોડી ગળા તો
તેથી તેના પ્રાણ મળ્ય છે તે ઉપરથી કોઈ
કામગીરી અગ્રધમાં એજ વપરાય છે કે આ
કોઈ માછલે અકોડી ગળ્યા જેવું નથી,

મતલબ કે પ્રાપ્તિ જવા નેવું- મોટી હાની થવા નેવું નથી

માટલું પૂરવું; પાપડ, વડીઓ, લગ્નનો રૂપિયો, સોપારી સાત, સવા પાંચ ચેર થઈ વગેરેથી માટલું પૂરી લગ્ન સમયે આવે છે તે.

માટી ઠાંકવી, (વાંધા-ગુન્હા કે તકરારપર) ઠાંકવું; છુપાવવું; અંધાર પિછોડા કઢવો; દોષની ચરચા-નિંદા થતી જઈ થાય તેવું કરી નાખવું.

માટી થવી, નાશ થઈ જવું; જગીને ખાખ થઈ જવું.

૧. બગડી જવું; ખરાબ થવું; બ્રજ થવું;

૩ ફના થવું; પાપમાથ થવું; ધાણ વળી ગયો હોય તેવું થવું.

માણસની ઓળમાં હોવું; માણસાઈમાં ખપવું અથવા માણસાઈ ભોગવવી.

માણસની વર્ણમાંથી ઉઠી-નીકળી જવું; માણસના સાધારણ રસ્તાઓથી આડાં ફંદાવું; વિચિત્ર જાંઘી ભોગવવી.

૨. માણસ જાતની છેક જ નીચામાં નીચી કંગાળ સ્થિતિએ પહોંચવું.

૩. છેક જ અશક્ત થવું.

માતા આવવાં, માતાએ અંગમાં પ્રવેશ કરવો; ધૂળવું; કંપવું; કેટલાક લોકો પોતાના અંગમાં માતા આણવાનો દોષ કરે છે. અને 'દોષથી મૂતાઈને લોકો ભોલે છે કે એને તો માતા આવ્યાં છે. માતા વળાવવાં, બાળક ઉપર વસ્ત્રથી દેરી નેવો આકાર કરી તેમાં જવારા લઈ સ્ત્રીઓ વાળતે ગાળતે માતાને દેરે શુભ પ્રસંગે મૂકી આવે છે તેને માતા વળાવવાં કહે છે.

માતા વાવવાં, જવાસ વાવી ઢાંછી માતાનું સ્થાપન કરવું. (શુભ પ્રસંગે.)

માતાનો કુકડો, બહુ મોલો ને જાનો-ગ્રામ ન રહે તેવા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

જુઓ બહેચરાજીનો કુકડો.

માતાનો ભગત, હીજડો.

માતેલો સાંઠ, તોફાની; ઉદ્ભાતિયા કે મસ્તીમાં આવેલા માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

માથા ઉતાર, માથા ઉતરવું-માથેથી ભાર ઉતારવાના સરખું; બલીવાર વિનાનું. (કામ.)

માથા વગરવું, માથાની દરકાર ન રાખે તેવું; સાદસિક; મોટી આશ્વત્થા પહેલ કરનાર; મરવાથી ડરે નહિ તેવું.

માથાનાં કંકડા થવા, માથું નીકળી પડવું; માથું બહુ દુઃખવું; માથામાં કળતર થવી.

માથાના કંપાસીઆ કાઢી નાખવા, માથાનો ગર્ભ-તેમાંનો વચ્ચો પોચો પદાર્થ કાઢી નાખવો; મરણ પમાડવું. તે ઉપરથી એ ધમ્મી આપતાં વપરાય છે.

માથાના વાળ ખરે એવું, ધણું જ બહું; ન સહન થઈ શકે એવું. (ગાળ.)

૨. ધણું જ કડવું (ઔષધના સંબંધમાં.)

માથાના વાળ ઘસાધ જવા, ધણું દુઃખ સહન કરવું. (બોલે જાયકી જાયકીને)

માથાની તુમરી રહી જવી, માથાપર ભાર જાયકી માથાનું તાલકું ખરું-રીકું થવું. માથાની પાધડી, અગ્રેસર; આગેશન. (માણસના પોશાકનો જાંઘામાં જાયો ભાગ એ છે તે ઉપરથી.)

માથાનું છત્ર, આશ્રય આપાર વડીલ; માથે ને મોઢું તે. 'પુત્રને પિતા એ માથાનું છત્ર' છે.

માથાનો ધા, માથામાં ધા લાગવા નેવું ધણું વસતું ને ત્રાસદાયક એવું ને કાંઈ તે. 'એક પાદરીએ કહ્યું બીજાને. ઉપદેશ સંભળવો એ અને માથાનો ધા છે.'

આસિક સારસંમંદ.

"કેન્સલ નામની એક ઉત્તરતા કુળની કન્યા માથે તેની નિર્મળ પ્રીતિ યઈ

હતી તેને છાડી જવું એ તેના મનને માયા-
નો ધા હતો. ”

“ આવો ભાવનો શિકાર ચૂકીને જવું
તે ભગતજીને માયાનો ધા થઇ પડ્યો. ”

કૌતુકમાળા.

માયાનો ફેરેલો-ફેરેલો, મિનનમાં આ-
વ્યું તે કરનારો; કાઈનું કહ્યું ના માને તે-
વો મગરર અને હકીલો.

માયાનો મુગટ-મણિ, શોભા આપનાર વ-
ડીલ (મુગટ કે મણિ જેમ માયાને શોભા-
વેછે તેમ.)

‘ તે ન હોય સારે અમે તમને માયા-
ના મુગટ માનીએ પણ ન્યાં સુધી તે પ્યાર
વરસના મિરાજે છે ત્યાં સુધી અમે તમને
છોકરામાં ગણીએ. ’

પ્રતાપનાટક.

‘ આજ આપણો ભરપાર, આપણું શીર
છત્ર, આપણું પ્રતિપાલન કરનાર તથા
આપણા માયાનો મુગટ રણજેત્રમાં પડ્યો. ’
કરણધેલો.

‘ દધિના દાણના વેચાણમાં છું તમ ત-
ણીને, હું તો જાણું છું જગજીવન માયા-
ના મણિ ને. ’

દ્યારામ.

માયા પર (હોવું-આવવું-જવું), મુર-
ખી તરીકે.

૧. બહુજ નજદીક; ધણુંજ લગીલગ.

‘ હું તને પવિત્ર ભગનીઓના ભેગી રા-
ખીશ, માટે જલદી દોડી આવ; પ્રેમ પૂ-
છવાને ઉભી રહીશ નહિ. અરે ? પેલા લોકો
માયાપર આવી પહોંચ્યા હવે મારાથી ચો-
ભાવ નહિ, હું જાણે છું. ’

શે. કથાસમાજ.

‘ વખતે એકાંતમાં હોય કે કાંઈ છાની
વાત કરતાં હોય ને ચટ દબને તેના મા-
યા ઉપર જઈને ઘેમા રહેવું તે જોડું. ’

- જામિનીબૂખણ.

માયાપર કલેહું ઊંધું પાડ્યું છે, માયે
હજમત બહુ વધી છે. (વધેલી હજમત
કાળા કલેહાના જેવી દેખાયછે તે ઉપરથી.)

માયાપર થનથન કરવું, શીરજેરી
કરવી; બહેકી જઈ દુઃખ દેવું; માયામાં
ધુમાડો રાખી જોસમાં સામા થવું.

“ ગંગા, નગણી બનીને આને નખળાં
માતાપિતાના માયા ઉપર થન થન કરે છે
પણુ જો મારા સરખી તને મળી હોત તો
સઘળો મદ ચૂકાવી દેત. ”

કુંવારી કન્યા.

માયા પર લમણું, લાટકું-હોવું, કાઈ મા-
ઠો બનાવ બને એવા ભય કે ધાકના સં-
બધમાં વપરાય છે.

“ માયા ઉપર મરણુ ભમેછે, એ લીધો
> લેશે. ”

ભોજેભક્ત.

માયામાં ગજ ધાલ્યા છો મિનન વધી-
ગયો છે ? (એમ ધણા ગર્વિષ્ટ માણસને વિ-
ષે બોલતાં વપરાય છે.

માયામાં ટપસા વાગવા, ઠોકખાવા; અડ-
ચણ કે દુઃખ અનુભવવું; ધડાઈ ધડાઈને
ઠોકણે આવવું. ‘ માયામાં ટપસા વાગે સારે
સમજણુ આવે. ’

માયામાં ધુમાડો રાખવો, મિનન કરવો;
મગરર બનવું; જોસમાં આવવું.

‘ તું માયામાં ધુમાડો રાખી મને ઠગ-
વા આવે એ કદી પણુ બનનાર નથી, હું
તને સારી પેઠે જાણજીવું. ’

માયામાં ધણ ધાલવી, આખર કલંકિત
કરવી; મેંજેલો કોતિની ખરાખી કરવી.
માયામાં પવન લસવો, મગરર થવું; મિ-
નન વધી જવો.

‘ વળી પવન બસે હોય જો તમારા શી-
રમાં, તો ઉતરજો સંભામે. ’

ડાંગવેપાખ્યાન.

માયામાં મારવું, કાઈ તમારો કરી માગવું

હોય તો તેથી મુસ્તે થઈ જોડાઈની મંગ-
રીમાં આપી દેવું. 'કાલે તેના માયામાં
મારીશ-મારી આવીશ.

૧. મેચનારે નમડે આપ્યું હોય તો તે
પાપું આપી આવવું.

૩. જગાસાર કરવો; જીવન કરવો.

'કાલે તેના માયામાં મારીને લપસ.

"ગભરાશો નહિ, હું હવે એ ખપી
આપના માયામાં મારીને તમારી સાર્યે પ-
રણું છું "

બટનું બોપાણું.

માયામાં વહેર ભરાવો, મગરે જનવું; ગ-
વિંદ્ર થવું;

૨. પતરાજોર થવું.

માયામણી, (અ.) અટકાવવાળી; અમ-
ડાપણી; અજગી.

માયાવટી હલકી છે, નીચ-કુવડ-કુલીન-
ને ન શોમે તેવી જોને વિરે બોલતાં વપ-
રાય છે. માર વક્કર જોડો છે.

માયાવટી હલકી પડવી, મોન ધટી જવું;
માર-વક્કર જોડો થઈ જવો; ફીકું પડવું;
વજોવાવું.

'હવે મોડી પડવાથી ધણીનાં કુળ
નીચાં ગણાય છે અને તેમનાં છોકરાં પણ
કુંવારા જ મરે છે.'

મામિનીબલ્લવ.

માયાવાઠ જેવું, અંતિશય આકર્ષ; અજ-
ખામણું; કટાંગો ઉત્પન્ન કરે એવું.

'આખરદારમાં આપ્યા પછી હલકી
ધણી કરવો પડે તે માયાવાઠ જેવું હાજે'

માયાં સંરસા જડયા છે, પાનું પડ્યું છે;
મરતા સુધીનો સંબંધ થયો છે.

"તમારા કેવાથી આપણને દુઃખ કે
દુઃખજનથી, શું દરીએ માયાહરા નડયા છે.
આ તે કંઈ કુંભારનાં ધરતું હાલું છે તે
ખંડલી લંવાય."

તપસાખ્યાન.

માયું; કંઈજ નહિ, એવો અર્થ દર્શાવે છે.
જોમ કે, તું તે શું કરવાનો છે તારું માયું?
'માયાનું' જોડે પહેંતી રજ એવું-તારું
તે શેયું માયું છે? એમ લીધાં વખત
સુધી માયું દ્રાડી કંટાળો આપનાર માય-
સને કહેવામાં આવે છે. એને તો એ જો-
યાં છે જોમ મમર માયુંસને વિરે બોલતાં
વપરાય છે. એકથી ભીં માયાં હાલું
જોડે એ જાણીને એકલ વધારે સારી મહેનત
કરે. એ માયાંની ખવે જોડે બને ત
રહનો અર્થ.

માયું આપવું, એવ જતાં લગી દોષને માટે
મહેનત કરવી; એવ આપવો.

"મેવાસનાં બોલકાં માયું આપે તેવા
અને જમરા છે."

૩. જીની વાતાં.

માયું ઉતરવું; માયું મડ્યું હોય તે ઉતરવું;
માયું દુ-ખવું હોય તે મટવું.

માયું જિંચું કરવું; સામે થવું; શિસ્તેરી
કરવી.

૨. પહેલ કરવી; હિમત દર્શાવવી. 'મા-
યું હાવવું' પણ બોલાય છે. 'તે માયું
જિંચું કરી શકતો નથી.'

૩. કામમાથી દરાગત થવું-મોકળા થવું.

૪. જાગી સારી રિયતિએ પહોંચવું-સા-
ચી રિયતિ પ્રાપ્ત કરવી.

'જાગતાં સુધી તેજો જમરતલી વા-
પરતા નથી પણ સામે માયુંસને માયું
જામકે તો પછી છેલ્લા ધિવાળ તરીકે તે જા-
પડાએને જમરતલી વાપરવી પડે છે.'

સુબોધપ્રકાશ.

'એ હવે રાક્ષસની જુલિયા બી માયું
હાલે છે પણ મેને લપાય ચોલ જુલિ દો-
શલ્યથી સપડાવવો સહજ છે.'

સુદાસસ.

'અમારે રાજ જોયવું નહોતું, પણ તે-
ણે અમારી મરજ ઉપરાંત અચાહીનતા

સાચું માયું ઉઠાવું તેનાં ફળ અને ભોગ-
વીએ છીએ. ”

માયું જિયું રાખવું; ભારે માણસે કાંઈ પૈસું
શરમ ભરેલું કામ કર્યું ન હોય ત્યારે તે
પોતાનું માયું જિયું રાખી રહે, પણ આ
પ્રયોગ સ્વભાવે અર્થવાં સ્થિતિના સંમંધ-
માં કેટલેક દિવસ મગરૂરી ખતાવે છે.

મગરૂર માણસ જવો ડાળ રાખે છે
તેવો રાખવો. એમ, -

‘તે તો માયું જિયું ને જિયું રાખે છે.’
‘વળી કપડી-ડગ માણસ પોતાનું માયું જિ-
યું રાખે અને પોતે પ્રમાણિકમાં અપવાનો
પ્રયત્ન કરે.’

માયું કાપવું; ધણીજ નુકસાનીમાં આણવું.

૨. વિશ્વાસઘાત કે દગો કરવો.

માયું કુંડવું; નકામી મહેનત કરવી; માથા
ફાડ કરવી; ભીંગડા-પંચાત કરવો.

૨. (ચોકમાં.)

માયું ખેંચવું; શરમાઈને માયું નીચું ધા-
લવું.

૨. આળસુની નિશાનીમાં માયું નીચું
ધાલવું.

‘કપડાં સોબળીતેલું માયું ખર્ચું-ભો-
ય ખોતરી.’

માયું ખાણ-ખાઈ જવું; ખંડખંડથી ચી-
ડવું; કાપર કરવું.

માયું ધરાણે મૂકવું; ખોતનો ભય ન રા-
ખવો; કોઈ સાહસ કે ભેખમ ભરેલું કા-
મ કરવાને માથાની કે જીવની દરકાર ન
કરવી; માયું ગયુંજ છે એમ ધારી સાહ-
સ કરવું.

‘તે દીવસે હું અંગમાં કુખી જતો હો-
તા ને એ જાંઠા ધરામાં કોઈએ પડવાની
દિંમત ન કરી તે વખતે તેણે માયું ધરાણે
મૂકીને અને બેચાવવાને બૂરકો માર્યા, ત-
થા છંવને ભેખમે મને ફાટ્યો એ કામ
ખીળે કાળ કરે એવો છાં.’

માયું ધાલવું-મારવું; એકાદ વિષય તરફ
મન કરવું-મહેનત માંડવી.

૨. વચમાં પડવું.

૩. અચકાવું. (વહાણે)

‘પંચાતોમાં પટેલ બનીને, માયું મારી
મહાલે; નાત જાતની નિંદા કરીને, નવરો
નખોદ ધાલે.

કાવ્ય કૌરવભ.

માયું ચઢવું; માયું ફાંખવું.

‘રાજકાળના રહણમાં ને રહણમાં ઉ-
ભગરે અમાત્યનું માયું ચઢવું છે, તેથી
અંધાપિ પોતે શયન છોડી ઉઠ્યા નથી.’

સુદારાક્ષસ.

માયું ચઢાવવું; નકામી માથાફોડ કરાવ-
વી; અકળાવવું; કાપર કરવું.

માયું ઝીકવું-ફેાડવું-પટકવું; નકામી મા-
થાફોડ કરવી-કરાવવી; નિરર્થક મહેનત
કરવી-આપવી.

‘અમરતો ત્યારનો માયું પટક્યા કરે છે ?
શિષ્ય? ફેાડો માયું તમે રહ્યા રહ્યા, અમે તો
આ ચાલ્યા.’

સુદારાક્ષસ.

માયું નમાવવું-નીચું કરવું; તાબે થવું;
શરણે જવું.

માયું નીકળી પડવું; માયું ફાંખવું; મા-
થામાં કુબલર થવી.

માયું પકાવવું; અકળાવવું; (નકામી માથા
ફાડથી.)

માયું પાકવું-પાકી જવું; કોઈની મહે-
નત કે તકરારથી અકળાવું; ધણીજ અકળા-
મણથી ફાંખ થવું.

‘પ્રતિહારી ? આ ખાલી કંઠાકથી મા-
ઈ માયું પાકી ગયું છે, માટે શયનગૃહ-
ભણી ચાલ.’

સુદારાક્ષસ.

‘દેવે અતિ થયું મહારાજ, દરો પ્રાણ
મારીનું કાળ; એમ બોલતાં ગઈ યાકી,

ગયું માથું ત્રણે પાડી.

કવિ દારકાદસ

માથું ફરવું, ચક્રર આવવા; તમ્મર આવવાં.

૨. મીઠાઈ જવું; મિલન જવો; ગુસ્સો ચઢવો.

માથું ફાટી જવું; માથું ફુંજવું, (તાંપથી) ૨ (દરથી.)

૩. (બદબોધી.) ૪. મિલન હાથમાં ન રહેવો અથવા ગુસ્સો ચઢવો.

‘મધ્યાન્હમાં માંકડાંનાં માથાં ફાટી જાય તેવો માર મારનો તડકો પડ્યો હતો.’

૫. જુનીવાતો.

માથું ફેરવવું, ગુસ્સામાં.

માથું ઘોડવું, ઈર્ષ્ય ન આવડવું અથવા ધંધા વિનાના હોવું.

માથું ભાગવું, સરસાઈમાં ચઢવું; નાદ-ગાવે ઉતારવે.

૨. તુકસાન કરવું; ફુંજવું.

‘તે રોજ ગરેર ધીનું માથું ભાગે છે.’

માથું ભારે થવું, મિલન વધી જવો; ગર્વથી કુલાઈ જવું.

૨. માથામાં ફુંજ થવું; માથું ફુંજવું.

૩. માર માગવો. ‘એનું માથું ભારે થયું છે.’

માથું ભોંપમાં ધાકવું, સરમાઈ જવાથી નીચું ધાકવું; નીચું ધાલી ભેઈ રહેવું; (અચૂક નિષ્ઠા કામ કરવાથી.)

માથું રંગવું, માથામાં મારી લોહી કાઢવું.

માથું વેગળું મૂકવું, કોઈ સાદસ કામ કરવામાં જીવની દરકાર ન કરવી; મોટી આશનામાં પડેલ કરવી; મરવાથી ન ડરવું.

‘ને વેજે વસ્તીમાં વસતાં પ્રાણીઓએ, અને પણ પક્ષીઓએ રાજાની આજ્ઞા મની પોતાનાં યાતક તજનાં છે, તે વેજે છું નિમ્ન.’

૫ થકો, મને કરેલા દેશમાં મેંદાં ચારવા નીકળ્યો છું તે ખરે માથું વેગળે મૂક્યા જેવું કામ થયું છે. સાદ તને કહેવામાં આવે છે કે તારો ગુન્હો માફ નહિ થાય.’

પ્રતાપનાટક.

માથું ભોંપવું, સરસે પડવું; આવવું.

૨. જીવ આવવો.

માથું હસાવવું, હા કે ના કહેવી. ‘માથું ફુલાવવું’ પણ બોલાય છે.

માથે અંકુશ, દબાવ; હાથ; અટકાવ; બંધન. (લાક્ષણિક.)

માથે આવવું, અટકાવ આવવો (ઝીંતે.) ‘તે માથે આવો છે.’

૨. જવાબદારી તમે આવવું. ‘આ કામ મારે માથે આવ્યું છે.’

૩. કનકવો આકાશમાં ઉડે ચગાવનારના માથાની સીધી ઉભીલીટીમાં લગમગ આવવો.

‘આ લીલી પનંગ એવો સરસ છે કે ચગાવવાની સાથે માથે આવી જાય છે.’

૪. (સ્વ) ગરેર થવા; મધ્યાન્હ થવા.

માથે ખેંચી લેવું, પોતાની જાતપર ખેંચવું. (સાધ-મહેનત જોખમ વગેરે)

માથે ગાળ ચકવી-એસવી, આગ, તોટા જત ભેસવું; ભોંઠામાં કાંઈ અચૂક બાજનની કહેણી ચાલવી (પોતાને વિરે યોડી બાજતમાં.)

‘અપહીતિ મારી થયો જો, કન્યા પરબ્યા કાપડી; ચે પ્રતિયા કામઠ કરી, જો માગે ગુજ માથે ચડી.’

દ્રોપદી સ્વયંવર.

માથે માગ મૂકવો, આગ મૂકવું; કલંક મૂકવું.

‘સમે સમે તમે સખમે નહિ ને, કરના દીકા આગજ, ભોંઠા શું જાહે ને દેવ પડી છે, મહે માથે માગ-પેર ન નવોજા.’

કવિ દયારામ.

માથે ધાધરી મૂકી ધુમવું; ખોટી જામ-
તોમાં આગેવાની કરવી; મોટા ભા ચર્ધ ધા-
લમેલ કરવી; નરસાં કામમાં ભાંજગડ કે
પચાત કરવી.

માથે ઘાલવું-નાખવું, જવાબદારી ઉપર
સોંપવું-હવાલે કરવું.

૨. માથે પાણી ઘાલવું.

માથે ચઢાવવું; કબૂલ કરવું-રાખવું, સ્વ-
કારવું. (કનામ, કુકમ વીગેરે.)

૩. હઠ ઉપરાંત છુટ આપી જહેકા-
વવું. (ચઢાવવાના અર્થમાં.) જેમચાલે
કરવું; અતિશે વઢે તેમ કરવું. (લાડમાં.)
'પ્રસુના તણી શીખ માથે ચટાવી.'
અતિકાય ખેઠો નિજરથ આવી." રણુચર.

'તે જે સદ્વચન કહેતેને પુષ્પની પે-
ઠે માથે ચઢાવી વેળાં વચનરૂપ, રૂપતિના
શિક્ષણરૂપ અને પુરાણના પ્રસિદ્ધ પ્રમાણ
રૂપ સમજી સન્માન આપવું.'

સુંદરી ગુણમંદિર.

માથે ચઢી બેસવું-વાગવું, કુકમ ન માન-
વો; ખેડી જઈ દુઃખ દેવું; જેમચાલે થ-
વું. (લાડમાં.)

૨. કોઈની સત્તા ખુંચી લેવી.

૩. સરસ-ચઢીઆતા થવું.

'એ વળાં એને માથે ચઢી બેસે.'

માથે ચપટી લાલરાવવી, (ખોટી-નરસી
ખાતમાં) મમત-મદ વગેરેમાં વધવું.

'એ તેને માથે ચપટી (ધુળની) બ-
ભરાવે તેવો છે'

માથે ચીંધકુંએ ન રહેવું, છેક ઢીણી-કં-
ગાલ રિયતિમાં આવી જવું; કાઈ ભાવ ન
પૂછે એવી નીચ રિયતિમાં આવવું; કાઈ
નિંદા કે લોક વિરુદ્ધ કામ કર્યાથી લોકો.

ટોટા ખાવ તેવી દશાને પામવું.

માથે ચોંટવું, કલક બેસવું; લાંછન લાગવું.

૨. આશરે-સરજો રહેવું; પાતું પડવું;
પાલવે પડવું. 'મૂર્ખ સ્ત્રી માથે
ચોટી'

૩. પોતાની જવાબદારી તળે કામ કર-
વાનું આવવું. 'એ તો હવે તમારે માથે
કામ ચોંટવું. (કંઠાળામાં બોલાવ છે.)

માથે છાણાં થાપવાં, માથે ચઢી વાગવું;
ખેડી જઈ દુઃખ દેવું; લાડમાં વઢી જવું.
માથે છાપકું વધવું, આખે માથે હજમત
વધવી; હજમતના વાળ વધવા.

માથે છીણી મૂકવી, તુકશાન કરવું; ખ-
રાખી કરવી; ખગાડ કરવો-નાશ કરવો.
'લગડાને માથે છીણી મૂકી'

૨. તોટો-ગેરફાયદો કરવો.-'રૂપીઆને
માથે છીણી મૂકી.'

માથે છેડો નાખવો, બેરાંઓ પોતાથી મો-
ટાંની અદ્ય રાખવામાં માથાનો છેડો મો-
ટાપર બેંચે છે-લાજ કાઢે છે તેને બદલે
છેડો માથાપર નાખવો કે જીની આખર
ઉઘાડી પડે, તે ઉપરથી અદ્ય-મર્યાદા ન
રાખવી; અકુશમાં ન રહી માત્રા તોડવી.

'ફરું છું રે માથે નાખી છેડો,
લાગ્યો રે મને નટવરશું નેડો;
સોડો રે કહિ કહિ શું કરશે,
લગ્ન રે મેલી શંકા કોઈની ધરશે.
સ્વામ સજી આ બસી બસીને
મરશે-લાગ્યો રે મને'

નૃસિંહ મહેતા.

'લાજ મૂકીને માથે છેડો રે નાખ્યો,
તેને સ્વામિનો નહિ પાર.'

કવિ બાપુ.

માથે હોગાં મૂકે એવું, સુંદર ગુણસરત;
ગોલા આપે એવું (આકૃતિ-શણુગાર-પ-
કાશ વીગેરેથી.)

૨. મમત-મદ-સરસાર્થમાં વધે એવું.

'જે તમે તેને તોલે બે ચાર રૂપિયા
વડાઈ આપ્યો તો તે તમને વિલાયતી ને
માથે હોગાં મૂકે એવી બેનમુન સોનાની સાં-
કળાઓ જનાવી આપશે.'

૨ કા ને જન

માથે ઝાડ ઉગવાં બાકી છે, (દુ ખનાં)
મતલબ કે ઝાડ ઉઘાં હોય તો દુ ખ ઝટકું
પડયું છે તેની નિશાની રહે અથવા તે
ઉપરથી જાણાર્થ આવે; એ પ્રમાણે ધણેજ
દુ ખી માણસ દુ ખથી કાચર થઈ બોલે છે
માથે તાણી લેવું, કોઈ કામ પોતાની જવા
બદારીપર કરવું અથવા કરવાને માગવું.

૨ પોતાની ભત્તપર ખમવું. (લગાઈ
મહેનત, જોખમ વગેરે)

માથે તાણ પડવી, બાર હંચડી હંચડીને
માથાના વાળ ધસાર્થ જના

માથે થઈ છે, ' માથે આફત આવી પડી છે '
" સોમનાથ, અગ્રદાતા, જગતમાં રહી
રાકાષ નહિ એવી અમારે માથે થઈ છે "

મિથ્યાભિમાન નાટક.

' જયો ચોરાશીમા વહી,

મખા માથે બહુ થઈ '

જોજો ભગત

માથે થવું, અટકાવ આવવો, અગ્રયું બેસવું
(ભીએ)

માથે દુશ્મન ગાજવા, માથે દુશ્મનનો મોટો
બય હોવો, દુશ્મન બગવાન થવા.

" હાથા કેવી કથળી મર્દ? માથે સધળા
દુશ્મન ગાજે છે, ઉછળના દરિયાની હોગો
વચ્ચે વેળુના તરતા બેઠ ઉપર વસવું તેવી
આપણી હાલત છે "

પ્રતાપનાટક

માથે ધૂળ ધાણવી, કલ્હામાં આગળ પ
ડતો ભાગ લેવો

માથે નાખવું, દવાને કરવું, સોપવું, પોતાને
માથેથી જવાબદારી ઉતારીબીજાને સોંપવો.

' મા દિકરી વાતોના તડાગ માપાં કરે
ને રાધવા સિવાય બાકીનો સવગેા ધધી
બિચારી દુદરને ખાલે રાખે '

માસવદ્દની લગાઈ.

આ અર્થમાં 'માથે રોગગુ થયું' વપ-
રાય છે

૧. (શોકમા) ક્ષમક માથે નાખવું.

માથે પડવું, જવાબદારી ફેવી તડવી (માર્ધ
કામ ઉપાડી લેવાની.)

૨. તુકશાન ખમવું પડે તેવી હાલતમાં
આવવું.

૩. દેવજોગે બનવું અથવા કોઈ કા-
રણથી પ્રાપ્ત થવું.

' માથે પડી વિચ્છેદવા ' એમ કહેવાય
છે એટલે માથે પડી તે ભોગબા વિના
છુટકો નથી " આરસે" રૂપિયા માથે
પડેલા " જાણી નંદલાણ બાસના
ચોડસંતાપનો પાર રહ્યો નહિ "

મણિ અને મોહન

" વેચવાને માટે સો ચોપડીઓ અંગાવી
ખરી પણ આખરે માથે પડી "

" સીઓ સ્વભાવે કામળ હોય છે પણ
બ્યારે માથે આવી પડે છે ત્યારે પ્રુરથના
કરતાં પણ તેમનો જોરસો વધી પડે છે "

સ્વદેશતત્ત્વ

માથે પાણી ધાણવું, મંદવાડમાં નાજા વિના
ખાધું હોય તે માટે સાર થવા પછી પ્રાપ્ત
મિત કરી શાકણ જમાવવા

માથે પાણી ફેરી મળવું, નિરાધાર અને
કમાળ મિથિતામાં આવી પડવું.

૨ મરનાડ જનુ, તમારુ થયુ; ફોગડ
જનુ; તુકશાન થયું; મિગાડ થવેલ

માથે પાણી ફેરવવું, ધૂળ મેળવવું; જમાવવું;
તુકશાન કરવું; બધે જાય એમ કરવું.

' જાપણની મેગવેલી આખરે માથે
પાણી ફેરવું. '

૧. અડવું; વધારે સુરમ થવું; તપ્તી
જનુ.

' ડેશીઓ અકીનાજ કરીમશને પોડી
પણી મદદ આપી એવું કામ આદરવાની
ઉકેરણી આપે તો પચાં પડે એવી અને
વિલાપતીને માથે પાણી ફેરવે એવો માન-

ડીઝો તેઝો સરતી કીમતે મેળવી રાકે.’
દે. કા. ઉત્તમન.

૩. ન સેવવવું; મમત-મદમાં ચઢીઆણું
હોવું.

‘તે ઝોને માથે પાણી ફેરવે એવો છે.’

માથે ભાગવું, તુકસાનવાણું અથવા મરજી
વિરૂદ્ધ એવું ને કંઈ તે ભોગવવું પડવું.)

‘મુજ કુંવરી કુમળી અહા,

સર્વે કળાસંપત્તિ;

તેને માથે ભાગિયું,

આવું અલુધ રતન.

કવિ છુવાખીરામ

‘મારા અભાગિયાને માથે તો એવાંજ
કામ ભાગેલાં છે.’

ઉપર રામચરિત્ર.

માથે મારવું, વેચનારે નફાઈ આપવું હોય
તો તેને પાછું આપવું.

૧. કરો ચણવો; અધુરો ન રહેવા હેતાં
પૂરો મેળ સૂધી ચણી લેવો. (કરો
માથે મારવો.

૩. મરજી વિરૂદ્ધ એવું ને કંઈ તે
સોંપવું.

“વગર તપાસે, લૌકિક ભાસે,

માખાંચે માર્યો માથે;

તારે હસવું, મારે વસવું,

અભુગમતા સ્વામી સાથે.”

વિદ્યાવિદ્યાસ.

માથે મોઢ હોવો, આગેવાની હોવી. (ધણ
ખૂંદરસીઆતમાં) ‘કાને માથે મોઢ છે?’

માથે મોઢ લાગે છે, આવી બન્યું છે; મ-
રવાનો થયો છે.

‘નથી અવતર્યો કોઈ ધણું.

ઝોને માથે ભાગે છે મણું.

લક્ષ્મણા હરજી-ત્રેમાનંદ.

માથે રાખવું, પોતાની જવાબદારી ઉપર-પો-
તાના એકલાના નામ-ખાતાપર રાખવું.

માથે લેવું-હોરવું, કોઈ કામ પોતાની
જવાબદારી ઉપર કરવું અથવા કરવાને
માગવું.

૨. પોતાની જાતપર ખમવું. (લડાઈ-તુ-
કસાન વગેરે.)

માથે શિંગડાં, (ઝોળખવાની શિંગડાં જેવો
નિશાની હોવી.) ચોરને-મૂરખને માથે શિ-
ંગડાં નથી હોતાં, એટલે તેમને ઝોળખ-
વાની નિશાની નથી હોતી, પરંતુ તેઓ
તેમના કર્મથીજ ઝોળખાય છે.

‘જુદો નહિં તો જુદાને માથે શિંગડાં.’

એમ બોલાય છે.

માથે હાથ, મહેરબાની; રહેમ; આશ્રય; આ-
ધાર; કૃપા.

‘ખીજી મવારથી વીરાધીરાને મોં મા-
ઓ તૈવાર ખોરાક મળવા લાગ્યો, માથે
મહારાજનો હાથ થયો તેથી તેમને છુટથી
વર્તવાની રીતમાં કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ.’
વીરાધીરાનો વાર્તા.

“આઘ અંતનું કારણ જાણે,

ધટારત હશે તે કરશે નાથ;

પણ પાડવની પ્રતિપાળ કરે છે,

અમારે માથે તેનો હાથ.

સુરેખાદરજી.

‘તેને માથે ગુરનો હાથ છે.’

માથે હાથ દેવો, (નિરાશ-આશામંગ કે
હિંમતીર થવાથી.)

માથે હાથ મૂકવો-ફેરવવો, આશિર્વાદ દેવો.

‘રૂએ રાણી રથા ફાટે રે,

કોણ ફેરવશે હાથ,

મોસાળ પધારો રે.’

નળાખ્યાન.

‘મરતક ઉપર હાથ મૂકી,

કહે શ્રી ગોપાળ,

દુઃખ વેળા મને સભારજે,

હું ધાઈ આવીશ તત્કાળ.’

ભામેઈ.

૨. એક જાણે પોતાનો શુભ-સ્વભાવ
ખીળને આપવો (નરસો)
માથે હોયું, અટકાવ હોવો (ઝીને)
માથેથી ટપસો ઉતારવો, કહેવત ટાળવો;
મહેણું ટાળવું.
માથેથી ટોપસો ઉતારવો, ભલિવાર વિના
તું કામ કરી જોખમ ખસેડી નાખવું; જુ-
મ્મો કાઢી નાખવો; જવાબદારીના બંધન-
માંથી છૂટાં થવું. 'માથેથી ઉતારવું' પણ
બોલાય છે.
માન માગવું, કાલાવાલા કરવા. (જુની ક-
વિતામાં.) 'કારજ પડીયું' કેશવા,
વહું વધું વિકાસ,
ખેડ કર જોડીને માન માથું,"
હારમાળા.
'માન માગે રે માન માગે.'
માફ કરો આપણ, મતલબ કે મને કામ
સોંપતા જ નહિ. (એમ બચવાણું કામ
સોંપતાં બોલાય છે.)
મામ મામના વાંધા, ખાવા પીવાના સાંસા;
પુષ્કળ ગરીબાર્થ.
'એ બિચારને તો મામ મામના વાંધા
છે.'
(મામ-શબ્દ બાળકોમાં ભાત લાગે
માટે વપરાય છે, તે ઉપરથી.) ખાવાપી-
વાને માટે કાંઈ ન મળતું તે.
મામલો લૂંટાણો. સોદા—મારે તુકસાન થયું:
(માલમિલકત વીગેરેનું.) કિંમતી વસ્તુનો
નાશ થવો. માલમિલકતને મોટી હાનિ
પહોંચવી.
મામા જગના, (આખા જગતનો મામો તે
ઉપરથી.)
ડાઢાલા માણસને માટે વપરાય છે.
મામા મળવા, ચોર—લૂંટાર મળવા, (વાં-
કામાં)
મા માસી ઝાળખવી, બે સરખી વસ્તુ-
ઓને જુદી ખાંડી ઝાળખવી.

૨. બેઠ શોધી કાઢવો.
૩. જાત-પ્રકાર-રીત-તરેહ સમજવી કે
પારખવી. (કાંઈ માણસ કે વિષય-
ના સંબંધમાં શુદ્ધ લાગણીની ખાતરી
કરવાને પ્રસંગે એ વપરાય છે.)
મામો લગાનિયો, ઠાઠમાઠિયો; દગલો-ઠમાઠ-
બપકાવાળો; ચોભા-ફારો કરનારો.
માયનો પૂત, વીર પુરુષ; હિંમતવાન.
માર્ગ લેવો, રસ્તો પકડવો; નિકળી પડવું
(કંઈ જવાને.)
૨. રીત પકડવી—મહણ કરવી.
માર્ગે ગુરૂ થવું,—(મુશ્કેલ નક્ષત્રનો ગુરૂ
યાવ સારે પંચાંગમાં માર્ગે ગુરૂ એમ લ-
ખાય છે. એ માર્ગનો અર્થ રસ્તો કરીને
ચાલવા માંડનારને માટે બોલવાની રીત
પડી હોય એમ જણાય છે.) નીકળી પડવું;
રસ્તો પકડવો; ચાલવા માંડવું.
'અર્ધ રાત્રીના સમયમાં સવે પોતપો-
તાનો સરસામાન સમેટીને માર્ગે ગુરૂ થયા.'
જોજ સુખોષ રત્નમાળા.
માર્ચા જવું, તુકસાની-ખરાખીમાં આવી
પડવું.
"માટે કહે. એને ચેતી એ ચાલે,
નહિતો મારો જશે કાંઈ કાળે,"
ગ્રેમરાય અને ચાહમત.
૨. શરૂથી કપાઈ જવું.
માર્ચો માર્ચો કરે છે, હુખાઆરી સ્થિતિથી
કાયર થઈ મરેલો છે. ગાભરા બની ગયે-
લા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.
મારકણી આંખ, દિલમાં ઝડ અસર કરે
એવી આંખ; હૃદયબેદ-દ્રષ્ટિ; ઝપટથી જ-
ખરી અસર કરનારી નજર.
મારે ખાવો, તુકસાન ખમવું, જોગવું.
૩. કાંઈ માર મારે તે ખમ્મા કરવો.
(હસતો માર અને મુગા માર
ખાવો.)

માર આલવો, (કામનો.) ઘણું કામ એકી વખતે આવી પડ્યું હોય તે તરતજ તરત કરવાનું હોવું—ઘણું કામ હોવું.

મારમાર કરવું, ઉપરાઉપરી આર મારવો.

૧. ઘણીજ તોડીદ કરવી.

મારવાડની મહિ, (મારવાડમાં વારંવાર દુ-કાળ પડે છે સારે ભૂખે મરતાં ને પીડાતાં માણસો આ તરફ શુભરાતમાં આવે છે તે વખતે તેઓ ધણા દહાડાનાં ભૂખ્યાં—કંગાળ અને ખાવાની લગુતાવાળાં હોય છે. તે ઉપરથી તેવાં કંગાલ અને નરમ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“મારવાડની મહિ બજારમાં ને બાજોળે ભૂખે ટળવળે છે ને મરે છે તેને અજ પૂરું પાડવાને કોઈ બહોજસ્ત કરતું નથી.”

વનરાજઆવડો.

‘બાન નહિ બોજન તણું,

મારવાડની માહિ;

બિહે બાળકો બહારનાં,

જાણે આવ્યો હાઉ.

કવિ જુલાખીરામ.

મારા તમારા વચ્ચેની વાતચીત, જે ખી-ળને કહી ન શકાય તેવી—જહેર ન પા-ડના જેવી વાતચીત.

મારી ખાણું, હક વગર છુપી રીતે કોઇની પાસેથી મેવું. (નાણું)

મારીને હાથ ન ધોવા, ધણું જ કુર અને નિર્લય હોવું.

‘અજપૂર્યા કહે વડી નાનીના કરતાં ચડે પણ ઉતરે નહિ, મારીને હાથ ન ધોય તેવી છે.’

સાસુવડુની લડાઈ.

મારીમારીને, ૧. ચામડું તોડી નાખીશ.

૨.—હાડાં બાગી નાખીશ—રંગી ના-ખીશ.

૩.—તાલકું તોડી નાખીશ.

૪.—ઝોડું બાગી નાખીશ.

૫.—ફીણ કાઢી નાખીશ.

૬.—ચુકું કાઢી નાખીશ.

૭.—આધાના કપાસીઆ કાઢી નાખીશ

૮.—મકરપુરે લાઇ જઇશ.—મૂડી આવી

શ. (વડોદરા તરફ)

૯.—રોટલો ઘડી નાખીશ.

૨૦.—મેવડ વાળી દેઈશ.

૧૧.—સેફટાં કાઢી નાખીશ.

૧૨.—આટો કાઢી નાખીશ.

૧૩.—કુઆ કાઢી નાખીશ.

૧૪.—બોંબલેગો કરીશ.

૧૫.—મણનો છ પાંચરો કરીશ.

૧૬.—અડણો કાઢી નાખીશ,

૧૭.—કોથલો કરી નાખીશ

૧૮.—અધમુઓ કરી નાખીશ.

આ સર્વ પ્રયોગો ધમકો આપતાં વપ-રાય છે.

મારી મૂકવું, દોડવી મૂકવું; જોરથી. દોડાવવું.

“ધોડા મારી મૂક્યા, બગદ મારી મૂક્યા. ઈલાદિ.

માફે માફે કરવું, આ મિથ્યા લાગ્યબંધુર સંસારમાં આધારાગમાં લપટાઈ મિથ્યા અદ-ભુલિથી મારા તારાનો મેદ રાખવો.

“આર દિવસના સુખને સાફે,

ન કરો માફે માફે;

હોકરાં ધણેથી વધશે માયા,

માયામાં નહિ સાફે.

સાચું કદુંછુંછ.

નમે દલિતા.

‘માફે માફે કરીને ધન મેળવ્યું’ રે,

તેમાં તાફે નથી તજમાર.—અંત.

દેવાનંદ.

મારે જાણે મેધજીભાઈ,—વશનો પડયો વશનોભાઈ, બજારાત, દેવરાત, દાખ-રાત, પેંજારભાઈ વગેરે. એમ બે દર-

કારીપણે જવાબ આપતાં હું જણતો નથી
અને જણવાની દરકાર નથી એવા અર્થમાં
ખોલાય છે.

માલામાલ યર્ષ જનું; ખરાબેલાલ યર્ષ જનું;
નખળી દસામાં આવી જનું; નરમ પડી
જનું.

આવી રીતે અનેક કારખાનાં સ્થાપન
યમાર્થી માલેકો તો માલામાલ યર્ષ ગયા.”
જનતમહેનત.

૨. શરીરે અશક્ત યર્ષ જનું; સક્રિત-
બળ વિનાનું યનું.

માવડી મુખે, માની સોડમાં જ ભરાઈ ર
હેનારો; માનુ જ મોઢું બેઠે બેસી રહેનારો
‘ માવડી મુખે જનનાનખાનામાં જ પડી
રહેવાની શોખા માગે છે. ’

‘ દલાવી ખીચડી ને લાડ લડાવી દી-
કરી તથા માવડી મુખા હોકરા એ ત્રણ
નો બગજા વગર રહે જ નહિ ’

સુદરી શુશ્રુભદિ.

માસીએ કરવો, મુએલા માણસની પાછળ
એક મામ પછી રોવા કુટવની તથા ખ-
વરાવવાની ને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે.
માળા હાલવી, ૨૨ કે વધુ પમદ કરવાની
નિશાનીમાં મરનની આસપાસ માળા ના-
ખવી. (સ્ત્રી કે પુરુષે)

૨. સંસારની કે ‘કોઈ કામની બવરખા
કેઈને માથે નાખવી; ગમે જ્યેતદં
વળગાડું.

માળા જપવી—ફેરવવી, સતત—નિરંતર
કોણું નામ લેઈ તેને સંભાર્યા કરવું.

‘ હું ક્યારનો તારા નામની માળા જ-
પ્યા કરું છું. ’

૨. આખીઆવા યનું અથવા તેની
ચેડે પેગો દેકો કંઈ પાસે ન
રાખવો.

૩. નિશ્ચયો હોવું; આજ્ઞા રહેવું.

‘ ધર, દાગીના અને વેપાર સૈય હસ્તક
કરી લેશે એટલે તમે માળા જપજો. ’

સરસ્વતીચંદ્ર.

માળા હાલવી, આખી યનું; સંસારથી વિ-
રક્ત યનું; સાધુ યર્ષ જનું.

૨. દેવાળું કાઢવું.

“ જુઠુંધા લોકો કરમાં જાણે માળા,
ખંડે પૂછો તો ન આખ્યાના માળા.”
દ્રોપદી હરણ.

માળી લેવું; (જાપડું.) નળીમાં ચઢાવવાં;
છાછ લેવું.

મિથ્યા દુક્કડ, (મિથ્યા દુષ્કૃત) પાપની
લખા માગતાં એ શબ્દ ખોલવામાં આવે
છે. (આવકોમાં.) ખરા આવકો દર વર્ષની
રૂપિ પંચમીને દિવસે પોતાના પ્રતિપક્ષી-
ઓની માફી માગે છે અને કહે છે કે આ
ગયા વાર માસમાં ને કંઈ ખોલ્યાચાલ્યા
હોઈએ અથવા ચોરાશી લાખ છવાયોનિ-
માંહે મારા છવે ને કંઈ છવ હપ્પો હોય,
લખાઓ હોય અથવા લખુતાં પ્રત્યે અનુ-
મોલો હોય તે સર્વે મન વચન કાપાએ
કરી મિથ્યા દુક્કડ

“ એક બેન્દ્રી છવરે, દોઢ ગદુ દલા,
તેહ મુજ મિથ્યા દુક્કડુ એ,
‘ ધોકે કરીને નેહ મેં ઉધાં છે ઘણિયાં,
આવે રખે મુજ દુકડાં એ, ’

શિલવનીનો રાસ.

મિત્રજ જવે, મુસે યનું. ‘ એ સાંભળતાં વાર
છવરામ શાઓનો મિત્રજ હાથથી ગયો. ’

મણિ અને મોડન.

મિત્રજ ઠેકાણે ન હોવો, મિત્રજ કાણુ-
અંકુશમાં ન હોવો; મિત્રજ જવો; રીસ
દેવી.

‘ તે અધિકારીનો મિત્રજ ઠેકાણે ન
હોવાથી તેણે મરન પડીને ખારજા જ-
દાર હડયોની મર્યો. ’

મિત્રજનું ઝાડકણ, ખજામિત્રજ ને મગર

માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

‘એનો વર જણાય છે તો ઢાલામાર જવો, પણ નર્મ મિત્રનજનું ઝાઝકણ હોય એવું જણાય છે.’

ભાગિની બૂણણુ.

મિટ્ટો દાણાદાણુ ધર્મી, (માટી વિખરાઈ જતી.) હાલહવાસ ધર્મ જવું; ખરાબ-ખરાબ—પાયમાલ ધર્મ જવું; હેરાન થવું; છેક બૂંડી દુઃખદાયક સ્થિતિમાં આવી પડવું.

“વક્ત્રી રાજાએ કરેલું અજમાન યાદ આવ્યું, દેશના આવેશમાં તેના ડોળા હાલ ધધા, અને વેર પાણું, રાજાને ખરાબ ખરાબ કહ્યું, એની મિટ્ટો દાણુ દાણુ કહ્યું એમ બોલતો બોલતો ઝોરડીમાં ફેરા ફરવા લાગ્યો.”

વનરાજ આવડો.

મિટ્ટીમાં મિટ્ટી મળી જતી, દેહ પંચબૂતમાં મળી જવો; મરણ પામવું; મરી જવું.

“અરે રાજા કરણુ તને તારો અવિચારી સ્વભાવ છોડતો નથી અને જ્યાં સુધી તારી મિટ્ટીમાં મિટ્ટી મળી જશે ત્યાં સુધી એ તારા સ્વભાવથી તારી ખગખી થશે.”

કરણુ ઘેરો.

મિથ્યા વાસુદેવ, (પુનઃરિક નામનો રાજા લોકડાના એ હાથ ચોંટાડી ચતુર્ભૂજ રૂપે રાખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ચારે હાથમાં રાખી, પોતાની પ્રજા પામે પોતાને કૃષ્ણનો અવતાર કહેવડાવતો, ને પોતાની પ્રજા કરાવતો; છેવટે કૃષ્ણે તેના એ હાથ છુટા પાડી, પરાજય કરી મારી નાખ્યો તે ઉપરથી.) મિથ્યાભિમાની અથવા આડંબર રાજનાર માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

મિનમેષ નથી, સંકા આણુવા નેવું નથી; નક્કી છે; ખાતો બરેલું છે.

‘તેઓ કહે છે કે મિટ્ટીસ, સ્વચ્છ

અને સુંદર છે આ વાતમાં તો મિનમેષ નથી, વળી તેઓ એમ પણ કહેતા હતા કે તેના કહાપણનો પાર નથી.’

શે. ક્યાસમાજ.

(જોયોઆ મિન, મેષ વગેરે રાશિઓ આંગળીને વેઢે ગણીને કંઈ વાત નક્કી કરે છે તે ઉપરથી.)

મિયાં અશાહા વગર રહ્યા છે, મતલબ કે જ્યાં સુધી પૈસા મળ્યા નથી ત્યાં સુધી જ પાંશરોં ચાલે છે, પણ જ્યાં પૈસા મળ્યા એટલે તે પર તનમનિયાં કરશે.

મિયાં મહાદેવનો જોગ, અણખનાવ. હિંદી તથા ઇસ્લામી ધર્મ વચ્ચે પુષ્કળ આડ વેર ચાલતું આવ્યું છે તે ઉપરથી.

મિયાંની મિનડી, ખીકણુ મિત્રાડી; નામદં; નાહિંમત.

“મારવાડી બહાર ધણો રાહ ખમવતો અને બેઠરકારીથી વર્તતો હતો,—ખુશામત તો તેને ઝેર જેવી લાગતી હતી; પણ ધેર આવે એટલે મિયાંની મિનડી નેવો જોઈ લ્યો. એક હાકોટો બાઈડીનો સાંભળે કે નરમ પેંશ નેવો ધર્મ જતો હતો.”

કોણુકમાળા.

મિસ્ત્રી લગાડવી, ગાતારી વેશ્યાઓમાં ઉમરે પહોંચેલી છોકરીને પહેલવહેલી દાંતે મિસ્ત્રી લગાવી ધધામાં દાખલ કરવી.

“મુઝાતો રતિ વિસાંસ, સ્વકિયાનો ઉત્તમ, નવી મિસ્ત્રી લગાવેલી સામાન્યાનો મધ્યમ, અને પરકિયાનો કનિષ્ઠ છે.”

નાવિકા વિપય, કવિ નર્મદ.

મીઠડાં લેવાં, આવારણાં લેવાં.

મીડી છબ, મીઠુ મીઠું—મધુર મધુર બોલનારી છબ, ખુશામત કરી મન રંજન કરે એવી મધુર બાણ્ય કરનારી છબ.

મીડી લેવી પણ બોલાય છે.

“એક દહાડે એક ઘસીના હાથમાં કુમાર રમતો હતો ત્યારે તે માંડીતેની પામે

ગઈ ને કરગરીને એકવાર કુમારને મીઠી લેવાની આગણી કીધી. "

દિલ્હીપર હલ્લો

મીઠી મારવી, કોટી કરવી, હૈયા સરસુ ચાંપવું.

૨ હોઠે હોઠની ચૂમી કરવી.

મીઠું મરચું ભભરાવવું, ખરે ખોટું વધારી રસિક ભાગે તેમ કરવું. મરી મશાલો ભભરાવવો પણ બોલાય છે. સામાનું મન ખુશ થાય એવી રીતે અતિશયોકિતથી કોઈ વાત કે હકીકતનું વર્ણન કરવું

મીઠું લાગવું, માકુ લગાડી અકાગવું; દુ ખ લાગવું, રીમ ચઢવી મરચાં લાગવાં પણ બોલાય છે

મીઠું લોહી, રૂપ, રંગ, કાતિ, કઈક સ્વભાવ સાથે એવી કે સહવાસ કરવાનું મન થાય

" પૈસાદારનું મીઠું લોહી,

નમ્ય ગરીબના શુભ કાતિ કોહી "

વિજયવાણી

" બહેલી જીને પોતાના પતિનું લોહી મીઠું લાગશે ને તેથી તે તેને કહેશે કે, પ્યારા, તમે જે કહેશો તે હું બાવથી કરીશ. "

નર્મગદ્ય

મીઠું ફેરવવું, રદ કરવું—માતવ્ય કરવું.

" તારી આમરમા મોટું મીઠું ફેરવશે, એતો લલવાને કાંઈ કાંઈ ફેરવશે મલો. કવિ બાપુ.

મીઠું વળવું, રદ થવું, બાતલ થવું.

" દુનિયામાં લોકો પોતાના વશવડે ચાલ રહેવાની આશા રાખે છે એ ખોટી છે, એ પ્રભાણે તો તે એક અથવા ધણું તો બે પેહેડી સુધી ઝોળખાય છે, પણ પછી તેનું મીઠું વળ્યું. "

કરણચેતો

" તારે ખાવા પીવાનું વળ્યું મીઠુછ,

બધાં ખેતરમાં પડિયું મોટું છીંકુછ "

કવિ બાપુ

મીઠું કાઢવું, પુષ્કળ માર મારી મીઠું નેતુ નરમ કરી નાખવું.

૨. અતિશય મહેનત કરાવીને થકવવું આ અર્થમાં તેલ કાઢવું એમ પણ વપરાય છે

મીઠુનો કરી નાખવો, મીઠુના નેવો પોચો-માવ વગરનો કરી નાખવો, ગરીબને નિ ગંધાર કરી નાખવો (જીએ પુરવને)

" શું કદું બેન, મારા ભોગ છે, મારા વિજ્યાને તો મીઠુનો ફરી નાખ્યો છે, કાણ જણે શુંય કરી નાખ્યું છે કે એના વિના ખીખ કોઈને કેપતો જ નથી, ચંદા ગમે તેમ ભોલે ને કરે પણ વિજ્યા કઈ કહેનાર નહિ "

સાસુવદ્દની લડાઈ.

મીઠુનો મોટી, પોચો-માલ વગરનો પુરવ, તો પણ પોતાની સાથે પરણેલો.

" ગાંધી સસરાની સુખકારા,

મદિયર પાવખી મારી,

પુરો પ્રવિણ કા હીણુમાઠ,

મીઠુનોય પણ મોટી, "

કાવ્ય ફોસ્તુબ

મીઠું મીઠું થઈ જવું, મીઠું નેતુ પોચું થઈ જવું. પવળી જવું, નરમ થઈ જવું.

મુંબાઈનું મુંડડું, (મુંબાઈનું પાણી ખીજ જગા-ઝોના પાણીને મુકામને સારું નથી તેથી લાંબા લોકો મુંડડા નેવા જણાય છે તે ઉપરથી) સુકા લાકડા નેવા શરીરવાળા માણસને માટે બોલાય છે

મૂએલા માણસપર બેસીને ખાય એવું, ધણું નિર્લય, ધાતકી, દુષ્ટ, કુર.

૨ ખરાખી-નુકસાન કરનાર

મુખનાં મયોખાં કરવાં, (મતોખાં—રાગં ચાવવાથી જેમ ચેરડી નેવો સ્વાદ આવતો

નથી, તેમ મોઢે મીઠું બોલવાથી કંઈ અ-
તરમાં પ્રેમ છે એમ જણાવું નથી તે ઉ-
પરથી) માત્ર મોઢે મીઠું મીઠું બોલી સારું
લગાડવું; ઉપર ઉપરથી ખુશી કરવું.

" તારી પ્રીતિ પૂર્ણ પ્રેમદાપર,
તેવી પ્રીતિ કાઈ પર હોય,
મુખ મંદોખાં કરી તુંને ઠગતી,
નીકળી ગયા પૂઠે બેઠો રોય;
એ એલ માયાનો રે,
કહેવાય ન કોઈ કહી. પત્ની."

"ધીરો બહત.

મુગે ભાર, ખરેખરે હાથ, લાકડી વગેરેનો
નહિ, પણ એવી તળવીજ કે જેથી બહુ
કુ:ખ થાય. પછડાવાથી, દયાવાથી કે માર
પડવાથી ત્વચાનું ઉદન થયા સિવાય શરી-
રના મુદ્દ ભાગમાં ધ્વજ થાય છે તે. એમાં
ત્વચાનો ભેદ નથી થતો તથાપિ તેની ની-
ચેના અંદરના ભાગનો ભંગ થાય છે.

મુઠી દાખવી-આંપવી, લાંચ આપવી.

૧. સંકેત કરવો. હાથ દાખવે પછી
બોલાયછે.

મુઠી બંધ થઈ જતી, આપતું આટકવું; આ-
પવાનું બંધ રાખવું. એની મુઠી હાલમાં
બંધ થઈ ગઈ છે. (કરકસરથી કે ખીજ
કાઈ કારણથી.)

મુઠીઓ વાળી નાસવું, છપ લઈ નાસવું;
જેટલું જલદી નસાય એટલું નાસવું. (જ-
મનું માર્યું)

" નાહા વિગ્રે લાં મુઠીઓ વાળી,
કાઈ પાછું ન જુએ સંભાળી."

વેનચરિત્ર.

" એ બેની આંખ ફાટી હતી તે વે-
ળાએ તમે હોત તો મુઠીઓ વાળીને નાસી
જાત."

પ્રેમરાય ને આશ્ચર્ય.

" આ મુઠી જેટલો મેવાડ તમારા ગા

હિસાબમાં છે કે મુઠીઓ વાળો છો? "

પ્રતાપનાટક.

મુઠીમાં રાખવું, સત્તામાં રાખવું; દાવમાં
રાખવું.

મુઠીમાં સમાય એટલાં, થોડાં; ઘણાંજ
થોડાં; જુજ. (ખીજના પ્રમાણમાં.)

' તમે શું એમ ધારો છો કે તમારાં મુ-
ઠીમાં સમાય એટલાં માણસોથી અમારું
લસકર છતાવાનું છે? '

કરજીયેશો.

મુઠી નીચી થઈ જવી, આખર-ટેક ઓછો
થઈ જવો.

'હરિ પાછી ફરે એ હુડી,
તો તો નીચી થઈ જશે મુઠી;
લોકમાં લાગશે તમને ગાળ,
નરસેં સૈંઠની મોટી આલ,

પ્રેમાનંદ હુડી.

મુઠી અંતરવી, હેતરીને કંઈ કાઢી લેવું;
આહું અવળું સમજાવીને ઠગી લેવું.

મુઠી મોચન કરવું, હલકું પાડવું; છેક શ-
ગવાવી નાખી ઊંચું જોવા ન પામે તેમ
કરવું; છેકજ માનભંગ કરવું; હનમત
કરવી. (લાક્ષણિક)

મુઠી હાથમાં હોવી, ચોટલી હાથમાં
હોવી જુઓ.

મુદ્દલપર આવવું, જાત-સ્વભાવપર આવવું;
પોતાની જાત દરિયાવતી; પોતા પ્રકાશવું.
મુનિવ્રત લેવું, ચૂપ રહેવું; મુનીની પેટે
અણબોલું રહેવું.

મુરત મંડાવું, કાઈ કામ આરંભવાનો શુ-
ભકારી અનુકૂળ વખત નહીં થવો. એ કા-
ઈ અમુકના ઉપરજ આધાર રાખતો હોય
સારે તેને વિષે બોલતાં વપરાય છે. જ-
મકે ' શું એનાજ ઉપર મુરત મંડાવું છે '
મતલબ કે એના સિવાય ખીજ કાઈથી ન-
હિ ચાલે?

મુવા પડ્યા છે? શક્તિમાન નથી? (અર્થ
હાવાવામાં.)

મુશ્કે બાંધવું, પીઠ પાછગ હાય બાંધી સ-
ખવા.

‘કેટલાક એવે કરવા લાગ્યા તેમને મુ-
શ્કે બાંધ્યા.’

અરેમિયનનાઈસ
મુશાભાઈ ને વા પાણી, વા અને પાણી
સિવાય બીજું કંઈ નહિ, ખાલીખમ; ધન
માસ વિનાની હામત.

‘એના ઘરમાં તો મુસાભાઈને વા પાણી
છે; એને કંઈ ન્હાવું નીચોવવું પડે એમ
નથી.’

મજ હિગવી-કુટવી, જીવાનીપર આવવું: (પુ-
રો.) હજી મજ તો કુટી નથી.

મજ હિગવી રાખવી, આગરમાં રહેવું. ટેકમાં
રહેવું. ‘તે પોતાની મજ હિગવી ને હિગવી
રાખે છે.’

મજના આંકડા વાળવા, ફાંકડા દેખાવાને
અથવા કોઈની સામા મરદામી બતાવવાને
મજના વાળ આમળવા.

મજ નીચી થઈજવી, રોઆ-આગર આછી
થઈ જવી.

“વાણિયા મજ નીચી તો કહે સાડી
સાત વાર નીચી એ કહેવત છે.” (મજ
એ પુરવું બૂપણ છે તે ઉપરથી.)

મજનો વાળ, મજના વાળ એવું ઘણુંજ ખાઈ.
એમ કહેવાય છે કે એક વણગરાએ મ-
જનો વાળ ધરણે મૂકી રૂપીઆ ઉપાખા
હતા, તો તેને તે મજ કેટલી પ્રિય હતો. ?

‘તે પાદશાહનો એવો તો મજનો વાળ
હતો તથા તેના મનપર તેણે એટલી બધી
સત્તા મેળવી હતી કે તે માટે તે ગમે તે
કરી શકતો હતો.’

કરણ્યલો.

મજપર તા દેવો, કુલાશ—મગરરીમાં મજના
વાળ ઉંચા ચડાવવા.

‘મજાશંકર ગોરને ઘેર જઈ કચરો મજ
તા દેઈ રાજ બઝાઈ આરે તે બણી ગો-

રાણીનું મન લોભાઈ.’

સાસુવહની લગાઈ.

મજપર લીંબુ રાખવાં—નચાવવાં, બાંક
ટેગ—છેત—ઈરદી જીવાનને માટે અથવા
ગર્વિષ્ટ માણસને વિરોધે ભોલતાં તપરાય છે.

‘વાંકી જેની મજ,

જેમપર લીંબુ લેંકે;

વસ વરતાવે જગત,

કાળને આગળ તે કે’

પ્રતાપનાટક.

‘શું એ મજપર લીંબુ ચડાવી રાખનાર
પ્રતાપસિંહનો દિરાકુમારી ?’

ડાંગવોપાખ્યાન.

મજમાં હસવું, ખડખડ હસવું નહિ પણ
મોં મલકાવવું.

‘એમ કહીને પુનઃ અધિશંકર મજમાં
હસ્યો.’

મજિ અને મોહન.

મજે લીંબુ છે, ટેક છે.

‘જ્યાં લગિ જરના જતા ગરાનું,

પાણી પીને ધરાય રે;

‘વાંકી મજે હરે લીંબુ ને,

હું હું ને હું હું કરાય.’

નર્મકવિતા.

મજે હાથ દેવો—ફેરવવો, (ફાંકડા દેખાવાને)
૨. (કોઈની સામે મરદામી બતાવવાને
અથવા મગરરીમાં.)

“હું મારીને એસ કહું તો ખેસે, ને હું
કહું તો હું, પાણી પી કહું તો પીએ ને
ના કહું તો ના પીએ; મરદ તે અમે, એમ
કહી મજપર હાથ ફેરવીને બોલ્યો, મારા
હાથ વગર એક ડગલું જરાય શું ?”

સાસુવહની લગાઈ.

‘હું હું કરી જ્ઞાલો ડોલતા,

વારે વારે મજે ઘાલી હાથ રે, સામા.’

રૂંધે બાંધુ.

મૂતરી દેવું, ગમરાઈ જવું. (ડર કે ધાસ્તીથી)
મૂતરે દિવો બળવો, 'શું તારે જ મૂતરે
દિવો બળશે કે' એટલે કે તું હોઈશ લા-
રે જ કામ થશે કે ?

મૂળ ઊંડાં છે, જોનો મર્મ કે કપટ બહાર દે-
ખી કે કળી શકાતાં નથી એવા માણસને
વિશે બોલતાં વપરાય છે. 'એનાં મૂળ તો
બહુ ઊંડાં છે બાઈ.'

મૂળા કાપવું-ઉખેડી નાખવું, જડામૂળ કા-
ઢવું; સમજા નાશ કરવો.

૨. છેક જ પાપમાલ- ખૂરાબખાસ્તા
કરી નાખવું.

'તેને કેમ હું પૂછી આપું,
જેનાં જોઈને મૂળ હું કાપું.'

કવિ બાપુ.

'એ તો સારાં મનુષ્યનાં મૂળ કાપતો
જ ફેરે છે.'

ત્રેમરાય અને ચાશ્વતિ.

મૂળનાં પાણી, દમ-સીર્ષ-જેસ્સા વિનાનું કે
હિંમત વિનાનું એવું જ કોઈ તે.

"દક્ષણીઓ તો મારાપર આસક્ત થઈ
પશ્ચા છે અને મને દેવતા બરાબર પૂજે છે.
પણ શુભરાત્રીઓ તો છેક મૂળનાં પાણી
છે. પૈસા માટે તે શુભાચ ઘઈ રહ્યા છે."

નવી પ્રશ્ન.

મૂળાના પતીકા જેવા (રૂપિયા), જોળ
મટોળ અને સુંદર.

"શેક, મૂળાના પતીકા જેવા રૂપિયા ગ-
ણી આપ્યા છે ને હવે આડો જવાબ સા
માટે આપો છો ? લેતી વખત આપવા
પડશે એમ જણતા નહોતા. ?"

કૌતુકભાંડા.

મૂળી સુધાડવી, અન્ય તરેહનો શુણ દે;
આડી પોતાના તરફનું કરવું; આડું અવળું
સમજવી બમાવવું; જોળવી નાખવું.

મૂખ દોકવી, કંઈ અટકાવ કે અરત વચ્ચે
આણી મૂકવી; ધમેલા કરાગ કે વચનમાં

વચ્ચે અડચણ નાખવી.

૨. જરા ચસકાય કે ખસાય નહિ એવા
રોકાણ-કે નિયમથી બંધાવું.

મૂખ બેસવી, અટકવું; વિલંબ થવો. (વચ્ચે
કોઈ અડચણ આવી પડવાથી.)

મૂખ મોરવી, જુઓ ફાંસ મારવી.

૨. ધણુંજ દુઃખ દેવું-સંતાપવું; કોઈ
સખત નિયમના બધનમાં લેવું કે
જેથી જરા પણ છુટથી ખસાય
નહિ.

મિઠાડંબર ગાજવો, (ધનધોર ધટામાં ગડ
ગડાટ થવો તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ.)

લગનનાં ગીતમાં જૈરાંઓ લગનની ધા-
મધુમ ને શોરખકોર બતાવવાના અર્થમાં
વાપરે છે.

મિજપર ચકવું (કામ), જ્યારે કામ ની-
કળી તેની ચરચા-વાદવિવાદ ચાલતો હોય
સારે એમ કહેવાય છે. તે ઉપરથી કામ
જોરપર હોવું.

મિડી કરવી, ઓ પુરપ થોગ્ય ઉમરે આવે
સારે તેમને ભૂદી એકાંત જગોએ સુવાડવાં.

'ઝોરડી કરવી' પણ બોલાય છે

'ધણીનું વય વધારે હોય તો પણ
વહુની કાચી ઉમરે મિડી કયોથી તેના અં
ગનો બાધો વૂટી જઈને તે વહેલી ધરડી
થશે.'

વનરાજ્યાવડો.

મેથીના છે, ફાપદો છે; લાભ છે. (લાક્ષણિક)

મેથીપાક જમાડવો, માર મારવો. (વાં-
કામાં.)

"એક કારભારી ધરતીને ઝોરડામાં દોડી
આવ્યો, પણ તરકટલાલમાઇ તો ભોંચે
પડી આભોટીઆં મારતા ને ઉપરથી મોતી-
શાહ તેને મેથીપાક જમાડતો જોઈ તે તો
છક ઘઈ જઈ લાંથી જાનોમાનો પાછો
નિકળી આવ્યો."

અડચણી માણેક.

મુસળીપાક આપવો પણ બોલાય છે. મેદાન પડવું; બહાર પડવું: પોતાના ખાસ મુજબમુજબ શોકોની જાહેરમાં આજુબા; આગળ પડવું; અમવાળામાં આવવું.

મેદાનમાં આવવું, - પેસવું, (મેદાન એ એક લઘાઈ કે કુરવી લડવા જેવી ખુલ્લી જગા છે. અથવા ને એક એવી જગા છે કે ત્યાં સામે યઈ શકાય, તે ઉપરથી લુગા-ધમાં શોકાવું; હરીફ અથવા શત્રુની સામે લઘાઈ લડવી. 'કાઈની સામે મેદાનમાં આવવું' એટલે તેની સામે લડવા બાધ બીડવા કબૂલ થવું.

૧ બહાર પડી બધાના જાહેરમાં આવવું.

મેદી ચોપડી છે ? પગે મેદી ચોપડી છે જુઓ.

મેર બેઠો (સરજ), અરત પામ્યો.

મેસ મૂકવો (અંતરનો), મન-અંતરની સલાહ કરવી; નિષ્કપટથી જે હોય તે ખુલ્લેખુલ્લું કહી દેવું

મેલું વળગવું, (લાક્ષણિક,) હરકતકર્તા કાઈ માણસ કે કુ:ખદાયક વસ્તુ વળગવી. (એ મેલાઈપ છે તે ઉપરથી.)

મેશનાં ગાડાં આવ્યાં છે, આજ તો મેશનાં ગાડાં આવ્યા છે એમ જેની આખમાં મેશ ખડું અંજોલી જણાતી હોય તેને જિંદે મજાકમાં બોલાય છે.

મેશનો ચાંદલો, અપકીર્તિ; શાશન; કલક; એથી ઉપદું 'કંકુનો ચાલો.'

મેળ મેળવો, બનતી રાશ આવવી; બનાવ યવો; મેળાપ થવો; વિચારની ઐક્યતા થવી. મોં ઉપર શાહી રેડાવી, આજરને કલકે લાગવું

મોં ચડાવવું, નાલાયક માણસને માન આપવું અથવા તેની સાથે આદર-આચારથી બોલવું.

૨, રીમ ચડાવવી

મોં બોયું, (છોકરું.) લાડમાં ઉછરેલું; ખો-લ્યું.

મોં ઘોઈ જવું, ખસી જવું; હઠીજવું; રડી ઉઠવું; અવસર આવે ખર્ચ ન કરવો.

" જેઓ પારકે ઘેર કાણીઓ વીંઝતા હોય તેઓ પોતાને ઘેર ઉજાળે અવસર આવે સારે મોં ઘોઈ જાય એ શરમ બરેલું કહેવાય "

પુસ્તકમાળા.

મોં બાળવું, તિરસ્કારમાં કાઢીને દૂર કરવાના અર્થમાં બોલાય છે. ' મોંબાળ તાર્ક ' - જતો રહે અર્ધિથી.

મોં માથું, અધાર; પુષ્ટિરૂપ સહાયના; સાખીતી.

" તે સાધુએ જરા કરડી નજર કરીને તરતજ જવામ આવ્યો કે આ બોપરી તે રાત્રની હશે કે બીખારીની હશે એ શોધી કાઢવાને ક્યારેનો માથાફોડ કદાચ પણ મને મો માથું સમજતું નથી. "

માસિક સારસંમંદ

" સ્વપ્નની વાત કદી ખરી પડતી નથી. એ વાત આપ જાણોઃ તો પણ આ-ટલા મધ્ય અધીસ યદને મોં માથા વગરની બાળતની તબવીજ કરવા જવા આપ તાબેદારને આઠા કરો છો એ અમને તો ઉચિત લાગતું નથી. "

વીરાધીરાત્રી પાંતો.

મોં મૂકીને, મોં છૂંકું મૂકીને; શરમ કે-આજરની દરકાર રાખ્યા વિના.

" તે ડેકાણે અસંત કુપિત યદને સર્વ ધીરજ છોડી આર્થપુત્ર મોં મૂકીને શયા હતા. "

ઉત્તર રામચરિત્ર.

મોં લેવડાવવું, દવા આપી મોં મળતું રખાવવું.

મોં લેવાવું, મોં વીધું પડી જવું.

" આથી ઘેલાબાઈનું મોં લેવાયું પણ તેણે ધીરજ રાખી પોતાની મમળા ગિનિ

સાહેબને જાહેર કરી. ”

બે જાહેનો.

મોતું પાન, ધણુંજ પ્યારું; જેને વડે શોભા રહે એવું; જેનાથી મોઢાં લાલ થાય-જ-શ મળે તે.

‘ તે તો મારા મોતું પાન છે. ’

મોતો ટાળો કરવો, સાચુ ન જોવું; ઉડાવ્યાં કરવું. (બે દરકારીથી.)

‘ પ્રજાને ઉત્તર ન આવે, રાય દેછે મોતો ટાળો. ’

સુધન્વાખ્યાન-ગ્રે. ૬.

મોંમાં મગ ઝોરવા, મૂંજે મોઢે મૂંજની પેઠે બેસી રહેવું.

મોંમાં માખણે ઝાગળતું નથી, જરાપણુ ગરમી ન હોયતો માખણ ન ઝાગળે તે ઉપરથી રૂપકમાં નિરપરાધી, દમ વગરના કે દમજોરસાવાળા માણસને વિરોધોલતાં વપરાય છે.

“ જાણે મોંમાં માખણે ઝાગળતુ નથી એવો દેખાય છે. ”

મોંમાં માય એવું (બોલવું); વિવેકમયાત્રમાં ખપે એવું; શોભે એવું; પેશ પડે એવું.

‘ દૃષ્યુ દેવ-પ્રિયા ? તું તો કહીશ એ સવિતાને લાવી મારી સોડમાં ઉગ્રાગ્રે, કંઈ મોંમાં માય એવું બોલે તોજ માગ્યું અપાય, મેં કહ્યું માગો, ત્યારે માગીને માગ્યું તો ઠીક ? ’

સલભમાખ્યાન.

‘ એટલે નણુંદનું અભિમાન સંતોષ પામતું અને બાળી બહાલીન રહેતી. ’

સરસ્વતીચંદ્ર.

મોંધું સોધું થવું, માન ચઢવું; પુરાતનતે માગવી; માન માગવું; ટેકમાં રહેવું.

“ અહીંમામાના ઘરમાં પગ પેસારો કરવાની કોણપાહુસેનની પૂરેપૂરી ઇચ્છા હતી, તો પણ જમવા જવા તેણે ઉપર

ઉપરથી ના ના કરવા માંડી તે મોઢો સોંધા ચયો. ”

અરેમિયતનાઈસ.

‘ હે સુંદરી ! રાજ સાથે મોઢાં સોંધાં થવાય નહિ; એ ખીજ સાથે ચાલે. ’

વીરમતિનાટક.

‘ તેની મતલબ એતી જઈ મુસાખાંએ મોઢા થવાનું ડાળ કર્યું. ’

સધરાનેસંધ.

માંકળું મૂકવું, પોક મૂકવી.

માંકાણુ માંડવી, (કોઈ માણુમ મરી ગયું હોય અને તેની માંકાણુ માંડવાથી જટ-લું દુઃખ થાય તેટલું દુઃખ થવું.) ભારે મુકશાન થવું તે થવું હોય તેની હાલત થવી.

“ વિશેષ સે આગળથી વ્યાજ,

દિવે રંકની ન ધરે દાઝ,

મૂડી સહિત મોંકાણુ મંડાય,

ચોરીનું ચંડાણે ગય,

કાઝકૌરુમ.

માંકાણુના સમાચાર એટલે માઠાસમાચાર મોઠા ભા થવું, વડીની પેઠે આગળ પડી કામ કરવું; જેમાં હોય તેમા પહોંચ કરી ગાલમેલ કરી મૂકવી, આગળ પડી જાણે બધું હુંજ કડ ધું એમ સાબાસી દેખાડવાનાર અથવા મેળવવા પ્રયત્ન કરનારને માટે બોલાય છે

માંકા લોક, નાના છતાં મોટાના જેવું આચરણ કરનાર માણુમને વિરોધ મળકમાં બોલતાં વપરાય છે.

“ કેમ, કંઈ બોલજોજ નહિ કે ? હવે તમે તો મોઠા લોક થયેલા જાણાઓ. ”

દિક્ષીપર દક્ષે.

માંકી ખાટનો માંકડ, કોઈ મોટાના આચરે રહીને અથવા મોટાને લીધે થયેલા મગર-ગર્વિહ-મગ માણુસને વિરોધોત્તર વપરાય છે.

મોઢ મન, ઉતરતા, સુખમાં છનકાઈ જવા-
નો ને ગુણુ તે, ઉતર મન, જિયા જોગમા-
ન, પરાપકાર બુદ્ધિવાળું મન

મોઢ પેટ, ગુણ-મર્મની વાન; બહાર ન મઢ-
તા મનમા રાખવી તે, મહનશી-તાનો
ગુણુ રાખવો તે

મોઢ મોં, સાનયુ માણસને વિશે બોવતાં
વપરાય છે

મોઢું રાવણુ જેવું મોઢું, (રાવણુનું મોઢું
મોઢું ટુ તે ઉપરથી) તોમરો ચડ્યો
હોય તેનું-રીમાયણુ-ચઢેલું મોઢું
૨ સજીને મોઢું યજ્ઞેયુ મોઢું

મોઢે પાઠલે બેસાડવું, વધારે માન આપવું,
વખાણુ કરવા, સાઈ માઝ બોવી માન વ
રાગ

૨ (મસ્તરીમા) ઉચે ચઢાવવું, કુના
વવું, મોઢું સન્માન આપવું

“ ધરમા બાબી નણુદનુંજ આતવા દેતી,
બોઝમા ઝીનેજ મોઢે પાઠલે બેસાડતી,
અને ઝીનુંજ મડું કરતી ”

નારાયણ

મોઢો છન, માણુમ જાત, એથી ઉતરના
નો છન, (મોઢા દેહવાળો અને નાના
દેહવાળો)

મોઢી મારથી, ખાતુ, જમણુ
“ આને કઈ મોઢી મારી આવ્યા હો
કે શું ”

મોઢા જેવું કશું, કાઈ મારું ન કશું હોય
ત્યારે એ વિશે મોનતાં વપરાય છે

“ એ તો શુ ઉગરે, પણ પરમેશ્વરે ઉ
ગાંધો, બાબી એજે તો એના મોં જેવું ક-
શું હતું ”

અભરાસ

મોઢાં લાડ થવાં, જરા મળવો, ખુશ બ-
ખી થવી (જાદુવચનમાં વપરાય)

મોઢાની મોઢારો, અતઃકરણથી નહિ પણ

ઉપરથી ને સાઈ સાઈ બોલવું તે, મોઢે મોઢું
મોઢું બોવવાની રીત

મોઢાની વાતો, માત્ર કહેવાની પણ તે પ્ર-
માણે વર્તવાની કે કરવાની નહિ

મોઢાનું ધૂડું, વાચાળ, સ્પષ્ટ અને સગળ
વાણીથી બોલનાર

મોઢાપર કહેવું, શરમ રાખ્યા મિવાય સમ-
ક્ષણ કહેવું

“ તલે તેના મોઢાપર કહ્યું ” એટલે તેની
સમક્ષ તેનેજ (પૂઠ પાછળ નહિ.)

મોઢાપર શુ કહું, શિકાર કરવો, ધિકારવું,
તુચ્છ ગણવું

“ હવે આ તુકસાનકારક વાતમા હ વ-
ચ્છે છુ તેથી તેમનું મોપાણું બહાર પડ-
તા વાર મારી કેવી દનેલી થશે, અરે ?
લોકો મોંપર શુ કશે, ને તો વિચાર હાય
તુ જ કે ”

અરેભિયનનઈદ્રૂમ

મોઢાપરથી માખ તો ઉડતી નથી, હોરા
નથી, ચેનના-રામ નથી, હિમત-દમ નથી,
શક્તિ-જીવ નથી

“ મુખ થળી ન માખી ઉડે,
દૂનગા દેદારો,
જુદનું તો નામ મુશ્કી,
છૂટે છે કપારો-ઉંઝેને

બાગસમે જમીસી.

મોઢાલણી હાથ કરવા, ખાતુ, જમણુ
મોઢામાં આંગળી ધાલવી, (વિરમય પા
મતા) એકાએક ગબરાવું, ચકિત થવું,
એકાએક અચરતી પેદા થવી, અભયમ જેવું
લાગવું (વિરમય પામતાં થનો અભિનય)
મોઢામાં કીડા પડવા, વારવાર શુદ્ધા કર-
નાર માણસને એમ કહેવામાં આવે છે કે
શું મોઢામા મીઠા પડ્યા છે ?

મોઢામાં ખીચો ઠોપવો, ને માણુમ બોલ
વાને પ્રસન્ને પણ મોઢી ન રાખો દોષ-

જેની છબ ન ઉપડતી હોય તેને વિશે જો-
લતાં એમ વપરાય છે કે એના મોંમાં ખી-
લો દોડ્યો છે કે નથી જોલાતું ?

મોઢામાં છલ ધાલવી, જોલતાં અટકતું;
અધ થવું; ચુપ રહેવું; અણુજોલ્યા રહેવું.

"દીકરા સરદારવડું ? ત્રણઠીના કંઈ
સમાચાર આત્યા કે ? તાગ સમગ્ર ક્યાર-
ના મોંમાં છબ ધાલતા નથી, અમે ત્રદ
અને અપંગે હવે ક્યાં જઈએ ?"

૩ જુની વાંતા.

મોઢામાં છલ નથી, એમ મૂઝે મોઢે સ-
મની પેડે ખેસી રહેનારને વિશે જોલતાં
વપરાય છે

મોઢામાં ધુકે એવું, ધુકવાની જગો જાણે
એવું; તુચ્છ ગળ્ગી કાંતે એવું; દરકાર ન
કરે એવું.

મોઢામાં કાંત નથી. ? શાયં; દમ જોરએ
નથી ? (જોલવામાં.)

મોઢામાં ધૂળ નાખવી, ખાવડે ખનાવી જો-
લતું એકદમ અટકાવવું; કોઈનું જોલવું જો-
ડું છે એમ સિદ્ધ કરી જોલતું બંધ કરવું-
જોલેલું પાછું જોવાવવું; કરીથી ન જોયે
એમ કરવું; શરમાવી નાખવું; ગજરાવવું,
'મોઢું બંધ કરવું' એ કરતાં આ પ્રયોગ
વિશેષપણે ખતાવે છે.

'ગુર્જરાણાં મુખં સ્વપ્નં' એ પદ લ-
ખનાર ના મુખમાં ધૂળ નાખવા એકે પહે
થઈ રહી છે.

પાંચાળી પ્રસન્નાખ્યાન.

મોઢામાં લીધું તરણું ધાલવું, લાચારી-દો-
નતા-કંગાલિપત કે અશક્તિ ખતાવવી;
લીધું તરણું ધાલવા જેવી તુચ્છ-દીપ્તી
અવસ્થા દર્શાવવી.

"મિહિરે લખ્યું કે તારે મોંમાં લીધું
તરણું ધાલીને રાજ ખૂવડને શરણે જવું;
નહિતર લદવાને મામા થવું."

રામભાળા.

મોઢામાં સાકર, (કોઈના મુખમાંથી નીક-
ળતી શુભ વાણી ફળએ એવા અર્થમાં)

"ડોસાએ કશું નિશ્ચિંત રહો, રડાં
વાનાં થયો, કેમ બાઈ-બુદ્ધિધન ? કાકા,
નમાસ મોંમાં આકર."

ગરબની ચંદ્ર.

"ફિકરા, તારા મોંમાં સાકર, ખરે નિર્દો-
ષ જાળકના મુખમાંથી નીકળતી વાણી ફ-
ળ છે; કુંદેવ, મારા અંતઃકરણમાં હર્ષ થા-
ય છે."

નળદમયંતી તાટક.

૨. જોલવામાં મિકાસ; મીઠું મીઠું જોલી
અર્થ સાધી લેનાર માણસને વિશે જોલતાં
વપરાય છે

'તેના મોઢામાં તો સોમજ સાકર ભરીછે.'

મોઢામાંથી કાંત કાઢી-પાડી નાખવા,
દરાવવું; જોલતું બંધ થાય એમ કરવું.

"બલાબલાના મોઢામાંથી કાંત કાઢી
નાખે એવો છે '

મોઢું અવળું દરી નાખવું, એટલો માર
મારવો કે મોઢું અવળું થઈ જાય ! (અ-
ત્યુક્તિ) ઘણાજ-સખત માર મારવો.

મોઢું આપવું, મોઢું ખતાવવું; દરકારનાખવી.

૨. મોઢું ગળ્યાં કરે તેવું ઓસડ આ-
પવું.

"અલી જવા દે ઝવેરી ? એને જોઝારીને
મોં ન આપીશ "

ભાભિનીબૂલણ.

મોઢું આપવું થઈ જવું, મોઢું લેવાઈ જવું;
મોઢું ફીકું પડી જવું-ઘિતરી જવું; ખસી-
યાણા પડી જવું; વાંક-ગહેણાં-અપમાન
વગેરેથી એકાએક શરમાઈ જવું.

મોઢું આપવું, મોઢું સજવું ને તેમાંથી
લાગ ગળવી.

૨. શરમમાં લેવાવું.

મોડું ઉધાડું, (ખોટી-કંઠાળો ભરેલી બા-
બતમાં વપરાય છે.) બોલાવવું અથવા
બોલે એમ કરવું.

‘આટલું થોડું અનાજ જલંદી ખૂટી ન
જાય, અને નિર્દય શાહુકારનું વારે વારે મોં
ઉધાડું ન પડે એટલા સારૂ ગરીબ બેડુ-
તની બેરી કેટલી સાવચેત રહે છે. ?’

દે. કા. ઉત્તેજન.

મોડું ઉધાડું એટલે બોલવું અથવા
બોલવાની શક્તિ ધરાવવી.

“મને ખાત્રી છે કે તારી વિચિત્ર મા-
ગણી કરવાને કદાચ હું જઈશ, પણ મા-
ઈ મોજ ઉધડનાર નથી.”

અરેબિયનનાઈટ્સ.

મોડું ઉતરી જવું, મોડું શીકું પડવું;-અ-
હારાને રંગ દોકો થયો. (રાજથી અથવા
આગર ગયેથી કે દિલગીરીથી.)

મોડું ઉપડવું, હદ ઉપરાંત બખડાં કરવું.

મોડું ઉપાડવું, માળ દેવી; હદ ત્રાપીને બો-
લવું.

મોડું કાળું કર-દરજા, દિસતો રહે. (તિર-
સ્કાર કે કંઠાળામાં વપરાય છે.) મોડું
કાળું કરવું એટલે મોટાને-કીર્તિને લાંછ-
ન લગાડવું.

‘એ વચન તોડી તેણે પોતાનું મોડું
કાળું કર્યું ને ઝીના પૂર્વજોને લાજ લ-
ગાડી.’

સધરાનેસંધ.

મોડું કાળું મેશ-ધખ થઈ જવું, કાંઈ
અપજરા-કલંકથી ઝાંખું પડી જવું; કાંઈ
અપકૃષ્ટથી શરમાઈ-અંગાઈ જવું. મોડું
શાહી જેવું થવું પણ બોલાય છે.

મોડું ગંધાવું, મનમાંનું મનમાં જાગીને
ગીઠાવું; માળ દેવી.

૨. લાયક ગુણ ન હોવા. (તિરસ્કારમાં
વપરાય છે.)

મોડું ચડવું, રીસ ચડવી; મોઢા પરથી રી-
સ જતાવવી.

મોડું ચાલવું, વારે વારે કંઈ ખાયાં કરવું.

‘આખો દહાડો એનું મોડું ચાલ્યાં ક-
રેછે તે પછી માંદી ન પડે. ?’

૨. હઠથી જાહે બખડવું, ‘તારું મોડું
જલ્દ ચાલે છે.’

મોડું જોવું હોય તો આપજો, મરણ પ-
ચારીએ પડેલા માણસના સંબંધમાં દૂરના
માણસને ખબર આપતાં એ વપરાય છે.
મોઢે થવું પણ કારિયાવાડ તરફ બોલાય છે.

“લાં જઈને તે ઝારતને કહ્યું મને તા-
રે સાસરેથી મોકલ્યો છે; કેમકે તારો
ધણી ધણા આભરી પડ્યો છે અને તે
જીવે તેવી આશા નથી, તેથી તને મોઢે
પગા બોલાવે છે.”

માસિક સારસંમ્બ.

મોડું ટેકાણે રાખવું, મોડું મધ્યાદમાં-વિવે-
કમાં રાખવું; મોં ઢાવડું રાખવું. (વધારના
ગણથી.)

‘જોને મોડું ટેકાણે રાખીને કેવી મ-
સ્કરી કરે છે !’

મોડું તપાસીને બોલ, હજમાં રહીને-વિ-
વેકથી બોલ; આગરનો વિચાર કરીને બોલ.

મોડું ઘોઘ આવ, લાયક ગુણ લઈ આવ;

તોડા પર ને દુનુંજોનો મેલ ■ તે દૂર કર;

મોડું ઉજળું કર; રીતમાને સુધક યા.

મોડું પડવું, મોડું શીકું પડી જવું; લાથી
હડી જવી.

૨. તેજમાં અંગાઈ જવું.

મોડું પરવું-ભરવું, કંઈ આપીને સમજા-
વવું.

‘તે દહાડે જો અમારી સલાહ પ્રમાણે
પેલા ચંડાળ ઉધરાતદારનું મોં પૂરું હો-
ત તો આ દહાડો કદી આવત નહિ.’

કરજીપેસો.

મોડું ફેરવવું, રીસમાં કે કંઠાળામાં પડ
કરી ફરી બેસવું.

‘તારી સાથે વાત કરવી તે પણ એક

સંકટ છે એમ ખોલો તે મોં ફેરવી બેઠી.
દિલીપર દલ્લો.

મોહું બગાડ્યું; અમાવ-અધોનિ દર્શાવવી;
કંઠાજો આણવો.

૨. મોહું બેરવાદ કર્યું.

મોહું બાળવું-દિરવું કરવું; (તિરસ્કાર
કે કંઠાજામાં બોલાવ છે.)

‘ કલ્યા ટંકાતું મોહું બાળીને, લહેરો.

નર્મકવિતા.

“ બાળ બાળ અલ્યા તારું મોહું, ન-
ગરપાળ દાદાએ કહ્યું છે તે બૂધી ગયો હ-
ઈશ, મેર જરા આંખની ગરમ પડશે
કેની ? ”

તપસાખ્યાન.

મોહું ભડભડ્યું; ખાવાની ઇચ્છા થવી;
ખાવાસાઈ મોહું ચળવળવું; ખાઉ ખાઉં
એમ થવું.

મોહું ભરાઈ જવું, તપ્ત થવું; ધરાવું; સં-
તોષ પામવો.

(કાંઈ સાઈ સાઈ મળવાની આશાએ
દે મળશે એવું સાંભળીને.)

મોહું ભાગવું; પોતાતું કાર્ય સિદ્ધ કરવા
દ્રાહને કાંઈ આપવું; કાંઈ આપીને સમ-
ભવવું.

“ ઇન્દ્રદાસે અધિકારીઓનાં મોં ભા-
ગીને ઇન્દ્રો મેળવતા, અને મેળવ્યા પ-
છી પોતાનાં પેટ ભરવાને ગમે તેવા જુ-
લમ ગુળરતા. ”

યુ. જુની વાર્તા.

૨. મોહું ભાગી જવું (ગળ્યું આધા-
થી.)

મોહું ભોંયમાં ધાલવું, નીચું બેવું. શર-
માઈ જવાથી-શરમતું માઈ ()

મોહું રહી જવું; બોલીબોલીને યાદી
જવું.

મોહું રાખીને; શરમ રાખીને; તેજમાં અં-

ભઈ જાળે.

મોહું લઈને આવવું; લાયક ગુણ લઈને
આવવું; મોખતા-લાવણીથી આવવું.

“ પેલા ચંડાળ કાળા મોઢાનાને તારી
સચળી વાત કહે કે મુઓ શું મોહું લઈ-
ને ભૂઈ બોલ્યો હતો. ? ”

અરેખિયન નાઈટ્સ.

“ ભારે પ્રિયા, તું એમ કહે છે ! અતિ
મોટી મૂર્ખાઈ કરીને રાજકાટ થયેશે,
માત્ર સર્વના શોકમાં વધારો કરવાને હું
શું મોં લઈને આવું. ? ”

નગદમયંતી નાટક.

“ મને કાફર, કુતરો, હરામખોર વગે-
રે કહી બાંડો છે તો આજે શું મોહું
લઈ મારી બેઠે કામ પાડવા આવ્યા છો ? ”

સધરાનેસંધ.

“ શું મોહું લઈ આવું હું, પગ પાસે
શુભ નામ. ”

કવિ નર્મદ

મોહું લેવડાવવું, દવા આપી મોહું ગળતું ર-
ખાવવું.

મોહું વાધવું છે, મોપર મરાતનનાં ચિન્હ
છે; વાધના જવું બિહામણું મોં છે. મોં વા-
ધવું છે ને પૂંઠ શિયાળની છે એમ
દેખાવે બહાદુર છતાં બીકણ માણસને
માટે વપરાય છે.

મોહું વાળવું; મોહું ઢાંકા રડવું; છેડો વાળી
વિલાપ કરવો.

“ પોતાના સંબંધીના મરણના દિવસથી
ઓળખાંઓળા દસ બાર દિવસ અને તણ,
છ કે બાર મહિના સુધી દિવસમાં બે વાર
કુટે કે મોં વાળે. ”

પુરતકમાળા.

મોહું શીવી લેવું; આગળ બોલતું બંધ
થવું-કરવું; શરમથી બોલતાં અચકે એવું
કરવું; મોં બંધ કરવું કે નેથી આગળ
બોલાવ જ નહિ.

“ ખુબની એ પ્રમાણે જો મરજી હશે, તો તેનો હુકમ હવે માથે ચડાવીએ છીએ, ઓઢવું બોલી તેઓએ પોતાનું મોં શીવી લીધું. ”

કરજીએ.

મોઢું હલાવવું, બોલવું અથવા બોલવાની ત-જવીજ કરવી,

૨. ડોકું ધુણાવી હા અગર ના કહેવી. મોઢે કરવું, પાઠે કરવું; બ્યારે જોઈએ સારે બોલાય તેને મોઢે જોખવું; બૂલી ન જવાય તેટલા સાઈ ખૂમ પાકું કરવું; સ્મરણ રાખવા સાદ તેને તેજ શબ્દ ઘણી વાર બ-ધવા કરવા.

મોઢે ચડાવવું, અતિથે લડાવવું; બહેકાવવું; અમર્યાદ કરવું; વંદી જાય એમ કરવું. (લાડમાં.)

“ જ કહે તે હાજી હા કરીએ ને મોઢે ચડવા હજી, તેનું ફગ આ, હવે તો એ મુસલમાન થવાની; એ માઈ કહું નહિ માને. ”

સામુવડુની લડાઈ.

મોઢે ચડીને, (કોઈની) રમર; પ્રલશ; સ-મક્ષ; મોટામોટ.

‘ કટલાકે તો તેને મોઢે ચડીને કહું કે તેં અમને વગર વિચારે આ અંદીખાનામાં લાવી નાખ્યા ’

... વીરાધીરાની વાર્તા.

‘ ટેક તજ ચડી મોઢે માગી લેઉધું, દર્દ હવા તું રૂઝ મારો ધાવ જો. ’

નર્મ કવિતા.

મોઢે તાળું દેવું, મોઢું બંધ થવું-કરવું; ન બોલાય-બોલે એમ કરવું, (શરમથી, ધાસ્તીથી-કે ફજતીથી.)

‘ સડુ માણુમો બોલતાં બોલી જોટી, મુખે તાળું દેએ જીએ ચાંપ મોટી. ’

નર્મ કવિતા.

‘ હવે નેને મોઢે નાળું દેવાયું છે ’

મોઢે તાળું હોવાનું, શરમથી અથવા ઠપકાની ધાસ્તીને લીધે અથવા યથેલી ફજતીથી મોઢું બંધ થવું.

‘ સીએને મોઢે સવામણું તાળું છે, હવે તેને મોઢે તાળું દેવાયું છે એટલે થ-યેલી ફજતીથી તેનું મોઢું બંધ થયું છે, ‘એને મોઢે તો સોમણું તાળું છે. ’

‘ હો અમે તો અમારે ટોઢ મણી કુંચી હાથમાં લઈ સવા મણું તાળું આ મુખરૂપી કોટડીને મારી સાતને સાત ચાદ દહાડા મુઠી બોસ્મા ચાસ્વા વિના બેસી રહીશું. ”

તપસ્યાખ્યાન.

(લજ્જારૂપી તાળું, જમરૂપી કુંચી, ને મુખરૂપી કોટડી.)

મોઢે દૂધ ગંધાય છે (હજી તો.), ‘ હજી મોઢેથી દૂધ તો સુકાયું નથી ’ વગેરે પ્રયો-ગ નાના બાળકને અથવા ધાવતાં બચ્ચાં જોવા આચરણવાળા નાદાન કાચી વચના જીવાનને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

મોઢે બપોર રમવા, બપોરે ધરમાંની સ્વ-ચ્છ બોય ઉપર આવના અગદાટ જોવો આભાસ મોરા મુખ પર પડી રહેવો, અ-થવા આતસ બાજીના બપોરીવાની પેટે મોઢ પમાટે એવો જણાવો. (જીએ નર્મકવિતા ભાગ ૨ પૃષ્ઠ ૮૨૫ આદિત્રી જી.)

મોઢે ઓલવું, માત્ર બોલવું જ પણ કરવું નહિ

૨. કોઈને કંઈ કહેવું હોય તો તેની સમક્ષ કહી દેવું. (પછવાડે બખડવું-નિહવું નહિ.)

મોઢે માગ્યું, ઈચ્છા મોઢે કહી જણાવી, હોય તે. (આ પુસ્તકનું મોઢે માગ્યું મૂલ્ય આ-પવાને તૈયાર થયો છે.)

મોઢે માથે ઓઢવું, દેવાનું કાઢવું.

૨. માગ્યું દોષી શોક કરવો

૩. નિરાશ થવું; હારવું.

મોઢે માથે હાથ દબને, ચૂમાછતે, હારીને,
ન છૂટકે, નિરાશ થબને, મમત મૂકી દેઈ
તકરાર પતાવીને, ચાકી-કંઠાળીને.

મોઢે સાકર પીરસવી, મીઠા બોલ બોલી
સામાનું મન પાણી પાણી કરી નાખવું;
પીગળાવી નાખવું.

મોત ફરી વળવું, મેતિ ઘેરી લેવું; આકસ્માત
આવી બનવું; સમાપ્તિ થવી.

" વહાણે બેસીને આસ્યો વહેવારીઓ,
જીવું ધોઈું તું રે;

એણે જાવે જરૂર,
પલકની આશા નહિ પંડની.

મધ્ય દરિયામાં મોત ફરી વળ્યું,
દેશ રહી ગયોરે

પછી પોતાનો દૂર,—

પલકની આશા નહિ પંડની. "

બોધચિંતામણિ.

મોત માથે આવવું, ઘણું જ ચાકી જઈ
મરી જવા નેવું થવું.

મોતને બારણું, મરણ પધારીઓ; વમનો પ-
રોણો ધવાની લગભગમાં.

મોતી પશેવવાં, મોતી પશેવવા નેવું કોઈ
ઝીણું બારીક કામ કરવું.

" અભારે શાં મોતી પશેવવાં છે કે
ચોડે અજવાજો થતું નથી, ને ઠાલી ચાર
દોવેટો સળગાવી બેઠાણું ? "

મોતીના ચોક પૂરવા, મોટા મોટા મનસુબા
કરવા; હવાઈ કિલ્લા બાંધવા

" રોખરાણીની જેઠે તે પોતાના મનમા
મોતીએ ચોક પૂરે છે પણ ધોઈું તો ઈશ્વ-
રનું જ ચાલ છે. "

એ બહેનો.

મોતીના દાણા જેવા, ગોળ મરોડદાર ને
દેખાવડા (અક્ષર, આંસુ)

" વત્સ ! આત્રિયાક્ષર પ્રયત્ને લખ્યા
છતાં એ કાવર્યાક્ષર જેવા ચોખા મોતીના

દાણા જેવા નથી બનતા. "

મુદ્રારાક્ષમ નાંટક.

મોતીના મેહ વરસવા, મોતીનો વરસાદ વ-
રસતાં નેવો ઉત્સાહ અને આનંદ જણાય
તેવો આનંદ થવો; આનંદદૃષ્ટિ ધવી; આ-
નંદનો પાર ન રહેવો.

" મહા વદ શુભ સાતમે મહોત્સવ યર્ષ
રહ્યો હતો, એ દિવસે મુજરાતમાં સોનાનો
મૂરજ ઢુઝ્યો અને મોતીનો મેહ વરસ્યો. "

વનરાજ્યાવડો.

" ધન્ય ધન્ય ઘડી ને ધન્ય દહાડોરે,

દેવે ભલે દીધી દીકરી;

ઉજળો અવસર દેખાડ્યોરે. "

" મોતીડે મેહલા તુડ્યારે,

ત્રિભુવનપતિ અમને તુડ્યારે. "

વેન ચરિત્ર.

મોતીઆં મરી જવાં, ટાંટીઆ નરમ થવા;
પાણી-બળ કમી થઈ જવું; હાંબ મગડી
જવા; હિંમત હારી જવી; હોશકોશ
હડી જવા.

" મશરૂ પર જુલેદીતો રાગે ભરાઈ હતી
તથી તેનાં તો મોતીઆં જ મરી ગયાં
હતાં "

અરેબિયન નાઈટ્સ.

મોઢકે જમવા, લાડવા ખાવા. (લાક્ષણિક
અર્થ) ખાટવું; વિજય મેળવવો; લાભ
પ્રાપ્ત કરવો.

" ચોધે ન તો મોઢકે લાં જમાયા,

ચકો ખીજને સહદેવ સાંધા "

દ્રોપદી હરેણુ.

મોલાએ બુદ્ધિ, મોભના છેડા નવી રચલ
બુદ્ધિ; જડ બુદ્ધિ એથી ઉલટું 'કુશામ
બુદ્ધિ.'

મોભારે મંગળ, (જ્યોતિષમા એવો મં-
ગળ પીડાકારી મણાય છે તે ઉપરથી.)
વણી દુઃખદ અવસ્થા.

મોર મારવો, (મોરચો મારવો. તે ઉપરથી
માયું મારીને-આગળ પડીને-મોખરે રહીને
કારભાર કરી વિજય મેળવવો તે ઉપરથી)
પાર પડવું: ન્યાય થવું; કૃતાર્થ થવું.

૨. ઘવ છતવો; ફતેહ મેળવવી; વિ-
જયી થવું.

“ વજર સાઠદીએ જાણે મોર માયો
નહિ એમ બોલ્યો, શું છે રે ઉદત, દહ
પણ માઈ અપમાન કરવાની હિમત ધરે
છે કે ? ”

અરબિયન નાઈટસ.

“ પણ એવું કાંઈ નથી કે તમથે,
જે જીવાનીનું જાગે જોર;
જીવાનીને દિવાની કહે સો,
તોડી નાખે તાળનો તોર,
મોર માયો બાપે રે,
ધીર બેઠા કંઈક બડે.

આટલી દુ,”

ધીરો બહા.

મોરચો મારવો, વિજય મેળવવો; ફતેહ
મેળવવી; ઘવ છતવો; કરેલી પુક્તિમાં
કાવવું.

મોરલી બળવવી, ખાવા કરવું; રાંધવું:

રસોઈ કરવી; (કારણ કે તેમાં મોરલી
નેવી બૂગળી લઈ દેવતા ટુંકવો પડે છે.)

મોસાળ જઈ આવ્યા, (વાંકામાં) કે-
ખાનું બેગવી આવ્યા.

આન કરવું, (લાક્ષણિક.) બધ કરવું (મો-
દું-જીમ.)

‘તરવાર આન કરવી’ એટલે આનમાં
બાંધવી.

આનમાં રાખવું, અંકુશ—કમળ—દહમાં
રાખવું.

“ તારો જોરસો જરા આનમાં રાખ ”

ય

ય :પલાયન કરવું, નાશીને છૂટી જવું: સ-
ટકી જવું; અગીઆરા મળવા.

યમનો દૂત, (લાક્ષણિક) યમરાજના દૂત
જેવો નિર્દય; કઠોર—નિષ્કૃર કાગળના મા
લુસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

યમનો પડછો, કમકમાટી ઉપજાવે એવાં
અત્યંત પાપ કરનારો; ઘણાજ પાપી
માણસ.

યમપુરીની યાતના, ધણુંજ દુઃખ, ભારે માં-
દગી, સખત શિક્ષા વગેરે.

યમપુરીમાં મોકલવું, મારી નાખવું.

૨. (ત્યાં નિર્દયપણું—ધાતકીપણું વાપ-

રવામાં આવવું હોય એવી જગાએ
મોકલવું તે ઉપરથી) કેદખાનામાં
મોકલવું; કેદ કરવું.

યાહોમ કરવું, અરણિયાં ઘષ કાઢપણું જો-
ખમે કાંઈ કામ કરવું. (ખસારાની સાથે).
“ યાહોમ કરીને પડો ફતેહ છે
આગે. ”

કાંવ નર્મદ.

૨

રંગ હાથમાં આવવી, (ધોરી રંગ હાથ-
માં આવવાથી રંગની ખબર પડે છે તે
ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ગુણદોષ જ-
ણવા; સ્વભાવ-ગુણ-દોષથી જાણીતા થવું;
બેઠે જાણવો. નાડ હાથમાં આવવી પણ
બોલાય છે. રંગ ઓળખવી-તપાસવી-
પકડવી એવા પ્રયોગ થાય છે રંગે રંગ
ના લોભિયો-એટલે સ્વભાવથી પૂર્ણ
જાણીતો.

રંગડ બૂછાઈ, જાડી છુદ્ધિનું અર્થે દંડગળ
વિનાનું કે બહીષાર વિનાનું એવું ને કોઈ
તે. (માણસ-વસ્તુ)

રંગશિયું ગાડું, (રંગશ એટલે મળીનું ચો-
સક. ને ગાડામાં એવાં બહુ ચોસકાં બરે
તે ધીમે ધીમે ચાલે તે ઉપરથી) ધીમે
ધીમે ધતું-રસજનું કામ.

રંગે આવવું, કોઈના આવેશમાં આવવું

“ પગે પીસિ કાને કુ મધ્યે હુવાશા,
રંગે આવિ જીમે પગે કાને તાડયા ”

દ્રોપદી હરણ.

રંગે રંગ રાઈ ચોપડવી, બાંજી મુકતુ (અ-
તર); ત્રાસ આપવો; નખથી તે ચીખા
સુધી દુઃખ થાય-માઠુ લાગે એમ કરવું .

“ સસભામાં-આવાને જગલો ને કુટવાને
બગલો । છે કંઈ સેવાને દેવા । મોંધીને મ
ફરી મત્રાજીતની દિકરી બહી જડી છે ।
પણ હું તો રંગે રંગ રાઈ ચોપડુ તેવી છું ”

સસભામાંખ્યાન.

રંગ બદલવો, બય કે સંક્રામણમાં આવી
પડવાથી ન્યારે માણસનો ચહેરો ફીકા
પડે છે ત્યારે તેનો રંગ બદલાયો-ફેર્યો એમ
કહેવાય છે

રંગે રાખવો, ચોતાનું માન, હોદ્દો, ચઢિઆ-
તાપણું વગેરે જાગરી રાખવું; ચોખા રાખવી.

રંગની રાજા, અતિ આનંદ; નિસ્સાહ.

“ મેં મનમાં ને આસા ધારી,
તે કંઈ હું રંગની રાજે-”

દ્રોપદીહરણ.

રંગમાં હોવું, આનંદી ભાવમાં હોવું.

રંગી નાખવું, લોહીલુહાણુ થાય ત્યાં સુધી
માર મારવો; માર મારી લોહીચૂતું કરવું.

રધવાયું કુતરું, કુતરાના જેવું બહાવરું (અ-
તિશય કામની ધાર્ષમાં.)

રજતું ગજ કરવું, કોઈ જાગતને વધારી વ-
ધારી મોટી કરવી; નજીવી જાગતને મોટી
કરી થાપવી.

તિલેતાલં પશ્યતિ અણું પર્વતો
કરોતિ. એ રજતું ગજ કહેવાય.

“ બાપદાદાએ અસલના વખતમાં મોર
માયો હોય તે, કે પોતે જવાન અવરધામાં
સહેજસાજ ધાડ મારી હોય તેનું રજતું
ગજ કરી ને વધારી વધારીને બડાઈઓ
લાંકવામાં આવે તે સાંભળ્યાથી મનને અ-
તિ આનંદ ઉપજ્યા વિના રહે નહિ. ”

ગર્ધવસેન

“ રજતું ગજ શુ કરવા કરે છે ? સેજ
પૂછ્યું એટલામાં આટલી બધી તપી શું
ગય છે ”

દ્રોપદીહસીન.

રજકે ઉઠવું, હાણીપાંણી-મજિત-અજાજ
પાણી ઉઠવું; અનોદક ઉઠવું; નસીમ ઉઠવું.

રજા લેવી, કંઈ કામ કરવાની પરવાનગી મા-
મવી-છૂટ મેળવવી

૧ આદર હાં છૂટા પડવું પાછા નતી
વેળા મેટાની આગળ એમ કહેવાય છે કે
“ રમ લેડે છું. ”

રંગ જેવવી, મહેનત કરવી; મથવું; શ્રમ
કરવો.

“ વિલાબ્યાસ ક્યાં પછી પ્રગળા દુઃખના

નિવારણ અર્થે તમે યજ્ઞી જ રંજ એવવા માંડી છે. ”

ત્રેમણ અને ચાશભતિ.
રંજક ઉડવો, લગાઈ-કણ્ઠો થવો. (પંદુ-
કના દારૂ ઉપરથી.)

રંજક મૂકવો, ઉચ્છેદનું; ખમરો મૂકવો; લ-
ગાઈ કરાવે તેનું બાળનું કરવું.

“ ભાટ સોફની જન બોલ્યાવિના ના
રહે ને બાળન જણે તેમાં ટાપસી પૂરે
અને ન જણે તેમાં રંજક મૂકે, પંજુ બો-
લ્યા વિના રહે. ”

યજ્ઞોમાએકન.

‘રંજક ખાઈ જવો’ ઝાટલે ઉચ્છેદવાનું
કળ ન થવું.

રડતા લાડું, ધણી ધીવાળા-લગપગતા લાડું.
(લાક્ષણિક) તેથી ઉચ્છેદ યોગ્ય ધીવાળા ને
બાગતાં બરસર ચર્ચ જાય એવા તે હ-
સતા લાડું કહેવાય છે.

રડતી રાધા, રાધાના જેવી રડતી ઓને વિષે
મજામાં બોલાય છે.

રડતી સુરત, રડતા ઉદાસી અદેશનું; રિલ-
ગીર મુદાનું; હોસ વિનાનું.

“ મેછરૂદ્ધ દિંમતજાજ અને રૂંકડે
હતો તેથી આપણે આટલું જાણ્યા. રડતી
સુરત હોત તો આપણી રિયાઝ જ દાય-
મો ધરત નહિ. ”

.. નવી પ્રજા.

રડવું ગાત્ર હોવું, શોગાત્ર અદેશનું કે ન-
બળી ધાતીનું હોવું. હમેશ રડવું કે હમેશ
નિશ્વાસ નાખનારૂં હોવું. ‘તેનું તો રડવું
ગાત્ર છે.’

રડી ઉઠવું, ખોટ આવવી; ખોટું. ‘તે વેપા-
રમાં રડી ઉઠ્યો.’

૧. દિંમત હારી જવી; નિરાશ થઈ
જવું; હારી જવું; યાકી જવું.

રજુશિંગડું ટુકવું, (વરદોડમાં આગળ ૨-
૩ શિંગડું ટુકવામાં આવે છે, એવું જતાવ-

વાને કે પાછળ વરદોડો આવે છે. ને ઉપ-
રથી) સોફમાં સારી નરસી વાત જાહેર
કરવી; ઉપાડું કરવું ધણી વખત ધાતી
વાત ઉપાડી કરવાના અર્થમાં એ વપ-
રાય છે

૨. મોટેથી વખાણ કરવાં; પ્રશંસાનાં
મીત માતાં ‘તું તારૂં જ ન્યાં દોષ
ત્વાં રજુશિંગડું ટુક્યાં કરે છે’ એ-
ટલે તું તારાં જ વખાણ અથવા
તારાં જ ને સારાં ફલ દોષ ને
વારવાર ગાયાં કરે છે.

“ ફેલવાંક માણસો પોતાનું રજુશિંગડું
ટુકવામાં હોશિયાર દોષ છે. ને પોતાનું જ
રજુશિંગડું ટુકે છે તે ધણું ખડું યોગ્ય જ
વખાણને પાત્ર થાય છે. ”

માસિક સારસંમદ.

રતન પાકવું, રતન જેવું ચણવું માણમ
નીવડનું—નીવજનું (લાક્ષણિક)

રથજનના, અલ્પ પાંસળા; યેલજાણું; વા-
યેલ; ઉડેલ તબિયતનું.

“ દાય દાય! આતો કેવળ રથજનના
રેખાય છે. અરેરે ! આતો અને મારી
હીરાલક્ષ્મીનો સંબંધ કેમ થાય ? ”

વિદ્યા વિલાસ.

રનવન થવું, ખેલન મેલન થવું; અસ્તોબ્યસત
થવું; ખરાબેલાસ થવું; બાગી વૃદ્ધીને સ-
પાટ થવું; મરીબી દાલતમાં આવી પડવું;
ખરાબ ત થવું; પાપમાધી થવી.

૨. દિંમત છૂટી જવી.

“ વિખરાઈ ગયું દળ રનવન યાવું,
રાય કહે કયાં જંગો રે. ”

કવિ. ત્રેમાનંદ

રપેટીમાં લેવું, (રપેટી ઝાટલે ગળગી તે
ઉપરથી) ખુજ મહેનત કરાવવી, યકવડ,
લગડખે લેવું; જોમજાંધ કામ લઈ માર
કરવું.

‘ તેણે તો હવે તને ખૂબ રપેટીમાં લીધો જણાય છે. ’

૨૬ ચક્ર, (રિપુચક) હાનિ; તુકસાન, શત્રુનો પેચ

૨૬ ચક્ર કરી જવું—જાનુંમાનું નાસી જવું; છટકી જવું; પલાયન કરી જવું; અગ્નીઆરા ગણવા.

રમકડું થઈ રહેવું, રમકડાની પેઠે તાળે-વશ થઈ રહેવું; ખુબ આધીન થઈ રહેવું; નેમ રમાડે-નચાવે તેમ રમવું-નાચવું; કાઠના કહેણને તાળે થઈ રહેવું. (સત્તા ન હોવાને લીધે)

“ અરે ! હાલના રજપૂત રાગઓ અકબરનાં રમકડાં થઈ ગયાં છે એ દહાડો આવત નહિ. ”

પ્રતાપ નાટક.

“ વચર્ય ! એનાં ફૂલ એવાં જ છે અને એ તમારા જેવા ડાહ્યાને તો પોતાનું રમકડું સમજે છે કે કરી નાખે છે. અમારા જેવાનું તો તે નામ પણ ન ઈ શકે. ”

તપસાખ્યાન

રમણે ચડવું, મનને જણાય તેવી મહેનત કરી કોઈ પણ રીતે ગમાડો કરવાના જો-રસામાં આવવું; ઉશ્કેરાવું; વાગેલ-ઉડેલ તણિયતનું થવું; કાયદેમંદ કામ ન કરનાં નિરર્થક વખત ગુમાવવામાં ગુંચાવું.

“ તેમને નાસતા દેખી વાઘ અને સિંહ વધારે રમણે ચડ્યા. ”

વીરાધીરાની વાર્તા.

રમતા રામ, (સર્વેવ્યાપક રામ તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ન્યાં ત્યાં જટકનારા.

તીર્થવાસી સાધુ, ગુમાસ્તર, ઉતાર (મુખ્યત્વે ગોસાઈ) અથવા ધર્મપ્રચારકને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

રમરતાન મચાવવું, (રમસ્તાન-રમખાણ=

બય-ધારતી; સંપૂર્ણ નાશ. તે ઉપરથી) ઘણા જોસમાં તૂટી પડવું-નાશ આપવો. “ તેનું કામ વેધ કરે તો વૈદ્યાણી તો ગાજતી અને ધણીપર રમસ્તાન મચાવી મૂકતી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

રવલી પંચક, (રેવતી-સત્તાવીસ નક્ષત્ર-માંનું એક મોટું કમનસીબ સૂચવે છે+પંચક.) ઘેલજાવાનું; પહેરવા આડવાનું કે બોલવાના ચાલવાનું જેને બાન ન હોય તેવું ઘેલું; ગાડું; ચૂર્ખ; તોફાની—કંઠાળો પમાડે તેવું; બલિપાત; ઉધમાતીઈ; કામ કે કેકાણા વિનાનું (માથુસ.)

રવી જવું, જીવાણનું પાણી આવવું. રસ્તામાંની ધૂળ, આડીવાટની ધૂળ, જીઓ.

રસ્તે પડવું, કરવાનો અગર કામ કરવું તે સમજવાનો રસ્તો મળવો.

૨ શર થવું; સરાડે ચઢવું; રાજે પડવું. (કામ)

૩. જતા થવું.

૪. રીતમા આવવું

રસ્તો કાઢવો, દુઃખ-મુશ્કેલીની સામે ધીમે ધીમે અને દહતાથી આગળ વધવું; અંત-રાય ટાળવો; નિકાલ કરવો.

રસ ઉતારવો, (હાથનો) હાથથી ખૂબ માર મારી ઠંડો પાડવો. (હાથને)

૨. (પગનો) ફોગટ ધક્કો ખાઈ પાછા આવવું અથવા ધણી વખત સુધી ઉભા રહેવું.

૩. (જીભનો) દંદથી નાદે બોલવું; બદ-લવા દેવી; નેમ આવે તેમ બંધાઈ કરવું.

રસાતળ ધાલવું, એનો અધિષ્ઠાતા અનંત છે, એમાં નામ રહે છે. પાતાળ—મૃત્યુ નીચેનો પ્રદેશ-એ સાત છે. અતલ, વિ-તલ, સુતલ, મદાતલ, તક્ષાતલ, રસાતલ

અને પાતાળ, આ ઉપરથી રસાતલ ધાલવુ
એટલે ઠેકરસાતલ સુધીનીચે-છેક નીચી પાપ-
રીમાં લઈ જવું. તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે)
ખરાખરસ્ત કરવું; છેકજ પાપમલ કરી
નાખવું; છેક દુઃસામાં આણી મૂકવું; તળિયા
ઝાટક નાશ કરવો.

“ આ તો કુડા કર્મનાં કરવું રાખ,
હવે આ કરતાં શું નરવું રાખ;
તેં તો અમને રસાતળ ધાલ્યા રાખ,
થયા પૂર્ણાદુતિએ આલ્યા
અમાલ્યા રાખ ”

આધાતાખ્યાન.

૧ ગજન કરી નાખવો.

રસાતળ જવું-થવું-વળી જવું, ધડે બે-
સવું; ભાગી પડવું; વિનાશ થવો; નખોદ
જવું; નિર્વશ જવો; પાપમાલી થવી.

“ તમારી માથે મયાદાથી વર્તી તમારી
યોગ્ય બરદાશ રાખી હજારે પ્રકારે તમારૂં
લક્ષ ભારા પ્રત્યે લગાડવાનો મારો હેતુ
હતો પરંતુ એ ભારા મનના મનોરથો ર-
સાતળ ગયા છે ”

અરેભિયનનાઈદસ.

“ એમાં આપણી ચૂક છે એથી આપણે
બારે ખત્તા ખાવા પડશે અને તેથીજ દે-
શનુ રસાતળ જવાનું છે. ”

દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન.

૨. (પૃથ્વી રસાતલ જવી એટલે પૃ-
થ્વી છેક રસાતળ પાતાળ સુધી હેઠે
જવી તે ઉપરથી) દુનિયાં જીધી ચતી
થવી; ગજન-હાહાકાર થઈ જવો.

રસાતળ ધાલવું, ખરાખરસ્ત કરવું; છેકજ
પાપમાલ કરવું; સસાનાશની પાટી ખેસા-
ડવી; તળિયા ઝાટક નાશ કરવો. (જુઓ
રસાતળ ધાલવું)

રસે બરાવું; ઉરકેરુ, ઉત્તેજન મળવું; જોસ
વધવો; મમતે ચઢવું

રળી રાશે, નિરાતે; સુખચેનમાં.

“ અરે, પણ એટલું એ કંઈ એના
બાપનું ધર્મ મથું ! ને તે રળી રાશે ખવાશે
એમ ન સમજવું. એના ઉપર તો એક
મોટો બિલાડો તલપ મારવા તાણી જ
રહ્યો છે. ”

મર્ધવમેન

રાંધી રસોઈ રહેવી, શોકમા રાધેલી રસોઈ
કામમાં ન આવવી અથવા ન બાવવી-
ન રચવી.

“ રાંધી રસોઈઓ ધરી રહી ને,
વાડી બણી સૌ ભય;
જઈને જોયું લાં દીડી,
પ્રાણ વિનાની કાય ”

વેનચરિત્ર.

‘ વર્ણવી વાત બને નહીં,
જાણે સૌ જોનાર;
રાંધી રહી રસોઈઓ,
ઉપજ્યો શોક અપાર ”

નદવારુણી.

રાઈ ચઢાવવી, ઉરકેરુ (નરસામાં)

રાઈ મરચાં પડવાં, (આખમા), જોર આણુ
થવું

૨. દેખી ન શકવું; આંખો નીકળી પ-
ડવી (અદેખાઈને લીધે)

‘ શનુએની આંખમાં રાઈ મરચાં પડે ! ’

રાઈ મરચાં લાગવાં, મારું લાગવું
રાઈવું કરવું; (રાઈવું ફીણી નાખે છે-ડીરી
નાખે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) કા-
ઈની દાનિ અથવા ખરાખી કરવી

“ બાઈ કહીને રાઈ ચઢાવીશુ ! અહીં
મારૂં રાઈવું કરવા ધાવું છે ? ”

રાખ ચોળવી, વેરાગી થવું (વેરાગી લાકો
રાખ ચોળે છે તે ઉપરથી)

“ ઝાઝા જે ધર પુન,
કાઈ કુળ તેનું જોજો;
ઝાઝા બ્યાં વેપાર,
કાઈ દિન રાખજ ચોળે ”

શામળભટ

રાખ ચોળાવવી, કાઢના પૈસા ટકા છુતી
લેવા; પાસે કંઈજ ન હોય તેવી દશાએ
પહોંચાડવું; ખરાખખસ્ત કરવું; નિર્ધન કરવું.

રાખધૂળ, નકામું એવું ને કાંઈ તે.

રાખ ધૂળ થઈ જવું; કાંઈ સાફ કામ ન
થયું હોય ત્યારે તેને વિષે બોલતાં વપરાય
થઈ ખરાખ થવું; ખમડી જવું; નકામું જવું.
(કામ)

રાગડો ખેંચવો, (ખાળકે, છોકરે) બેંકડો
તાણવો; સાદ કાઢીને રડવું.

રાગે પડવું, રીતમાં આવવું (આણસે)

૨. સરાટે ચઢવું (કામ)

રાગે લરાવું, શુસ્સે થવું; ક્રોધ ચઢવો.

રાજ આવવું, રૂપ આવવો. (ઓને) અઠકાવ
વાળાં જીને કાંઈ કામ કાજ કરવાનું હોતું
નથી તે ઉપરથી)

“ દેશની બોલીમાં રાજ રાખ્દ હલકો
થઈ ગયો. જોતો વિશ્વાસ ન રખાય તેને
રાજ કહે ને કાંઈ કામ ન કરે તેવા નિ-
રૂઢીને રાજ કહે. જીને અઠકાવ આવે
તો કહે રાજ આવ્યું. કેમકે ત્રણ દિવસ
કાંઈ કામકાજ ન કરતાં બેઠાં ખાવાનું
હોય છે. ”

વનરાજ આવડો.

રાજ થયો, (દીવો) ઓઠાઈ જવો; શુલ થયો.

દિવો રાણો થયો-વડોથવો-ધેર જવો
વગેરે બોલાય છે.

રાજક દેવક, સુલતાની આરામની (આહત)

“ સારે સાફ લાગે છે પણ જો કંઈ
રાજક દેવક થયું તો શ્રાદ્ધ સારનાર વિના
બધાયને હાથે માથે લટકવું પડશે. ”

તપસ્યાખ્યાન.

રાજ માણસ, રાગનાં જોવાં આચરણ અને
વૈભવવાળા માણસને વિષે બોલતાં વપ-
રાય છે.

૨. જોતો વિશ્વાસ ન રખાય-જે કાંઈ
કામ ન કરે તેવા નિરૂઢીને વિષે

‘બોલતાં વપરાય છે. (આમાં રાજ
રાખ્દનો અર્થ બહુ હલકો થઈ
ગયો છે.)

રાણીનો સાળો, મિથ્યા ડાળ ધાલનાર; રો-
ખાઈ કરનાર કે ખોટી સત્તા બળવનાર
માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

“ આમાં મગરૂખી રાખી,

• કાઠ કરે છે કાલો;

દેવતનું તો ડીઠ મળે નહિ,

એ રાણીનો સાળો. ”

લુલાખીરામ.

રાણીનો ખટમલ, પણ બોલાય છે.

રાણો કરવો (દીવો), શુલ કરવો; શુભવો;
હોલવવો-રમ આવવી.

૨. નાશ કરવો.

“ સુરામે હણ્યો ને વિષે લંકારાણો,

કંઈ એક બાણે તને છેક રાણો. ”

દ્રાપદી દરજી.

રાત આપણા આપની છે, રાતમાં ને
કાંઈ કરવું હોય તે કરવાનો હક છે કિવસે
કામ ન થયું હોય ત્યારે આખી રાત જ-
ગીને કરવાના નિશ્ચયપર આવનાં એમ
બોલાય છે.

રાત કહો તો રાત ને દહાડો કહો તો
દહાડો, કાઢની ઈચ્છા-કેંજીને અતુસરીનેજ
• માત્ર વતેવું તે. •

રાત દહાડાની ખખર, સુદ્ધિ; સાન.
દુનિયાદરીની ખખર; સ્વપ્ન દુઃખની
ખખર.

૨. આપોઆપ ખખર પડે એવી જાહેર
થઈ ગયેલી નવિન બાબત વિષે બ્યારે
કાંઈ અગમણ રહે, ત્યારે તેવાને વિષે
બોલતાં એમ વપરાય છે કે- ‘એને
• તો રાત દહાડાની ખખરેય નથી.’

રાતનો રાખ, દહાડે ઊંઘનાર અને આખી
રાત કામ કરનાર માણસને વિષે બોલતાં

વપરાય છે. ને ધણું અંદ કામ રાત્રિને સ-
મયેજ કરે છે તે.

૨. ધુવડ. ધુવડ દિવસે દેખતુ નથી
પરંતુ રાત્રિ દેખે છે, તે ઉપરથી તે
રાતનો રામ કહે છે.

રાતી રાવણુ જેવું, (રાવણુનું લાકડું ધણું
મજબૂત-સંઘીન હોય છે તેવું) મજબૂત
અને તંદુરસ્ત. (શરીર)

‘ રાતો રાવણુ જેવો ને ધીંગા ધડો
થઈને બીજા માગતાં જરા લબવાતો નથી.’
કુંવારી કન્યા.

“ રાજ તાણું આનાજ પેટ બરીને
ખાવાનું મળે-તેથી શરીર પણ રાતી રા-
વણુ જેવું થાય, અને ઘરમાં જૈરાં છોકરાં
પણ કસોડા કરે.”

૬૦ કાં ૭૦

રાતું પીણું થવું; કોષાયમાન થવું; સંતોગ
કોષ આપવો. ‘લાલ-ગોળ ધઈ જવું’ પણ
ખોલાય છે,

“ આ જખતની રાણીના પ્રસવની વાત
સાંભળીને આદશાહને આગળના કરતાં વ-
ધારે સંતાપ થયો. તે રાતો પીંગા ધઈ
ગયો ને રાણીનો શિરચ્છેદ કરવા તૈયાર
થયો.”

અરેમિયનનાઈટ્સ.

રાધાગાળી પડવી, (રાધાગાળી નામનું
એક જાતનું ફૂલ થાય છે તે જેના જાપરા
ઉપર પડે તેને લાં લડાઈ થાય એવો વહે-
મ આવે છે. તે ઉપરથી) બ્યારે પોગમાં
પડે ઠંડાણે ડડાઈ થાય, ત્યારે કહેણે કે પો-
ગમાં રાધાગાળી પડી છે શું ?

રાનરાન ને પાનપાન ધઈ જવું; અરાજ
અરાજ ધઈ જવું; અરાખેદાલ થવું; અ-
રામખસ્ત થવું; છેક અસ્તોચસ્ત દશા-
મા આવી પડવું.

“ આવી હાલતમાં એકા રાનરાન ને

ઓતી કે અમેરિકાના ઇન્ડિયનોની હાલતમાં
આવી જાય તેમાં નવાઈ શી, ? ”

પુસ્તકમાળા.

રાઈ ફાઈવો, કોઈ ફાયટો મેળવવાની આ-
શાથી કે તેવા ખાસ પ્રસંગપર એકાએ-
ક લોકોનું જેસમેર બદાર આવવું.

“ એવે દક્ષિણ દિશામાં ફાટયોરાઈ, અ-
સંખ્યાત શુરા આવ્યા સાફ.”

મોંઘાતાખ્યાન.

રામ આશરે, ધંધરના આધારથી; ધંધરેઆ-
થી (પુરુષપ્રયત્નથી નહિ.)

‘ રામઆસરે આવે છે તો ખરે.’

રામકહાણી થવી, (રામને ધઈ જેવી)
રામના નેટલું સંકટ કે આપત આવી પડવી.

“ કાણુ જાણે કેવાય કાળચોધડીઆ-
માં જેથીએ ગણેશ માંડવાનું મુદત જેમ-
દીધુ હશે કે બાપડાને માથે રામકહાણી
સરખું થયું. ખેન, નશીમ રહે છે, ત્યારે
કાંઈ બાકી રાખતુ નથી.”

કુંવારી કન્યા.

રામકૃષ્ણના વારાની, ધણી જીતી.

રામ કુંડાળું, ગોળ ચક્રર;

૨. (લાક્ષણિક અર્થે) ૨૬, ખાતલ.

રામ ગલોડા જેવો, અડંગ જેવો; પોતાનું
અંગ નધાયું હોય તેવો ખાઈપી અલમસ્ત
બનેલો; રગડમલ જેવો.

“ પણ જેવી શિક્ષા કરે કાંઈ મોટા,

ખીલ તો રામમથોલાશા, જમી જાણે
ચાટા-મનની.”

કવિખાણુ.

રામગાંડિયું, (રામચંદ્રજીને માથે, સીતા-
જીને વચરે વિશ્વમે-આનાકાનીએ તેનું દ-
રજી થએલું છતાં ધરમાં દાખલ કરેલી દત્તી
તે ઉપરથી પોખીતો આરોપ આજો
દત્તો, તે ઉપરથી)

રામગાંડિયું, (રામચંદ્રજીને માથે, સીતા-
જીને વચરે વિશ્વમે-આનાકાનીએ તેનું દ-
રજી થએલું છતાં ધરમાં દાખલ કરેલી દત્તી
તે ઉપરથી પોખીતો આરોપ આજો
દત્તો, તે ઉપરથી)

રામગોપીલો કરવો, ગોળ દાને, આકારે બાંધવું.

રામગોવાળીએ, નાનાં નાનાં અહીં તહીં કરતાં રમતાં છોકરાંને એ સખ્ત લગાડવામાં આવે છે, જે નાદન સંસારનો ક્રિવેક બાંધીતો નથી તે.

રામચંદ્ર (રામચંદ્ર) બહુ શાહ્યાને વિષે મનકર્મી બોલતાં વપરાય છે

"રામચંદ્ર ધડીને ચક્રો." "

રામ નામની, ઠાડી. (ઠાડીમાં લઈ જતાં 'રામ બોલો બાઈ રામ' - રામનું નામ બોલે છે તે ઉપરથી)

રામનામની આપવી, રામનું નામ જપાય-રામ રમી જાય એટલો અથવા એવો માર મારવો.

'એક રામનામની આપીગની તો બોલતોજ બંધ થઈ જઈશ'

રામ બોલો થુવા, મરી જવું.

૨. આવી બનવું; મારી જવું, છેકળ તુક-સાનીમાં આવી પડવું.

'એ ખારીને ચિઠ્ઠી કેમ લખાય ? તેનેજ વાંચતાં ક્યાં આવડે છે કે તેના નામની ચિઠ્ઠી લખી મોકલું ? આપણામાં રીત નથી તેથી ખીજે ઉકેલે તો રામ બોલો થાય"

નવીપ્રભા

૩. પડી ભાગવું; ધન્યામનમઃ થઈ જવું.

રામ બોલો ભાઈ રામ, (બાઈએ, રામનું સ્મરણ કરો) આ રાખડો મકાને ઉમટી જનારા બોલે છે. " ચોડીવારમાં રામ બોલો બાઈ રામ કરતા એક મકાને લઈ ડાહ્યું આવી પહોંચ્યા."

(ગર્ધવસેન

રામ રમી જવા, મરી જવું; મૃત્યુ પામવું.

૨. ભાગીનો ચૂરે ચૂરે થઈ જવું (વચ્ચના સંબંધમાં)

૩. દુર્દશમાં આવીજવું; પામખાલ થવું. " ચોરસેને પોતાના જળ્મર બાલાના

એકજ પ્રહારથી દુર્બલસિંહના રામ રમાડી દીધા."

૪. ગર્ધવસેન.

" જેના ઉપર પિંડનો મોટો આધાર છે ને જે બિચકુલ ન મળે તો માણસના રામ રમી જાય, તે હવાને પણ બંધ કરવી એ શરીરને કેટલું તુકસાનકારી છે તેનો વિચાર કાઈ કરતું નથી "

બે બહેનો

" એ સંચા એવી બનાવટના હતા કે હયોડનો એક ધા તે ઉપર પડે તો તેના રામ રમી જાય."

ગતમહેનત

" એક યુવતિ શુ પ્રીતિ બધાઈ, ભર-ધોવનનીમાં, તેના તે રામ રમી મયા જાણો, જ્યાં જવાનનું શુ જાય ? જાય તેનું સર્વ-સ્વરે, પુરણુ રહ્યા પરજો-અમિ.

ધીરામકત.

" પૃથ્વી હાટે ને સમાય સેના, રામ રમે જેના તેના."

માંધાતાખ્યાન.

રામ રામ, નમસ્કાર. (પાટીદાર-કણ્ઠીમાં)

૨. રમપૂત રમપૂતને મળતા કે છૂટા પડતી વેળા રામ રામ બોલે છે, " જેમ ત્યો રામરામ પ્રધાનજી ! અદ્ધીણુ ચડ્યું છે તેવામાં ઠીક બોલારો, માટે બહોણુ "

૦૦ શુ જૂનીવાર્તા.

૨. વૈષ્ણવ સિવાય વગર જનોઈવાળા મેષ્ટી લોકો એ પ્રમાણે બોલે છે (એક ખીજને મળતાં)

૩. છેલ્લા પ્રણામ કરવા.

" આજે હું સુખને રામરામ કરવા આવ્યો હતો, હવે આ જન્મને માટે રામ રામ કરું."

દિક્ષીપર દહો.

રામ રામ કરો, (માત્ર રામનું સ્મરણ કરો, તે ઉપરથી કઈ આપવાનું-બનવીનું-વ-

જાતાં નથી એવો અર્થ દર્શાવે છે

રામ રોટલો થયો, (કનકવાનો)

“ રામ રોટલો થયો, ગયા કંના ગં-
દાર્ધ; ઓ મુંનાં ઓ ઉડ્યાં, અહો કેવી સર-
સાર્ધ. ”

વિજયવાણી.

રામ લક્ષ્મણની જોડ, રામ અને લક્ષ્મણ
જેવા સરખો ઉચાર્ધના, સરખા ડોળના, સ-
રખા સ્વભાવના અને સાથે હરતા હરતાં એ-
વા બે જણ. ચંદુ મંદુની જોડ પણ બો-
લાય છે.

રામ શરણ કરવું—પહોંચાડવું, રામ-ઈ-
શ્વરની હજુરમાં લઈ જવું; ભારી નાખવું;
ઘાત કરવી. ‘રામ શરણ થવું’ એટલે મરણ
પામવું; મરણ પામી અક્ષય ધામમાં જવું;
ઈશ્વરની તહેનાતમાં જવું

‘ એક તોપનો ગોળો ત્યાં આવીને પ-
ડ્યો ને ફાટ્યો; તેનો ક્યારે ઉડવાથી આ-
પણા જોદાઓ રામશરણ થઈ ગયા. ’

પ્રતાપનાટક.

રામનાં રાજ, (રામરાજ્ય) સુખશાંતિ વા-
ળું રાજ્ય. (હરણચત્રુત્રી શ્રી રામચંદ્રજી-
ના રાજ્યમાં કોઈ જુદું બોલવું નહિ, ચો-
રી કરવું નહિ, કષ્ટાચરણ કરવું નહિ,
અને સધળે શાંતિથી ચોખ્ખો વહેવાર ચા-
લતો તે ઉપરથી) ‘રાવણવું રાજ’—હદગ
અને કુતૂહલવાળું રાજ્ય

રામનું બાણ, (રામનું બાણ અને વચન
પાળ કરતાં ન હોતાં તે ઉપરથી) નિષ્ક-
ળ ન જાય તેવું જે કંઈતે; અસરકારક-
આબાદ—કાર્ય સાધ્યા સિવાય પાછું ન જ રહે
તે. (બોધ, ઉપાય—વચન—જોય ઈલાહિ)

રામનું રખવાળું, રખવાળું જેવા જોઈએ
તો માત્ર રામનું જ. રામ-ઈશ્વર સિવાય કો-
ઈ બેસી નથી એમ સ્મરન કરે છે.

રામનું રામાયણ થવું, ટુંકી વાન-વિના
વિસ્તાર પામવી; રામાયણની પેઠે વધી વ-

ધીને મોટી ને અદ્ભુત વાર્તા થવી.

“ આ પ્રમાણે તે એટલું બધું મોટીને
કહેતો કે રામનું રામાયણ થઈ જાય ને
ભારી કયાનો કંઈ પણ અંત આવે નહિ. ”

અરેબિયન નાઈટ્સ.

રામણ દીવો, (નામણ દીવો) એ દીવાનો
નીચેનો લોહનો સળાઓ ભોંયમાં રિધર
છટેલો હોયછે અને ઉપરને છેડે દીવો સ-
ળાવવામાં આવે છે તે ઉપરથી આજણ
અને જડ (પુરુષ કે સ્ત્રી) ને વિશે બો-
લતાં વપરાય છે.

રામણ વેરી નાખવી, તુકસાન કરવું. (વ-
સ્તુને ઘાટે (વશેષ) વપરાય છે.)

૨. અતિશય દુઃખ પમાડવું (બાણસના
સંબંધમાં.) રામાયણ ઉપરથી રા-
મણ શબ્દ થયો છે.

રામાયણ ઉકેલવું, કોઈ વાતને વધારી
વધારીને કહેવી.

રાવણ જેવું મોડું, (અત્યુક્તિ) ચઢેલું—રીસા-
યલું મોડું.

૧. સૂનેલું (મોડું.)

રાવણ થવું, મોડું થવું. ‘પગ તો સૂત્રીને રા-
વણ થયા છે. ’ (અત્યુક્તિ)

રાવણરૂપ કરવું, મોડું ચઢાવવું; તોખરો-
દાયરો ચઢાવવો. (અત્યુક્તિ)

રાવણું કરવું, રજપૂત લોકોમાં અરીસાને
કહ્યુંજો પીવો. ‘રાવણું કરાવવાં’ એટલે બા-
દ વજેરેને એવો કસબો આપવો.

રાવણજીનાં પરતાનાં, રામ ટેકાણા વિના-
ના—કાન હોય પણ સાન ન હોય એવા
બાણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

રાહ મારવો, ધૂળધાણી કરી નાખવું; જ-
માડવું; વણસાડવું. (અધવચ)

રાક્ષસમોથું (ધર), દક્ષિણ દાર્. જે
ધર નખેત મણાયછે.

રૂકું છંદવું, સખમાં છંદવન માગવું

“ પ્રભુએ સારો અવસર દેખાડ્યો તો નાત નાતમાં બે પૈસાનો ખરચ કરી રહું શે ન જીવું ?”

બે બહેનો
ના ગાભલા જેવું; નિહાંપ; ઉજળું ત-
થા કુમળું એવું ને કષ્ટ તે.

રૂપ આવવો, સ્ત્રીને અટકાવ આવવો; અ-
ળગ્યું ચલવું.

રૂદ્રનો કોપ, (રૂદ્ર-શિવજી ધણી કોપી હ-
તા તે ઉપરથી) મોટો કોપ.

રૂદ્રાવતાર ધરવો, રૂદ્રની પેઠે ધણું કાપાય-
માન થવું; ચુસ્તમાર્ગ ચઢી આવવું

રૂપરૂપની મણિ, મણિ નેવી તેજસ્વી
અને કુટડી સ્ત્રીના રૂપ સંબંધે બોલતાં
વપરાય છે.

રૂપરૂપનો અંધાર પણ કહેવાય છે.
રૂપની ગોળી, એ રૂપિયાને વિષે બોલતાં
વપરાય છે; રૂપાનાણું.

“ સરકાર દરખાશમાં ફરિયાદ કરવાં જ-
તાં રૂપાની ગોળીએ વડવું પડે છે એટલે
પુષ્કળ વસ્તુ અને વખત વ્યર્થ જાય છે. ”

રૂપે વરશી જવું; અતિ કપવાન હોવું .

“ હકમ પારેખ રૂપાળા નહિ હોય તો
આપણી નાતમાં ખીજ કયા રૂપે વરશી
જાય છે !”

બે બહેનો
રૂપેરી બંધ છુટવા, મુમરણીની તૈયારીપર
આવવું; નાડી ટીલી ચર્ષ જવી.

રૂવાંટું બદલાવું; સ્વભાવ-વિચાર ફરવો;
ફેરફાર થવો. (રીતમાતમાં.)

“ પારેખ, તમે અને ગમે તેમ લલ-
ચાવવાનું કરો પણ તેથી માફ રૂઝકપણ
રૂવાંટું બદલાવાનું નથી. ”

રૂવે રૂવાં ઉભાં થવાં, ખાર. અચ્ચો,

બચ વંગેરે વૃત્તિને લીધે શારીરિક લાગણી
ચર્ષ આવવી.

રૂવે રૂવે જીવ રાખવો, ધણીજ કાળજી
રાખવી; બહુ સંભાળીને ચાલવું; કાળજી
પૂર્વક ધ્યાન લગાડવું; સાવધાની રાખવી;
સર્વાંગ ચાનક રાખવી; તુકસાનની ખીકે
મહેનત જરી રાખવી.

“ રાજીને જેમ ચોતરફ નજર રાખવી
પડે છે, તેમ બાઇડીએને રૂવે રૂવે જીવ
રાખવો પડે છે. ”

બે બહેનો.

રૂચે-ચરનો કારભાર, ધીમે ધીમે થતું-રસ-
ળતું કામ. (રૂપિ લોકોના રાગ-અધિ-
ષ્ટાતાનું કામ; રૂપિઓ પોતાના કામમાં ધણું
કરીને આજસુ અને ધીમા-સુસ્ત હોય છે
તે ઉપરથી.)

રૂચ આવવો, ધમકી ખતાવવી; ડર લગાડવો;
નભરાવું; ધમકાવીને દલકું કરવું; બ્લીક
ઉપગમવી; મુગવડું (લાક્ષણિક)

રૂચ ઉડાવવાં, બહાર કોકવા; મોજ માણવી.
રૂઠિયાળ ગાડું, ધીમે ધીમે થતું કામ ‘રૂઠિ-
યાળ ગાડું ચાલવા દો.’

રૂઠીમાં નાવ ચલાવવું, રૂઠીમાં નાવ ચ-
લાવવા જેવો મિથ્યા યત્ન કરવો; ફાંદાં
મારવા.

૨. અશક્ય કામની સિદ્ધિ કરવી (અ-
શક્ય ચતુરાઈથી કે ચૂંમકારથી) ધારવા
માં કે સમજવામાં ન આવે એવાં કામ
કરવાં.

રેવડી કરવી-ઉડાવવી, ફેંચેલી કરવી; આ-
ખર ધૂળધાણી કરવી.

“ તેઓ દસી તાળીઓ અને ખૂંચો
પાડી તે બાપડાની રેવડી કરવા લાગ્યા. ”

રેવડી દાણાદાણુ થવી, રેવડી વેરાઈ જ-
ત્ય સારે દાણાદાણુ ચર્ષ જાય એમ કહેવા-
ય તે ઉપરથી આખર વેરાઈ જવી-વર્ણ-

ચાઇ જવી-ઝોઘી થવી; આખરના કાંકરા થવા; ફરેલી થવી.

૨. ખરાબખરાબ થવું. ચર્ધ-જવું; અ-રોગ્યસ્થ દશાને પામવું.

શણ્ડગારની શોભા ઘોડી ઉપર બેઠા વિના જણાવાની નથી, બેઠાને દરબારની દેવડી સગી નદિ જમ ઝોટલામાં તો બાઈની દેવડી દાણાદાણુ થયે ને વખતે જીવ પણ જરી. "

પ્રતાપનાટક.

દેવડીનાં પેચમાં લેવું, દેવડી તૈયાર કરવાં - ઘણાં આમળા વાળવા પડે છે. તે ઉપરથી સાહજિક અર્થે) ફાવવું; મોટા હાંમાં નાખવું; મપડાવવું; આંટીમાં લેવું.

દેશમની ગાંઠ, ન છૂટે તેવી ગાંઠ-સંબંધ. રોડટો જવાખ, તરતનો અને વળી ચોખ્ખો જવાખ.

રોગ કાઢી નાખવો, નરમ પાડી નાખવું; ડોકાણે આચું, પાસરે કમું. રીસ-ખાજી-રેનપણ-ધુધરાતાપણ કાઢી નાખવું

રોગ થવો, -મરાવો, માફુ લાગવું.

રોગાન ફરવું, બગડવું, મિથ્યા જવું; ખરાબ થવું, ગુસ્સાન થવું (કામ-પૈસા-શ્રમપર રોગાન ફરવું.)

રોગ આવવું, (રુદન કપરથી) રડવું આવવું.

રોગ ઉઠીને, હમેગાં; ફરોગ.

રોટલા થયા, પેચ થતી વખતે જ્યારે બને કનકવા એકલા થઈ જાય ■ ને બનેનો રોટલા જેવો ધાટ થાય છે, સારે તેના રોટલા થયા એમ કહેવાય છે. રામ રોટ-લો થઈ જવો પણ બોલાય છે.

રોટલા ભેગા થવું, રોટલાનું ખાણું આવું-ખાગતી તક મળવી. આવતી કોઈ અમુક વસ્તુ છેલ્લા કિયાપદને લગાડવામાં આવે છે. જેમ,

"પણ કોઈક પાંચ પાડ ને ચોદ-

કિયા ભેગા થઈએ."

તપત્યાખ્યાન.

રોટલા સ્નાન કરવું, નાહીને તરત ખાઈ લેવું.

રોટલે રડતી, બૂબે મરતી; બૂખથી પીડાતી.

"જોનબિટન વિલ્લશાયર પ્રગણના કિંગ્સ્ટન ગામમાં એક રોટલે રડતી પડી-માં જન્મ્યો હતો."

જાતમહેનત.

રોટલો કરવો, મારી મારીને બેવડ વાળી દેવું. (રોટલો ધડી ધડીને પાંસરો કરવામાં આવે ■ તેમ) કચરી નાખવું; ચૂરો-સં-હાર કરી નાખવો.

'રોટલો ધડવો' પણ બોલાય છે. 'રોટલો ધડવો' એનો ખીન્ને અર્થ એક નામે રડ-વું. 'તારો રોટલો ધડે ! 'તારો ઝોલલો ફૂટે' એમ પણ બોલાય છે.

"રડ્યો દેવ જેવો એનો વર મારવા મડેલો તે મડદા ને પાડ્યો મારીને રડાનો રોટલો કરી નાખ્યો !"

બામિનીબૂખણ.

"બલે ઇદ બલ્લા ત્રિપુરાઈ મોટો, મદા લાવ મારી કરી નાખું રોટો."

દ્રોપદીદરણ.

રોટલો જવો, ચાણું ગુજરાન અટકવું; ન વડે બરણપોષણ થવું હોય તે બંધ પડવું.

"કાંઈને ન કહો તો કહું: વાત ઉપાડી પડે તો માગે રોટલો જાય."

સરસ્વતીચંદ.

રોટલો યાગવો, ચાણું ગુજરાન અટકાવવું. બંધ કરવું; મરીમના મેટપરખ મારવો; પરા પડતો ખોરાક અટકાવવો. રોટલો પડા-વવો પણ કહેવાય છે.

રોટલો તુટવો, ચાણું ગુજરાન અટકવું-બં-ધ થવું; રોટ બંધ મળી.

રાટલો બગાડવો, ચાલતા ગુજરાનમાં તુક-
સાન કરવું અથવા ખલેલ પહોંચાડવું.

રાટલો વાળવો, કામ બગાડી નાખવું; સુંધી-
ને ભેળસેળ કરીનાખવું; એકઠું કરી બગા-
ડી દેવું.

રાતી રીકલવું, રડતી સુરતવું, ઉલસી ચ-
હેરાવું.

રાદડાં રડવાં, રડીતે દુઃખની વાત જણાવની-
કહેવી; રોકતી વાતો કહેવી.

“અરે માધવી ! રાદડાં રાવાનો આ
અવસર નથી. માટે અમારાંથી છુટાં પડી
તમે મદનશિખરપર મયાં ત્યાર પછી શું
થયું તે સર્વ મધાર્યપણે સત્વર કહી સં-
ભળાવ.”

તપત્યાખ્યાન.

રોશન વાળવું, ધણુંજ તુકસાન કરવું; ધૂળ
ધાણી કરી નાખવું.

રોળ વાળવી, (રોવું ઉપરથી નામ) બીક
આકૃત દેવાવવી; રોવડાવવું.

ર. અતિશય તુકસાન કરવું; ખરાબ
ખસ્ત કરી નફામા જેવું કરી મંકવું;
ધાણ કાઢી નાખવો.

“અટોળ બ્રાહ્મણના હોડેરાં ગાંભ બહાર
પડનાં ખપ્તે મહુડાનાં પાંદડાંનો રોળ વાળ-
વા દોડી ગયા”

શ. જુની વાર્તા.

“નહિ એમની કો સમતોય.

રાદરે ભરાતાં વાળે રોળ.”

મીઠાતાખ્યાન.
રોળી કોળી વેળા, (ચારે વેળા) સંધ્યા

કાળ

લ

લંકા કરવી, સળગાવી મૂકવું. (હવુમાને
લંકા સળગાવી હતી તે ઉપરથી.)

લંકા લૂટવી, (માલી, સમાલી અને માલ્યવાન
એ રાક્ષસોની પછી થોડો કાળ લંકાની
ગાદી રાજ વિનાની રહ્યા પછી કુમેરે લાં
રાખ્ય આરંભું હતું. ત્યાર પછી રાવ-
ણના વખતમાં હવુમાને લંકાને બાળી
હતી, તેમાં સુવર્ણ ખડુ હવુ એમ કહેવાય
છે તે ઉપરથી) ધણા મોટા ખખડા જે-
ળવા-હાથ કરવા.

લંકાની લાડી, ધણે જ દૂરની કન્યા.

‘લંકાની લાડી ને ઘોષાનો વર’ એ ક-
હેવત છે.

લગોટખંધ રહેવું, બીની સોડ ન જોવી.

લગોટિયો મિત્ર, નાનપણનો મિત્ર.

લગોટી મારવી, વેરાગી થવું (વેરાગી
થોડો લગોટી મારે છે તે ઉપરથી.)

૨. યાસેની બધી આવડતા ખોઈ ના-
ખવી.

લઈ ઉઠવું, સળગી ઉઠવું.

“દેવદારનાં લાકડાં દેવતા પ્રગટવાની
સાથે ઘરની પેઠે લઈ ઉઠ્યાં.”

જાતમહેનત.

લઈ બેસવું, દોષને મહારાવવું; લઈ પડવું.

૨. ખંતથી કામે વળગવું; શરૂ કરવું.

લઈ નાખવું એટલે ધમકાવવું; ડપકો
આપવો; સપકાવવું.

લઈ પડવું એટલે ફસાવવું; પોતે ફ-
સાયતો હોઇને મામાને ફસાવવાનો યત્ન
કરવો.

લઇને બેસી રહેવું, એ મૂરી જાતની
તૈયારીપર આવેલા માણસને માટે પપ-
રાય છે.

લઇને બેસી રહેવું, મરણ પથારીએ પડેલા
માણસની પામે બેસી મોત આવતા પ-
હેલાં તેને એકે નાખવાની વાટ જોવાં
કરવી.

લક્ષ્મણ સેવું, ધમધોકારે ચલાવવું (કામ)

૨. રપેટીમાં લેવું; સપાટામાં લાવવું.
લખ્યાં કરવાં, પહેરામણી નેકી કરી વિવાહ કરવો.

લગામ આપવી, છૂટ આપવી; દાખ-અં-કુશ-ખંધન વિનાનું રાખવું.

લગામ છૂટી મૂકવી, બહેકો જવા દેવું; વશ ન રાખવું; કબજામાં ન રાખવું; મરજી માફક વર્તવા દેવું; સ્વતંત્રતા આપવી.

“લિપાઇઓએ શહેરને ઘેરા બાલ્યો અને લૂટ ચલાવવાના જોસ્સાની લગામ છૂટી મૂકી.”

લગામ હાથમાં આવવી, કબજામાં આવવું. તારી લગામ હવે મારા હાથમાં આવી છે.

“એને હાથ રાખ્યની લગામ આવી સારે કંપની સરકારને એક કરોડને માફ લાખવું દેવું હતું.”

જાન ઇતિહાસ.
લગામમાં રાખવું, કબજામાં-અંકુશમાં-હકમાં રાખવું.

“ગુના વધારા કરતાં મરજી ઉપર લગામ રાખવી એ જાહેતર છે.

એડિસન.

‘લગામ હાથમાં રાખવી’ પણ વપરાય છે.

“તેઓ બિચારા પોતાના ટોપ જાણે અને પસ્તાય તો ખજૂ લગામ હાથમાં રાખી શકતા નથી.”

સરસ્વતી ચંદ.

લલકરું મૂકવું, આધાર વિનાનું-ધારેલું પાર ન પડેથી નિરૂપી રાખવું; અંતરિયાળ રાખવું.

“દેવે દેવીને વાજ્યાગ્રવં કરી સમજાવ્યાં અને જ્યારે તેમણે ન માન્યું ત્યારે લલકરનાં મૂક્યાં અને પછી તો તારી સખીના પ્યાનમાં ગોઠા જ યઈ ગયા.”

સત્તામાં-આજ્ઞાન.

લલપટિયાં કર, (દબાવનાં ધધી કર) એમ

ગિનઆવડતવાળા માણસને વિષે તિરસ્કારમાં બોલતાં વપરાય છે.

લટિયાં ગુંથાવાં, માંદામાંહે ધણો જ ગુંથવાયલો-નિકટ સંબંધ હોવો.

લટું થઇ જવું, લહે લાગી રહેવી.

‘જેને દેખી મનમ મૂલિ થયો જો રે, તે હમ ઉપર લટું થઈ રહ્યોજો રે;

‘માન્યો મનમાં જોહનવર પામીયાં જો રે.’

દયારામ.

‘લટું કરી લગાડું લન લાગ્યછરે, લાડવી લાવું.’

દયારામ.

લટું નિરંજન—ભારતી, મજબૂત બાંધાવાળા અને રખડેલ માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

લલકર વેચાતી લેવી, દાખનું ઉપરાણું લઈ પોતે લલકરું.

લલકરનું લલકરું, લલકરનું મૂળ-પાયો. (કુતરાના ટોળામાં હાડકું નાખ્યું હોય તે જેમ લટી મરે છે તેમ એ વિરહ વશમાં લલકર થાય એવી કોઈ વાત અથવા વિષય કે વસ્તુ.

લિતાડ ખાઇ જવું, યુક્તિથી ફરી જવું; પરિચય બોલું નીકળે એમ જાણી ઉઘસો મારી દેવો. તે બોલ્યોતો ખરે પખ-પાછો લિતાડ ખાઈ ગયો.

૨, મરજી આપવો—(કનકવો.)

લિતાં લેવાઇ જવાં, (લંકાવું-તે ઉપરથી લાઘ્યજીક.)

નુમ્મન કે મનસાદમાં આવી પડવું; આજ્ઞા આવી પડવાથી દિગ્ભ્રમ જતી રહેવી; ખબર લેવાઈ જવી.

‘દલે માલ્ય રહેજો આલે પડું છે. ખાટી ચોરા દલામમાં તમારાં તો લતાં લેવાયે.”

લપકા ખાવા, મરેણાં દૂજાં ખાવાં.
લપનછપન કરવી, (લોપતું-રેખાતું બંધ
યતું+છપતું છુપું-રહેતું.) વધારી વધારી
કહેવું (મપ.)

૧, રોડ ડહાપણ કરવું-તિન પાંચ ક-
રવી; પતરાણ કરવી.

લપનછપનિયું, રોડગચું; વધારી વધારી
રોડ કહેનારું (માણસ તેમ હકોકન જનને
માટે વપરાય છે.)

‘આ પ્રમાણે તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મં-
ત્રીએ પોતાનું લપનછપનિયું બાપણ
કર્યું.’

અરેમિયન નાઈટ્સ.

“અમે બેસાં તો એક જ વચની, તમે
પુરો લપન છપનિયા; બ્યાં જાએ ત્યાં
લપથી પડો.”

નવી પ્રભ.

લપોડશખ, ડોળમાં અને વચન આપવામાં
આગળ પડેના પછુ જાળવવામાં ઠડો એવો
માણસ.

કામ ઠેકાણા વિનાના જુદા તડાકા માર-
નારો; ગમ્પીદાસ; ઠાસિયો.

(ધોળો ફક-ઉપરથી રોક મારે પણ ધરમાં
ફાંદાં ફરતી કરે તેવો)

“લપોડશખ લાખ તો કહે સવા લાખ”
એવી કહેવન છે.

લખડધકકે લેવું, (લપડ+ધકકે) ખુબ ધ-
મકાવવું.

૧. ઝપાટાબંધ કામ કરાવી લેવું.

૩. લપડાકો મારીને અને ધક્કા મારીને
લઈ જવું.

“મારાં માઆપની લાજ ને મારો ધર્મ
સમજીને તમારી મરજ સાચવું છું તેમ તેમ
તમે તો અને છેક જ લખડધકકે લેવા
માંડો.”

માગિનીજીવણ.

લમણા ઝીકવા-લેવા, માયાદોડ કરવી,
ઘણીવાર મુઠી આડી તેડી વાન કરી માયું
કુઃખે નેમ કરવું.

“ક્યારનો લમણા ઝીક છે, ને બાઈ
આજ પછી એ વડકારી વડવા માર આવે
ત્યારે તું મારી પેટે મુનિવન ધરને એટલે
તે યાદીને પાછી જશે ને તારે લમણા
ઝીકવા નહિ પડે.”

બે બહેનો.

લમણે દુધ દેવા, (નિરાશાનો અભિનય)
દિમન દારી જતી; આંશા બંગ થવી;

“તેને નહીં લાચું કે હવે મારો ખારો
પુત્ર ડુખી મુઝો. પણ સાહેબ, કુવરદણ
દવાન છે. લમણાં તે આ બેટના એક
ખુજે લમણે દાગ દઈ બેઠો છે; અને પો-
તાને બાપ ખુડી મુઝો સમજીને પાર વિ-
નાનો ચોક કરે છે.”

શી. કયામખાન.

“વછર રામ-ધર્મ પડ્યા છે,
બધી વસ્તુનાં લમણે;
એનો સબાલો નહિ તો પછી,
રેશો કર દઈ લમણે.”

પાણીપન.

લવંગીકો મરંચું, (લવંગના નેત્રું નાતું મ-
રંચુ તીખુ તમતમું દોષ છે, તે ઉપરથી
લાક્ષણિક અર્થ) મરમ લોલીતું; અપંગ;
તેજ; તીક્ષ્ણ

લશ્કરનાં વાળાં, લશ્કરનાં વાળાં નેમ બા
રેવાટ-નિયમ વિનાનાં વાગે છે, તેમ ઢંગ
ધડા વિનાનું-બહીવાર વિનાનું એવું ને
કાંઈ તે.

“બારવાટ વાળાં દલે,
તુમ્હ વચન તમ તુજ તથાં. ડે.
અંગદવિદિ.”

“બાઈ લશ્કરનાં વાળાં છે, એના બો-
લવામાં કાંઈ ઠેકાણું છે.”

લાંધણું ધાલતું, હરણીને માટે બારણે
બેસતુ ૧

૨ ધામા નાખવા

લાંબા ચર્ધ જતુ, મરી જતુ

લાંબા-ચતુ, વેપારમા ધણી ખોટ આવવી-

એવી ખોટ આવવી ૬ પડેતાં ઉડાવજ નહિ

૨ સુતુ (આડા ધવાના અર્થમા)

લાંબી બેચની, મરી જતુ

લાંબી છટ્ટી ઉંધ, મોત, મર્ણ

(મોત અને ઊંધ એમા માત્ર એટલો

જ ફેર છે કે સાધારણ જીવમાંથી આપણે

ફરીને જાગીએ છીએ અને કામે વગગીએ

છીએ, પણ મોત એ એમ એવી જગ છે

૬ નમાથી ફરીને ઉઠી રાકાતુ નથી ને

ઉપરથી)

લાંબી દૂંદી, (+ જામ) અમરોદિત બાપણ, વ

ધારે ઝાણુ બેળી જતુ ની, નિરકુશપણે

બેળી જતુ તે

લાંબી નજર, દર નજર, દીરે દહિ, આગ

જાળી થતો વિચાર "

લાંબી ફાળ લાંબી, ગજા ઉપરાતતું મર્ધ

કામ કરવા દિગ્ગજ બીડવી, આદસ કરતુ

લાંબી મોટે સુતુ, મરી જતુ (છેવટ લા

ખી વખતનું-મરણનામા સુતુ તે ઉપરથી)

૨ દેવાણી કાતુ, (સંતા-પણા ઉભય

નહિ એવી સ્થિતિમા આવી જતુ તે

ઉપરથી)

લાણુ કાઠણુ (આપણા લોકમા આણુબની

ટોરી કહેવાય છે અને તે ટોરી-તાર જેનો

વધારે જેચામે હોય તેને વિરે એમ બો

લતા વપરાય છે લાણુ કાઠણુ એટલે લાખો

તાર કાઠવો, તે ઉપરથી) લાખા વખત

સુધી-ધણા વધ જીવતુ

લાણું બેચતુ, લાખા વખતનો અથ કરવો,

ઠીન કરવી

૨ (લાખો તાર બેચવો) ધણા વર્ષ

જીવતુ.

લાણુ પિગળ કરતુ, વધારી વધારીને કહેતુ,

અતિશયોક્તિથી વધારતુ

" રે, લાણુ લાણુ પિગળ કરતુ પડતુ

મૂકી તેમને મોટા આતરથી દરવારમાં દા

ખન કર '

પ્રતાપ નાટક

લાંબે પાટે સુતુ, દેવાણુ કાઠણુ

૨, વેપારમા ખોતુ

૩ ધણીજ દુર્દશા કે મોટા તુક્ષાનમા

આવી પડતુ

૪ મરણનોન ચતુ

૫ નિરાત ધગીને સુતુ, બેદરકારીથી પડી

રહેતુ

લાંબે સાથડે સુતુ, દીધ દહિ પહોચાડીને

એવુ કાર્ય આરબતુ કે નેથી ઠોકા ખા

વીજ ન પડે

૭ મરણ પામતુ

૮ નિરાત ધરવી

લાંબે હાથ કરવો, લાચ લેવી

૨ મદ કરવી, હાથ ફેવો

૩ અટકાવ કરવો, અડચણ નાખવી

લાકડાં કાપના, ન મણકાતુ, ન લેખવતુ

(કોર્નુ કહેણુ)

' હુ કહુ છુ તે તેને મનતો જાણે લાકડા

કારે છે

લાકડા પહોચના, હત તારા લાકડા પહોચે

એટલે તુ મરી જાય એમ બદલવા કેતા

ખોનાય છે

લાકડા લકાવવાં, માચા ભૂંધ કરી લકાઈ

ઉભી કરાવવી (બે જણ વચ્ચે)

' એ રાડ ઠેર ઠેર લાકડા લકાવતી ફરે છે '

લાકડા સંકોચના, ચાત પડેલી લકાઈ ઉરક

રીને ઉભી કરવી, ઉત્તેજન આપતુ, અસર

વાધરવી (ખોગી જામતમાં)

૨ (તપનાં) લાકડા સંકોરી તપેશરીની

મહેરજાની કે પ્રમાદી મેળવવી, પુણ્ય,

કર્મ કરવા

‘પૂવે, લાકડાં, સડોયાં હરો તેનું આ ફળ મળે છે.’

“ પૂવે તમારા કિયાય તપનાં લાકડાં સડોયાં હરો ? કેમ, ત્યારે હવે ચાલવું છેને, એ તો એજ, આ પાર, કે પેલી પાર, ”

તપત્યાખ્યાન.

લાકડાની, તરવાર, છત-વિત્ત વિનાની રિયાત; શખાડુખડ, કામ ચલાવવાની રીતિ-રસ્તો.

“ રાજની ઉપજ કમી, યર્ધ ગઈ છે, ખખનો ખાસી યર્ધ મથો છે, ને લાકડાની તરવારે લડવાને વખત આવ્યો છે ”

પ્રતાપ નાટક

‘લાકડાની તરવારે મહિનો ખાવો’ એમ કહેવાય છે.

લાકડામાંથી પૈસા મળવાના નથી, મતલબ કે મરી નજરશ તો પણ મળવાના નથી.

લાકડીએ ઉડવી, અરસપરસ મારામારી થવી. (લાકડી વડે)

લાકડી કરેવી, સાંસણી કરવી, આમળી કરવી; ઉરકેરવું; ઉત્તેજન આપવું

૨. લાકડીથી પૂજા કરવી.

‘ત્યારે એ છોકરાં તેમની ચાકરી કરશે કે લાકડી ?’

એ બહેનો.

લાકડીએ પાણી-સિંચવું; (લાકડી વડે કદી પણ પાણી સિંચવાનું કામ થાયજ નહિ, તે ઉપરથી) ને કામ જેણે કરવાનું તે તેને ન સોપતાં બીજાને સોંપવું કે ને કદીજ બરાબર થાય નહિ

૧. મિથ્યા પ્રવાસ કરવો.

લાકડું ઘાલવું; (લાકડું-લુગુડ) કાંઈ ચાલતા કામની વચ્ચે પોતાનું કામ કરાવવું કે શાયદો થાય તેવું કરાવી લેવું-કોઇને ત્યાં વચ્ચે પોતાનો શાયદો ચોંધવાની તબયોજ રચી કરવો; વચમાં હરકત કરવો; પગપેસા-નો કરવો.

૧. મિથ્યા પ્રવાસ કરવો.

લાકડું ઘાલવું; (લાકડું-લુગુડ) કાંઈ ચાલતા કામની વચ્ચે પોતાનું કામ કરાવવું કે શાયદો થાય તેવું કરાવી લેવું-કોઇને ત્યાં વચ્ચે પોતાનો શાયદો ચોંધવાની તબયોજ રચી કરવો; વચમાં હરકત કરવો; પગપેસા-નો કરવો.

૨. (કેડામાં) કેડો અકડ, યર્ધ, જવી, લાકડું પેસવું, વચ્ચે ખતેજ થવું; નડતર થવું; અડચણકર્તા એવું ને કાંઈ તે ઘખલ થવું.

લાકડે માંકડું વળગાડવું; બે જણ વચ્ચે તકરાર-માંગમડ થાય તેમ કરાવવું; બેને લડાવવાં.

૨. વિરુદ્ધ સ્વભાવનાં સ્ત્રી પુરુષનું ભેડું ગોઠવી દેવું.

“ જીણી ભેડને આપણા લોકો પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને પરણાવવામાં લાકડે માંકડું વળગાડી દઈ તેઓના હિતને હણે છે. ”

મણિ અને મોહન,

લાખ ટકાનું-રૂપિઆનું, શાયદો થાય એવું અને ઉત્તમ; અગત્યનું; ભારે કિંમતનું અને લાભદાયક; ઘણું કિંમતી અથવા ઉત્તમ. (આખર વગેરે)

૨. ધણુજ પ્રમાણિકને બહું (માણસ) તેથી ઉચ્છેદ કેડીનું,

“ અથવા (વપ પીને પોલીએ, પણ મિત્ર કને નવ ઝોડીએ, અભયકમલ મૂક્યું આજ, જોઈ લાખ ટકાની લાજ. ”

સુદામાચરિત્ર.

“ તે વરડી અશક્ત થઈ ખાટલે પડે ત્યારે રોડેથી છોકરી તેની ચાકરી કરવામાં લાખ રૂપિયાની યર્ધ પડે. ”

કરજીયેસો,

લાખ પચોતરો, જુદું જુદું વધારીને બોલવું તે; જુદો અને અત્યંત ખાખડાડ.

૨. (લાખ-પીપળા વગેરેની પચોતર) માત્ર ઉપરનો ડાકડમાળ, જુદો દેખાવ; બહારનો ડાળ; બહારથી સુંદર દેખાવું-પાણી અંદરખાનેથી બોધું-જુદું.

લાખનો પાલણુદાર, રાખ, અને જનન-યા પરનાર તથા મોટા ઉમદા અમીર, જેની વડે લાખો માણસોનું પોપણુ થાય તે, ‘લાખ જળે પણ લાખનો પાલણુદાર ન જળે એ કહેવત છે.

લાખવાતની એક વાત, અર્થાત્ ટુકામાં
“લાખ વાતે એક વાત ને નરમા ર-
હો રહો હવાંરજીહોડ રાખરે રાખ આજ”

કવિ નરમેરામ

લાખસે વાનાં કરવા, બટ બટ રીતે ડો-
ટેવા, શરમીડુ મરી ધણી ધણી રીતે મમ
નવવુ,

લાખો કુલાણી, શુજરાતમા એ એક ધર્મ
ગયો મોગી મોગી વાતો કરવામા અને શ
કિત ઉપરાંત ડોગ દેખાડવામાં એ બહુ
આગળ પડનાર હતો, તેથી લોકો કુલાણી
એ વિશેષજી એના નામને જોડીને લાખો
કુલાણી એમ તેને કહેતા આજે પણ જો
કોઈ શક્તિથી વધારે વાત કરે તો તેને
લાખો કુલાણી કહેવામા આવે છે

લાખુ ફોડી લેવુ, માથે પડ્યુ ભોગવી લેવુ-
ઉઘાવો લેવુ

‘હું મારે નામુ ફોડી લેત ને આજે આ
દશાને પામત નહિ’

દિલ્લીપર હજા

‘એની મામણી કેમ પૂરી કરવી તે માટે
હું જરા વિચાર કરું છું એટલામાં તું જા
ને બનરમાથી સામગ્રી લઈ આન તું મે
દિફર રહેને ! માટે લાખુ વધાયોગમ ફોડી
લઈશ’

અરમિયનનામદસ

લાગો લાગો ડોનાળી, (લાગો કે ભાગો
પણ દીવાળીનો હસવ તો પાળવોજ તે ઉપ
રથી) નફો યાગો કિવા તુકસાન યાગો
તો પણ મારે મારું કામ તો કરવુંજનેછએ
મારે મન તો લાગો ભાગો દીવાળીછે’

લાડ પહોંચ્યા, બહુ ધણુ, મમ કર
તાડકું માણસ હસવામા બહુ બહુ
માનતો હોય તેથી કટાગીને સામે મ
ણસ એ પ્રમાણે કહેછે

લાડ પહોંચાડવા બનર નહ નાખવી, લાડ

બૂનાવી દેવા (શિક્ષા કે તુકસાન કરીને)

“બળ પરાક્રમ તારું દેખાડ, પછે હું પ
હોંચાડુ તારાં લાડ”

કવિ ભાઈ

લાડવો ખાવો-જમવો, કાપડો માટવો એ
કે સઅધારી નાહાણને રજપૂતે કહ્યું કે યુ
દ્ધમા જતુ તે કાંઈ લાડવા જમવાનુ નથી,
મતલબ કે તમે બ્રાહ્મણ તો લાડવા જમો
જાણો, યુદ્ધ કરીજાણો નહિ લાડવો ખા
વાનુ કામ નથી એટલે મરેજસાજ ન
થી પણ અધરૂ છે

લાડવો ફાટવો છે, કાપડો-નફા છે (લાક્ષ
િત)

લાડ રજા માંગે છે, મતલબ ૬ દવે લાડની
ટોપથી આજુવી બધ કંગે, એમ બ્રાહ્મણોમા
લાડ જમી રહ્યા પછે કહેવાનો પ્રથા છે
લાતો ખાવી, ખતા ખાવા

લાદવુ પવાણુવુ, ‘મારે શુ લાદવુ પના
ણુ છે તે’ એટલે મારે શી વાર છે’ એમ
મોનાથ છે (લાદવા પવાણુવાની તૈયારી
કરવાની હોય ત્યારે વાર લાગે તે ઉપરથી)
લાલોજી લાલોજી ન કરીશ (જેવી પેલી
ધારણુ મોટે મને ભરી તેમ ન ભરતો)
દેરો દેરોકરી નિષ્કાળજીથી જોઈએ તે
કરતા વધારે આપવુ-વાપરવુ-ખર્ચવુ, ઉ
ડાઉપણુ વર્તવુ

લાય જોડવી, (જાણીની-કરીની, વગેરેની)
જલદી વેચાણુ ધર્મ જવાથી મોઢુ થવુ
લાલ ચર્મ જવુ, કાંધનો અભિનય કરવો
‘હરિ ભોલ્યા, અમળા થા મા આકળી,
આખતામા ચમકી શુ ચાપ લાલજો

સ્વાતમ

વાન મોઢા થવા, વશ મગવો

સ્વામ મો ક્યો તે લાલ હોરે સમરય
લાણા, વધે વણુ જામે ન વાલ હારે સ
મરય શાણા’

માધાતાખ્યાન

૨. પ્રશન્નપિત યવી.

લાલજી મનિયાર, (ચુડા વેચવાનો ધધી કરનારને મનિયાર કહે છે—લાલજી કરીને એક ચુડીઓ વેચનાર હતો. બીબી જડાવ નામે એક ધનવાન મુસલમાન સ્ત્રી હતી. એ બીબીને ચુડાશ નામે હુંડી હતી બીબીના દાઢીની ચુડીઓ નંદવાઈ ત્યારે લાલજી મનિયારને ચુડાશની મારફતે નવી ચુડીઓ સેવા તેડાવ્યો. હુંડીએ રસ્તામાં તેની જોડે ભરકર્મ કર્યું, અને લાલજી મનિયાર જોડે નીકળી ગઇ તે ઉપરથી) છેલ્લે; ફાંકડો; રંગીસો પુરુષ; છેલ્લમટાક; નાજુક નરમ અને શોખીન પુરુષ.

“કદાશિયો સાંભળવાનો દિવરજી તમને બહુ છેલ્લો હતો અને તેમાં તોનડી વહુનો પર, લાલજી મનિયાર અને બીબા બૂખર-બારશની કદાશિયો તમોને સાંભળવી બહુ મળતી હતી.”

મદ્યશીવહુ

લાલસાહેબ પશુ બોલાય છે. નેનો અર્થ ધશકી; મિનજી; ફાંકડો.

લાલખાખા લગાડવી, બાળી મૂકવું (તિરસ્કાર કે કંટાળામાં વપરાય છે)

“રાજી તો દહે મરવામાં; એ લક્ષમાં દહે લાલખાખા લગાડો.”

મણિ અને મોહન

લાલખાખાની ચોકી ફરવી, ચોખેર આગ પથરાવી—ફેલાવી.

“બટોબરત કરવાની કાંઈ જરૂર રહી ન હોતી કેમકે એક દિવસ આપણા ઘર ફરતી લાલખાખાની ચોકી ફરી ગઈ છે.”

કોણકમાળા

લાલ સાહેબ, ફકડ, છેલ્લ; વડાક; લાલ. લાલાજી કરવું, માર મારવો; પૂજ કરવી; રડાવવું; ખુશ મિનજ કાઢી નાખવો. (વાંકામાં)

“વાર, હું નહિ જાણતો હોઈ તો એના સ્વભાવને, રાખો, તાતીઆને પૂછી આવું; અફ દરો તે કહશે, પછી મોટા રોડ પાસે લાલજી કરાવીશું.”

તારાખાખા.

લાલાતાણુ, ગમરાટ, અમુજણ; ચોતરફનો ગમરાટ ઉપજવો તે; લેમેલ.

લાલિયા ટેકણુ, લેતમ નહિ તેમ કનિષ્ઠ નહિ પણ કામ નથી શકે એવી રીતનું; કામ ચલાવ.

લાળા ઉઠવા (અંતરમાં), અતિશય ચિંતાથી કાળજી બળવું.

લીટી ખેંચવી, લીટી ખેંચી દે કરવું.

૧. લીટી દોરી દે કરાવવી—નકો કરવી.

લીમડે લટકવું, અવગતિયું થવું; અસદ્ગતિને પામવું.

(બપોરે કાંઈ માણસ તેનાં માથાપની પાછળ ઉત્તરદિશા કરવું નથી ત્યારે તેને વિશે બોલતાં વપરાય છે કે તેનાં માથાપ તો લીમડે લટકે છે.)

લીલ પરણવી, પહેલી બાઈડીને મરી ગયે પૂર્વ વર્ષ થયું ન હોય એટલામાં બીજી બાઈડી પરણવી (નીલ=લીલું+ડાહ=લગન)

અગીઆરમાને દિવસે વાછરડો અને વાછરડી પરણાવવી તેને પણ લીલ પરણાવવી કહે છે. (?) ..

લીલ વાળવી, (પાણીમાં લીલ વળવાથી પાણી ખરાબ—નિરપયોગી થાય છે તે ઉપરથી).

ખરાબ કરી નાખવું; બગાડી નાખવું; નિરપયોગી થાય તેમ કરવું; ધૂનધાણી કરી મેલવું.

લીલા કરવી, મરી જવું; સ્વધામ પહોંચવું. લીલા ઝાડ તળે બૂખે મરે એવું, (એક માણસ રાયજીના રૂબરૂત ઝાડ તળે સ્વેતો હતો; ત્યાં ઝાડ તળે પાકો રહેલું એક

શયલું તેની છાતી ઉપર પડ્યું. પણ જાતી ઉપરથી ઉપાડી પોતાના મોઢામાં મુકવા નેહ્યો. પણ અમ ન કરવો પડે એટલા માટે એક માણસ ઊંટ ઉપર બેસીને ત્યાં થઈ જતો હતો. તેને તેણે કહ્યું કે બાઈ, 'તું જરા ઊંટ ઉપરથી ઉતરીને આ રાયલું મારા મોઢામાં મુકને, ઊંટવાળો બોલ્યો તારા હાથ ભાગ્યા છે, કે પોતાની છાતી ઉપર પડેલું એટલું રાયલું સરખું પાણી ઉપાડી તારાથી ખવાતું નથી ? તારું હું તો નહિ ઉતરું. તે બોલ્યો, અરે, તું તો દરિદ્રી કે ખાયછે ! ઉંટ વાગો બોલ્યો, તારા કરતાં ધધારે દરિદ્રી દુનિયામાં કાલું છેરું કે જિની છાતી ઉપર પડેલું રાયલું ખવાતું નથી ? આ વાત ઉપરથી)

કળ મેળવવાનું સાધન હોવા છતાં લેવાની શક્તિ સાધ્ય-હોશ-શોષ ન હોય તેવું. હોય પણ જરૂર થઈ જ્યાં હોય એવા હરામ હોડકાંનાં માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

લીલાં પાણી, ભાંગ, સમજ, માથા

" શેઠ, તમે તો ઉનાળામાં લીલાં પાણીનું રાજ સેવન કરેતા હશે તો ? "

બટનું બોધાળું.

લીલા વિસ્તારી, લીલા કરી, મરણ પામ્યા

લીલા મુકાનો વિચાર, યોગ્યાયોગ્ય-સારામાકાનો વિચાર, ..

વનતો દાવામગ્ન જેમ લીલા મુકાનો વિચાર કરતો નથી તેમ મનના અનળની હાલચાલ પણ અવિચારી હોય છે જે સાફ માંડું જીએ નહિ, લાભદાનિ વિચારે નહિ, લાભ મર્યાદા જીએ નહિ, ધર્મચાસને ગણકારે નહિ, સમજણને વિચારે નહિ એવા સાદસિક્ક શૃતિના માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

'તે લીલા મુકાને કાંઈ વિચાર કર્યા વિના ઝોકાવ્યો જ બન્યો. ?'

લીલી ઘોડી, લીલા રંગની ભાંગ; સમજ; વિજ્યા

" માથા મોળના ભાંગ પીવા આંધનારાને પૈસાની જે લોડી લેખે માથા પાંચ; પોતે લીલી ઘોડીપર ચઢ્યા 'હોય તે વેળા ઊંટ મારવામાં તે ચતુર હતા, ને તેથી ડાલામાં ને ઝાનીમાં ખર્ચના. "

સોશુંવંદની લંકાઈ

લીલી લેખણ, તાંજે કારભાર; ધંધાકારે આસતો વેપાર-ધંધા. (સરાઈ કે મોટા વેપારીને રાજમેળ ને ખંડિયા લેખણ મિવાય આગતું નથી; વારંવાર જમે ઉધારની રકમ નખાવવા લોકોની પગપડી થાય છે અને તેથી વેપારીની-લંખનારનો લેખણ લીલીને લીલી જ રહે છે-સૂમતી નથી તે ઉપરથી)

લીલી વાડી, જીવાની; ખાઈતી-તરણું અવગ્યા

લીલું કરવું, ઉકાળવું; શાયદો કરી આપવો; માર કરવું (લીલી વસ્તુ રસકસવાળા ને ઉપયોગી થાય એવી હોય છે તે ઉપરથી)

૨. કાંઈ માફ કામ ન કર્યું હોય ત્યારે પણ વાકામાં બોલાય છે.

લીલું ધડપણ, બપોરે ઘરડા માણસ આનંદી અને સુખી હોય અને જીવાન પુરેપોની સાથે દરિદ્રાઈ કરી શકે એવો હોય ત્યારે તેને વિષે બોલતા એમ વપરાય છે કે તે લીલું ધડપણ બોગવે છે

લીલું પીળું થઈ જવું, કોષ કરવો; અતિશય કેધાયમાન થવું.

લીલું વાળવું, શાયદો કરી આપવો; સાફ કરવું

૨. કાંઈ સાફ ન કર્યું હોય ત્યારે વાકામાં બોલાય છે

" રાજ અનેક છીઓ પરણું છે તે કેવળ પોષ્ય છે. એ કાંઈ બીડની વખતે એને સદાયજીત થતી નથી. આથી ન

શનિસેવક સંપત્તિના સેવક બની રહી
વિપત્તિમાં કાંઈ લીધું ન વાળે તે પછી
ઐશ્વર્યના નેવાળ લેખાય છે. ”

ગર્ભવસેન

લીલે તોરણે, (લીલુંતોરણ) જેમ આત્મા
તેમ ને તેમ; નિષ્કલ્પતાની સાથે; વીલે ગૌડ
કન્યાને પરંપુષા આવેશે વર પરંપુષા
વિના પાછો જાય ત્યારે તે લીલે તોરણ પા-
છી ગયો એમ કહેવાય તે ઉપરંથી કાંઈ
ધારણ કોમે સિદ્ધિ ન થતો નિરાશાથી પા-
છું ફરવું પડે તેવે પ્રસંગે એમ કહેવામાં
આવે છે કે, ‘જાઓ હવે તો લીલે તોરણે’
“તે વળા અંદા કે હોંનમો ! પછું તમે તો
જાઓ લીલે તોરણે.”

બહારાસ.

લીલો દુકાળો, (નેહાંએ તે કરતો) ધણીને
વધારે વરસાદ પેડવાથી ધાન્ય કોઠી જાય
અને તેથી લોકો દુઃખી થાય એવો જે
દુકાળ તેને લીલો કોળ કહેછે તે ઉપરંથી
જે માણસને ત્યાં પુષ્કળી અને હોય તે જ-
તાં તેના ધાંતો જાય ન કરે ત્યારે એમ
કહેવાય છે કે એને ત્યાં તો લીલો દુકાળ છે,
એ ખતિ-ભોગવતો નથી અને ભોગવવા
રેતો પછી નથી

હુમખો લટાઈ જવો, કાવદો-લાભ જતો
રહેવો; તુકસાન થવું.

‘શો હુમખો લટાઈ જવાનો હતો તે
વહેલો વહેલો આવ્યો ?’

હુલી ખાઈ, ગમે તે દિશા તરફ ફરનારી-ગ
મે તેમ ભોલનારી જીભ.

લૂગડાં ઉતારવાં, (સનાન આવવું તે ઉપર-
થી લાક્ષણિક) ન્હાવું નીચાવવું; સંબંધ
હોવો.

કોઈ ચાલતી સારી માડી જાખતનો
સંબંધ ન હોય ત્યારે ભોલનાર કહેશે કે
મારે શાં એમાં લૂગડાં ઉતારવા પડે એમ
છે ? મતલબ કે તેને મારે અને શી સારી મા

ડી લાગણી છે ?

૨. સંબંધ છોડી દેવો-તણ દેવો.

૩. લૂઠાવું.

૪. ખરાબખસ્ત થવું; પાંચમાસ ય-
વું; દુર્દશામાં આવી પડવું.

લૂગડાં ઉતારીને વાંચળો, પરગામનાં સગાં-
ને કૃષ્ણાક્ષરી (કાળોતરી-ચિટ્ટી) લંખીને
ખખર આપે છે તેના શિરનામાં ઉપર-લ-
ગડાં ઉતારીને વાંચળો એમ લખ્યું હોય
છે, કારણ કે તેમ કરવાથી તે માણસ
અભગાય નહિ.

લૂગડાં કરવાં, જેન દીકરીને લૂગડાં આપવાં.

લૂગડાં ખ ખેરવાં. પોતાની પાસે કાંઈ માલ-
મતા નથી એમ દર્શાવવું.

લૂગડાં તપાસવાં, ઝાડો લેવો.

લૂગડાં લેવાં, લૂઠવું, વસ્ત્રલોચન કરવું. (બહુ-
વચનમાં જ વપરાય છે)

લૂગડાં લેવાવાં, લૂઠાવું.

૨. હારી જવું; તુકમાનના ગભરાટમાં
આવી જવું.

લૂગડાં સમતાં કરવાં, ચિત્તરેહાસ કરવું; આ-
ખની પછી નમ્રિત કરવી.

૨ લૂઠાવું; તુકસાન લેવું; પાસે જે
કાંઈ હોય તે વિનાશ થવું.

લૂગડામાં પાંચશૈરી ધાલોં મારવું; સખત
થઈ મુંઝે માર મારવો.

લૂગડાં ઉતારવું, ખસા કાઢવાને માથાપરે શોધ
મીઠું ફેરવી ભોવપર કે ચુલામાં નાખવું.

૨. કોઠડીને ડીચકાં ઓગળાવી નેરા
કાપી તે ઉપર મીઠું ભેંસાવી કાપેશે
ભોળાં વંશે કડવાશે કાઢવી.

લોત્તેલ થવી, કોઈ કામ ખગડી જતું હોય તે
વખતે તૈયારી, તાકીદ કે ઉતાવળની સાથે
ગભરાટ થઈ આવવો.

૨. (મરતા મણ્ણસને બેંચે નોખ
વામાં.)

‘ અસુર સવારની મુસાફરી કરવાનો ’

હોય ત્યારે સ્વારોને લેમેલ થાય. ”

મર્ધવમેન.

લે લકુખો, લે હાપરો; લે લાડવો; ખા લા-
ડવો વગેરે બોલાય છે. મળરાતું; આકુળ
થવું; અદાવરા બનવું.

લેખે લાગવું, મળરે પડવું; ઉપયોગમાં
આવવું.

લેલે મળર (લેલી નામની ખુબસૂરત ઓ
રત ઉપર કોઈ કેસ નામનો મરદ મળવું
ઐલે દીવાનો યજ ગયો હતો તે ઉપરથી)
આશ્ચર્યાશ્ચર્ય.

૨. (લાક્ષણિક) દુર્બળ; નિર્મત; બે-
હાલ.

લેવાઈ જવું, ઝાંખા પડી જવું; શરમાઈ
જવું.

૩. દુર્બલ થવું

તાવથી લેવાઈ ગયો છે. ’

લોકો કહેવું, કોઈને ત્યાં મરણનું રહ્યા
જવું.

લોકોને દેખાડવાં, અંતરગાનથી નંદિ પછ
અવધારથી ડરીને લોકોમાં સાફ કહેવડવવા,
રેખાંડો કરવા.

લોચા પડતી વાત, ચોખવટ વગરની વાત.
લોચા વાળવા, બોલવામાં આવકા ખાવા;
બામુ તુફ બોલવું; સાંભળનાર પૂર ન
મળે એમ બોલવું; બોલતાં અચકવું;
‘લોચ લોચા શું વાગે છે, શિક બો-
લોને ’

૨. મરતગોટા વાળવા. (હિમાળમાં)

૩ માંદા માણસથી અત્ર ઉપર અભા-
વને લીધે અથવા સાળ માણસથી
પછી શાકપાન વગર લણ ખાતાં
ત્યારે આપેલું ગમે હોય નહિ ત્યારે
પછી વપરાય છે.

લોચો લાખરી, મરતગોટા; વાંધો; લા-
ખરીની ચેટ ચુચોરો કરી ગેલો હોય તે.
લોચ ફાકે છે, ઝખ મારે છે, ખાંડ ખાય છે,

એવા અર્થમાં બિચકુલ દરકાર નથી એમ
દર્શાવે છે

૨. પાસે વિત્ત-દમ નથી.

૩ ખાવાનું નથી. (મરીખી હાવત
દર્શાવે છે.)

લોટા ભરવા, અધામણ થવી અથવા અ-
ધામણ ચાલે તે કાલતે પહોંચવું.

૨. ખીકથી જુઝામ ધઈ જવો.

લોટા લઈ લેવા-હરવા, કોઈનું કાંઈ હરી
લેવું; ઝુંટવી-છીનવી લેવું; છેતરી જવું.

‘ મરમને તે મને મલપતી,

હરવી કવિજનના લોટા;

ચીમનો નિજ ધર્મ લલા વણ,

મનાય છે મિથ્યા મોટા. ”

વિનયવાણી.

લોટીયું કરાવવું, લોટિયા વહોરા જેવું

માથું બોલું કરાવવું; આધાના સધળા બાગ-
પરથી વાળ કઢાવવા.

લોટા ઉતરવો, ઝાડો ઉતરવો.

લોટા લઈને જવું, ઝાડે હરવા જવું.

‘ લોટા લઈને ગયો છે, હમણાં આ-
વશે, બેમો. ’

લોટાના ચણા ચવાડવા, ભેજતો બોરાક ન
આપી હેરાન કરવું; અતિશય દુઃખ હેવું;
જુલમ મુશરરો.

“ દુ કોણું, દું, તને તથા તારી સાત
પેડીને લોટાના ચણા ચવાડવી શકું એવો
છું; આપણી મરત જે ન પામે તોતમને
અહીંથી જવા ન દેવાની તાકાદ ધરાવી
મરનાર છું ”

તારાખાઈ.

લોટાનું માણું, અમર ન થાય તેવું વજ્ર
જેવું માથું; દક્કર ઝીવતાં ચાકે-કંદોળે નહિ
નેવું. (માથું)

લોકું ને લવાર કુટો, મતવન કે તમે ત-
મારી મેમે મમેતેમ કરો—મારે એમા કાંઈ
લેવા દેવા નથી.

લોહી ઉકળવું, કોષ વ્યાપવો; ઝનુન ચઢવું; તપી જવું.

"લોકમાં હાલાકાર થયો, અને રજપૂ-
તોનાં લોહી ઉકળી આવ્યાં."

ગુ જુની વાર્તા.

લોહી ઉકાળો કરવો, કોષના આવેશમાં
આવી કંકાસ કરવો; ગરમ થઈ જવું;
હૈયાની બળતરા કોષના આવેશમાં બદાર
કાઢવી.

"નિંદા નિપુણ જનોની કરીને,

ઉલટો લોહી ઉકાળો

કરામવામાં કીર્તિ માને,

એ રાણીનો સાજો."

બુલાખીરામ.

લોહી ઉડી જવું, સુરખી જતી રહેવી; નિ-
સ્તેજ થવું; ફીકું પડવું.

"સતીનો શાપ સાંભળીને સધળાઓના
લોહી ઉડી ગયાં."

લોહી ખાવું, દિલગીરીનું ખાવું.

"ખાધ ખારમુ કુધાર્યા,

વિષ ખુબ ખુશ થાય;

લોહી ખાય પ્રાણશ્લે,

પવિત્ર તોય તે ગણાય."

કવિ બુલાખીરામ.

લોહી ટાકું પડવું, જાંસો શાલ પડવો;

નિરાંત વળવી; સતોષ થવો (કોષ અ-

થવા મનની અરિધરતાને પ્રસંગે લોહી

ઉર્તુ હોય છે-ઉકળે છે-અને શાંતિને પ્ર-

સંગે લોહી ટાકું-શાંત હોય છે, તે ઉપ-

રખી.) લોહી ગરમ થવું એટલે ઝુસ્સો

ચઢવો.

લોહી ઉકળવું, એટલે બળાપો થવો.

લોહી પીવું, ચૂસી ખાવું; (વિત વગરનું

કરવું; કાળજી બાળવું; કાળજી ખાધ

જવું; હેરાન હેરાન કરવું; સતોષવું.

"ખળ્યા હેતના એવ તમારા,

બળી તમારી માયા;

લાડકડીનું લોહી પીઓ,

લોકની લાને લગવા.—સંકટ."

વેનચરિત્ર.

લોહી બળવું, અતિશય ચિંતાથી વિત
ઝોલું થવું.

લોહી બાળવું, અતિ સંતાપ ઉપભવી-
કુખ છર્ શરીરમાંનું લોહી-કોવત ધટાડવું.

"કંઈ તણી તે કાગી કાયા,

રાડો કંઈક રખડશેજ;

રંડાપો આખો બવ રખી,

લોહી બાળવું પડશેજ."

વેનચરિત્ર.

"તારું તો ધાયું નથી જ થવાનું,

શિશુ લોહી ખાળે આઠે ભ્રમ"

જીવડા,

વિજય વાણી.

લોહી લેવું, લોહીઆળ થવું. (શરીર)

"ઐતું શરીર ક્યાં લોહી લેછે? હું બ્યા-

રની બેઠેલું ત્યારની તેને એવો ને એવો

દેખું છું."

લોહીનું તરસવું, ખારીકું; વેરીકું; લોહી

પોશું-પડવું જોવાને આવર. (હિંસક પ્રા-

ણીઓપરથી માણસ જાતને પંથું આ-

પ્રેમાણે લાગુ પડે છે.)

લોહીનું પાણી થવું, લોહીમાં વિકોર થવો;

વિત ઝોલું થઈ જવું (ધણી મહેનત

કરી થાકી જવાથી.)

"લોહીનું પાણી કરીએ છીએ ત્યારે પ-

સો મજે છે."

"બાપા! લોહીને પાણી એક થાય છે

ત્યારે છાકરાં હવીને મોઢાં ધોય છે."

બામિનીબૂખણ.

લોહીને માંસ એક થવું, અતિગમ મહેન-

ત કરી શરીર રમહોળી નાખવું.

"રણી રણીને લોહીને માંસ એકત્ર કર્યું

અને મેળવેલું લટાઈ ગયું."

મણિ અને મોહન.

લોહીનો કાળીઓ, દિલગીરીનું ખાવું તે;

મરી ગયેલા જીવાનના હલાકામાં ખાવું તે.

૧૫૫ લેવી, રવાણું કાઢવું.

૫

વખારે નાખવું, પહેલું મૂકવું; દૂર ખસેડવું;
અળગું કરવું.

જેમ-“ શેઠ આબા તો નાખે વખારે.”
વગધાં વીણવાં, કોઈ, મારવાં.
પહેલી વાર પરણી જો કાબા,
તો કાબા ખાધી તો ભરખાયા;
સેવાય શું વગધાં વીણે, લહાવા.”-મૂકા.

પ્રાચીન કાબ

વગર પાણીએ નાખ ચલાવવું; “વગર
આધારે કામ ચલાવવું”-કરવું; કિન્ના સ્ત્ર-
ધને કાર્ય સિદ્ધ કરવું; અદ્ભુત રીતે કામ
કરવું;

“એ તો અહીં ઉડી, વાત છે. એ સ-
મજશે, ત્યારે તો પછી તમે વગર પાણીએ
નાખ ચલાવશો.”

નવી પ્રજા.

વગર સાડાની, કોટડી, કેદખાતું.

“જે સાચી હકીકત હોય તે કહી દે,
નહિતર કમાઈની ફરિયાદ થવાથી તારે વ-
ગર ભાડાની કોટડીમાં જવું પડશે સમજ.”
મણિ અને મોહન.

વધાર મૂકવો; કુચકો મૂકી ઉરકેરવું-ચ-
ઢાવવું.

“તે વધાર મૂકી ખસતો રહ્યો.”

વધારી ખાવું; નિર્યંક-નંદાચું રાખી મૂકવું;
ખાધી ખાવું; શાક કરવું. (લાક્ષણિક અર્થ)
“દાળમાં નાખી વધારી ખાને ના ખાવું
તો,” એમ કહેવાય છે.

જાણવું, માણું, કંઈ-અસર ન થાય તેવું;
વણી માયાકોડ કરવી છતાં પણ ન દુઝે
એવું. વજની છાતી એટલે દયાની કે
મહેની જરો પછી લાગણી ન થાય એવી
છાતી.

“રેખાતી વજ છાતી નીચે ધણ વરમ
હેયું તેવું હવું.”

કરજીયેવો.

વટાજે ચઢવું; વટાજ ચઢવાથી જે સીધે
રસ્તે જવાનું હોય તે સીધા રસ્તાનું-ધોર-
ણનું બાન રહેતું નથી તે ઉપરથી.) લહે-
રમાં આવવું; ઉડેલ તમિષ્ણતનું થવું; વા-
ચેલ થવું.

૨. (કનકવો.)

“પણ વારમાં અનેક વિચારોની ટોડા-
ટોડ યર્ષ રહી, તેનું મન વટાજે ચઢ્યું-
મગજ પવનની સ્થિતિમાં આવ્યું.”

ક્ષીપર હલો.

વટાણા વાવવો-વાવી જવું; (વટાણાનું
વાવેતર એક વંખત શિયાળામાં થયું એટલે
કાવનારને તે તરફ નજર ફેરવવાની જરૂર
રહેતી નથી તે ઉપરથી.) ફરી પાછી ન-
જર ન ફેરવવી પડે-ફરીથી આવવું ન
પડે એવી રીતે નાસી જવું; પોખારા ગ-
ણવા; વાપલાયન કરવું.

વટાણા માપવા પણ બોલાય છે.

“યોડી વાર પછી રાહ જોઈ, મેં, દીઠું
કે તે ફરી ન આવ્યો, ત્યારે તો મને જ-
રાએ શક ન રહ્યું તે જણાયું” કે પોતાની
ધારણામાં નિષ્ફળ નિવડવાથી તે ભયનો માર્યો
વટાણા વાવી ગયો હોયો જોઈએ.”

અરેખિયનનાઈસ,

વટાવી ખાવું; છેતરવું; સરસાઈ-મદમાં
ચઢવું.

“હીરાલાલ મોતીલાલ કરતાં કંઈ ઉત્તરે
તેમ નથી. એ વળા એને વટાવી ખાવ
એવો છે.”

વટાજે એવો, મમત-મદ-સરસાઈમાં ચડે
એવું.

“વિલાયતી સુતરેલ ફેરી કોરને વટાજે
એવા સુરોભિત કસબી કોરના ઝીણા ચ-
બોલા મેં જાને અમદાવાદમાં તૈયાર કરાવ્યા.”
રેથી કારીગરીને ઉત્તેજન.

પડનાં વાંદરાં ઉતારે એવો, મહા ઉદ્યા-
તિયા-તોફાની કે અદક્યાળા છોકરાને વિશે
બોલતાં વપરાય છે.

વડી નીતિ, દીર્ઘ શંકા; ઝાડો. (શ્રાવણમાં.)
વડીપાપડ વંઠી જવાં, કામ જમડી જ-
વું; ખાટું મોણું ચર્ધ જવું.

“ હજી કાંઈ વડીપાપડ વંદ્યાં નથી,
સવારમાંજ પછી, છે કાંઈ. ”

મણિ અને મોહન.

વડું કરવું; રદ કરવું; બચી નાખવું.

વડો કરવો (ડીવો.), ગુલ કરવો; ઓઘવી
નાખવો. દિવો રાજ કરવો પંજુ બોલા-
ય છે.

વણી નાખવું; નાસ કરવું; તોડી નાખવું.

“ માતંગ નેવી ચાલ ચાલે કદી,

આપે કવિ ઉપમા અનેક;

શેરે ભરાય ત્યારે તે રડાવે,

વિસરાવે વહાલાનો વિવેક,

સ્થળ ફેરે દોડતું રે,

વાટ આંખો નાખે વાણી. ”

ચાલ એ તો મનની રે.

ધીરે બકત.

વત્તી ઓછી જીલ કરતી, વધારે ઓછું
બોલવું.

વર તોરણે આવવો, વર ચોરી આગળ
આવવો.

વરઘોડાની વાડી, વરઘોડાની વાડીનાજે રંગો
જેવામાં આવે છે તે જેમ માત્ર ચોડા વ-
ખતના મિથ્યા-માયાકૂટ સરખા હોય છે
તેમ ક્ષણિક-ભૂદા દમદમાવાળું એવું જે
દર્ધ તેને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

વરઘોડે ચઢવું; ફળેતી થવી; ઉધણવું (વાં-
કામાં.)

વરરાગ થઈને આવવું; જોડી બાજતમાં
આગેવાની ધરીને આવવું.

(વોશમાં.)

વરસ હહાડાનો હહાડો, વરસના ૩૬૦ દ-

હાડામાં એકજવાર આવતો એવો જે દુર્લભ
દહાડો તે.

વરસાદ વરસાવવો, (માળ-તીર-પર્યટ
મંત્ર વગેરેનો.) ‘ ધીનો વરસાદ વરસાવ્યો’
એટલે નાતમાં જડુ ધી પી રરયું.

વરસાદની પેટે વાટ જોવી, ઘણીજ આ-
ગુરતાથી વાટ જોવી

“ લાડકોર ઘેલાભાઈની વરસાદની પેટે
વાટ જોતી હતી. ”

એ બહેનો.

વરાળ કાઢવી, અંતર-હૃદય-મન-હૈયાની
બળતરા બદાર કાઢવી (કાંઈ અંતરના
માણસને કહીને); દુઃખના ઉર્ગાર કાઢવા.

વરણીમાં આવવું, (પૂજન કરી બ્રાહ્મણને
કર્મોત્તર કરાવવાના કામમાં સામેલ કરવો તે
વરણી તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) રાપ-
ડાવું; ફસાવું; રોકાવું.

“ આજ તમે વરણીમાં આવ્યા છે
ખરા. ”

વસખાં મારવાં, ફાંફાં મારવાં.

“ કેમ મન માઈ વસખાં મારે,

કુદી ચંદ્ર ઝાલવા તું ધારે. ”

ત્રેમરાય અને ચારમતિ.

વશનો પડંચો, ‘ અહીં કાણુ જાણે છે વશ-
નો પડંચો, ’ એટલે હું કાંઈ જાણતો ન-
થી અથવા જાણવાની દરકાર નથી એમ
બેદરકારીમાં બોલતાં ‘ વપરાય છે. ’ કેવ
જાણે, મારી જાણે બસારાત એમ પણ
બોલાય છે. વશજીરાત કે વશજીનો
શિવો પણ વપરાય છે.

વસે લોચન કરવાં, કાંઈનાં વસ વગેરે
વડી લેવાં; કાંઈનાં લગડાં લતાં લઈ નાસી
જવું.

વસંતિયું વળગવું, (વસંત રતુ એ આશુ-
કમાશુકની પ્રીતિ ઉપગમવારી અને કામ
વધારવારી રતુ છે તે ઉપરથી.) વસંત

રતુની-મોહની ઘેલછા થી.

વસતી વાડી, બાળબચ્ચાં; હૈયાં હોકરાં.

“ધર્મર તમારું બધું કરે, તમારી વસતી વાડી વધે.”

વહોજ કમાણું; (દરિયાઈ મુસાફરી કરી વહાણમાં પ્રુષ્કળ ધન કમાઈ લાવવું, તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) સારી પ્રાપ્તિ કરવી.

વહો જવું; જવું રહેવું. વહો જા જોડે જતા રહે; આસ્થા જા, એમ કાઠિયાવાડમાં બોલાય છે.

૨. વહો જવું; બહેતી જવું; મર્યાદા રહિત થવું.

‘આજ કાલનાં હોકરાં વહો ગયાં.’

વહેંચી લેવું, ખાણું;-(જ્યારે ભાઈઓમાં વહેંચવાનું હોય છે ત્યારે માંહોમાંહે લદા-લદી થાય છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે મળકમાં) લદાઈ કરવી.

બનેએ સારી પેટે વહેંચી લીધું.

બે બહેનો.

વહેતી નીકે પગ દેવો, (નીકમાં પગ મૂકી વહેતું પાણી અટકાવવું તે ઉપરથી) કાઠિયા આલતા કામમાં ખપેલ કરવું; કાઠિનું સાઈ કામ આલતું હોય તે ભાગી પાડવા પત્ન કરવો; આલતા કામમાં દરકત કરવી.

વહેતી સેર-ગંગા, સાલતી આમઘની.

વહેતું મૂકવું, દર ખસેડી દેવું; રખડાબ્યાં કરવું. અળગા કરેલા માણસને માટે વપરાય છે. જેમકે તેને દબે વેદતો યુદ્ધ દે.

૨. ધ્યાનપર ન લેવું; ન ગણકારવું; દ-

રકાર ન કરવી.

“નાત કન્યા અને નથી દેવીર,

માટે નાતને મેવીસ વહેતીર,

વિના પુત્ર નરક જવું જ્યારે,

એવી નાતને શું કરે ત્યારે રે.”

વેનચરિત.

“તાનીએ એક લાકડીએ રાજ હાંકવા માંડ્યું અને પ્રથમ પ્રધાનને અંતઃસરીને તે ચાલતી પણ પાછળથી તો તેણે પ્રધાનને પણ વહેતો મૂકવા માંડ્યો.”

ગર્ભવર્સેન.

વહેમનું જાણું; ધંધાજ વહેમી માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે. વહેમનું ઝાડ પણ બોલાય છે.

“આજસ ને અસાને ઘેયો,

જેમનું જાણું થાય રે,

ધડી પહેર જાયે બંદારે થેરથી,

ધાન નિરાતે જેમણ,

સમજ મૂઠ સ્વામી તું.

નર્મકવિતા.

વહેલા ઉઠવું; ગમ્મતિ કરી જવું; કોઈનું હરણ કરી લઈ અથવા કોઈનું માગતું હોય તેને આપ્યા સિવાય જઈછું એમ કહ્યા વિના આસ્થા જવું.

વહેલા ઉઠજો, ચાલતી વખતે કાઠને ઘેર મળવા ગયા હોઈએ અને ઉઠવાની રત્ન માગીએ ત્યારે કાઠિયાવાડમાં ધરધણી કહેછે કે વહેલા ઉઠજો. પાટણવાડમાં પણ જુદા પડતી વખતે એમ કહેવામાં આવે છે.

વહેલા ચાઓ, ઉતાવળ કરો; જલદી કરો.

વળ ચકાવવો, ઉરકેરવું; પરખાવવું.

વળતાં પાણી, ઘડપણમાં નરમ પડતો જો-રસો.

૨. શાંતિ; નરમ પડતું જોર.

ચઠતાં પાણી એટલે જુવાનીનો ચઠતો જોરસો.

વળતી કળા, માંદા માણસને ધામે ધામે સાઈ થવા માંડવું તે.

વળતો દહાડો, સારી સ્થિતિનો વખત; ભાગ્યેયનો દહાડો.

વાંકા દહાડા, પ્રતિકુળ દહાડા

“દબે મને તેમ મન વાળવું; ખરે”

હો તો મારા દહાડા વાંકો બેઠા છે.”
કરણ્યેશે.

“અરે રામ, આ તો વાળદેના વાંકો દહાડાની પેટે કોયળીમાંથી સાપ નિસર્યો!”

તપત્યાખ્યાન.

વાંકી દોરી, પ્રતિકુળ નશીમ.

વાંકી પાધડી મૂકવી, દેવાણું કાઢવું; નાલાશી બતાવવી.

૨. છેલ્લાઈમાં.

“માથે પાધડી તું વાંકી મૂકનો,
તું તો પાન બીડાં ચાખો યુકતો,
તું તો અંગમાં અત્તર ચોળતો.
બેસી ચોકમાં ચોટલી ઓળતો,”

વેનચરિત્ર.

અવળી પાધડી મૂકવી પણ પહેલા

અર્થમાં બોલાય છે.

વાંકુ વરણાગીઉં, છેલ્લ; કોંકડું; કાંકાકિયું.

વાંકો વાળ, હોઠોઠરકત; નડતર; અડચણ

“આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં મુધી આ
અમળાઓનો વાંકો વાળ થવા દેનાર
નથી.”

સત્યભામાખ્યાન.

“પંચાવન નહિ પણ પાંસકે વધે ત-
મને મોટી ધાત છે. ત્યાં મુધી તમારો
વાંકો વાળ થનાર નથી; અને પાંસકે
વધે પણ વખતે તમે ધાતમાંથી બની
શકો એમ છે.”

બે બહેનો,

“તમે કોઈ પણ વાતની ચિંતા કર્યો
નહિ; મણિગવરીનો કોઈનાથી વાંકો વા-
ળ યઈ શકનાર નથી.”

મણિ અને મોહન.

વાંકીઆખાર ઉધડપુ; (વાંકીઆણું કાર
ઉધડપું તે ઉપરથી) વંશ ચાલતો રાખનાર
પુત્રની પ્રાપ્તિ થવી

“સર્વ આનંદ પામ્યું.

ઉધડપું વાંકીઆખાર,
સુંદર કેશી ગ્રેમદા,
તેણીએ પ્રસન્ન બાળ.”

ચંદ્રદાસ.

વાંકણી વિયાવી, (અનુક્રિત) બ્યારે હદ
ઉપરાંત વાર થાય છે અને મોટી યઈ ર-
હેવું પડે છે ત્યારે એ બોલાય છે. જેમ,
‘માતાં ખાતાં તો વાંકણી વિયાઈ.’

વાંતરીનો કીડા, એ કીડાની માફક એકનીએક
બાળત તરફ ધ્યાન આપનાર માણસને વિષે
બોલતાં વપરાય છે.

વાંદરાતું મુતર પીવું પડેછે, ન કરવા નેવાં
દલકાં કામ કરવાં-અનુભવવાં પડે છે; કુ.ખ
વેડવાં પડે છે.

વાંદરાને સળી કહે એવું, અટક્યાણું; અ
ળવીતરૂં.

“જો આ બે દહાડા વિજયાલક્ષ્મીની
સાળત ન યાત તો વાંદરાને સળી કહે
એવી હતી.”

ભામિની શૂપણ

વાંસ છે, મતલબ કે નથી; કશુંએ નથી;
વાંસ ફરવો (ધરમાં), વાંસ ફરવા નેવી ખુટી
જગો હોવી તે ઉપરથી એના ધરમાં તો
આડો વાંસ ફરે છે, અથવા તેના ધરમાં
તો આર હાથનો વાંસ ફરે છે, એટલે
ધરમાં કાંઈ માલમતા છે નહિ.

વાંસ બોધાય, કાઠડી ધાંપ, તું મરી જાય એ
અર્થમાં બહુવા દેતાં બોલાય છે.

વાંસુદિયો જીવાન, (વાસદાતરફના જીવાન
માણસોમાં ઝાઝું તાકાત હોતું નથી તે ઉ-
પરથી તાકાત-સૌર્ય વિનાના જીવાન માણ-
સને વિષે બોલતા વપરાય છે. (માત્ર સ-
રત તરફ)

વાંસો ભારે થવો, વાંસામાં માર મારી હ-
લકો કરવાની જરૂર પડેવી; મિલજ વધવો;
પતસજખોર થવું.

વા આવવો, લહેર-તુરમાં આવવું.

‘વા આવશે તો દરશે.’

વા કાઠી નાંખવો, માર મારી અધમુલ્ કરી નાંખવું; પ્રાણવાયુ નીકળી જાય એવો સંખન માર મારવો

૨. અતિશય કામ કરાવો ઘણું જ થક-વા રેવું-અધમુલ્ કરવું.

૩. ખુબ ધમકાવો હલકું કરવું; ઉત્તરી પાડવું; માન બગ કરવું.

વા ખાતું કરવું, રખડાવવું; પન ન કરવું; ન લેખવવું.

“આને ધર્મની કોવસુકોને તો કોઈ ગળુકારતું નથી, પણ લેગ ખ્યાલ પણ કાઢને આવ્નો નથી નીતિ તો જાણે પવનપર વા ખાતી જ નાખી છે.”

“કોઈ છૂંકું કાનગ દર દર કરે, તો કોઈ સાર કોઠીએ વચાળે વા ખાતુ પડેલું હોય.”

સુંદરી શુભમંદિર.

વા ખાતો રહેા, રખડવું-ભટકવું રહેવું; રા-જમાર વગેરેને માર કાઢના ઉપર આધાર રાખેા હોય તે નિષ્ફળ જવો.

વા ખાવો, (શરીરને પવન લાગે એવી લા-લતમાં આવવું તે ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) નિરધમી રહેવું; કામ ધંધા વિનાનું રહેવું.

૨ કામનો પાર ન આવતાં વાર લા-ગવી-અધડાવો કરવું.

વા છૂટવો, પૂઠેથી વાનું બહાર નીકળવું. વા છુટ થવી પણ ખોલાય છે. એનો ખીન્ને લાક્ષણિક અર્થ એ કે ગમરાઈ જવું, મારતી નું માર્યું ગામઝ જનવું.

વા નીકળી જવો, મરી જવું. (વાયુ-પ્રા-ણવાયુ)

૨. ધણી મહેનત પડવી; મરી જવા જેવું દુઃખ થવું.

વા પર જવું, ઘેલછાવાળું થવું; વાએલ-ચ-મકેલ થવું

વાને ઘેર જવું; પણ ખોલાય છે.

વા-વાયરો વાવો, સારી માઠી વાતનો ફે-લાવો થવો.

૨. શુભદોષ લાગવો; અમર થવી (મં-ગતિની.)

૩. સુખ દુઃખભોવા-અનુભવવા-ખમવા. ‘હજી એને સંસારનો વાયરો નથી વાયો એટલે બાર પાદશાહી કરે છે,’ ‘મને તો બધી તરફના વાયરા વાયા છે.’

“ પ્રખ્યાત બાણ કવિના મંથનું આપ-ણા વિહાર રા. હમનલાય પડયાએ અ-પૂર્વ ભાગીતર કર્યું ત્યાગ પછી લોકોમાં એવો જ વા વાયો છે કે બંધા જ જાણે બાણ બની જઈએ.”

પ્રિયવંદા.

“ બાપુ, હજી તું બાગક છે, દુનિયાદ-રીનો વાયરો હજી તને વાયો નથી અને તેથી ધુરંશેનાં મન કેવાં હોય છે, તે તું ધ-યાર્ય રીતે સમજી શકતી નથી.”

મણિ અને મોહન.

વા સાથે વડે એવું, જેની સાથે જરાતરામાં તકરાર કરે-લડે-ઉતરી પડે એવું.

“ એક મોહોલામાં એક એવી વઢમરી બાઈ હતી કે તે વાની સાથે લડી પડે લ-કમાં વગર પડાડે ખાલી જાય તો તેને ચેન પડે નહિ.”

બે બહેનો.

વાઈ થવી, જે માણસ કામ કરવે કંઠાળો ખાતો હોય અથવા ન કરતો હોય તેવા કા-યર માણસને અથવા કઠીએ તે પ્રમાણે ન કરે એવા માણસને વિષે વાંકામાં બોલતાં વપરાય છે.

જેમ-ટાકું ખાતાં શું વાઈ ધાય છે ?

વાએ ઉડ્યું, ફેલાવું, એકથી ખીન્ને કાને, ખીન્નેથી ત્રીજે, એમ સર્વત્ર વાત ફેલાવી.

“ વાયે વાતો ઉડતી રહી, અને તેની

પાસે કાઈ કાઈ તડકા ચાલ્યા આવતા હતા. ”

સત્સ્વતીચંદ્ર.

“ વાએ વાન ઉડી અને થોડા કલાકમાં આખા શહેરમા ચર્ચ મર્ચ. ”

વાએ ચડતુ, (વાત) ગહેર થયી

૨ શહેરમા આવતુ, ઉડેલ તમિલતતુ થયુ

વાએ જયુ, જગાવટ થવી (લોકની) આ શબ્દ વિશેષે અસભ્ય લોકોને માટે વપરાય છે (દેડીયાવાળુ, દોલીયાવાળુ)

૩ અધૂરે જયુ, ખુવાનડ થવી

‘ અર માર્, એમને પણ એ મનુષ્યંદ અનર્તા પછી એ કસવાવડો ચર્ચ એમ બે વાર વાએ ગયુ અને ત્યાર પછી ખીજો દીકરો છ મહિનાનો થયો છે ’

શ્રી સભાપત્ય

વાનુ ફોફુ, વાપથી સરીર પુછ થયેલુ માનુષ પડતુ હોય પરતુ ઝાઝુ જોગ ન હોય-ધા ગ્વા જેટલુ મગ ન રોય ત્યારે એમ વપરાય છે

વામાં આવયુ, ધેનઝાપુત તુરંગમા આવુ, મિથ્યા મનોરાજ્યમા મહાનન

“ ષ્ટલાએક દેગરાગના પુત્રો પણ વિવાહના વામા આવી તે પ્રસંગે પોતાને ધેર વેશ્યાઓને બોલાવી પોતાનું આમણુ અપવિત્ર કરવાને જરા પણ આનાકાની કરતા નથી ’

પડતા જમનામાર્

વાગતો ઘટ, બડાઈ હાકનાર, વાતોડિયો, પતરાજખોર

વાધ દરવો, ધેણુને જણવારતી (અરણીમા) અમદાવાદના વડનગરા નાગર મહરથો અને શ્રાહણોમા વાધ કરવાનો રિવાજ છે

“ મોડી વામધૂમથી જોગો ભંપો, નવી વડનો વાવ કૂંપો, અમેજી વાજતો આ

ભ્યાં ને ખાડ સાકરની બે એક નાતો કરી ”

વાધ જેટલી આળમ, ધધીજ આળમ

વાધ મારવો, વાધ મારવા જેવું મોટું પરાક્રમ કરતું

“ એક મ્હે પડ્યાજીએ તો વાર માયો, ખીજો કહે બચ્યા, કહેતો ખરો, શાં પરાક્રમ કયાં ? ”

માસુવડુની લડાઈ

વાધની માંગી, (બિવાડીનો આકાર બહુધા વાવના જેવો છે તે ઉપન્યા) બિવાડી, મીની

વાધનુ માથુ લાવયુ, વાધનુ માનુ લાવના જેવુ એકા મોટું પરાક્રમ કરતું

વાધ ભગત, કમ ભગત જગનમાં આ જો દહાડો બટક્યા છતાં એમ વાવને ખી લકુન ચીકાગ મળ્યો નહિ તેથી રતવાયો મનીને તે ધીમે ધીમે જતો હતો એટલામા તેની નજર એક ઝાડ તરફ મર્ચ, ઝાડની ડાળીએ એક મોટો જૂઠ (વાદરો) મેડો હતો, તેને તેણે નકમા વા રો, પણ તે કેમ દાથમા આવે ? ઝાડ ઉપર તેનાથી ચડી શકાય નહિ અને વાન હોય ત્યાં સુધી વા-રો હેડે ઉતરે નહિ, વાવે તેને છેતરાનો ધાટ રચ્યો તેણે પાસેના તનાવમા જઈ મગડીયા ધમી તેનું દીધુ તાણુ અરણીના કડકા ભાગી વેવમાં વેતામા પરાંવી તેની માગા ટાટે નાખી અને ટુકીને પગના ભરતો ભરતો તે ઝાડ તરફ ધીમે ધીમે ચાલી આવ્યો વાદરાને આથી નવાઈ લાગી તેણે પૂછ્યુ, કેમ વાધમાર્ તમે વેશ મની કુકીને પગ ભરો છો ? વાધે કહ્યું જો ભાઈ હવે હું ઘરડો થયોને આજલગણુ મેં અનેક જનની હત્યા કરી પાપનું પોટલુ માથે બાધ્યુ સંગતિ થવા મારે હવે હું બકત થયો છું મારા ચાનનાથી કીડી સરખીએ નાશ ના પામે માટે હું કુકીને પગનું માકુ છું વાદરાને આથી ઝડક વિ

આસ બેઠો. ધણીવારનો તરસ્યો હોવાથી તે પાણી પીવાને ચાલ્યો હતો. તેણે વાધને કહ્યું એમ છે તો તમે મને મારવાના નહિ! વાધે કહ્યું અરે રામ રામ, હું કાઠી સરખીને બચાવવાની તજવીજ કરું છું તો તને કેમ મારીશક વાંદરા ખીતો ખીતો નીચે ઉતર્યો. ને તક્ષાવની તરફ ચાલ્યો. વાધે આંખો મીચી હાથમાં માળા લઈ ગટક ગટક ચૂંચી મૂકવા માંડ્યા. વાંદરાની જાત ચંચળ હોય છે તેથી તે જતાં જતાં વારે વારે પાણું વાળીને જોતો હતો, પણ વાધમાઈએ તો ખરું બગધ્યાન ધરવાનો ડાળ કર્યો હતો. તેથી વાંદરાભાઈ છેતરાયા. તળાવ આગળ ગયા પછી તેણે ડોકું નમાવી પાણી પીવા માંડ્યું. એટલે વાધે એકદમ તણપ મારી તેને ટેડમાંથી પકડી લીધો. વાંદરાએ જાણ્યું, હવે આપણું આવી બન્યું. વાધના મોંમાંથી છુટવાનો નથી. પણ વાધની પેટે લાવની હું પણ પ્રયત્ન કરી જોઈ. વાધે વાંદરાને લઈ જવા માંડ્યો. એટલે વાંદરા ખડખડીને હમવા લાગ્યો. મોતના પંઝામાં હસાયા છતાં વાંદરા શા માટે હસતો હશે તે જાણવાને વાધને સહેજ ઈચ્છા થઈ, તેથી તે બોલ્યો વાંદરાભાઈ શું હસ્યો ? હસ્યો શબ્દ બોલતાં મોં પહોળું થાય છે. વાધનું મોં પહોળું થતાં જ વાંદરાએ કૂક કરી કુદકો માર્યો ને તે ઝાડની ડાળીએ જઈ બેઠો. એ વાત ઉપરથી.)

વાજ આવવું, કાપર થવું; હારી જવું; હેરાન થવું; યાકવું.

“બાપુ જૂલ્યા ગર્વમાં એ સાચું નવ જાણું નામ, મુખરૂપ મુખ્ય અમે આબ્યા એ માં વાજરે-અમે.”

કવિ બાપુ.

“જિયારી મારી બાઈ મત અપવાસ કરી કરી વાજ આવે છે.”

વપત્યાખ્યાન.

“યામ મુજ કુખિયાનું દાજ, વારે પેરે હું આબ્યાછું વાજ.”

માંધાતાખ્યાન.

વાટ ઉઠવી, ધૂળ મળવું; વણસવું; વ્યથ જ-વું-બગડી જવું.

“વાંદરા મૂછપર વાટ જ ઉડી, નઈની વાટે સંચર્યો.”

ધ્યારામ.

“પિંડ પાડે તારું વેર વાળે નહિ, પેટની વેડમાં વાટ ઉડી.”

અંગદ વિદિ.

“અરધી ઉમર વહી મધ, ભગવતનું નામ ન લેવું, અનુપાદેમાં વાટ ઉડાડી, કહ્યું બગાના લેવું.”

કામ્યકૌશલભ.

વાટ પડવી (રીવે), સંધ્યાકાળ થવી.

વાટ પાડવી, લૂટવું.

૨. રસ્તો કરવો.

વાટનો વાટસર, (માત્ર રસ્તે જનાર-તે ઉપરથી.) કેવળ આગવું અથવા સંનધે વિનાનું માણુમ; બિનમાહિતમાર એવું ને કોઈ તે.

વાટમાં વહેવું, જોતજોતામાં ફના થવું; ન કાચું-વ્યથ-અરબાદ જવું.

૨. જવું રહેવું; બાગી જવું.

“બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિ બગડે,

જગાડતાં ક્ષણ જુવ;

બ્રમ થયો કે જવું હરાવે,

વિસરાવે હરિનું રૂપ;

કહો શું કહેવાયે રે,

વાટે સહુ જાયે વહી.

વાંકે નથી તારા રે.”

ધીરે. બકત.

“બાઈ વૈરાળે વણા બધા છે તારા દિવસ વાટમાં; રહો છે રાત દિવસ તું લોભાઈ વિપવના વાટમાં.”

જોતોબકત.

વાડા મૂકવા, [વાડો-ચૂત (ચૂત)] હડાડિયણે
ખરચી નાખતું; ખાઈ પી હડાવી દેતું.

“જેણે દાયાની પેટે ને કાંઈ જાનું છપતું
રહી ગએલું તેનાપર ધીમે ધીમે વાડા મૂકાવા
ગયા; આથી પૈસાની જાખતમાં દયાળદાસ-
ની હાલત સાધારણ હતી.

જે બહેનો,

પાટેથી વડવાડ લેવી, કારણ કે પ્રસંગ સિ-
વાય સંભવ જાખતમાં કંઈકો હોતો કરવો.
વાડ ખંધાવી (પાછળ), ઘેરાઈ જતું;
આસપાસ જમાવ થવો.

“લુચ્ચા, સફાઈને પેટ ભરા લોકોની
તો એની પાછળ વાડ ખંધાઈ હતી.”

અ. જૂની પાતી.

વાડામાં જતું, ઝાડે કરવા જતું;
વાડી ભરવી, નિખાળા-વાજપર ફૂલ અંધવાં.

(સાક્ષાત્)

“સીમત ને યોડા દિવસ રહ્યા ત્યારે
તારાને હાથે પગે જેટી ચોપડી, વાડી જ-
ભરી, અને રાણમારવા માંડી.”

સાચુપકુની લઘાઈ.

“જાળકને વાડી ભરે,

માયા ઉપર નેહ;

કેવો રોમે વ્રજ (મોગરા વડે),

બહેક બહેક ચર્ચ રહે.”

નર્મકવિતા.

વાડો લટાઈ જવી, ધૂળ મળી જતું; ખ-
ગડતું. વિખરાઈ જતું (કામ.)

“ઉમંગથી કામો આરંભે,

રાખી આરા વિચાર રે;

અધવચ વાડી લુટાઈ જાય ને,

આખર થાય નિરાસ રે.

અડા અલો

વિજયવાણી.

વાડીઓ ફૂલવી, સારી પેદાશ આવવી. (વા-
દ્યક્ષિ.)

તેને ઘેર તો વાડીઓ ફૂલે છે.

વાડીના વરધોડા, (અર્થ કામગીરી ફરિમ
ફૂલવી વાડીનો મકેત છે. એવી વાડીઓ
ને વરધોડામાં હોય છે તે વાડીના વરધોડા
કહેવાય છે. તે વાડીઓ સ્વભાવેજ ઉપરના
દાડમાઠવાળી હોઈ ચોડી જ વાર ટકે છે.
તે ઉપરથી.)

દેખાવે દાડમાઠવાળા પશુ અંદરથી
વિત વખરની ઘૂસત ખરાબ યઈ નારા પામે
એવી વસ્તુના સંબંધમાં વપરાય છે અ-
સાધારણ એવું ને કાંઈ તે.

“આપણા લોકો પરદેશી સામાનને
વાડીના વરધોડા ગણે છે અને તેઓ કહે
છે કે તે તકવાદી ને ફેલાડીઓ સમજવો.”

દે મે હ.

વાણજી જમાડતું; અપરણીરાતને રાખડી
બાંધ્યા પછી સર્વાવદાઓ જમાડવી;
ધેણ જમાડવી.

વાણિયા ચઢજતું, વખતનોછત નરમ-પોચા-
હોવા યઈ જતું; અગમચેતી રાખીને
મરીન યઈ જતું. (વાણીઆ લોકો દીલી
જાળના ખાનાચ અને પહેાંચેલી પુટીના
કહેવાય છે તે ઉપરથી.)

“ગઈ લડાઈમાં આપણું કમકોવત હતું
ને એજ કારણથી ધણા સુખદો વાણિયા
યઈ ગયા છે તેથી આપણું સરસ રાતુના
કરતાં નાનું છે.”

.. વનરાજ આવડો.

“તમે પેધઆ વિદેશિએને, પછી ઉ-
લટ્યો ધણે સુશાય; યઈ વાણિયા પેઠા પશુ
પણ, કવો હિંદુપર આપાર કોપ.”

વાણીપત.

વાણિયાવિધા કરવી, વાણિયાના જીતિરત-
નાવની પેટે કપાટ કરી-આડુ અવળું સમ-
જવી-પોતાનું કાર્ય સાધી લેતું સમયસ-
ચકતાથી પોતાનું કામ કાઢી લેતું; સમય
પ્રમાણે વર્તવું.

“સાંત્ર મનોએ સુધ ન કરતાં વાણિ-

વાણિયા કરી સત્તુને તાગે થયો.”

સધરાજસંઘ.

વાણિયાના કાળજી નેવો (દેવના), ધન-
ધનતો અગ્નિ (વાણિયાનું કાળજી ધણું સ-
ખત અને રીડું દોષ છે તે ઉપરથી.)

વાત કરવાનું ઠેકાણું, સારામાં મનના ઉ-
ભરા કાઢવાનું યોગ્ય સ્થાન.

“ મૂકવા નાણું ઠેકાણું છાનું મજા, જ્યાં
યકી દાઈ તેને ન કળશે.

વાત કરવાનું ઠેકાણું તો વિશ્વમાં, મિત્ર
મુશ્કેલીથી કાઢી મળશે.”

કવિ દસપનરામ.

વાત ફાટવી, હાડ જવું. ‘એની વાત તો ફા-
ટી છે હવે.’

૨. વાત ફેલાવી.

વાત ભાડે કરવી, અમુક વાતને મોટી-મો-
ટી કરી થાપવી.

વાત ભાડે થવી, મને થયો; પતરાજખોર
થવું; ટેક-મખત વધવો.

૨. અગાઉના કરતાં વધારા થવો. (ઉ-
સ્કેલીમાં-મુણ-કસોટીમાં કે કિંમ-
તમાં.)

૩. છેક જ કઠોર ધમને વેર વાળવા ઉપર
આવવું.

વાત મારી જવી, ધારું ધૂળધાણી થવું;
એસ કથળી જવો; એસ નિષ્ફળ થવો.

“ ચાલાક ઘેરાભાષણે ધારું કે હવે વ-
વખ ગુમાવવામાં માસ નથી. કાંઈ બોલી
હશે તો આપણી વાત મારી જશે.”

જે જહેનો.

વાત પામવી એટલે ભેદ જાણવો; પાર
પામવો. વાત બનાવવો એટલે જુદી વાત
ચલાવવી.

વાત વઠવી -વધવી, અમર્થ-અવિવેકી
યર્ષા મયેલા પતરાજખોર માણસને વિશે

જોલતાં વપરાય છે કે ‘એની વાત વંદી છે
હવે.’

વાતનું વતેસર- વતીગણ કરી મૂકવું,
જુજ વાતને છેક મોટી કરી નાખવી; લંબા-
વી લંબાવીને કહેવું. (વતેસર=વાતશ્રી)

“ ધનવદ્ધમોની વાતો તેના ધણીની
વાતોને મળતી હતી-વિદેશમાં એટલું કે એ
નો સ્વભાવ વધારે વાચાળ હોય છે તેથી
તેઓ વાતનું વતીગણ કરી મૂકે છે.”

જેમહેનો.

વાદળ ચડી આવવું, સંકટનું તોફાન થવા
લાગવું.

વાદળ ટુટી પડવું; સામગ્રી આફત આવી
પડવી; એકાએક એવું દુઃખ આવી પડ-
વું કે જ્યાંથી છુટવાની બારી જડે નહિ.

“ માનચતુરે આ કામ કર્યું હોત તો
એના પર વાદળ ટુટી પડત.”

મરસવતીચંદ્ર.

વાદળ ચડવું, (દુઃખનું) અતિશય દુઃખ જ-
નવું.

૨. લરકર ચડવું.

૩. વરસાદ ચડવો.

વાનાં કરવાં (ધણાં ધણાં), બહુ બહુ રીતે
વિવેક કરવો અથવા બહુ બહુ રીતે
સંમળવવું.

“ તેણે ધણાં વાનાં કર્યાં, પણ હું જ.
મજા મયો નહિ.” “લાક પહોંચાં કુંવરી
તણાં, નજને વાનાં કીધાં ધણાં,”

નજાખ્યાન.

વાને ધાલવું, વિધિપૂર્વક પીડી જોળવી.

વાયડું થવું, દોઢ ડહાપણ ચલાવવું; હઠી-
લું—જીકી થવું; સમજાવ્યું ન સમજતાં
આડું ને આડું કર્યાં કરવું.

વાયડું પડવું, ખોડું લાગવું; માડું લાગવું.

“ અહીં કહીએ છીએ ત્યારે વળી વાયડું
પડે છે ભાઈ સાહેબને ?”

વાપરા વાઈ ચૂક્યા, સુખ દુઃખની અનુભવ
લઈ રહ્યા—સુખ દુઃખ ને આવી પડ્યું તે
વેઠ્યું.

‘બધી તરફના વાપરા વાઈ ચૂક્યા’ એમ
કહેવાય છે.

વાયરે ચઢવું, હોરમાં આવવું; ઉડેક તમિ-
યતના થવું; મૂર્ખાઈ બરેલી તમિયતમાં
આવવું; પુલાવું.

“ એક દિવસ મેરો ખીજવાયલો
નિરાશ થયેલા ગરબડાસ સાથે મળ્યા મા-
રવા બેઠો અને વાયરે ચઢ્યો, તેમાં કાંઈ
લવી ગયો. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ મોંઘવારીના સમયમાં તેઓ બે પેસા
સાંઈ કમાયા તેથી વાયરે ચઢ્યા. ”

પુસ્તકમીળા.

વાયરો કાઢી નાખવો, માર મારી અધમુઠ
કરી નાખવું; થોડી વારમાં પ્રાણુવાસુ ની-
કળી નય એટલો માર મારવો.

૨, અતિશય કામ કરાવી મરજીતોલ
કરી નાખવું, ઘઘી દેવું.

અથવા ધમધમાવવું—ધમધાવવું;

ઘોઠી દેવા; સપડાવવું.

વાયરો નીકળી જવો, અતિશય—હઠથી જા-
દે મહેનત કરી છેકળ થાકી જવું; મરજી-
તોલ થઈ જવું.

વારના પાર થયા, ધણીજ વાર થઈ.

વારિ જાઉં, વહાલાને માટે જોગ આપું;
ખસા લઉં; કુરખાન થઈ જાઉં; ઓવારણ
લઉં.

વારી નાખવું, માથે ઓવારી—હતારી ફેંકી
દેવું. (દરકાર ન રાખવાના અર્થમાં વપરા-
ય છે.)

‘ સો રૂપિયા તો તેના નામપર વારી
નાખું. ’

વાવડા ચઢના, રોટકમંદ—વિજળી ચડું.

‘ આજ ભાષના વાવડા ચઢ્યા છે. ’

વાવડો ઉડવો, જય મેળવવો.

વાવડો ચઢવો, આજી કરવી. વિજય મેળવવો

વાસ લેવાવો, ઉચ્ચાળા ભરાવવા; ધર વા-

ખરો ઉપાડી લઈ જવાની જરૂર પાડવી.

વાહ વાહ, ઠીકઠીક.

“ ઠીકજ છે, જેને ધણીનું માન હોય
તેને ધરાણું ભેઈએ; અમારે તો વાહવા-
હ ! ”

શ્રી સંભાષણ

વાહુ રે વાહુ, એમ અનુભવી ઉમ્મત થતાં
બોલવામાં આવે છે.

વાહુવાહુ રે ભાઈ વાહુવાહુ, સામા મા-
ણસે મૂર્ખાઈનું કામ કર્યું હોય ત્યારે મ-
સ્કરી કરવામાં વપરાય છે (વાંકામાં.) વા-
હવાહ એ શાળાશીમાં, અને વાહ એ
વાંકામાં કાઈની મૂર્ખાઈ બતાવતાં વપ-
રાય છે.

“ ઓ કુતરા, અરે શુભ્યા, તારી પીઠ-
પર કાઠાની નિસાનીઓ છતાં શાહુકાર
બનવાને તૈયાર થયો છે કેમ કે વાહ વાહ-
જી વાહ વાહ, કેવો નિર્લજ્જ ! એમ બોલી
તેઓએ લાતમજીનો વારસાદ વરસાવ્યો. ”

અ. ના. બા. ૧ લો

“ હાપણમાં ઘુજ નહિ મળ્યા, માણે
મોટી મોજ; વાહવાહ બઈ વાહવાહ તને,
અખળા મારે રોજ. ”

રસ પ્રકરણ—કવિ નર્મદ.

વાણુ ખાણી થવાં—કરવાં, રાતનું આવા-
નું ખાઈ લેવું.

વાણે વાણ ઉજા થવા, રોમાંચ ખડા
થવાં. (ભય, ક્રોધ કે, દયાની લાગણીથી.)
વિખ વાવવું, ઝેર ઉત્તમ કરવું; ચુગવડનું
મળ રોપવું. :

વિછેદ જવું, નાશ પામવું. (શ્રાવકોમાં.)

વિજળીને વેગે, વિજળીના વેગ જેટલી ઝ-
ડપથી.

“ તે તત્કાળ ઉડ્યો, ને હિતાહિતને

વિચાર કર્યા વિના જ વિનળીને વેગે પાછો રાજમહેલ તરફ આવ્યો. ”

દિલીપર હસ્યો.

વિરાટ સ્વરૂપ, ઘડાંડ-વિશ્વને આકારે ધસરનો જ દેહ તે.

વિવાહની વરસી, રૂડે અવસરે કંઈ માઠો પ્રસંગ-સમાચાર આવી મળે તો તે વખતે વિવાહની વરસી થઈ એમ બોલાવજે. અવળતું ચલણ; બેઠાએ તે કરતાં ઊંધુંજ. વિવાહનું આરમ્બ પશુ બોલાવ છે. “ તેની ઈચ્છામાં હાથ દેખાતું વિદ્ય પડશે તો તે વિવાહનું વરસો કરી બેસશે. ”

સરસ્વતી ચંદ્ર.

“ મર્મમાં તે બોલો નવ જાણે, બોલે વધી ધ્રુમ; વિવાહનું તો બારમું કરતી, વેળાએ બનતી સ્તમ, મૂરખ નાર તણી હાંસી, બેનો જીવો શી યામ ખાતી? ”

નર્મકવિતા.

વિદ્યાસી ધર્મ, જેમાં ખિરતી પેગમ્બરના ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી પાપથી મુક્ત થવાય છે એવું કહેલું છે તે.

વિષ્ણુ દેવત, ધી.

વીંટીમાં જડવા જેવું (નંગ), શુભવાન-લામક માણસને વિષે બોલતાં લાક્ષણિક રીતે વપરાય છે, પરંતુ બહુધા વાંઝામાં નરસા શુભથી બહાર પડેલાને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

વીર મૂંઝવા, મંત્રથી વીરનો કાઈનામાં પ્રવેશ કરાવવો.

વીશી ખાવીશી, ફેરફાર; સખદ્વંખ; ચઢતી પડતી.

વીસ નખી, (વીસ નખવાળી સ્ત્રી)

‘ કારણ તો ઘર ધાલણ મોટું, વીસ નખી આવી વળગીજી; નવલ ભણે દિલ્લુભાગી ભણ્યાની, આસા હવે રહી અજગી. ’

સાચું.

બાળ લક્ષ બગીચી.

વીસ વસા, સંપૂર્ણ.

૨. ધણું ખર્ચ.

‘ હસે હિયા વિશે વસે, યશે સુખીજ રે વોરે. ’

દ્રોપદી હરણ.

વેંત ભોંય સુઝતી નથી, શું કરવું તે જરા પશુ સજે નહિ, એવી સાંકડમાં અથવા અતિશય મુંચવણમાં આવી પડાય છે ત્યારે વપરાય છે.

વે’લાઈ, અવહારમાં ચાલતો પૈસો કે નાણું. વેગળું બેસવું, (રજસ્વળા સ્ત્રીએ અમુક દિવસ વેગળા રહેવું એ પ્રચાર હિંદુમાં તેમ પારસીમાં ચાલે છે તે ઉપરથી.) વેચાતી લઠાઈ લેવી, કાઈનું ઉપરાણું લઈ પોતે લઈવું.

“ તેની આંખ જીરસાથીજ રાતી રહેતી અને તેને વેચાતી લઠાઈ લેવાની એવી તો દેવ પડી ગઈ હતી કે માધવે તેને સારા લંચા હોદ્દાપર નીમેલો હતો તો પશુ જેમ અને તેમ તેને ખીજ સોડો સાથે યોગજ પ્રસંગે પડવા દેતો, ”

કરણધેસો. ૧.

વેચીને ચણા ખાવા-કરવા, વેચી-વટાવીને ખાઈ પી ઉઘાવી દેવું. ૨. પત ન કરવું.

“ આ તમારી બેરી તમારો હુકમ ન માને એ તે વાત! તમને રોજ વેચી ખાય છે, તમને શેની ગાંઠે? પૈસાનું કામ નથી, મરદાઈ બેઠાએ. ”

નવી પ્રભા.

વેચીને પાથકા કરવા, વેચી-વટાવીને ખાઈ પી ઉઘાવી દેવું; પત ન કરવું.

વેઠીયાપાડ કરવી, બળાતકારે કરવું; ઢંગ-ઢેકણા વિનાનું કરવું (કામ.)

વેતર નંકવું. (માણસને વિષે બોલતાં.) છેવું છોકરી કાણમાં-મનુષ્યમાં ન રહેવાં.

વેતરણ કરવી, વલે કરવી; શિક્ષા કરવાની તજવીજ કરવી; ઘાટ ધડવો. વેતરણ વણવી પશુ કહેવાય છે.

“ એ ચિંતા ઉપકાર કરે કદિ,
સદ્યુષ્ણનો કરાવિ મેળાપ;
પણ વૃત્તિ પાછી તુર્ત પલટાયે,
કે ચિંતા કાપતી કાપ.
નય નય ધીરા રે,
કે વેતરણ નવ વણે-ચિંતા.”

ધીરા ભક્ત.

વેતરી આવવું, ગમે તેમ કરી આવવું. ગમે
તેમ વેતરી આવ્યો હશે એટલે તેનો કંઈ
ભરોસો નહિ-ગમે તેમ-કદિ જાણું કરી
આવ્યો હોય.

“ નવતું સાડી તેર વેતરણું જુઓ.”

વેદ ભણવા, વેદ ભણવા જેવું કોઈ બારે
મુશ્કેલ કામ કરવું.

“ શ્રીદમો-દાદા, એના તે શા બાર છે
છે ? કંસ, કેશી, મક્ષ, માતંગ, માવત એવા
એવા અનેકને અમારા જેવા ગોવાળીઆ
પૂરા પડી શક્યા, તો હવે એવા એકને
જીતવો તેમાં તે શા વેદ ભણવાના હતા.”

સત્યભામાખ્યાન.

વેદનો છેડો આવવો, હદ આવી રહેવી;
આડોઆંક વળવો; અવધિ થવી; બહુ થવું.
વેદિયો ઠોર, પુસ્તકપડિત; સમજ્યા વિના
માત્ર પાઠે કરનાર; જે ભણે પણ ગણે નહિ
તે; બ્યાવહારિક જ્ઞાન વિનાનો; પોપટિયો
પડિત.

વેરાઈ જવું, જ્યારે કોઈ માણસનું હસવું
માતું ન હોય ત્યારે સામે માણસ કહેશે કે
જે જે, અથવા વેરાઈ જવું ?

વેરી મારવું, સમાધાન કરવું-કરી છુટું પાડ-
વું; માંડી વાળવું; ટોટા પતાવવું.

“ બન્ને વચ્ચે પાછું જુદા મચ્યું; એ
ધરમાં ન હોવાથી તેમને વેરી મારનાર કોઈ
ન હોતું; લડી લડીને ચાક્યા ત્યારે જ
તે છાનાં રવાં.”

જે બહેનો.

વેલ કાઢવી, કુતરાંને સાર એક ગામથી પી-
ને ગામ અન્યોઅન્ય લાડવા, રોટલા વગેરે
ગોઠવવા.

વેલાતોડ વરસાદ, હિતર દિશાના પવનસાથે
વરસતો એરી વરસાદ. તેથી વેલા વગેરે સ-
કાઈ નય છે.

વેલો વધવો, કુટુંબ પરિવાર વધવો-ફેલાવો.
વેવલાં વીણવાં, કાંકાં મારવાં.

“ જવની રાખી જમનાથ પડિત, તે તો
સદન જની આવે; આવન સીદી ગંગા
ચડાવી, તે તો વેવલાં વીણાવે,”

દયારામ.

વેશ રાખવો, સ્ત્રીની અવસ્થામાં આવે ત્યાં
સુધી બાળરાંડે સાધારણ વપરાતાં ધરે-
ણાં અને ચાંદો રાખવો.

વેશધારી કાગડો, એક કાગડો મોરનાં પી-
છા ધાલી મોરનું ડાળ ધારણ કરતો હતો;
પરવું પાછળથી પકડાઈ ગયો. તે ઉપરથી
મિથ્યાડંબર કરનારો માણસ; જે પોતાનું
નથી તે પોતાનું છે એમ કહેવડાવનાર. (ધ-
સપનીતિની એક વાત ઉપરથી.)

વેડું કરવું, જેણે કરીને રોગ નય, અથવારીસ,
બળિયેલપણ, ધુધવાતાપણ ટળે એવી તબ-
વીજ કરવી.

(રોગ-વ્યાધિ ટાળવા વેડું-દવા કરવી
પડે છે તે ઉપરથી.)

“ જે લેસન નુદિ આવડયું તો તારાં
વેલં કરવાં પડશે યાદ રાખ.”

વૈમાન આવવું, (જેણે સત્કર્મ કરી ઈશ્વરની
મહેરઆની મેળવી હોય તેને મરતાં ઈશ્વર
ની હજુર લઈ જવા દેવતાઓને બેસવાનું
વાહન કે વૈમાન આવે છે એમ કહેવાય છે
તે ઉપરથી.)

પવિત્ર ભક્તિમાન-પૂણ્યશાળી કરી મોટા
દુનિયાથી ઈશ્વરની હજુરમા જવું.

“ અંત સમે છાપ તિલક બનાવે,
જૂલો ગયા જ્યારે માન;

ઐરણી ચોરી સોયલું ઘન, એમ કેમ

આવે વૈશાખ.

અર જાન નાભુ રે.”

ધીરો ભક્ત.

વૈશાખ નંદન, ગધેડો; મૂર્ખ. (વૈશાખ નંદન
ઐરણે ગધેડો તે ઉપરથી લાક્ષણિક.) (ગ-
ધેડાને માટે વૈશાખ માસ કમોદિપક છે

તે ઉપરથી.)

વોહોલિયાં વાહવાં, વલખાં મારવાં; કાં કાં
મારવાં.

“ હા નથી હાલતો હરિ ભક્તો વિના
કાળ ગળી જાયો, સોયે દસુ નાસે ઉપર પછે
વોહોલિયાં વાહારો— ખુલ્લ.”

ભોળો ભક્ત.

શી

શંભુચેલો, ચેલેલો; ને હોય તે ચેલું;
ખિચડો.

શકરાના કરવા, (શુકરાના કરવા.) એકાદું
પરાક્રમ કરી મોટો જશ મેળવવો—
ખાટવો.

૨. તાગડધિના કરવા.

“ રાજ નિયમિત કાળે ખુલ્લી હવામાં
કસરત કરવી, ને નીમક ને રોટી ને મજા
તે પર શુકરાના કરવા એવી ઉત્તમ ટેવ
એ કાળના ઇસ્લામીઓની હતી.”

સોરડી સોમનાથ.

શકુનિ ચતુષ્થય, જુઓ ચંડાળ ચોક્કડી.

(મહાભારતમાં વર્ણવેલા શકુનિ, કુર્યોધન,
દુઃશાસન, અને કર્ણુ એ ચાર જણની ચં-
ડાળ ચોક્કડી ગણાતી હતી તે ઉપરથી.)

શકુનિ મામો, (કુર્યોધનનો મામો શકુનિ;
કુર્યોધનને અવળી ખુદ્દિ સુઝાડનાર તે જ
હતો તે ઉપરથી.) હીણી સચાહ આપ-
નાર-અવળી ખુદ્દિ સુઝાડનાર એવો ને
કોઈ તે.

શંખ જેવો, મૂર્ખ; હ; અકલ વિનાનો; જ
મહી; અક્ષરશૂન્ય.

૨. હાલી; પાસે કંઈ ન હોય તેવું. (શં-
ખ અંદરથી પોતો હોય તે ઉ-
પરથી)

શંખોવાય ઐરણે કંઈજ નહિ.

શંખ નારાયણ, પાસે કંઈજ ન હોય તે.

એમાં છે ‘શંખનારાયણ’ મતલબ, કે કશુંએ
નથી.

શંખ માધવાનંદ પણ બોલાય છે.

શંખ કુકેવો, દેવાળું કાઢવું.

૨. બોલાળું જતાવી દેવું; પાસે કંઈ
નથી એમ જણાવવું; ભડ વેરવી.

શંખ વગાડવો પણ બોલાય છે;

૩. પોતાના કામમાં પાર ન મડવું; દારી
ચાકી જઈ અધવચ પડવું મડવું.

શંખ ભારથી, અકલ વિનાનો; મૂર્ખ; હંગ
ધડા વિનાનો.

“ તેના શરીરમાં હજી જીવ છે. ‘શંખ’
હોય તો હું મારા બોલ હમણાં જ સત્ય
કરી દેખાડું અને તેમ ન બને તો મછી
સરકારે બેલાસક અને શંખભારથી સ-
મજવો.”

અરેખિયન નાઈફ.

શંખ વાગવો, (ધરમાં) (સાકુ સોકાના ધરમાં
શંખ વાગે છે તે ઉપરથી લાક્ષણિક) ખૂટી જવું;
ચર્ચ રહેવું; પતી રહેવું; પાર પતવું.

શનિનો ફેરો, કુખ કે આફતને વિશે બે-
લતાં વપસાય છે.

(શનિ પીઝાકરી ગણાય છે તે ઉ-
પરથી.)

શરીર ભરાવું, તાપ આવવો અથવા તાવનાં
ચિન્હ થવાં.

શરીર ભરાવાવાળું થવું ઐરણે ચોદી-
આળ થવું.

શરીર વાળવું એટલે કસરતથી શરીરનો ખાંધો આણવો.

શરીર ભારે થવું અને શરીર ભારાવું એ એક જ અર્થમાં વપરાય છે. શરીર ભારાઈ જવું એટલે અકસરત યઈ જવું.

શરીરમાં ધાણુ પેસવો, રોગે ધર કરવું; રોગે દાખલ થઈ તબિયત બગાડવી.

“લાડકાર બિચારી મરીમથીને દહાડા કાઢતી; તેના શરીરમાં એકવાર ધાણુ પેટે તે ગમે તેટલાં આસડવેસડ કંઈ તોપણ દૂર થયો નહિ.”

એ બહેનો.

શાક કરવું, નિરર્થક રાખી ગૂઢવું; કાઈ વસ્તુનો મહત્ત્વ-અધિકારી, માગણી થવા છતાં પણ કાઈ માંગનારને આપે નહિ ત્યારે તેના તરફથી નિરસ્કારમાં આ પ્રયોગ વપરાય છે.

વધારીને ખાવું, અધાણું કરવું વગેરે આ પ્રયોગને અનુસરતા પ્રયોગો છે.

“જ ના આણું તો શાક કરને.”

શાક પાંદડે જવું, નાતમાં શાક સંધારવા જવું.

શાકભાણુ, રોગનું સાધારણ; લેખામાં નહિ એવું

“મારે મન તો તે શાક ભાણુ છે, પછી તું વને ગમે તેટલી મહત્વની બાબત ગણું તેમાં ના નહિ.”

શાણકું બહાવવું (હાથમાં), બીજા ગાવવી; અથવા બીજા માગતું કરવું.

“પ્રધાન શત્રુ યાત તે પરવડત, મજા કપટપુરીનો રાજ યાત લેતો શાણકું હાથમાં ઝલાવત.”

ત્રેમરાય અને મારમતિ.

શાણી શિયાળ, શિયાળના જેવી ખાદ્યથી શાણી દેખાતી પણ અંદરબાનેથી ધણી.

જ કપડી ઓને વિષે બોલતાં આ પ્રયોગ વપરાય છે.

શાણી સીતા, સીતા જેવી ઢાઢી અને ઢાવડી.

શાણું બગણું, બગલાની પેટે શાણું ધઈ સ્વાર્થ તાકમાં કરનાર; બગલાના જેવું ધ્યાન ધરનાર.

શાતામાં રહેજો, પાટણવાડા તરફ છુટા પડતાં એમ બોલાય છે.

શાયદીથી શારવું, મેણાં-કઠણ વચન કહી કાળજી કાપી કરવું; સંતાપવું; દુઃખ દર્શાવવું.

“મૂર્ખ છિદ્રને જાણે, મેણાંની શાયડી કરી શાંરે.”

ત્રેમરાય અને મારમતિ.

શાલમખાક આપવો, માર મારવો. (વાંકમાં)

શિકલ તો જો, ગુણ તો જો; મોં તો જો.

શિખરે જઈ પહોંચવું, પૂર્ણ કથાણ કે સંપૂર્ણતાની પ્રાપ્તિના સંબંધમાં વપરાય છે; ઠેક પહોંચવું; સંપૂર્ણ રિયતિ એ પહોંચવું; પોતાના ધાધામાં ખીમગો કરતાં ચઢી-આતા થવું; પોતાના ધાધામાં નેટલી હચ્ચતાએ જવાય તેટલીએ જવું.

શિંગડાં ઢિંગવાં બાકી છે, મતલબ કે કંઈ નિશાની નથી; હોત તો કટલી મૂર્ખ છે તે જણાઈ આવત.

શિંગડાં માંડવાં (સામે), જોસભર સામે થવું; શિરભેરી કરવી; ગમે તેટલી અડચણ પડવા છતાં પણ બહાદુરીથી આગળ ધપવું.

શિંગડું યઈ જવું, શિંગડાને આકાર બેંચાઈ જવું (શરીર) ‘શિંગડે લેવું’ પણ બોલાય છે.

૨. ઠંડુ યઈને સખત થવું. (દારથી)

શિંગડે લેવું, સામે થવું અથવા ખુરશ-

ત્વથી-મરદાઈથી-એટલું; બહાદુરીથી લઢવું.
શિષ્યોડીના વેશે, શિષ્યોડીના વેશે બહુ
કાલેજે તે ઉપરથી થલો વિસ્તાર-પરિવાર
ક બહોળા સગપણના અર્થમાં વપરાય છે.
શિષ્યોડું તાણુધું, શિષ્યોડાના આકારનું દી-
ક્ષાં ખેચવું-કરવું. (મળકમાં.)

" હડીને ચોટલી ઝપટ છટકારિને
તાણિ શિષ્યોડું, ઝટ ખેસવું ખાવાં. "

બાનું બોપાણું.

શિષ્યોડું કાણુગારવું, સીને અથવા પુરુષ-
ને કપાળે હાંમળોક અથવા કંકુનો શિષ્યો-
ડાના જેવો સુંદર આકાર પાડે છે તે શિં-
ધોડું કાણુગારવું એમ કહેવાય છે.

શિતળાના વાહને ચક્રવું, શિતળાદેવી-
નું વાહન ગધેડું છે, તે ઉપરથી ગધેડે ચ-
ક્રવું અને લાક્ષણિક અર્થે કહેત ધવું;
રેવડી ઉડવી; એઆખર થવી; વગોવાવું;
અપનરા મળવો.

શિવારામ ગાર્દી, બેઠા ત્યાંથી વેળાસર ઉઠ-
વાની દરકાર ન રાખનાર; લાંબા વખતનો
પડાવ-ધામા નાખનારને વિષે બોલતાં વપ-
રાય છે. 'શિવારામ ગાર્દી બ્યાં પડયા ત્યાં
એક મહિનો ને ઐક દી' એવી કહેવત છે.

શીકે ચક્રવું (વાત), હવે ચક્રવું, ચમ
રાખવું; બહાર ન પડે એમ કરવું; લોકોના
જાણ્યામાં ન આવે એમ કરવું.

શીશી ને કૂટાક, તરત તેનો નિકાલ. (શી-
શી કૂટીને તરત તેનો કૂટ અવાજ કરવો
તે ઉપરથી.)

" નાગરિકા-શીશી ને કૂટાક, ના જડે તો
કૂટ કહે ને, એમ કંઈ આપવું કે લેવું
છે ? "

સત્યભામાખ્યાન.

શુક્રનાર થવો-વળવો, શુક્રનાર એ મુસલમાન
લોકોનો પવિત્ર દિવસ ગણાય છે, એજ દિવસે
આદમુ જન્મે હતો એમ કહેવાય છે. જ્યે-

તિપ શાસ્ત્રમાં, પણ શુક્ર શુભ ગણાય છે. વળી
અમેરિકામાં શુક્રવાર એ એક ભાગ્યશાળી
દિવસ ગણાય છે. રોકોટલેન્ડમાં એ એક
લગ્નો બહુજ શુભકારી દિવસ મનાય છે,
તે ઉપરથી લાભ થવો; દહાડો વળવો;
નક્ષીજ જાગવું; શુક્રવાર-મહિવાર;-દંગ.

' એમાં કંઈ શુક્રવાર વગે નહિ, '

" ધરનું ધર નહિ, જરનું જોર નહિ ને
વરમાં શુક્રવાર તો આવો જ-સાક વર્ષના
વરને બાપે પરણાવી હશે શા સાક ? "

કુંવારી કન્યા.

" હા, હા, ચાલ્ય. ચાલ્યા, પ્રજ્ઞપકોષ
જોઈ બેસી રહેવાથી ચો શુક્રવાર થવાનો
છો ? "

તપત્યાખ્યાન.

અન્ય ચક્રવું, રદ કરવું; બાતલ કરવું.

અન્ય શિષ્યરે ચક્રવું, સમાધિસ્થ થવું; જો અ-
વસ્થામાં નિબંધપત્ર પરમાત્મા રૂપ માત્ર બાસે
છે તે અવસ્થાએ પહોંચવું; (બલ રંક અ-
થવા અન્યની પેઠી પારને પ્રદેશ કે ગમન-
સૂક્ષ્મને અન્ય શિષ્યર કહે છે.)

" અન્ય શિષ્યરપર મટી ગયા, વાગે અન-
હક વાળ, "

ભોજોબક્ત.

' મહંત સતો થણા થયા તેજે, માયાનાં
વર્ણન દીધ; અનુવંચનીય તો સહુ જનક
છે, જાણી તેજે તો દુહંતી દીધ, અન્ય શિ-
ષ્યરે જઈ ચોધીરે, હાસ ધીર બ્યાં ગાર્દી-
ધીરે બકત.

શિક્ષો પાપક પણ ભગાતો નથી, મત-
લગકે છેક અસકિત પેલા યઈ છે.

ચોકી નાખવું, સંતાપવું; કાળજી બાળવું;
દુઃખ દયા કરવું. (મેલ્યાં કે મલ્યા બોલથી)

શેખચક્ષીના વિચાર, કદી પાર ન પડે
તેવા લાંબા લાંબા વિચાર; રખડતા-મટકતા
ગાંડા લાંબા વિચાર; મિથ્યા તર્ક ઉપર
તર્ક ઉઠાવ્યાં કરવા તે.

“તેની જુવાની થતાં જે જે ઉમેદ તેના મનમાં આવી હતી તથા જે જે શેખ-ચક્ષીના વિચાર તેણે કીધા હતા. તે સધ-ળા એક પછી એક તેના સ્મરણસ્થાન માંથી નીકળી ગયા.”

કરજીયેવો.

“શેખચક્ષીના વિચાર ન કરો, ઉત્તમ પરિણામની આશા રાખો અને ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખો.”

શેતરંછ રંગી નાખવી, ખરડો રંગી નાખવો—ખરડામાં મારી લોહી કાઢવું.

શેન વાટવા, સર્પ જવું, (શુભરાતના બિ-હુક બ્રાહ્મણની પારસી.)

શેર થવું, શિરજોરી કરવી.

‘કંઈ પણ ખડાનું બળું કે તે શેર થતી.’
જે બહેનો.

શેર લોહી ચઢવું, આનંદમાં મસ્ત બનવું; આનંદ થવો.

શેર સુંઠે ખાધી હોય તો, તાકાદ-જોર-શૌર્ય હોય તો; તીખો સ્વભાવ હોય તો.

“તમારી પાછળ તમને જોણતા જ ફરીએ છીએ, કે મિયાં ફરિદખાં, અમને ક્યારે પકડે કે હવે માએ શેર સુંઠે ખાધી હોય તો પકડો.”

પ્રતાપ નાટક.

“અંગદ સામું જે જુએ,
અધિક દ્રષ્ટિએ આડી,
શેર નથી ખાધી સુંઠે,
નથી જન્મ્યો કેા માડી.”

અંગદવિદિ.

શેવું ને ચરાળ જાણતો નથી, (શેવું—આગ્રા ચાસ અને ચરાળ—ઉમા ચાસ તે ઉપરથી.) નજીવી બાજતની પણ માહિતી નથી એ અર્થમાં ચરાતર બણી કણબી—

પાટીદારોમાં બોલતાં વપમય છે.

શ્રાવણ ભાદરવો વહેવો, શ્રાવણ તથા ભાદરવા માસના જેવો આંખમાંથી આંસુનો પુષ્કળ વરસાદ વરસવો; પુષ્કળ આંસુ વહેવાં.

“તેનાં ચક્ષુ સામે તેના પતિની પ્રતિ-મા ખડી થઈ અને નેત્રોમાંથી એક સરખો શ્રાવણ ભાદરવો વહેવા લાગ્યો ને ડચકિયાં ખાવા લાગી.”

અરેબિયનનાઈટસ.

શ્રીગણેશાયનમઃ કરવા, શરૂઆત કરવી; આરંભ કરવો; ગણેશ માંડવો. (કોઈ પણ કાર્યની શરૂઆતમાં ગણેશનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી.)

“કરોતે આજજ શ્રી ગણેશાયનમઃ,”
સરસ્વતીચંદ્ર;

શ્રીકૃષ્ણ આપવું, રત્ન આપવી; ખરતરફ કરવું; નોકરીમાંથી દૂર કરવું. જોવાનું ગડગડીયું આપવું ‘પાણી ચુતું—નાળિયેર આપવું’ એમ પણ બોલાય છે.

શ્રી રામ, શ્રી રામ, આ રાખો કાઈના અત સમયે તેની સહગતિ યાવ એટલા માટે તેનાં સર્ગાવહાલાં તરફથી બોલવામાં આવે છે.

શ્રાસ કાઢી નાખવો, સંતાપવું; કાયર કરવું; ચકવવું; અધમુહું કરવું; મરણતોલ કરવું.
“(અતિશય કામ કરાવી કેન્હાર મારી.)

શ્રાસ ઘેરાવો, જીવ મળવો; એક્યતા થવી.

“આ વખતે વિદ્યાગવરીના મનમાં બધું કહેવાનું આવ્યું, પણ મોટી બેનને શ્રાસ ઘેરાયા વગર સલાહ આપવી કે કપકો રવો તેને ઉચિત લાગ્યો નહિ.”

જે બહેનો.

શ્રાસ લઈ નાખવો, સંતાપવું; કુખ દેવું.
જીવ ખાવો.

સ

સંસાર તરવો, સંસાર બ્યવહારમાં કુશળ
યજ સારી રીતે ધર ચલવાનું; અને ઇચ્છિ-
રને ઝાળખવો.

સંસાર માંડવો, પરણવું.

૨. દુનિયાદારીમાં પડવું—આ અર્થમાં
'સંસારમાં પડવું' પણ વપરાય છે.

સંસાર સાગરમાં કુબરું, પાપી થવું; કર-
મ બાંધવું; સંસારની દુઝાથી 'રિનાયાં
કરવું; તેથી ઉલટું સંસાર તરવો.

સંસારનો વા વાવો, સુખદુઃખનો અનુભવ
થવો.

સકાર પડવા, (શ્રીકાર ઉપરથી) માન રહે-
વું; ટેક જળવાવો.

" ધણી હીણાં કયાં અરે

મરોયિ પાપ તેં ખરે;

સુલુદિ શુદ્ધિ તો ખરે,

પડવા નહીં સકાર રે; "

નયેકવિતા.

સકાર બળવા, ચતુર્થ-વિવેક હોવો. પહે-
રવે ઝાઢવે, બેસવે ચાલવે સુખક હેલું.

'ઝેનામાં શા સકાર જળ્યા છે ?'

સખીનો લાલ, ધણાજ ઉદાર સ્વભાવનો
માણસ. ગોસાઈ કે વેરાગી બિદ્યા માગતાં
ઝેમ બોલે કે કોઈ સખીનો લાલ છે ?

સકોદીને વેગળા. રહેવું, લગાઈ કરાવી
ખસી જવું; પલીતો મૂકવો; ઉરકેરી-સખી
આપી દૂર ધર્ષ જવું.

સંગટો થવો, (સંગટો-મિત્રજન-બેળસેજ.)
આવકોમાં શ્રી પુરષ વ્રત લઈ બેઠાં હોય
હારે એક બીજને (પુરુષને શ્રી અને
શ્રીને પુરુષ) આડે તે સંગટો થયો ક-
હેવાય છે.

સખ કાઢવો, (નેઝાની ઉપર લક્ષ્મી દેવીની
કૃપા છ નેઝા પોતાની કાંતિને કાન્યે મોટા
મોટા સંધ કાઢે છે અને સંધ જમાડે છે
તે ઉપરથી, પણ વાંઝામાં)

બોપાણું કાઢવું; પાસે કઈ નથી ઝેમ
જેણુવવું.

સંધ કાશીએ જવો, (કાશી ને પ્ર-
ખ્યાત ધામ ત્યાં પહોંચવું તે ઉપરથી.)
ધારેલા અર્થની સિદ્ધિ થવી; મનની મુરાદ
પાર પડવી.

" આ કરવાથી સંધ કાશીએ જાય ઝેમ
મને તો લાગતું નથી. "

સલુકો થવો, માફ-દુઃખ લાગી વચમાં અ-
ચક્રી પડવું. (કામ કરતાં.)

' શો સલુકો થયો વળી ! '

સત ચઢવું, બ્યારે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે
તેની સાધવી શ્રી આંખો ફેરવી દબને થેંસ
છાના ચાળા કરવા માંડે છે અને જય
અંબા, જય રણછોડ ઝેમ કરતી બોલી ઉઠે
છે, એટલે તેને સત ચઢવું ઝેમ કહેવામાં
આવે છે.

સતી થવું, ધણીની પાછળ બગાં મરવું. જે
સતી થાય છે તે તેનીસ કરોડ વર્ષ સુધી
પોતાના ધણી સાથે સ્વર્ગનું સુખ નિરંતર
ભોગવે છે અને તે મુદત પુરી થાય છે
ત્યારે તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મીને તેજ પ્રિ-
યતમ વેરે પરણે છે.

સતી થનારી શ્રી કપાળમાં હિંગોળની
અને કંકુની આડ કરી ગળામાં સુગંધમ-
ય પ્રુખપના દાર પહેરી અને માથાના સુંદર
કાળા વાળની છૂટી લટો મૂકી, કંકુએ
હાથ રંગી તથા ચોક-ચતુર અને રહેલી,
એ થાપા મારતી લાકડાંની ગાઠવેલી ચિત્તા
તરફ ને અંબે ને અંબે કરતી જાય છે.
તેની પાછળ દબરો શ્રી પ્રસોનું ટોણું
ને અંબે ને અંબે કરે છે, દોલ ધરણાઈ
આદિ વાદ્યો વાગી રહે છે; એવી રિથ-
તિમાં સતી ચિત્તામાં જઈ સવિતા નારાય-
ણની સ્મૃતિ કરી પોતાના પતિનું મીઠ

પોતાના પતિના પવિત્ર જોળામાં લઈ બેસે છે, અને અનુચરો આવી સળગતો કાકડો કા-
ટ્યિતાને અડાડે છે. આ ત્યાલ હોઈ વિ-
લિયમ બેન્ડીકે સને ૧૮૨૯માં બધ પાડ્યો.
સત્તર આત્મી, (રૂપિઆના આના સોળ
છે તથાપિ તે કરતાં પણ વધારે તે
ઉપરથી.) પૂરેપૂરું; સારું; ધારવા કરતાં
સરસ; જોષએ તે કરતાં સારું; ચોખ્ખું;
પાકું; મન ખુશ થાય એવું; ઈચ્છાનુસાર.
સત્તર આત્મી એ પાઈ પણ બોલાય છે.

સત્તર જગાએ, ઘણે ઠેકાણે. ‘સત્તર
જગ્યાએ શ્રવ રાખવો પડે છે.’ ‘સત્તર
જગ્યાએ જવું પડે છે.’ માણસના સંબંધમાં
સત્તર જણુ બોલાય છે. જેમ કે, ‘સત્તર
જણુની શુભામી કરવી પડે છે ત્યારે કામ
થાય છે.’

સત્તર ગણુવા, નાશી જવું.

સત્તાણું પાયા, (વ્યવહારમાં સત્તાણું એ
ત્રણની સંજ્ઞા છે તે ઉપરથી.)

ત્રણુ-સાઠ ત્રણુ પાયા; ઢંગ ધડા વિનાનું;
ઉધાન પાયા

સત્ય સાહેબ, કબીર પંથી લોકો એક ખી-
ન્નને મળતાં એમ કહે છે.

સત્યાનાશની પાટી, પાયબાલી, ખરાબ
ખરતીનો પાયો; તળિયાઝાટક.

સતોસતીડ, કામ ઠેકાણા વિનાનું; જલિ-
વાર વિનાનું; ગરબડિયું; કોઈને માથે નહિ
એવું; ખારોખારીડ (કામના સંબંધમાંજ
આ પ્રયોગ વપરાય છે.)

સતોસતીડ એગણુ પચાસ એમ પણ
બોલાય છે

સથરામણુ વેરાઈ જવી, ગભરામણુ થવી;
સાત પાય થવી.

સધર આસામી, જુઓ અમતી આસામી.

“ તારા સરખો મૂર્ખ ખીજો કોઈ ન હો-
ય, લાલભાઈ સરખો સધર આસામી

મજલો છે, તો ફોલાય ત્યાં સુધી તો ફો-
લી ખાવું? ”

મણિ અને મોહન.

સધામ પહોંચવું, (સ્વધામ), મરી જવું;
મનની શાંતિ અથવા આત્માનું ને મૂળ
રહેણાણુ ત્યાં જવું.

“ તેઓએ ડોશીને જગાડવા માંડી, પણ
ડોશી જાતો સ્વધામ પહોંચેલાં તેથી કાંઈ
જવાબ કીધો નહિ ! ”

કરણધેલો.

સંધારો કરવો, જેન માગીમાં કોઈ માણુ-
સ મરવા અગાઉ થોડી મુદતે સંસારની
આશા, તૃષ્ણા, માલમિલકત, અન્ય પાંખી
વગેરે સર્વે તજી દે છે તેને સંધારો ક્યો
કહે છે.

સનાન માંડવાં, સનાન માંડવા જેવી માઠી
હાલત થવી. ‘તારાં સનાન મંડાય’ એમ
શ્રીઓ પોતાનાં બાળકને ચીઠમાં કહે છે.
(મરનારને ત્યાં શોક કરવાને એકલા
પાય છે તે ઉપરથી.)

સનાન સુતક આવવાનું, મારે શું તેમાં સ-
નાન સુતક આવવાનું હતું એટલે મારે તે-
મા શો મંબધ હતો? મારે શી લેવા દેવા
હતી, એમાં મારે શું ? એમ બેદરકારીમાં
બોલતાં વપરાય છે.

સનાનપાણી આવવાનું એટલે કોઈ મરી
ગયું હોય એવા બારે તુકસાનમાં આવવું.

સનાનના સમાચાર, સનાનના જેવા માઠા
સમાચાર. (શોક કરવા જેવા.)

સપાટો કાઢી નાખવો, ઝાપટી નાખવું;
ધમકાવવું, ધમધમવાવું.

૨. માર મારવો.

૩. ચીસ ખવસાવી; ખો લૂલાવી દેવી.

સફા થઈ જવું, તલ્લ ખૂરી જવું; થઈ
રહેવું.

૨. નાશ પામવું.

સફાઈ મારવી, સાફી મારવી જુઓ.

સંભાર, ભરવો, (ગણતો), રસ પૂરવો; અતિશયોક્તિથી રસ જમાવવો; રસિક-અસરકારક કરવું; ઉત્કેરવું.

" ડાહ્યોના દ્રવ્યની વ્યવસ્થાએ ચોક્કસ મન ઉકેલ્યું હતું અને તેમાં ગુમાને પુષ્કળ સંભાર બધો હતો. "

સરસ્વતીચંદ્ર.

સમ ખાવા નથી, મિલકતુલ નથી. .

" ધાતુ પાત્ર નહીં હર રહ્યાં, સાચું વસ્ત્ર નથી સમખાવા. "

સુદામચરિત્ર.

સમય ભરાર્થ જવો, વખત પૂરો થઈ જવો. સરખસે ચડવું, પણ જાણુ દસી કાઢે-સીને હલકું મળે એવું કંઈ કામ કરવું; ફતેલી થવી; વગેવાવું; ચરચાવું; નંગરી ખાતતમાં ખ્યાતી થવી; વરપોડે ચડવું (આ પ્રયોગ વાંકામાં જ વપરાય છે.)

સરાણે ચડાવવું, દાર પાકી આપવું; સર-આ-રબ કરી આપવો.

૧. ઉત્કેરી-ચડાવી આપવું

૩. સરાણે યત્ર; પૂરે યત્ર; પાર યત્ર.

" કૃં કાઝાવાલાં કામ,
શુભુ માવા રામછરે,
તેથી નરાડે ચડશે કામ,
શુભુ માવા રામછરે, "

કીરતીનાથ.

૪. રસે પાડું, ગીતમાં આજવું

સહામ અપાલકમ, મુમુક્ષુમાન સુસખમાનને મળતાં એમ કહે છે, ત્યારે સામે જવાબ કહે છે કે અમેહક સહામ.

૧. હા પડતાં પણ એમ બોલવાની ગીતે.

મવળા પામા પડવા, આ દુનિયાની ખાટ રમવામાં પામા સુધા પડવાથી જલથવો. માગેની હિમ્મત પાડવાથી; દુનિત મારવાથી; પડું કામ ચડુ-૪૨ પડુ; જોડે મે પડુ-મનમાંનું સુલક કામ થવું

એથી ઉલટું અવળા પાસા પડવા.

" રક્ષણ કરવા ધાર્ષ વળો સદ્, દહ રહી છે આશા; રનેહ, રાખને જીવકા-થી, પડશે સવળા પાસા. "

નર્મકવિતા.

સવળે હાથે પૂળ્યા હશે, રીતસર વિધિ પૂર્વક આરાધના કરી હશે. તેથી ઉલટું અવળે હાથે પૂળેલા.

" સલભામા—પણ સવળે હાથે ગોર પૂછ લોય તારે દેની ! ધાવતાં ખાજ હોમાં દશે, વહેલી નદીએ ૪મ દીધો દશે, દ-જરનાં ધર બંગાળાં દશે એવાં કામ કરના-રને તે આવા સ્વામી ક્યાંથી મળે. ! "

સલભામાખ્યાન.

સવા આઠ, જોઈએ તેવું; મન માને તેવું, સારું.

સવા ગજની છરી (પેટમાં), ૪૫૮; ૪૫૯; ધાન-નુકસાન કરે એવું ને કંઈ તે.

" તે તેના પેટમાંની મવા ગજની છરી ધાતું મીઠું જાણજી ન મમજતાં, ખરૂં લ-ગવાથી મારા ભાઈને હવે ઉપચરો, અને પત્રે તે બોલવો, અદો સુંદરી ! હું મધ લાગેજી હું "

અરેખિવનનાઈદમ

સ્વાર થવું. ચડા બેમતું; તિરબેરી કરવી; માધામાં પુખાડો રાખી મામે યત્ર; જરો-જાઈ હુ-ખ રેતુ; પાકી જવું.

" સોકામાં રહેવાય છે કે કરજની પી. ૫૨ સ્ત્રી સગર માને ચામેડે. "

નનમદેનન.

સવા વીસ, ૫૧ ૫૫૧; જોઈએ તેવું; ૫૩૫૧ અને ૫૩૫૨ સમ (કામના સંબંધમાં) મ તાર આના બે ધાર્ષ એમ પણ કહેવા-ય છે.

" રવેશ-૧, ૧ને બોલાવ ને, ૫૪ ૧૧૮ એમાં બોલી વીસ સમને તે ખોટો વેચ ની ન જુવો. "

સવારના પહોરનું નામ, સવારના પહોરમાં નામ લીધું હોય તો આખો દહાડો સુખમાં જાય તેવો; કણના જોવો દાંતાર.

“ નિપુણ-કેમ બાઈ કાનું ધર છે ? શાંત્રવ-સવારના પહોરનું નામ જે અમારા ઉપાધ્યાય આર્ય ચાલુક્ય; તેમનું છે.”

સુદરાસક્ષ નાટક.

સસ્તું ગણી કાઢવું, ન લેખવવું; તિરસ્કાર કરવો; બેદરકારીથી ઉઠાવી દેવું.

સળી આપવી, ઉત્તેજન આપવું; ઉત્કેરવું; ‘તે પોતે કોઈપણ કામમાં આગળ ન પડતાં પીળને સળી આપી ઉભો રહે છે’ સળી કરવી, અટક્યાણું કરવું; આંગળી દેવી; શરમાવવાની કે ચીડવવાની ખાતર દાઈની છેડખાની કરવી.

૨. ઉત્કેરવું.

“ કૃષ્ણકાલિકાએ અલકકિશોરીની કદપ નાને સળી કરી એટલામાં તો મગજમાર્થી દુઃખમાં અને દુઃખમાંથી મગજમાં ચડ ઉતર કરતી કદપનાએ અમાલની પુત્રીને ગભરાવી દીધી.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

સળીસંધ્યા કરવો, સાંસળી કરવી; પ્રેરણા કરવી; ઉત્કેરીને જીભ કરવું.

ચળોકું કરવું, ચોર ચંદે કે લડવા ઉઠે એવી રીતનું અટક્યાણું કરવું; છેડવું; ઉત્કેરવું; મળક કરવી.

“ સમસિંધુ-આપનું કહેવું સત્ય છે. આપણે કે બાધીને સત્રને સળેખડું ઠપું છે એટલે દવે આપણે ઝાઝું સમજવાનું નથી.”

પ્રતાપનાટક.

સળો પેસવો, મણા દવાડા પહોંચી છેવટે ખરામી યામ એવી અવ્યવસ્થા-ફાટફટ કે કુસંપ થવો.

“ એના ધરમાં મજા દિવસથી એવો તો

સળો પેઠો છે કે બ્યારે સારે એ કુટુંબ આખાવીખી થઈ ગયા વગર રહેનાર નથી.”

સાંધ કહેજો, શ્રાદ્ધિવાડામાં બાયડીઓ બાયડીઓને સાંધ કહેવાડાવે છે (છુટા પડતી વખતે) કહે છે કે ક્લાણી બાઈને મીરી સાંધ કહેજો- (સાંધ-શાંતિ ઉપરથી)

સાંડીલાકડાં લગાડવાં, લડાઈ જિતી યાય એમ કરવું.

સાંકડું જ્વાકડું, ધાડો સંબંધ.

“ લગત લાકડું સાંકડું મળ્યું; વગત વાતથી વિશમાં મળ્યું.”

દ્રોપદી દરજી.

સાંકળ ધાલવી, વચમાં અડચણ નાખવી; દરકત કરવી. (વચ્ચે પીળું દાખલ કરીને) સાંધા બેસવા, વચ અથવા અશક્તિને લીધે નમળું પડવું.

૨. શિંમત હારી જવી

સાકર પીરસવી, મીઠું મીઠું બોલી સામાનું મન રંજન કરવું; સાકર જેવા મીઠા મીઠા બોલ બોલવા; મધુર વચન બોલી ખુશમત કરવી. (કામકાદી લેવા સાકર) સાકર પાટવી પણ બોલાવણે. સાકર વાળી છાસ કરવી એટલે મીઠું લાગે એવું બોલવાને બદલે મીઠું-મધુર બોલવું. સાકરના રવા પીરસવા પણ બોલાવ છે. સાકરનું સાંક કાઢવું; ધણેજ જીવંત થવું; સખત થવું.

૨. બારીક શોધ કે પરીક્ષા કરવી.

સાચાં જીવં કરવાં, એનું આને ને આનું એને કહી ભગાવવું અથવા ભમાવી એક એકની પ્રીતિ ધટાડવી; જાન ભજોરવા.

૨. સાચાનું જીવં ને જીવંનું સાચું દોહો બેસાડવું.

“ સાચાં જીવં એક પીળનાં ક્યાં વિના નવ ચાલે;

લગાડિને લડવાડો લાગે, નવરો નખો-
દ ધારે.

કાવકોસ્તુભ
સાડીગાંધારી કરવાં, એક ખીખને આડું
અવળું-ખડું ખોટું મમળવી બોળવડું; કાનું
બંધેરવા.

સાડી વાયદા થવા, લગભગ સાડવર્ણની ઉમર
થવી.

૩. 'સાડી જુદી નાહી' એ કહેવત પ્રમા-

ણે તે અરસામાં જુદી બ્રહ્મ થવી.

સાડા ત્રણ, અઠ્ઠા પાંચગાં; ઘેલછાવાળું.

"એ વંધની દોશિયારી ને વિદ્યામાં તે
કંઈ કસર નથી, પણ લગાર અને સાડા
મણ ફેણું."

બઠનું બોપાળું.

૨. થોડાં; ગપમાંગાંધારી; જુજ.

સાડા ત્રણમાંનો ડાહ્યો, દોડડાલો; અકલનો
આગળો (વાંકામાં.)

સાડા ત્રણ ધડીનું રાજ, થોડા વખત સુધી
ટકે તેવું સુખ; ક્ષણિક સુખ-અમથ.

સાડાત્રણ પાયા, ઉધાન પાયા, ઘેલછાવાળું;
જાંબી જુદીનું; ઉડેલ તખિયનનું; દંગદાળ
વિનાનું; વાદડી; મનની અરિયરતાવાળું;
તિતાલિયું; ઉણછળું.

સાડાખાર બેવડી જણું, નાસી જણું; અટ્ટી
જણું; ગરબતિ, છરી, જણું.

"પણ તે વેશ્યાજન તેનું રહ્યું એટલું લ-
ખે માડાખાર બેવડી જાય સારે?"

ચતુરચંચળ.

સાડાસાતનો ફેરો, (અશુભ અહ એ સનિ
તે જન્મ નક્ષત્રમાં કે તેની નજીકમાં આડા
સાત વર્ષ રહે છે એટલે અટ્ટી વર્ષ જન્મ
નક્ષત્રમાં અને અટ્ટી વર્ષ આગળની રા-
શીમાં તથા અટ્ટી વર્ષ પાછળની રાશીમાં
એ પ્રમાણે રહે છે તે ઉપરથી.)

માટી આપત. ધણા દુ.ખ-સંકટને વિષે
બોલાય છે,

સાડાસાત મણની સંલગાવવો (ગાળ),
ધણી ન જુડી ગાળ દેવી.

"બેરી એવી મળી છે કે રોજ સાડા-
સાત મણની સંલગાવે છે."

ચતુર ચંચળ.

સાડાસાત વાર, ધણી વાર.

"તમારે સાડાસાત વાર પરવડતું હોય
તો આ ઘોડા અને આ મેદાન છે."

તપસાખ્યાન.

સાડાસાની આવવી, (સાડામાતની પનોતી)
આવી બનતું; ધણું ન દુઃખ કે આપત આવવી;
પડતી દશ આવવી; તન મનની પીડા થવી.

"આથી તેના ચોથા સુખમાં પણ,
હમેશને માટે સાડાસાતી આવી."

પડિતા જમનાખાઈ.

સાડી ગપતાળીસ, મ'ખ્યાના સળધમાં
અમણપણું હોય છે સારે એમ કાઈ અનિ-
શ્ચિત સંખ્યા જતાવતાં વપરાય છે.

સાડી ચુવોતેરનો અંક, હરકોઈ પત્રના
શિરનામે ઉપર જણાવેલા ઉપા નો અં-
ક જોવામાં આવે તો માસિક સિવાય એ
પત્ર ખીખ કાઢે એ વાંચવો નહિ એમ એ
થી સૂચન થાય છે. (હિંદી અંકકાર એ
આંકના સંબંધમાં જણાવે છે કે સોમન
સંબંધી એ આંકડા છે. તેની ઉત્પત્તિના
અંકસંખ્યા નેત્રો, કર્ત્ત, એતિહાસિક દર્શાય.
"એવી રીતે રચી કરે છે કે પ્રથમ નિશાની
કર્ષો વિનાના, પત્રો લખાતા હતા, ખાસ
મતલબનો પત્ર ખીખને હાથ જતાં ભારે
હાનિ પહોંચવાથી એવો આલ નીકળ્યો છે.
ચિતોડથી રાજકિય મસલતને લગતો અ-
ગલનો પત્ર દિલ્લી દરબારના એક અંગિ-
જાત માણસ પર મોકલવામાં આવ્યો પણ
તે પત્ર ખીખને હાથ જવાથી વાત કુટી
એટલે મુસલમાનોએ એકદમ સને ૧૫૬૧-
૬૨ માં ચિતોડને ઘેરા ધાસ્યો અને કિ-
લ્લેદર જબમલ સહોડને ઠેર કર્યો. કિશામાં

રહેલી સ્ત્રીઓના જાણવામા આ વાત આ-
વવાથી કેસરિયા કરી રણુમા ઉતર્યા તેમા
મુસવમાનો હારી પાછા ગયા ખીજને
હાથ અગલનો પત્ર જતા આવી હાનિ
થઈ માટે એ વખતે રણુમા પડેથી સ્ત્રી
મોનો તો ન કર્યા તો તે આડી યુવિતેર મણુ-
થયો, માટે એ વખતથી છાના પત્રો પર
એ અક લખવાનો રિવાજ દાખ ન થયો
છે)

સાડીત્રણ પાંસળીતું, ઘેનછાનાળું, વાએન,
ચરફલ, ઉડેય તખિયતતું, અડુકું ગાડું

“ પૈસાદારના છોડરા માડીત્રણ પાસળી
હોય તોપણ તે ડાલ્યા ખમરમર ગણાય
છે ”

સાડી ખાર, પરમા, દરકાર

મારે ડાના માપની માડીમાર છે?

માણસામા આવવું, મુરકેની-અડચણુમા
આવડું, ફાદામા આવવું, સાકડમા આવડું,
એવી રીતે ફમાડું કે જરા પણ અસકનાડું
મની શરૂ નહિ પેચ-આડી ધાસ્તીમા
આવડું

ત્રિશ્વતાપ-(મનમા) પકડાયો મા
ણુમામા, જો હા કહેશે નો મરી ગયો ”
અહરાક્ષમ,

૨ કપકામા આવડું

૩ હેરાન થવું, પીડિત થવું

સાત, એમે સખ્યા ઈશ્વરને બહુ પ્રિય છે જેમ
ત્રિપુટી-મહા, વિષ્ણુ અને શિવ, સમ
સ્વર, નાન મહા, અડવાડિયાના માત દિવસ,
પાછ પ્રદિ, પાંચ આગળી, સાત એ પવિત્ર
સખ્યા ગણાય છે તેમ એ સખ્યા ઘણી
વાર લાંબી મુદત દર્શાવવામા કે ઘણી મ
ખ્યા ખતાવવામા વપરાય છે ”

સ પૂર્ણ અયશ સ પૂર્ણતાખતાવનારી કાઈ
સ ખ્યા ખતાવવાના અયમા વપરાય છે જેમ-
સાત તાડ જિયો, સાત હુચ્ચાનો હુચ્ચો,
સાત વાર પાંચે તો, તે તો માતએ

માળ બેઠો છે, સાત ટેકુલનો ટેકુલ
વજેરે સાતે ઘોડે સાથે ચડાય એટલે
એટલા બધા કામ સાથે યાય ? સાત ના-
ગાનો નાગો એટલે દાડ, આગર જણે
વેગજે મૂકી છે તે

સાત ગળણે ગાળણું, ખુમ વિચાર કરવો,
તુનતા કરી સાર મહણું કરી ખોદાનો
સાગ કરવો.

“ સાત ગળણે ગળ્યા પછી,
બોલ બોલીએ જો,
બોલ્યા પછી દુખ ધાય,
નવ ડોલીએ જો મા

દયારામ

સાત ગાઉથી નમસ્કાર કરવા, દર રહેડું,
અવગ રહેડું, હારી છૂતી વેગળા રહેડું.

“ મારે પરણવું એ તો નહિ જ ખતે, પણ
આવી છૂત ન માય-આવી પરધીનતા ફરી
ન યાય એનો કાઈ ઉપાય ? ઉપાય એ જ
કે વિવન વિવથીનો પ્રસંગ જ ન થવા દેવો
એને માત ગાઉથી નમસ્કાર કરવા ”

મરસ્વતીચંદ્ર

સાત ધગ ગણવાં, લોકોને ધેર નિરંધક
બાકડ

(સવારના પહોરમા ઉડીને વતવસિયણ
બામડી સાત ધર ગણી ધરના કામમા વ-
જે છે (ઘણું મરી પડોશમા)

સાત તાડ જિયો, (સાત તાડ નેટસો જિયો,
અત્યુક્તિ) ઘણો જ જિયો

સાત પાંચ થવી, સાકડમા આવવું, શું ક-
રવું તેની સઠ પડે નહિ એવી સ્થિતિમાં
આવી પડવું, મુરકેલીમાં આવવું

“ પણ જો આ રમપૂત હાથમાંથી ગયો
તો ઉપાય નથી એક વાર રમાનાઇના હા-
થમાંથી ગયેતો ખજા યતા સાત પાંચ
વીટી છે અને આમા લપટાયો તો એને
સટકવાડું નથી ”

મરસ્વતીચંદ્ર

સાતે પાસની ચિંતા છે, ધણી, તરફની—
ધણી ભલેની ચિંતા છે.

સાત પેઢીમાં ચોપડા ઉઘલાવવા, સાત
પેઢીની નિંદા કરવી.

સાત ફેરા ગરજ હશે તો, પૂરતી રીતે પાં-
લધતું-પરેવડતું હશે તો.

સાત સાંધતાં તેર વૂટવા, ઉપજાં અર્ચના
મેળ ન મળવો; ઉપજાં કરતાં અર્ચે વધી
જવું.

સાત મણુ ને સવાસેરતું (કાળજું), ધણી
જ વજ્ર છાતીના સંજોધમાં અથવા ધણી
સાવધાનીના સંજોધમાં બોલાય છે.

સાતડેસાત, સાતરાને આકાર મીઠા નવો
છે તે ઉપરથી હુજાણી; મીઠું; પૂરું નિ-
ષ્ફળતા; રદ; ખાતલ.

“હવે આપણે દિન પરદિન વિશ્વાયતી
દારની નાશકારક ઇક્ષિતમાં પડી દેશમાં ને
કંઈ બાકી રહ્યું છે તેનું સાતડેસાત કરવા
બેઠા છીએ.”

દેથી કારીગરીને ઉત્તેજન

“કારીગરોએ મણુ કં આ નવીં શા
ળથી આપણા રાજભારના તો સાતડેસાત
થઈ જશે અને એથી આપણો રોટલો
તૂટી જ ચૂક્યો.”

નવત મહેનત

સાતમે આસ્થાને ચઢવું—જવું—પહોં-
ચવું, અતિશય વખાણ થયેલાં જાણી ખુશ
કુલાહલું ખુશ મર્વ, ધરવો; અતિશય મગરર
થવું; જીંચે ચંદવું; સોથી સુખો અને ચ-
દીઆતું થવું. બિંદુ લોકો માને છે કે
આસ્થાન સાત છે અને તે દરેક એકએકથી
ચઢીઆતું છે અને એમ ચઢતાં ચઢતાં
ને ઠેક સુધી પહોંચે તે સુખને સિખરે
પહોંચે એમ મણુમ છે. ચાટુદી લોકો સાત
સ્વર્ગ એવી જ રીતે માને છે.

“નિરંદીનના મિત્રો તો રોડના જ પ-

રોડના થઈ પડ્યા, અને આવા સરળ સ્વ-
ભાવનો લાભ લેવા ચૂકે જ શું કરવા ?
તેઓ ધણી જ અયોગ્ય આચરણને માટે
વખાણી વખાણીને શેકને સાતમે આસ્થાને
પહોંચાડતા.”

અરેબિયન નાઇટ્સ.

“તેવામાં એક ફિરરનાએ માતમા આ
સ્થાન પરથી ઉતરી આવી અતિ ગુસ્સામાં
લાલચોળ ડોળા કાઢીને મને ધમકાવવા
લાગ્યો.”

વીરાધીરાની વાર્તા.

સાતમે ચોકે, કોઈ ન જાણે-દેખે એમ; ધ-
રના જોડા ભાગમાં-થણે દૂર ખુણામાં.

“એ તો સાતમે ચોકે જાહેને બેઠા છે
જોડે શું જાણે ?”

સાતમે પડે, થણે જ ખુણેખોચરે; ગુમ; એ
કાંતમાં; કોઈ ન દેખે એવી જગાએ.

સાતમે પાતાળે, થણું જ ગુમ; ખુણેખોચરે;
ન્યાં કોઈને હાથ લાગે નહિ કે કોઈના
જાણવામાં આવે નહિ એવી સ્થિતિમાં
અને એવે સ્થળે; બેઠકારીથી રાખી મૂ-
કેલું એવી સ્થિતિમાં.

“કોરડોને દેસ પડ્યો કે માતમે પા-
તાળે, તેનો નિમ્મત્ત કરવની તક માણસે-
દને મળતી નથી.”

“દેર જાણે એ ચોપડી ક્યાંય પડી કહો
સાતમે પાતાળે !”

સાતરા પાડવા, અગેચો કાંકવો ઉતર્યા પછી
તેની દોરીને અથવા બીજી દોરીને પિંડા
પર વિંદાળવા સાર શુંય ન પડે તેવી રીતે
બોય પર છૂટી છૂટી પાપરવી.

સાતે અવતારે એવા ને એવા જાગે, એન
ચાપ દેતામાં બોલાય છે. (એમ કહેવાય
છે કે ને માણસ આપવાન કરે છે તેને
સાતે અવતાર સુધી એવું ને એવું જ ચાપ
છે-તેના સાતે અવતાર આપવામાં જ જા
વ છે)

“એમ જાણું કે આ અવતારમાં દુઃખ થી છુટું તો આપદલારી યાદ ને ખીજ સાત અવતાર એવા ને એવા જાય-એવું ને એવું ખમવું પડે.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

સાતે પાંડે વસન્તે, ધણો પરિવાર વિસ્તાર વધતો; છોકરાં, છાંં ધણાં યજ્ઞે; વાડી જમજો. આશીર્વાદ દેતાં એ પ્રમાણે બોલાય છે.

સાથરો કરવો, સંહાર કરવો; મૃત્યુપ્રાપ્ત કરવું. (૧)

‘એમ દાનવના દગનો સૌથરો કર્યો.’

જનધેરઆખ્યાન.

સાદીમાંથી લેવું, એક ચમત્તા કનકવાની સાદી દોરી હોય તેમાં પેચ નાખવા

સાપ છે કે થો છે? (અનન્યા દરમાં થુ છે તે જણવા વિના હાય નહિ ધાલવો એવી મતભજ છે.)

સાપના ધોના ભણાવવા, બહુ બહુ રીને સમજવવું; ઘણી ઘણી રીને શીખામણ આપવી; અનેક પ્રકારે ચેતવણી આપવી સાપનો ભારો, સાપના ભારને જળવના જેવું સુરકેલ; ભયપ્રદ સ્થાન કે પાત્ર; બરોસો ન પડે તેવું ને કંઈ તે (રોડેલી કે કન્યાકાળ વીતેશે એવી તરણ કુમારી.)

૨. ધણુંજ ઝેરીકું; અદેખું.

“રામ કહે સાંભળે અંગદ,

ધર્મ બુદ્ધિ તો હમણાં ધારો,

કહ્યું કરશે નહિ એ અહંકારી,

ભારે સર્પ તણોછે ભારો.”

અંગદવિધિ.

સાફ કરી દેવું. ઉઘાવી દઈ પાસે કંઈ ન રાખવું.

‘તેણે પોતાના પાપની મિલકત સાફ કરી દીધી.’

૨. સપાટ કરી દેવું; નાશ કરવું.

૩. ખાલી-માલમતા વિનાનું કરી ના-

ખવું; પાપમાલ કરી નાખવું.

સાફી મારવી, બગાડી હાંકવી-કરવી; પતરા-જળોર થવું.

સાધુનો સગાળીઓ, શરીર ગોઠું ધવા સા-જુથી. નદાનાર, તે ઉપરથી માત્ર સીધું દેખાડનાર-બહારથી ઉત્તરું ઉત્તરું દેખાડનારને વિશે બોલતાં વપરાય છે.

સામાં શિંગડાં માંડવાં, મર્યાદા મૂકીને પુરકરવું; આરા ઉત્તરવો; શિરજોરી કરવી; માથામાં પુમાડો રાખી જોડમાં સામાયવું.

“કીકી બ્યાંસધી નાની હતી ત્યાં સુધી આવકી માતો જુલમ મૂકે મોટે સાંખતી, જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તે સામાં શિંગડાં માંડવા લાગી.”

જે બહેનો.

સામી પાધડી મૂકવી, શત્રુની ગરજ સારવી; વિરહ પૂરના થવું; શત્રુવદ્ધ ધરાવવી.

સામે આંગળી થવી, (ફલાણું કુદ કર્મ કરનાર ફલાણો જ એમ આંગળી કરી બતાવવાના અર્થ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થે) ફાળતી થવી. ‘ફલાણાની સામે આંગળી થાય છે.’

સામે બારણે, નજીક.

સારાં પગલાંનું, જેનાં પગલાં પડવાથી-શુભ-કલ્યાણ થાય એવું.

“ધનસકળી સારાં પગલાંની એમ તો કહેવા લાગ્યું.”

જે બહેનો.

સાફ કરવું; રોગ મટાડવો; મટાડવું.

૨. બહુ કરવું.

સાલ કાઠવું-ટાળવું, અડચણ-નડનર દર કરવું; દુઃખ દેવી વસ્તુ ટાળવી; કાસળ કાઠવું.

૨. કચરી નાખવું.

“ન પાંડવી પૃથ્વી કરી દેહું,
શત્રુ સાલ યાળી રાજ સેહું.”

કવિ ભાઉ.

સાલમપાક આપવો, માર મારવો. (વાં-કામાં.)

સાદસો પહેરવો, નામદં યતુ; સ્ત્રીની પં-કિતમાં આવવું.

સાવરણી ફેરવવી (ઉપર), ધૂળધાણી કરી નાખવું; ધૂળ મેળવવું; વ્યર્થ જામ એમ કરવું; તુકસાન કરી બગાડી નાખવું; બરબાદ કરવું; દીપી ન નીકળે એમ કરવું. સાહેબ મહેરબાન, પારસી લોકો એક ખીખરને મળતાં એ શબ્દ વાપરે છે.

સિતારો પાંશરો, જ્યોતિષના નિયમ પ્રમાણે માણસના જન્મની વખતે ક્ષિતિજની ઉપર જે મુખ્ય ગ્રહ-તારા હોય છે તે તેના જન્મ અને નસીનપર અસર કરે છે. જ્યારે તે તારો ચક્રતો હોય છે ત્યારે તે માણસ મજબૂત, તંદુરસ્ત અને બાગ્યશાળી હોય છે પણ જ્યારે તે વાંકો ક્ષિતિજની નીચે જાય છે ત્યારે પ્રકાશ નાખતો નથી એટલે તે તેની છાયામાં આવી જઈ કમનસીબનો ભોગ થઈ પડે છે તે ઉપરથી,

ચક્રતી-આનાદી છે; નસીન અતુક્રજ છે, દહાડો સિકંદર છે; યોગ સારો છે; નસીન પાંશરૂં છે.

“આલાહી વિના અધરૂં કામ પાર પડતું નથી, પણ સિતારો પાંશરો કે છત કરી જીવતા આવ્યા.”

પ્રતાપનાટક.

સિકંદર પાંશરો એમ પણ બોલાય છે સિતારિયો છે કે શું? (સવન ૧૯૮૭ માં મોટો દુકાળ પડ્યો હતો તે ઉપરથી) ધાનની લયુતાવાળાને આવવું મજેથી હરખાઈ જાય એવાને વિષે બોલનાં વપરાય છે. સિકંદર ફેરવવું, ધૂળ મેળવવું; નકારું જામ એમ કરવું.

“આને ચોખંડ પૃથ્વીના તાર નામ મળ્યું છે. તે નામના ઉપર તારે મિહુર

ફેરવાવું છે. ?”

નવી પ્રગ.

સિંહ કે શિયાળ? , કાઠને કંઈ નવિનગણવા જેવી ખજાર લાવવા મોકલ્યો હોય અને લાંથી પાછા આવનાં ધારવા પ્રમાણે ફોટો થઈ છે કે નહિ તે જણવા માટે સામો માણસ પૂડે કે કેમ સિંહ કે શિયાળ? ત્યારે પેલો ખજાર લાવનાર માણસ જો ફોટો થઈ હોય તો ‘મિંહ’ કહે છે અને જો નાસીપામી થઈ હોય તો ‘શિયાળ’ કહે છે.

‘દાદરમાં પંચ મુકે છે એટલામાજ લાડ-કોર બોલી હતી, કેમ મિંહ કે શિયાળ? ધારવું કમપાડે હતારો આવ્યા છો એમ તમારા પગ વર્તીને હું કહી મુકું છું.”

જે બહેનો

સિસોટી આપનાં, ચેનવવું; બહાવવું; ઈ-સારો કરવો.

સી કે કૃષ્ણ, (શી કે કૃષ્ણ) કંઈ નહિ-ઉચ્ચારમાં. “અરે તે પણ કહું હોત તો મારા જીવને દાઢક વળત, પણ તમે ને માંચીમાંના માણસની પેઠે મી કે કૃષ્ણ કોઈ દહાડો મોકલી બોલતા મરણું એ નથી.”

ભાગિનીશ્રીજી.

સીડીને ‘હેલ્લો પગથીએથી, ચરઆતથી.

“હેઠ અગીઆર વર્ષની લઘુ વયમાંજ વૈજયુક લખે છે કે મીડીને હેલ્લો પગથીએથી મેં ધધો કરવા માંડ્યો.”

જનમહેનન.

સીતાનાં વીતવાં, અતિસય મંકડે આવી પડવું, દુઃખ ઉપરાઉપરી આવી નડવાં. (મીનતિ માયે ધણું ધણું દુઃખ આવી પડવાં હતાં ને આસલ વીતકાં વીત્યાં હતાં તે ઉપરથી.) વતીવાર અને ધણું દુઃખ પામતુ વિશેષે સ્ત્રીઓમાં આ પ્રયોગ વપરાય છે પુરુષ બાન્ધેજ એમ કહેશે-અલ-કે નથી જ કહેતો કે મને માતાનાં વિચાં.

તેમને માટે રામ કૃષ્ણી યત્ર એ પ્રયોગ છે સીધાનાં પીતાડમાં એટલે (રાવણે સી-
તાને વાતાડયું હતું તે ઉપરથી.) અતિશ-
ય દુઃખ રેવું.

સીધાં પાણી ખુટવાં, જુઓ ખરચી પા-
ણી ખુટવાં.

સીધું જોખવું, માર મારવો (વાંકામાં.)

સીધે સે ૩ મઠવું, રીતમર સીધે રસ્તે-દોઢે
માઁં ચાલવું-વતવું (નાણુસે)

“ જોના મનમાં રસકનો બધ રહે છે તેજ
સીધે સેરડે ચઢે છે. ”

સુંદરી ગુણમંદિર

૨. વગર અડચણે કામ રીતસર ચાલ્યાં
કરવું

સીસા-નાં ઉતારવું, સ્વાધીન કરવું; છૂતવું;
તેજ હરી શેવું; વશ કરવું; આફું અવળું
ભભાવી પોતાના મનવું કરવું.

“ આ રમાણે તે દુષ્ટ મંત્રીએ પોતાનું
લખપનછપ્પનીઈ બાપણ કરી સુલતાનને
ખુશ તરેહયાં સીસામાં ઉભાયા. ”

અરેખિયનનાઈદસ.

“ રરખામાં પણ એજ વિચારો,

આમ દસાણાન સીસે ઉભાશે. ”

(વળચરાણી

સુંઠે કુંકવી, કંઈ પણ નહારી બાળતને માટે
લામા ધડીને બરમાવી પોતાના તરફવું
કરવું; નહારી નાનત તરફ કરવું; કાનમાં
વિંડ રેડવું; કાન બભોરવા.

સુંઠનો સ્નાદ ચખાડવો, તોર-તીખા સ્વ-
ભાવની પગીક્ષા કરાવવી; શંકત બતાવવી.
(માર મારીને.)

“ તું અકળા ના, ધીરો પડ, આપણે
ગંબીરતાથી લડીએ. હું તને થોડી વારમાં
સુંઠનો સ્નાદ ચખાડીશ ને તારા ઉકળતા
લોહીના જોસ નરમ પાડીશ. ”

વનરાજ આવડો.

સુંવાળી સુંઠવું, નાજુક, લાડકું; નાકોવત
દેખાવવું.

“ હા બણેસો તને તું સુંવાળી સુંઠનો
છું તે ? ”

સૂધ જવું, સાંત પડવું; બંધ પડવું. ‘વાત
સૂધ મધ.’

૨. અનિશય ખર્ચના ખાડામાં ઉતરવા-
વા ખરાબેદાસ થવું.

૩. હિંમત હારી જવી; નમણું પડવું.

૪. ચમત્તા કનકચાનું નીચા નમી છા-
પરા વગેરે પર જવું. ‘પેહું ગિમંડર
સૂધ મધ.’

સુકા પાપડ જેવું, સુકલકડી શરીરવું; નાજુક
બાંધાવાળું; સુકા પાપડની પેઠે જોના શ-
રીરને ભાગી જતાં-નુકસાન પહોંચતાં વાર
લાગવી નથી તેવું; છેકળ અશક્ત; પાપડ-
પાણું.

“ હજી માફ મળું દુઃખે છે. છે તો
સુકા પાપડ જેવો, પણ એનામાં આ બળ
શ. ”

બલરાક્ષસ.

સુકાકાને લાકડી થઈ જવું, શરીરે બહુજ
નમણું પડી જવું; શરીરે છેકળ સૂકાઈ
જવું.

સુખડુખના વિલાગી, (સુખ દુઃખમાં
સાંત અને દિસાસાનું ધ્યુન તે ઉપરથી.)
મિત્ર અગર બીને (વરે ખોલનાં વપરાય છે.
સુખડી જમાડવી, માર મારવો (વાંકામાં.)

“ વારી શક્ષો ના વીર વીર ધાર,

સારી જમાડી સુખડી અપાર ”

દ્રીપદી હરણુ.

સુગરીનો માળો, (સુગરી નામના એક
પક્ષીનો માળો ધણોજ બારીક અને ગુંચા-
એકો હોય છે તે ઉપરથી.) બ્યારે કોના
માથાના વાળ એક એકમાં ગુચાવડા હોય,
આંહે જુઓ પડી હોય અને લાંઠવાં બર-
છટ હોય સારે તેને નિષે ખોલતાં એમ

કહેવાય છે કે-તેના વાળ તો સુગરીનો માળો છે.

‘ યુવક ઓના ચોટલો તો સુગરીનો માળો જ નોઈ થો. ’

સુતરને તાંતણે બધાયણું, અન્ય તરેહના ગુણથી મોઢ પામી તાબેદાર થઈ રહેલું; નિરંતર રનેહતું જીભ્યું; મોઢમાં વરા થઈ ગયેલું શરણે ગયેલું.

“ ચપા કહે છે હે કૃષ્ણ ! હું તમારે સુતરને તાંતણે બધાયણી છું. ”

સુઠું બગલું, અચાનક-અણધારી કાંઈ હર-કન આવી પડવી

‘ ગામ ગયું સુતું જાગે ’ એ કહેવત છે.

સુઠું મૂકતું, જોતું મૂકતું; દૂર ખસેડી મૂકતું; રમકાયાં કરતું; ન લેખવતું; પત ન કરવી.

સુઠું વેચતું, ખર ન પડે એવી સુસ્તિથી વેચી વઢાવીને ખાઈ જતું-છેતરી જતું; જોતું મૂકતું; ન લેખવતું.

“ યોગ્ય બોલી માધુ મુખી તે,
સુનો સ્વામીને વેચે;
પૂજ્યો ઉત્તર આપે નહિ ને,
બોલે વેચે વેચે ”

નગાખ્યાન.

તે બાપડી પોતાના ધણીને સુતો વેચે એવી છે. કાણમાં ન રહે એવી-પોતાનું ધણું કરનારી એવી ઓને માટે આ પ્રયોગ વપરાય છે.

સુતેલો સિંહ વગાડવો, સિંહ નેવા કોઈ વિમાળ માણસને છેડાની કરી ઉરડેતું; કોઈ પરાક્રમી પુરુષ શાંત હોય તેવે સમયે તેને સાવધ કરવો-છેડવો.

“ સામંજિયો તો મરખ કે એણે ઓસો સિંહ વગાડવો; ગોવિંદરાય કંઈ જોવો તેવો માણસ નથી. ”

અ. ભૂતી વાંઘ.

મુઢામા પુરી, (એ નામની મુઢામા નામની મરીત માણસની નમરી હતી તે ઉપરથી.)

બાંધી કંઈ પણ પ્રાપ્ત ન થઈ એકે તેવું મરીત ગામ અથવા મામડું. મુઢામાની સુંપડી એ નાની અને માથમના વિનાની મરીત માણસની સુંપડીને માટે વપરાય છે.

મુઢામાના તાંદુલ, (એક વેળા બાળકોને જે અપવાસ થવાથી મુઢામાની સ્ત્રીએ વિનંતિ કરી કે કૃષ્ણ તમારા ગુરુમાર્ગ છે માટે તેના દર્શને જાઓ; તે આપણું કૃષ્ણ દાળસો. મુઢામાએ યાચના ન કરવાનું પણ લીધું હતું માટે જવાની ના કહી પણ અતે ઓના કાઠાવાણાથી એ કૃષ્ણને બેઠા આપવા ચાર મુઠી તાંદુલ એક ચીથરે બાંધી લઈ દારકા ગયો-અહીં કૃષ્ણે તેનો ધણો આદર-સત્કાર કર્યો. મુઢામા કૃષ્ણના ધરનો દાંડ નોઈ જખવાઈ ગયો ને આણેલા તાંદુલ સંતાડવા લામ્યો એ વાત કૃષ્ણ સમજી ગયા તેથી તેણે વાન કરતાં તાંદુલની પોટલી તાણી લીધી ને પછી મુઢામાની ભક્તિનાં ધણાં વખાણ કર્યાં. એ દિવસ રાખી કૃષ્ણે ધણી મમતાથી બેઠી મુઢામાને વિદાય કર્યો તે ઉપરથી.) કોઈ પણ ન-છવી પણ મમતાથી સ્વીકારવા નેવી બેઠને વિશે બોલનાં વપરાય છે.

સુપડે આવવું, ઓને રૂઢ આવવો. (આઠ-કાવચાળી સ્ત્રી ધરકાજમાં માત્ર સુપડે આઠકાવા જેવું કામ કરી રાકે છે-ને ઉપરથી.)

સુપડે ને ટોપલે ઉભરાવું, ૫૧ પુષ્કળ હોવી; જમાવ મવો.

“ દાલમાં વડીલોને દાકનરો સુપડે ને ટોપલે ઉભરાય લાગ્યા છે. ”

સુરજના સ્વાદ થવા, સાફ સાફ ખાવાનું મન થવું.

‘ તને ઠીક રોજ રોજ સુરજના સ્વાદ ચાખ છે. ’

(કહે છે કે અગીઆરને સરકારે કે મ-

રણુ ખાય તો સ્વર્ગે ચાલ્યો જાય તે ઉપરથી.)

૨. મોટા મોટા કાયદા તકસવા.

(લાક્ષણિક)

મુરતી સંગ્રહ, ઉપર ઉપરની-એવા બાઈની શ્રીત; ઉપર ઉપરથી દેખાડવાની પણ વર્તનમાં નહિ એવી સંગ્રહ.

મુરતી લાકડા છે એટલે બાઈ કહેવાય છે પણ તે પ્રમાણે વર્તન નથી.

મુરતી લાકડા, મુરતી સોજા નેવા ઘણા સુધડ, સ્ત્રીપી સ્ત્રીપીને બોલનાર, લાકડા લહેરી અને મળતી માણુમને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

મુરજ ચટતી કળાએ હોવો, આઆદીમાં હોવું; દિવસ ચટતો હોવો.

“આપણો દડાડો વાકો છે, મુરનો મુરજ ચટતી કળાએ છે, આપણા મન પાસા ઉઘા પજા, માટે દવે લાચાર છીએ.”

મધરાત્રેમંથ.

મુરજ ચટતો છે, આઆદી છે; ચટતી છે, કતેદમંદી-જયવાગે છે.

“રામોડનો મુરજ ચટતો છે એટલે કતેદમંદી થવામાં તો વધીજ નથી.”

શુ જુની વાર્તા.

મુરજ તપે છે, ચટતી છે; દડાડો સિકંદર છે “બાઈ! તેનો મુરજ તો દાસ તપે છે.”

મુરજ મધ્યાનના છે, પૂર્ણ ચટતી-આઆદી છે; સર્વોદ્ધ કળા છે.

ખરા ખરો છે એમ પણ બોલાય છે.

મુરજ માથે આવવો, પૂર્ણ આઆદી થવી; ખરેખરી ચટતી દાસને પ્રાપ્ત થવું.

સેતાનતું બોળિયું, તોફાની-મતીજોર-વ્યુ-તકંડી માણુમ.

સેલડ વેલી, નહિ માંડીમાં ને નહિ પ્રદીમાં

એવી મુઘાવર્યાવાળી સી.

સોંધું સોંધું થવું; માન માગવું; ખુશામત માગવી; આમદની અપેક્ષા કરવી.

“કિમણી-(કિમિત ઉતરેમે વેરો) લારે આર્યપુત્ર! એમાં તમારે શું બેસરણ બેમવાનું હતું કે આટલા સોંધા મોંધા થયા! કૃષ્ણદેવ-ને પ્રિયા લે! દવે વેણી તું તારે હાથે વાળી લે.”

સસમામાખ્યાન.

સોના સાઠ કરવા, (મેના માલના સાઠ ઉપજવવા તે ઉપરથી) મોટા ખાવી; ગેર-લાખ-કપડું નુકમાન ખમવું.

(પૂરની આવડ અને આવચેતી ન હોવાને લીધે.)

સોમણ કની તળામળે મુધું; નિશિતે-નિગતે મુધું; ચેનખાજ-રંગરાગમાં રહેવું; મોજોખોખો ઉપભોગ કરવો; મુખચેનથી રહેવું.

“ફર ધવણ એ સિદ્ધિ નાજો,

તારી પણ તેવી લાંબ,

જ્યાય લગી એવું ર,

મોમણ રની મેજે જુઓ.”

કવિ બાપુ.

મોએ વર્ષ પુરાં થવાં, આપણું આવી રહેવું, આવી ખનવું, હન આવી રહેવી; અતે આવવો.

(માણસનું આયુષ્ય એ વર્ષનું ગણાય છે તે ઉપરથી)

“એ ધા એવો તો જગરો હતો કે તરણ રાજપુતનાં સોયે વર્ષ પુરાં કરી નાખ્યાં હોત, પણ તેણે ચતુરાઈથી એકદમ ઘોડાપર કુફડા ખારી તે ધા ચુકાવી દીધો.”

અગ્રેશિવનનાઈસ.

“સીધે સીધી ચાલજે, નહિ તો એકાદ દડાડો પાધરી દોર કરી નાખીશ ને તારાં મોયે વર્ષ પુરાં કની કંઈશ.”

બાગિનીશૂપણ

સો લઈ છ ન આપે એવો, બહુજ લુચ્ચો;
હમી જય એવો; હરી લેનારો; (સો લેવા
છતાં પણ છ આપવાની વાત ન કરે એવો
આપ મતલબીયો;) વધારે સર્વ આછું
આપવાની દાનતરણો.

સો વખત ગાળીને પાણી પીણું; ધણી જ
સંભાળ-કાળજીથી વર્તવું.

સો સાગાનું સચું; બહોળા સગપણવાળું.
સોગટો ભરવી, કાપડો લેવો; જય મેળવવો.
સોગટો ભરવી, જય પામવો; ફેદે મેળવવી;
કાપે સાગટી ભરવી એટલે લાગ
જોઈને ચોટ લગાવવી.

સોગટી વાગવી, (ખાજામાં વાગે છે તેમ)
તાકયું તીર લાગવું; ધારેસો હેતુ યુક્તિગર
પાર પડવો; ધાર્યા પ્રમાણે થવું.

૨. જય થવો.

સોગટું ઉઠાવી દેવું, મોગટાના આકારનું
માથું ધરતી બૂદ કરવું; માથાનું તાલકું
કાપી ઉઠાવી દેવું.

સોટો દોપટ્ટો, છડું; કાંઈ સામાન સાથે લીધા
(સવાય; છડી છાંટ (સોટા કે દુપટ્ટો) મુ-
સાફરીમાં ધણીજ હલકી તૈયારીના સંગ-ધ-
માં વપરાય છે.

સોડ તાણીને મુકું, લાંબે પથે મુકું. (મરી
જવાથી.)

“ સતો તાણી સોડ મસીદ મસાણમાં ”
કવિ દલપતરામ.

૨. આજસુ પડી રહેવું. (નિરાંત ધરી
તે.)

“ શું સતો સોડ ધણી તાણી,
તારે માથે મરણનો જય જાણી ”

કવિ પ્રીતમદાસ.

“ સોડ તાણી શું સર્વ રહ્યો છે,
અચેત પામર પ્રાણી,
માથા ઉપર મરણ જમે છે,
તેની ખમર નવ જાણી. ”

કવિ ત્રેમાનંદ.

“ શું સતો સેડ તાણી,
શામળા શું સતો મોડ તાણી. ”

દાઃમાળા.

સોના મહોર જેવું, ખાસ મહેતુ. (૨૫-
શુભ-વર્તનમાં).

‘ તમારે મન માંડું ઘેડું પણ મારે મન
તો સોના મહોર જેવું છે. ’

સોનાનાં નળિયાં કરવાં, પુષ્કળ પૈ-
સાની પ્રાપ્તિ કરવાં; ખુશ મહેતુ દ્રવ્યોપા-
ર્જન કરવું.

સોનાની જળ પાણીમાં નાખવી, મોના-
જવો મોથો જ દેહ તેને અપકલ્પ્યા બદ
કરવો; દેહ-કીર્તિની ધૂળપાણી કરી નાખવી.

“ પણ બાઈ, માઈ એ ન માને ચારે હું
અમથી સોનાની જળ પાણીમાં શું કરવા
નાખવા જાઉં ! ”

બાઈ નીજૂલમ.

સોનાની તક-પૂજા, મોનાજવો કિંમતી તક;
મોથો અને સારો વખત; ફરીથી કાપ ન
લાગે એવો પ્રમંગ

સોનેરી કાચદો-પાત્રો એટલે ધણો જ
કિંમતી અને ધ્યાનમાં રાખવા જોય

સોનાની લંકા હુંદાવી, સોના જેવી મોઢી
અને ઉત્તમ વસ્તુનું શુભ થવું-હરગુ થવું.
(મરજી ઉપનાંત)

“ સોનાની લંકા હુંદાઈ ગઈ,
હો શું કરવું રે,
મુખ સિંધુ થયો ખારો ઝેર,
મારે હવે મરવું રે. ”

વેનચરિત્ર.

સોનાનો કોળીઓ, ધણો જ મોથો અને
સારો.

“ જાપ ગમે તો સોનાનો કોળીઓ ખ-
વરાવે અને મા ગમે તો ચોટીઓ લે પણ
હોકરાં માટીથી જ રીઝે છે. ”

બે બહેનો

સોનાનો વરસાદ વરસવો, પુષ્કળ પૈસાની

આક યતી; દ્રવ્યનો જમાવ થવો; પુષ્કળ કમાણી થી.

સોનાનો સૂરજ ઉગવો, મેનાના જેવો મોં-ધો અને તેજસ્વી-ધણો આખાદીનો અને સુખનો દિવસ પ્રાપ્ત થવો.

"સખિ આજ સોનાનો,
દિવસ શોભી રહ્યો."

બોધચિંતામણી

"મહારાજ ! તમારાં પગલાં અમારે સ્ત્રી ક્યાંથી િતમ રા આવવાથી અમે તો સોનાના સૂરજ કમા એમ મનુષ્યએ છોએ. મારા ગ ન પ્રમાણે હું તમારી મેરા ચાકરી કરીશ."

એ બહેનો.

"મારે તો આજ ધન્ય ધડી,
સોનાના સૂ-જ ઉગ્યાછે;
પુત્ર દરખથી પગ્યાવું,
પરિપૂર્ણ મનેરથ પૂગ્યાછ."

વેનચરિત્ર.

સોનેથી દાંત ધસવા, પુષ્કળ પૈમાનો ઉપભોગ કરવો; પુષ્કળ પેના હોવા, ધનાઢય હોવું

સોમ નાહ્યા, મોમયાગમી પૂણ્યાદિનું સ્નાન કરવું. સોમ પીવાથી અમર થવાય છે. વૈદિક સૂત્રમા એ એક વક્ષો છે અને તે ચંદ્રના ઉત્પત્તિ ખીસે છે એમ લખ્યું છે.

એ વેશે ભગવાથી કન્યાં છે એમ માને છે શુદ્ધ બ્રાહ્મણો જ તે પી શકે છે તે ઉપરથી સોમનાથ નાહ્યા-ગંગા કરી રહ્યા; છુટવા; નિર્વાત યર્થ

"એમ જ હશે, આપણે શું? આપણે તો બ્રહ્મરાક્ષસના પાપગાથી છુટવા એટલે સોમ નાહ્યા."

બ્રહ્મરાક્ષસ.

સોમો ઉપાય નથી (નવાણું છે), મતલબ કે બધા ઉપચાર-ઉપાય ચાલે પણ મોતનો ઉપાય ન ચાલે.

સોજ વાલ ને એક રતિ, પૂરું પાધરું; સૌથી સારું; ઉતમ; પૂરું.

"માતાપિતાને મમે તે સોજ વાલ ને એક રતિ, વિવાહ સગ્યા વિકટ સવાલમાં નાદન શુદ્ધિની દીકરીઓ તે શું સમજે?"
કુંવારી કન્યા.

"મિયાં સાહેબે જે વાત કહી તે બરાબર સોજ વાલ ને એક રતિ છે."

કોણકમાળા.

સોજની ધડી જવી, (દિવસની ધડી ત્રીસ અને અધ્યાન્હે એટલે પંદર ધડીએ જવાનું તે ઉપરથી) મમય પૂરો થઈ જવાથી મુસ્કેવીમાં આવી પડવું-ગમરાઈ જવું; આફત આવી પડવી.

"મહારાજ ! મારે તો મોજમી ધડી જાય છે. માટે ઘર ભણી વળવાની વાત બને તો તો જાણે તમે જ જીવતદાન દીધું ગણાય."

તપસાખ્યાન.

સોજશ ને મક્કરવારે, કદી જ નહિ, વાયઠા કરવાનાં વપરાય છે.

સોજે કળાએ પ્રકાશ, પૂર્ણ ચઢતી-આખા દી (ચંદ્ર સોજ કળાથી પ્રકાશિત થાય છે તે ઉપરથી)

સોજે સંસ્કાર થઈ ચુક્યા, (શાસ્ત્રમાં સોજ સંસ્કાર કહેવાય છે. તે ઉપરથી ભાક્ષણિક અર્થે)

મારી માઠી અવસ્થા ભોગવી સુખ દુઃખ સહન કર્યાં; બધી તરફના વાયરાવાઈ ચૂક્યા; સારા માઠા ફેરફાર-અનાવ બની ચૂક્યા; સુખ દુઃખ જે વીતવાનું તે વીતી ચૂક્યું.

સોજે સોગદી કાચી છે, રમવાની બાજમાં સોગદીઓ સોજ હોય છે તેમાં રમનાર ચાર હોય છે તે પ્રત્યેકની ચાર ચાર સોગદીઓ પેટી કાઢીની પણ પાકીને ધરમાં ગઈ નથી. મનલગ કે કાંઈ કામ થયું નથી; હજી તો સધળું કામ બાકી છે-કંઈ જ કરવા માંડ્યું નથી.

સોળે સોપારા, કુરાનના અધ્યાયને સોપારા :
કહે છે. એ સોપારા ત્રીસ છે. તેમાંથી એક
બહુવામાં આવે છે તે ચરથી.)

' સત્યગી બાળતો- (વિદ્યા-ચતુર્થ-કોશરખ
ના સંબંધમાં વંચરાય છે.)

" એ તો સોળે સોપારા બધે છે, કાંઈ
બાકી નથી."

સોળે સોળ આની, પ્રેરક; પ્રેરક, જો-
ધએ તેવું- (સોળ આના બેરોબર એક રૂપી-
આ પુરા થાય છે તે ઉપરથી.) કંઈ કામ
કે કથનના સંબંધમાં જ વંચરાય છે. જેમકે
' સોળ આની કામ થયું.'

" સસ કહી વાત પ્રિય સોળ આના તમે,
તોય મન ધોળખી ચોળ થાનો."

પ્રતાપ નાટક.

સ્વર્ગ એ આંગળ બાકી છે, મિથ્યા દમામ
વાળા ગર્વિષ્ઠ માણસને વિષે બોલતાં વચ-
રાય છે.

જુઓ એ આંગળ સ્વર્ગ બાકી.

સ્વર્ગનું સુખ, ને સુખ, દુઃખ મિશ્રિત ન હ-
તાં જેને અતે દુઃખ ન હોય અને મનની

ધ્વજા યતાં વાર તેનો, લાભ થાય તેવા સુ-
ખને સ્વર્ગ કહે છે.

સ્વર્ગનો રસ્તો લેવો, સારી કાર્તિ પાછળ મૂકી
મરી જવું.

સ્વર્ગમાં ધન રોપવી, મોટું પરાક્રમ કરી ચો-
તરફ નામના ફેલાવવી અથવા મોટા યગ
મેળવી દેવવર્ગમાં નામ કરવું.

સ્મરિત વાચન, આશીર્વાદનાં વચન પરંતુ વા-
કમાં શાપ-નિંદાનાં વચનને માટે વપરાય છે.
સ્વાદ ચખાડવો, જુઓ સુઠનો સ્વાદ ચ-
ખાડવો.

" અરે કમબખ્ત ! તમે શી વાત કીધી
તે હું બોલે બોલ સમજ્યો, ને હમણાં હું
તેનો સ્વાદ ચખાડું છું."

તારાબાઈ.

સ્વાદા કરવું, ગળી જવું; ગટ કરી જવું;
બોધમાં કરવું; બેદમ ખાઈ જવું

૨. ઉચાપત કરવું; હરમ્ કરી જઈ વ-
ગર હકે પચાવી પડવું.

(સ્વાદા-અમિતી સ્ત્રી, જે હોય તેનો
નાસ કરે છે-અદશ્ય કરે છે તે ઉપરથી લા-
ક્ષણિક અર્થ)

હ

હક થયું, મરી જવું.

હુગમર દેખર, કાના મળ વિનાના બેકીઆ
અક્ષરને વિષે બોલતાં ઘણી વાર વપરાય છે.

(એક જણે પોતાના બાઇને કાગળમાં બ-
બર લખી કે બોરે હિંગ, મરી, ટોપરાં
ફાન-માટે આખાં તેજી પડ્યાં છે. લખ
નારે તે બેકીએ અક્ષરે આની રીતે લખ્યું.

'વરહમ મરપરકન મટ અપન બડ પડછ'
વાંચનારે પોતાની અક્ષર વાપરી કાનામાં
મને તે કાણે લઈ શબ્દોને મને તેમ તોડી
મડા મુશીબતે ને બે ચાર વાર વાંચી
વાંચીને આ પ્રમાણે બધે બેગાડ્યું. વરહ-

મર દપ (વર હમએક થવાથી દપ દ-
ખતે મરી મયો)-સોડી કમ્પા માટે આ-
પત-આદૃત બહુ પડી છે ! દોઢરી સોડી
સમજ ને હંધાં માયાં કુટવા લાગ્યો. આ
ઉપરથી)

હુજમ કરવું, વગર હકે બીજાની માલમતા
પોતાના કામમાં લેવી; ઉચાપત કરવું; ખાઈ
જવું (લાક્ષણિક)

હુજમનું કરવું, માથું મુડવાનો ધણો ક-
રવો. આ પ્રલોભ બધવા મળ્યા પિનાનો
રજતાં આવડવું ન હોય-કામ ધધામાં કામ
પડતી ન હોય ત્યારે તિરસ્કારમાં તેને વિષે

હથેળીમાં સ્વર્ગ ખતાવવું, વેગળેથી-ઉપર ઉપરથી સ્વર્ગ જેવું સુખ દેખાડવું (અત કરણથી નહિ) દૂરથી લાલચ ખતાવવી, જે વસ્તુ મળવાની ન હોય તેને માટે મિથ્યા શ્રદ્ધા મરાવવી, રમાડવું, સારૂં સારૂં દેખાડવું ખરૂં પણ આપવું નહિ (હુન્નવાદમાં) ઠગવું, છેતરવું

‘આની ભત બહુ હુન્નવી હોય છે તેમી જે રૂપરામ આ હોય તે તો હમેશા હાજરી હોય છે તે તેના પતિને ઠગી હથેળીમાં સ્વર્ગ ખતાવે છે પણ હું તો તારા નેવીથી ઠગાઉ નહિ’

અરેમિયન નાઇટ્સ

હથેળીમાં હીરા ખતાવવા, વેગળેથી મોટી મોટી આશાએ આપવી કે જે મોટી રૂળી જૂન થાયજ નહિ, લાલચ ખતાવી અમી જવું, સારૂં સારૂં દેખાડવું ખરૂં પણ આપવું નહિ, દૂરથી લાભ મળવાની આશા આપવી, ઠગવું, છેતરવું.

હથેળી ને ચીપિયા લાઇને મઠવું, આતુરતાથી અને જેમ અને તેમ સુકિતથી જોસ ભેર ખત રાખી કોઈ કામ પાળજ પડવું હનમાન હડિયો કાઢે છે, ધરમા જ્યારે ખાવા પીવાનું કે માલગિતકત કાઢજ ન હોય અને ખાતીખમ હોય સારે કહેશે કે એના ધરમા તો હનમાન હડિયો કાઢે એવું સાફ-ચોખ્ખું-મોકળી જગોવાળું છે ‘ચૂવાપર આપણુ મુક્યા પછી ધરની કાઠીઓ ને હાલ્લાગા હનમાન હડિયો કાઢતા હોય માટે મિયા બાછતે ખીચડો તથા તેમા નાખવાનો સામાન લાવવા સારૂં બીજો અરજ કરે છે’

દેશી કારોગરીને ઉત્તેજન.

હુબરી મૂઠું, છોડાવી છુટે નહિ એવી મ જણત મઠ તે ઉપરથી મમતી કે હસીના માણસને વિશે જોજતા વપરાય છે

હુમણા કયા પડ્યા છે, હાન કયા નોકરીછે? ર, કોને લા મુકામ રાખ્યો છે?

હુમણા જાણે બાંડી ઉડશે ને ચિત્ર કે પૂતળું-નાવણું આગેદન પડ્યું બનેલું હોય અને જાણે જીવ મુકવોજ બામ છે એમ લાગણ હોય સારે અચમાની સાથે એમ મોનાય છે કે ‘હમણા જાણે મોતી ઉડશે!’

“ભરત ભરત મા કુશાગતા એવો કે પ કીર્તિ ચિત્ર બધું હોય તે હમણા જાણે બે લી ઉડશે એમ આપણને બામે”

હરહર મહાદેવ, હિંદુ લોકોમાં અને તેમાં વિશેષ કરીને બાલજી કોઈ સાદમમાં જોસ ભેર તૂટી પડતી વખતે એવા રામજો મોતે છે મુનમનાતો તેને ગળે ‘અલ્લહ અકબર’ બોલે છે

‘હિંદુ મોના સૈન્યમાંથી હરહર મહાદેવના ચોકાર સલામત લાગ્યા’

શુ જીની વાતો

હરમ હાડકા, આળસુ—કામ કરવે ચચ વાધ નહિ એના તથા કામ કે વામા કટા જો આણે એના માણસને વિશે મોમતા વપરાય છે

‘એનાં તો હરમ હાડકા છે, નીચા વળીને કામ કરે જ રોતો?’

‘લાગ્યા હાડકાં’ પણ મોનાય છે

હુપુચા દોર જેવું, તોફાન-મરતીમાં આવીને ગાંડું થઈ મરુ હોય તેવા માણસને વિશે જોમતા વપરાય છે

‘નાત જાતમાં નામ જ કામુ કુમુદિ જાત કરે, ધનને કાલે ધૂનનો ફરે છે, જેમ હરમ દોર’

ધ્યારામ

હુગિના લાલ, પરમેશ નો ભક્ત, પરમેશ્વર મુકેલી અગ્રદૂત પ્રેરણાઓ માણસ

‘શુ તેના ઉપરજ સુરત મડ્યું છે? કોઈ હરિનો લાન ત્યાર સોરા શુ નહિ મળી આવે? અરે! જીઓ તો ખરા’

હલકું કરવું, 'માર ઝાછો કરવો તે ઉપરથી)
માર મારીને અસાકત કરવું.

૨. નિંદ્રા-ચર્યા કરી અથવા કપકો દર્ધ કે
ધમકાવી ઉતારી પાડવું; શરમિંદુ
કરવું; ગર્વ ઉતારવો; માન ભંગ કરવું.
"કલાધર્મ સાહેબે ચિન્મુખ પર ચઢાઈ
કરી અને વલંદાને હલકા કરી તોચા પો-
કરાવી."

ભરતખંડનો ઇતિહાસ.

"ઉપાય નહિ, આવતી કાલે સવારમાં જ
મારે સુસતાનની સાથે શિકાર કરવા જવાનું
છે. નહિતર તારી બૂલ આવતીકાલે જ ભા-
ગી તને હલકો કોઈ કરી નાખ્યો હોત."

અરેભિયનનાઈદસ.

હલકું પેટ, વાત ન સમાય એવું પેટ. (ઝો-
છું પાત્ર.)

૨. ગમ ન ખાય એવું પેટ.

૩. ઉદર વૃત્તિ ન હોય તેવું પેટ.

"આજ હવે ચાલતો હોય તો, અમે શું
એવા હલકા પેટના છીએ?"

તપત્યાખ્યાન.

હલકું કુલ, કુલ જેવું હલકું.

'પેટમાંમાર થયો હોય તો કરીઆણ અને
સોનામુખી સમતોલ લઈ ઉશ્ચળી મોગની
સાથે બચ્ચાને પાવાથી પેટ હલકું કુલ થઈ
જાય છે."

સુસ્તી શુભમંદિર.

હલકું લોહી, નીચ વૃત્તિ-આતિ-દરબને.

'હલકું લોહી હવાલદારનું' એ કહેવન છે.

"ભાઈ, બેરાનું લોહી હલકું તે શું કરે?"

બેરાને માથે તે કંઈ-જણ છે? બચ્ચોઆ
બેરાનો તે કંઈ અવતાર છે!"

ભામિનીમણ્ડ.

હલેસાંએ તરવું, 'પોતપોતાનાં હલેસાંએ
તરવાનું છે' એટલે પોતાની પાસે સાધન
હશે અને આત્મજગ હશે તો તે વડે કામ
કરી કતેલ મેળવવાની છે.

હવામાં ઉડી જવું, અદૃશ્ય થવું; ગુપ્ત થવું;
બ્યર્થ જવું; પાર ન પડવું; નકામું જવું.

'તેણે જે બોલ કહ્યો તે સમજા હવામાં
ઉડી ગયા.'

હવામાં બાચકા ભરવા, મિથ્યા પ્રવાસ-
પ્રયત્ન કરવો; ફાંફાં ખાવો.

હવામાં મારવું, હવામાં મારવાથી પોતાની
શક્તિનો નિરર્થક વ્યય થાય છે તે ઉપરથી,
મિથ્યા પ્રવાસ કરવો; કોમટ વાળ કરવો;
અફળજાય એવી મહેનત કરવી.

હવામાં હિંચકા ખાવા, અધર લટક્યાં ક-
રવું; ટીચાયાં કરવું (કાંઈ કામ ધંધા સિ-
વાય); અંતરિયાગ રહેવું; કામધંધા વિનાના
રહેવું; એલાં ખાવાં.

હવાઈ કિંધા બાંધવા, શેખચઢીના વિચાર
કરવા; કદીજ પાર પડે નહિ એવા તર્ક
કરવા; પાયા વિનાની કે ભવિષ્યની મોઢા-
ઈના સ્વપ્નમાં રમવું.

આરે કોઈ માણસ ઉડેલ તખ્તિયતનો
હોય અને ધણા મોગશોખમાં લીન થઈ
મયો હોય અથવા સ્વપ્ન ગુલ્ય કલ્પનામાં
ધણો આગળ વધ્યો હોય કે અયુક્તિક
વિચારમાં હલ ઉપરાંત રોડયો હોય ત્યારે
તેના સખેધમાં આ પ્રયોગ વપરાય છે.

'ખડખડ પોતાની ધારેલી ધારણામાં પાર
પડતો મયો તેમ તેમ તેના મનમાં મોઢા
ક્ષોભ ભરેલા બુદ્ધિઓ ઉડવા લાગ્યા. ધણી
વાર તે હવાઈ કિંધા બાંધવા તોડવામાં
દિવસના દિવસ ગાળતો હતો.'

સોરડી સોમનાથ.

હવાઈ છૂટવી, જેમ આનંદશાળની હવાઈ
છૂટે છે તેમ અચુક ગપ બેસમધ કુટી
નીકળવી.

હસતાં હાડ લાગવાં, મોટેથી મીઠું મીઠું
બોલી-સાફ લગાડી અંતઃકરણમાં તુકસાન
કરવાની વૃત્તિ રાખવી; ખચર ન પડે તેવી
રીતે તુકસાન કરવું.

હસતા લાડુ, યોડા ધીવાળા અને હાથ અડકતા ફરફર પુચ પુચ ગાય એવા લાડુને વિષે બોલતાં વપરાય છે એથી ઉલટું ઘણા ધીથી લયપચતા લાડુને રડના લાડુ કહે છે. હસતું પક્ષી, આમૃતલિયાનું કાંગાઝ પક્ષી દિવસમાં ત્રણ વખત હસે છે, તેથી તેનું નામ હસતું પક્ષી પાડયું છે તે આધારે વારે ધડીએ સહેજ સહેજમાં હસ્યા કરે એવા માણસને વિષે બોલનાં વપરાય છે; હસ-મુખું એવું ને કાઠ તે.

હસતો જીતે, રતો જતો જીતે અન્યો હોય તે પ્રથમ સારી સારી વાતો કરી મેળવી લઈ અને આપણી પામે શું શું છે તે જણાવણી લઈ પાછળથી મારીને લૂટી લે છે તે ઉપરથી, હસતાં હાડકાં ભાગે એવો; મોઢેથી મીઠું મીઠું બોલે ને મનમાં પેચ-ફગા રાખે એવા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

હસતો માર, હસતાં હસતાં મારતું-તુકસાન કરતું તે. ગહારથી દેખાતો નહિ પણ અંદરખાને લાગણી ઘટો માર; મોઢેથી સાઈ સાઈ બોલી લાગ આવે હાડકાં ભાગી નાંખવાં તે. હસવામાંથી ખસતું થતું, મગક કરતાં મારું પરિણામ નીપજતું. (દેવચોગે.)

હસી કાઠતું, કાઠ બાળત ધ્યાનમાં લેવા ને વી નથી એમ ધારી લક્ષ્ય પર ન લેવી; હસીને ચાલતી વાત કે ખરણ્યા ઉડાવી દેવી.

હાંન ગગડી જવા, આશા કે હિંમત જતી રહેવી; શક્તિ-સામર્થ્ય નરમ પડી જતું.

હાંન મેલવા, હિંમત મૂકવી.

“ એ સવાલ સાંભળીજ ગોરદેવના હાંન ગગડી ગયા, પોતે ચમક્યા ને ગમરાવા લાગ્યા. ”

ઐરંગજેન અને રાજપૂતો.

હાંનાં કુસ્તી કરે છે, હાંનાંમાં ત્યારે ખાવાનું અનાજ વગેરે ન હોય ત્યારે મરીનાઈ દર્શાવનાં એમ બોલાય છે કે,-

‘ એના ઘરમાં તો હાંનાં કુસ્તી કરે છે ’ મતલબ કે હાંનાં ખાલીખમ છે.

‘ ઘરમાં તો હાંનાં કુસ્તી કરે છે ને બહાર બેઠાએ તો નાણે લાલજી મનિયાર. બાકી નિર્ધનને ઘેર હાંનાં કુસ્તી કરતાં હોય ત્યાં કન્યા આપી બૂખની ખારશમાં વધારો કરવામાં સાર શો ? ”

મણિ અને મોહન.

હાંનાં અંબેરી કઢાવીશ, બાડાનું ધર ખાલી કરાવીશ.

હાંનાં ફાડવું, કજીઆ વેહારી લેવો-વેચાતો લેવો; અણખનાવ કરવો; અમક-લડાઈનું મૂળ રાખવું.

૨. બાડાનું ધર વખતોવખત ખાલી કરી ખીજું બાડાનું ધર રાખવું. એક જગાએ કામ ન રહેતાં વારે ધડિયે ઉઠામણી કરવી.

૩. ને માણસ જૂદા જૂદા કામમાં માથું માર્યા કરતો હોય અને એક જગાએ પગ ઠેરવીને કામ ન કરતો હોય ત્યારે તેના સંબંધમાં એમ બોલાય છે કે એણે તો ઠેરઠેર હાંનાં ફાડ્યાં છે.

હાંનું ફાડી ‘ નાખવું, માથું ઉઠાવી દેવું. (તિરસ્કારમાં વપરાય છે.)

૨. ખરામ કરવું; તુકસાન કરવું; પાપ-માલ કરવું; આસતું સુખરાન અટકાવવું; ઉપજીવિકા ટાળવી; ને આધાર છવન મેલતું હોય તેને તુકસાન પહોંચાડવું.

“ પણ આ કલાવતીનું હાંનું તો આજ દિવસે જ અને બેને મધેડે મેસાડવાં હાં. ”

સરસ્વતીચંદ્ર.

૩. મર્મ-બેદ જહાર પાડવો; નિ બરમ જળવાઈ રહ્યા હોય તે ઉપાડો કરવો-જાહેર કરવો.

હાજરી લેવી, મખાવવું; ખજર લેવી; માર

મારવાની કે નુકસાન કરવાની તળવીજમાં રહેવું.

હાથ હાથ કરવું, જે વાત પોતાને રચતી ન હોય તેવી વાત કદાચ કાઢી કરે તો પણ તે વાતમાં ખુશામતની ખાતર સાચું ન થતાં વાર, હાથ, એમ કહીને જાણે-તે વાતમાં આપણને કશી હરકત ન હોય ને તેથી ઉઘડી ખુશી થઈ હોય એવું દેખાડવું, એટલુંજ નહિ પણ તે વાત જાણે પોતાને રચતીજ હોય તેવું ડગ કરવું. (ડુનિયાં-રીની રીત.)

હાડ જવું, ખરું રૂપ પ્રકાશવું; હાથથી જવું; વંદી જવું; પહેકી જવું; ચળી જવું.

‘ હાં હાથ જાઓછો હાડ, રાડ થશે ફા-સું.-હો નજ. ’

નળાખ્યાન.

“ જાણે નહિ હાડ મારો,

હરિ જાણે નહિ હાડ;

આવી ઉભો રહે છે કમાડ.

મારો હરિ જાણે નહિ હાડ. ”

હારમાળા.

હાડ ભાગવાં, શરીર અશક્ત કરવું, ‘વાવ-હાથીનાં હાડ ભાગે છે.’

‘ તે બિચારાનાં વૃદ્ધાવસ્થામાં હાડ ભાગ્યાં. ’

“ કામ ન ભાગે, હાડ ન ભાગે, જાણું પડે નહિ વન; ખાતાં પીતાં ખુખી કરતાં; તપવું ન પડે તન-નામ સાર. ”

દ્વારામ.

૨. તન દબને મહેનત કરવી. (આ અર્થમાં હાડ ભાગીને કામ કરવું બોલાવે છે.)
‘ તેઓ હાડ ભાગી પ્રમાણિકપણે કામ ન કરતાં વખત ચોરે છે. ’

દે. કા. ઉત્તેજન.

હાડકાં બોખનાં કરવાં, માર મારી હલકું કરવું; અધમુડું કરવું; નરમ થેંચ કરી ના-ખવું; રીચવું; કચરવું.

હાડકાં પાંસળાં ગણવાં, શરીર દુર્ગંધ હોવું; હાડકાં પાંસળાં બહાર દેખાતાં હોય તેવું

નમજી હોવું; લોહીમાંસ વિનાનું હોવું

‘ આવ્યો તે વારે તેનાં હાડકાં પાંસળાં ગણતાં હતાં ! હાલ તે મોટા પેટવાળો ચરખીથી ભરાઈ બાકો પાકો બન્યો હોતો. ’

સંધરાણેસંધ.

હાડકાં ભાગવાં, માર મારી અશક્ત કરવું.

‘ હરજાન તેને ને તેની મુએલી માને મનમાં આવે, એવી માળો ભાડે ને છાશને વારે તેનાં હાડકાં ભાગે. ’

સામુવહુની લગાઈ.

“ દક્ષિણમાં મચકાઓ મોગલોનાં હાડકાં ભાગે છે.

ઔરમજેબ અને રાજમૂતો.

૨. તન દબને મહેનત કરવી, ઢેકાં નમાવવે. (જ્યારે કોઈ માણસ કામ કરવે કટાણે ખાતો હોય અથવા કરવાની ના પાડતો હોય ત્યારે તેને વિ-રે બોલતાં એમ વપરાય છે કે શું,

હાડકાં ભાગી ગયાં છે તારાં ?)

હાડકાં ભારે થવાં, હાડકાં હલકાં બોખનાં કરવાની જરૂર પડવી (માર મારીને); માર ખાવાની નિશાની થવી.

હાડકાં રંગરંગ, લોહી નીખતી સુધી માર મારવો.

૨. અતિશય નુકસાન કરવું.

હાડકાં રચનાવવાં, મુઆ પછી હાડકાંની ચોચ ક્રિયા ન થાય તેવી તળવીજ કરવી.

હિંદુ શાસ્ત્રની રૂઝમે મુઝદાને માળી તેનાં બળી રહેલાં હાડકાં જને દુસાં કહે છે તેને

કોઈ નદીમાં અથવા પવિત્ર સ્થળે નાખી આવવાનો રિવાજ છે તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા ન કરતાં રચનાવા દેવાં એ તેનાં-બોલ-નારનો વૈરભાવ દર્શાવે છે. બોલનારની મત-લજ એવી હોય છે કે ‘ તારા મરી ગયા પછી તારાં હાડકાંની વ્યવસ્થા કરવા ન પા-છળ કોઈ નહિ. રહે; અથવા એવી કોઈ

તળવીજ કરીશ કે તારાં હાડકાંની તારા સંબંધીઓને ખબર નહિ પડે ! ’

સંબંધીઓને ખબર નહિ પડે !

સંબંધીઓને ખબર નહિ પડે !

સંબંધીઓને ખબર નહિ પડે !

સંબંધીઓને ખબર નહિ પડે !

હાડકાં વળવાં, શરીરનો બાંધો સારો થવો; કસરતથી બાંધો ઘાટમાં આવવો—અંગ વળવું.

હાડકાં ચોક્કવાં, સંતાપવું; દુઃખ દેવું; કાચર કરવું; બળતરા—ચિંતા કરાવવી.

“બાણું અંતર કરવાની શાસ્ત્રમાં મના છે તે છતાં સાવકા ઉપર જીદધર્મ રાખી તેમનાં હાડકાં ચોક્કવાં એ ખરેખર દુષ્ટબળે કુરંજી કામ છે.

એ બંહેનો.

હાડકાં ચોનાં છે, હરામ હાડકાંવાળા માણસને વિષે એમ બોલાય છે કે તારાં તે ચોનાં હાડકાં છે ?

૧. નકર—મજબુત શરીરવાળા—સંગીન હાડકાંવાળા માણસને વિષે અચંબામાં બોલતાં વપરાય છે.

હાડકાં હુલાવવાં, હાડકાં કસી કામ કરવું; તન ધર્મ મહેનત કરવો.

હાડકાંનો આપો, તન દેખને મહેનત નહિ કરવાવાળો.

૨. સખન મજુરી નેણે કરી નથી તે. હાડકાંનો ખરેખર, નેનામાં આગમ નહિ કે મહેનત કરવે કંટાળે નહિ. એવો ને પુરુષ તે. હાડકાંનો ભાગ્યો, આગમ; કામ કરવે અચંબા નહિ એવો; નેનાથી મહેનત ન થાય અથવા ને મહેનતથી કંટાળે તેવો; તન દેખને મહેનત ન કરે એવો; હરામ હાડકાંનો. હાડકાંનો ભાગ્યો, હાડકાંનું; લેહી માંસ વિનાનું માત્ર શરીરનું બોણું; છેક છેક કડી શરીર; લેહીમાંસ પૂરતું નહિ અને હાડકાં બહાર દેખાતાં હોય તેવું શરીર. હાડકાં નમાવવું, મહેનત કરવાને કેડ નીચી નમાવવી અથવા નીચા નમી મહેનત કરવી.

હાડકાં જેવી રોક, અડવી-પરેણાં પાસા સિવાયની ઉપડી રોક.

હાથ આપવો, મદદ કરવી; સહાય કરવી.

“સાચો શીલ સનાય,
અવસાને આવે ને હાથ હો ભાવે.”
શીલવતીનોરાસ.

૨. (કુસ્તીમાં.)

૩. (ગંજીફાની રમતમાં.)

હાથ ઉકાવવો, હક મૂકી દેવો; સત્તા છોડી દેવી.

૨. મારવાની તજવીજ કરવી (હાથ ઉઘામી.)

હાથ ઉપાડવો, માર મારવાની તજવીજ કરવી (હાથથી અથવા હાથમાં કોઈ મારવાની વસ્તુ લેધને.)

“અમળા ઉપર હાથ ઉપાડવાના મરદાઈ બરેલા કામને ધિક્કારતો હતો.”

સાસુવહુની લડાઈ.

હાથ કલમ કરીશ, કાંડા કાપી લઈશ.

હાથ કાપી આપવા, સહી-કબૂલત આપેથી વચમાં બંધાયલા રહેવું; હસ્તાક્ષર આપવા.

હાથ કાળા કરવા, કોઈ કલંકિત કામમાં સામેલ થઈ કલંક વહેરવું.

“ધણિ ધણિવાણી વચ્ચે ચાલતી લડાઈમાં વચ્ચે પડનાર માણસના હાથ કાળા બન્યા.”

હાથ ખખેરવા, કોઈ નોખમ બરેલા કામમાંથી હાથ ઉઘારી લેવો.

૨. કામમાંથી કસમત થઈ જવું.

૩. આરાધા છોડવો—જકવી.

૪. ઉઘાડો દેવું; પાર મૂકવું.

હાથ ખેંચી પકડવો, ખચાવું; આંચકો ખાવો.

૧. (ખચં કરવાના સંજોગમાં) કર-કસર કરવી.

“આ ઉપરથી મેં તેમની મિત્રાચારી છોડી દીધી અને એટલો હાથ ખેંચી પકડ્યો કે નસ ઉપજના પ્રમાણમાં જ ખચ કરવો જતી રાખ્યો.”

અરેબિયનનાતિમ

હાથ ધસવા, પસ્તાવો કરવો; પશ્ચાતાપ દર્શાવવો.

૨. હારી થાકવું.

‘કોઈ વળતું નથી ત્યારે છેવટે હાથ ધસવા પડે છે.’

“કળજીગ દાપર મળિને આઠ્યા

પુધર કેરી પાસ રે; હસ્ત ધસે ને મસ્તક ધૂણે, મુખે મુકે નિશાસરે-કળજીગ.

નળાખ્યાન.

‘આઠ્યા તો ધસીને પણ પાછા વળ્યા હાથ ધસીને.’

દ્રાપદીદર્શન.

‘ત્યારે માળાએ ધસીઆ હાથ ને શીદ કરી સ્ત્રીની પાત.’

નંદબત્રીસી.

“ધસ્યા રૂપિએ બંને હાથ,
કહ્યું ધિક્ક ધિક્ક ધૃત્વીનાથ;
કહ્યું અનુચિત કર્મે તેં કીધુ,
પાણી પુત્રેધિયામતું ખીધું.”

મધિતાખ્યાન

હાથ ચલાવવો; મારવાની તખ્તીજ કરવી.

૨. ઝડપથી કામ કરવું.

હાથ ચાટવા, ભૂખાળવા-હાથાવર થવું; લાલસા થવી.

હાથ ચોખ્ખો હોવો, ‘આ કામમાં તેનો હાથ ચોખ્ખો છે’ એટલે તેની દાનત શુદ્ધ છે. નિરપરાધી હોવું; પ્રમાણિક અને વિશ્વાસુ હોવું.

હાથ ચોખ્ખા નથી, એમ રૂઢવાણી સ્ત્રીને કાંઈ સેવા આપવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેના તરફથી બોલાય.

હાથ ચોળવા, પસ્તાવો પામવો-કરવો.

હાથ છૂટા હોવો, હઘર-સખી-ખરચાળ હોવું.

૨. માર મારવાની ટેવ હોવી.

‘એના હાથ બહુ છૂટા છે એટલે હાથથી માર માર કરે છે અથવા માર માર કરે એવો છે.’

હાથ જવા, ટેકા જવો; આધાર જવો.

૨. હિંમત હારી જવી.

“એક કામ શરૂ કર્યા અગાઉ તેના પરિણામનો વિચાર કર,” એ વાંચી હકીમ ગભરાયો, તેના હાથ જવા લાગ્યા અને તેનું મોહું શીકું પડ્યું.”

માસિક સાર સંગ્રહ.

૩. હાથે કામ કરવાની શક્તિ જવી.

હાથ જોડવા, બસ કર-બહુ થયું, હવે બંધ કર, હાથો થાક્યા એ અર્થમાં વપરાય છે.

‘અરે રામ રામ ! વિધ્યુવે નમઃ તારા સ્વભાવને તો હવે હાથ જોડ્યા.’

અક્ષરાક્ષસ.

૨. માથી માગવી; કાલાવાસા કરવા.

હાથ જોવો, સામર્થ્ય જોવું; શક્તિ-શારીરિક બળની પરીક્ષા કરવી. એમ શિક્ષા કે માર મારવાના સંબંધમાં બોલાય છે.

“અર્જુન કુંવર તું સાંભળ વાત,

આણીવારના જોજે હાથ;

કુંવર તેં મુક્યાં બાણ,

હમણા તારો ભેડ’ પ્રાણ.

કવિ બાહ.

“તું ચરો હોમ તો કરીને લડ, મારે તારો હાથ જોવો છે. મારા હાથનો તીખો સ્વાદ ચાખ, એટલે હોશિયારી આવશે.”

વનરાજ આવડો.

હાથ દીકા નથી તેમ શું માદારા,
ચોરસ દેહનો સ્વાદ ચાખે,
સલ કહે રે અલ્પા કેમ બેઠો અદો,
કો તણાં મુંબડાં રીઝી રાખે.”

અંગદવિદિ.

હાથ ઝાલવો-પકડવો, મદદ કરવી; આશરો આપવો.

* * * * મુજ પર રીઝો રાધા-નાથ, સમૂળ અવિધારે તો ટળે, દરિદ્ર કાવો મુજ હાથ-

દ્વારામ.

૨. પૂરણું.

૩. અટકાવું. (કંઈ અચ્છુકું કામ કરતાં)

૪. એકણ કરવું.

હાથ ટાકા કરવા, સુખનો લ્હાવો લેવો.

" પોતાની હયાતીમાં લગ્ન કરી હાથ ટાકા નહિ કરો તો ઓરિયો ક્યારે વીતશે? "

એ બેહેનો.

હાથ ઠરવો, સારો અનુભવ થવો; મહાવરો થવો; ટેવાવું.

હાથ ઠોકવો, હાથ ઠોકીને ઝાટું નક્કી કરવું;

હાથ થવા, હાથ ઉગામી મારવાની તળવીજ થવી.

' તે તો ખરું, પણ ઠોકરું મોટું થયું એટલે એનાપર કાંઈ આપણાથી હાથ થવાનો છે. '

હાથ દાખવો, લાંચ આપવી.

૨. સકેત કરવો (હાથ ઘમીને)

હાથ દેખાડવો, એવી રીતે શિક્ષા કરવી કે ખો ભૂવી નય.

૨. (જોડીને)

હાથ દેવો, મદદ કરવી. હાથ આપવો પણ કહેવાય છે.

" વગી દીધા છે દરિયે હાથરે, અવસર આવ્યો છે. "

બોધચિંતામણિ.

" બટકતાં ટીસા-ચરૂંથી થક જીવવા, શોભે નહિ આવશે હાથ દેવા. "

અંગદવલિ.

" હું કાંઈ એટલો બધો જાનસો નથી કે એ સિવાય એટલે ઉપાડી રાકું, માટે તમારે હાથ દેવો પડશે. "

અરેમિયન નાઈટસ,

હાથ ધોવા, નિરાશ થવું; નિષ્ફળ થવું; આશા મૂકવી.

૨. શોખ દુકવો; ટેવાવું કાઢવું; પામે નથી એમ જણાવવું

૩. છૂટા-ચુકત થવું; છોડી વેગળું મૂકવું- (કામ); કોઈ કામની જોખમદારી- માંથી હાથ હાંપવો. (નિરાશામાં અથવા નાઉમેશીમાં.)

' હુંતે પાપથી મારા હાથ ધોઈ તાપું- છુ. '

' એ તો જાણસ મારીને હાથ ધુએ નહિ એવો છે. '

" તારાજ લોહીનો ધુટડો લઈ ત્યારેજ હું ખરી હાથ ધોઈને મારી પાંજર પડ્યો છે પણ તેમાં તારું સલાનાશ વળગે. "

મણિ અને મોહન.

" જોખમ કટકું માથે રાખ્યું છે આ- ગળથી તો હાંચ ધોવાડવી મૂક્યા છે.

વીરમતી નાટક.

હાથ નાખવો, કુટવું (ઓઝોમાં)

" એક કુટેછેમદા કોષમાં, બીજી કોષા નાખે હાથ રે-સરજનદાર "

કવિ બાપુ.

" અસિ, ખરું પૂછેતો મને હાથ નાખ- તાજ જરાગર આવડવું નથી એટલે મને તો ત્યાં આવનાં એ શરમ લાગે છે. "

ભામિનીશ્યામ

હાથ નાખવો, લટવું.

' આગરપર હાથ નાખવો. '

' મને હાથ નાખવો ' એ પ્રેમમાં.

હાથ નાખાક હોવા, મુખ્યત્વે ઓને આ- કાવ આવેછે ત્યારે તેના હાથ નાખાક છે એમ બોલાય છે.

હાથ નીચા-હોડા પડવા, નિરાશ થવું; આ- શામ થવું; નાકમેદ થવું; નિરાશાર થ- વું; દિમત દારો નથી; આશર જતો રહેશે- નમરો પડવો.

' દાહવાએ દેવીના મંદિરમાંથી જનદુગ્ધ હાથ આબો દતો તે વાન જાણવી પણ હોદ્દાએ તેવું શું થયું તે જાણ્યું નહિ તેથી મનસંદગા હાથ દેશ પડવા. '

શુ જુની વાન.

હાથ પહોંચતો છે, પૈસાની છૂટ, ખરચા કે માપની શક્ય એવો છે.

હાથ પીળા કરવા, કામ સર્જ પોતા ચોળવાનો લ્હાવો લેવો.

હાથ ફેરવી નહુ, ચોરી કરવું; હાથમાં ન આવે તે કામને ચુપકીથી ચાલતા ચુવું.

હાથ આંધમાં, કંઈ કામ કરતાં ઘેટકાવેવું; ઘેટકાવ કરવો; એવી કોઈ તત્ત્વની કરવાની કે નથી કામ થતું અડકે.

હાથ બાળવા, હાથે ખોવા કરવું. 'ભાઈ ! મારે તો બાળકી મરી ગઈ છે તે રોજ હાથ બાળવા પડે છે.'

૨. જાતે-પડે કામ કરવું; ખીજના ઉપર આધાર ન રાખતાં ચોતેજ કરવું. "હૈયું બાળવા કરતાં હાથ બાળવા સારા."

૩. આગળથી હાથે સહી કરી કબૂલાત કરી આપવી.

'હાથ બાળ્યા છે પહેલેથી તે હવે શું ચાલે એવું છે ?

હાથ બેસવો, સારો અનુભવ થવો; ટેવાવું. "લખવા ચીતરવામાં ને બરત બરવામાં તેનો હાથ બેઠો છે."

હાથ લરાવા, (પૈસાથી-પછી ગમે તો હરામના કે લાંચના) 'ખાનગી રીતે સચવા મળી કે કારભારી અને વચલા ખાલુસોની હાથ ભરાય તો વધાસન ચાલુ રહે.'

સંસ્કૃતીચંદ્ર.

હાથ લીડમાં હોવા, બ્યારે પૈસાની છૂટ ન હોય સારે એમ બોલાય છે કે બાઈ, હાલ તો મારા હાથ બીડમાં ઘેટલે તને શી રીતે મદદ કરી શકું ?

હાથ મારવા, (તરવામાં)

૨. (કનકયામાં)

હાથ મારવો, ચોરવું; ચોરીથી સારી પેટે મેળવવું.

૨. કામને હસવવું.

૩. રેળોને વગેરેનું પોતું, ટેકું-ખારવું.

હાથ મેળવવા, (વરકાયાના.)

૨. સામસામે હાથોહાથ લડાઈ ચાલવી-ચલાવવી.

હાથ લાંબો કરવો, મદદ કરવી; આશ્રય આપવો.

૨. વચ્ચે પડવું.

હું. ખેલેલ પહોંચાડવું; ચાલતું કામ બંધ પડે એવી તત્ત્વની કરવી.

હાથ લાંબું નહવું; મળી આવવું. 'હાથ લાંબો, હાથ પહોંચવો.'

૨. સુકિત શોધવી; ચેરિતા-લુહતી કાવવું.

હાથ વળવો, સારો અનુભવ-મહાપરો થવો; ટેવાવું. (કોઈ લખવા ચીતરવાના કામમાં)

હાથ વાળવો, મહાપરો રાખી કોઈ કામ કરવામાં હાથ લાયક કરવો.

હાથ વાળવી, કોઈ મરી જનારને. લાંબી-ઝોઝે માથે હાથ હઈ રહવું; વાગલા કાઢી વિલાપ કરવો.

હાથ સારો હોવો, (કોઈ વિષયમાં) પ્રવીણહોવું; હોશિયાર હોવું. તેથી ઉલટું 'હાથ ખરાબ હોવો.'

'ભાગેલો પગ ચડાવવામાં આ દાકતરનો હાથ ખરાબ છે તે બીજો હાથ ભરતમાં ધણો સારો છે એમ તમે જાણી નાહી શકશો.'

૨. પવિત્ર વસ્તુને અડક્યા એવો જોખમો હોવો. 'હાથ સારા નથી' એમ અડકાવવાળી સ્ત્રીઓ પણ બોલે છે.

હાથ સારો-ખરાબ હોવો, અક્ષર સારા કે ખરાબ હોવા.

૨. નક્કં આપે એવો પ્રતિજ્ઞા અને આપ્યો હોવો-ન હોવો.

૩. કામને આપે એવી-કમાણું સચક કે અદિન થાય એવો હોવો.

હાથ હલકો હોવો, તેનો હાથ અડકતાં ભારે ભારે ન લાગે—ઈન્ન ન થાય ત્યારે તેનો હાથ હલકો છે એમ કહેવાય છે. હાથ હાંધ્યાં લેવાં, મહા કંઠુ અવસ્થામાં આવી જવું; જે આવે તે હાથમાં લઈ નીકળી જવા—નાસી જવા જેવી વિષમ વેળા આવવો, (હાંતરી કરી ચાલ્યા જવાનું હોય છે ત્યારે હાંધ્યાં વગેરે લેવાં પડે છે તે ઉપરથી સાક્ષ્યિક)

હાથ હેઠા પડવા, આધાર-નજીબ પડી જવો; નિરાશ થઈ જવાથી હિંમત હારી જવી.

હાથ હોવો, સામિલગીરી હોવી.

‘આ કામ કરવામાં એનો હાથ છે’ એટલે યોડું ધણું કામ પણ ‘તેણે કરેલું છે.

હાથ પગ, આધાર; મદદગાર. ‘હુંતો મારા હાથપગ છે.’ ‘હાથપગ વિનાની વાત.’

૨. બાંધી ન રખાય એવું; જેમ લઈ-જઈએ તેમ લઈ જવાય એવું; ઈન-સાફને હાથપગ નથી.

“હરિશ્ચંદ્રાદિક સરખા કરિ દે, પૂર્ણ મહે જો પ્રસાદ, પણ હાથપગવિનાનો દેવ છે એ તો, ઝાઝા કરશે વાદવિવાદ, ધીરે અનુભવિયુંરે, કવન આજ તેનાં કવું.”

ધીરોભક્ત.

હાથ પગ ગળી જવા, હોસ જતા રહેવાં હિંમત હારી જવી—(કોઈ આકસ્મિક બનાવ સાંભળવાથી અથવા ભય પામવાથી)

હાથપગ જોડીને ખેસવું, નકામા ‘ખેસવું; કામ ધંધા વિનાનું રહેવું;’ સુસ્ત-આળસ રહેવું; પ્રયત્ન ન કરવો; મહેનત ન લેવી.

હાથ પગ ધોઇને, ખાઈ ખપુચીને; ખરી ખતથી; આમહપૂર્વક; નિરાંતે. ,

‘વિશેષ કરી દ્રવ્યુદ્ધિ પૈસાદારની પાછળ બધારે જાય છે; લોકો તો, શીમંત પ-

છાડી હાથપગ ધોઇને પડે છે.’

અરેબિયનનાઈટ્સ.

હાથ પગ લાગીજવા, હાથે પગે નબળું થવું.

૨. કામ કરવે કંટાળતો હોય એવા માણસને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

હાથપગ હસાવવા, કામ કરવામાં મહેનત લેવો; સુસ્ત બેસી ન રહેતાં ઉદ્યોગ કરવો.

હાથ પર લેવું, પોતાની તરફનું કરવું (માણસ.)

૨. શર કરવું—(કામ) ,

(એક હાથપર—બીજાહાથપર—એમ બોલાયછે.)

હાથરસ ઉતારવો—લેવો, માર મારી સંતોષ પામવો અથવા સંતોષ પમાય ત્યાં સુધી માર મારવો.

“પોલીસના સિપાઇઓ આવી પહોંચ્યા પહેલાં ખુબ હાથરસ લઈ દ્યો; એના શરીરનું એકે હાડકું સાળું રાખશેા નહિ.”

મિથ્યાભિમાનનાટક.

“પાંશરા ચાલોછે કે આ ચોટીઆતો ને હાથરસ ઉતારવા કહું ?”

તપસ્યાખ્યાન.

હાથથી જવું, હાડ જવું; વહી જવું; આડે-રુસ્તે ઉતરી પડવું; ખરાબ થવું; બગડવું; ફરી હાથમાં ન આવવું; કથળવું, વસ્તુ અને માણસ જતેને લાગુ પડે છે.

“અરે આ તો છેજ હાથથી ગયા ! હવે કેમ કરવું ? કામદેવ ગણાને ગાંઝા કરી દેછે એવી વાત કાને સાંભળતા હતા તે આજ જાતે જોવા વારો આવ્યો.”

તપસ્યાખ્યાન.

હાથનાં કોઈ બે બોર પણ ન લે, ૨૫-૨૬ ગણ-તોષ વિનાના માણસને માટે, વ્યવહાર ન રાખવાના સંબંધમાં વપરાય છે.

૨. ભયંકર આકૃતિ, મલિનતા, દુસ્તાના સંબંધમાં પણ બોલાય છે

‘હકમ પારખને મેં જોયા છે. તેમના હાથનાં કોઈ એ ખોર પણ ન લે એવા તે દેખાવડા છે.’

એ બહેનો.

“એના હાથનાં કોઈ એ ખોર લે નહિ એવો દેલ જોવો છે, છોકરાં એને દેખીને છળાને નાસતાં ફરે છે; તે નળ-મહારાજ હશે એમ તમે પણ જુઓ તો ના કહો.”

નળમયંતીનાટક.

હાથની ચળ ઉતારવી, (વગર કારણે હાથવતી કાઢીને મારીને)

“મારવાથી તેને શો લાભ થયો હશે ? ધુળ ! પણ નવરો હજમ પાડા મુકે એ પ્ર-
આણે. માત્ર હાથની ચળ ઉતારી હશે.”

કૌતુકમાળા.

હાથનું પોહું, ઉડાઉ; હાથમાં જે આવે તે વાપરી નાખનાર.

“તે અને હું અને હાથનાં પોદા અને તેમાં વળી મને પુત્ર પ્રાપ્ત થયો તેથી ધરણી ગાંધી અને મારી મોટી માએ કરેલો કરિ-
યાવર વગેરે સમજી ખાઈ પરવાયા.”

મણિ અને મોહન.

હાથનો ચોખ્ખો, શુદ્ધ દાનતનો; પ્રમાણિક; વિશ્વાસુ.

હાથનો છટો, ઉદાર; સખી; ખરચાળ.

હાથનો કંડો, ટાંઠો; ધીમો (કંઈ આપવામાં.)

હાથનો સ્વસ્તિક કરવો, (સ્વસ્તિક=સાચિ-
યો) અદબ વાળવી.

“કોઈ કોઈ વખત તેને પવનને લીધે
હાથનો સ્વસ્તિક રચવો પડતો.”

સરસ્વતીચંદ્ર.

હાથમાં કાછડી, ઝાલવી, ધારતીનું માર્ગ
ગમરાવું; ગમરામણે થવી

“પ્રધાનો હાથમાં કાછડી ઝાલી દોડા-
દોડ કરવા લાગ્યા.

સધરાજસંધ.

હાથમાં રહેવું, કળમમાં રહેવું; અંકુશમાં
રહેવું. ‘તે’ મારા હાથમાં રહેતો નથી.’

૨. જાતું ન રહેવું; છટકી ન જવું.

૩. ખચવું; વપરાઈ ન જવું. ‘પૈસો
હાથમાં રહેતો નથી.’

હાથમાં લેવું, કોઈ કામ કરવાનું માથે લેવું
અથવા માથે લીધેલું કામ શરૂ કરવું.

૦૨. વેરા કરવું.

હાથ, ઝાકડી, આધાર-ટેકો

હાથ વાવડો, ચોરી નાચ એવો.

હાથ વેંતમાં, નજીકમાં.

જ્યાં ખરેખર કમોડીનો વખત હાથ-
વેંતમાં આવ્યો એટલામાં મેધગર્જનાની
પેટે એક ભયંકર અવાજ થયો.”

જોત મહેનત.

હાથી જુલવા; (પૈસાદાર માણસને લાંબ
માત્ર હાથીની સાહિબી હોય છે તે ઉપ-
રથી) પૈસાદારના સંબંધમાં એમ બોલાય
છે કે ‘તેને લાં તો હાથી જુલો છે.’

‘પિયરમાં હાથી જુલતા હોય તે કામના
નહિ પણ સાસરે બકરી વગરનું ખારણું
એ સારું ખરું.’

મામિની ભૂપણ

હાથીનો અંકુશ, જુલમી શેઠ અથવા તડા-
મારે સત્તા ચલાવી કામ લેનાર વડીલને
માટે વપરાય છે.

હાથીનો ખેગ, જની વિચારિતને આધારે ઘ-
ણા માણસો દહાડા કાઢે છે અથવા નિર્વાહ
ચલાવે છે. એવા માણસ-ભૂમિ, નોકરી,
પદો કે મિલકતને માટે વપરાય છે.

હાથે આમલીના તંબે છે, હાથથી પૈસા ન
છૂવો; કંજુસ હોવું. ‘પૈસો ખરચવો જો-
ઈએ તેવે’ પ્રસંગે ‘પણ ન ખરચાય એવા
કંજુસ માણસને વિશે બોલતાં વપરાય છે’
હાથે પગે પડવું, જાગવું, ઓછું કરવી,
લાંબા હાથ કરીને પગે પડવું, કાલાવાલા
કરવા.

‘ અરે સખિ, તું કદલીપત્ર લેવા મઈ
સારે એણે મને હાથે પગે પડી કહ્યું કે
સખિ, તું જઈ જોઈ આવ કે તે તૃપાળ
કોઈ સમયે માફે સ્મરણ કરે છે કે હું જ
તેના મોહપાશમાં પડી વધારે શુક્રાતી
નહીં છું. ’

તપસ્યાખ્યાન.

હાથેવાળો મેળવવો, પરણવું; લક્ષ્મી ગાંઠ
બાંધવી; હાથમેળાવો કરવો; હાથ મેળવવો.
પાશ્વિ મહાશય કરવું પણ બોધાય છે.
‘ આપ જવા ને ટેકી ચરા ક્ષત્રી સાથે મા-
રો હાથેવાળો મળ્યેથી હું ઇલાણી કરતાં
પણ અધિક સુખ માનું છું. ’

પ્રતાપનાટક.

હાથળીમાં પૃથ્વી આવી જવી, એવી કોઈ
મોટી આશત આવી પડવી કે શું કરવું તે
સુઝે નહિ; અતિશય ગમરામણ થયી;
સાંકડમાં આવી જવું.

‘ ઘેલાભાઈ બાપડો વર્ષમાં બે ચાર વાર
દુકી રમી સેઈ ઘેર આવે અને ધણાંએ
કોંઈ મારે પણ કંઈ વળે નહિ, તેને પણ
હવે તો હથેળીમાં પૃથ્વી આવી મઈ. ’

બે ગદ્દેનો.

હાથો જખરો છે, પક્ષ મોટી છે.

હાર ઉતારવો, ટેક. જોડો કરવો; નરમ પા-
ડવું; આંકડો નીચો પાડવો.

‘ પોતાના કુળનો ગર્વ ધરનાર પ્રતાપનો
હાર આને આપણે કાં ન ઉતારવો ? ’

પ્રતાપ નાટક.

હારી ખાતું, નખળા પડવું.

હાલતે શિંગડે, તંદુરસ્ત સ્થિતિમાં.

‘ હાલતે શિંગડે મોત આવે તો સાર. ’
હિંદોળા ખાવા, અંતરિયાળ સ્થિતિમાં
રહેવું; કુલવું; સિદ્ધિ ન થવી.

‘ એકજ પેઢીમાં કાળચક્રના વારા ફેરા
બદલાયા હતા. અને શીમંતપણા અને
નિર્ધનતા વચ્ચે આ મર્જાશીમંતપણાની

ખુમારીવાળા કુટુંબે હિંદોળા ખાધા હતા. ’

સરસ્વતીચંદ્ર.

હિંદોળે ચઢાવવું, (ગામ) ગળત કરવું.

૧. ઉસ્કેરવું.

૩. આશા આપી ધક્કા ખવડાવવા.

૪. હચમચાવવું; ડાલાવવું.

૫. ઝટ નિકાલ ન થાય એવી રીતે ર-
ખડામાં કરવું.

‘ જો વરસો વરસ સુધી આખું ગામ
હિંદોળે ચઢાવ્યું છે તથા જો વળી વિધા-
યાને ભણાવ્યોત્તે નજરો નજરો જોયો છે,
તે વિધારામ હજી જીવતો છે અને અહીં
આવે છે એ મોટું આશ્ચર્ય છે. ’

બ્રહ્મરાક્ષસ.

‘ એ ઝુંહરીને તું તારા હસ્તકમાં લે અ-
ને મારી નજરે ન પડે એવી રીતે છુપી
જનાનામાં રાખ; પણ મને તો લાગે છે
કે હું નિરખવા કરતાં પણ વધારે હવે
નિરખા ચૂક્યો છું ને તેથી માફ મન હિં-
દોળે ચઢી ચૂક્યું છે. ’

અરેબિયન નાઈટ્સ.

હિરજી ગોપાળ, ઘડીની નવરાઈ નહિ ને
કોડીની કમાઈ નહિ એવો માણસ; જે
બહુજી ઉલોગી જણાતો હોય તેને વિશે બો-
લતાં વપરાય છે.

‘ હિરજી ગોપાળ કામમાં ને કામમાં. ’

હિંસાખ આપવા જવું, (પરમેશ્વરને લાં)
મરી જવું.

હિસાખ ન હોવો, મહત્વ ન ગણાવું.

હિસાખ લઈ નાખવો, સપડાવવું; ધમકા-
વવું; કપડો ફેવો; ઝડતી લેવી.

હીમ ખીમના સમાચાર કહાવજો, એમ
પાટણવાકા તરફ છૂટા પડતાં બોલાય છે.

હીરાવેધ જવો, હીરા વીધવો જે ધણો ક-
મણ તેને વીધી નાખે એવો ચતુર પુરુષ.

(વાંકામાં બોલતાં વપરાય છે.)

‘ તું તો મારે હિરાવેધ જવો છું. ’

હીરો વઢાવવો, રૂપિયા લઈ કન્યા વેચવી;
કન્યાવિક્રય કરવો. (મર્મ-કેકડી-મળકમાં)
હુતો ને હુતી, ધણી અને ધણીઆણી; (હ-
તો ને હતી-ઓ અને પુરુષ.

‘ સાહેબ લોકોને હુતો ને હુતીનું સુખ;
પણ આપણા કુટુંબનું સુખ તેઓ સમજ-
તા નથી. ’

સરસ્વતીચંદ્ર.

હા એસવું, હારીયાકો નિરાંત ધરી એસવું;
પ્રથમથી સમજીને નહિ પણ પાછળથી
કંઠાળીને મૂકી દઈ કરી કામ એસવું.

હેઠકિયો લાહુ, મરી ગયેલા માણસને નિમિત્ત
યથેલા લાહુ.

હૈયાના હાળા, અંતરની બળતરા; અંતરની
શુભ ચિંતા.

હૈયાની હોળી, મનમાં ખેંચા કરવું તે;
અંતરની બળતરા.

‘ હૈયાની હોળી કેને કહિયેરે - - - - - ;

આપ તો અંતરજાગી છે,
હરિ મહા સમર્થ સુખદાય-માયા;

દયારામ.

હૈયામાં હોળી પણ ખેંચાય છે.

‘ હુંપદની હૈયામાં હોળી, અઘાનમાં
અવરાણા; લાલચમાં લપટાણા નર એજ
ઠગાણા,

ખોદધિંતાંમણિ.

‘ દીવાળીના દહાડલા

સરસ ગણે સૌ કાચ.

શણ્ડગારાઈને સાંચરે,

મારે હોળી હૈયામાં હોય-સૈયર

હું તે સી રીતે સાંધું;

વેનચરિત્ર.

હૈયાનું કુટુંબ, જને કંઈ સહે નહિ-ચાલ ન
રહે તેડ; હૈયું-કાળજી કેડાણે ન હોય-શુદ્ધિ
ચાલતી ન હોય તેડું

‘ હૈયાના કુટુંબ,

હરિ સાથે દેત ન કીધું,

‘ જો હું હાઈ તો આખો ઉત્તર પ્રાંતમારે
તમને આપવો અને તમે હારો તો તમારે
તમારી બહેન મને આપવી’ આ સરત
હૈયાનાં કુટેલા મૂળરાજે દારના ઘેનમાં કચુ-
લ કરી. ”

શુ. જીની વાંતા.

હૈયાનું મેહું, મનનો મર્મ ન જાણાય-મનની
વાત કોઈને ન કહે એવું; થોડું ખોલનાર;
મનનો ખાર ન આપનાર; મીઠું; અંતઃકર-
ણ ચોખ્ખું ન રાખનારને વિષે ખોલતાં
વગરણ છે; હૈયારણું.

“ અમાગ્યો કાલો ધાય,

ધણા જન ભાં કંધેશે;

જો નવ ખોલે ખોલ,

કહે હૈયાનો મેલો. ”

કવિ શામળ.

હૈયાનું મુનું, જને કંઈ યાદ ન રહે તેવું;
સ્મરણશક્તિનું કાચું.

હૈયાનો હાર, (જમ હૈયાનો હાર હૈયાપર
ને હૈયાપર રહે છે તેમ જોતા ગ્રેમ અંતઃક-
રણથી અજગો થતો નથી-લાગ્યો ને લા-
ગ્યો રહે છે તે) ધણું પહાડું; કાળજીની
કાર.

“ હાર મુજ હૈયાનો એ તો,

નથી એ હારી પેઠે નમેશે.

રોષા દે, રોષા દે મુને રોઈ લેશેદે,

જાહેને ઝોની પાથેમાં રે-દયા-”

સરસ્વતીચંદ્ર.

“ પ્રાણથી પ્યારા, નેણાના તારા,

હિડાના રે હાર,

મન હરનારા છવો મારા પ્રાણ છવણ.

હુંતો વારીરે તમ પર વાલીડા.

ખોદધિંતાંમણિ.

“ હાર દેયા તણા રે,

મારા કાળજીની કાર;

મરતકના મણિરે,

મારા ચિત્તડા કેસ ચોર. ”

કવિ દયારામ.

દેવામાં અંગારા ઉઠવા, દેવામાં બળતરા
ઉઠવી; કાળજી બળતું.

‘લકા બળા ને બળા તેની વાડી,
હેરે હેરે છે અંગારા.
કહાં છોજ ચંદન ગારા,
વગેરે સ્વામ આજ સવારા.”

નર્મ કવિતા.

દેવામાં ગર્જની કાતી છે, પુષ્કળ વેર છે
(પેટમાં)

દેવામાં ગોખલો હોવો, પેટમાં વાત ટકી
રાકવી; સુખ વાત બહાર ન પાડવાની પ્ર-
કૃતિ હોવી; વાત બહાર જણાવા ન દેવી.

દેવામાં લખી રાખવું, ન વિસરાય એમ
કરવું; યાદ રાખવું. દેવામાં રાખવું પણ
વપરાય છે.

દેવામાં હાથ મૂક્યો હોય તો કોરો કટ
નીકળે, જલે પેટમાં કોઈ કપટન નહિ;
દેવામાં લેપ દેપ કરીએ નહિ; કરાની
કંઈ માહિતિ નહિ એમ વાંકામાં વપરાય છે
‘સલમામા—(હાયાના આજા કરી) અરે
ર, એતે કંઈ જલે છે ? મારે મોટે કડા-
વું, હશે કેમ. ? દેવામાં હાથ મૂક્યો હોય
તો કોરો કટ નીકળે ! હજી જરા વધારે
અનલસ્યા યાએ એટલે ઠીક પડશે.’

સલમામાખ્યાન.

હયા. સગરી, દેવાની બળતરા. હેયા સમડી.
કોરે બાંધી છે એટલે કાળજી નિરંતર
બળાજ કરે છે.

હેયું કંધુલ કરવું નથી, હિંમતે ચાલતી
નથી (કોઈ જોખમ ભરેલું કામ કરતાં.)

હેયું ખાલી કરવું, મનના ઉભરા-મનની
બળતરા બહાર કાઢી શાંત પડવું.

“ગામનો ગાંદેરા દેખાવો બધ થયો
ભારે તેણે; પ્રહાંડનો નિસાગો, નાખ્યો,
રોઈ રોઈને આંખો રાતી કરીને હેયું ખા-
લી કર્યું ભારે યાકી ભારે જ તેનું રૂદન
બધ થયું.”

જે બહેનો.

તેથી ઉપદું, હેયું ભરાઈ આવવું
એટલે રડ રડ, યઈ જવું.

ટાકું હીમ છે; નિરાંત છે.

પાનખાળનો પાંધરો ગ્રેમ,
ઈ હોંઘ્યાં-ટાકાં હોંઘે.

હારમાળા.

હેયું કાલવતું, મનની જે વાત વારંવાર બઢ-
ક્યા કરતી હોય તે કોઈ હિતેચ્છુને કહી
મન હલકું કરવું; અંતરની ચિંતા-બળતરા
બહાર કાઢવી.

હેયું પડવું, ટેવાવું; ટેવ પડવી; મહાવરો થવો.
હેયું કુટી જવું, અક્ષય બહેર મારી જવી;
ભાન ખસી જવું; ભાન કે લાંબી મ્હોંચ
ન હોવી.

હેયે ધરવું, મનમાં ઉતારવું; લક્ષ્ય પર લેવું; કા-
ળજી રાખવી

હેયે હાથ/રાખવો, ધીરજ રાખવી; નિશ્ચિંત
રહેવું; ચોંકી ન હોતાં શાંતિ ધરવી.

હેયે હાથ રહેવો એટલે ધીરજ-હિ-
મત-રહેવી.

સરદારખાને ન દેખતાં તેને હેયે હાથ
પણ રહો નહિ.

ગુ. જુની વાર્તા.

‘યોડી વારમાં બજેલ તેથી,

ખુજ પસ્તાવો કરશે;

પછી હેડાપર રાખી હાથને.

ઈમરથી નહિ ડરશે-હવ.”

નર્મકવિતા

હોઈયાં કરવું, પચાવી પડવું; વગર હકવું
લઈ લેવું.

હોશિયાર રહેજો, સાવચેત રહેજો અગાઉ
ચોરનો ભય બહુ હશે તેથી પાંદણવાડામાં
આવેલા માણસને યજોડાવતાં હુરો-હુશિ-
યાર રહેજો એમ કહેવાનો ચાલ પડ્યો
જણાય છે.

હોળી વાળવી, ખરાબી કરવી; ધૂળધાણી
કરી નાખવી.

હોળીનું નાળિયેર/અથવા કામમાં-આશ્તમાં
પહેલો ધસારો કરનાર માણસ.

૨. જોને માયે પીનંની કમુર પડે તે.

“કેટલા એક ધનવાન યવાની ધાડમાં

આ પાર કે પેલે પાર એમ હોળીનું ના-

ળિયેર યાદને ઝંપલાવે છે તેમાં તેઓ

બોમ જોગે ખરાખરાત યઈ જાય છે.”

જાત મહેનત.

હૃદય ભેદી નાખવું, જોરમાં અસર કરવી;

પિમળાવો નાખવું.